

Natalia Kotsyba

**Semantyczna kategoria określoności
i nieokreśloności w językach
angielskim i ukraińskim**

rozprawa doktorska

Promotor:

Prof. dr hab. Violetta Koseska-Toszeva

INSTYTUT SLAWISTYKI
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
Warszawa, 2006

Ірині Тарасевич

Praca naukowa dofinansowywana ze środków Komitetu Badan Naukowych
w latach 2005-2006 jako projekt badawczy Nr 1H01D 001 29.

Spis treści

Wprowadzenie	5
ROZDZIAŁ I. Tło logiczno-filozoficzne. Podstawowe pojęcia, na których opiera się kategoria określoności	9
I.1 Istniejące podejścia do opisu deskrypcji określonej	9
I.2 Przegląd istniejących opisów określoności dla niektórych języków naturalnych	36
I.3 Konkluzje i postawa teoretyczna	45
I.4 Metodologia badań	48
I.5 Podsumowanie	63
ROZDZIAŁ II. Określoność	66
II.1 Określoność frazy nominalnej	66
II.1.1 Nazwa przedmiotowa	71
II.1.1.1 Określoność mocna (niezależna od kontekstu). Nazwy własne	71
II.1.1.2 Określoność mocna. Leksykalne funkcje semantyczne	75
II.1.1.3 Środki gramatyczne	93
II.1.2 Nazwa predykatywna i pojęcie zbiorowości	129
II.2 Określoność frazy werbalnej	192
II.2.1 Co jest kwantyfikowalne we frazie werbalnej? Indywidualność/ Sceniczność	192
II.2.2 Predykaty przymiotnikowe	198
II.2.3 Predykaty czasownikowe	209
II.2.3.1 Ograniczenia, nakładane leksykalnie	211
II.2.3.2 Ograniczenia leksykalno-gramatyczne	218
II.2.3.2.1 Aspekt	219
II.2.3.2.2 Aktionsart	228
II.2.4 Określanie przez wyrażenia temporalne	245
II.2.5 Czas gramatyczny	259
II.2.5.1 Bernard Comrie o czasie gramatycznym	259
II.2.5.2 Stan wypowiedzi	260
II.2.5.3 Gramatyczne formy temporalne	260
II.2.6 Dodatkowe markery określoności na poziomie zdania	274
ROZDZIAŁ III. Nieokreśloność	279
III.1 Nieokreśloność frazy nominalnej	279
III.1.1 Egzystencjalność frazy nominalnej	279
III.1.1.1 Egzystencjalność przedmiotów	280
III.1.1.2 Bezpośrednie wyrażanie egzystencjalności	280
III.1.1.3 Pośrednie wyrażanie egzystencjalności	295
III.1.1.4 Egzystencjalność fragmentu substancji – meronimia	307
III.1.1.5 Egzystencjalność zbiorów	315
III.1.2 Ogólność frazy nominalnej	321
III.2 Nieokreśloność frazy werbalnej	328
III.2.1 Egzystencjalność frazy werbalnej	328
III.2.2 Ogólność frazy werbalnej	340
ROZDZIAŁ IV. Kwantyfikacja na poziomie tekstu	351
IV.1 Anafora	351

IV.1.1 „Zakłócenia” anaforyczne	352
IV.1.2 Reprezentacja dyskursu	354
IV.2 Egzefera	357
IV.3 Ujęcie pragmatyczne – rola nadawcy i odbiorcy wypowiedzi	358
IV.4 Gatunki tekstu i rejestry komunikatywne a kwantyfikacja	364
IV.4.1 Rejestr reproduktywny	365
IV.4.2 Rejestr informatywny	368
IV.4.3 Rejestr generatywny (styl naukowy i naukowo-popularny)	370
IV.4.4 Połączenie rejestrów	372
IV.4.5 Podsumowanie	373
ROZDZIAŁ V. Wnioski	374
ROZDZIAŁ VI. Bibliografia	390
ROZDZIAŁ VII. Dodatki	406

Wprowadzenie

Semantyczna kategoria określoności/nieokreśloności jest bardzo interesującą i stosunkowo mało opisywaną kategorią semantyczną w językach słowiańskich. Nieliczni autorzy: Zuzanna Topolińska (polski, macedoński), Stanisław Karolak (francuski, angielski), Violetta Koseska-Toszewa (polski, rosyjski, bułgarski) pokazują różne aspekty teoretyczne opisu tej kategorii. Kategorię określoności rozumiemy zgodnie z definicją Koseskiej-Toszewej jako „kategorię wyznaczającą zakres odniesienia znaczenia zdania” [Koseska-Toszewa, Gargov 1991], czyli kategorię tę odbiera się tylko na poziomie zdania, kiedy mamy szerszy kontekst.

Tradycyjnie uważało się, że tylko języki, które dysponują odpowiednimi środkami morfologicznymi (albo mówiąc szerzej – gramatycznymi) wyrażają kategorię określoności/nieokreśloności. Na przykład, w bułgarskim i macedońskim jako jedynych spośród języków słowiańskich, określoność wyraża się z reguły postpozytywnym rodzajnikiem *-ta, -to, -at, -te*, nieokreśloność zaś – nieobecnością rodzajnika albo leksemem *един-една* a nawet *едну* jak, na przykład, *едну жени*, (co świadczy o nienumerycznym charakterze danego znaczenia tego leksemu).

W językach romańsko-germańskich istnieją też rodzajniki nieokreślone, które z reguły (oprócz angielskiego, który historycznie rozdzielił oba znaczenia, przyporządkowując je różnym formom: *one* vs *a/an*) dublują znaczenia jednostkowości numerycznej (niemiecki *ein, eine, eines*, francuski – *un, une*, holenderski – *een*, hiszpański *un, una*, itd.).

Natomiast północne języki słowiańskie oraz wiele innych, zarówno indoeuropejskich jak i nie-indoeuropejskich, stosują dla wyrażania kategorii (nie)określoności głównie środki leksykalne, a ponieważ nie rozwinęła się w nich w tym celu żadna forma gramatyczna, w gramatykach tradycyjnych uważano, że określoność w ogóle tam nie istniała.

Z drugiej strony, niektórzy językoznawcy słowiańscy mówili o idiomatyczności rodzajnika/przedimka języków romano-germańskich, kierując się tezą o tym, że tłumacząc teksty (na przykład z języka rosyjskiego), dobry tłumacz potrafi rozpoznać status określonościowy frazy nominalnej i przekształcić je na język docelowy (*target language*) w sposób najbardziej zrozumiały i naturalny dla odbiorców, zgodny z normą językową.

W językach rodzajnikowych nie zawsze znaczenie rodzajnika czy innych wykładników (nie)określoności jest jednoznaczne. Np. angielski rodzajnik *the* może wyrażać określoność: *The man left the room without saying a word.* (ten konkretny człowiek wyszedł z pokoju nie

mówiąc ani słowa); albo też nieokreśloność w stosunku do osoby: *The man is mortal* (każdy człowiek jest śmiertelny).

Stosowanie rodzajników przy nazwach własnych też nie jest jednakowe, przy czym nie tylko w obrębie jednego języka, ale także i w podobnych sytuacjach w różnych językach.

Wiadomo, że reguły używania rodzajników w językach angielskim i francuskim nie są identyczne. Bardzo dokładnie zostało to opisane w monografii Karolaka [Karolak, 2002a].

Najbardziej typowym przykładem jest para zdań typu:

She is a teacher of English.

Elle est professeur d'Anglais

Innym dowodem jest powszechne używanie rodzajnika określonego przy nazwach abstrakcyjnych (nieprzedmiotowych według terminologii Karolaka) w języku francuskim, choć w języku angielskim w tym przypadku nie występuje żaden rodzajnik, por.:

Ang. *Marriage is hardly a thing that one can do now and then.* (Oscar Wilde)

Fr. *Le mariage n'est tout de meme pas une folie qu'on puisse faire de temps a autre .*

Por. też pary przykładów z innych języków rodzajnikowych¹:

Fr. *Il porte la barbe.*

Hiszp. *Lleva una barba.*

Fr. *Il lit toujours les journaux.*

Hiszp. *Siempre lee periódicos.*

El hombre es mortal.

Ang. *Man is mortal*².

Hiszp. *Casa tan barata no la encuentres fácilmente.*

Niem. *Ein so billiges Haus...*

Powyższe przykłady wyraźnie świadczą o tym, że nie powinno się stawiać znaku równości pomiędzy obszarem semantycznym kategorii określoności/nieokreśloności oraz wszystkimi znaczeniami jej podstawowych wykładników. Forma rodzajnikowa nie jest ścisłym ani decydującym, a raczej względnym, wykładnikiem kategorii określoności. W zależności od kontekstu szerszego (sytuacji) może mieć różne interpretacje znaczeniowe. Może to zależeć od pozycji w zdaniu/funkcji syntaktycznej, intonacji, etc.

W celu klarownego przedstawienia obiektów semantycznego opisu, autorzy Gramatyki Konfrontatywnej Bułgarsko-Polskiej [Koseska-Toszeva 1996, 2005] opracowali

¹ Przykłady są wzięte z [Wasiliwa-Szwede, 55] oraz [Stiepanow, 64-65].

² Wariant *The man is mortal* też jest możliwy, co tylko potwierdza tezę o konwencjonalności użycia rodzajnika, wspieraną m.in. przez Karolaka, por. [Karolak, 2002a].

semantyczny język-pośrednik (tzw. *tertium comparationis*), który definiuje jednostki semantyczne niezależnie od poszczególnych języków i sposobów wyrażania przez nich różnych kategorii semantycznych. W związku z tym płaszczyzna znaczeniowa może stać się punktem wyjściowym w badaniach konfrontatywnych, co pomaga uniknąć uzależnienia od płaszczyzny formalnej oraz konieczności wyznaczania któregoś z opisywanych języków jako wyjściowego bądź docelowego (*source vs target language*). Pojęcie określoności oparte jest (z niektórymi zastrzeżeniami) w języku-pośredniku o teorię denotacji i deskrypcji Bertranda Russella, który wprowadził formalny zapis wyrażeń deskrypcyjnych w językach naturalnych. Uważał, że deskrypcje mają następujące formy logiczne: (*jedyny*) *x*, który posiada właściwość *P* (ta forma opisu odpowiada deskrypcji określonej); (*pewien*) *x*, który posiada właściwość *P* (ta forma opisu odpowiada deskrypcji nieokreślonej). Russell używał ich do opisu znaczeń rodzajników w języku angielskim.

Kategoria określoności na poziomie frazy werbalnej z kolei opisuje jednostkowość (określoność) bądź egzystencjalność/ogólność (nieokreśloność) stanów albo zdarzeń (których kombinacje tworzą poszczególne znaczenia modalno-temporalne). Na poziomie frazy werbalnej w językach północno-słowiańskich w porównaniu z południowo-słowiańskimi (z bogato rozwiniętym systemem temporalnym) mamy też liczne niedopowiedzenia kwantyfikacji, podczas gdy język angielski ma formalnie wyrażoną opozycję określoności - nieokreśloności przy pomocy czasów Present Continuous vs Present Indefinite albo Present Perfect vs Past Indefinite (z niektórymi zastrzeżeniami). Z drugiej strony języki słowiańskie zachowały opozycję dokonaności – niedokonaności form czasownikowych, co też w pewnym stopniu odzwierciedla się w przekazywaniu semantycznej kategorii określoności. Pewne restrykcje na użycie nieokreślone dają ukraińskie czasowniki dokonane w formie czasu przeszłego (w kontekstach bez mocnych kwantyfikatorów temporalnych typu *pewnego dnia*, *jakoś*). Restrykcje, związane z formami niedokonanymi, mają inny charakter i są związane z lokalizacją temporalną konkretnej sytuacji, wyrażonej za pomocą formy werbalnej, co powoduje potrzebę analizy znaczenia leksykalnego czasownika. Ze względu na brak rozwiniętego systemu gramatycznych form temporalnych w języku ukraińskim znaczenia kwantyfikacyjne zakorzenione są w płaszczyźnie przejściowej pomiędzy gramatyką a leksyką – w tzw. rodzajach czynności, oraz na poziomie leksykalnym. Dlatego rozpatrujemy istniejące klasyfikacje predykatów (Stanisława Karolaka, Galiny Zolotovej, Gregory'ego Carlsona), stworzone na podstawie różnych teorii lingwistycznych, i próbujemy je przełożyć

na klasy potencjalnie kompatybilne lub nie z mocnymi środkami wyrażenia kwantyfikacyjnych o różnej wartości.

Otóż, naszym celem jest opis sposobów wyrażania kategorii określoności/nieokreśloności zarówno na poziomie frazy nominalnej jak i werbalnej w języku ukraińskim w porównaniu z językiem angielskim.

Wybór języków uzasadniamy tym, że z jednej strony, semantyczna kategoria określoności dla języka ukraińskiego w ogóle nie była opisywana (więc badania mogą uzupełnić wiedzę o semantyce jednego z języków słowiańskich), z drugiej zaś, dla języka angielskiego została bardzo dokładnie opracowana na poziomie grupy nomen, natomiast zagadnienia związane z grupą verbum wymagają jeszcze gruntownego rozpatrzenia; poza tym badania konfrontatywne zazwyczaj są bardziej owocne przy opisie języków należących do różnych systemów gramatycznych, jakimi są ukraiński i angielski.

Pragnę serdecznie podziękować za pomoc w pisaniu tej pracy przede wszystkim mojej promotor prof. dr hab. Violetcie Koseskiej-Toszewej za inspiracje, owocne dyskusje, cenne rady, cierpliwość wobec moich poszukiwań naukowych oraz wsparcie różnego rodzaju. Bez jej pomocy napisanie tej pracy nie byłoby możliwe. Dziękuję dr. Vasyłowi Kovalchukowi za pomoc w zrozumieniu podejścia „umysłów ścisłych” do języka naturalnego; prof. dr hab. Januszowi Bieniowi za dyskusje i lektury, które poszerzyły moje horyzonty; Magdalenie Turskiej za ciekawe dyskusje, naukę SQL, cenne uwagi merytoryczne oraz korektę językową tekstu pracy; Łukaszowi Kowalikowi za owocne i poznawcze dyskusje na tematy logiki i ontologii, dostarczone lektury; prof. Wołodymyrowi Szyrowowi z Ukraińskiego Funduszu Lingwistyczno-Informacyjnego Narodowej Ukraińskiej Akademii Nauk za dostarczenie materiałów dotyczących języka ukraińskiego w postaci elektronicznej i zezwolenie na korzystanie z nich dla celów tej pracy; Elżbiecie Aftowicz, Krzysztofowi Kietzmanowi, Joannie Szutcie i Agnieszce Sakowicz za czas, poświęcony na korektę tekstu; Dyrekcji Instytutu Slawistyki za umożliwienie napisania tej pracy w ogóle, wszystkim kolegom z Instytutu za życzliwą atmosferę naukową; recenzentom prof. dr hab. Jadwidze Linde-Usiekniewicz i dr hab. Romanowi Roszce za wnikliwe uwagi; całej mojej rodzinie i wszystkim przyjaciołom za wsparcie emocjonalne i duchowe.

ROZDZIAŁ I. Tło logiczno-filozoficzne. Podstawowe pojęcia, na których opiera się kategoria określoności.

I.1 Istniejące podejścia do opisu deskrypcji określonej

Zagadnienia, mniej lub bardziej bezpośrednio związane z kategorią określoności, doczekały się ogromnej literatury, przeważnie anglojęzycznej i tworzonej na podstawie materiału z języka angielskiego. Istnieje wiele teorii, usiłujących zdefiniować pojęcie określoności, ale wciąż nie ma zgody pomiędzy filozofami czy językoznawcami czym ono tak naprawdę jest.

W tym rozdziale przedstawimy najważniejsze z tych teorii (tworzonych głównie na podstawie prac Bertranda Russella i Petera F. Strawsona), omówimy krótko ich zalety i wady oraz stanowisko teoretyczne, które zajmujemy. Omówimy również niektóre prace o kategorii określoności, pretendujące do miana wyczerpującego i spójnego jej opisu dla poszczególnych języków (Hawkins, Koseska-Toszeva, Roszko).

Teorie i opisy materiałowe, które tylko częściowo dotyczą zagadnienia określoności (Aktionsarten, rejestry komunikatywne Zołotowej, DRT Kampa), niemniej jednak pomagają zrozumieć niektóre jego istotne strony, podajemy w odpowiednich rozdziałach obecnej pracy. Podstawowe pojęcia, z którymi w ostatnim stuleciu kojarzono lingwistyczną kategorię określoności i nieokreśloności to: deskrypcja, denotacja, referencja, specyfikacja, użycie atrybutywne i referencyjne, kwantyfikatory uogólnione, sytuacje resursowe, porządek kwantifikatorów, mocna i słaba kwantyfikacja. Są to pojęcia niezbędne dla zrozumienia istoty znaczenia tak „mgławicowej” kategorii, jak określoność. Powstawały one wraz z różnymi teoriami logicznymi, tworzonymi przez różnych autorów, i nie mogą być stosowane wszystkie w obrębie jednego opisu lingwistycznego, jeżeli ten miałby być spójny. Spróbujemy krótko scharakteryzować wymienione pojęcia, uzasadniając przy tym wybrane przez nas metody i aparat terminologiczny, potrzebny dla obecnych badań.

I.1.1 Deskrypcja określona a referencja

Dyskusja na temat referencji i jej roli w deskrypcjach określonych ma długą historię, ale wciąż nie została rozstrzygnięta w tym sensie, żeby społeczeństwo lingwistów, zajmujące się zagadnieniami określoności, zajęło jednoznaczne stanowisko w tej kwestii. Dyskusja, która toczyła się na przestrzeni ponad pięćdziesięciu lat między Russellem i Strawsonem ma

charakter bardziej filozoficzny niż lingwistyczny. W 1905 roku Russell wydał swoją pierwszą pracę, dotyczącą deskrypcji określonych. Była to pierwsza próba logicznej analizy użycia angielskich rodzajników [Russell, 1905]. Deskrypcję określoną zdefiniował on na przykładzie zdania

(1.1) *The king of France is wise.*

Russell przedstawił logiczną postać powyższego zdania przy pomocy trzech propozycji, które tworzą koniunkcję, przy czym warunkiem prawdziwości całego zdania jest prawdziwość każdej z nich. Dwie pierwsze propozycje to funkcje deskrypcji określonej *the king of France*, trzecia jest związana z predykatem *is wise*. Są to następujące propozycje:

(1.2) *There is a king of France.*

(1.3) *There is not more than one king of France.*

(1.4) *This individual is wise.*

Propozycja 1.2 jest deklaracją istnienia, 1.3 twierdzi, że omawiany obiekt jest jednostkowy, 1.4 twierdzi, że predykat dotyczy jednostkowego, istniejącego indywiduum. Jeśli któraś z trzech propozycji jest fałszywa, to całe zdanie jest według Russella też fałszywe.

W 1950 roku Strawson wydał nie mniej słynną pracę, w której krytykuje podejście Russella, utożsamiając określoność z możliwością odniesienia się do rzeczywistego przedmiotu wypowiedzenia w jakikolwiek sposób i zakładając, że przedmiot, będący denotatem tego odniesienia, musi rzeczywiście istnieć, żeby zdanie spełniało kryterium prawdziwości (por. słynny przykład *Obecny król Francji jest łysy*, które według Strawsona nie jest ani prawdziwe, ani fałszywe, bo sugeruje, że król Francji istnieje wtedy, kiedy monarchia w tym kraju już dawno została obalona). Poniżej zarzuty Strawsona przedstawimy dokładniej.

Pierwszy z nich dotyczył statusu elementów znaczenia zdania z deskrypcją określoną. Strawson twierdził, że zdania 1.2 i 1.3 są presuponowane (*presupposed*) przez 1.1 i tylko 1.4 jest deklarowane/stwierdzone (*asserted*). Ten wątek dał początek teorii presupozycji i całego nurtu pragmatycznego w lingwistyce.

Drugi zarzut dotyczył prawdziwości zdania 1.3, które według Strawsona nie stwierdza, że istnieje dokładnie jeden król Francji, a jedynie odnosi się do niego (*refers to him*).

Trzeci zarzut miał charakter bardziej lingwistyczny i techniczny, niż pierwsze dwa i dotyczył kompletności teorii Russella, która nie uwzględniała użycia rodzajnika określonego w przypadku rzeczowników w liczbie mnogiej oraz nazw niepoliczalnych, a także pomijała aspekty pragmatyczne.

Niemniej jednak Russell, napisawszy pracę w odpowiedzi na zarzuty Strawsona wciąż bronił swojego stanowiska. Występował w niej przeciwko łączeniu pojęć referencji i określoności,

uważał ponadto, że odniesienie do przedmiotu, o którym mowa, może być ujęte bardziej ogólnie poprzez pojęcie egocentryzmu w językach naturalnych. To ostatnie, jak twierdzi w podsumowującej pracy „Mój rozwój filozoficzny”, wprowadził on do opisu jeszcze na początku wieku i poświęcił temu zagadnieniu wiele uwagi w pracach wcześniejszych, lecz nigdy nie mylił egocentryzmu z określonością. „Sedno argumentacji Strawsona polega na utożsamianiu dwóch zagadnień, które traktowałem jako zupełnie odrębne – a mianowicie problemu deskrypcji i egocentryzmu. Zajmowałem się obydwoma tymi kwestiami dość obszernie, lecz traktowałem je jako zagadnienia różne: gdy pisałem o jednym, nie poruszałem drugiego. Na tej podstawie pan Strawson twierdzi, że przeoczyłem problem egocentryzmu.” [Russell 1971, 271] I dalej: „Są dwa problemy – deskrypcji i egocentryzmu. P. Strawson twierdzi, że jest to jedno i to samo zagadnienie, ale z jego analizy wynika w sposób oczywisty, że nie rozpatrzył on wielu rodzajów zdań deskrypcyjnych, których dotyczy jego argumentacja. Mieszając ze sobą te dwie kwestie, twierdzi on dogmatycznie, że rozwiązania wymaga tylko zagadnienie egocentryzmu...” [Russell 1971, 278].

„W artykule, w którym po raz pierwszy przedstawiłem teorię deskrypcji, zajmowałem się szczególnie dwoma przykładami: *Obecny król Francji jest łysy* i *Scott jest autorem Waverleya*. Ten drugi przykład nie pasuje p. Strawsonowi, toteż całkowicie go pomija... Jeśli zaś chodzi o *Obecnego króla Francji*, czepia się on egocentrycznego słowa *obecny* i nie potrafi dostrzec, że gdybym zastąpił słowo *obecny* przez zwrot *w 1905 roku*, cała jego argumentacja upadłaby” [Russell 1971, 271].

Od Russella zapożyczamy w naszej pracy tzw. bezpośrednie podejście do semantyki, nieco upraszczające opis i pozwalające na zignorowanie kwestii rzeczywistego istnienia przedmiotów, którą uważamy za zagadnienie bardziej filozoficzne, niż lingwistyczne. Por. pod tym względem prace [Koseska-Toszeva, Roszko, Maldjewa i inne].

Mylenie poziomów kwantyfikacji i referencji prowadziło i wciąż prowadzi do zamieszania wśród lingwistów. Na przykład w związku z potrzebą stwierdzenia istnienia ontologicznego przedmiotu, które według zwolenników referencji ma przedstawiać kwantyfikator egzystencjalny, w przypadkach, kiedy takie stwierdzenie nie jest możliwe, proponowane było wprowadzenie egzystencjalnie neutralnego operatora $S(x)$ [Fodor, 1970], por. dokładniej rozdział o specyficzności niżej. Przy bezpośrednim podejściu do semantyki, gdzie abstrahujemy od faktycznego stanu rzeczy oraz problemu kłamstwa, i przyjmujemy, że mówiący przekazuje informację w dobrej wierze, nie potrzebujemy rozróżniać tego, co, jak nam się wydaje, naprawdę istnieje, od tego, co, jak nam się wydaje, jest fikcją, np. słynny jednorożec (*a unicorn*) czy smok (*a dragon*), wymieniane w wielu pracach lingwistów.

Pozostaje jednak jeszcze zarzut niekompletności, który najbardziej niepokoił lingwistów. Bowiem przykład wybrany przez Russella, tylko częściowo odzwierciedla użycie rodzajnika określonego, ponieważ gdyby Francja wciąż była monarchią, to miałaby tylko jednego króla. Z kolei wiele użyć fraz nominalnych z rodzajnikiem określonym, np. po prostu *the king*, w zdaniu *The king is wise* może sprawdzać się dla kilku osobników. Niemniej jednak, użycie *the* jest w pełni poprawne gramatycznie.

Drogą zgodną z teorią referencji Strawsona poszli Searle [1969] i Christopherson [1939]. Pierwszy z nich zaproponował pojęcie identyfikacji (*identification*) zamiast jednostkowości, drugi zaś teorię znajomości (*familiarity theory*). Obie teorie tylko częściowo opisują faktyczny stan rzeczy, ich szczegółowa krytyka jest przedstawiona w pracy Hawkinsa [1978, 96-102], zaś my ze względu na brak miejsca omówimy krótko tylko teorię znajomości. Podejście samego Hawkinsa przedstawiamy niżej.

1.1.2 Teoria znajomości (familiarity) Christophersona, 1939 (za Hawkinsem)

Teorię znajomości należy wspomnieć z dwóch powodów. Po pierwsze, jest to najwcześniejszy opis określoności z punktu widzenia językoznawcy (ten pogląd był wyłożony w ramach gramatyki opisowej języka angielskiego). Po drugie, mimo że była niejednokrotnie i zasłużenie krytykowana, a nawet sam autor miał pewne wątpliwości co do jej precyzji (zob. cytaty niżej), wciąż jest podstawą opisu określoności dla wielu językoznawców, a zatem odzwierciedla najbardziej powszechne intuicje językoznawców, dotyczące tej kategorii. (Heim 1982, Kamp, Prince, 1981, 1992, Poesio 2004).

Christopherson formułuje znaczenie rodzajnika określonego w sposób następujący: “What enables the speaker to use the definite article when addressing the hearer...is the mutual familiarity with the referent...The article brings it about that to the potential meaning (the idea) of the word is attached a certain association with previously acquired knowledge, by which it can be inferred that only one definite individual is meant. That is what is understood by familiarity” [Hawkins 1978, 99]. Innymi słowy, całe znaczenie rodzajnika określonego według niego sprowadza się do użycia anaforycznych.

Hawkins, za pracą którego referujemy teorię znajomości, twierdzi, że teoria Christophersona jest zbyt restrykcyjna i nieściśła, do czego zresztą przyznaje się sam autor (Christopherson). „...it is often only indirectly that one is familiar with what is denoted by a word. It may be something else that one is familiar with, but between this ‘something’ and the thing denoted

there must be an unambiguous relation. Talking of a certain book, it is perfectly correct to say ‘The author is unknown’” [Hawkins 1978, 100].

Analizując przyczyny możliwości użyć typu *the author is unknown* Hawkins stwierdza, że nie tylko zapoznanie się z owym autorem dokonało się za pośrednictwem książki, lecz także podkreśla, że rodzajnik określony w takich przypadkach nie wywołuje “w świadomości odbiorcy obrazu indywiduum, o którym mowa”, co także było częścią definicji określoności według Christophersona [ibid.]³. Ta druga uwaga nawiązuje do problemu referencyjności, który bardziej szczegółowo omawiamy niżej w związku z użyciem atrybutywnym i referencyjnym Donnellana.

I.1.3 Dalsze modyfikacje teorii Russella i jej nierozwiązane problemy

I.1.1.1 Niekompletność⁴

Koseska-Toszeva zaznacza, że ograniczenia na zakres zasięgu kwantyfikatora można dostrzec tylko w konkretnej sytuacji językowej: „Należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, że stosowanie kwantyfikatorów w języku naturalnym zazwyczaj OGRANICZA ICH ZAKRES⁵ w sposób wynikający wyłącznie z sytuacji językowej. Mówiąc np. *Każdy jest śmiertelny* w odniesieniu do ludzi, ograniczamy kwantyfikator „każdy” do zbioru wszystkich ludzi. Tak więc w języku naturalnym, choć w sposób uproszczony mówiąc o kwantyfikatorze, rozumiemy przez to kwantyfikator o ograniczonym zakresie” [Koseska-Toszeva 2006, 1.3].

Logicy znaleźli sposób na rozwiązanie problemu niekompletności bez konieczności odrzucenia teorii Russella. Mianowicie, Richard Montague przyjął teorię deskrypcji określonej Russella z niektórymi poprawkami. Ronnie Cann [1993, 74-177] omawia problem kompletności na przykładzie zdania *The fat philosopher kicked Prudence*.

Koniunkcja trzech zdań, przedstawiających deskrypcję określoną jest zapisywana następująco:

$$\exists x [\forall y [(fat'(y) \& philosopher'(y)) \leftrightarrow (x=y)] \& (kick' (prudence)) (x)]$$

³ W oryginale: “But the whole point about ‘the author is unknown’ is that such uses of the definite article do not conjure up ‘in the hearer’s mind the image of the exact individual that the speaker is thinking of’ (Christopherson, 1939, 28)... On the other hand, if ‘the author’ is also a case of familiarity ‘in some sense’, then Christopherson’s definition of familiarity in this sense is inaccurate”.

⁴ Problem niekompletności w literaturze przedmiotu rozwiązywany jest głównie za pomocą środków logicznych. Niektóre z nich wprowadzamy i bardziej szczegółowo omawiamy niżej. Zdecydowaliśmy się jednak na obecną kolejność przedstawiania tematów, żeby zachować spójność strukturalną pracy.

⁵ Podkreślenie autorki.

Zgodnie z warunkami prawdziwości dla E i A, formuła jest prawdziwa wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje przynajmniej jedna osoba, która kopnęła kota Prudence i każda osoba, która jest gruba i jest filozofem, jest z nią identyczna. Jednak wspomniane zdanie wcale nie implikuje, że istnieje na świecie tylko jeden gruby filozof. Takich może być dużo, ale użycie rodzajnika określonego wskazuje na to, że tylko jednego z nich dotyczy dana sytuacja. Potrzebne zatem są środki, które łączyłyby aspekt jednostkowości (unikalności) z konkretnym kontekstem. Sposobem na to jest ograniczenie domeny kwantyfikatora ogólnego w reprezentacji deskrypcji określonej do pewnego pragmatycznie wyznaczonego zbioru, który mieści tylko te jednostki modelu, które obecnie są w kontekście dyskursu. Semantyka kwantyfikatorów powinna więc być ograniczona do kwantyfikowania na tym zbiorze, a sprawdzanie warunków prawdziwości tylko dla jednostek z domeny D.

Definicja kwantyfikatorów egzystencjalnego i ogólnego jest wtedy następująca [Cann 1993, 175]: „Jeśli ϕ jest wyrażeniem typu t, zawierającym wolną zmienną u typu e, to $[\exists u [\phi]]^{M, g, D}$ jest prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje przyporządkowanie wartości g' dokładnie jak g^6 , ewentualnie z wyjątkiem indywiduum przyporządkowanego do u takiego, że $[\phi]^{M, g', D}$ jest równe 1 i $g'(u)$ zawiera się w D.

Jeśli ϕ jest wyrażeniem typu t, zawierającym wolną zmienną u typu e, to $[\forall u [\phi]]^{M, g, D}$ jest prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy dla każdego przyporządkowania wartości g' dokładnie jak g , ewentualnie z wyjątkiem indywiduum przyporządkowanego do u takie, że $[\phi]^{M, g', D}$ jest równe 1 i $g'(u)$ zawiera się w D”.

W ten sam sposób ograniczamy zakres kwantyfikatora ogólnego z zdaniu *Everyone was drunk* do określonego zbioru ludzi D w określonym modelu M, przy pomocy funkcji, która nadaje wartość prawdy g. Wtedy nasze zdanie wcale nie stwierdza, że wszyscy ludzie na świecie byli pijani.

I.1.3.1.1 Sytuacja resursowa (Barwise, Perry, Cooper)

Kolejną próbą rozstrzygnięcia niekompletności deskrypcji określonych była teoria sytuacji resursowych Barwise’a i Perriego [1983]. Sygnalizuje ona zjawisko bardzo istotne, jeżeli chodzi o praktyczne wydobywanie treści kwantyfikacyjnych ze zdań języka naturalnego, a dokładniej – zakresu działania kwantyfikatora.

⁶ W [Borshev, Partee] funkcja g jest zdefiniowana następująco: “funkcja $g[d/x]$ (odpowiednik g' - NK) oznacza funkcję oceny, która zbiega się z funkcją g dla wszystkich zmiennych oprócz x. Dla z znaczenie $g[d/x]$ jest równe d”.

Oprócz sytuacji kwantyfikacyjnych opisanych wyżej autorzy wyróżniają także sytuacje resursowe, które rozstrzygają przypadki, gdzie prawa porządku kwantyfikatorów nie pomagają wyłonić wszystkich możliwych znaczeń zdania.

Żeby wyjaśnić różnicę pomiędzy sytuacjami kwantyfikacyjnymi a resursowymi Cooper [1997, 74] opisuje następującą sytuację: rada naukowa pewnego wydziału na uniwersytecie może wybrać na stałe stanowisko jedną osobę, a kandydatów jest dwóch – filozof i językoznawca. Rada składa się z filozofów i językoznawców i oni powinni wybrać kandydata drogą głosowania. A więc, zdanie *Every linguist voted for the linguist and every philosopher voted for the philosopher* w przypadku, jeśli sytuacja resursowa jest identyczna z sytuacją kwantyfikacyjną jest rozumiane w ten sposób, że w radzie jest dokładnie dwóch członków – językoznawca oraz filozof i każdy z nich głosował na samego siebie. Resursowo zakresy owych fraz nominalnych są jednak różne – teoretycznie to mogą być zbiory rozłączne bądź nakładające się na siebie i znaczenie zdania będzie zależało od tych zakresów.

Prostszym przykładem jest *Everything is on the table*, gdzie w przypadku sytuacji resursowej w porównaniu z kwantyfikacyjną stół, który jest częścią „wszystkiego”, musiałby znajdować się na samym sobie [ibid., 75].

Tak samo jest w przypadku *The dog bit the dog* [ibid., 74].

Opisywane podejścia do problemu niekompletności nie mają charakteru systemowego – są przywiązane do konkretnych sytuacji językowych i proponują jedynie sposoby formalizacji ich opisu. Sytuacją resursową może być każda sytuacja, w której odbywa się dialog [Cooper 1997, 77]. Sformalizowany opis takich sytuacji jest utrudniony w przypadku dialogów, ponieważ wymaga dodatkowo opisu środków pozajęzykowych, a także interakcji wiedzy ogólnej ze stanem rzeczy w konkretnej sytuacji. Cooper wspomina o takiej próbie w [Poesio 1993], gdzie odtwarza się dialog, którego uczestnicy omawiają mapę kolejową i formułują plany transportowania towarów z jednej stacji na inną. Badania tego rodzaju nie tylko wykraczają poza systemowość językową, ale także leżą daleko poza konkretnymi realizacjami w mowie, a zatem nie zajmujemy się nimi w obecnym opracowaniu.

Wartym uwagi jest jednak fakt, że nawet w obrębie jednego zdania możliwe jest połączenie różnych sytuacji resursowych, a identyczne wyrażenia mogą na skutek tego mieć różne znaczenia. Uznajemy jednak dla uproszczenia takie sytuacje za nieco ułomne pod względem poprawności komunikatywnej – tego rodzaju zdania narażają odbiorcę na niepowodzenie w zrozumieniu treści i w języku pisanym znajdziemy ich raczej niewiele.

I.1.1.2 Problem nie-jednostkowości deskrypcji określonych, niedopowiedzenie kwantyfikacji

Przykłady cytowane poniżej są osobną grupą i prezentują zjawisko odrębne, niż wymienione wyżej niekompletne deskrypcje, które można uściślić za pomocą wprowadzania ograniczającej domeny. Są to „deskrypcje określone, których używa się dla odniesienia się do jednostek, które zazwyczaj albo i zawsze NIE⁷ są jedyną jednostką, której dotyczy zawartość deskryptywna danej frazy nominalnej, nawet w ograniczonej domenie” [Abbott 2004, 9].

- a. *Towards evening we came to the bank of a river* [from Christophersen 1939: 140].
- b. *The boy scribbled on the living-room wall* [= Du Bois 1980, ex. 86].
- c. *John was hit on the arm* [= Ojeda 1993, ex. 1].

Barbara Abbott poświęciła kilka obszernych prac temu zagadnieniu, które chcemy tutaj tylko zasygnalizować, zatem przedstawiamy je na podstawie jednej z nich.

Birner & Ward (1994) zaznaczają, że w każdym z tych przykładów deskrypcja określona łączy się z lokalizacją przedmiotu. W innych typach zdań te frazy nominalne są niefortunne (*infelicitous*):

- a. # *The bank of the Thames is the personal property of the Queen.*
- b. # *Mary painted the living room wall.*
- c. # *He scribbled on a living-room wall.* [= Du Bois 1980, ex. 88]

Du Bois o ostatnim przykładzie mówi, że robi on wrażenie nienaturalnie precyzyjnego i wydaje się przekazywać niepożądaną implikację, że odbiorcy może zależeć na tym, na której dokładnie ścianie ktoś pisał (“gives the impression of being unnaturally precise, and seems to carry the unwanted implication that the hearer might care which wall was being scribbled on” [Du Bois 1980: 233]). Zgadzamy się z Du Bois w tym, że podobne przypadki mają podłoże pragmatyczne – nie ma potrzeby precyzować słownie tego, co jest (do)określane za pomocą środków pozawerbalnych.

Wszystkie wymienione zdania z niejednostkową deskrypcją określoną (a – c) są przykładami, gdzie sytuacja pozajęzykowa dookreśla frazę nominalną. Są to przykłady na korzyść teorii referencji. Niemniej jednak wszystkie także należą wyłącznie do rejestru reproduktywnego⁸. Kontrprzykłady z kolei świadczą o tym, że zjawisko ma charakter ograniczony. Z kognitywnego punktu widzenia można zobaczyć (albo odczuć zmysłowo w inny sposób)

⁷ Wydzielenie Barbary Abbott.

⁸ Bardziej szczegółowy opis rejestrów komunikatywnych podajemy w rozdziale o kwantyfikacji na poziomie tekstu.

czyjeś podejście do rzeki, uderzenie kogoś w rękę, czyjeś pisanie na ścianie, ale nie można zobaczyć, że ktoś coś posiada – to już jest predykat rejestru informatywnego. W sytuacjach, kiedy nie jesteśmy świadkami opisanych wydarzeń możemy jednak je sobie wyobrazić. Wtedy, w wyobraźni, musimy zdecydować, w którą rękę został uderzony John, do którego brzegu podeszli podróżujący itd. Celem rejestru reproduktywnego jest werbalne namalowanie obrazu tak, żeby odbiorca mógł go odtworzyć w swojej świadomości. Nawet jeśli odbiorca pomyśli o prawej ręce, gdy mówiący miał na uwadze lewą i to mogłoby spowodować w niektórych przypadkach niepowodzenie komunikacyjne, nie odzwierciedla się to w określaniu. Jeśli ten fakt ma jakieś znaczenie dla skuteczności komunikacji (np. John wcześniej już został uderzony w którąś z rąk, i teraz nie wiemy, czy to jest ta sama ręka, czy inna), a nie został wyeksplikowany, to tylko wtedy możemy mówić o niedopowiedzeniu. Natomiast w przykładzie *Mary painted the living room wall* przyczyna niefortunności zdania ma inny charakter i jest związana z wiedzą empiryczną, która podpowiada, że jeśli maluje się ściany, to zwykle są malowane wszystkie ściany w pokoju (w odróżnieniu od pisania na ścianie). Stąd mamy metonimiczny skrót *pomalować pokój*, którego używamy zamiast *pomalować ściany pokoju*. Odpowiednio w angielskim *to paint the living-room* oznacza *to paint all the walls in the living room/ the walls of the living-room*. Nieco redundantne w świetle powiedzianego wprowadzenie do dyskursu wyrazu *wall* może świadczyć tylko o użyciu kwantyfikacji, która nie jest domyślna. Dlatego *a wall* jest użyciem naturalnym. Zresztą, można to zjawisko wytłumaczyć także za pomocą pojęcia funkcji semantycznej, które wprowadzamy niżej.

Warto także wspomnieć, że w komunikacji codziennej poziom szczególności nie ma takiego znaczenia, jak np. dla wiedzy naukowej. Zagłębianie się w szczegóły zależy od stopnia wiedzy i zainteresowania mówiących w danej dziedzinie i jest uwarunkowane rzeczywistymi potrzebami komunikacji. Zatem opisane zjawisko „nieokreśloności” określoności nie może być skuteczną bronią przy obalaniu teorii deskrypcji.

Zwolennicy teorii bezpośredniego podejścia do semantyki (Koseska-Toszeńska, Roszko) traktują takie zdania jako zdania z niedopowiedzianą kwantyfikacją. Pojęcie niedopowiedzenia kwantyfikacji frazy nominalnej w językach naturalnych po raz pierwszy wyodrębnił i opisał Kazimierz Ajdukiewicz [Ajdukiewicz, 61]. Niedopowiedzenie kwantyfikacji polega na braku środków językowych, wyrażających egzystencjalność, ogólność lub jednostkowość w strukturze powierzchniowej wypowiedzenia [Koseska-Toszeńska 1991, 46]. Spowodowane jest ono brakiem ścisłej odpowiedniości pomiędzy formami językowymi odpowiadającymi za wyrażenie kwantyfikacji i treścią, wyrażaną przez

te formy. W bezrodzajnikowych językach słowiańskich, w przypadku frazy nominalnej, przeważnie używa się „gołych” (tzw. „bare forms”), czyli nie skwantyfikowanych pod względem formalnym wyrażen. Liczne są także przypadki niedopowiedzenia kwantyfikacji w językach rodzajnikowych, zwłaszcza, jeżeli chodzi o rozróżnienie przypadków generyczności i określoności przedmiotu. Żeby dokładnie zrozumieć znaczenie zdania, potrzebujemy na ogół szerszego kontekstu lub, bardziej precyzyjnie określając, sytuacji językowej. Sytuację w danym przypadku definiujemy jako fragment dyskursu, w którym zostaje wyrażona pewna treść – zakończona myśl, którą da się zinterpretować w sposób jednoznaczny. W opisie materiałowym będziemy się często odwoływać do tego zjawiska.

I.1.4 Użycie atrybutywne i referencyjne Keitha Donnellana

*...never send to know for whom the bells
tolls; it tolls for thee*
John Donne, “Devotions upon
Emergent Occasions, no. 17”

Keith Donnellan w swojej głośnej pracy „Reference and definite descriptions“ [1966] wprowadza ważne rozróżnienie dotyczące użycia deskrypcji określonych.

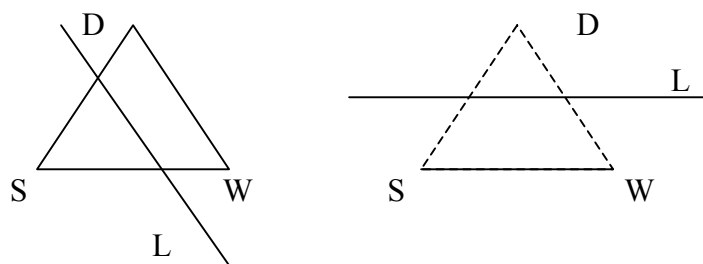
Zdanie *Smith's murderer is insane* daje dwie możliwości interpretacyjne. Jeśli wiemy kto jest zabójcą Smitha, to jest to użycie referencyjne. Jeśli nie wiemy, a jedynie możemy stwierdzić, że ktokolwiek zabił Smitha (w sposób np. bardzo brutalny) musiał być człowiekiem nienormalnym. Czyli każdy, kto pasuje do deskrypcji określonej, że zabił Smitha, jest nienormalny. To drugie użycie, poprzez odwołanie się do unikalnych własności obiektu, a nie do niego samego, Donnellan nazywa atrybutywnym.

Wprowadzone przez Donnellana rozróżnienie między atrybutywnym i referencyjnym użyciem było znaczącym krokiem w rozwoju wiedzy o określoności. Jest ono bardziej zorientowane na konceptualny świat odbiorcy. Jak stwierdza autor w [Donnellan, 211], „przy użyciu referencyjnym w odróżnieniu od atrybutywnego obiektywnie istnieje właściwy referent, który powinien zostać wybrany przez odbiorcę, i jego właściwość bycia odpowiednim referentem nie jest po prostu funkcją dostosowania się do deskrypcji“. Z punktu widzenia teorii określoności opartej o procesy [Winograd, 150], atrybutywna referencja osiąga swój cel, jeśli odbiorca tworzy właściwy konceptualny byt, który odpowiada konceptualnemu bytowi mówiącego, gdy referencyjne użycie tego samego wyrazu jest

możliwe tylko wtedy, kiedy konceptualny byt dla odbiorcy odpowiada temu samemu przedmiotowi świata rzeczywistego, co i konceptualny byt, który ma na uwadze mówiący.

Donnellan poddał krytyce tezę Russella o tym, że deskrypcja określona ma podłoże warunkowo-prawdziwościowe (por. eksplikację logicznej struktury zdania przez Russella przy pomocy koniunkcji trzech zdań, opisanych wyżej. Jako dowód podaje przykład, kiedy „w zastosowanie deskrypcji nie powinien wierzyć ani mówiący, ani odbiorca” [Winograd, 153] – na tronie siedzi samozwaniec, i to, że jest samozwańcem, jest znane zarówno straży w pałacu, jak i odwiedzającemu, który pyta: „Czy król jest u siebie w skarbnicy?”⁹ Jak twierdzi, komentując ten przykład Terry Winograd, „przy wytłumaczeniu zjawisk, związanych z referencją określoną¹⁰, głównym problemem jest nie wyznaczanie warunków prawdziwości stosownych do świata rzeczywistego, lecz wyznaczanie odpowiedniości pomiędzy konceptualnymi bytami w umysłach mówiącego i odbiorcy” [Winograd, 153-154].

Schematycznie możemy następująco pokazać różnicę między atrybutywnym i referencyjnym użyciem za pomocą klasycznego trójkąta Fregiego:

D – denotat (człowiek o nazwisku Jones, jeśli wiemy, że to on zabił Smitha),

S – sygnifikat, konceptualny byt, unikalny zbiór własności,

W – obiekt lingwistyczny, wyraz *zabójca Smitha*,

L – linia, która oddziela koncept mniej ważny w danym użyciu, pokazując, że wyraz jest „bardziej” przywiązany do konkretnego obiektu rzeczywistości (użycie referencyjne) albo do deskrypcji określonej (użycie atrybutywne).

I.1.5 Zagadnienie specyfikacji i jej związek z referencją i określonością

Pojęcie specyfikacji jest bardzo blisko związane z rozróżnieniem użycia deskrypcji określonej na referencyjne i atrybutywne Donnellana. Jako pierwszy wyodrębnił i opisał je według

⁹ Według relacji tłum. O. Zwiegincewej w oryginale *Is the king in his countinghouse?*, odwołujące się do wiersza dla dzieci *The King was in the countinghouse, counting all his money* [Winograd, 153].

¹⁰ Termin „referencja określona” jest używany przez autora w znaczeniu referencyjnie użytej frazy określonej.

relacji Georgette Ioup [Ioup 1997, 233] Baker w 1966 r. Można je zademonstrować za pomocą następującego zdania z Ioup [ibid., 234]

(1) *Melinda wants to buy a motorcycle.*¹¹

(2) *She will buy it tomorrow.* vs

(3) *She will buy one tomorrow.*

Zdanie (1) jest niejednoznaczne, co potwierdza możliwość użycia różnych odnośników w anaforze w zależności od tego, w którym z dwóch znaczeń – specyficznym czy nie specyficznym została użyta DANA FRAZA NOMINALNA. Z (2) wynika, że Melinda ma na myśli konkretny motocykl, natomiast z (3), że dopiero chce żeby się znalazł odpowiedni motocykl do kupienia.

Autorka stwierdza, że pojęcie specyfikacji ma prawo istnieć samodzielnie, i że nie należy go mylić z rozróżnieniem Donnellana na atrybutywność i referencyjność. Uważa ona, że specyfikacja ma naturę semantyczną, a atrybutywność i referencyjność – pragmatyczną. Przykłady jednak nie są zbyt przekonujące. Ioup cytuje Karttunena, który podaje dwie formuły logiczne odczytujące zdanie *I talked with a logician*.

(11) $t(I, c).l(c)$

‘I talked with c and c is a logician’.

(12) $t(I, (\eta x)l(x))$

‘I talked with some x such that x is a logician’.

W przypadku (11) c jest stałą i reprezentuje konkretną osobę, którą zna mówiący. W drugim przypadku mówiący tylko wie, że osoba, z którą on rozmawiał jest logikiem. Wydaje się jednak, że takie zróżnicowanie możliwe jest tylko dla mówiącego. Odbiorca w obu przypadkach zrozumie to zdanie atrybutywnie, czyli według schematu (12). Użycie rodzajnika nieokreślonego w (11) tylko pokazuje różnicę między wiedzą mówiącego i odbiorcy, a zatem dla samego mówiącego (11) niczym nie różni się od tego samego zdania, użytego z rodzajnikiem określonym. Nie ma więc potrzeby wyróżnienia pojęcia specyfikacji, ponieważ zdania „specyficzne” pokrywają się z referencyjnymi, a „niespecyficzne” – z atrybutywnym użyciem rodzajnika.

Można w związku z tym rozróżnić dwa użycia rodzajnika nieokreślonego. W jednym z nich wiedza odbiorcy i mówiącego jest różna. Mówiący, mimo że sam potrafi zidentyfikować przedmiot, używa rodzajnika nieokreślonego ze względu na wiedzę odbiorcy i wprowadza przedmiot do dyskursu poprzez odniesienie do pewnej klasy przedmiotów, czyli przedstawia

¹¹ W tym rozdziale przykłady wraz z numeracją pochodzą z [Ioup 1997].

tak naprawdę tylko główną własność tego przedmiotu. Takie użycie jest spowodowane ogólnie przyjętymi zasadami komunikacji (por. zasady Grice'a). Przy następnej wzmiance o tym przedmiocie można już omawiać jego inne własności, w tym te, które go mogą wyróżniać spośród innych przedmiotów danej klasy, np.:

(9) (a)¹² *I saw a unicorn. It had a gold mane.*

(8) (a)¹³ *She has a car. It is blue.*

Drugie użycie rodzajnika nieokreślonego wprowadza nieokreśloność właściwą w tym sensie, że ani mówiący ani odbiorca (co jest rzeczą naturalną) nie potrafi zidentyfikować przedmiotu, o którym mowa. Zazwyczaj dzieje się tak w specyficznych kontekstach, tzw. kontekstach intensjonalnych, por. przykład (1) wyżej.

Niemożliwe jest natomiast następujące przedłużenie zdań (8), (9) albo (11):

(8a) **One is blue.*

(9a) **One had a gold mane.*

(11a) **One had a lot to say about specificity.*

Rodzaj specyficzności wyznacza się (weryfikuje) badając możliwość zamiany rzeczownika zaimkiem *it* albo zaimkiem *one*, która jest wykonalna tylko w niektórych kontekstach. Możemy więc zróżnicować te użycia jako stosowane do konkretnych przedmiotów albo do własności należności do klasy przedmiotów. Jest to zróżnicowanie równoległe do podziału Donnellana.

Zarówno do użycia referencyjnego, jak i użycia atrybutywnego wyrazu można odwołać się później w tym samym tekście. Przy pierwszym odwołaniu język naturalny jeszcze potrafi je rozróżnić (choćby bardziej właściwym byłoby twierdzenie, że formalnie te dwa użycia są rozróżniane właśnie dzięki anaforze). Użycie atrybutywne jest jak wiemy bardziej uogólnione, użycie referencyjne – bardziej konkretne. Jednak dalszy rozwój użycia tego samego wyrażenia w tekście sprowadza się z reguły do tego, że wszystkie pozostałe użycia są referencyjne, ponieważ nie rzeczywistość zewnętrzna a sam tekst staje się kontekstem, wystarczającym dla użycia referencyjnego. Takie urzeczywistnienie poprzez tekst, czyli fikcję, obserwujemy w przypadku wielkich utworów literackich i ich bohaterów. Jeśli autor posiada wystarczającą moc przekonania, czytelnik zaczyna wierzyć w istnienie bohaterów utworu i w prawdziwość wszystkich opisanych wydarzeń. Najbardziej popularne utwory stają się źródłami aluzji a nawet archetypów. Granica między rzeczywistością a światem

¹² Przykład i numeracja G. Ioup.

¹³ Jak wyżej.

wyimaginowanym jest rozmyta co odzwierciedla się w różnym pod kątem określoności odbiorze dłuższych i krótszych wypowiedzeń języka naturalnego przez różnych odbiorców.

I.1.6 Określoność a kwantyfikacja logiczna

Ponieważ rozpatrujemy określoność jako kategorię semantyczną zakładając, że forma językowa jest wieloznaczna i chcąc uniknąć błędnego koła, powinniśmy znaleźć sposób na jej adekwatny opis korzystając z niejęzykowych, jednoznacznych form. Przez dłuższy czas taką funkcję języka-pośrednika pełnił i nadal pełni język logiki formalnej. Za pomocą logiki są opisywane treści temporalne, modalne języka naturalnego. A jednak nie wszystko można w tej chwili opisać formami logicznymi. Pytanie o to, jakie typy wyrażeń języka naturalnego są logiczne (znajdują odpowiedniki w logice formalnej, czyli na nich działają wszelkie aksjomaty i prawa logicznych i można je dalej interpretować jako części struktur bardziej złożonych) jest wciąż otwarte. Korzystanie z aparatu logiki formalnej jest dla nas ważne ze względu na jednoznaczne przedstawienie treści, a także w celu zrozumienia natury samej kategorii określoności. Logicy jednak nie mają obecnie wspólnego zdania o naturze znaczenia określoności, a także związanych z nią determinatorów, kwantyfikatorów i frazy nominalnej w ogóle. Różne podejścia służą zazwyczaj opisowi różnych zjawisk językowych.

I.1.1.1 Kwantyfikatory klasyczne

Z pojęciem określoności w logice ściśle są związane kwantyfikatory, przez które w różnych okresach rozumiane były różne pojęcia. Kwantyfikatory w postaci, w której je wprowadził Arystoteles są funktorami (własnościami własności indywiduów), które wiążą zmienne i przekształcają funkcję zdaniową w zdanie. W takim rozumieniu klasycznym zostały zastosowane jako narzędzie do definiowania znaczenia określoności przez Gottloba Fregiego i spopularyzowane i rozwinięte w pracach Bertranda Russella. Znaczenie nieokreśloności zostało przyrównane do kwantyfikatora egzystencjalnego bądź ogólnego.

I.1.6.1.1 Porządek kwantyfikatorów

W odróżnieniu od logiki propozycji, która ma do czynienia z rachunkiem zdań i formuł zdaniowych, logika predykatów potrafi opisać relacje nie tylko między zdaniami, ale i między argumentami w samych zdaniach. Relacje między argumentami poszczególnych zdań są opisywane za pomocą pojęcia zasięgu (siły) kwantyfikatorów. Bardzo ważne dla wyznaczenia

statusu kwantyfikacyjnego frazy nominalnej jest prawo porządku kwantyfikatorów w logice, które określa stosunki, korelacje i wzajemne wpływy kwantyfikacji dwóch czy więcej fraz nominalnych w jednym zdaniu.

Rachunek predykatów jest dla językoznawców narzędziem ważnym, ponieważ pomaga dostrzegać różnice między możliwymi interpretacjami zdań niejednoznacznych. Richard Montague [Cann 1993] był jednym z pierwszych logików, który zwrócił uwagę na niejednoznaczność kwantyfikacyjną form języka naturalnego i opracował takie metody opisywania zdań za pomocą języka logiki, które w sposób oczywisty pokazywały różnice w ich znaczeniach. Słynnym jest przykład *Everyone loves someone*.

Jedna z interpretacji mówi, że istnieje jakaś osoba (someone, E), którą każdy (everyone, A) kocha. Druga zaś stwierdza, że każdy kocha pewną osobę, przy czym każdy tę samą lub inną. W logice predykatów różnica ta jest wyrażana za pomocą kolejności zapisu argumentów z odpowiednimi kwantyfikatorami, przy czym każdy następny kwantyfikator jest włączony do zakresu poprzedniego. Możemy więc formalnie zapisać przytoczone wersje następująco:

$\exists y \forall x (L(x,y))$ oraz $\forall x \exists y (L(x,y))$

Istnieje y taki, że dla wszystkich x jest prawdą, że x lubi y.

Dla wszystkich x jest prawdą że, istnieje y taki, że x lubi y.

Istotną różnicą między wymienionymi znaczeniami jest możliwość przekształcenia biernego bez zmiany znaczenia zdania w jego drugiej interpretacji: *Someone is loved by everyone* i niemożność odczytu tego biernego zdania w pierwszej interpretacji. Na tej podstawie możemy wstępnie stwierdzić, że konstrukcje bierne odzwierciedlają formalnie rzeczywisty (znaczeniowy) szyk kwantyfikatorów.

Innym przykładem jest następujące zdanie angielskie [Aitchison 1997, 89]:

All the nice girls love a sailor.

Wszystkie ładne dziewczyny kochają marynarza.

Всі гарні дівчата люблять моряка.

Mogło to znaczyć albo:

1) Każda ładna dziewczyna kocha kogoś (tego czy owego) marynarza. Alicja kocha Joe, Mary kocha Berta, a Desdemona kocha Billy'ego. Albo:

2) Wszystkie ładne dziewczyny kochają tego samego marynarza: jego imię - Jack Tar.

Mimo, że zdanie jest formalnie identyczne z *Everyone loves someone*, podane przez autora interpretacje nie są wyczerpujące, o czym piszemy niżej w związku z pojęciem słabej i mocnej kwantyfikacji.

I.1.6.1.2 Słaba i mocna kwantyfikacja

W literaturze przedmiotu istnieją różne sposoby traktowania słabej i mocnej kwantyfikacji, inaczej mówiąc, terminy te są przypisywane do różnych pojęć. Według relacji Macieja Piaseckiego „determinatory, które nie są akceptowane w kontekście zdań egzystencjalnych, określa się w literaturze (np. [Does96, Hess89]) najczęściej mianem *mocnych* (ang. *strong*) w opozycji do *słabych* (ang. *weak*), które są akceptowane w zdaniach tego typu” [Piasecki 2002, 33]. Przykłady są następujące (według Hessa i van der Doesa, numeracja zdań według Piaseckiego):

91) **There are {SOME/all/most/both} dogs in the garden.*

92) **There is {each/every} dog in the garden.*

93) *There are {s_om_e, m_an_y} dogs in the garden.*¹⁴

Alternatywne pojęcie mocnej i słabej kwantyfikacji wprowadzone zostało w pracy Violetty Koseskiej-Toszewej i Georgia Gargova [1991]. Mocne kwantyfikatory są kojarzone z referencyjnym użyciem Donnellana, natomiast słabe – z atrybutywnym [Koseska, Gargov 1991, 28]. Rozróżnienie to dotyczy każdego z trzech możliwych według użytego w monografii modelu rodzajów kwantyfikacji. Np. w zdaniu *A horse is running towards us* fraza nominalna *a horse* ma mocną kwantyfikację egzystencjalną [ibid., 29]. Natomiast, w zdaniu *A horse was seen on the road each time they passed there* [ibid.], *a horse* ma słabe egzystencjalne znaczenie, bowiem koń może być inny za każdym razem, kiedy podróżujący przejeżdżają przez pewne (określone) miejsce.

W myśl tej teorii znany nam zabójca Smitha ma być reprezentowany przez mocny kwantifikator jednostkowy, a nieznany – przez słaby kwantifikator jednostkowy, co jest zgodne z naszym założeniem, że w obu przypadkach mamy do czynienia z określonością (por. wyżej rozdział o referencyjnym i atrybutywnym znaczeniu według Donnellana).

Wydaje się jednak, że pojęcie zasięgu kwantyfikatora i dychotomia ‘użycie referencyjne/atrybutywne’ nie do końca się pokrywają i dlatego mają prawo do samodzielnego istnienia. Np. wspomniane zdanie *Każda dziewczyna kocha marynarza* ma trzy możliwości odczytu. Dwa pierwsze, opisane wyżej, z różnicą w ilości marynarzy branych pod uwagę – *któregoś z istniejących marynarzy* albo *kogoś, kto jest marynarzem* – są atrybutywne. Trzeci odczyt jest referencyjny – jeśli mamy na myśli *konkretnego marynarza, który ma na imię np. John Smith*. Ponadto, pierwsze dwa różnią się swoim zakresem odniesienia, trzeci odczyt jest pod tym względem identyczny z drugim.

¹⁴ Za Piaseckim dużymi literami zaznaczamy determinatory akcentowane, w determinatorach nie akcentowane intonacyjnie samogłoski są zapisane jako indeksy dolne.

Weźmy jeszcze jeden przykład: One can be loved by some of the people all of the time, but they cannot be loved by all of the people at least some of the time.

$\exists x \exists y \forall t (L(x,y)), \exists x \forall y \exists t (L(x,y))$

W myśl wyżej wspomnianego uogólnienia o konstrukcjach biernych x ma największy zakres w obu użyciach. Przy następnej wzmiance użycie atrybutywne przekształca się na referencyjne, co jest potwierdzone przez anaforyczne *they*.

Zanotowane w monografii paralele między wspomnianymi zjawiskami są jednak bardzo interesujące. Pokazują one, że użycie referencyjne w jakiegokolwiek postaci (jednostkowej czy egzystencjalnej) zawsze ma zasięg większy niż atrybutywne. Różnica między tymi użyciami rozpowszechnia się jednak tylko na rzeczowniki, a mówiąc ściślej – tylko na nazwy konkretne, takie, które można „zobaczyć”. Bardziej abstrakcyjne nazwy kwantyfikowalne istnieją tylko w postaci atrybutywnej i dlatego referencyjność, nawet jeśli jest wystarczającym kryterium, żeby uznać frazę nominalną za określoną, nie jest kryterium koniecznym.

Kiedy mówimy o zasięgu kwantyfikatorów nasuwa się jeszcze jedna kwestia, mianowicie zagnieżdżania się znaczeń przysłówków temporalnych albo lokalizujących. Takie zagnieżdżanie się może być „wielopoziomowe”, dlatego nie wystarczy rozróżnienie na dwie kategorie. Niżej opisujemy to zjawisko bardziej szczegółowo.

Roman Roszko [2004], mimo że teoretycznie jest bardzo bliski ideom pracy [Koseska, Gargov 1991], rezygnuje z podziału kwantyfikacji na słabą i mocną, wprowadzając opis gradacyjny, który krótko omawiamy w przeglądzie istniejących opisów kategorii określoności.

1.1.1.2 Monadyczne kwantyfikatory uogólnione

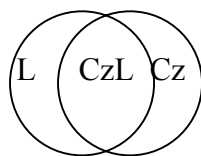
Inne podejście do rozumienia kwantyfikatorów wprowadził Andrzej Mostowski [1957]. Przez kwantyfikatory (nazywane kwantyfikatorami uogólnionymi) rozumiał on rodzinę zbiorów, dla których ich aplikacja ma wartość prawdy w zdaniach asertorycznych. Takie rozumienie kwantyfikatorów zostało także przyjęte w pracach Barwise’a i Perriego, a dzięki nim – w klasycznym wariacie semantyki formalnej (wcześniej znanej jako gramatyka Montague). Kwantyfikatorami są całe frazy nominalne, które wyznaczają dziedzinę kwantyfikowania (są rozumiane jako funkcje przeprowadzające własności na wartości prawdy bądź fałszu). Odpowiednikami kwantyfikatorów klasycznych są determinatory (np. zaimki). Te z kolei łączą się z formułą otwartą, żeby utworzyć kwantyfikator (frazę nominalną) i są definiowane jako funkcje przeprowadzające zbiory na rodziny zbiorów (kwantyfikatorów). W niektórych

pracach, np. Ireny Bellert, determinatory są nazywane proto-kwantyfikatorami. Bez zaznaczania dziedziny kwantyfikatory w rozumieniu klasycznym nie mogą mieć znaczenia. Dopiero po dołączeniu do pewnej dziedziny mogą oznaczać jakiś określony zbiór, który zostaje skwantyfikowany po połączeniu z predykatem, por także [Piasecki 2002].

Teoria kwantyfikatorów uogólnionych (*generalized quantifiers theory*) była próbą unifikacji wszystkich możliwych kwantyfikatorów języka naturalnego, dotyczących różnych poziomów predykcji i jej arności (ilości argumentów). Pozwoliła ona na bardziej konsekwentny i precyzyjny opis kwantyfikatorów typu „większość” poprzez odniesienie się do pojęcia zbioru, a także systematyzować wiedzę o kwantyfikatorach. Dla przykładu, definicja kwantyfikatora **większość** wygląda następująco:

$$\text{WIĘKSZOŚĆ}(A)(B) = T \text{ wtw } |A \cap B| > |A - B|$$

Kwantyfikator ten zwraca wartość prawdy wtedy i tylko wtedy, jeśli przecięcie zbiorów A i B jest większe, niż różnica tych zbiorów. Np. w zdaniu *Większość łabędzi jest czarna* stwierdza się, że zbiór przedmiotów, które należą jednocześnie do zbioru łabędzi i do zbioru przedmiotów czarnych jest większy, niż różnica zbiorów łabędzi i przedmiotów czarnych, por. schemat niżej, gdzie Cz = zbiór przedmiotów czarnych, L = zbiór łabędzi.

Lindström w roku 1976 rozszerzył definicję kwantyfikatorów uogólnionych w taki sposób, żeby mogły one być stosowane także w logikach wyższych rzędów. Według niego kwantyfikator – to już nie jest rodzina zbiorów, tylko relacja na zbiorach. Są to kwantyfikatory, które wiążą formuły albo skończoną sekwencję formuł poprzez dwie albo więcej zmiennych [Sher 1997, 527]. Klasyfikacja kwantyfikatorów uogólnionych, zbudowana na podstawie definicji Lindströma bazuje się na dwóch podstawowych kryteriach: **porządek** (*order*), który daje informację o głębokości kwantyfikatora, tzn. czy jego argumenty mają także argumenty, czy też nie, i z kolei czy tamte argumenty mają swoje argumenty, itd. oraz **typ** (*type*), który łączy informacje o porządku kwantyfikatora z informacją o ilości jego argumentów (każda liczba w znaczniku odpowiada porządkowi poszczególnych argumentów opisywanego wyrażenia). W ten sposób *jest wysoki* ma typ <0> (jest to predykat atomowy, jego argument nie ma swoich argumentów), *kocha* ma typ <0,0> (jak wyżej, ale są dwa argumenty), kwantyfikatory Mostowskiego mają typ <1>, a kwantyfikator *więcej A niż B są C* ma typ <1,1,1>.

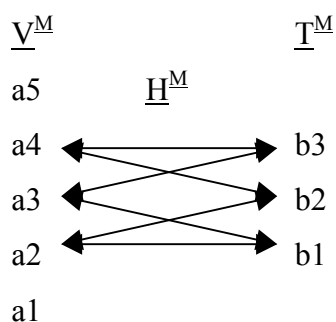
I.1.1.3 Poliadyczne kwantyfikatory uogólnione

W roku 1981 Higginbottam i May przedstawili sposób na rozwiązanie problematycznych sytuacji z referencją odsyłającą (*cross-reference*) i „bijektywnymi” pytaniami specjalnymi (tzw. *wh-questions*) typu *Every pilot who shot at it hit some Mig that chased him* oraz *Which man saw which woman?*¹⁵. Przeciwstawiając kwantyfikatory, wiążące więcej niż jedną zmienną tym, które wiążą jedną zmienną, te pierwsze nazywają oni poliadycznymi, a drugie zaś monadycznymi (*polyadic* i *monadic quantifiers*). Czasami w literaturze przedmiotu kwantyfikatory monadyczne są także nazywane kwantyfikatorami Mostowskiego (*Mostowskian quantifiers*), a operacje, związane z tymi kwantyfikatorami – składaniem poziomym. Istotną cechą, która odróżnia kwantyfikatory poliadyczne od monadycznych jest to, że zawierają one „dwa albo więcej kwantyfikatorów Mostowskiego, z których żaden nie jest w zasięgu innego” [Sher 1997, 528].

I.1.6.3.1 Kwantyfikatory rozgałęzione

Szczególnym przypadkiem kwantyfikatorów poliadycznych są kwantyfikatory rozgałęzione, których znaczenia nie można przedstawić drogą składania poziomego. Typowym przykładem jest słynne zdanie Hintikki *Some relative of each villager and some relative of each townsman hate each other*¹⁶.

Uproszczone graficzne przedstawienie struktury znaczenia kwantyfikatora (na podstawie diagramu Barwise’a) jest następujące:

gdzie V^M – zbiór wieśniaków w danym modelu M , T^M – zbiór mieszczan w danym modelu M , H^M – relacja nienawiści w M , pokazana strzałkami; a_n – poszczególni krewni wieśniaków, b_n – poszczególni krewni mieszczan.

¹⁵ Przykłady pochodzą z [Sher 1997].

¹⁶ Schemat wraz z interpretacją logiczną zawdzięczamy wykładowi prof. dr hab. Marcina Mostowskiego „Kwantyfikatory w językach naturalnych” (2003-2004).

Hintikka zaproponował następujący zapis logiczny z podwójnym prefiksem kwantyfikatorowym dla tego zdania:

$\forall x \exists x'$

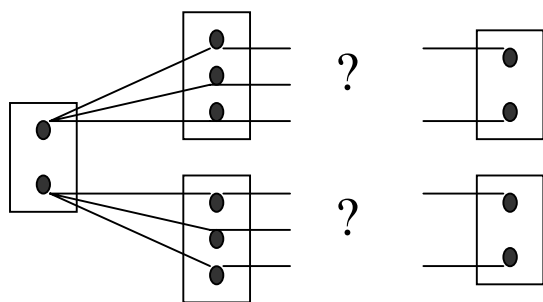
$([V(x) \wedge T(y)] \Rightarrow [R(x, x') \wedge R(y, y') \wedge H(x', y')])$,

$\forall y \exists y'$,

gdzie V – zbiór wieśniaków, T – zbiór mieszczan, R – relacja pokrewieństwa, H – relacja nienawiści. Struktura powyższego zapisu z podwójnym prefiksem dała nazwę kwantyfikatorowi rozgałęzionemu, znanemu także jako kwantyfikator Henkina.

Opracowaniem podobnych grafów zajmowała się także Bellert [Piasecki 2002, 80]. Przykładowo podajemy reprezentację zdania *Two teachers showed three pictures to two students*.

Jako jedną z wielu możliwych konfiguracji (a tym samym jedno z możliwych znaczeń) Bellert podaje:

Podsumowując możemy powiedzieć, że wszystkie daleko idące opisy fraz nominalnych za pomocą różnego rodzaju kwantyfikatorów nieco odchodzą od pierwotnego zadania, które sobie postawiliśmy – opisać językowe środki wyrażania określoności w dwóch wybranych językach. Kwantyfikatory uogólnione nie pokazują różnicy pomiędzy określonością i nieokreślonością, lecz opisują różne rodzaje fraz nieokreślonych, często połączonych z kwantyfikacją numeryczną albo relacje między zbiorami. Niewątpliwie taka wiedza ma ogromne znaczenie dla opisu języka naturalnego, chociaż wiele z „żywych” przykładów rozpatrywanych w ramach kwantyfikatorów rozgałęzionych jest wyjątkowo rzadkich w rzeczywistym użyciu językowym. Można powiedzieć, że są one manierą użytkowników z wyraźną skłonnością do matematycznego sposobu myślenia. Bardziej złożone z nich zbliżają się do tego, co w matematyce jest określane jako „non-polynomial time tasks”, czyli zadania, które nie są rozwiązywalne w czasie wielomianowym, których rozwiązanie, choć możliwe

teoretycznie, zajmuje w praktyce zbyt wiele czasu, aby doczekać się wyników”]. Język zwykłych „śmiertelników”, a taki mamy za cel opisywać, takich wyrażen zawiera niewiele.

I.1.7 Określoność a dyskurs

W poprzednich rozdziałach omawialiśmy zagadnienie kwantyfikacji na poziomie pojedynczego zdania, które uznaliśmy za podstawowy poziom wyrażania określoności przyjmując za Russellem, Koseską-Toszewą i całą szkołą formalnej semantyki zasadę warunku prawdziwości.

Kwantyfikatory wraz ze swoimi zakresami jednak potrafią wzajemnie oddziaływać na siebie na poziomie bardziej złożonym – dyskursu. Relacje te mają bardzo skomplikowany charakter i mają wpływ na faktyczną wartość kwantyfikacyjną środków wyrażających określoność. Niektóre z relacji utożsamiają nazywany przedmiot ze wspomnianym już wcześniej, czyli ustalają identyczny zakres odniesienia znaczenia – przypadek klasycznej anafory. Niektóre relacje zaś zmieniają zakres odniesienia na inny niż ten, który mógłby być, gdyby nie istnienie tego „mocniejszego” kwantyfikatora. Szczególnie jest to charakterystyczne w tzw. kontekstach intensjonalnych, czyli nacechowanych modalnie.

I.1.1.1 Definicja tekstu. Tekst a dyskurs

Istnieją teorie, które twierdzą, że to nie zdanie tylko tekst jest minimalną jednostką komunikacyjną. Tekst jako jednostka językowa często wiąże się z pojęciem dyskursu (ang. „discourse” – rozmowa, trwałe omówienie jakiegoś przedmiotu, wykład, przemówienie) oraz analizy dyskursu. Mówi się też o lingwistyce tekstu. Jednak obu wyrażen używa się czasem synonimicznie. O czym tak naprawdę mówimy, używając tych wyrazów?

Według oznaczenia Crystala [Nunan 1992, 5], dyskurs przeciwstawia się zdaniu w rozmiarze, zawsze jest dłuższy, bo składa się ze zdań. Jako drugą charakterystyczną cechę dyskursu wydziela koherencję (niżej omawiamy tę kategorię szczegółowiej). Przykładami dyskursu są opowieści, kazania, dowcipy czy dyskusje. Dyskurs może mieć formę zarówno pisemną jak i ustną.

Natomiast tekst Crystal określa jako część/fragment (*a piece of*) dyskursu, identyfikowaną dla analizy. Tekst musi się charakteryzować wyróżnialną funkcją komunikacyjną.

Cook [Nunan 1989, 7] stwierdza, że różnica polega na tym, że analiza dyskursu – to analiza mowy, a analiza tekstu – to analiza właściwości strukturalnych języka, bez względu na ich

funkcje komunikacyjne. Analiza dyskursu obejmuje zatem znacznie więcej zadań, jednocześnie pokazując regularności językowe i interpretując je.

Co do rozmiarów omawianych jednostek, to tak samo jak zdanie może się składać z jednego wyrazu, np. *Z.* (jako odpowiedź na pytanie *Napijesz się kawy z cukrem czy bez?*), dyskurs też może się składać z jednego zdania, a nawet słowa. Np. *Stop!*, *Uwaga!* itd., ponieważ pełnią one komunikatywną funkcję.

My będziemy, jak proponuje Nunan, operować terminem „tekst”, jako podstawową jednostką ponadzdaniową niezależną, i „dyskurs” – w odniesieniu do interpretacji zdarzenia komunikacyjnego w kontekście. Analiza dyskursu wykracza więc poza ramy wiedzy językoznawczej i w wielkim stopniu korzysta z wiedzy literaturoznawczej. Różnica między dyskursem a tekstem nie ma odniesienia do ich rozmiarów.

I.1.1.2 Kategorie tekstu

Spośród charakterystyk tekstu/dyskursu, należy wydzielić strukturalne i funkcjonalne. Nas interesuje bardziej językoznawcza strona problemu analizy. Niezbędną kategorią, która łączy pojedyncze zdania w tekście formalnie, jest kohezja. Należy ją odróżniać od koherencji – związku semantycznego.

„Związany” tekst (ten, który posiada kohezję), mieści tak zwane środki formujące tekst. One należą do każdego poziomu języka: fonetyka, leksyka, gramatyka i pomagają ustalać relacje ponadzdaniowe.

Na ogół wyodrębnia się pięć rodzajów kohezji: odniesienie (*reference*), substytucja, elipsa, koniunkcja i kohezja leksykalna.

Kohezja referencyjna może być **anaforyczną**, **kataforyczną** albo **egzoforyczną** w zależności od chronologicznego pojawienia się w tekście samego referenta i wyrazu, odwołującego się do niego. Nunan wyróżnia też referencje osobowe (*personal*), wskazujące (*demonstrative*) i porównawcze (*comparative*). Za każdym razem, kiedy używamy zaimków osobowych czy wskazujących albo rodzajników określonych (w językach rodzajnikowych), jest to referencja do czegoś/kogoś, o czym albo dowiedzieliśmy się przed chwilą – anafora, albo dowiemy się za chwilę w ciągu tego samego dyskursu – katafora (służy dla specjalnych efektów stylistycznych), albo wiemy z doświadczenia życiowego, z dobrej/trwałej znajomości z współrozmówcą – referencja egzoforyczna, którą na większą skalę można traktować jako

rodzaj anafory, ponieważ musiało kiedyś dojść do pierwszej wzmianki o przedmiocie rozmowy¹⁷.

I.1.1.3 Anafora jako kluczowy fenomen dyskursu

I.1.7.3.1 „Donkey” anafora, czyli ośła anafora (Dynamic logic)

Jednym z przykładów anafory w kontekstach intensjonalnych jest słynna ośła anafora, która otrzymała swoją nazwę dzięki przykładowi Petera Geacha [1962, 117, ex. 2]: *Any man who owns a donkey beats it*.

Irene Heim w swojej pracy doktorskiej [1982] opisuje możliwe zapisy formalne tego zdania, zwracając szczególną uwagę na frazę nominalną *a donkey*. Ponieważ zawiera ona rodzajnik nieokreślony, powinna być zapisywana za pomocą kwantyfikatora egzystencjalnego:

(17) a. $\forall x[\text{Man}(x) \ \& \ \exists y[\text{Donkey}(y) \ \& \ \text{Own}(x, y)] \rightarrow \text{Beat}(x, y)]$ ¹⁸

Ale ostatnie z użyć zmiennej *y* nie jest związane kwantyfikatorem egzystencjalnym w tej formule, co daje nam zdanie ‘*Any man who owns a donkey beats something*’ (*Każdy człowiek, który ma ośła, bije coś*).

Będąc w zasięgu mocniejszego kwantyfikatora ogólnego, kwantyfikator egzystencjalny przejmuje jego wartość. A więc, poniższy zapis Geacha jest bliższy do faktycznego znaczenia zdania:

(17) b. $\forall x \forall y[[\text{Man}(x) \ \& \ \text{Donkey}(y) \ \& \ \text{Own}(x, y)] \rightarrow \text{Beat}(x, y)]$

Pozostaje jednak problem rodzajnika nieokreślonego i kojarzonej z nim egzystencjalności. W których przypadkach możemy dokonywać takiej zamiany i zapisywać formalnie egzystencjalną frazę nominalną za pomocą kwantyfikatora ogólnego? Heim proponuje nowe podejście do problemu, które nazywa semantyką uzupełnienia danych (*File Change Semantics*), powracając do rozróżnienia na *novum* i *datum*. Zarówno określone jak i nieokreślone frazy nominalne są traktowane jako niekwantyfikowane zmienne, które akumulują wiedzę o przedmiocie w ciągu wypowiedzi.

¹⁷ Odwołując się do pojęcia funkcji semantycznej, które wprowadzamy niżej, możemy w przypadku anafory mówić o funkcji lokalnej (wyznaczonej przez konkretny kontekst/ sytuację), a w przypadku egzofory – o funkcji globalnej (wyznaczonej ontologicznie/ kulturowo).

¹⁸ Podajemy za Abbott [2004, 10] z oryginalną numeracją.

I.1.7.3.2 Teoria Reprezentacji Dyskursu

Teoria Reprezentacji Dyskursu (*Discourse Representation Theory*, DRT) Hansa Kampa jest sposobem na formalny opis anaforyczności. Anafora jest środkiem łączącym wzmianki o tym samym obiekcie rzeczywistości w obrębie jednego tekstu. Według DRT anafora jest podstawowym wykładnikiem określoności. W pierwotnej wersji DRT Kampa nie było jeszcze formalizacji pragmatyki, w ostatniej zaś [2004] pojawia się pojęcie presupozycji, które m.in. pomaga rozwiązać problemy bezpośredniego wprowadzenia fraz określonych do dyskursu (łącznie z nazwami własnymi), które nie wpisywały się w zasadnicze podejście anaforyczne do kwestii określoności.

Wydaje się jednak, że anaforę można traktować jako rodzaj deskrypcji określonej, a raczej meta-deskrypcji, którą można werbalizować następująco: *ten x, o którym była mowa w poprzednim zdaniu (wcześniej w tym tekście)*. Anafora często towarzyszy innym rodzajom wyrażania określoności, np. deiksyzu, nazwom własnym itd. Jej podstawową funkcją jednak jest nie tyle określanie ile utrzymanie formalnej łączności dyskursu (kohezji – podstawowej kategorii tekstu). Tak samo jak i środki wskazujące jest tylko jednym z licznych narzędzi do tworzenia deskrypcji określonych.

I.1.8 Deiksys

Deiksys (od gr. δεικτης – wskazywanie) – to zjawisko pomijane z powodów zrozumiałych w teoriach logicznych, ale bez którego w żadnym razie nie da się opisać określoności. Deiksys jest fenomenem języka naturalnego i odzwierciedla jego egocentryzm. To zjawisko jest bardzo istotne dla kategorii określoności, ponieważ większość deskrypcji określonych tworzy się za pomocą deiksyzu, określając lokalizację w przestrzeni lub czasie przedmiotu, o którym mówimy. Sam proces mówienia ma naturę deiktyczną, ponieważ każda fraza jest wypowiedziana przez konkretną osobę w konkretnym czasie i przestrzeni, co już pozwala na określanie wielu rzeczy, związanych z sytuacją mówienia. Wszystko, co znajduje się w otoczeniu osoby mówiącej jest określone, o ile nie jest powielone na tyle, że trudno zlokalizować pojedynczy przedmiot nie myląc go z czymś podobnym. Nie oznacza to bynajmniej, że wszystkie deskrypcje określone sprowadzają się do czasoprzestrzennej lokalizacji, ani tego, że określanie możliwe jest tylko za pomocą referencji, czyli środków egocentrycznych (por. wyżej opis dyskusji Russella i Strawsona). Nie mniej jednak,

częstotliwość użycia środków deiktycznych w komunikacji codziennej wymaga szczegółowego ich rozpatrzenia.

Dużo uwagi w swoich pracach zagadnieniu deiksystyki poświęcił Charles Fillmore. Rozumie on deiksystykę jako system odniesienia, w którym uczestniczy mówiący. Wśród wszystkich możliwych systemów odniesienia (bezpośrednio związanych z określonością, ponieważ pomagają zidentyfikować przedmiot, o którym mowa) najbardziej obiektywnym jest system uniwersalny, bazowany na trójwymiarowym systemie współrzędnych, gdzie liczbowo można zlokalizować interesujący nas przedmiot w dowolnym momencie. Przedmiotem (a raczej punktem przestrzeni), według którego wyznaczamy obecną lokalizację celu (ang. *target*), jest miejsce przecięcia trzech płaszczyzn, punkt z parametrami $\langle 0;0;0 \rangle$, tzw. punkt odniesienia (ang. *landmark*). Taki system idealnie identyfikuje lokalizację, ale nie jest do zrealizowania we wszystkich możliwych sytuacjach. Nieco prostszy jest system globalny, oparty na standardowym biegunowym systemie współrzędnych Ziemi, nie jest on jednak praktyczny – „nie jest częścią naszej świadomości potocznej” [Fillmore, 1998, 29]. W większości przypadków, w komunikacji codziennej posługujemy się lokalnym systemem odniesień. Fillmore rozróżnia trzy możliwe schematy dla lokalnych systemów współrzędnych: światowy (*world-based*), orientacyjny (*landmark-based*) oraz egocentryczny (*ego-based*).

„Posługując się wyrażeniami *na północ od*, *na południe od*, *na wschód od*, *na zachód od*, traktujemy nasz punkt orientacyjny jako punkt zerowy w lokalnym systemie współrzędnych, których kierunki zależą od obrotu Ziemi i są niezależne od kształtu, pozycji i orientacji samego punktu odniesienia. Stabilny świat, w którym znajdują się cel i punkt orientacji, daje nam swój własny system współrzędnych” [Fillmore 1998, 31]. Fillmore wyróżnia schemat orientacyjny ze względu na możliwą niestabilność punktu orientacji. W tym schemacie kształt punktu orientacyjnego wyznacza orientację. „Stojące ludzkie ciało generuje oś **sagitalną**¹⁹, ang. *sagittal* (przód/tył) oraz oś **transwersyjną**, ang. *transverse* (prawo/lewo)... Rama referencji, bazowana na orientacji punktu odniesienia oraz posługiwania się takimi terminami jak *z przodu*, *z tyłu*, *z lewa*, *z prawa*, podlega rotacjom wraz z rotacjami punktu odniesienia” [ibid., 32]. Schemat egocentryczny nie wyklucza punktu odniesienia, ale dodaje punkt widzenia mówiącego i w zależności od pozycji mówiącego określenie lokalizujące może być inne, nawet jeśli pozycja celu i punktu odniesienia pozostaje niezmienna [ibid., 32-33].

¹⁹ Dalej będziemy stosować terminów: **wertykalny** dla oznaczania relacji “góra - dół”, **frontalny** – “przód - tył”, **dekstralny** – “prawo - lewo” oraz **horyzontalny** jako termin ogólny dla dwóch ostatnich, które wydają się być bardziej przejrzyste znaczeniowo, niż dosłowne translacje terminów Fillmore’a.

Podział systemów odniesienia na egocentryczne, orientacyjne i światowe jest w pewnym sensie równoległy z pojęciami referencji i deskrypcji określonej. Pierwsza określa to, co jest w zasięgu wzroku mówiącego albo jakiegoś widocznego punktu orientacyjnego, druga jest oparta na wiedzy. Ujednolicić pojęcia referencji i deskrypcji możemy traktując deiksys „deskrypcyjnie” – poprzez pojęcie mówiącego i jego najbliższego otoczenia w sposób podobny do opisu znaczeń zaimków: *ja* – mówiący, *ty* – adresat, *tutaj* – miejsce, gdzie jest mówiący, *wczoraj* – dzień poprzedzający dzień, kiedy wypowiada się zdanie itd.

Wyodrębnienie pierwotnych i wtórnych środków deiktycznych oraz ich rola w wyrażaniu kategorii określoności są ściśle związane z pojęciem funkcji semantycznej, które to pojęcie wprowadzamy niżej, w rozdziale o metodologii badań.

I.1.9 Dynamiczne ujęcie semantyki, kwestie pragmatyczne

Podjęcie do semantyki oparte o procesy, zainspirowane przez Donnellana i rozwinięte przez Morgana i Winograda, jest bardzo bliskie stanowisku, które zajmujemy w kwestii określoności. Przesuwa ono centrum uwagi z relacji ze światem rzeczywistym na stan umysłu osób mówiących. Wybierając w procesie komunikacji podczas werbalizacji propozycji odpowiedni wyraz, mówiący nie tylko kieruje się kryterium „poprawnego pojęciowego bytu”, lecz dostosowuje się do sytuacji i do swego modelu odbiorcy, np. o tym samym denotacie w jednej sytuacji przy określonym rodzaju odbiorcy powiemy „drań”, a w innym „strona napadająca” [Winograd, 146]. Winograd bardzo dokładnie opisuje różne znaczenia i możliwe użycia wyrazu *bachelor* (kawaler), często omawianego w anglojęzycznej literaturze semantycznej. Na podstawie podanych przykładów wynika, że niemożliwe jest określenie znaczenia tego wyrazu takie, żeby dostosowane one było do wszystkich możliwych użyć, mimo że początkowo znaczenie to wydaje się być proste i przejrzyste. „Wynikiem procesu wyboru nie jest zwykła odpowiedź typu „jest prawdziwe/ jest fałszywe”. W najbardziej ogólnej formie on może być sformułowany następująco: Mając ten, a nie inny zestaw alternatyw, które mogą brać pod uwagę (licząc się z konkretnym kontekstem, którego częścią jest mój model drugiego uczestnika aktu komunikacji), przy obecnej objętości procesów przetwarzania, która może być przydzielona dla wyboru jednej z alternatyw (w świecie wszystkich innych procesów umysłowych, zarówno lingwistycznych, jak i nie lingwistycznych), rozpatrując po kolei te przechowywane w mojej pamięci struktury, do których zwracanie się wydaje się być najbardziej naturalne w danym kontekście, ja dochodzę do właśnie takiego wariantu wyboru, ustalając właśnie taki stopień odniesienia, wskazuję

właśnie na takie konkretne miejsca, w których nie udało się znaleźć dokładnej odpowiedniości” [Winograd, 146]. Tak samo jak do odbioru leksyki ogólnej, podchodzimy do wyboru środków określonych bądź nieokreślonych. Winograd uważa, że decydując się na użycie frazy określonej (w jego terminologii „referencja określona”) mówiący przekazuje tym samym odbiorcy następującą informację: „W moim świecie mentalnym jest unikalny byt, o której zamierzam coś powiedzieć. Podana fraza opisowa jest wystarczająca dla tego, żebyś mógł znaleźć albo stworzyć²⁰ pewien konceptualny byt w swoim modelu świata, używając całego kontekstu i ogólnej wiedzy (o świecie, regułach komunikacji słownej i mojego własnego stanu), o istnieniu których ja teraz robię sugestywną konkluzję na podstawie mojego modelu o tobie w obecnym momencie” [Winograd, 151]. Procesualne podejście formalizuje takie pojęcia jak „obecny kontekst”, „można spodziewać się konkluzji”, „centrum uwagi” w terminach procesów, które zmieniają kognitywny stan w miarę tego jak człowiek rozumie i buduje wypowiedzenia. Szczególnie ważne to jest dla opisu znaczenia wyrazów, które mają wpływ na pragmatykę wypowiedzenia, typu *even*, *but* (pol. *nawet*, *ale*). „Formowanie nieformalnych interpretacji takich wyrazów jest pożyteczne tylko wtedy, kiedy wyrażenia typu *Oczekuję, że wywnioskujesz...* mogą otrzymać precyzyjne znaczenie w terminach procesów i struktur symbolicznych” [ibid., 156]. Autor uważa taką formalizację kognitywnego kontekstu za jedno z najważniejszych zadań semantyki procesualnej.

Janusz Bień w swoich pracach o określoności również opisuje kategorię określoności jako dynamiczną, bazującą na kognitywnych mechanizmach i w tym jego poglądy, zadeklarowane jako *resource control hypothesis* i *salience theory*, są podobne do procesualnego podejścia do semantyki [Bień 1986 i 1990].

Uproszczony wariant tegoż podejścia (bez formalizacji pragmatycznej strony wypowiedzi) widzimy także we wspomnianej już *File Change Semantics* Irene Heim oraz DRT Hansa Kampa w jego pierwotnej wersji, chociaż nawet w ostatniej wersji DRT pragmatyczna strona reprezentacji znaczenia nie jest zbyt rozbudowana.

Natomiast więcej miejsca kwestiom centrum uwagi, stanów wiedzy nadawcy i odbiorcy oraz zmiany stanów tej wiedzy i związanych z nimi presupozycjami poświęcają intensywnie dzisiaj rozwijające się logiki dynamiczne (Gawron, Pulman, Rooth).

²⁰ Podkreślenie nasze.

I.2 Przegląd istniejących opisów określoności dla niektórych języków naturalnych

Określoność na poziomie frazy nominalnej została opisana w literaturze przedmiotu bardzo dokładnie dla wielu języków. Dla języka bułgarskiego, polskiego, litewskiego istnieją wychodzące od treści opisy, bazujące na teorii kwantyfikacji logicznej oraz deskrypcji określonej Russella, którą przyjmujemy również w naszym opisie. Dla języka angielskiego – została bardzo dokładnie opisana w wielu pracach, których główne tezy spróbujemy przedstawić w niniejszym opisie. Niemniej jednak, prace te są zorientowane raczej na opis różnych użyć form językowych. My będziemy dążyć do przedstawienia kategorii określoności wychodzącego od treści. Dla języka ukraińskiego, jak już wspominaliśmy wcześniej, kategoria określoności jak dotąd nie doczekała się żadnych opisów ani na poziomie frazy nominalnej, ani na poziomie frazy werbalnej.

I.2.1 Opisy oparte na bezpośrednim podejściu do semantyki

I.2.1.1 Model Violetty Koseskiej-Toszewej

Violetta Koseska-Toszeva szczegółowo opracowała semantyczną kategorię określoności dla języka polskiego i bułgarskiego. Główna praca badaczki, napisana we współpracy z bułgarskim logikiem Georgiem Gargowem, [Koseska-Toszeva, Gargov 1991] buduje opis na rozróżnieniu trzech podstawowych kategorii: jednostkowość, wyrażana przez jota operator (odpowiada określoności w języku naturalnym), oraz egzystencjalność i ogólność, wyrażane, odpowiednio przez kwantyfikator egzystencjalny i ogólny (odpowiadają nieokreśloności). Warto podkreślić, że po raz pierwszy w literaturze przedmiotu kwantyfikator ogólny został tutaj potraktowany jako odpowiednik znaczenia nieokreślonego, przedtem ze znaczeniem nieokreśloności kojarzono tylko operator egzystencjalny. Autorzy wyodrębniają także słabą i mocną wersję każdej z trzech kategorii logicznych, które mają znaczenie przy wyznaczeniu zakresu znaczenia kwantyfikatora w przypadkach, kiedy jest ich kilka w jednym zdaniu. Między kwantyfikatorami zachodzą wówczas relacje objęcia zasięgiem lub odwrotnie – wejście w zasięg swoich znaczeń (por. rozdział o mocnej i słabej kwantyfikacji wyżej). W związku z możliwością wzajemnego oddziaływania na siebie kwantyfikatorów w obrębie jednego zdania i idącej za tym możliwości różnych interpretacji tych samych form językowych w zależności od takich interakcji, określoność jest konsekwentnie uważana w tym modelu za kategorię zdaniową. Koseska-Toszeva jako pierwsza podała systematyczny

opis semantycznej kategorii określoności zarówno na poziomie frazy nominalnej jak i frazy werbalnej. Wychodząc od strony treści, zdefiniowanej za pomocą języka-pośrednika, przyporządkowuje liczne formy temporalne (szczególnie w przypadku języka bułgarskiego) znaczeniom określoności bądź nieokreśloności oraz pokazuje możliwości kwantyfikacyjne różnych środków leksykalnych w języku polskim. Praca zawiera także tabele środków językowych, wyrażających semantyczną kategorię określoności dla każdego z opisywanych języków z zaznaczeniem mocy ich kwantyfikacji.

I.2.1.2 Gradacja kwantyfikacyjna Romana Roszki

Roman Roszko w pionierskim opisie semantycznej kategorii określoności w języku litewskim [Roszko 2004] opracował opis określoności jako kategorii gradacyjnej. Przejmując ogólne zasady teoretyczne od Koseskiej-Toszewej (zdaniowość określoności, odniesienie do teorii deskrypcji Russella oraz inne, opisane wyżej), Roszko rezygnuje z pojęcia słabej i mocnej kwantyfikacji, natomiast wyodrębnia dodatkowo podrodzaje ogólności (ogólność zwyczajową i ogólność właściwą) oraz egzystencjalności (egzystencjalność właściwa i egzystencjalność presuponująca jednostkowość) oprócz jednostkowości. Taka klasyfikacja „ułatwia opis niuansów znaczeniowych związanych z przejawianiem się znaczeń określoności/nieokreśloności szczególnie w języku litewskim” [Roszko 2004, 15]. Rozmaitość zaimkowych form litewskich, wchodzących w skład grupy nomen, według autora nie pozwala ich zmieścić w trzech podstawowych kategoriach kwantyfikacyjnych.

Jak widać, nawet w obrębie tego samego teoretycznego nurtu istnieją różnice w poglądach na istotę określoności, co odzwierciedla się w jej dalszym opisie. W naszej pracy trzymamy się klasyfikacji Koseskiej-Toszewej, starając się utrzymać prostszą, mniej rozbudowaną strukturę pojęciową. Mimo że w języku ukraińskim, tak samo jak i w języku litewskim, istnieje bardzo rozbudowany system zaimków, postaramy się przedstawić je za pomocą innych, istniejących kategorii, pokazując, że taka ilość i różnorodność form jest spowodowana ich złożoną strukturą wewnętrzną. Są to przeważnie formy synkretyczne, zawierające w sobie elementy modalności możliwościowej lub koniecznościowej oraz bazujące się na różnym stanie wiedzy nadawcy i odbiorcy (dokładniej o tym – w rozdziale III).

I.2.2 Opisy, odwołujące się do pojęcia referencji

I.2.1.1 Teoria Stanisława Karolaka

Opis użyć rodzajnika w pracy Stanisława Karolaka jest oparty na hipotezie, że „podstawową własnością nazw jest ich intensjonalność” – tutaj i niżej cytujemy za [Karolak 2002, 5-6]. Nazwom są przyporządkowane pojęcia (intensje), reprezentowane „w formalnej warstwie języków naturalnych. Ekstensje istotne w przypadku referencyjnego użycia nazw są determinowane przez ich intensje.” Wartość pojęciowa (intensjonalna) jest własnością nadrzędną, zaś wartość przedmiotowa (ekstensjonalna) jest podrzędną, determinowaną przez tę pierwszą.

Stosowanie rodzajników (według terminologii Karolaka – przedimków) jest jednym ze sposobów dyferencjacji formalnej nazw o różnych kategorialnych wartościach intensjonalnych. Na podstawie kilku własności nazw (fraz nominalnych) Karolak podaje obszerną i ortogonalną ich klasyfikację. M.in. brane są pod uwagę następujące kryteria semantyczne:

kategorialna treść pojęciowa nazw, tzn. ich ogólny lub szczegółowy charakter,
stopień zamknięcia propozycji, które konstytuują reprezentowane przez nie pojęcia,
stopień intensjonalnej zupełności propozycji, którego określenie wymaga ponadto uwzględnienia intensjonalnej wartości kontekstu – zdaniowego lub nazwowego – w którym nazwa zostaje usytuowana.

Wydzielone w ten sposób klasy wykazują wyraźne preferencje, co do towarzystwa rodzajników. Ponadto, co jest szczególnie ważne w opracowaniu konfrontatywnym, pozwala wykazać różnice w stosowaniu rodzajników w różnych językach. I tak dla języków francuskiego i angielskiego Karolak wyodrębnia 9 wspólnych i 12 odrębnych reguł stosowania rodzajników, por.:

fr. *L'argent ne fait pas le bonheur.*

Ang. *Money makes the world go round.*

Fr. *Quelle surprise!*

Ang. *What a surprise!*

Opisuje on także złożone frazy nominalne w obu językach. Wszystkich klas jest 20, co daje tyleż reguł podstawowych, a razem z wariacjami liczba ta sięga 25 reguł. Podsumowując krótko pracę Karolaka, warto zauważyć podobieństwo klas, które używają rodzajnika określonego do leksemów z funkcją semantyczną (o tym piszemy niżej) zarówno w

przypadku nazw prostych, jak i złożonych. Na tym poziomie nie dostrzegamy różnic między językami, co pozwala stwierdzić, że jednak istnieje tzw. inwariantne znaczenie rodzajnika określonego. Istotne różnice pojawiają się w określeniu zbiorów, nazw abstrakcyjnych, gatunków, stanów, zdarzeń, procesów, itd., czyli w przypadku nazw predykatowych oraz ich połączeń w nazwach złożonych. Badania Karolaka w dużej mierze przyczyniły się do naszego rozumienia istoty generyczności, dlatego będziemy jeszcze się do nich odwoływać niżej, także w związku ze wspomnianym pojęciem funkcji semantycznej. Ze względu na cel pracy bardzo mało uwagi poświęca się w niej różnego rodzaju determinatorom, tworzącym deskrypcje określone. Mimo że są zbudowane na zupełnie różnych platformach teoretycznych (oprócz założeń semantycznych), prace Koseskiej-Toszewej i Karolaka na temat określoności w pewnym sensie są względem siebie uzupełniające.

Wśród opisów referencyjnych warto także przynajmniej wymienić prace Renaty Grzegorzczukowej, Macieja Piaseckiego, Johna A. Hawkinsa. Przedstawimy niżej bardziej szczegółowo główne tezy pracy Hawkinsa.

I.2.1.2 John A. Hawkins

Jeden z najczęściej cytowanych [Bień 1986 i 1990, Bogusławski, Poesio & Vieira, 1998, Vieira & Poesio 2000] opisów deskrypcji określonej, często utożsamianej z użyciem rodzajnika w języku angielskim, zawiera się w pracy Hawkinsa. [Hawkins, 1978]. Jest to obszerny opis, który zawiera o wiele bardziej szczegółową reprezentację przejawów deskrypcji określonej w języku angielskim, niż jakakolwiek ze znanych nam gramatyk tego języka, dlatego uważamy za zasadne przedstawienie głównych jego założeń. Żeby umożliwić lepsze ujęcie opisu, komentarze swoje przedstawimy w osobnym rozdziale. Przegląd robimy opierając się zarówno na książce Hawkinsa, jak i na szczegółowym jej zreferowaniu w [Poesio & Vieira, 1998].

Hawkins wyróżnia następujące funkcje deskrypcji określonej w języku angielskim:

I.2.2.2.1 Użycie anaforyczne

Są to deskrypcje określone, które ko-specyfikują²¹ z jednostką dyskursu, która już została wprowadzona. Deskrypcja określona może dotyczyć tego samego wyrazu, co i jego

²¹ Dyskusja na temat różnego rozumienia terminu „specificity” - w rozdziale z komentarzami.

antecedent albo innego, który wskazuje na ten sam antecedent poprzez relacje synonimii bądź hiponimii.

*Fred was discussing **an interesting book** in his class. I went on to discuss **the book** with him afterwards.*

*Bill was working at **a lathe** the other day. All of a sudden **the machine** stopped turning.*

*Mary **travelled** to Paris. **The journey** lasted six hours.*

***A man and a woman** entered restaurant. **The couple** was received by a waiter.*

I.2.2.2.2 Użycia sytuacyjne (immediate situation uses)

Spośród nich Hawkins rozróżnia:

sytuacje widoczne (visible situation use)

przedmiot, do którego odnosi się wypowiedzenie jest widoczny zarówno dla mówiącego, jak i odbiorcy:

np. *Please, pass me the salt.*

sytuacje bezpośrednio właściwe (immediate situation use)

To takie deskrypcje określone, w których referent jest konstytuentem sytuacji bezpośredniej, w której ulokowane jest użycie deskrypcji określonej, niekoniecznie widocznej:

np. *Beware of **the dog**.*

*Don't feed **the pony**.*

*You can put your coat on **the clothes** peg.*

Mind the step.

I.2.2.2.3 Użycia w większych sytuacjach (larger situation uses)

W nich mówiący apeluje do wiedzy odbiorcy o przedmiotach (*entities*), które istnieją w nie-bezpośredniej sytuacji albo większej sytuacji wypowiedzenia – wiedza, którą posiadają razem będąc członkami tej samej wspólnoty. Wyróżnia się „większe sytuacje”, gdzie wymaga się:

specyficznej wiedzy o większej sytuacji

To przypadek, w którym zarówno mówiący, jak i odbiorca wiedzą o istnieniu referenta, jak np. w poniższym przykładzie, w którym zakłada się, że mówiący i odbiorca są mieszkańcami Halifax, miasta, w którym, na początku ulicy Gibbet Street (dosł. „Ulica Szubienicza”), znajduje się szubienica.

Np. *The Gibbet no longer stands. – Szubienicy już nie ma.*

wiedzy ogólnej – o istnieniu pewnych typów obiektów w pewnych typach sytuacji

Np. *Have you seen the bridesmaids?*

Użycie *the bridesmaids* od razu z rodzajnikiem określonym jest możliwe na podstawie wiedzy, że drużyna jest niezbędnym elementem wesela. Na tejże podstawie używamy z rodzajnikiem określonym też *the bride, the church service, the best man*.

I.2.2.2.4 Skojarzeniowe użycie anaforyczne

Mówiący i odbiorca mogą mieć wspólną wiedzę o relacjach między pewnymi obiektami (*the triggers*) i ich komponentami albo atrybutami (*the associates*). Różnica między użyciem większej sytuacji a skojarzeniowym użyciem anaforycznym polega na tym, że w pierwszym takim bodźcem jest sama sytuacja, natomiast w drugim – pewna fraza nominalna, wprowadzona w dyskurs.

The man drove past our house in a car. The exhaust fumes were terrible.

I am reading a book about Italian history. The author claims that Ludovico il Moro wasn't a bad ruler. The content is generally interesting.

I went to a wedding last weekend. The bride was a friend of mine. She baked the cake herself.

I.2.2.2.5 Użycia nieznane

Dopełnienia fraz nominalnych (*the fact that..., the conclusion that..., the rumour..., the time when I was a little girl*).

Modyfikatory rzeczownikowe (nominalne) – *the colour red, the number seven*.

Zdania podrzędne relatywne, które wyznaczają referenta – *The box (that is) over there*.

Skojarzeniowe zdania podrzędne, inaczej referencje mostowe, które zawierają zarówno skojarzenie (*associate*) jak i bodziec (*trigger*) – *I remember the beginning of the war very well*.

Użycie przy modyfikatorach niewyjaśniających – *the same secrets, the first person to sail to America, the fastest*.

I.2.1.3 Komentarze

Podejście Hawkinsa, jak widać, oparte jest w dużym stopniu na pojęciu anafory i referencji. Por. wyżej opis teorii deskrypcji Russella i polemikę, wywołaną tą teorią. Hawkins uściśla definicję Christophersona, wprowadzając pojęcie relacji skojarzeniowej (*associative relationship*) pomiędzy *the book* i *the author*, i to wydaje się być najcenniejszym odkryciem

Hawkinsa. Niemniej jednak on także wprowadza do swojej klasyfikacji kategorię ‘unfamiliar uses’, która nie zawiera relacji skojarzeniowych, jak to jest w przypadku (według terminologii Hawkinsa):

dopełnień NP: *the fact that...*, *the time when I was a little girl*;

zdań względnych, ustalających referenty: *the box (that is) over there*;

modyfikatorów nominalnych: *the colour red*; *the number seven*.

Nasza ogólna konkluzja co do teorii Hawkinsa jest taka, że teoria ta odnotowuje dużo ciekawych zjawisk, ale wyodrębnione kategorie nie są ortogonalne, co nie pozwala uczynić ich podstawą do klasyfikacji w klasycznym rozumieniu tego wyrazu. Używając aparatu logiki, klasyfikacja ta nie stanowi podziału zbioru²². Wyodrębnione przez Hawkinsa kategorie należą do różnych poziomów językowych (leksykalno-semantyczny i syntaktyczny). Zakładamy, że jeśli ograniczyć się do jednego z nich, to można byłoby osiągnąć pewnego stopnia spójność klasyfikacji.

1.2.2.3.1 Pierwsza próba empirycznego sprawdzenia istniejących teorii określoności

Opis podejścia Hawkinsa jest w naszej pracy ważny dlatego, że właśnie na podstawie tej teorii robione były pierwsze próby automatycznego wyznaczania rodzajów deskrypcji określonych w celu umożliwienia anotacji automatycznej lub pół-automatycznej, wspomaganiej komputerowo. Autorzy dość niedawnej pracy [Vieira & Poesio, 1998] podjęli się bardzo ambitnego zadania, opracowując rzetelnie dużą ilość materiałów językowych, metody anotacji, oraz eksperyment, w którym uczestniczyły osoby z wyższym wykształceniem nie-lingwistycznym, mające anotować pod względem rodzajów deskrypcji określonej według opisanych metod 20 losowo wybranych tekstów z gazety „Wall Street Paper”, będących częścią istniejącego korpusu Pensylwańskiego Banku Drzew (*Penn Treebank corpus*). Autorzy nie brali pod uwagę szerzej pojętej określonej frazy nominalnej, czyli ignorowali zaimki osobowe i dzierżawcze (*possessive descriptions*) [ibid., 2]. Rozpatrzone zostały 1040 przypadki deskrypcji określonych [ibid., 15].

Badania, przeprowadzone na uniwersytecie edynburskim były pierwszym eksperymentem, który miał na celu komputerowe wyznaczanie rodzaju deskrypcji określonej, związane z użyciem rodzajnika i nauczaniem maszyn tego użycia. Wbrew oczekiwaniom autorów przyczyniły się do pewnego rozwoju poglądów na określoność poprzez znalezienie słabych stron ogólnie akceptowanego opisu Hawkinsa, na którym głównie bazowały. Ze względu na

²² Podziałem danego zbioru jest każda rodzina zbiorów niepustych, wzajemnie rozłącznych i wyczerpujących łącznie zbiór dany [Stanosz 2004, 97].

występowanie w języku angielskim rodzajnika określonego, autorzy utożsamiają wypadki ich użycia z deskrypcją określoną. Już samo deklarowanie na wstępie formalnego a nie semantycznego podejścia do zagadnienia określoności budzi pewne wątpliwości co do wiarygodności wyników badań.

Można zauważyć w pracy także pewne niekonsekwencje teoretyczne. Przykładowo termin „specificity”, rozumiany jest w [Poesio & Vieira, 1998, 5], którzy z kolei odwołują się do terminologii Sidnera [Sidner, 1979], w ten sposób, że „deskrypcja określona ko-specyfikuje ze swoim antecendentem w tekście, jeśli taki antecendent istnieje i jeśli deskrypcja określona i jej antecendent denotują ten sam przedmiot.” Ko-specyfikację autorzy rozróżniają od ko-referencji pisząc, że „dwie jednostki dyskursu mogą ko-specyfikować, niekoniecznie przy tym odnosząc się do jakiegoś przedmiotu z rzeczywistego świata – np. w zdaniach *The (current) king of France is bald. He has a double chin, as well., he* ko-specyfikuje z *the (current) king of France*, ale to ostatnie wyrażenie nie odnosi się do niczego” [ibid.]. Kwestia specyfikacji, jak widać z tak sprzecznych definicji (z jednej strony powiedziane zostało, że antecendent musi istnieć, a z innej, że jednostki dyskursu ko-specyfikują, niekoniecznie odnosząc się do jakiegoś przedmiotu), nie została do końca rozstrzygnięta. Zresztą, autorzy sami niżej piszą, że próbują dalej na ile to jest możliwe unikać bardziej skomplikowanych zagadnień referencji:

„However, since we will mostly be concerned with referential discourse entities, we will often use the term co-refer instead of co-specify. Apart from this, we have tried to avoid more complex issues of reference insofar as possible (Donnellan, 1972; Kripke, 1977; Barwise and Perry, 1983; Neale, 1990; Kronfeld, 1990)” [ibid.].

Jeśli brać pod uwagę założenia teoretyczne autorów, statystyki badań mogą wydać się nieco zaskakujące: 50% deskrypcji określonych zostało zaklasyfikowane jako ‘discourse new’, czyli wprowadzone nie przez anaforę, których to przypadków było tylko 30 %. 18 % - to relacje skojarzeniowe, które autorzy słusznie połączyli z ‘bridging’, ponieważ w wielu przypadkach trudno było je rozgraniczyć obiektywnie.

Mimo tych zmian klasyfikacja wciąż pozostaje niespójna. W przeglądzie teoretycznym autorzy wspominają pracę Fraurud [1990], bazowaną na badaniach określonych fraz nominalnych w korpusie tekstów szwedzkich: „... she observed... that some of the distinctions introduced by Hawkins and Prince (*discourse-new* vs *discourse-old*, NK) led to ambiguities of classification. For example, she observed that the reader of a Swedish newspaper can equally well interpret the definite description *the king* in an article about Sweden by reference to the larger situation or to the content of the article” [ibid., 11], ale te informacje nie

odzwierciedlają się w zmianie układu klasyfikacji, co powoduje późniejszą niezgodność w anotacjach. M.in. został opisany przypadek, kiedy każdy z trzech anotatorów zaklasyfikował tę samą frazę określoną do innej kategorii:

Mr. Rapanelli recently has said the government of President Carlos Menem, who took office July 8, feels a significant reduction of principal and interest is the only way the debt problem may be solved.

“In this case we can see that all three interpretations are acceptable: we may take the definite description the government of President Carlos Menem, who took office July 8, either as a case of bridging reference on the previously mentioned Argentina, or as a larger situation use, or as a case of unfamiliar definite description...” [ibid., 29].

W ostatniej znanej nam pracy na temat określoności Poesio pisze o dwóch konkurujących ze sobą prądach teoretycznych: “The debate between those who believe that uniqueness is the defining property of definite noun phrases (Russell, 1905; Loebner, 1987; Kadmon, 1987; Abbot, 1999; Roberts, 2001) and those who instead argue that the determining factor is familiarity (Christophersen, 1939; Heim, 1982; Prince, 1981, 1982) is still ongoing...” [Poesio 2004]. W celu znalezienia odpowiedzi na to zagadnienie teoretyczne w [Poesio 2004] sprawdzona została statystyczna korelacja między określonością a znajomością rozumianą jako anafora (‘earlier mentioned entities’) oraz określonością a funkcjonalnością semantyczną (do ostatniej zaliczały się tylko dwie relacje: zbioru, np. ‘*the family...the children*’ oraz uogólnione relacje całość-część, np. ‘*the car... the wheel*’). Te dwie relacje wystarczyły, żeby uznać test na funkcjonalność jako wskaźnik określoności na 77% (5 razy) bardziej precyzyjny, niż test na znajomość.

Oprócz niespójności teoretycznej słabą stroną podejścia Poesio jest kierunek badań: od strony formy ku treści. Tylko frazy nominalne z rodzajnikiem określonym były brane pod uwagę, nie licząc się z możliwą wieloznacznością rodzajnika. Poza tym w różnych językach używa się ich różnie w podobnych sytuacjach (por. opis z „Gramatyki kontrastywnej przedimka (rodzajnika) francuskiego i angielskiego” Karolaka).

Formalne podejście do określoności oznaczałoby jej brak w językach bezrodzajnikowych, a przecież mimo formalnego niedopowiedzenia w większości wypadków odbieramy wartość określoności tak, jak zamierzał ją przekazać mówiący.

I.3 Konkluzje i postawa teoretyczna

Jednostkowość logiczna wydaje się być najbliższym odpowiednikiem znaczenia określoności. Jednostkowość, czyli unikalność, jest przekazywana w języku za pomocą deskrypcji określonych. Referencja ogranicza się do rzeczy „widzialnych / namacalnych”. Każdy przypadek referencji da się sprowadzić do deskrypcji określonej, ale nie każda deskrypcja określona może mieć referenta w rzeczywistości.

Kripke [1997] przyjął stronę Russella, twierdząc, że użycie referencyjne w porównaniu z atrybutywnym jest kwestią pragmatyki (‘a purely pragmatic affair’), jednostkowość zaś jest kryterium semantycznym. Spróbujemy udowodnić zasadność takiego podejścia.

W literaturze przedmiotu znane są liczne przykłady ilustrujące niejednoznaczne wzajemne odniesienia sygnifikatów i denotatów, poczynając jeszcze od słynnego przykładu Fregiego o dwóch różnych pojęciach gwiazdy wieczornej i porannej, które odpowiadają temu samemu przedmiotowi – planecie Wenus. Mamy więc dwie deskrypcje określone, unikalnie opisujące przedmiot rzeczywistości. Z przykładów widać, że odniesienie do owego przedmiotu nie może być uniwersalnym dla opisu określoności, która jednak ma podłoże bardziej kognitywistyczne i lingwistyczne, niż fizyczne.

Jeszcze jednym przykładem jest bajka o człowieku, który nie mogąc zdecydować, z którą z trzech kobiet ma się ożenić, zostawił każdej po pewnej sumie pieniędzy, wyjechał i za rok wrócił, żeby zobaczyć jak każda z nich rozporządziła tymi pieniędzmi. Jedna je umiejętnie zainwestowała i powiększyła sumę, druga je przechowała, a trzecia wszystko wydała. Człowiek pomyślał trochę i wybrał tę najpiękniejszą.

Nie wiadomo oczywiście, która z kobiet była najpiękniejsza. Mamy aż po dwa rodzaje deskrypcji określonej w odniesieniu do każdej z nich, ale nie jest możliwe skojarzenie żadnej z tych deskrypcji z konkretną osobą. Zaskoczenie wynika w związku z brakiem połączenia między sobą dwóch wymienionych kryteriów. Na początku daje to efekt niepowodzenia komunikacyjnego i działa na niekorzyść teorii deskrypcji określonej, wydaje się, że niezbędna jest obserwacja bezpośrednia.

Przypowieść ta jednak ma na celu opis nie konkretnych osób, lecz ich cech, które mają wpływ na wybór mężczyzny, a zatem nie ma potrzeby referencji do konkretnej osoby. Mając wiedzę na temat konkretnego referenta moglibyśmy niepotrzebnie zacząć budować domysły, które by nas kierowały z powrotem do pierwszego kryterium. Celem bajki jednak jest pokazanie jego niestosowności. Swoją drogą, ustalenie relacji między deskrypcjami jest możliwe poprzez werbalne ustalenie relacji między nimi, czyli drogą powielania deskrypcji.

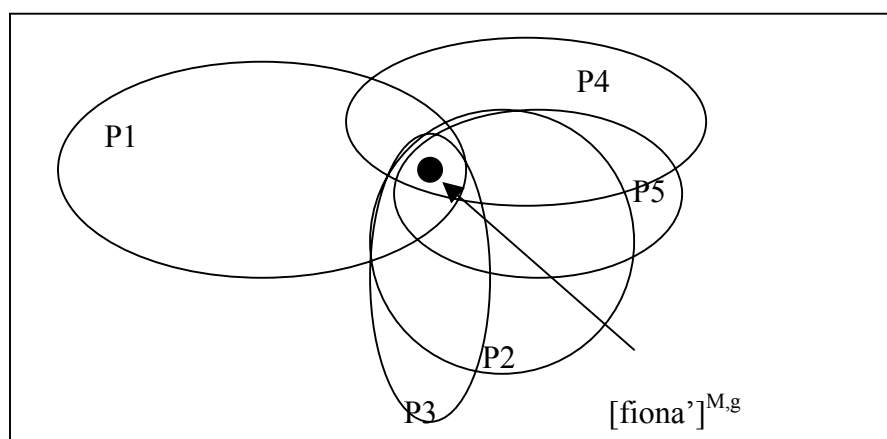
Porównując russellofskie i strawsonowskie podejścia do rozumienia istoty określoności widzimy, że mamy do czynienia z ogromnym dylematem. Z **jednej** strony, możemy stwierdzić, że określoność rozumiana jako referencja mieści się w zakresie określoności rozumianej jako unikalność. Poprzez nakładanie dwóch warunków: konieczności istnienia przedmiotu, do którego mamy się odnieść oraz konieczności wiedzy mówiącego (ewentualnie także odbiorcy) o tym przedmiocie redukujemy możliwości określonościowe do nazw konkretnych, a przecież potrafimy kwantyfikować (określać) także rzeczy nie obserwowalne – zdarzenia jako pojedyncze przypadki wyrażen czynnościowych, własności, zbiory itd. Potwierdza to obszerny materiał językowy. Z **drugiej** strony, deskrypcja określona zazwyczaj opisuje tylko jedną z właściwości przedmiotu. Nawet, jeśli w danym kontekście wystarcza tej właściwości, żeby ów przedmiot wyłonić spośród innych podobnych do niego, to w innych kontekstach tej deskrypcji może nie wystarczyć. Inaczej mówiąc, deskrypcja określona ma charakter temporalny, zmienny. Referencja jako możliwość odniesienia do konkretnego przedmiotu rzeczywistości daje nam więcej wiedzy, niż potrzebujemy dla określania przedmiotu. Deskrypcja określona – wiedzę wystarczającą, ale często tylko prowizorycznie. Możemy wtedy stwierdzić, że deskrypcja określona często identyfikuje nie tyle przedmiot ile jego konkretny stan, ograniczony czasoprzestrzenią. Por. przykład Russella o niefortunności deskrypcji określonej „autor Waverleya“, użytej w odniesieniu do Waltera Scotta jeszcze zanim napisał on tę powieść. Gdy podejście referencyjne pozostawia niezauważonymi wiele przypadków określoności pojęć abstrakcyjnych, deskrypcje określone mają to ograniczenie, że opisują własności przedmiotu, a nie sam przedmiot.

W ontologii istnieją dwa sprzeczne ze sobą podejścia do rozumienia przedmiotu – **perdurantyzm** i **endurantyzm** [Hawley 2004]²³. Jedno stwierdza, że każdy przedmiot składa się z części temporalnych, które są niezależne od siebie, i tym samym zaprzecza się ciągłości przedmiotu – „nie można wejść dwa razy do tej samej rzeki“. Drugie stanowisko jest po stronie przedmiotu jako całości. Uważa się, że przedmioty mają tylko części przestrzenne i nie mogą być dzielone na części temporalne. A zatem, jeśli przyjmujemy pierwszą postawę ontologiczną (*ontological commitment*), to możemy stwierdzić, że deskrypcje określone są zawsze wystarczającym określnikiem. Jeśli przyjmujemy drugą postawę ontologiczną, to deskrypcje określone zmieniają swój status w zależności od zmiany przedmiotu. W czym

²³ Perdurantists believe that ordinary things like animals, boats and planets have temporal parts (things persist by ‘perduring’). Endurantists believe that ordinary things do not have temporal parts; instead, things are wholly present whenever they exist (things persist by ‘enduring’) [Hawley 2004].

perdurantyści i endurantyści się zgadzają, to, że przedmioty, które nie są ontologicznie samowystarczalne, jednak mają części czasowe²⁴.

Semantyka formalna, próbując ujednolicić traktowanie fraz nominalnych o różnym statusie kwantyfikującym łącznie z nazwami własnymi, znalazła wyjście, które może wydawać się na pierwszy rzut oka nieco sztuczne. Mianowicie, nazwy własne są traktowane jako własność bycia sobą. Graficznie taka własność jest przedstawiana w sposób następujący:

Individual sublimation of FIONA [Cann 1993, 174].

Denotacją nazwy własnej „Fiona“ jest zbiór wszystkich zbiorów, które zawierają jednostkę, denotowaną przez stałą *fiona*'. Zamiast wskazywać na jednostkę wprost nazwa własna wybiera wszystkie własności, które posiada ta jednostka. Schemat „indywidualna sublimacja Fiony“ pokazuje to jako jedyny zbiór w przecięciu wszystkich zbiorów P_n , czyli samą Fionę. Są sytuacje, gdzie wszystkie własności dwóch jednostek są jednakowe, ale każda odrębna jednostka ma jedną własność, która nie należy do żadnej innej jednostki w danym modelu i jest to własność **bycia identycznym do siebie** [ibid.].

Takie podejście usprawiedliwia deskrypcje określone, chociaż wciąż pozostawia wiele nierozwiązanych problemów. Jedyną rzeczą, której możemy być pewni jest to, że jeśli deskrypcja określona zawiera funkcję semantyczną, to możemy mówić o określoności właściwej.

Co się tyczy znajomości, to ma ona charakter nie semantyczny lecz pragmatyczny i siłą rzeczy jest bliższa jednostkowości przedmiotu, niż do egzystencjalności, która tak naprawdę nazywa tylko właściwość przedmiotu, odnosząc go do pewnej klasy.

²⁴ Ontologically self-sufficient things like organisms don't have temporal parts, but ontologically dependent things like ocean waves, smiles or universities do [ibid.].

I.4 Metodologia badań

W metodologii badań określoności opieramy się przede wszystkim na wspomnianym już modelu, opracowanym przez Koseską-Toszewą dla opisu tej kategorii w języku polskim i bułgarskim. Model ten zawiera: bezpośrednie podejście do semantyki; opis od strony treści ku formie i spowodowaną tym potrzebę języka-pośrednika, którego podstawowe pojęcia zostały opisane we wspomnianych pracach Koseskiej-Toszewej; stosowanie sieci Petriego dla opisu znaczeń modalno-temporalnych oraz związanych z nimi wartości kwantyfikacji. Oprócz tego, opracowujemy własną oryginalną metodologię opisu znaczeń określoności, potencjalnie zawartej w niektórych rodzajach jednostek leksykalnych. Metoda ta ma za zadanie przynajmniej częściowo opisać przypadki określoności, które nie są wyrażane jawnie za pomocą dodatkowych środków leksykalnych w językach bezrodzajnikowych i w znanych nam pracach były traktowane jako sytuacje niedopowiedzenia kwantyfikacji. Niżej opisujemy bardziej obszernie każdy z wymienionych postulatów, szczególną uwagę poświęcamy zaś opracowanej przez nas metodologii i przesłankom filozoficznym, które przyczyniły się do jej powstania.

I.4.1 Logika i język pośrednik

*If your thesis is utterly vacuous,
Use first-order predicate calculus.
With sufficient formality,
The sheerest banality
Will be hailed by all as miraculous.*

*If your thesis is quite indefensible,
Reach for semantics intensional.
Over Montague grammar,
Your committee will stammer,
Not admitting it's incomprehensible!*

by Henry Kautz

Jak już wspominaliśmy, forma rodzajnikowa nie jest ścisłym ani decydującym, lecz raczej względnym wykładnikiem kategorii określoności. Nie tylko jedna i ta sama forma rodzajnika może mieć różny status kwantyfikacji, ale też oprócz form rodzajnikowych istnieją różne środki językowe, które wyrażają kategorię określoności. W zależności od szerszego kontekstu (sytuacji) mogą one mieć różne interpretacje określonościowe. Konieczne jest wobec tego,

znalezienie jednoznacznego odpowiednika znaczenia określoności, w oparciu o który wyznaczane będą środki językowe, które je wyrażają.

W tym celu wypracowany został przez autorów Gramatyki Konfrontatywnej Bułgarsko-Polskiej [Koseska-Toszeva, Gargov 1991] semantyczny **język-pośrednik** (tzw. *tertium comparationis*), który definiuje jednostki semantyczne niezależnie od poszczególnych języków i sposobów wyrażania przez nie różnych kategorii semantycznych. W związku z tym płaszczyzna znaczeniowa może stać się punktem wyjściowym w badaniach konfrontatywnych, co pomaga uniknąć uzależnienia od płaszczyzny formalnej oraz konieczności wyznaczania któregoś z opisywanych języków jako wyjściowego bądź docelowego (*source vs target language*). Nasz opis będzie zatem miał kierunek treść – forma. Idąc śladem Koseskiej-Toszewej, za podstawę teoretyczną naszych badań przyjmujemy **teorię denotacji i deskrypcji** Bertranda Russella [Russell, 1967]. Russell wprowadził formalny zapis wyrażen deskrypcyjnych w językach naturalnych. Uważał on, że deskrypcje mają następujące formy logiczne: *(jedyny) X, który posiada właściwość P* (ta forma opisu odpowiada deskrypcji określonej; *(pewien) X, który posiada właściwość P* (ta forma opisu odpowiada deskrypcji nieokreślonej). Russell używał ich dla opisu znaczeń rodzajników w języku angielskim.

Na teorii Russella oparty został drugi tom gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej, poświęcony kategorii określoności w tych językach. Jego autorzy uważają zdania z deskrypcjami określonymi, czyli z wyrażoną w nich określonością oraz nazwy własne w sensie logicznym za odpowiedniki kategorii logicznej jednostkowości (wyrażanej przez jota-operator), gdyż zdaniom z deskrypcjami nieokreślonymi odpowiadają w logice kategorie egzystencjalności i ogólności.

Uważamy, że istnieje ścisły związek pomiędzy językową kategorią określoności i kwantyfikacją logiczną, i że stosowanie aparatu logicznego może pomóc językoznawcom reprezentować znaczenia w sposób klarowny. Język logiki w naszym opisie stosujemy minimalnie, głównie w celu jednoznacznego przedstawienia opisywanych znaczeń form językowych, jako język-pośrednik.

I.4.2 Sieci Petriego

Sieci Petriego są potężnym narzędziem dla opisu gramatycznych znaczeń temporalnych i modalnych. Zostały one wprowadzone do metodologii naukowej przez niemieckiego matematyka Petriego w roku 1962 i są stosowane w wielu dziedzinach nauki – od systemów

informacyjnych do kosmologii i biologii [Koseska-Toszewa 1996]. Dla potrzeb języka naturalnego po raz pierwszy sieci zostały zastosowane przez Antoniego Mazurkiewicza [Mazurkiewicz 1986], następnie w jego wspólnych pracach z Violetą Koseską-Toszewą [Koseska-Toszewa, Mazurkiewicz 1988, 1994], i później opracowywane szczegółowiej na materiale języka polskiego i bułgarskiego w wielu pracach Koseskiej-Toszewej. Sieci Petriego są sposobem formalnego zapisu znaczenia kategorii określoności na poziomie frazy werbalnej. Za pomocą minimalnego aparatu, składającego się z koła (oznaczającego **stan**), kwadratu (oznaczającego **zdarzenie**) oraz strzałki (pokazującej **relację następstwa** między stanami i zdarzeniami) sieci Petriego potrafią odwzorowywać bardzo skomplikowane struktury znaczeniowe, jakimi są np. znaczenie perfektu w języku bułgarskim, różnego rodzaju znaczenia modalne itd. Przykłady użycia sieci wraz z wyjaśnieniami podajemy w rozdziale, dotyczącym kwantyfikacji frazy werbalnej.

I.4.3 Pojęcie funkcji semantycznej

Po raz kolejny powracając do tematu dychotomii referencyjne::atrybutywne oraz sztucznie oddzielonej od niej dychotomii specyficzne::niespecyficzne, nie możemy nie zwrócić uwagi na pewien interesujący fakt.

Przypomnijmy sobie klasyczne przykłady, związane z kategorią określoności:

Russell: *The king of France is wise.*

Donnellan: *The murderer of Smith is insane.*

Po przetłumaczeniu na języki bezrodzajnikowe te zdania wciąż zawierają deskrypcje określone. Jeśli zamienimy *king of France* na *citizen* albo po prostu *the king*, a *murderer* na *mistress* albo *neighbour*, to przy tłumaczeniu na języki bezrodzajnikowe tracimy określoność. Dlaczego?

Francja, jak i każdy kraj, może mieć tylko jednego króla, na mocy definicji pojęcia „król”.

Smith, jak i każdy człowiek, może umrzeć tylko jeden raz.²⁵

Podobne relacje znaczeniowe są istotne pod względem określoności. Są to relacje jednoznaczne, które każdemu elementowi swojej dziedziny przyporządkowują tylko jeden element przeciwdziedziny. Taka relacja nazywa się w logice funkcją i jest jednym z

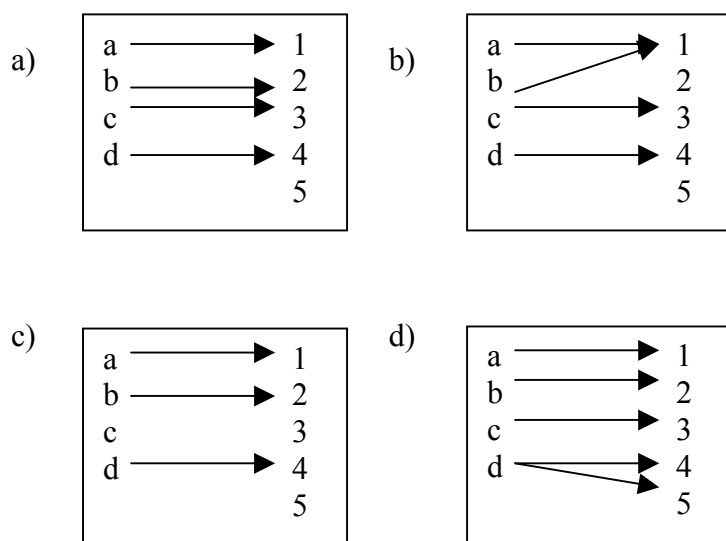
²⁵ Czy więcej, niż jedna osoba naraz może spowodować tę samą śmierć, jest to kwestia dyskusyjna, ale raczej ma charakter terminologiczny i/albo etyczny. Nawet jeśli w akcie morderstwa uczestniczy wiele osób, zawsze będzie ktoś, kto odda decydujący cios. Mówimy w tym przypadku o powodowaniu śmierci fizycznej, a nie intencji zabójstwa.

najbardziej podstawowych pojęć w naukach ścisłych. Funkcjami określonymi na odpowiednich zbiorach są np. relacja bycia urodzonym przez, relacja bycia małżonkiem (w społeczeństwie monogamicznym), relacja bycia stolicą, por. [Stanosz, 2004, Rasiowa, 1975, Cann 1993]. Musi być spełniony następujący warunek:

$$\forall x \forall y \forall z [(xRy \wedge xRz) \rightarrow y=z]$$

Ronnie Cann zaznacza także, że właściwościami funkcji są ich **kompletność** (każdemu elementowi w dziedzinie jest poprzez relację przyporządkowana jakaś wartość) oraz **jednoznaczność** (każdemu elementowi w dziedzinie jest przyporządkowany jeden i tylko jeden element w przeciwdziedzinie) [Cann 1993, 94].

Dla ilustracji podajemy następujące schematy z [Cann, 94-95], opisujące cztery różne relacje między dziedziną składającą się z czterech liter alfabetu łacińskiego oraz przeciwdziedziną złożoną pierwszych pięciu liczb naturalnych, z których to relacji tylko pierwsze dwie (a i b) są funkcjami, a dwie następne relacje (c i d) funkcjami nie są:

Interesująca także jest relacja odwrotnie jednoznaczna, która każdemu elementowi przeciwdziedziny przyporządkowują tylko jeden element dziedziny.

Spełniony więc jest warunek:

$$\forall x \forall y \forall z [(xRy \wedge zRy) \rightarrow x=z]$$

Przykładem relacji odwrotnie jednoznacznej jest relacja *bycia ojcem*.

Relacja odwrotnie jednoznaczna nie jest funkcją według wyżej wymienionej, nieco uproszczonej definicji. Definicję jednak podajemy ze względu na kolejne ważne dla nas pojęcie.

Podzbiorem funkcji, czyli relacji jednoznacznych są funkcje odwracalne, czyli relacje wzajemnie jednoznaczne, które są zarazem jednoznaczne i odwrotnie jednoznaczne. Przykładami są relacje *bycia małżonkami* w monogamicznym społeczeństwie, relacja *bycia stolicą*, itd.

Funkcje mogą także być łączone między sobą. Iloczynem względnym relacji R i S (symbolicznie $R \circ S$) jest relacja, która zachodzi między przedmiotem pierwszym a drugim wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje taki trzeci przedmiot, do którego pierwszy pozostaje w relacji R, a który pozostaje w relacji S do drugiego [Stanosz 2004, 103]:

$$xR \circ Sy \equiv \exists z [xRz \wedge zSy]$$

W języku naturalnym iloczynowi relacji odpowiada np. relacja *bycia-dziadkiem*. Przykłady iloczynów funkcji są częste w naszym obrazie świata, dlatego dana definicja jest istotna. W języku ukraińskim istnieje metaforyczne powiedzenie „*сьома вода на киселі*” („siódma woda po kisielu”), które służy oznaczaniu iloczynów jeszcze większej ilości funkcji, przy czym pierwotnie powiedzenie to dotyczyło właśnie związków rodzinnych (pokrewieństwa), ale czasami stosuje się je dla oznaczania dalekiej relacji między dwoma przedmiotami.

Ponieważ funkcja określa przedmiot *b* **jednoznacznie** względem przedmiotu *a*, ten ostatni służy jako kotwica językowa w dyskursie dla tego pierwszego, zabezpieczając sobie kwantyfikację jednostkową, a zatem określoność w zdaniu.

Samo pojęcie *ojciec* jest jednoznaczne względem każdego *x*, należącego do zbioru ssaków. Jeśli zmienna *x* została określona w zdaniu, albo została użyta nazwa własna, to wyrażenie złożone *ojciec iksa* jest też określone. W przypadku deskrypcji nieokreślonej typu *jakiś chłopiec*, np. *Jakiś chłopiec przyglądał się samochodom*. późniejsze użycie wyrażenia *matka* w *Matka go zawołała*. jest odbierane jako określone. Mechanizmem określania jest w tym przypadku połączenie anafory z użyciem wyrażenia, które jest odwzorowaniem jednoznacznej relacji *bycia-urodzonym-przez*.

Podobne zjawiska intuicyjnie były wyczuwane w wielu pracach lingwistycznych, poświęconych kategorii określoności. Niemniej jednak, traktowanie określoności jako funkcji według naszego rozeznania nie leży u podstaw żadnego konkretnego opisu. Pisano zazwyczaj ogólnie o roli kontekstu i o wiedzy o świecie (Hawkins, Koseska-Toszeva, Roszko).

Por. „Niektóre nazwy pospolite w pewnych sytuacjach wykazują właściwości zbliżone do nazw własnych typowych dla języka naturalnego. Można założyć, że te ‘wyjątkowe’ nazwy pospolite (ich użycia) są ‘swoistymi nazwami własnymi’ pisanymi z małej litery... litew. *menuo* – pol. *księżyc*, *saule* – *słońce*, *mama* – *mama*, *tete* – *tata* itp...” [Roszko, 2004].

Funkcja semantyczna, wyrażana w języku za pomocą zarówno środków leksykalnych, wydaje się być mocniejsza od bezpośrednich morfologicznych środków wyrażania określoności, ponieważ potrafi zablokować użycia semantycznie niepoprawne, por. niemożliwość:

**a present husband of Julie*

**a murderer of Smith*

Dlatego w badaniach wyrażania treści określonościowych na poziomie leksykalnym przede wszystkim opierać się będziemy na pojęciu funkcji semantycznej.

I.4.4 Oparcie na ontologii

I.4.1.1 Donald Davidson o inteligencji zwierząt

Żeby lepiej uświadomić sobie rolę, którą odgrywa ontologia (mówiąc prościej – wiedza o świecie) dla możliwości funkcjonowania języka naturalnego, warto odwołać się do rozważań wybitnego filozofa współczesności Donalda Davidsona, przedstawionych w jego pracy „Zwierzęta racjonalne” [Davidson 1992]. Podstawowym pytaniem w niej jest: Co sprawia, że zwierzę jest racjonalne? Tezę, brzoną w tej pracy jest to, że w osnowie języka naturalnego leżą postawy propozycyjne, które „stanowią dobre kryterium racjonalności, bo występują jedynie jako zharmonizowany zbiór. Twierdzenie, że bogaty zestaw przekonań, pragnień i intencji wystarcza do racjonalności, może zabrzmieć banalnie, zaś uznanie tego za warunek konieczny może się wydawać wymaganiem o wiele surowszym” [ibid., 234]. Mówiąc dalej o wadze postaw propozycyjnych Davidson twierdzi: „W rzeczywistości jednak surowość ta leży w naturze postaw propozycyjnych, skoro posiadanie jednej oznacza posiadanie całego kompletu. Jedno przekonanie wymaga wielu przekonań... a jeśli mam słuszność... także języka. ...holistyczny w swej istocie charakter postaw propozycyjnych sprawia, że różnica pomiędzy posiadaniem jakiegś a nieposiadaniem żadnej jest dramatyczna” [ibid., 235].

Próbując udowodnić swoją tezę, Davidson podaje następujący przykład z pracy Malcolma [Malcolm, 13]: „Przypuśćmy, że nasz pies ściga kota sąsiada. Ten ostatni pędzi w kierunku dębu, lecz w ostatnim momencie nagle skręca i znika na pobliskim klonie. Pies nie widzi tego manewru i, po podejściu do dębu... szczeka z podnieceniem ku gałęziom w górze. My, obserwując z okna całe zajście, mówimy: ‘Myśli, że kot wspiął się na ten dąb’”.

Ostatnie twierdzenie Malcolma jednak budzi mocne wątpliwości Davidsona: „Czy pies faktycznie myśli i co to oznacza? Czy może pies myśleć deskrypcjami określonymi?...Czy może pies myśleć o ‘tym dębie’?...Ten dąb jest przypadkowo najstarszym drzewem w zasięgu

wzroku. Czy pies myśli, że kot wszedł na najstarsze drzewo w zasięgu wzroku? Albo, że kot wszedł na to samo drzewo, co poprzednim razem, kiedy pies go ścigał? Trudno nadać sens tym pytaniom. [ibid., 236]

I dalej: „Konstrukcje typu: ‘O tym dębie pies sądzi, że kot nań wszedł’... mogą usunąć potrzebę przedstawienia deskrypcji przedmiotu... jednak implikują one, że istnieje jakaś deskrypcja; deskrypcja *de re* wskazuje przedmiot, który mogłaby wskazać istota żywiąca przekonanie... Ale jaki rodzaj deskrypcji określonej odpowiadałby psu? Na przykład, czy pies może być przekonany, że jakiś obiekt jest drzewem? To wydawałoby się niemożliwe, chyba że założymy, że pies ma wiele ogólnych przekonań dotyczących drzewa: że są rzeczami, które rosną, że potrzebują gleby i wody, że mają liście lub igły, że się palą. Nie ma żadnej ustalonej listy rzeczy, w które musi wierzyć ktoś, kto posiada pojęcie drzewa, ale bez wielu takich ogólnych przekonań nie ma podstaw, by identyfikować przekonanie jako przekonanie dotyczące drzewa, a w jeszcze mniejszym stopniu – dębu”. [ibid., 237].

Niektóre przekonania wymaganego rodzaju są ogólne, lecz chyba empiryczne, jak np. to, że koty potrafią drapać lub wspinać się na drzewa. Inne są szczegółowe, jak to, że kot, którego widziano, jak biegł przed chwilą jest wciąż w pobliżu... Myśli, podobnie jak zdania, wchodzą w relacje logiczne... [ibid., 238]

„Niemożliwa jest zatem radykalna niespójność przekonań. Posiadać jedną postawę propozycjonalną, to dysponować logiką w dużej mierze poprawną, w sensie dysponowania układem logicznie spójnych przekonań....posiadać postawy propozycjonalne to jest to samo, co być istotą racjonalną” [ibid., 239]. Podsumowując Davidson twierdzi, że „można usprawiedliwić Malcolma przypisującego myśl swojemu psu jedynie wtedy, jeśli był on przekonany, na podstawie dobrych świadectw, że jego pies posiada język... Kompetencja językowa polega przede wszystkim na propozycjonalizacji. Ważne pytania: Co znaczy dla psa pojęcie ‘drzewo’? Czy jest to wyłącznie odniesienie się do konkretnego pojedynczego przedmiotu, który widzi w tym momencie, czy też związany z tym także jest ciąg propozycji o charakterze generycznym, opisującym ‘ontologie drzewa’, nawet w bardzo naiwnym ujęciu” [ibid., 240-242].

Tak obszernie referujemy pracę Davidsona tutaj oczywiście nie dlatego, żeby wyjaśniać czy zwierzęta potrafią myśleć, ale by wyjaśnić istotę języka i jego najbardziej podstawowych jednostek – słów. Zgadzamy się z Davidsonem w tym, że język naturalny nie mógłby istnieć bez ontologii, że dopiero kiedy znamy powiązania między pojęciami, nazywanymi przez różne wyrazy, możemy posiadać wiedzę językową. Tak samo jak nie możemy nauczyć się gramatyki języka bez wiedzy o różnych kategoriach gramatycznych i relacjach między nimi

(nie możemy rozumieć co to jest czas przeszły bez rozumienia znaczenia czasu teraźniejszego), nie możemy uczyć się nowych słów nie wiedząc w jaki sposób pojęcia, które te słowa oznaczają, są związane z innymi pojęciami, a zatem, jak relacje ontologiczne są mapowane na relacje leksykalno-semantyczne.

I.4.1.2 Źródła ontologii

Ostatnimi czasy w świecie prowadzone są intensywne prace nad tworzeniem ontologii. Jednym z pierwszych poważnych projektów był komercyjny CYC (<http://www.cyc.com/cyc>). Istnieje także okrojona wersja typu *open source* CYC, która zawiera około 6 tys. pojęć. Później pojawił się anglojęzyczny WordNet (<http://wordnet.princeton.edu/>), dostępny na podstawie licencji GNU. W porównaniu z CYC WordNet jest bardziej źródłem wiedzy o leksyce, niż o świecie, czasami zarzuca się mu niespójność i niekonsekwencję w reprezentacji pojęć. Oprócz synonimii i antonimii zawiera także relacje hiponimii – hiperonimii, meronimii (relacja część - całość), troponimii (dla czasowników – relacja sposobu robienia czegoś), implikacji. Ciekawą inicjatywą jest projekt tzw. Pracowni Ontologii Stosowanej (*Laboratory for Applied Ontology, LOA*, <http://www.loa-cnr.it/>) w Trento we Włoszech. Istnieją także liczne wąskie ontologie branżowe.

Za źródło ontologii w bardziej „surowym” stanie można uważać słowniki i encyklopedie, a także korpusy tekstów danego języka w najbardziej szerokim rozumieniu tego terminu.

I.4.1.3 Postawa ontologiczna i struktura opisu określoności

Postanowiliśmy opisywać wszystkie środki wyrażające określoność czy nieokreśloność razem, grupując je w ten sposób inaczej, niż jest to w pracach Koseskiej-Toszewej i Roszki, na których strukturze wzorujemy nasz opis.

Głównym tego powodem jest potrzeba pokazania interakcji i wzajemnej zależności wyrażania określoności przez środki, należące do różnych grup – nominalnej czy werbalnej. One tworzą dla siebie najbliższy kontekst, który często jest „dookreślającym”. Będziemy starali się pokazać jak w niektórych przypadkach środki językowe, które są wieloznaczne pod względem określoności (niedopowiedzenie kwantyfikacji), w połączeniu z tymi czy innymi środkami stają się wykładnikami jednoznacznych określoności.

Drugim powodem takiej strukturyzacji opisu jest podobna natura frazy nominalnej i werbalnej, czego skutkiem są podobne sposoby wyrażania interesującej nas kategorii. To

powodowałoby w niektórych przypadkach niepotrzebne powtórzenie opisu podobnych struktur. Te tendencje redukcjonistyczne są także częściowo związane z naszym nastawieniem do przedstawiania materiału językowego w sposób, który umożliwiałby jego przełożenie na język „komputerowy”.

Trzecim powodem jest tzw. izosemiczność/ nieizosemiczność wyrazów²⁶ – przejście drogą derywacji z jednej części mowy do innej z częściowym zachowaniem podstawowych cech semantycznych pierwotnej części mowy. To zjawisko powoduje różnorodność podklas, należących do tej samej części mowy. Jeśli zatem opisujemy przykładowo rzeczownik odczasownikowy w ramach frazy nominalnej, to nie bierzemy pod uwagę zachowanego ewentualnie aspektu tego wyrazu, który mógłby mieć wpływ na realizację określoności.

O podobnej naturze rzeczowników i czasowników wspominaliśmy krótko wyżej w ramach opisu sporu pomiędzy perdurantystami i endurantystami, por. także pozycje ewentyzmu i reizmu za [Jadacki 2004]. Niżej podamy kilka przykładów, które mają przybliżyć rozumowania tego rodzaju.

W gramatyce Montague (współczesna semantyka formalna) w dość swobodny sposób manipuluje się statusem pojęciowym rzeczowników. W wariancie uproszczonym (z nazwami własnymi) rzeczowniki rozpatruje się jako tzw. *entities*, czyli przedmioty, a czasowniki – jako predykaty, które wymagają przedmiotów, żeby utworzyć zdanie. W wariancie, który bierze pod uwagę także frazy nominalne z rodzajnikami, rzeczowniki są traktowane jako predykaty, które wymagają czasowników, żeby utworzyć zdanie.

Chafe w swojej pracy „Pamięć i werbalizacja doświadczeń z przeszłości” pisze o względności tego podziału. Z jednej strony „typowy czas życia przedmiotu jest wielkością innego rzędu, niż typowy odcinek czasu, zajmowany przez pewne zdarzenie”. Z drugiej zaś „owad, którego życie mierzy się ułamkami sekundy, w tych terminach pojęciowych może być traktowany raczej jako zdarzenie, niż przedmiot” [Chafe 1977, 47]. Propozycjonalizacja polega właśnie na tym, że wyodrębniamy z naszego doświadczenia przedmioty, będące uczestnikami sytuacji, i wykonujące w nich pewne role na kształt fillmorowskich. Ta różnica jest przejrzysta na poziomie zdań pierwszego rzędu. Kiedy w roli argumentów występują nazwy predykatowe, wymienione własności przedmiotów przestają być istotne.

W związku ze zmianą ról predykatowo-argumentowych znane jest zjawisko diatezy. Co prawda, u Apresjana, np. [2006] termin ten jest stosowany tylko do opisu sytuacji zamieniania się rolami argumentów, ale w języku naturalnym są znane także i wypadki zamiany rolami

²⁶ Termin z gramatyki Zołotowej [1999].

predykatów i argumentów. Szczególnie „bezbolesne” jest to w przypadkach, kiedy oba człony są predykatami. Nie jest tak w przypadku poniższego przykładu z artykułu o zdarzeniach w Stanfordzkiej Encyklopedii Filozofii (SEP):

“In a more moderate way, one can grant objects and events an equal ontological status but maintain that either objects or events are primary in the order of thought. For instance, it has been claimed that a pure event-based ontology would not be sufficient for the success of our re-identifying practices, which require some stable frame of reference, adequately provided by objects [Strawson 1959]. A similar asymmetry between objects and events seems to be endorsed by natural language, which has expressions such as ‘*the fall of the apple*’²⁷ but not ‘*the pomification of the fall*’. However, these asymmetries may be attenuated to the extent that objects, too, may and sometimes must be identified via reference to events [Moravcsik 1965, Davidson 1969, Tiles 1981]” [Casati, Varzi 2002].

Nawet w tym cytacie jest zawarty pewien paradoks, ponieważ stwierdza się w języku naturalnym to, co według autorów nie znajduje w nim odzwierciedlenia. Oczywiście, „*spadanie jabłka*” jest bardziej naturalnym sposobem propozycjonalizacji niż „*jabłkowanie spadania*”, ale i ostatnie nie jest całkowicie zakazane.

Istnieje także podobne do diatezy zjawisko, będące skutkiem błędów językowych, szczególnie w sytuacjach, kiedy mówimy w pośpiechu. Polega ono na zamienianiu miejscami końcówek – sygnalizatorów gramatycznych dwóch, najczęściej sąsiadujących, form językowych. Takie błędy wkradają się nawet do dyskursu pisanego, por.:

Pokonanie kilku czas strefowych rozbija i męczy organizm (pismo „Jogging”, nr 6, Warszawa, 2005).

Pojęcia te nie mogłyby być tak łatwo mieszane w podświadomości, gdyby nie były sobie bliskie (trudniej pomylić miejscami np. przyimek i przymiotnik). Jeszcze jednym istotnym punktem na korzyść nierozdzielania frazy nominalnej i frazy werbalnej są kategorie czasu i przestrzeni, które, z jednej strony, mają między sobą wiele podobieństwa, z drugiej zaś ontologicznie (przynajmniej w naszym ujęciu) są rozdzielone. Wyrażenia przestrzenne traktujemy jako nazwy przedmiotowe, a wyrażenia temporalne – jako nazwy predykatowe (bardziej szczegółowy opis ontologii czasu i przestrzeni dajemy niżej). Inaczej niż zwykle nazwy przedmiotowe, zachowują się pod względem kwantyfikacji nazwy zbiorów, tak samo przybliżając się w ten sposób do nazw predykatowych.

²⁷ Podkreślenia nasze – NK.

W związku z powyższym wszystkie wymienione kategorie oprócz frazy nominalnej i werbalnej rozpatrujemy jako przejściowe między nimi i łączące cechy obu z nich. Będziemy także posługiwać się terminami, bliższymi semantyki logicznej, niż formy językowej, mianowicie nazwy przedmiotowej i nazwy predykatowej, por. [Karolak 2000].

I.4.5 Pojęcie definicji

Wiedza ontologiczna jest przechowywana w postaci zanotowanych relacji między przedmiotami albo własnościami. Po części takiego rodzaju informacje są zawarte w definicjach słownikowych. Definicje – to relacje równoważności między wyrażeniami. Definicje są wyrażeniami należącymi do tej odmiany języka, jaka nazywa się metajęzykiem, to jest językiem, którym się mówi o jakimś innym języku (od gr. *meta* - *poza*) [Marciszewski 1974, 44]. Definicje są jednym z podstawowym źródeł wiedzy o świecie. Wprowadzanie definicji umożliwia skracania wypowiedzi, a „mówić krótko – to zaleta. Wiedza rzeczowa (pozajęzykowa) przekazywana za pomocą określonego języka nie zmieniałaby się, gdyby zamiast pewnych wyrazów tego języka użyć *definiensów* definicji normalnych tych wyrazów” [Jadacki 2004, 211]. Odwołując się nieco do opisywanego wyżej znaczenia ontologii dla języka naturalnego możemy powiedzieć, że każde słowo to pewien skrót myślowy i uczenie się nowych wyrazów pomaga mówić *non multa sed multum*. Musimy jednak liczyć się także z odwrotną stroną medalu – rozumienie poszczególnych wyrazów i osobliwości ich zachowania w tekście wymaga możliwości ich zdefiniowania. Definicje m.in. zawierają informacje o funkcjach semantycznych. Popatrzmy dokładniej na rodzaje definicji.

I.4.1.1 Definicja klasyczna (mocna)

Definicja klasyczna składa się z dwóch podstawowych części: *definiendum* oraz *definiens*. Zbiór będący zakresem *definiendum* nazywa się *species* (gatunek), zbiór wymieniany na pierwszym miejscu w *definiensie* nazywa się *genus* (rodzaj), a cecha odróżniająca elementy gatunku od wszystkich pozostałych elementów rodzaju, charakterystyczna dla zbioru wymienionego na drugim miejscu w *definiensie*, nazywa się *differentia specifica* (różnica gatunkowa).

Np. *Inkunabuł jest to egzemplarz książki wydrukowany przed rokiem 1500.*

Rozróżnienia te wiążą się z teorią filozoficzną, sięgającą Sokratesa, Platona i Arystotelesa, panującą też powszechnie w średniowieczu, na temat tzw. istoty rzeczy: definicja miała

podawać cechy istotne rzeczy składających się na dany gatunek, będący zakresem definiendum. Ze względu na strukturę definiensu definicje klasyczne są przydatne m.in. przy czynnościach klasyfikacyjnych.

I.4.1.2 Definicja normalna (słabsza)

W odróżnieniu od definicji klasycznej definicja kontekstowa (zwana także aksjomatyczną, pseudodefinicją albo quasi-definicją) musi spełniać tylko kryterium równoważności. Znaczenie terminu można wyjaśnić przez zademonstrowanie sposobu, w jaki należy posługiwać się tym terminem w różnych kontekstach czy sytuacjach.

Na definicyjną funkcję aksjomatów pierwszy zwrócił uwagę J. D. Gergonne (1792 - 1859), nazywając definicje normalne wyraźnymi (*explicites*), aksjomatyczne zaś uwikłanymi (*implicites*): „Gdy ktoś mówi komuś, kto nie słyszał dotąd słowa ‘przekątna’, lecz rozumie słowa ‘trójkąt’ i ‘czworobok’, że każda z dwóch przekątnych czworoboku dzieli go na dwa trójkąty, domyśli się on z tego natychmiast, co znaczy ów nowy dlań termin ‘przekątnia’” [Marciszewski 1974, 48].

Poszczególne twierdzenia składające się na układ wypowiedzi pełniący rolę tego rodzaju definicji, nazywa się postulatami znaczeniowymi języka – definicja przez postulaty. Zdanie Z jest **postulatem** języka J, gdy zawiera jeden lub więcej terminów T, co do których obowiązująca w języku J konwencja ustala, że mają one być nazwami takich przedmiotów, które spełniają zdanie Z. Postulaty znaczeniowe oraz ich konsekwencje stanowią zbiór twierdzeń, które nazywa się zdaniami analitycznymi danego języka.

I.4.1.3 Definicje częściowe

Jest to jedna z odmian postulatów znaczeniowych. Mają one formę implikacji, która wymienia tylko niektóre spośród warunków stosowalności definiowanego terminu, tzn. nie podaje wszystkich warunków wystarczających i zarazem koniecznych, jak czyni to definicja normalna, lecz tylko same wystarczające lub tylko same konieczne. Np. w zdaniu *Człowiek to jest zwierzę rozumne* podkreślona została cecha istotna, tzw. *essentia*; *poczucie humoru*, *uroda* są dla człowieka cechami przygodnymi, *accidens*.

I.4.1.4 Definicja słownikowa i encyklopedyczna jako źródło ontologii

Definicje, zbliżone do klasycznych powinny zawierać się przede wszystkim w hasłach encyklopedycznych, jako źródłach możliwie najbardziej obiektywnej wiedzy o świecie. Nie zawierają jednak one definicji pojęć prostych, najbardziej używanych w życiu codziennym, a przez to dla nas najważniejszych. Słowniki objaśniające zawierają takie definicje, przedstawiając je być może w bardziej naiwnym świetle, które jednak lepiej odzwierciedla naiwną ontologię. Struktura definicji nie zawsze jest pełna.

Definicja cząstkowa jest najbardziej rozpowszechnionym źródłem informacji o nowych pojęciach. Jest wspierana przez dodatkowe wnioskowanie logiczne. Np. słysząc zdanie *Mickiewicz pisał sonety*, i wiedząc, że człowiek, który pisze wiersze nazywa się poetą, a poeta jest rodzajem pisarza, formułujemy dla siebie definicję *Mickiewicz był (jest) pisarzem*. Kiedy później usłyszymy, że Mickiewicz pisał po polsku, uzupełniamy nasze „indywidualne hasło encyklopedyczne” do postaci *Mickiewicz jest pisarzem polskim* itd. Informacje tego rodzaju czerpiemy ze wszystkich możliwych źródeł – zarówno werbalnych (ustnych i pisemnych), jak i pozawerbalnych. Za najobszerniejszy zasób wiedzy obecnie jest uważany Internet – to źródło przeważnie pisemne i elektroniczne. W odróżnieniu od korpusów specjalizowanych nie jest jednak zrównoważony i nie daje możliwości znalezienia wszystkich form wyrazu na podstawie formy hasłowej albo wyszukiwania na podstawie wyrażeń regularnych.

Dla ekstrakcji wiedzy ontologicznej, szczególnie informacji o funkcjach semantycznych, będziemy w naszej pracy korzystać głównie z dostępnych nam słowników objaśniających w postaci elektronicznej – SUM („Словник української мови”) i POD („Pocket Oxford Dictionary”).

I.4.6 Materiał językowy

MAK Halliday w swojej „Gramatyce funkcjonalnej” podkreśla ogromną rolę języka mówionego w badaniach gramatyki, por. także „What is grammatically tolerable has to be mediated by what is textually tolerable” [CGEL, p.1460]. Ponieważ język pisany jest bardziej „przemyślany”, jest on także bardziej przybliżony do normy językowej, zanotowanej w gramatykach preskrypcyjnych, a zatem ograniczony w wariantowości konstrukcji. Język mówiony jest spontaniczny i można w nim znaleźć więcej zjawisk gramatycznych mało albo wcale nie opisywanych. W przypadku języka ukraińskiego wiele ciekawych przykładów znaleźliśmy w książce „Усне побутове мовлення”, która ukazała się w Kijowie w 1970 roku

pod redakcją Żowtobiurcha. Opisany materiał został przedstawiony przeważnie w ujęciu emocyjnie-ekspresyjnej funkcji języka potocznego, którego konstrukcje odbiegają czasami od języka literackiego. Natomiast nie zostały podane zdania zinterpretowane w terminach semantyki gramatycznej, a właśnie pod tym kątem one nas interesują. Zasadniczo podobne przykłady są dość częste w użyciu potocznym, i można byłoby przytaczać je z sytuacji „żywych”, ale wykorzystanie istniejącego źródła, gdzie taki materiał jest udokumentowany, jest istotne dla mniej subiektywnego przedstawienia materiału językowego.

Dobrym przykładem żywego języka mówionego są pieśni ludowe, bajki i anegdoty, które będziemy starać się przytaczać w ilustracji naszych tez. Są one także najbardziej naturalnym przekrojem języka, ponieważ te teksty są częścią pamięci narodowej – są powtarzane, utrwalone w pamięci i stosowane w nich konstrukcje służą wzorem dla budowania innych wypowiedzi w tym języku. Mówi się, że każdy język jest przechowywany w poezji.

W przypadku języka angielskiego, szczególnie w celu opisu subtelnych różnic w znaczeniach gramatycznych, sięgaliśmy do analizy podobnych zdań w gramatykach i podręcznikach do nauki angielskiego, np. „New Cambridge Advanced English. Teacher’s book” autorstwa Leo Jonesa. Na podstawie tych analiz budowaliśmy reprezentację znaczenia gramatycznego za pomocą sieci Petriego.

Dla celów klasyfikacji środków, wyrażających kwantyfikację na różnych poziomach stworzyliśmy kartotekę zdań w formie elektronicznej bazy danych (format MS Access).

Czasami także zamierzamy uciekać się do eksperymentów, tworząc poprzez zamianę poszczególnych elementów zdania nowe frazy w celu ujawnienia granicy „naturalności” pewnego zjawiska. Dobrym materiałem dla tego służą różnorakie gry językowe.

I.4.1.1 Badania, wspomagane komputerowo – korpusy i słowniki elektroniczne

Korpusy elektroniczne tekstów języków naturalnych są obecnie niezbędnym narzędziem językoznawców. Mogą one służyć nie tylko do wydobywania definicji pełnych lub częściowych, ale także do weryfikacji różnego rodzaju hipotez lingwistycznych poprzez obiektywną, potwierdzoną odpowiednimi danymi statystycznymi, obserwację „żywego” języka. Atutem wyszukiwań z korpusu jest obiektywność – dzięki jego objętości możemy być w miarę pewni, że poprawnie zadane zapytanie zwróci nam taką ilość przykładów, która przedstawi wybraną sytuację językową w całości. Trudność sprawia często potrzeba analizowania zbyt dużej ilości przykładów, chociaż zazwyczaj jest to znowu kwestia odpowiedniego sformułowania zapytania.

Korpusy tekstów zwykle są odpowiednio oznakowane i zaopatrzone w programy wyszukiwawcze.

Z korpusów języka angielskiego najbardziej znanymi są: BNC (British National Corpus), Brown Corpus, Collins Cobuild. Pełny dostęp do nich jest przeważnie odpłatny. BNC pozwala na zadawanie pytań korpusowych o dość ograniczonym zakresie ze strony internetowej <http://www-dev.natcorp.ox.ac.uk/>.

Dla języka polskiego również istnieje kilka korpusów: Korpus PWN, PELCRA (Uniwersytet Łódzki), Korpus Krakowski (IJP PAN), Instytutu Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk. Korpus IPI PAN ma takie przewagi nad innymi korpusami JP, że jest dość duży (ok. 70 mln słów); jest oznakowany morfosyntaktycznie (co nie jest konieczne dla istnienia oraz funkcjonowania korpusu, ale bardzo pomocne dla użytkowników) i, co najważniejsze, wyposażony w narzędzie do wyszukiwania umożliwiające korzystanie z bogatego języka zapytań. To znaczy, że w tym korpusie możemy szukać nie tylko osobnych wyrazów, ale również robić kwerendy według zadanej formuły składniowej.

Język ukraiński według naszego rozeznania nie doczekał się jeszcze dużego anotowanego morfosyntaktycznie i dostępnego publicznie korpusu, ale intensywne prace nad takim są prowadzone w Instytucie Lingwistyki i Informatyki Ukraińskiej Akademii Nauk (ULIF), por. [Широков et al. 2005].

Ze względu na trudności z dostępem do anglojęzycznych i ukraińskojęzycznych materiałów korpusowych oraz atrakcyjność i łatwość w obsłudze Korpusu IPI PAN, niektóre nasze hipotezy teoretyczne wstępnie sprawdzaliśmy na materiale języka polskiego i krótko o nich wspominamy. W przypadku języka ukraińskiego często korzystaliśmy z wyszukiwarek internetowych typu: <http://google.com.ua> lub <http://www.nigma.ru>, która dodatkowo dokonuje klasteryzacji danych.

Słowniki objaśniające w porównaniu z encyklopediami są dla nas bardziej istotnym źródłem wiedzy semantycznej, ponieważ zawierają definicje pojęć najczęściej używanych, do których na tyle jesteśmy przyzwyczajeni, że nie zdajemy sobie sprawy z ich ciężaru semantycznego. Często uciekamy się w przypadku tych najbardziej używanych słów do zabiegów metonimicznych, elipsysów, itd., co jeszcze utrudnia sprawę ich interpretacji w konkretnych kontekstach i dokonywania pewnych uogólnień co do ich znaczeń. Często definicje, zawarte w słownikach objaśniających, mają charakter naiwny. Szczególnie dotyczy to np. opisu znaczeń zjawisk atmosferycznych, sfery emocjonalnej itd. Zupełnie inny opis tych pojęć moglibyśmy znaleźć w źródłach encyklopedycznych, podręcznikach fizyki i psychologii. Ale

tutaj znowu nas bardziej interesuje nie naukowy, lecz językowy obraz świata, i to, jak wiedza o świecie jest kodowana w języku naturalnym.

Bardzo przydatne pod czas analizy definicji wyrazu były elektroniczne słowniki POD (Pocket Oxford Dictionary) oraz częściowo (rozdziały z rzeczownikami i czasownikami) udostępniony dla celów badawczych w ramach współpracy z IS PAN przez Ukraiński Fundusz Lingwistyczno-Informacyjny (ULIF) Słownik Języka Ukraińskiego SUM (Словник Української Мови). Bazodanowy format SUM umożliwił nam dokonanie analizy definicji hasłowych drogą zapytań w języku SQL (*structured query language*). Procedury analizy opisujemy dokładniej w rozdziale II.

I.5 Podsumowanie

Semantyczna kategoria określoności jest wyjątkowo „obca” użytkownikom języków bezrodzajnikowych, którzy nie są na nią „uczuleni”. Z tego wynikają poważne problemy, np. podczas nauczania języka angielskiego. Nawet bardzo zaawansowani użytkownicy języka angielskiego jako obcego często nie radzą sobie dobrze z użyciem rodzajników. Zrozumienie mechanizmów funkcjonowania tej kategorii we własnym języku mogłoby być kluczem do świadomego uczenia się języka angielskiego.

Język ukraiński jako bezrodzajnikowy, przedstawia z jednej strony jeszcze większe problemy z wyznaczaniem określoności, z innej zaś brak jawnie wyrażonej formy takiej jak rodzajnik nie sugeruje badającemu gotowych rozwiązań treściowych, które mogą być mylące.

Celem naszej pracy jest szczegółowa charakterystyka językowych (zarówno leksykalnych, prozodycznych, stylistycznych, jak i tradycyjnych morfologicznych) środków wyrażania semantycznej kategorii określoności w wymienionych językach. Kategorię określoności – nieokreśloności traktujemy jako kategorię zdaniową. Opisujemy sposoby jej wyrażania nie tylko na poziomie frazy nominalnej, ale także i na poziomie frazy werbalnej.

Problem ekstrakcji i uporządkowania środków wyrażania kategorii określoności/ nieokreśloności posiada solidny (choć tworzony przez wielu autorów) grunt teoretyczny w postaci np. konfrontatywnych prac Koseskiej-Toszewej na materiale języków bułgarskiego i polskiego oraz Roszki (litewski i polski). Idąc za Koseską-Toszewą, główne zasoby, z których korzystamy dla eksplikacji płaszczyzny znaczeń, to, z jednej strony, aparat logiki formalnej (opis grupy nomen oraz relacji i porządku kwantyfikatorów w zdaniu), z drugiej zaś sieci Petriego dla eksplikacji i formalizacji znaczeń modalno-temporalnych oraz

ich relacji z kwantyfikacją, głównie w grupie verbum. Ogólnym założeniem naszych badań jest konieczność wyjścia od strony znaczenia ku stronie formy, a nie odwrotnie, dlatego posługujemy się językiem-pośrednikiem, opracowanym przez autorów Gramatyki Konfrontatywnej Bułgarsko-Polskiej. Przełożenie struktur gramatycznych języka naturalnego na język logiki formalnej jest związane z koniecznością uwidocznienia struktur niedopowiedzianych na powierzchni (termin “niedopowiedzenie językowe” w rozumieniu Ajdukiewicza) oraz unifikacji struktur synonimicznych w celu uproszczenia analizy konfrontatywnej języków naturalnych i ich formalizacji. Takie podejście wydaje się umożliwiać w większym stopniu ewentualną analizę komputerową języków naturalnych.

Opracowany język-pośrednik w opisie znaczenia określoności opiera się na teorii deskrypcji i denotacji Russella, który na podstawie założeń Fregiego opisał podobieństwo użyć rodzajników nieokreślonych i określonych w języku angielskim do odpowiednich struktur logicznych z kwantyfikatorami egzystencjalnymi/universalnymi i jednostkowymi (bądź struktur z jota-operatorami). Dlatego też używamy wymiennie pojęcia “znaczenie (nie)określoności” i “kwantyfikacja”.

Przyjęty w pracy model teoretyczny jest pionierski w stosunku do języka ukraińskiego. W chwili obecnej nie ma literatury przedmiotu, opisującej interesującą nas kategorię w ujęciu semantycznym dla tego języka. Nie jest rozpowszechnione prowadzenie badań interdyscyplinarnych, z wykorzystaniem aparatu logiki I i wyższych rzędów dla analizy języka ukraińskiego. Warto zaznaczyć, że w Polsce poza Pracownią Semantyki Instytutu Sławistyki PAN dane metody nie są jeszcze rozpowszechnione. A są one obiecującym rozwiązaniem tak poważnego wyzwania, jakim jest automatyczna analiza języka, tłumaczenie komputerowe oraz inne zastosowania podobnego rodzaju.

Z drugiej jednak strony nie można stwierdzić, że istniejąca metodologia badań kategorii semantycznych tak wysoce abstrakcyjnych jak określoność/ nieokreśloność w językach naturalnych jest w stanie zapewnić w pełni satysfakcjonujący poziom wyników analizy na materiale dowolnego języka. Teoria i metodologia badań czasami muszą być dostosowywane do badanych języków (jak to było np. w przypadku konieczności wprowadzenia modeli sieci Petriego dla opisu systemu modalno-temporalnego w językach z rozwiniętym systemem czasów, gdzie powszechnie uznawany model Reichenbacha nie był w stanie wykazać wszystkich subtelności danych kategorii gramatycznych). Dlatego napisanie pracy wymaga oprócz bezpośredniej analizy materiałów dopracowywania metodologii badań.

Ponieważ uważamy, że znaczenia kwantyfikacyjne zakorzenione są głęboko nie tylko w płaszczyźnie morfologicznej, ale i na poziomie leksykalnym (co zresztą zamierzamy udowodnić), wydaje się za konieczne dla pomyślnego rozstrzygnięcia kwestii kwantyfikacji w językach bezrodzajnikowych opracowanie metody ekstrakcji informacji semantycznej z materiału leksykalnego. Bardzo ważne są ujęcia pragmatyczne i kognitywne badanej kategorii, mianowicie kwestia antropocentryzmu języka naturalnego w ogóle i jego odbicie w leksyce i gramatyce poszczególnych języków. W pracy skupiamy się też na opracowaniu metodologii wspomaganej komputerowo analizy definicji hasłowych, szczególnie czasowników nacechowanych leksykalno-gramatyczną kategorią rodzaju czynności oraz jednostek leksykalnych wszystkich części mowy, zawierających funkcje semantyczne.

Praca ma zatem charakter interdyscyplinarny i zarazem teoretyczny. Mamy nadzieję, że otrzymane wyniki badań przyczynią się w jakimś stopniu do rozszerzenia bazy materiałowej oraz do rozwoju teorii opisu gramatyki języków słowiańskich, a także będą pomocne zarówno przy nauczaniu angielskiego, jak i ukraińskiego oraz w tłumaczeniach z obu języków na język polski.

ROZDZIAŁ II. Określoność.

II.1 Określoność frazy nominalnej

Określanie jest zadaniem nieco trudniejszym komunikacyjnie, niż mówienie o przedmiocie wyłącznie poprzez wskazywanie zbioru, do którego należy. Dlatego język rozwinął wiele mechanizmów określania.

Kategoria nieokreśloności tak samo jest komunikacyjnie bardziej złożona, niż czysta predykcja, ponieważ podkreśla nieistotność czy niemożliwość określania pewnego przedmiotu. Jednak taka konstatacja nie wymaga tylu rozmaitych środków, co próba określania właściwego. Dlatego opisowi określoności poświęcamy więcej uwagi. Poza tym, przedstawiamy „po drodze” niektóre teorie lingwistyczne, dotyczące poszczególnych grup środków językowych, które mogą być podpowiedzią w definiowaniu mechanizmów określania bądź konstatacji braku określania.

Wiadomo, że w języku angielskim głównym środkiem, wyrażającym określoność we frazie nominalnej jest rodzajnik. W języku ukraińskim na poziomie frazy nominalnej możemy obserwować wykładniki pełnej kwantyfikacji ogólnej, które są analogiczne z ich rosyjskimi lub polskimi leksykalnymi odpowiednikami, opisanymi w [Koseska-Toszeva, 1991]. Osobliwością formalnych wykładników kwantyfikacji jest to, że żaden z nich nie funkcjonuje wyłącznie dla wyrażania kwantyfikacji (jak to jest w przypadku rodzajników w różnych językach), czyli funkcje tych jednostek są powielone. Istnieją środki do wyrażania każdej treści kwantyfikacyjnej, ale nie są one obligatoryjne i używane przeważnie w przypadkach zagrożenia niepowodzenia komunikacyjnego, czyli albo, jeśli mówiący ma obawę, że może nie być zrozumiany poprawnie, albo, jeśli do nieporozumienia już doszło i trzeba wytłumaczyć przekazywane treści bardziej skutecznie.

Większość rozpatrywanych form trudno jest zaklasyfikować do pewnej grupy środków, wyrażających kwantyfikację ze względu na dwie przyczyny:

- 1) **wieloznaczność** samych form
- 2) ich **synkretyczny** charakter.

Synkretyzm form przejawia się np. w przypadkach połączenia elementu kwantyfikującego i modalnego – aksjologicznego lub możliwościowego; presupozycji pewnego rodzaju kwantyfikacji któregoś z elementów struktury predykatowo-argumentowej, zawartej w

znaczeniu czasownika; zakodowanemu zróżnicowaniu kwantyfikacji ze względu na stan wiedzy mówiącego i odbiorcy wypowiedzi.

W związku z tym, że formalne środki wyrażanie określoności w językach bezrodzajnikowych nie są używane tak powszechnie, jak rodzajniki w językach rodzajnikowych, pojawia się problem interpretacji tzw. ‘gołych’ fraz nominalnych.

Żeby przybliżyć nieco sytuację z „określaniem” frazy nominalnej w językach bezrodzajnikowych, popatrzmy na przykładowy tekst w języku ukraińskim i jego angielskie tłumaczenie:

Се було давно. Через те не знає навіть ніхто назвати місцевість, де склалася подія, про яку розказується. Хіба те одно, що в горах.

Мов у кімлі між горами, що здіймалися поважно вгору, ховалося доволі велике село.

Ліси тих гір - старі, непроглядні...

В ногах одної гори, названої Чабаниця, до котрої і тулилося наше село, бігла гучна ріка. Шумна і прудка, гонила розпінена почерез велике неповоротке каміння. Ріка та окружляє гору Чабаницю, неначеб хотіла її обіймити. Немов і до мієї-то ріки сходили з самого верху Чабаниці смереки густими рядками, одні по других. Низько в долині, вже над самою рікою, опинилися вони. (Ольга Кобилянська. В неділю рано зілля копала)

It happened long ago. So long ago that no one can say exactly where the events chronicled here took place. Except, perhaps, that it was in the mountains. (in some mountains; somewhere in the mountains - NK)

Nestled between these mountains rising in a dignified manner on all sides, as though inside a cauldron, hid a fairly large village.

*The forests in these mountains were old and impenetrable. At the foot of one of these mountains, named Chabanytsia, against which our village huddled, ran a noisy stream. Frothing and swift, it foamed over huge unmoving boulders, encircling Chabanytsia as if wanting to embrace it. Row upon row, a thick growth of firs, one after another, marched down to the river from the heights, stopping at the bottom right at the river's edge. (Olha Kobylanska, *On Sunday morning she gathered herbs*, translated by Mary Skrypnyk)*

Przedstawiony fragment tekstu jest początkiem powieści, napisanej na przełomie XIX i XX wieków, autorstwa bukowińskiej pisarki Olhy Kobylanskiej. Tłumaczenie należy do osoby pochodzenia ukraińskiego, urodzonej w Stanach Zjednoczonych, a więc wystarczająco dobrze

znającej obaj języki. Frazy nominalne, użyte w tekście reprezentują faktycznie całą klasyfikację Hawkinsa (por. poprzedni rozdział). Szczególny interes dla nas przedstawiają te z nich, które zostały przetłumaczone na angielski z użyciem określonego bądź nieokreślonego rodzajnika. Ponieważ tekst jest początkiem większego utworu, zawiera on względnie wiele nieokreślonych fraz nominalnych, użytych do wprowadzenia przedmiotów dyskursu. Mamy więc możliwość ocenić dość rozmaite pod względem określoności użycia.

Przeanalizujmy najpierw użycia nieokreślone:

1) większość użyć nieokreślonych – to przypadki wprowadzenia do dyskursu pewnego pojęcia, o którym będzie mowa następnie: *сходили ...смереки густими рядками; між горами, ховалося доволі велике село, бігла гучна ріка*. We wszystkich wymienionych przykładach nieokreśloność rzeczownika, pełniącego funkcję podmiotu w zdaniu, oprócz pierwszego użycia w tekście, które w pewnym sensie jest sposobem formalnego wyrażania określoności, także podkreślana jest poprzez specyficzny szyk zdaniowy – wprowadzane pojęcie, jako remat zdania, znajduje się po orzeczeniu. Wydaje się jednak, że nie należy utożsamiać kategorii określoności z tematem w zdaniu (w sensie struktury tematyczno-rematycznej), o tym piszemy niżej bardziej szczegółowo. Natomiast w tłumaczeniu angielskim można dostrzec nadmierną stylizację poprzez powtarzanie szyku obróconego, użytego w tekście oryginalnym;

2) wyrażenia porównywalne: *Моя кімлі*, tak samo jak ich odpowiedniki angielskie *like, as* wprowadzają przedmiot, który przedstawia cały gatunek (jako własność, do której się porównuje), a przez to jest nieokreślony. W przypadku języka angielskiego te konstrukcje wymagają rodzajnika nieokreślonego;

3) przysłowki sposobu: *здіємалися поважно вгору*. One tak samo porównują konkretny przejaw wykonania jakiejś czynności z idealną własnością abstrakcyjną i w tym są podobne do wyrażen porównywalnych: *robić coś poważnie = robić coś, nabierając postawy poważnej / tak jak to robią poważni ludzie*, itd.;

4) użycie liczebnika *jeden* w funkcji rodzajnika nieokreślonego (dla zaznaczenia jednostkowości numerycznej wystarczy użycia gramatycznej liczby pojedynczej): *В ногах одної гори (one of these mountains)*.

Użycia określone:

1) nazwa własna: Chabanytsia (jest pisana wielką literą, eksplicytnie wprowadzona jako nazwa własna: *гори, названої Чабаниця*) jest tłumaczona na angielski poprzez transliterację i

użycie wielkiej litery. Status nazwy własnej presuponuje jednostkowość (określoność) danej frazy nominalnej;

- 2) określające zdania podrzędne: місцевість, де склалася подія, про яку розказується.

Właściwie, jest to przykład z dwiema deskrypcjami określonymi, z których jedna jest zagnieżdżona w drugiej. Efekt określoności osiąga się formalnie za pomocą zdań podrzędnych (składniowo, por. [Grzegorczykowa 2004, 117-123]);

- 3) zaimki osobowe, dzierżawcze: тux гір, наше село, до тієї-то ріки, над самою рікою (wieloznaczne).

W większości przypadków jest to ich wtórna funkcja – wskazują osobę, o której mowa, właściciela czegoś, a nie fakt, że coś lub ktoś jest jedyne i niepowtarzalne, chociaż są wyjątki typu postpozytywnego użycia (por. następny punkt);

- 4) postpozytywne użycie zaimka wskazującego *та/той*: *Ріка та* jest to konstrukcja z wyłącznie anaforyczną funkcją, a więc siłą rzeczy użycia nieokreślone są wykluczone;

- 5) kilka fraz nominalnych, które nie zawierają żadnych formalnych wskaźników określoności: Ліси тux гір, В ногах одної гори, з самого верху Чабаниці, в долині;

6) Są to najbardziej interesujące przypadki określoności, ponieważ ta jest zawarta w semantyce leksykalnej podkreślonych wyrazów (samodzielnie albo w stosunku do reszty danej frazy nominalnej). Jak widać na przykładzie tego krótkiego tekstu, jest ich stosunkowo dużo, dlatego uważamy, że nie należy tego sposobu wyrażania określoności ignorować. Według naszego rozeznania okazy funkcji semantycznej (tak w skrócie nazywamy to zjawisko) nie zostały jeszcze opisane systematycznie dla żadnego języka;

- 7) Pewne wątpliwości interpretacyjne budzi raczej idiomatyczne użycie rodzajnika określonego we frazie *in the mountains*, które zostało odebrane przez tłumaczkę jako przeciwstawne do np. *w stepu*. Frazę oryginalną *в горах* można zinterpretować także jako *somewhere in the mountains* albo bardziej nieokreślono – *in some mountains*. Tłumaczka chyba jednak wyczuła zwiększenie stopnia określoności przy następnym użyciu tego wyrażenia w tekście – між горами, що здійсмалися поважно вгору i przekazała to zwiększenie mocniejszym środkiem określającym *these*.

Wstępna analiza środków językowych dotyczących kategorii określoności pozwala podzielić je na te **niezależne od kontekstu** – mocniejsze, oraz te, które **w zależności od kontekstu** mogą mieć różny status określonościowy – słabsze. Uzupełnieniem statusu określonościowego środków słabych służą różnego rodzaju środki gramatyczne. Moc tych

pierwszych zaś przejawia się w tym, że mogą one nakładać ograniczenie na łączenie się z pewnymi środkami gramatycznymi ze względu na właściwości ich znaczenia leksykalnego:

ang. **a present husband of Julie; *an only witness of the Smith's murder.*

Wysuwamy także hipotezę, że jednostkowość jest domyślna w komunikacji codziennej w sytuacji niedopowiedzenia językowego (dzieci najpierw odbierają wszystko jednostkowo).

Materiał językowy pokazuje, że sposoby wyrażania kwantyfikacji przedmiotów różnią się od sposobów wyrażania kwantyfikacji zbiorów, i że między nimi istnieją dość skomplikowane relacje. Dlatego osobno opisujemy także materiał językowy, dotyczący kwantyfikacji zbiorów.

II.1.1 Nazwa przedmiotowa

Nazwy przedmiotowe są określone, kiedy tworzą deskrypcje określone. Istnieją dwa sposoby tworzenia deskrypcji określonych. Po pierwsze, sama nazwa może wskazywać na przedmiot unikalny – jest to sposób prosty i można takie frazy określone przewidzieć na poziomie przedzdaniowym. Po drugie, rzeczownik, który nazywa gatunek opisywanego przedmiotu, jest łączony ze zdaniem podrzędnym albo atrybutem, które wskazują na jakieś cechy przypadłościowe danego przedmiotu – jest to sposób złożony.

II.1.1.1 Określoność mocna (niezależna od kontekstu). Nazwy własne

Nazwy własne są potencjalnie pewnymi wykładnikami jednostkowości. Musimy jednak najpierw wprowadzić ważne ograniczenie, które oddziela nazwy będące funkcjami od tych, które funkcjami nie są, mianowicie, rozróżnić nazwy własne lingwistycznie i nazwy własne w sensie logicznym.

Russell uważał nazwy własne jedynymi samodzielnymi symbolami, które „w każdym języku naturalnym bezpośrednio desygnują jeden przedmiot, niezależnie od kontekstu, w którym występują” [1967]. Współczesne teorie (Bellert, Koseska-Toszeńska, Berezowski) traktują je jako symbole niesamodzielne, rozróżniając nazwy własne w sensie logicznym i nazwy językowe. Podkreśla się rolę sytuacji dla wyznaczenia zakresu odniesienia znaczenia w przypadku nazw własnych. Jednak w językach naturalnych dość często nazwy własne są używane jako jednostkowe, co jest związane z ich główną funkcją – identyfikacją. Ludzie mają imiona i nazwiska, rzeki i miasta mają nazwy geograficzne, dni mają daty, godziny i lata są numerowane.

Nazwy własne lingwistyczne, które formalnie są wyróżnione poprzez napisanie wielką literą, należy odróżniać od nazw własnych w ujęciu logicznym. Wyrazy, funkcjonujące jako nazwy własne mogą też funkcjonować jako nazwy pospolite. W języku naturalnym częste jest przejście z jednej klasy do innej. Duża część nazwisk powstała od nazw ogólnych – nazw rzemiosł, przedmiotów życia codziennego, roślin, zwierząt, itd. Imiona też mają etymologię, związaną z nazwami ogólnymi (np. imię *Piotr* pochodzi od greckiego *πετρος*, co znaczy „kamień”). Z kolei, liczne są też procesy zwrotne – nazwiska mogą stawać się nazwami ogólnymi, zachodzi uogólnienie znaczenia, najczęściej poprzez metonimię (np. pol. *rower*,

pot. *ludwik*, ang. *makintosh*). Norma językowa każe pisać wyraz *kowalski* w znaczeniu przeciętnego obywatela małą literą, w pełni uznając ogólność tej nazwy.

Pol. Jeśli kowalski zarobi w ciągu roku 100 tysięcy złotych, to kowalski zapłaci 19 tysięcy podatku.

Jedno z najbardziej popularnych nazwisk w Polsce jest używane w odniesieniu do „kogośkolwiek”, czyli jest skwantyfikowane ogólnie. W tym kontekście nazwa własna „Kowalski” nie jest nazwą własną w sensie logicznym.

Dla uzyskiwania specjalnych efektów stylistycznych oraz w celach poszerzenia znaczenia leksemu występuje neutralizacja tej odpowiedniości i nazwa własna może być skwantyfikowana inaczej kontekstowo:

Ukr. *Можє б трохи Сковородою*

На дозвіллі попрацювати? (Łana Perłajnen).

Innym przykładem jest użycie nazwy własnej w liczbie mnogiej w celu pokazania typowości opisywanego charakteru i sytuacji. W poniższym wierszu autorka pokazuje problem, który dotyczy wielu rodzin, gdzie wiecznie zakłopotani rodzice nie znajdują czasu dla swoich dzieci:

*Позавісив вікна дощ,
Навируював туманів.
В хаті сухо – ну то й що ж! –
Сумно хлопчикам Богданам.*

*Їм би вічність підганять
За хвиличкою хвилинку
Та черешні купувать
З татом на веселім ринку.*

*А черешні – крап-крап-крап –
Обсипаються відразу.
Сумно. А у мам і тат –
Ані гривень, ані часу.*

*Серед кав і словників
Курять і рядки рахують.
А Богдани з сірників
Власний дім собі будують.
(Łana Perłajnen)*

Obecnie twórcy reklam wykorzystują tę osobliwość języka potocznego, próbując sztucznie „uogólnić” nazwy własne poprzez użycie wyrazów, oznaczających nazwy własne w kontekstach, właściwych dla nazw ogólnych, np. z zaimkami dzierżawczymi:

pol. *Czy ktoś z Państwa zgubił etopirynę?*

Nie mogę znaleźć mojej etopiryny.

Koseska-Toszewa [1991] podaje jako przykład wyraz *Tolstoj* w zdaniu *Tolstoj jest rosyjskim pisarzem*. Nie tylko nie znana jest wartość prawdziwościowa tego zdania bez uszczegółowienia frazy nominalnej (w przypadku, kiedy rozpatrujemy trzech możliwych kandydatów: Nikitę Tołstoja, Aleksego Tołstoja i Lwa Tołstoja), ale też nie możemy stwierdzić określoność owej frazy nominalnej, mając na myśli tylko dwie ostatnie postacie, które rzeczywiście były rosyjskimi pisarzami, mimo że każde z tych podstawień zwraca nam wartość prawdy.

Funkcjonalne osobliwości nazw własnych są czasami przedmiotem stylizacji i gry literackiej, por. *Zaprosiłem Annę i Annę...*

Na palenie może się zgodzić pani Strącicka, Anna, Jirži, ja i Anna...

Anna moja kochanka i Anna – kochanka Anny.

(Taras Prochaśko, „Inne dni Anny”, tłumaczenie z ukraińskiego – R. Rusnak).

Autor gra niejednoznacznością imienia *Anna*, nawet w danym wąskim opisie mającego dwa denotaty. Na początku czytelnik nie wie, że główny bohater odwołuje się za każdym razem do innej osoby za pomocą tego imienia. Dopiero przy ich zestawieniu (przykłady powyżej) następuje konflikt semantyczny, który, jak się wydaje, przekazuje konflikt wewnętrzny samego bohatera, dla którego Anna jest jednocześnie kimś, kogo on kocha i kimś, kto zabiera mu kogoś, kogo on kocha.

Z innej strony, jedna osoba może mieć kilka imion – często pisarze występują pod pseudonimem albo kryminaliści stosują różnych imion, żeby trudniej było ich zidentyfikować. Do tego dochodzą kwestie rozszczepienia tożsamości itd. W związku z tym powstaje pytanie: czy, używając pseudonimu jakiegoś autora, mówimy o człowieku, czy o jednym z jego aspektów? I czy, używając wobec tego samego człowieka jego prawdziwego imienia, mówimy o tym człowieku w całości czy też tylko o wybranych jego stronach?

Z punktu widzenia formy językowej granica, jak widzimy, jest raczej rozmyta i zależy nie tylko od samego wyrazu, ale też i od sposobu jego użycia.

Język hiszpański traktuje nazwy własne pod względem kwantyfikacji prawie jak nazwy ogólne: mogą one być formalnie skwantyfikowane i używać się zarówno z rodzajnikiem określonym, jak i nieokreślonym (zob. przykłady niżej).

Gramatyki angielskie też notują użycie nazw własnych z rodzajnikiem określonym, jednak są to raczej wyjątki, poza tym rodzajnik określony występuje przy nazwie własnej z reguły w deskrypcji określonej:

ang. *The John Brown I used to know...*

The sullen and snappish Henry Kissinger.

Powyższe przykłady świadczą o tym, że istnieje więcej, niż jeden John Brown albo Henry Kissinger albo więcej, niż jedna maska, którą nakładają, i że w zdaniu mowa o jednym z nich. Uwaga odbiorcy powinna skupić się na charakterystykach tej właśnie maski i w ten sposób osiąga się efekt, do którego dążył mówiący.

Język hiszpański ma szczególny stosunek do nazw własnych – w porównaniu z innymi językami rodzajnikowymi – ponieważ swobodnie używa z nimi zarówno określonych jak i nieokreślonych rodzajników i to nie przyczynia się do specjalnego efektu stylistycznego, jak to jest w przypadku języka angielskiego.

Por. hiszp. przykłady z literatury pięknej²⁸:

Somos cinco y la Martina espera otro (J. Goytisolo).

Voy a venir con el Romulo, con el Rosendo y el Angelito (A. Nazoa).

Hoy la Luisa no ha venido (F. Avalos).

Wy tłumaczeniem takiego użycia nazw własnych, bardzo zbliżonego do użycia nazw pospolitych, może być uwarunkowanie kulturowe, mianowicie, mniejsza liczba imion, które mogą być dawane dzieciom, niż przeciętnie w innych krajach, co powodowałoby większe prawdopodobieństwo mylenia ich nosicieli; dawanie wielu imion dziecku, z czego jest znana kultura hiszpańska, też zmniejsza znaczenie imienia jako takiego.

Nazw własnych geograficznych²⁹ używa się w języku angielskim według ustalonych reguł z rodzajnikiem określonym lub bez rodzajnika. Przyjęte jest, że nazwom np. gór, rzek towarzyszy rodzajnik, natomiast nazw miast, większości³⁰ krajów używa się bez rodzajnika. Szczegółowy opis tych użyć można znaleźć w [Berezowski 2001]. Język hiszpański znowu bardziej swobodnie stosuje rodzajniki z nazwami geograficznymi. Por. hiszp. *Un Brazil de café, un Brazil de hoy*.

²⁸ Przykłady pochodzą z [Wasiliewa-Szwede, 80], autorka zaznacza jednak ich potoczność.

²⁹ O nazwach geograficznych piszemy także w rozdziale o kwantyfikacji miejsca, co wydaje się być bardziej właściwym z punktu widzenia semantyki, ale ponieważ formalnie są to rzeczowniki oraz mogą funkcjonować nie tylko jako wyznaczniki miejsca, np. *Lubię Warszawę*, przytrzymujemy się konwencji i wspominamy o nich także tutaj.

³⁰ Nazwa kraju „Ukraina” przed 1991 rokiem używana była z rodzajnikiem określonym *the* – *the Ukraine*. Po ogłoszeniu niepodległości kraju uznano jednak, że rodzajnik określony przy jego nazwie w języku angielskim świadczy o prowincjonalnym statusie kraju, określając go tak, gdyby był częścią większego państwa, co nie odpowiadało już stanowi rzeczywistemu, więc zrezygnowano z użycia rodzajnika.

Conque un Luzardo en la casa de un Barquero... El Luzardo no viene a matar y el Barquero ofrece el mejor asiento que tiene (R. Gallegos).

II.1.1.2 Określoność mocna. Leksykalne funkcje semantyczne

*Gluchy słyszał, jak niemy opowiadał,
że ślepiec widział pędzącego zająca,
którego dogonił kulawy i schwytawszy
dał nagiemu, aby schował do kieszeni.
Co to jest?
(zagadka z „Mądrości żydowskich”)³¹*

Zgodnie z wyliczeniami Poesio i Vieira [1999, 1] ok. 70% wszystkich deskrypcji określonych (fraz nominalnych, użytych z rodzajnikiem określonym) w przeciętnym angielskim tekście są używane bez wprowadzania pojęcia do tekstu poprzez użycie rodzajnika nieokreślonego, czyli są używane nie anaforycznie. Jeśli brać to pod uwagę, nie może nie dziwić fakt, że większość prac, napisanych o kategorii określoności w języku angielskim, skupiała się na opisywaniu wyłącznie mechanizmów anafory i związanej z tym kwestii zasięgu kwantyfikatorów [Heim, Montague], a tak liczna reprezentacja określoności na innych poziomach była w tych opisach pomijana.

W związku z tym oczywiście nasuwa się pytanie, dotyczące języków bezrodzajnikowych: czy jest prawdą, że wszystkie frazy nominalne oprócz nazw własnych albo zawierających zaimki osobowe oraz deskrypcji uzupełniających, są niedopowiedziane pod względem kwantyfikacji?

Przypomnijmy sobie przykłady nie anaforycznie użytej określoności w grupie nomen z utworu Olhy Kobylyńskiej, które przytaczaliśmy na początku rozdziału. Część nazw, użytych z rodzajnikiem określonym jako sygnalizatorem jednostkowości, oznacza przedmioty unikalne w sensie absolutnym (*Chabanytsia*, także *the sun*, *the Parliament*), część – zawiera deskrypcję, która pomaga wyodrębnić przedmiot ze zbioru podobnych, nazywając jego cechy unikalne, tzw. przypadłości [Jadacki 1998, 33] (*the events chronicled here*; *the fact that she didn't come (surprised nobody)*; *the man who sends e-mails to himself*). Pozostaje jednak jeszcze grupa leksykalna, która jest używana określono, mimo że pozornie zawiera nazwy pospolite, które potrzebują specyfikacji: *Ліси тух гір*, *В ногах одной горы, з самого верху*

³¹ Kłamstwo.

Чабаниці, в долині (The forests in these mountains; the foot of one of these mountains; from the heights, at the bottom right at the river's edge).

A więc, w jaki sposób interlokutorzy potrafią rozpoznać kwantyfikację nie opierając się na środkach gramatycznych? Uważamy, że ta właśnie grupa reprezentuje wyrażenia, których określoności bazuje na ich relacjach jednoznacznych z innymi określonymi frazami nominalnymi w danym tekście. Są to przykłady funkcji semantycznych, zawartych na poziomie języka, a nie tekstu, i dlatego nie potrzebujących dookreślenia na poziomie tekstu.

Wymienione rozgraniczenia semantyczne pomiędzy nazwami są oparte na ontologii naiwnej (*natural language metaphysics*), w słowiańskiej tradycji językoznawczej nazywanej także językowym obrazem świata i rozumianym jako system jednostek semantycznych, połączonych między sobą relacjami semantycznymi. Dla nas szczególnie ważnym jest typ relacji między nazwami, ponieważ nie wszystkie one są jednoznaczne. W logice relacje są rozumiane jako zbiory, będące parami uporządkowanymi (kolejność elementów jest istotna) typu $\langle a_1, a_2 \rangle$. Np. uporządkowana para $\langle \text{kwiatek; róża} \rangle$ przedstawia relację $\langle \text{hiperonim; hiponim} \rangle$. Taka relacja nie jest funkcją, ale relacja zwrotna do niej – jest.

Formalnym sygnalizatorem funkcji semantycznych, jak wspominaliśmy wcześniej, są sytuacje przekładowe, kiedy we frazach nominalnych tekstów tłumaczonych na języki rodzajnikowe pojawia się rodzajnik określony, a odpowiadające im frazy nominalne tekstów oryginalnych nie zawierają żadnych eksplicytnych środków określających. Jednak analiza długich tekstów, jak np. cytowana na początku rozdziału powieść Olhy Kobyłanskiej wraz z ich tłumaczeniami jest zajęciem nie tylko niezwykle czasochłonnym, ale także nie pozwala na systemowy wgląd w zjawisko funkcji semantycznej, przynajmniej nie od razu – potrzebowalibyśmy wiele takich tekstów z różnych dziedzin, z różnym słownictwem i poziomem abstrakcji. Refleksje i obserwacje tego rodzaju mogą być owocne, ale dają dość skąpe wyniki w porównaniu z tym, co rzeczywiście zawiera język naturalny. Z powyższego wynika następujące pytanie: w jaki sposób możemy na większą skalę wyodrębnić i sklasyfikować relacje, które są funkcjami?

Oprócz analizy tekstów oryginalnych i przekładowych i wyprowadzania typów relacji z ich konkretnych realizacji możemy, po pierwsze, skorzystać z analitycznych wyników istniejących prac lingwistycznych. Mamy na myśli przede wszystkim prace Pustejovskiego i Karolaka. Klasyfikacja Hawkinsa mieści raczej materiał ilustrujący, a nie analityczny, ale podane przez niego przykłady też możemy dodać do ‘arsenału’ funkcji. Po drugie, na podstawie wyodrębnionych typów relacji jednoznacznych możemy próbować opracować

sposoby automatycznego wydobywania materiału językowego, który jest wiązany funkcjami semantycznymi (proces odwrotny do analizy tekstów).

II.1.1.2.1 Współczesne teorie lingwistyczne a pojęcie funkcji semantycznej

W lingwistyce ostatnio dużo mówi się o rozmytości granic pomiędzy gramatyką i leksyką – wiele zjawisk gramatycznych ma wyrażenie leksykalne, przy czym różne języki preferują różny poziom gramatyzacji. Prowadzone są też liczne badania nad systemowością leksyki. Zgromadzona wiedza o niej jest przedstawiana w specjalnych słownikach, których prekursorami są tezauryusy typu Roget dla angielskiego. Obecnie krąg systemowych relacji leksykalnych intensywnie się rozszerza. Np. dostępny publicznie słownik w postaci sieci semantycznej Wordnet (<http://wordnet.princeton.edu/>) zawiera oprócz synonimii i antonimii także relacje hiponimii-hiperonimii, meronimii (relacja część – całość), troponimii (dla czasowników – relacja sposobu robienia czegoś), implikacji. James Pustejovsky z kolei, sięgając do prac Arystotelesa, opisuje strukturę hasła leksykalnego jako strukturę argumentową za pomocą tzw. Qualiów (*qualia structure*), na które składają się następujące atrybuty:

konstytutywny (*constitutive*) – wskazuje na to, czy przedmiot składa się z jakichś części, czy sam jest częścią czegoś (meronimia);

formalny (*formal*) – właściwości, które wyodrębniają leksem spośród innych słów tego samego *genus*;

teliczny (*telic*) – przeznaczenie przedmiotu, jego funkcje;

Agentywny (*agentive*) – faktory, które są „odpowiedzialne” za pochodzenie przedmiotu [Pustejovsky, 1998, 7].

$$\left[\begin{array}{l} \alpha \\ \text{ARGSTR} = \\ \\ \text{QUALIA} = \end{array} \left[\begin{array}{l} \text{ARG} = x \\ \dots \\ \text{CONST} = \text{what } x \text{ is made of} \\ \text{FORMAL} = \text{what } x \text{ is} \\ \text{TELIC} = \text{function of } x \\ \text{AGENTIVE} = \text{how } x \text{ came into being} \end{array} \right] \right]$$

Autor stwierdza, że informacja o powyższych właściwościach jest niezbędną dla rozumienia wyrazów i wyrażeń: “the qualia constitute the necessary modes of explanation for understanding a word or phrase” [Pustejovsky, 1995].

Nietrudno jest także dostrzec podobieństwo między wspomnianymi wyżej **qualiami Arystotelesa–Pustejovskiego** a tymi grupami leksykalnymi, które nazywamy wyżej

momentami „wytycznymi”. Sam Pustejovsky traktuje qualia jako funkcję częściowe na typach: „I will identify the qualia as partial functions over types” [Pustejovsky, 1998, 8]. Celem wyodrębnienia qualiów dla Pustejovskiego była próba możliwie wyczerpującego opisu znaczenia leksykalnego i pokazania możliwości/ograniczenia jego łączenia się z innymi wyrazami. Poprzez wyodrębnienie wspólnych qualiów Pustejovsky opisuje typy wyrazów o podobnych właściwościach dystrybucyjnych.

Qualia nie wyczerpują wszystkich funkcji leksykalnych, z innej strony nie we wszystkich przypadkach są relacjami jednoznacznymi. Nas oczywiście interesują głównie te jednoznaczne. Jednak sam pomysł podobnego podejścia do opisu znaczenia leksykalnego uważamy za bardzo pożyteczny – możemy go wykorzystać przy wyodrębnieniu typów leksykalnych z predyspozycją do poszczególnych rodzajów kwantyfikacji.

II.1.1.2.2 Interakcja funkcji semantycznej i morfologicznych środków określoności

Ostatnimi czasy w kilku nurtach lingwistycznych pojawiło się rozgraniczenie rzeczowników na samodzielne i niesamodzielne, do którego to rozgraniczenia są przyporządkowane różne terminy, np. rzeczowniki z absorpcją i bez absorpcji [Karolak 2000, 2002], typy naturalne i funkcjonalne [Pustejovsky 1995], czy też przedmiotowe i relacyjne (zwolennicy semantyki formalnej, por. Partee, Borshev 2003). Ostatnie są charakteryzowane tym, że nie występują samodzielnie, tylko w połączeniu z innymi rzeczownikami, zwykle przedmiotowymi. Pojęcie to jest dość intuicyjne – prawdopodobnie różni badacze doszli do tego rozgraniczenia niezależnie od siebie, mniej więcej jednocześnie. Ponieważ wymienieni badacze należą do różnych nurtów lingwistycznych i wprowadzali dane rozgraniczenia dla różnych celów, wspomniane trzy pary pojęć nie są do siebie identyczne, ale łączy ich wspólna idea, o której wspominaliśmy wyżej.

Rzeczowniki „niesamodzielne” są nazywane w gramatyce Karolaka rzeczownikami z absorpcją. Np. *kolega*, *stolica*, *ojciec* są rzeczownikami z absorpcją, a *człowiek*, *miasto*, *kot* – bez absorpcji. W przypadku rzeczowników **ogólnych bez absorpcji** wystarcza dodanie zaimka określającego, żeby utworzyć pełnoznaczną frazę nominalną, gdyż w przypadku rzeczowników **ogólnych z absorpcją** połączenie z determinatorami nie wystarcza.

(1) **To jest kolega/ jakiś kolega/ ten kolega.*

(2) *To jest mój kolega.*

(3) *To jest jakiś jego kolega.*

(4) *To jest ten mój kolega.*

(5) **To jest stolica / jakaś stolica / ta stolica.*

(6) *To jest stolica Polski.*

(7) **To jest jakaś stolica Polski.*

(8) **To jest ta stolica Polski.*

Te same zdania, użyte z rzeczownikami bez absorpcji, są gramatyczne. Dzieje się tak dlatego, że nazwy z absorpcją zawierają znaczenie relacyjne, czyli ustalają relację między dwoma pojęciami bez absorpcji, np. *kolega* zawiera w swojej strukturze pojęciowej relację przyjaźni między dwojgiem ludzi oraz pojęcie człowieka, który jest jednym z nich. Bez zaznaczenia drugiego z nich nie można zbudować poprawnego zdania (pomijając przypadki eliptyczne).

Rozgraniczenie Pustejovskiego na typy naturalne i funkcjonalne (*natural vs functional types*) zawiera podobne dychotomie: *a man vs a friend*.

Zdania z rzeczownikami z absorpcją pokazują, że nie mogą one być używane samodzielnie (5), bądź też, że są to użycia eliptyczne. Po dołączeniu odpowiedniego rzeczownika tworzą złożoną frazę nominalną i dopiero wtedy mogą poddawać się kwantyfikacji. Różnica pomiędzy (2-4) a (6-8), mimo że w obu przypadkach są użyte rzeczowniki z absorpcją jako oporowe, jest bardzo istotna. Przyczyna poprawności pierwszych i niegramatyczności ostatnich leży we właściwościach znaczeń leksykalnych dołączonych rzeczowników. Ta sama różnica, jak widać dotyczy także rzeczowników bez absorpcji, które, mimo że mogą funkcjonować samodzielnie, także potrafią zespalać się z innymi rzeczownikami.

To jest człowiek.

To jest jakiś człowiek.

To jest ten człowiek.

To jest kot.

To jest jakiś kot.

To jest ten kot.

To jest mój kot.

**To jest jakiś mój kot.*

?To jest ten mój kot.

Relacja „bycia-napisanym-przez” jest funkcją semantyczną, która wiąże między sobą utwory literackie i ich twórców. Relacja odwrócona „napisać” nie jest jednoznaczna w sensie absolutnym, ponieważ jeden autor może napisać wiele utworów. Jednak, pojęcie autora ogranicza zakres utworów w zdaniach z predykatem „x stworzył y” do napisanych przez jedynie tego osobnika. Dalsza kwantyfikacja jest możliwa tylko w obrębie tego zakresu. Por.

a. *Всі книги цього автора*

b. *Деякі книги цього автора*

c. *Ось ці книги цього автора*

Użycie dopełniacza we frazach nominalnych zdań tutaj jest niejednoznaczne. Może ono oznaczać zarówno książki napisane przez danego autora jak i książki, posiadane przez niego, por. [Zołotowa 2001].

Wychodzenie poza zakres sytuacji resursowej, ograniczony przez zbiór książek, napisanych przez danego autora, nakłada ograniczenie na relacyjne użycie wyrazu *książka* oraz na pierwsze z wymienionych znaczeń dopełniacza.

**Її книги цього автора* (interpretacja znaczenia dopełniacza jako „bycie-napisanym-przez” jest niemożliwa).

Її книги цього автора (jedynie możliwa interpretacja znaczenia formy dopełniacza – relacja posiadania).

Stąd także niegramatyczność następujących zdań, rozumianych wprost:

a. *Я знаю, там написала ти всі мої пісні...*

b. *Я знаю, там написали ми всі мої пісні...* (Swiatosław Wakarczuk).

Tak użyty czasownik *napisać* może zostać zinterpretowany jedynie metaforycznie, w znaczeniu „zainspirować” w przypadku a oraz połączenia „zainspirować i napisać” w przypadku b (jeden z osobników, określonych przez „my” jest autorem rzeczywistym, a drugi – inspiratorem napisania piosenek).

II.1.1.2.3 Jakie relacje są funkcjami?

Na podstawie przeanalizowanego materiału można stwierdzić, że kluczowymi (najczęściej spotykanymi) wydają się być relacje „część/całość” i „zdarzenie/czasoprzestrzeń” oraz różnego rodzaju relacje, związane z pojęciami „człowiek” i „sytuacja”.

Wymienione rodzaje relacji mogą dotyczyć zarówno przedmiotów jak i własności (predykatów), chociaż relacja meronimiczna w większym stopniu dotyczy przedmiotów, a relacje czasoprzestrzenne – stanów, zdarzeń i procesów (rozumianych jako połączenie stanów i zdarzeń według teorii sieci Petriego).

Analiza materiału językowego w połączeniu z innymi wspomnianymi wyżej źródłami pozwala wyodrębnić wstępnie następujące typy relacji jednoznacznych (zaczynamy od bardziej ogólnych i zmierzamy w stronę bardziej konkretnych, przy czym poniższa lista nie jest systemowa, nie przedstawia żadnej hierarchii).

SYTUACJA

Termin „sytuacja” zapożyczony został tutaj od Hawkinsa, który stosuje go dla opisu jednego z użycí angielskiego rodzajnika określonego. Pojęcie sytuacji jest dość trudne do określenia, ponieważ może ona potrzebować długiego opisu (to odpowiada pojęciu sytuacji resursowej według Barwise’a i Perriego) albo być zawarta w jedynym krótkim wyrazie, który łączy w sobie wiele propozycji. Te propozycje mogą wyrażać relacje (w tym jednoznaczne), które są uniwersalne, np. meronimia czy ‘agencywność’, ale także i relacje specyficzne dla danej sytuacji. Wprowadzenie pewnej sytuacji pozwala na liczne niedopowiedzenia językowe, ponieważ sama sytuacja narzuca ograniczenia resursowe: przedmioty, które w niej uczestniczą, kolejność zdarzeń i stanów, które muszą mieć miejsce, oraz ma ograniczone ramy czasowe (np. ślub, obrona doktoratu, itd.). Najbardziej rozbudowaną sytuacją jest człowiek z jego otoczeniem. Możemy wobec tego rozumieć antropocentryzm jako właśnie taki typ sytuacji. Inne przykłady sytuacji:

Ślub – narzeczona, narzeczony, rozwód, teściowa, drużyna.

Walka, wojna – zwycięzca, pokonanie, pakt pokojowy.

Książka – tytuł, autor, treść, tematyka.

Ankieta – wypełnienie, formularz, (numerowany) zestaw pytań.

Konstytucja – uchwała.

Doktorat – obrona, promotor.

Ustrój – upadek, historia, rozwój.

ANTROPOCENTRYZM

*Spiskujemy wraz z naszym językiem,
by sprawić, że on i my sami będziemy
wydawać się czymś specjalnym.
(Donald Davidson)*

Pojęcie ‘człowiek’ jest główną domyślną stałą i źródłem większości niedopowiedzeń językowych, np. mówiąc *dzieci* myślimy o dzieciach ludzkich. Niżej opisujemy bardziej dokładnie zjawisko antropocentryzmu w języku naturalnym i w jaki sposób jest ono związane z określonością. Przypomnijmy sobie przykład Koseskiej-Toszewej, wspomniany we wprowadzeniu w związku z sytuacjami resursowymi:

„Mówiąc np. *Każdy jest śmiertelny* w odniesieniu do ludzi, ograniczamy kwantyfikator „każdy” do zbioru wszystkich ludzi... Tak, więc w języku naturalnym, choć w sposób

uproszczony mówiąc o kwantyfikatorze, rozumiemy przez to kwantyfikator o ograniczonym zakresie” [Koseska-Toszeńska, Rozdział, 1.3]

Można, jak się wydaje, próbować znaleźć możliwe ograniczenia zakresu kwantyfikatora już na poziomie słownikowym – leksykalnym. Pozwala na to m.in. antropocentryzm językowy, który mocno cechuje gramatykę języków naturalnych.

Wydaje się, że większość kwantyfikatorów w języku naturalnym – jeśli nie połączone zostają eksplicytnie z rzeczownikiem, który wskazuje na kwantyfikowany zbiór – najpierw w domyśle ma właśnie zbiór ludzi – to jest zasada antropocentryzmu języka (por. Russell). Język naturalny nawet wypracował zaimki, które mogą dotyczyć wyłącznie ludzi w odróżnieniu od tych, które dotyczą pozostałych zbiorów jednostek: „ktoś = jakiś człowiek (element zbioru ludzi)” vs „coś = jakiś element jakiegokolwiek zbioru oprócz zbioru ludzi”. Analogicznie, możliwe jest użycie wyrazów kwantyfikujących *każdy*, *wszyscy* bez podawania formy rzeczownikowej – są to użycia eliptyczne, i domyślnie odnoszą się do zbioru lub przedstawicieli ludzi. Zjawisko to jest dość rozpowszechnione w językach europejskich, możemy, więc, uważać go za pewne uniwersalium.

Antropocentryzm językowy można uważać za szczególny przypadek deiksyzmu, funkcję do mówiącego albo innej konkretnej omawianej osobowości. Wyrazy o **znaczeniu antropocentrycznym** dzielimy na te, które dotyczą konkretnej osoby i te, które są związane z jej najbliższym otoczeniem.

I. Człowiek

a) części ciała: *głowa*, *nos* (części ciała, których jest więcej, niż jedna tego samego gatunku mogą być określane przy pomocy deskrypcji minimalnych – *prawa ręka*, *duży palec lewej nogi*) oraz ich charakterystyki wyróżniające w stosunku do innych osobników tego gatunku (najczęściej w danej sytuacji resursowej). Por. ang. wierszyk dla dzieci:

*One, two, three, four five,
Once I caught a fish alive,
Six, seven, eight, nine, ten,
then I let it go again.*

*Why did you let it go?
Because it bit my finger so.
Which finger did it bite?
This little finger on the right.*

b) własności, określające tymczasowo: *odzież*, *obuwie*, *inne akcesoria* (nie można mieć na sobie jednocześnie np. dwóch par butów).

II. Otaczający świat

a) istoty żywe: *mama, tata (rodzeństwo, dzieci, dziadkowie, inni członkowie rodziny, przyjaciele, zwierzęta domowe, sąsiedzie* – w mniejszym stopniu, ale też);

b) instytucje społeczne, związane z ważnymi zdarzeniami/stanami biograficznymi, szczególnie używane w znaczeniu nie lokatywnym, lecz instytucjonalnym: *szkoła, szpital, więzienie, kościół*;

c) sposób spostrzegania świata: *morze, góry, słońce, księżyc, gwiazdy, niebo (the sea, the sun, the mountains, the moon, the stars, the sky)*.

Te wyrazy oznaczają pojęcia jednostkowe, ponieważ ich denotaty są na tyle duże w porównaniu z człowiekiem, że ich odbiór jest ograniczony możliwościami jego percepcji. Wyrazy typu *księżyc* i *słońce* (por. także Roszko 2004) są względem mówiącego iloczynami funkcji typu: *Księżyc – to (jedyne) satelita planety, na której mieszkam* (= Ja istnieję na Ziemi. Ziemia ma (jednego) satelitę. Tym satelitą jest Księżyc).

Słońce – to (jedyna) gwiazda, wokół której kręci się planeta, na której mieszkam.

Istotnym jest zachowanie jednoznaczności dla każdej z relacji, będących komponentami ich iloczynu względnego. W dwóch ostatnich przypadkach to jest możliwe z punktu widzenia naiwnego obrazu świata. Wiedza naukowa, bowiem, mówi o istnieniu wielu słońc i wielu księżyców. Antropocentryczna perspektywa każe nam te nazwy traktować jednostkowo, przywiązując je do planety, którą zamieszkujemy.

Ciekawym jest fakt, że właśnie te grupy wyrazów są wymieniane w gramatykach języka angielskiego, np. [CGEL], jako przypadki osobliwych obligatoryjnych użyć rodzajników w tym języku.

POSIADANIE (x jest posiadany przez y)

Na poziomie słownikowym tę relację zawierają słowa *właściciel, posiadłość, pożyczyć, swój* itd. Gramatycznie to znaczenie jest wyrażane za pomocą przypadku dopełniacza zarówno w ukraińskim, jak i angielskim (tzw. *genitive of construction*). Właściciel zazwyczaj jest jeden, chociaż może posiadać wiele rzeczy. Więc relacja *x ma y* jest odwrotnie jednoznaczna, natomiast relacja *x jest posiadany przez y* jest funkcją.

MERONIMIA (x jest częścią y)

(Constitutive wg Pustejovskiego)

Przedmiot może posiadać części unikalne i wiele podobnych do siebie. Części jednego przedmiotu także tworzą zbiór, który może być kwantyfikowany. Części są własnościami przedmiotu, dlatego poprzez wymienianie albo opisywanie części przedmiotu tworzymy jego deskrypcję określoną. W przypadku części unikalnych także kwantyfikujemy jednostkowo i tę część (na mocy definicji). Części powtarzające się zaś służą jedynie do rozbudowywania wiedzy o konkretnym przedmiocie w celu jego określenia sytuacyjnego.

Kwantyfikacja frazy nominalnej, oznaczającej części jest słaba i zależy od kwantyfikacji frazy nominalnej, oznaczającej przedmiot główny. Jeśli ostatnia jest używana generycznie (np. w tekstach naukowych), to NP oznaczające części także będą użyte generycznie, np. *liść jest częścią drzewa*.

Jeśli część jest pod jakimś względem unikalna, to mamy do czynienia z relacją wzajemnie jednoznaczna, czyli funkcją odwracalną: (*x ma część unikalną pod pewnym względem*³² *w postaci y*). Część może być unikalna pod względem lokalizacji odnośnie innych części tegoż przedmiotu, albo pod względem funkcjonalnym. Często relacje specyficznego umiejscowienia i funkcjonowania są połączone. Czasami to zależy od czynników pragmatycznych i jest wyznaczane kontekstualnie, ale dla przykładu podać można kilka takich relacji:

FUNKCJA (teliczne wg Pustejovskiego)

Що воно таке і з чим його їдять?
(z ukraińskiego folkloru współczesnego)

Ukr. *Географія* – *то мій хліб* (sposób zarabiania na życie).

Дługopis – *pisanie (artykułu)*.

Чłowiek – *ciało (głowa, twarz, serce, umysł, grzywa, dusza)*.

Miasto – *ratusz, katedra*.

Kraj – *naród, stolica, parlament*.

Drzewo – *pień, trzon, korzenie*.

Dom – *dach, drzwi*.

Klucz – *otwieranie (drzwi)*.

Drzwi – *otwieranie (domu)* (w nieco innym znaczeniu „otwierania”).

³² Podkreślone części definicji pozwalają poprzez podstawienie odpowiednich wyrazów reprezentować nie same funkcji, lecz abstrakcje od nich, ich typy.

REPREZENTACJA

Pod reprezentacją mamy na myśli fenomen najbardziej ważnego elementu w zbiorze. Funkcja ta jest zawarta naszym zdaniem w następujących wyrazach:

rządzi, kieruje (vs pracuje w banku), kierownik, prezydent, król, prezes, dyrektor, rektor, przewodniczący, odpowiedzialny za;

nazwa (każde pojęcie może być nazwane, nawet jeśli jest to ten sam przedmiot, to każda nazwa odpowiada innemu pojęciu, por. "Sinn und Bedeutung" Fregego);

symbol;

reprezentuje (vs mieszka w kraju) – pojęcie złożone; wskazuje na to, że x jest typowym przedstawicielem kraju A i nie typowym osobnikiem w kraju B, ponieważ pełni funkcję, która pozwala go utożsamiać w kraju B z krajem A. Unikalność kraju A (nazwa własna w każdym sensie) przekłada się na jednostkowość x-a;

(konsul, ambasador, przedstawiciel);

mianować, wybrać;

stolica.

INCHOATYWNOŚĆ / FINITYWNOŚĆ

(x powstał w wyniku zdarzenia y; x przestał istnieć w wyniku zdarzenia y)

(Agentive wg Pustejovskiego)

Bezpośrednimi elementami, odpowiadającymi za zaistnienie czy zaprzestanie istnienia czegokolwiek, są odpowiednie czynności, które mogą mieć postać czasownikową, rzeczowników odczasownikowych albo (rzadziej) rzeczowników abstrakcyjnych, które leksykalizują znaczenie czynnościowe w sposób pierwotny, nie derywacyjny.

Ustrój – upadek.

Statek – zatonięcie.

Dzieło – twórca, założyciel, organizator(imprezy).

Człowiek – ojciec, matka; ewentualnie (zabójca); zmartwychwstanie; inkarnacja.

Dom – projektant, architekt; zburzenie, zbudowanie.

Instytucja – założenie; bankructwo.

Niektóre z przykładów, jak widać, są nie funkcjami, lecz iloczynami funkcji. Np. *projektant* to osoba, która wykonuje czynność, która powoduje powstanie *domu*. W codziennym użyciu języka takie 'piętrowe' skojarzenia są bardzo częste i raczej niezauważalne pod względem jakichś dodatkowych wysiłków mentalnych.

WSPÓŁRZĘDNE CZASOPRZESTRZENNE

Unikalnym identyfikatorem są **współrzędne czasoprzestrzenne**. Mogą one identyfikować zarówno przedmioty, jak i czynności. Granice pomiędzy przedmiotami a czynnościami są raczej rozmyte – istotnym rozgraniczeniem jest długość trwania (istnienia) przedmiotu albo czynności w odniesieniu do długości trwania przeciętnego życia ludzkiego. W zależności od punktu widzenia jednak możliwe są przejścia między tymi kategoriami, a razem z nim – nadawanie im właściwości tej innej kategorii. Człowiek często jest identyfikowany poprzez czas i miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania itd. (także przez połączenie imienia i nazwiska, imiona i nazwiska rodziców). Zdarzenia najczęściej są identyfikowane przez czas, który jest liniowy, a więc, każdy moment czasu jest niepowtarzalny, jednostkowy. Z innej strony, żeby rozróżnić przedmioty i procesy równoległe, potrzebujemy danych o miejscu, chociaż samo miejsce nie może charakteryzować przedmiotów, ponieważ większość z nich ma właściwość przemieszczania się.

Charakterystyki temporalne, mimo że potrafią być uniwersalnymi identyfikatorami, mają jednak charakter bardziej lokalny, one są zmienne i dlatego raczej nie używa się ich w stosunku do nazw abstrakcyjnych (gatunków). Więc, identyfikacja czasowa ma miejsce nie na poziomie słownika i innych źródeł naiwnej ontologii, lecz na poziomie konkretnych realizacji leksemów w zdaniu. Współrzędne te charakteryzują zarówno stany/zdarzenia i ich połączenia, jak i przedmioty. Natomiast lokalizacja może w pewnej mierze być charakterystyką stałą.

LOKALIZACJA W PRZESTRZENI

(x jest umiejscowiony w pewien sposób względem y)

Omawiane x i y mogą jednocześnie pozostawać w relacji meronimicznej wobec siebie. Wówczas funkcja lokalizacji może wykonywać rolę ‘dookreślającą’. Jeśli mowa o różnych przedmiotach, to ważnym jest ustalenie na ile ‘przywiązane’ względem miejsca są do siebie te przedmioty. Czy na tyle, że możemy mówić o takiej relacji jako o cesze stałej, albo przynajmniej względnie stałej? Przedmioty mogą być ruchome i nieruchome. W przypadku przedmiotów nieruchomych liczy się prawdopodobieństwo pojawienia się ich blisko siebie. Jeśli ono jest wystarczająco wysokie, to ta relacja może być istotna dla ontologii danych pojęć i można ją wiązać z pojęciem funkcji.

Np. ogród zwykle jest koło domu.

W przypadku przedmiotów ruchomych też można mówić o pewnym prawdopodobieństwie, ale już raczej w sensie względnym, np. tymczasowym, przebywania *x* koło *y*; *hipopotam* zwykle mieszka koło *wody*. Częściej jednak jest tak, że lokalizację przedmiotów ruchomych nie można zdefiniować jako stałą. Możemy ograniczyć się do kilku truizmów typu:

Człowiek mieszka ‘w *domu*’; *człowiek* pracuje ‘w *pracy*’.

Zwykle kwestiami lokalizacji zajmuje się gramatyka oraz kontekst lokalny. Wtedy taka funkcja staje się częścią sytuacji resursowej (termin Barwise’a i Perriego, wspominany we wprowadzeniu), która jest definiowana dla każdego tekstu osobno w sposób eksplicytny. Taki rodzaj sytuacji odpowiada też „narrow situation use” Hawkinsa. Z powodów oczywistych funkcja lokalizacji w czasie jest definiowana na poziomie konkretnych realizacji językowych. W związku ze zmiennym charakterem tej funkcji opisane zostały niektóre jej aspekty w rozdziałach o gramatycznych środkach wyrażania określoności.

Połączenie funkcji

Niektóre pary pojęć zawierają kilka relacji jednocześnie, które mogą być realizowane tylko częściowo w konkretnych użyciach, np. pary *sztylet* – *ostrze* i *góra* – *szczyt* zawierają relacje lokalizacji, meronimii i funkcji. Praktycznie wszystkie relacje są związane z charakterystykami czasoprzestrzennymi.

II.1.1.2.4 Wyznaczanie dziedziny i przeciwdziedziny funkcji semantycznych, wspomagane komputerowo

W tym rozdziale wstępnie omówimy możliwe metody automatycznego wydobywania jednostek leksykalnych, zawierających określoność w swojej strukturze znaczeniowej oraz przedstawimy kilka prób eksperymentalnych takiej ekstrakcji. Warto podkreślić, że zarówno opis metody jak i same uzyskane wyniki są tylko wstępną ilustracją ogromnych możliwości, które daje nam lingwistyka komputerowa, i że potrzebują one dalszego dopracowania.

Funkcje semantyczne są zawarte w częściowo w definicjach słownikowych oraz w hasłach encyklopedycznych, które są zawierają naszą podstawową wiedzę o świecie. Możliwe jest także wydobywanie takich danych ze specjalnie przygotowanych (oznakowanych morfologicznie) korpusów albo z całej sieci Internet, traktując ją jako duży korpus języka naturalnego. Tzw. grupa kontrolna może być także rozszerzana przez odpowiedniki tłumaczeniowe każdego z badanych języków.

Możliwe są dwie drogi wyszukiwania – na podstawie sygnalizatorów formalnych (w angielskim – rodzajnik określony), o czym piszemy w następnym podrozdziale, oraz na podstawie sygnalizatorów semantycznych – takie eksperymenty przeprowadzone zostały na materiale języka ukraińskiego.

II.1.1.2.5 Angielskie definicje słownikowe

Ciekawym faktem jest to, że w anglojęzycznych objaśnieniach słownikowych wyrazom, będącym funkcjami semantycznymi *definiendów* często towarzyszy rodzajnik określony:

clasp-knife *n. folding knife, usu. with a catch to hold the blade open* [POD].

Użycie rodzajników w definicjach jest często rzeczą tak samo subiektywną, jak i sposób przedstawiania tych definicji. Obiektywnym faktem tutaj może być porównywanie kilku definicji tego samego wyrazu z różnych słowników. Przy obecnej ilości angielskich słowników objaśniających, dostęp do materiału nie stanowi problemu oraz nie ma obawy, że te definicje mogły być kopiowane z jednego słownika do innego. Np. w słowniku POD zauważamy wyraźną tendencję do użycia *any* przy wyrazie w definiensie, oznaczającym *genus*, które mogłoby wskazywać np. na to, że dany wyraz (*species* – definiendum) ma jeszcze kilka podrodzajów (hiponimów). Rodzajnik nieokreślony w definicjach POD przy *genus* jest najczęściej opuszczany, prawdopodobnie ze względów pragmatycznych, oszczędnościowych. W OAELD natomiast konsekwentnie stosuje się rodzajnik nieokreślony przy *genus*, por.:

bed —*n. 1 piece of furniture for sleeping on. 2 any place used for sleep or rest. 3 garden plot, esp. for flowers. 4 a bottom of the sea, a river, etc. b foundations of a road or railway. 5 stratum, layer* [POD].

bed – *a thing to sleep or rest on, esp., a piece of furniture with a matrass and coverings. 2. the bottom of the sea, a river, a lake. 3. a layer of clay, rock. 4. a flat base on which sth rests. 5. a piece of ground in the garden for growing flowers, vegetables, etc.* [OAELD].

Omawiane wyżej funkcje semantyczne należą raczej do *differentia specifica*, a nie do *genus* i do opisu tej części wyróżniającej często stosuje się pojęć jednoznacznie powiązanych z *definiendum*. Ponieważ definicje słownikowe nie są tekstami na tyle długimi, żeby móc mówić o powszechnym zastosowaniu w nich mechanizmu anafory (por. rozdział o kwantyfikacji w tekście), użycie rodzajnika określonego traktujemy jako sygnalizator funkcji

semantycznej, (która może być tutaj rozumiana jako egzoforma, por. także rozdział o kwantyfikacji w tekście).

Jak widać z definicji 4 znaczenia *bed* według POD, niektóre funkcje semantyczne jednak są przedstawiane w sposób „zdystansowany” (*a bottom*), co można wytłumaczyć chęcią autorów słownika bardziej obiektywnego, „naukowego” przedstawienia pojęć. Natomiast w OAELD to znaczenie jest jedynym, gdzie przy słowie kluczowym *definiensu* został użyty rodzajnik określony. Nawiasem mówiąc, w tym przypadku nie jest to definicja klasyczna, ponieważ *bottom* nie jest *genus* w stosunku do *bed*, lecz jest to przeniesienie metaforyczne, zbudowane na podobieństwie położenia dwóch przedmiotów – rzeka „spoczywa” na warstwie ziemi, nazywanej dnem, jak człowiek spoczywa na łóżku, przy tym zostawiając podobny ślad na tej powierzchni – wgłębienie. Jednoznaczność lokalizacji, która jest skutkiem względnej stabilności położenia rzeki – obiektu nie animowanego – zostaje przeniesiona na to właśnie użycie *bed*, czyniąc tym samym użycie z nim w tym znaczeniu rodzajnika nieokreślonego czymś mało naturalnym: **a bed of the river*.

A zatem, definicja słownikowa jako metatekst przedstawia unikalne i sztuczne użycie takiego połączenia wyrazów. Widząc taką ostrożność autorów do użycia rodzajników określonych w tekstach definicji, można z większą pewnością próbować wydobywać funkcje semantyczne na podstawie tego wskaźnika formalnego.

Przykłady wyrazów (lista słów na X, Y i Z z POD), których definicje zawierają rodzajnik określony, są przedstawione w dodatku 1.

II.1.1.2.6 Ukraińskie definicje słownikowe – procedura ekstrakcji leksyki o „zabarwieniu” jednostkowym

Przedstawimy niektóre założenia metodologiczne, na których podstawie zamierzamy stwierdzać istnienie relacji jednoznacznej między dwoma pojęciami. Przede wszystkim wyznaczamy na podstawie tekstów grupę wyrazów wyjściowych, których połączenie relacją jednoznaczną zostało stwierdzone drogą analizy, po czym przeszukujemy teksty definicji w słownikach objaśniających, które zawierają jeden z tych elementów w swojej strukturze znaczeniowej, żeby znaleźć wyrazy, określające daną funkcję. Możemy także analizować definicje słownikowe ich synonimów (ULIF³³, SUM, WordNet). Zakładamy przy tym, oczywiście, że mamy do czynienia z definicjami klasycznymi. Mając zwerbalizowaną funkcję

³³ www.ulif.org.ua

(być może w kilku wariacjach), szukamy hasła, które zawierają ją w swojej strukturze znaczeniowej, przeszukując teksty definicji.

Funkcja reprezentacji

Przykładowo przeszukaliśmy dostępne nam językowe zasoby elektroniczne ukraińskie i angielskie pod kątem znalezienia wyrazów oznaczających przedmioty, które należą do dziedziny funkcji *bycia-najważniejszą-częścią*.

Pierwszy etap (pozyskanie synonimów) dał nam następujące ciągi wyrazów:

Ukr.: *найважливіший, основний, головний, голова, найбільш*, най*, початковий, кінцевий, перший, останній, оптимальний, centralny, абсолютний*.

Ang.: *head of, leading, chief, principal, major, master, cardinal, distinctive, characteristic, essential, first, last*.

Drugi etap – to analiza definicji według kryterium zawarcia w interpretacji wyrazu *найважливіший* i *main*.

Założenie, z którego wychodzimy tutaj w przypadku języka ukraińskiego jest takie, że formuła definicyjna o postaci „*naj** + nazwa gatunku” jest funkcją odwracalną w stosunku do *definiendum*, ponieważ zarówno gatunek jest jednostkowym w stosunku do rodzaju, jak i rodzaj o właściwości krańcowej jest jednostkowym w stosunku do gatunku. Szukamy więc definicji, które zawierają element „най” – sygnalizator stopnia najwyższego – jako atrybut gatunku.

Najbardziej skuteczne ilościowo okazało się wyszukiwanie według kryterium zawarcia „*най**” w definicji wyrazu. SQL zapytanie zwróciło nam 678 takie rzeczowniki – jest to jednak zbyt wiele, żeby zamieszczać w dodatkach. Ponadto wśród listy można było znaleźć przypadkowe rzeczowniki typu „Візник - Найманий кінний екіпаж”, gdzie podkreślona część wyrazu nie jest sygnalizatorem stopnia najwyższego, lecz homonimiczną jemu częścią osnowy słowa.

Uściślenie warunku do „*найважливіший*” dało już mniej wyników – 14 bez przypadków homonimii takiej, jak opisaliśmy wyżej. Dodatek 2 zawiera wszystkie wyniki wyszukiwania spośród definicji SUM, zawierających element „*найважливи**” (wyszukiwanie zostało sformułowane w taki sposób, żeby umożliwić znalezienie wszystkich form gramatycznych tego przymiotnika, a także jego warianty w innych rodzajach gramatycznych). Nie wszystkie znalezione rzeczowniki faktycznie mają predyspozycję do kwantyfikacji jednostkowej. Nie dotyczy to np. definicji, gdzie wyraz kontrolny nie jest atrybutem *genus* (gatunku) wyrazu

definiowanego, lecz jego *specifica differentia*. Formalnie można byłoby odróżnić właściwe definicje poprzez ograniczanie się do formy w mianowniku, ale trzeba wtedy zamiast jednego wyszukiwania przeprowadzić za każdym razem cztery – na każdy z rodzajów gramatycznych oraz liczbę mnogą, nie mówiąc o równobrzmiących w niektórych przypadkach formach biernika.

Kolejnym problemem jest wieloznaczność wyrazu kontrolnego. W przypadku definicji wyrazu ПРОМИСЛОВІСТЬ został on użyty subiektywnie. Lista końcowa wobec tego zawierać będzie tylko następujące leksemy: СЕРЦЕ, ОЧОВА 2, КЛЮЧ, ОЧОВА 3, ДОМІНАНТА, ЦЕНТР, СЕРЦЕВИНА

Jak widać, dużo zależy także od znaczenia wyrazu. Np. ОЧОВА w znaczeniu 1 została odrzucona, a w znaczeniach 2 i 3 zaakceptowana. Warto zaznaczyć, że informacje, zawarte w odrzuconych na tym etapie definicjach też są istotne, ale obecnie, przedstawiając szkicowo samą metodę, nie są rozpatrywane.

Definicji, które zawierają element „головний” jako atrybut gatunku, jest też mniej – 17.

Jak widać z listy, znalezione wyrazy potrzebują jeszcze dalszej analizy, ale wyjątków nie jest wiele (zob. dodatek 2).

Co dotyczy angielskich odpowiedników wymienionych wyrazów, wyszukane one zostały na podstawie kryterium zawarcia wyrażenia *main* w definicjach słów, na co pozwala elektroniczna wersja POD. Wyniki wyszukiwania są przedstawione w dodatku 3.

Gwiazdkami są zaznaczone wyrażenia, w których definicjach *main* określa *differentia specifica*, a nie *genus*. Na szaro są zaznaczone relacje, które łączą *genus* i *differentia specifica* – niektóre z tych relacji są jednoznaczne, a zatem definienda też są połączone funkcjami z wyrazami, których atrybutem jest *main*.

Wyszukiwanie w POD jest bardziej utrudnione, niż wyszukiwanie w reżymie bazodanowym (SUM) – każdy z przykładów trzeba było dołączać do listy osobno. Obecność bazodanowego źródła, podobnego do SUM, mogłaby bardzo ułatwić proces wyszukiwania. Można w przyszłości korzystać w tym celu z bazodanowego wariantu Wordnetu.

Funkcja stałej lokalizacji

Podstawą dla ekstrakcji elementów słownika, łączonych funkcją lokalizacji stałej wybraliśmy kryterium zawarcia w strukturze definicji wyrażenia *біля* (*około*).

Tak samo, jak i w przypadku z NAJ*/ MAIN mamy definicje, w których szukana relacja jest częścią *differentia specifica* bezpośrednio gatunku (takie definicje nas właściwie interesują)

oraz definicje, w których ta relacja jest bardziej zagnieżdżona i dotyczy nie danego pojęcia, lecz innego pojęcia, które jest zawarte w *differentia specifica*.

Ten drugi rodzaj definicji nie odpowiada wymogom wyszukiwania i na obecnym etapie automatyzacji naszej pracy musi być eliminowany ręcznie. Nie oznacza to jednak, że te definicje nie mają wartości informacyjnej pod względem funkcji semantycznej lokalizacji stałej. Wyniki wyszukiwań przedstawione zostały w dodatku 4.

II.1.1.2.7 Funkcja semantyczna a polisemia

Mimo, że trzeba było odrzucić niektóre ze znalezionych znaczeń rzeczowników w SUM ze względu na różne ich znaczenia, gdzie w jednym przypadku mamy do czynienia z funkcją semantyczną, a w drugim zaś nie, przeważające są sytuacje, kiedy funkcja semantyczna, jeżeli zawiera się w znaczeniu podstawowym wyrazu, to także przenosi się na pozostałe. Inaczej mówiąc, jest podstawowym składnikiem znaczenia, i zmiany metaforyczno-metonimiczne nie tylko nie zniekształcają tej relacji semantycznej, ale także często są właśnie na niej budowane. Por.

Głowa

- 1) unikalna część ciała;
- 2) najważniejsza część czegokolwiek.

Prawa ręka

- 1) unikalna część ciała człowieka, za której pomocą on wykonuje większość czynności;
- 2) główny pomocnik (metonimia – część/ całość).

W ostatnim przypadku obserwujemy metonimiczne przeniesienie części ciała człowieka na całą osobę, gdzie funkcja tej części ciała charakteryzuje tego człowieka w odniesieniu do innego człowieka w sposób podobny do tego, jak jest ona (prawa ręka jako część ciała) charakteryzowana w stosunku do innych części ciała albo samego człowieka, posiadającego tę prawą rękę.

Z powyższego możemy zrobić przypuszczenie, że ryzyko utraty potencjalnego znaczenia określoności wraz ze zmianą znaczenia wyrazu poprzez metaforyzację albo metonimizację nie jest duże. A zatem przy podjęciu próby automatycznego znakowania tekstu pod względem określoności wystarczy na początku automatyczne znakowanie tekstu z dezambiguacją morfologiczną (na to już wynalezione zostały różne metody, dające dość zadowalające

wyniki). Bardziej subtelne zróżnicowanie semantyczne nie powinno mieć większego wpływu na status określonościowy frazy.

II.1.1.2.8 Podsumowanie

W ramach podsumowania rozdziału można powiedzieć, że możliwe są dwa podejścia do wyznaczania relacji jednoznacznych. Pierwsze z nich bazuje się na jakości samej relacji i jest bardziej precyzyjnym narzędziem. Drugie jest skoncentrowane na przedmiocie – jednostce dziedziny (argumencie) kilku możliwych relacji. Interesują wtedy nas wszystkie możliwe funkcje, łączone z danym przedmiotem oraz ich znaczenia (przeciwdziedzina tych funkcji). To drugie podejście pomaga uchwycić mniej uniwersalne relacje, być może także jest bardziej zasadne z praktycznego punktu widzenia i łatwiejsze do zrealizowania.

Analiza definicji słownikowych, zawierających relacje bliskości przestrzennej, wyrażonej za pomocą przyimka *біля*, skłania do próby także tego drugiego rozwiązania. Ponieważ uchwycenie wszystkich możliwych funkcji jednego pojęcia, czyli *de facto* tworzenie ontologii lokalnej, jest zadaniem niezwykle trudnym i czasochłonnym, możemy prowizorycznie ograniczyć się do prostego ustalenia faktu relacji jednoznacznej między danym pojęciem i innymi, związanymi z nim, bez zaznaczania jakości tej relacji (funkcji). Metodologicznie polegałoby to na ekstrakcji wszystkich rzeczowników, które wchodzą w skład definicji danego pojęcia. Każdy z tych rzeczowników pozostaje w jakiejś relacji z tym pojęciem i istnieje bardzo wysokie prawdopodobieństwo, że te relacje są funkcjami, w przeciwnym wypadku informacyjna wartość definicji byłaby o wiele mniejsza. Wynikiem takiej ekstrakcji byłyby ciągi skojarzeniowe rzeczowników, które pojawiając się w tekstach w pobliżu interesującego nas pojęcia (raczej po nim), miałyby status określony.

II.1.1.3 Środki gramatyczne³⁴

Gramatyczne środki, wyrażające kategorię określoności we frazie nominalnej, jak zaznacza się w semantycznie ukierunkowanej literaturze przedmiotu [Koseska-Toszeńska, Roszko], są wieloznaczne, dlatego kategoria określoności jest traktowana przez wymienionych autorów jako kategoria zdaniowa. Badany materiał językowy potwierdza fakt wieloznaczności większości form gramatycznych oraz jednostek leksykalnych, których podstawową bądź dodatkową funkcją jest wyrażanie kategorii określoności. Jako następny krok w opisywaniu

³⁴ Do środków gramatycznych odnosimy także wyrażenia, należące do klas zamkniętych, np. zaimki i rodzajniki.

środków wyrażania określoności wydaje się więc uzasadnione wytypowanie kontekstów, które pozwalają na użycie tych środków w jednych znaczeniach i/albo blokują inne znaczenia. W miarę możliwości będziemy przedstawiać nie tylko bezpośrednie jednostki leksykalne i gramatyczne, ale także ograniczenia kontekstowe na wyrażanie przez nich tego czy innego rodzaju kwantyfikacji.

II.1.1.3.1 Rodzajnik określony

Język angielski posiada unikalny środek określania – rodzajnik określony *the*, który jest zarezerwowany właśnie dla tej funkcji: „Unlike other central determiners, the articles have no lexical meaning but solely contribute definite or indefinite status to the nouns they determine” [CGEL, 255]. Z tym jest związany osobliwy status wyrazu *the* w języku angielskim – jest to najczęściej używane słowo niezależnie od stylu języka – ponad 6% wszystkich słów, por. [Kilgarriff 2000, Khurshid 2005]. Jest także trzykrotnie częściej używane, niż rodzajnik nieokreślony.

Ang. *Where do you want me to put the chair?*

Have you seen the Muffin Man who lives in Drury Lane?

Yes, I've seen the Muffin Man who lives in Drury Lane.

Język ukraiński nie posiada żadnej formy, zarezerwowanej wyłącznie dla wyrażania określoności.

II.1.1.3.2 Środki deiktyczne. Zaimki wskazujące

Gdybyśmy mieli badać deskrypcje określone w języku ukraińskim na zasadach, podobnych do opisywanej w części przeglądowej pracy [Poesio, 1998], to mogłoby się okazać, że jest ich o wiele mniej, niż w języku angielskim. We wszystkich znanych nam pracach, dotyczących środków wyrażenia określoności w językach bezrodzajnikowych – dla przykładu można wspomnieć prace Koseskiej-Toszewej, Roszki, Dudki – podkreśla się szczególną rolę zaimków wskazujących w wyrażaniu określoności.

Ang. *this, that;*

Have you read this/that book?

Ukr. *цей, той*; dialektalne: *тамтой, це, те, осьце, тамто*;

Живе в тому домі два хазяїни... Цей з цього боку, той з іншого (UPM).

Użycie anaforyczne zaimków wskazujących

Użycie samodzielne

Zaimek *ten* w języku polskim może być używany w nietypowej konstrukcji składniowej jako samodzielny reprezentant frazy nominalnej bez nacechowania negatywnego w przypadku, jeśli wspomniany był w poprzednim zdaniu antecendent (anafora). W języku ukraińskim istnieją ograniczenia dla takich użyc. Zdarzają się, ale rzadkie są wypadki typu:

Івана попросили. І той зробив...

Не було між ними лише старших жінок, бо ті пішли скорше додому варити вечерю (Lubko Deresh).

Częściej samodzielne użycia *той* mają konotację negatywną (co zresztą nie zabiera im znaczenia określoności).

Ukr. *А той тільки спить цілими днями.*

А тій самі гульки в голові.

Szczególne cechy składniowe takich konstrukcji, to: partykuła *a* przed *ten*; użycie predykatu w formie czasu teraźniejszego w znaczeniu habitualnym; przysłówki *то, тільки, вічно, весь час* (pseudoogólność). W angielskim to znaczenie wyraża się poprzez niegramatyczne połączenie formy czasu teraźniejszego Present Continuous (w najbardziej rozpowszechnionym znaczeniu wyrażającym jednostkowe, zawierające moment mówienia stany) z przysłówkiem, wyrażającym ogólność *always*:

Ang. *He is always losing the keys.*

Postpozycyjne użycie zaimków wskazujących

Zaimki *той, та, то, ти* używane postpozycyjnie, w odróżnieniu od pre-pozycyjnych są jednoznacznymi wykładnikami jednostkowości, pełnią też funkcję anaforyczną/egzoforyczną w dyskursie.

Ukr. *І доки вайло те було плутатися під ногами? (UPM).*

В ногах одної гори, названої Чабаниця, до котрої і тулилося наше село, бігла гучна ріка. Ріка та окружляє гору Чабаницю, неначе хотіла її обіймати (Kobylyanska).

Konotacja negatywna – oddalenie omawianego przedmiotu od mówiącego

Użycie nazw pospolitych

Nie zawsze użycie zaimka wskazującego zarówno w językach rodzajnikowych, jak i bezrodzajnikowych, jest neutralne stylistycznie – często dodatkowo niesie on konotację negatywnego stosunku mówiącego do omawianego przedmiotu.

Pol. *W tym mieście nic nie da się załatwić bez łapówki.*

W mieście nic nie da się zrobić bez łapówki.

W naszym mieście nic nie da się załatwić bez łapówki.

Pierwsze zdanie brzmi jak narzekanie, drugie i trzecie bardziej jak stwierdzenie, mimo, że we wszystkich zdaniach jest ten sam kontekst negatywny. Zaimek *ten* zakłada oddalenie się mówiącego od przedmiotu, natomiast zaimek *nasz* włącza mówiącego do sytuacji przedmiotu³⁵, tym samym zmniejszając albo wręcz wykluczając możliwość negatywnego traktowania przedmiotu, o którym mowa. Mimo, że faktycznym odpowiednikiem polskiego wyrazu *ten* w funkcji deiktycznej jest ukraińskie *цей*, a odpowiednikiem ukraińskiego *мої* w funkcji wskazującej jest polski wyraz *tamten*, w opisywanej tutaj funkcji konotacji negatywnej odpowiednikiem polskiego *ten* jest ukraińskie *мої*.

Użycie zaimka wskazującego może także wyrażać niecierpliwość (niezadowolenie z sytuacji w ogóle):

*Ну дай вже йому **туй** забавку!* (prośba)

Następujące przykłady pochodzą z UPM:

*Ох і мучиться вона з **тим** ослом!*

*Треба витягнути його з **того** болота, бо пропаде.*

*І ти досі живеш в **миї** дурі?*

*Не зустрічав ти по дорозі **того** вімпра?*

Użycia w tej funkcji zaimka *цей* jest o wiele rzadsze, ale też możliwe:

Не зв'язуйся з цим лисом!

*І от **оця** анахтема (чоловік)... води з цебер бухнула в муку і перевела мені весь запас...*

То чи є в нього тринадцята клепка в макітрі?

Konstrukcja ta ma pochodzenie anaforyczne i konotacja dyskomfortu jest związana właśnie z (kilkakrotnym) powtórzeniem/ wskazywaniem odbiorcy na pewien przedmiot.

Następujące przykłady zostały znalezione w Korpusie IPI PAN:

³⁵ Szczególne podziękowanie za zwrócenie uwagi na ten fakt dla prof. dr hab. K. Handke.

Pol. *Mam zszarpane nerwy przez chamskie telefony – skarży się żona Krzysztofa. – Zaczynają się zwykle: " Powiedz temu sk..., że go zabijemy, ciebie zgwałcimy, a dziecko obedrzemy ze skóry".*

Mąż uważał, że powinniśmy przeczekać, żal mu było rzucać pracę, ale wydaje mi się, że największe znaczenie ma ta jego zafajdana, męska duma.

Ci księża wyjdą na ambonę i będą mówili kazania do ludzi. Jak będą chcieli mówić językiem arystotelesowskim, to sprawę położą kompletnie. Jak wyprowadzisz księdza z seminarium i zaczniesz tak mówić na ambonie, to ludzie albo usną, albo wyjdą, albo co najgorsze – zlekceważą...

Użycie z nazwą własną

Ukr. *Тої Пемпо завжди щось напلمات!*

Ang. *This John always appears when nobody expects him.*

Siłą rzeczy użycie frazy nominalnej złożonej z części określonych (nazwa własna i zaimek wskazujący) też będzie określona. Zaimek wskazujący stwarza pewną redundancję określoności i dlatego pewni dodatkową funkcję, mianowicie, tak samo jak i w przypadku połączenia z nazwami pospolitymi negatywnie cechuje omawiany przedmiot. Autorzy CGEL zaznacza niegrzeczność użycia takich konstrukcji.

II.1.1.3.3 Zaimki osobowe

Ukr. *Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони;*
ang. *I, you, he she, it, we, you, they.*

Warto tutaj zauważyć, że zaimki osobowe czasami funkcjonują w znaczeniu bezosobowym, szczególnie w aforyzmach i różnego rodzaju uogólnieniach. O tych przypadkach użycia piszemy w rozdziale o nieokreśloności frazy nominalnej.

II.1.1.3.4 Zaimki dzierżawcze

Zaimki dzierżawcze świadczą o jednostkowości posiadacza, a nie koniecznie obiektu posiadanego (por. opis funkcji semantycznej wyżej).

Ukr. *мій, твої, його, itd.*

Ang. *my, your, our, his, her, its, their, itd.*

Have you seen my suitcase?

W języku angielskim w porównaniu z ukraińskim użycie form zaimków dzierżawczych w odniesieniu do części ciała oraz innych „antropocentrycznych” leksemów (por. opis wyżej) jest częstsze, a nawet obligatoryjne. Normalnym uważa się powiedzenie:

Ang. *My head aches, My finger hurts*, a nie:

**The head aches, The finger hurts*.

Por. ukr. *Мене болить голова*,

Порізала пальчик, та й болить... (z folkloru)

**Болить моя голова. *Порізала мій (свій) пальчик.*

II.1.1.3.5 Liczebniki porządkowe

Liczebniki porządkowe domyślnie są środkami określającymi, ponieważ jednoznacznie wyróżniają przedmiot ze zbioru jemu podobnych:

Ang. *The tenth apple he ate made him sick.*

Her second husband...

Ukr. *Третій рік навчання в університеті,*

четверта конференція у цьому році...

Są to jednak środki słabe, ponieważ w zasięgu kwantyfikatorów mocnych już nie oznaczają frazy określonej, lecz wszystkie elementy pewnego podzbioru:

Ang. *She fell in love with every second man she met.*

Take these pills every fourth day.

Ukr. *Кожен другий день вона ходила до лікаря.*

Щотретій лист від нього не доходив.

Por. także potoczne *Перший ліпший*, które ma akurat odwrotne do określonego znaczenie – „byle jaki; jakikolwiek, który spełnia jakiś nie zbyt rygorystyczny warunek” i jest kwantyfikowane jako egzystencjalne, a nie jednostkowe.

Teoretycznie możliwe jest także połączenie liczebników porządkowych z kwantyfikatorami egzystencjalności:

ang. *Choose any second card in the row.*

Ukr. *Виберіть довільну третю карту/ літеру в рядку.*

Jednak te przykłady są nieco sztuczne, a kwantyfikatory egzystencjalności, mimo że formalnie są dołączone do wyrazów *card*, *карты/ літери* tak naprawdę dotyczą *row/ рядку*, natomiast liczebnik porządkowy dotyczy pierwszej pary rzeczowników:

ang. *Choose second card in any row.*

Ukr. *Вибери́ть третю карту/ літеру в довільному рядку.*

W wariancie angielskim przy liczebniku porządkowym *second* wówczas znika rodzajnik określony – trafiając w zasięg mocniejszego kwantyfikatora egzystencjalności „numerowana” fraza staje się nieokreślona.

W podobnym przypadku z kwantyfikatorem określonym ta sama fraza pozostanie określona:

ang. *Choose the second card in the third row.*

Ukr. *Вибери́ть третю карту/ літеру в четвертому рядку.*

Możliwe, chociaż i bardzo rzadko stosowane, jest także użycie rodzajnika nieokreślonego z liczebnikiem porządkowym:

Ang. *It might be thought as a first approximation that the purpose of an indefinite article was to indicate to the hearer that the object(s) referred to did not exist in any of the speaker-hearer shared sets...* (Hawkins, 173).

Uważamy jednak, że liczebnik porządkowy *first* w danym wypadku raczej oznacza „jedno z pierwszych (podejść)”, autor w ten sposób chce podkreślić, że kolejność niekoniecznie tu ma znaczenie.

II.1.1.3.6 Liczebnik ilościowy *one*

Użycie *one* z rodzajnikiem określonym

One może funkcjonować jako zaimek uniwersalny i w tym znaczeniu może łączyć się z rodzajnikiem określonym w angielskim.

Ang. *He is the one.*

Użycie z zaimkiem wskazującym w języku polskim albo ukraińskim jest raczej wątpliwe:

Pol. *?To jest ten jeden (= ten właściwy).*

Użycie *one* z rodzajnikiem określonym i rzeczownikiem

W tych przypadkach mówimy o ograniczonym zbiorze, często składającym się z dwóch przedmiotów, i *one* ma znaczenie *ten jeden z dwóch*:

Ang. *With the one hand he was holding the gun, with the other trying to undo the knot.*

Por. hiszp. *Con la una mano la sujetaba por la saya* (C. Villaverde)³⁶.

Ponieważ *one* poniekąd pełni funkcję rodzajnika nieokreślonego z tym ostatnim on się nie łączy. Konstrukcja **a one* jest zatem niegramatyczna.

II.1.1.3.7 Środki syntaktyczne

Zdania względne

Niektóre spośród zdań hipotaktycznych – dopełniających (intensjonalnych), czasowych (temporalnych), wyrażających relację przyczynowo-skutkową, relatywnych (względnych) – mogą pełnić funkcję określającą w stosunku do frazy nominalnej. „...zdania względne pełnią ściśle określoną funkcję, rozbudowują mianowicie którąś z grup nominalnych zdania nadrzędnego: grupę podmiotu, tj. grupę mianownikową..., grupę dopełnienia, tj. grupę w przypadku zależnym..., lub jakąkolwiek inną grupę...” [Grzegorzczkowska 2004, 117]. Renata Grzegorzczkowska wyróżnia trzy grupy zdań relatywnych ze względu na ich funkcję i dwie grupy (**ekspansyjne** i **substytucyjne** według terminologii Polańskiego 1967) ze względu na sposób ich wprowadzania do zdania nadrzędnego.

Popatrzmy najpierw na zdania **ekspansyjne** w ich trzech możliwych funkcjach, opisanych przez Renatę Grzegorzczkowską.

Funkcją pierwszej z trzech grup jest „dodawanie nowej informacji o desygnacie wskazanym poprzez centrum”, por. przykłady z [ibid., 118]:

Maria, która wczoraj wróciła z Paryża, opowiedziała nam o tym.

Mój brat, który miewa świetne pomysły, zaproponował nam to.

Janek, który świetnie opowiada, zabawiał towarzystwo.

Należy rozróżniać także zdania **relatywne uzupełniające** od zdań **relatywnych określających**:

Ang. *My son, who studies in America, comes to see us next month.*

My son who studies in America comes to see us next month.

Do drugiej grupy należą zdania, które „doprecyzowują zakres odniesienia grupy nominalnej, służą więc ogólnie pojętej informacji referencyjnej” [ibid.], np.:

³⁶ Przykład z [Wasiliewa-Szwede, 68].

Pol. *Studenci (ci studenci), którzy zaliczyli ćwiczenia, mogą przystąpić do egzaminu.*

(Ten), *kto przyszedł późno, stał na korytarzu.*

Ang. *During lunch he said, "I want to ask you what's probably a really stupid question that I've been curious about for a while"* (Barbara Partee, 33).

„Trzeci typ, to tzw. zdania rozwijające, a ściślej mówiąc, pozornie względne... przekazują one informacje o zupełnie nowym zdarzeniu, późniejszym aniżeli zdarzenie opisane w zdaniu nadrzędnym, np. *Weszli do pokoju, w którym dopiero rozpoczęto rozmowę... Janek nie przyszedł, co mnie (ich) zdziwiło*” [ibid., 118-119].

W gramatykach angielskich zdania względne są dzielone ze względu na funkcję tylko na dwa rodzaje – określające (*determining*) oraz nieokreślające (*non-determining*). Pierwsza grupa odpowiada drugiemu typowi przykładów Grzegorzczukowej. Natomiast pierwsza i trzecia grupa są połączone w grupie nieokreślających.

Nietrudno spostrzec (o czym zresztą pisze też sama autorka), że tzw. centra zdań nadrzędnych pierwszej grupy Grzegorzczukowej są określonymi frazami nominalnymi (są przez nas wytluszczone). Teoretycznie oczywiście istnieje możliwość dwuznaczności, ale w przypadku interpretacji alternatywnej bardziej prawdopodobnym byłoby dodatkowe użycie zaimka wskazującego *ten* przy wspomnianych frazach, np.:

Ten mój brat (= *ten z moich braci*), *który miewa świetne pomysły, zaproponował nam to.*

W drugiej grupie mamy możliwość dokładnie takiej samej podwójnej interpretacji frazy *studenci*. W przypadku z *kto* także mamy dwuznaczność dopóki nie ustalimy, czy jest to *ten*, *kto* czy też *każdy*, *kto*. Centra zdań nadrzędnych w tej grupie – to nazwy pospolite albo zmienne nieokreślone.

Maria, *która wczoraj wróciła z Paryża, opowiedziała nam o tym.*

Dziewczyna, *która wczoraj wróciła z Paryża, opowiedziała nam o tym.*

Zamieniając nazwę własną *Maria* na nazwę pospolitą *dziewczyna* zamieniamy funkcję zdania relatywnego w pierwszym zdaniu z „dodawania nowej informacji o desygnacie” na „doprecyzowanie zakresu odniesienia grupy nominalnej”, czyli według terminologii Grzegorzczukowej – zdanie determinujące, określające zamienia się na restrykcyjne. Warto zaznaczyć różnicę w użyciu terminologii w [CGEL] oraz innych gramatykach anglojęzycznych a [Grzegorzczukowa 2004]. To, co Grzegorzczukowa nazywa „określającym”

jest „non-determining” w terminologii [GCEL]. Dla celów naszego opisu terminologia [CGEL] wydaje się być bardziej odpowiednia.

Oczywiście, stosowana deskrypcja musi być wyjątkowa dla danego przedmiotu przynajmniej w obrębie sytuacji resursowej, por. kawał, który można było znaleźć w Internecie pod czas ukraińskiej Pomarańczowej Rewolucji, kiedy bardzo wielu ludzi nosiło symbole o kolorze pomarańczowym:

Ukr. *Розмова в чаті:*

- A. *Давай зустрінемося.*
- B. *Давай. А де?*
- A. *На майдані.*
- B. *Добре. А як я тебе впізнаю*
- A. *Я матиму на собі помаранчевий шарф...*

Pol. *Rozmowa w czacie:*

- A. *Spotkajmy się.*
- B. *Dobrze. A gdzie?*
- A. *Na placu Niepodległości.*
- B. *A jak tam cię poznać?*
- A. *Będę na sobie miał pomarańczowy szalik...*

Jak widać, w danej sytuacji resursowej określanie poprzez wspomnianą własność nie mogło być fortune.

Podsumowując, możemy powiedzieć, że na to, czy zdanie względne będzie określającym czy nie będzie, ma wpływ nie tyle jego jakość, ile jakość (status określonościowy) **centrum zdania nadrzędnego**. Inaczej mówiąc, jeżeli coś już zostało określone, to żadna inna informacja nie jest w stanie zrobić coś bardziej określone, niż już ono jest (określoność nie jest cechą gradacyjną w sensie absolutnym). Każda dodatkowa informacja, która mogłaby w przypadku nazw pospolitych dookreślić przedmiot, w przypadku nazw własnych albo w inny sposób określonych jest tylko kolejną propozycją dotyczącą tego samego przedmiotu.

Zatem, za regułę określania za pomocą zdań relatywnych możemy uważać stosowanie ich z nazwami nieokreślonymi:

N_{indef} + *który...*

Trzecia grupa przykładów Grzegorzyczkowej jest interesująca z tego względu, że zdania relatywne są podrzędne tylko formalnie, semantycznie zaś mamy do czynienia z relacjami paratyktacznymi, a więc nie interesują one nas pod względem określoności. Pozostaje kwestia formalnego rozróżnienia drugiej grupy od trzeciej, aczkolwiek zdania ściśle rozwijające jak

np. *Janek nie przyszedł, co mnie (ich) zdziwiło* nie mają centrum w zdaniu nadrzędnym, przez które byłaby akomodowana forma *co* (zaimek względny). Zdanie *Weszli do pokoju, w którym dopiero rozpoczęto rozmowę* jest dwuznaczne. Można go zinterpretować jako zdanie określające, tzn. *pokój, w którym ktoś dopiero zaczął rozmawiać (tuż przed wejściem innych)*. Da się zauważyć różnica prozodyczna (w funkcji rozwijającej w *którym* będzie akcentowane intonacyjnie), której niestety nie spostrzeżemy na piśmie. Grzegorzczukowa zaznacza, że „sygnałem funkcji rozwijającej może być także intonacja, mianowicie interwał czasowy (zawieszenie głosu) po zdaniu nadrzędnym...” [ibid., 120].

Ponieważ zdania rozwijające dotyczą na mocy definicji nowych zdarzeń możemy przypuścić, że centra zdania nadrzędnego, które dopuszczają taką dwuznaczność powinny mieć charakter albo temporalny albo lokalizujący (czyli informacja, która określa zdarzenie³⁷). Grzegorzczukowa podkreśla rolę „wstawienia w zdaniu podrzędnym przysłówków typu *następnie, a potem*, które są wykładnikami... właściwości zdania rozwijającego, tej mianowicie, że wskazuje na zdarzenie późniejsze aniżeli zdarzenie opisane w zdaniu nadrzędnym” [ibid., 121]. Por. :

Opowiedziałem o tym Marii, która (następnie) rozgłosiła tę nowinę wszystkim znajomym.

W pozostałych przypadkach mamy do czynienia z brakiem właściwej akomodacji. Przedstawiony tutaj opis zdań względnych jest zbyt szkicowy, aczkolwiek głębsza analiza wykracza nieco poza bezpośredni temat niniejszego opracowania, pozostawmy więc ją specjalistom od składni.

Użycie zaimków względnych

Język ukraiński używa dwóch zaimków względnych w zdaniach podrzędnych – *який* i *комуй*. *Комуй* nie jest używany w stosunku do właściwości, tylko do przedmiotów konkretnych; *який* wskazuje nie na przedmiot, lecz na właściwość, dlatego używany jest w celu scharakteryzowania przedmiotów poprzez określanie ich własności.

Pytanie *Комра зима?* będzie wymagało odpowiedzi określającej, np. *Зима 2005 року*. Natomiast pytanie *Яка зима?* presuponuje opis ogólny, który nie musi wyróżniać danego przedmiotu spośród innych: *Холодна, морозна*.

Комра година?

**Яка година?*

What time is it now?

³⁷ Dokładniej wyrażenia temporalne analizujemy w odpowiednim rozdziale, dotyczącym frazy werbalnej.

Drugie zdanie jest niegramatyczne (wypowiedzenie czegoś takiego uważane jest za brak wystarczającej kompetencji językowej), ponieważ w odróżnieniu od okresu pory roku, jak to było w przypadku zimy wyżej, godzina jest zbyt krótkim okresem czasowym, żeby nabyć w czasie swego trwania jakichś właściwości.

Ukr. Котрого з тих хлопців ти вчора бачила?

*Якого з тих хлопців ти вчора бачила?

? Якого хлопця ти вчора бачила?

Ostatnie zdanie jest nieco niefortunne, ale możliwe.

Ang. Which of the boys did you see yesterday?

What kind of boy did you see yesterday?

Ukr. *Котрого кольору ти хочеш олівець?

Якого кольору ти хочеш олівець?

Котрого з цих кольорів ти хочеш олівець?

Ang. Which colour do you want a pencil?

?Which of the colours do you want a pencil?

Różnica w użyciu zaimków względnych/interogatywnych w podanych przykładach ukraińskich i angielskich pozwala stwierdzić, że język angielski bardziej precyzyjnie podchodzi do określania własności, niż ukraiński. Jeśli w zdaniu jest wymieniony przedmiot i jego właściwość, język ukraiński bardziej akcentuje uwagę na przedmiocie, a język angielski – na właściwości.

Ukr. *То був хлопець, якого всі любили.*

То був хлопець, котрого всі любили.

Pol. **To był chłopak, jakiego wszyscy lubili.*

To był chłopak, którego wszyscy lubili. (dwuznaczne)

Ros. **Это был мальчик, какого все любили*

Это был мальчик, которого все любили. (dwuznaczne)

Ang. *That was a boy whom everybody liked.*

That was the boy whom everybody liked.

Pierwsze zdanie ukraińskie **charakteryzuje** pewną osobę, drugie ją **określa** – wyodrębnia z grona innych. W pierwszym dopuszcza się możliwość istnienia jeszcze jednego chłopca, którego wszyscy lubią, w drugim to nie jest możliwe. Ciekawe, że w języku polskim i rosyjskim tego rozróżnienia nie spostrzegamy, potrzebne byłoby dookreślenie na poziomie frazy nominalnej *taki/ten*. Natomiast w angielskim różnica wyraża się poprzez użycie odpowiedniego rodzajnika.

Determinator względny *whose, which* w zdaniu podrzędnym wskazuje na określoność przedmiotu, do którego odnosi się zdanie podrzędne:

ang. *The lady whose car you hit was furious.*

Call again at 11, by which time the meeting should be over.

Skondensowane deskrypcje określone

W odróżnieniu od zdań ekspansyjnych, które dodają jakiś określnik do frazy nominalnej, zdania **substytucyjne** tę grupę nominalną zastępują [Polański 1967]. Można traktować te zdania jako przypadki elipsy. Por. przykłady z [Grzegorzczkowska 2004, 76]:

pol. a. *Ludzie na moście krzyczeli.*

b. *Ludzie krzyczeli na moście.*

Autorka wymienia te zdania w związku z niejednoznacznością akomodacyjną frazy *na moście* i zaznacza, że drugie z nich już jest jednoznaczne ze względu na zmianę szyku zdaniowego.

Jedna z interpretacji zdania a, jak się wydaje, jest eliptyczną od złożonego zdania, gdzie *na moście* zamienia określenie *którzy byli na moście*, por.:

c. *(Ci) ludzie, którzy byli na moście, krzyczeli.*

W zależności od kontekstu (tego, czy są w tej sytuacji także ludzie, którzy nie są na moście, a więc nie krzyczą) *na moście* może występować jako określnik albo nie (jeśli to jest jedyna grupa ludzi w danej sytuacji resursowej, a więc, zbiór już jest wystarczająco określony i mamy do czynienia ze zdaniem relatywnym nie-determinującym, pierwsza funkcjonalna grupa zdań relatywnych Grzegorzczkowskiej). Por.:

ukr. *Стоїть у переході із квітами бабця* (Dmytro Pawłyczko).

Сади, омиті музикою згадок, ковтають пил міжселіщних доріг (Lina Kostenko).

W drugiej interpretacji *na moście* określa frazę werbalną. W tym przypadku możliwe są różne interpretacje kwantyfikacyjne frazy nominalnej *ludzie*, np. jako czysta predykacja, por.

Ludzie krzyczeli na moście (a bydło, które spadło do rzeki, tonęło),

albo różne interpretacje kwantyfikacji zakresowej:

(Jacyś/ ci/ wszyscy ci) ludzie krzyczeli na moście.

W języku angielskim możliwe jest użycie określającego (ograniczającego zakres znaczenia) **bezokolicznika**. Takie przypadki także możemy traktować jako elipsę od zdania względnego, por.:

ang. *The time to hesitate is through* (Jim Morrison);

pol. *Czas na wątpliwości już minął.*

Jest ono równoznaczne zdaniu: *The time when (during which one could hesitate) is through.*

Pol. *Czas, kiedy można było się wahać, już minął.*

Ciekawym sposobem na tworzenie deskrypcji określonych jest użycie tzw. form zamiennych nazw własnych (*placeholder words*). Używamy ich w przypadkach, kiedy nie pamiętamy imienia konkretnej (określonej) osoby, którą jesteśmy w stanie zidentyfikować przez jakąś sytuację (zdarzenie). W angielskim do takich wyrażen należą potoczne: *thingy*, *whatsisname*, *thingummy*, *whosit*:

por. przykład z programu radiowego, który podajemy za [Channel 1994, 158]:

ang. *The Mail – Sir Jack stripped of knighthood. This is erm erm what's his name Sir Jack Thingy I've forgotten his name now.*

While we were munching the eggs and discussing, naturally, the Reverend Whosit, the door burst open and the games master entered... (Arthur Marshall, *Follow the Sun*, podajemy za Channel 1994, 161).

W języku ukraińskim używa się wyrażenia *як його там*:

ukr. *Як поживає твій, як його там, дриг?*

Frazy przymiotnikowe

Jeszcze jednym sposobem na tworzenie deskrypcji określonych jest tworzenie fraz przymiotnikowych z odpowiednimi rzeczownikami jako wyrazami opornymi – tutaj skupiamy się na ich użyciu atrybutywnym (w pozycji przed rzeczownikiem zarówno w angielskim, jak i ukraińskim).

Wszystkie przymiotniki stopniowalne, użyte w **stopniu najwyższym** są funkcjami semantycznymi, [por. także prace Hawkinsa oraz Koseskiej-Toszewej]. Jeśli omawiany zbiór zawiera tylko dwa przedmioty, to określającym może być także **stopień wyższy**, np. *emapua cecstra*, *молодший брат* są deskrypcjami określonymi, jeśli ktoś ma dwie siostry albo dwóch braci³⁸.

³⁸ Wyrazy *cecstra* i *брат*, nie będące funkcjami, mogą być deskrypcjami określonymi w przypadku, kiedy osoba ma jedną siostrę albo jednego brata, która to sytuacja zresztą jest obecnie statystycznie najbardziej powszechna w kulturze europejskiej. W kulturze chińskiej używa się odrębnych rzeczowników dla określenia starszej, średniej i młodszej siostry/córki i odpowiednio brata/syna. Oczywiście, że „funkcjonalność

Ukr. *Це найважча **тема** з усіх, на які мені коли-небудь приходилося писати.*

Ang. *This is the most difficult **topic** I've ever happened to write about.*

Osobną grupą środków określających są przymiotniki o znaczeniu **temporalnym** i **lokatywnym**, np.:

ukr. *вчорашня газета, верхня полиця, минулорічна зима, квітнева конференція.*

Ang. *Yesterday newspaper, the top shelf, last year winter, April conference.*

Jak widać z przykładów angielskich (odpowiedników podanych wyżej przykładów ukraińskich), tylko określniki lokatywne wymagają użycia rodzajnika określonego, temporalne zaś są użyte bez niego. Tłumaczymy to znowu funkcjonalnością semantyczną form temporalnych, które jednoznacznie określają przedmiot, a więc nie ma potrzeby go dookreślać za pomocą innych form³⁹. Wyrażenie *górna półka* nie koniecznie jest funkcją (może oznaczać jedną z górnych półek, jeśli jest ich dużo). Dlatego dana fraza nominalna dookreśla się rodzajnikiem.

Określenie poprzez lokalizację

Bardzo częstym zjawiskiem w języku naturalnym jest budowanie deskrypcji określonych za pomocą opisu dokładnej lokalizacji, czyli określenie miejsca jakiegoś przedmiotu. Z kolei, pojęcie miejsca można zredukować do pojęcia przedmiotu „pustego”. Miejsca, rozumiane jako przedmioty „puste” i przedmioty w rozumieniu tradycyjnym (potocznym) mają podobne charakterystyki. Fraza nominalna, która nazywa jakieś miejsce, może być kwantyfikowana w sposób, podobny do frazy nominalnej, nazywającej jakiś przedmiot w rozumieniu tradycyjnym.

Żeby wyrażenie lokalizujące było deskrypcją określoną, muszą być spełnione dwa warunki: po-pierwsze, przedmiot-miejsce powinien być określony, po-drugie, przedmiot określany powinien być ustosunkowany do przedmiotu-miejsca w sposób jednoznaczny, czyli powinna ich łączyć funkcja semantyczna.

Z kolei, żeby wyrażenie lokalizujące tworzyło deskrypcję nieokreśloną, przedmiot-miejsce powinien być skwantyfikowany egzystencjalnie albo ogólnie (takie sytuacje omawiamy w rozdziale III o nieokreśloności frazy nominalnej). Przypadki, kiedy relacja, która łączy

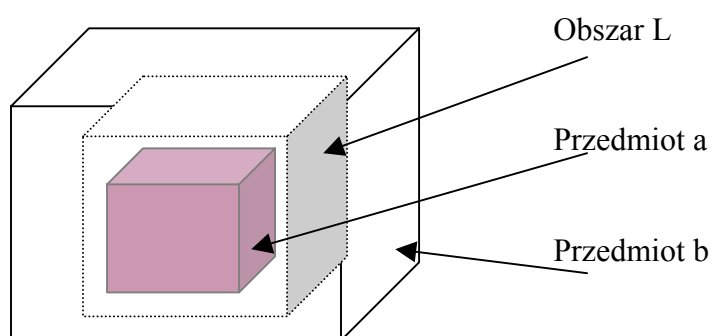
semantyczna” tych wyrazów wzrasta nieporównywalnie (pamiętajmy o koniecznym ograniczeniu sytuacji resursowej, nie mówimy bowiem o funkcjonalności tutaj w sensie absolutnym).

³⁹ Jest to jedynie kognitywne tłumaczenie zjawiska, pozostaje kwestia idiomatyczności użycia rodzajników i możliwe są wyjątki z opisanej regularności, czego w obrębie niniejszej pracy opisywać nie będziemy.

przedmiot-miejsce i przedmiot określany, nie jest funkcją, uważamy za określanie nieściśle i częściowo omawiamy niżej. Dalej także opisujemy bardziej szczegółowo charakterystyki ontologiczne przedmiotów-miejsc i funkcje semantyczne, które ustosunkowują przedmioty do miejsc.

Charakterystyka formalna przestrzeni

W ontologii Jacka Jadackiego opisane są następujące własności, związane z położeniem przedmiotów w przestrzeni:

„Zarówno o przedmiocie a, jak i b mówimy, że **leżą** one na obszarze L; natomiast tylko o a powiemy, że **rozciąga się** na obszarze L. Relacja węższości i rozleglejszości w zbiorze obszarów jest odpowiednikiem relacji krótszości i dłuższości w zbiorze okresów” [Jadacki 1998, 70].

Z punktu widzenia kwantyfikacji w językach naturalnych ważnym jest pokazanie jeszcze jednego rozróżnienia. Mianowicie, potrzebujemy także pokazanie przedmiotu, który nie tylko rozciąga się na obszarze L, ale także jest mniejszy w rozmiarze od L przynajmniej o połowę ($2x \leq L$). Takie umiejscowienie w przestrzeni dopuszcza możliwość umiejscowienia w niej innych (podobnych) przedmiotów, co ma istotne znaczenie przy określaniu ostatnich.

Iteratybilność wyrażen lokaktywnych i temporalnych

W literaturze przedmiotu istnieje teza, że adverbialne wyrażenia, pełniące w zdaniu funkcję okolicznika, w odróżnieniu od fraz nominalnych, pełniących funkcję podmiotu albo dopełnienia, nie są iteratybilne. Dokładniej opisujemy rolę przysłówków w wyrażaniu kwantyfikacji w rozdziale o określoności zbiorów.

Ponieważ wychodzimy z założenia, że wyrażenia lokatywne są redukowalne językowo do fraz nominalnych, a pojęciowo do przedmiotów (pustych), rozpatrujemy je w obrębie frazy nominalnej. Iteratybilność wyrażen lokatywnych, jak, zresztą, i temporalnych, nie pozostawia wątpliwości. Można w jednym zdaniu w stosunku do tego samego przedmiotu albo sytuacji użyć określeń typu: {*in a restaurant, in Back Bay*}, {*over lunch, at noon, last Sunday*}⁴⁰.

Niżej podajemy jeszcze kilka przykładów z języków naturalnych, w których można obserwować zagnieżdżanie się wyrażen lokatywnych.

Ukr. *Ой, там на горі, в зеленім заю,*

Ой, там на горі дуб стоїть.

А під тим дубом, під тим дубочком,

Зелена рожа, білий цвіт (z folkloru).

Ros. *Под небом голубым есть город золотой,*

с прозрачными воротами и яркою звездой.

В том городе есть сад. В нем – травы да цветы.

Гуляют там животные невиданной красы (z piosenki).

Pol. *Pod niebem niebieskim jest miasto złote... W tym mieście jest ogród, w nim – trawy i kwiaty. Chodzą tam zwierzęta niezwykle piękne...* (tłum. robocze NK)

Aczkolwiek, nie można jednocześnie powiedzieć {*over lunch, over dinner*} tak samo jak {*in a restaurant, in a bar*}, ponieważ to dawałoby zdania sprzeczne. O przysłówkach temporalnych i lokatywnych (pozycji, umiejscowienia) można powiedzieć, że kompatybilne są te, które znajdują się wobec siebie w relacji hiperonim-hiponim, ale nie te, które są na tym samym poziomie hierarchii semantycznej, czyli wykluczone są synonimy i antonimy⁴¹.

Zrobił to [dziś] i [wczoraj] implikuje, że *zrobił* dotyczy co najmniej dwóch odrębnych sytuacji, czyli po dodaniu drugiego przysłówka temporalnego następuje znacząca zmiana interpretacji zdania. Natomiast użycie czasownika niedokonanego pozwala na interpretację ciągłości procesu:

Robił to dziś i wczoraj.

Ta interpretacja jednak zależy od znaczenia czasownika, por.:

Pisał list [dziś] i [wczoraj] vs Chodził do kina [dziś] i [wczoraj].

⁴⁰ Cały przykład i jego opis są przedstawione w rozdziale o kwantyfikacji zbiorów.

⁴¹ O relacji synonimii trudno jest mówić w odniesieniu do przysłówków czasu – tradycyjna definicja synonimii i antonimii Lyonsa tutaj nie może być zastosowana. WordNet podaje *yesterday* i *today* oraz inne podobne jednostki czasu jako bardziej szerokie pojęcie terminów skoordynowanych (*coordinate terms*). Synonimów i antonimów do żadnego z nich nie zaznaczono. Bezpieczniej więc mówić o relacji uprzedniość-następczość, skoro intuicyjnie jest oczywiste, że jakaś relacja semantyczna między nimi istnieje.

W zasadzie, w przypadku formy niedokonanej różnica jest tylko numeryczna, czyli nie dotyczy kwantyfikacji logicznej, ale niedokonana forma, jak to jest z reguły, daje większą liczbę możliwych interpretacji, por.:

**Zrobił to [dziś] [wczoraj]* (terminy skoordynowane).

**Zrobił to [w czerwcu] [w lipcu]*.

Hipero-hiponimiczne relacje między przysłówkami pozwalają użycie któregoś z nich w jakości przydawek (apozycji) i nie dopuszczają łączenia ich za pomocą spójników, czyli wykluczają związek koordynacji.

Zrobił to [dziś, [wieczorem]] (hiperonim-hiponim) - por. *Zrobił to tego wieczoru*.

[on Sunday [over lunch [at noon]]]

[in Back Bay [in a restaurant]]

Niektóre szczegóły, związane z zagnieżdżaniem się wyrażen temporalnych i lokatywnych, omawiamy dodatkowo w odpowiednich rozdziałach niżej.

Określoność wyrażen lokatywnych

Za Fillmorem przyjmujemy następujący podział wyrażen określających (por. rozdział I):

- odnośnie światowego systemu współrzędnych (*world-based*);
- odnośnie orientacyjnego systemu współrzędnych (*landmark-based*);
- odnośnie egocentrycznego systemu współrzędnych (*ego-based*).

Lokalizacje, określone według pierwszego systemu możemy uważać za absolutne, a według drugiego i trzeciego – za właściwie deiktyczne.

Absolutne (aczkolwiek geocentryczne)

Możliwości do tworzenia deskrypcji określonych miejsca jest wiele. Wymienimy tylko główne strategie określania: 1) nazwy geograficzne, dokładny adres, oznaczenie poprzez system współrzędnych (uniwersalny, globalny lub lokalny); numeracja itd. – są one analogiczne do nazw własnych we frazie nominalnej.

2) deskrypcje określone, tworzone za pomocą środków deiktycznych, np.:

ang. *this* + rzeczownik ze znaczeniem miejsca (*country, village, house, city* itd.);

ukr. *той* + rzeczownik ze znaczeniem miejsca (*країна, село, місто, дім* itd.).

Strategie tworzenia takich deskrypcji określonych są podobne do tych opisywanych w ramach określoności frazy nominalnej. Mogą one bazować się na zaimkach określonych bądź zdaniach podrzędnych.

Deiktyczne

Egocentryczne

Środki deiktyczne możemy traktować jako skondensowane semantycznie deskrypcje określone. Np. wyrażenie *tutaj* interpretujemy jako „w miejscu, gdzie jest mówiący”, itd. W związku z tym, że ich struktura semantyczna zawiera świadomość (osobę) mówiącego, są one wszystkie relacjami dwuargumentowymi, czyli funkcjami w zakresie ograniczonym, zgodnie z opisem wyżej.

Niektóre z nich służą wyłącznie jako wyrazy egocentryczne, gdzie centrum odniesienia jest w przeważającej ilości przypadków (a zatem – domyślnie) sam mówiący. Wyjątki mogą być rodzaju następującego. Mówiący pokazuje jakieś miejsce na mapie, wówczas, mówiąc *tutaj*, identyfikuje przedmiot pośrednio, chociaż wciąż za pośrednictwem swojego ciała (palec czy światło dla prezentacji, itd.). Możliwe także są sytuacje, kiedy autor książki stawia siebie na miejsce czytelnika i korzysta z oznaczeń egocentrycznych w odniesieniu właśnie do wyobraźnianego systemu odbiorcy. Rodzice w rozmowach z małymi dziećmi często przyjmują ich punkt widzenia w celu ułatwienia komunikacji. To jednak są sytuacje raczej marginalne i możemy przyjąć, że istnieją wyrażenia ‘czysto’ egocentryczne w sensie ‘mówiącoegocentrycznych’. Do takich należą:

Wyrażenia miejsca

Język angielski:

Zaimki przysłówkowe *here, there* oraz archaiczne bądź formalne *herewith, hereby, hereof, hereafter*. Istnieje także derywat przysłówkowy *hereabouts* (= miejsce wokół tego miejsca)⁴².

Język ukraiński:

Zaimki przysłówkowe bliższe *ось, отым, тым* i dalsze *там, онде* oraz derywat przymiotnikowy *тутешній*.

⁴² *Hereabouts* adv. (also *hereabout*) – near this place (według POD).

Сідайте осьде. Ось-осьдечки сидить (UPM).

Należy zauważyć, że znaczenia wyrażenia *тут* nie ograniczają do się czystej przestrzenności i mogą nieść naładowanie emocjonalne.

Ukr. *Ти мені тут не вередуї!*

Pol. *Nie mąć mi tutaj!*

Ang. **Stop bothering here!*

Oczywiście, użycie ukr. *тут* i pol. *tutaj* jest bardzo ograniczone – możliwe bowiem jest tylko w kontekstach modalnych. Ale jednocześnie jest dwuznaczne, np. na taki rozkaz można odpowiedzieć niegrzecznie:

Ukr. *А де мені вередувати?*

Pol. *A gdzie tam mącić?*

Mówiący utożsamia miejsce, gdzie się znajduje ze swoją osobą i wskazuje na to, że na ‘jego terytorium’ nie wolno zachowywać się w sposób, który mu nie odpowiada, np.:

Ukr. *Розкомандувався тут (мені)!*

Dodatkowym potwierdzeniem subiektywnego charakteru tej wypowiedzi jest użycie zaimka osobowego *ja* w celowniku, por. prace Anny Wierzbickiej i Stanisława Karolaka na ten temat [Wierzbicka, 1986; Karolak, 2006].

Możliwe także metaforyczne przeniesienie zaimka przysłówkowego *тут* dla użycia w znaczeniu czasu, a nie miejsca. Podobieństwo znaczeń polega na bliskości momentu zdarzenia (pojawiania się wilka) z momentem czasu innego omawianego zdarzenia oraz bliskości pewnych dwóch miejsc.

Ukr. *А тут, звідки не візьмись, – вовк...* (= aż raptem, nie wiadomo skąd – wilk...)

Analogicznie, dla psychologicznego oddalenia się od omawianego przedmiotu służy zaimek lokatywny *там*, który możemy łączyć z zaimkami nieokreślonymi nie tylko o treści lokatywnej.

Ukr. *Хтось там прийшов і забрав книжку.*

Він колись там їздив до Львова і познайомився з нею.

Якийсь там до тебе дзвонив.

Podobne zjawisko w języku angielskim spostrzegamy w konstrukcjach *there is/are* oraz o ich wiele rzadziej używanych odpowiedników bliższych:

Ang. *Here you are!* (= *Bardzo proszę*), w sytuacji, kiedy przynosimy coś komuś.

Here comes Bernard.

Znaczenie *here* w ostatnim zdaniu, chociaż też zgramatyzalizowane, nie dopuszcza jednak konstrukcji z powtórzeniem owego przysłówka w znaczeniu właściwie lokatywnym, podobnych do konstrukcji z odpowiednikiem dalszym *there* typu:

Ang. *There is a car over there.*

Powtórzenie wyrażenia *here* jest niemożliwe, co mogłoby znaczyć, że akcentacja oddalenia się od omawianego przedmiotu jest funkcjonalnie (pragmatycznie) bardziej istotna, niż akcentacja bliskości psychologicznej.

Możemy zaobserwować także paralele między użyciem zaimka dalszego *there* i nominalnych fraz nieokreślonych a użyciem bliższego zaimka *here* z nominalnymi frazami określonymi. Miałoby to przedstawiać pewną metaforę, gdzie stopień wiedzy (zapoznania się z czymś) jest przekładany na odległość fizyczną.

Wyrażenia kierunku

W języku angielskim dla wyrażenia miejsca docelowego czy startowego stosuje się tych samych podstawowych wyrażen, co i dla miejsca stałego: *here, there*.

Miejsce startowe:

Ukr. *Відцїля, звідку, звідси, звідти, звідтіля, відтіля.*

Miejsce docelowe:

Ukr. *Сюду, туду, там.*

Orientacyjne

Wyrażenia orientacyjne w zasadzie wymagają wskazania punktu orientacyjnego, ale kiedy tak się nie dzieje, to za punkt orientacyjny uznajemy znowu mówiącego i całą sytuację ‘diceogenną’.

Oczywiście, punkt orientacyjny na początku dyskursu może jeszcze nie być doprecyzowany, (jeśli to nie jest sam mówiący). Wtedy musimy uważać, ponieważ relacje orientacyjne dają nam określone znaczenie (element przeciwdziedziny) tylko wtedy, kiedy argument (element dziedziny) jest określony, czyli status określonościowy znaczeń funkcji jest zależny od statusu określonościowego argumentów.

Dla przykładu podajemy zdanie, w którym argument jest skwantyfikowany ogólnie, a zatem znaczenie funkcji przyjmuje tę kwantyfikację:

Wokół każdego domu było wysokie ogrodzenie.

Mimo, że *ogrodzenie* zostało użyte w formie liczby pojedynczej, wiemy, że w zdaniu mowa o tylu ogrodzeniach, ile jest domów.

Analogicznie możemy tę frazę nominalną przedstawić w postaci egzystencjalnej:

Wokół pewnego domu było wysokie ogrodzenie.

Deskrypcja, którą możemy pobudować na podstawie tego zdania, nie jest określona:

(Jakieś) ogrodzenie, które otacza pewien dom...

Dopiero mając argument określony, możemy mówić o właściwej funkcji semantycznej:

Wokół tego domu było wysokie ogrodzenie.

Na podstawie tego zdania drogą jego transformacji możemy pobudować deskrypcję określoną dla frazy nominalnej *ogrodzenie*, które pozwala nam traktować ją jako określoną:

Ogrodzenie, które otacza ten dom...

Jak wspominaliśmy, znaczenia wyrażen lokatywnych redukujemy do znaczeń wyrażen przedmiotowych. Konwencja użycia języka naturalnego jednak każe nam wybierać w jakości lokalizatora (przestrzeni) przedmiot „większy, nieruchomy, bardziej złożony”, a w jakości obiektu lokalizowanego – „mniejszy, bardziej ruchomy” [Linde-Usiekniewicz 2005, Herskovits 1986].

Dlatego nie zawsze możliwa jest konwersja typu:

The picture is above the mantelpiece (= The mantelpiece is below the picture).

The bus is in front of the car (= The car is behind the bus).

Bardziej typowymi są określenia, jak w przykładowym kawale⁴³ z Internetu poniżej:

Ukr. „*Пішов мужик (Дядя Коля) на рибалку. Прийшов на річку, сів на березі, закинув вудочку і ловить рибу. Сидить годину, другу, третю – нічого не клює. Тут винирює пуголовок (П1) і каже:*

„Дядя Коля можна я пониряю з вашого поплавка – всерівно нічого не клює?”

Дядя Коля каже: „Базару нема – нирай”.

Пуголовок нирав і дурачився довго. Нирнув і винирює біля берега, підпливає до Дяді Колі і каже: „Дядя Коля можна я посижу біля Вас на березі?”

Дядя Коля каже: „Базару нема – сідай”.

Сидять вони двоє на березі, мовчать і дивляться на поплавок. Через годину винирює іще один пуголовок (П2) і каже:

„Дядя Коля можна я пониряю з вашого поплавка – всерівно нічого не клює?”

Дядя Коля каже: „Базару нема – нирай”.

Пуголовок (П2) нирав-нирав-нирав. Підпливає до берега до Дяді Колі і каже:

„Дядя Коля, можна я посижу біля Вас на березі?”

⁴³ Podobne kawały zaliczane są do tzw. „płaskich”, które raczej przedstawiają jakieś zjawisko w absurdalnym świetle, a nie śmieszą. Wprowadziliśmy drobne „łagodzące” zmiany w stylu w stosunku do tekstu oryginalnego.

Пуголовок на березі (П1) каже до пуголовка в воді (П2): „Та іди ти...” - піднімає голову до Дяді Колі і каже: „Правда Дядя Коля?”

Przykłady dwóch „ruchliwych” kijanek także pokazują, że określenie przez lokalizację może szybko ulegać zmianie i jest przywiązane do stanu wypowiedzi i konkretnego zdania (nie mniej jednak ten sposób określania jest dość rozpowszechniony w języku potocznym). Inaczej mówiąc, w przypadku obiektów ruchomych (z własnej woli czy bez niej) lokalizacja określa nie je same, tylko ich przekroje czasowe. Kijanka nr 1, która w końcu opowieści znajduje się na brzegu, na początku była w wodzie, a więc określenie „kijanka w wodzie” może dotyczyć kijanki nr 2 tylko wtedy, kiedy kijanka nr 1 już nie jest w wodzie i odbiorca o tym wie.

O wyrażeniach miejsca już krótko wspominaliśmy w rozdziale o nazwach własnych (fraz nominalna). Chyba w związku z przedmiotową przyrodą wyrażeń lokatywnych istnieje tak duże podobieństwo między nimi a przedmiotami. Wiele wyrażeń językowych może funkcjonować zarówno jako przedmiot, o którym mowa, jak i jako przedmiot, który pomaga ten pierwszy określić poprzez ulokowanie go w przestrzeni (*rzeka, droga, miasto*, itd.).

Relacji ulokowania w przestrzeni służą przyimki przestrzenne. Zakładając, że mówimy o przedmiotach współwymiernych (różnica w rozmiarach między nimi spełnia warunek $\frac{1}{2}x < y < x$, gdzie x – rozmiar lokalizatora L , a y – rozmiar przedmiotu współwymiernego z L), w niektórych przypadkach możemy używać przyimków jako funkcji lokalizujących.

Popatrzmy na podstawowe relacje lokalizujące, wyrażone za pomocą przyimków, w przedstawieniu graficznym (znowu musimy udać się do pewnych uproszczeń geometrycznych):

L – przestrzeń, odnośnie której są ulokowane pozostałe przedmioty:

a i c znajdują się W (IN/ B) L ;

k i d – PRZY/NA (AT, UNDER, ON/ ПРИ, ПІД, НА) L ;

m i e – NAD/POD/KOŁO (OVER, BELOW, NEAR/ НАД, (ПО)ПІД, НЕДАЛЕКО ВІД) L

b – DALEKO OD (FAR FROM/ ДАЛЕКО ВІД) L

Jak widać, w niektórych przypadkach dla uzupełnienia luk semantycznych musieliśmy także użyć przysłówków czy fraz przysłówkowych. Abstrahując się od różnic przestrzennych, wynikających z orientacji osi wertykalnej, frontalnej i deksstralnej (por. przypis w podrozdziale o deiksysisie w części teoretycznej). Mimo że dla identyfikacji przedmiotu te charakterystyki mogą być znaczące, zróżnicowanie pomiędzy nimi nie jest istotne pod względem możliwości określonościowych. Natomiast te trzy grupy, które wyodrębniliśmy, takiego rodzaju różnice wykazują. Przedmioty *a*, *k* i *m* w każdej z par uważamy za współwymierne z *L*, a mniejsze – *c*, *d* i *e* – za nie współwymierne, a zatem, kwantyfikowalne (na mocy definicji $2x \leq L$). Z takich założeń wynika, że tylko przedmiot *a* może być jednoznacznie określony przez przestrzeń L^{44} . Co dotyczy przedmiotów współwymiernych w relacji typu AT (*k*), to pojawia się zależność od typu przestrzeni: jeśli jest to przestrzeń znikomo mała względem *k* (p. 1), to relacja jest jednoznaczna. Natomiast w przypadku odcinka potrzebujemy dodatkowego parametru – wertykalnego bądź frontalnego; wówczas ilość możliwości określania jest podwojona. Jeśli jest to płaszczyzna, to potrzebujemy obu wymienionych parametrów i wtedy mamy cztery możliwości ulokowania przedmiotu. W przypadku miejsca trójwymiarowego takich możliwości będzie sześć, pod warunkiem, że przedmiot lokowany także będzie trójwymiarowy i jego wszystkie trzy wymiary są współwymierne z *L*, itd.

Jeszcze większym stopniem niejednoznaczności są charakteryzowane relacje typu NEAR (współwymierny przedmiot *m*). Z jednej strony można tę relację potraktować jako analogiczną do AT, z tą różnicą, że powierzchnie przedmiotów nie dotykają się do siebie. Możemy te dwie relacje utożsamić, szczególnie w przypadkach, kiedy przeciwstawiamy je relacji typu FAR FROM (przedmiot *b*, którego współwymierność już przestaje być istotna). Z drugiej strony, relacja znajdowania się blisko czegoś jest o wiele bardziej niejednoznaczna, niż relacja znajdowania się przy czymś (choćby w związku z tym, że strony zestawianych obiektów nie muszą leżeć na płaszczyznach/ liniach równoległych).

Sprawa jest trudniejsza w przypadku przedmiotów ‘małych’, czyli kwantyfikowalnych. Żaden z opisanych parametrów z powodów oczywistych nie daje możliwości określania

⁴⁴ Warto także zaznaczyć, że posługujemy się tutaj dla uproszczenia opisu pewnym skrótem myślowym, ponieważ przestrzeń *L* określa nie przedmiot *a*, lecz jego miejsce, por. [Linde-Usiekniewicz, 2005]. Na temat relacji „przedmiot – miejsce przedmiotu” istnieje powiedzenie następujące: „Не місце людину красить, а людина місце” (= Nie miejsce zdoobi człowieka, tylko człowiek miejsce), które widocznie powstało z powodów takich, że przedmiot mniej znany czy mniej ważny jest zawsze określany przez przedmiot bardziej znany i bardziej znaczący.

jednoznacznego danego przedmiotu. Ilość możliwych wariantów zwiększa się w progresji geometrycznej. Możemy potrzebować doprecyzowania za pomocą innych, nie koniecznie przestrzennych, parametrów.

Na szczęście nie ma zwykle aż takich kłopotów z określaniem miejsca, ponieważ przestrzeń, w której istniejemy, nie jest szczelnie wypełniona przedmiotami fizycznymi (powietrze traktujemy jako miejsce puste)⁴⁵. Dlatego każdy z wymienionych przyimków (relacji przestrzennych) może jednoznacznie określać przedmioty poprzez zaznaczanie ich miejsca. Siła przyciągania ziemskiego sprawia, że powierzchnie przedmiotów (w tym samej Ziemi) dotykając się do siebie, mogą przebywać w tej zależności przestrzennej przez pewien czas (wystarczająco długo ze względu na osobliwości percepcji ludzkiej) aż do momentu, dopóki nie wtrąci się jakaś dodatkowa siła, która może zmienić stan rzeczy.

Ze względu na wyżej powiedziane, przyimki w języku naturalnym mogą i często są relacjami określającymi jednoznacznie. Możemy je traktować jako semantyczne funkcje względne, z założeniem, że używamy ich do określania miejsca w przypadku, kiedy są dla tego środkiem wystarczającym⁴⁶.

Co dotyczy przyimków ruchu, czyli związanych ze zmianą lokalizacji, to ich można rozpatrywać jako rozbudowane relacje lokatywne. Przedmiot *a* zmienia lokalizację z *L* na *b*, przemieszczając się przez *k* (tutaj już nie możemy utożsamiać przedmiotu z jego lokalizacją, ponieważ nie mówimy już o własnościach stałych). Często używamy tych samych przyimków dla oznaczania miejsca stałego i miejsca docelowego. Takimi są np. wszystkie przyimki angielskie i ukraińskie, wymienione w tabeli niżej (angielska część przykładów pochodzi z [CGEL, 9.19]):

angielski		ukraiński	
adwerbia	przyimki	adwerbia	przyimki
overhead	over	вверху, наверх	(по)над
underneath	under, underneath	внизу, вниз	(по)під
in front	in front of	навпроти	навпроти
on top	on top of	на верху, наверх	на
above	above	зверху, наверх	над
below	below	знизу, вниз	під
behind	behind	ззаду, назад	за

⁴⁵ Na ogół potrzebujemy większej swobody poruszania się, niż dają nam np. gry komputerowe typu ‘Sokoban’ czy 15 klocków, które trzeba uporządkować na 16 miejscach.

⁴⁶ Niżej omawiamy przypadki, kiedy ta wystarczalność jest względna.

beneath	beneath	внизу, вниз	попід
---------	---------	-------------	-------

W tabeli przedstawione zostały dwa możliwe sposoby realizacji relacji przestrzennych ‘na powierzchni’. Przyimki oznaczają te relacje, wymagając eksplikacji obu argumentów. Jeżeli zaś jeden z argumentów jest domyślny (właściwie mówiąc, może to być tylko ten argument, odnośnie miejsca którego opisujemy miejsce interesującego nas elementu), używamy odpowiednich przysłówków. Najczęściej domyślnym elementem jest sam mówiący.

Would you like to sit in front? (=Would you like to sit in front of us?) [CGEL, 9.19]

Czasami jednak używamy fraz przysłówkowych, kiedy przedmiot, odnośnie którego coś lokalizujemy, został wprowadzony do dyskursu już wcześniej, i ze względów stylistyczno-oszczędnościowych nie chcemy go powtarzać.

Ukr. *Поклади рибу на верхній полиці (холодильника), а овочі – внизу.*

Pol. *Połóż rybę na górnej półce (lodówki), a warzywa – na dole.*

Jak widać, język ukraiński leksykalizuje tę różnicę o wiele bardziej intensywnie, niż angielski, przy czym w znacznie przeważającej większości przypadków rozróżnia leksykalnie także miejsce stałe i miejsce docelowe (pokazane w tabeli po przecinku).

Podsumowując, można podzielić wyrażenia lokatywne **orientacyjne** w sposób, podobny do egocentrycznych wyżej, i przedstawić je następująco⁴⁷:

Lokalizacja (miejsce względnie stałe)

Oдноśnie osi wertykalnej:

– w tej części przedmiotu, która znajduje się bliżej po powierzchni ziemskiej:

ukr. *внизу, зсходу, насподі* oraz ich derywatywy przymiotnikowe i rzeczownikowe: *долішній, нижній, низ*; derywaty semantyczne *підлога, дно, фундамент*;

przyimek *(no)pid* + fraza nominalna w narzędniku;

Ой, під вишнею, під черешнею, стояв старий з молодого, як із ягодою... (z folkloru).

Ang. *at the bottom, below, beneath, underneath, down*; przymiotnik *bottom*; rzeczowniki *bottom, basement*; przyimek *under, below*;

– w tej części przedmiotu, która znajduje się dalej od powierzchni ziemskiej:

ukr. *нагорі, наверху* oraz ich derywatywy przymiotnikowe i rzeczownikowe: *верхній, верх*; derywat semantyczny *стеля, вершина, вершки* (= śmietanka);

⁴⁷ Tutaj mniejszy akcent położony został na różnicach przysłówkowo-przyimkowych, ponieważ zakładamy, że istota tego zróżnicowania została wyjaśniona wyżej. Ze względu na brak miejsca uwzględniono tylko minimalną charakterystykę semantyczną.

przyimek *на(д)* + fraza nominalna w miejsowniku;

ang. *on top, above, over, up*; przymiotnik *top*; rzeczowniki *top, ceiling, peak*; przyimek *on, above, over*.

Oдноśnie płaszczyzny horyzontalnej (ogólnie)⁴⁸:

ukr. *впритул, поряд, поблизу* oraz ich derywatywy przymiotnikowe *ближній, дальній, вхідний* i rzeczownikowe, np. *горизонт*

przyimki *при* + fraza nominalna w celowniku; *коло (біля)* + fraza nominalna w dopełniaczu;

ang. *close to, near*; derywatywy: *horizon, entry, exit*

Przyimek *at*

– wyrażenia dekstralne:

ukr. *зліва від, справа від, поруч, збоку, обабіч, осторонь* oraz ich derywatywy przymiotnikowe: *потойбічний, бічний, правий, лівий*, i rzeczownikowe: *правиша, лівиша, бік, сторона*;

ang. *to the left from, to the right from, aside, beside*.

– wyrażenia frontalne:

ukr. *спереду, ззаду, навіч, навпроти* oraz ich derywatywy przymiotnikowe: *передній, задній*, i rzeczownikowe: *перед, зад, вхід, вихід*

Przyimki *пepeд* + fraza nominalna w narzędniku; *за* + fraza nominalna w narzędniku;

ang. *behind, in front, opposite* (możliwe są także metaforyczne przeniesienia wyrażen temporalnych *before, after*); derywatywy *back, front*

Przyimki: *behind, in front of, opposite to*; metaforycznie *before, after*.

Niezależnie od wymienionych osi:

ukr. *зовні, назовні, посередині, здалеку (від + fraza nominalna w dopełniaczu)* oraz ich derywatywy przymiotnikowe: *зовнішній, внутрішній, середній* i rzeczownikowe *середина, навколишнє середовище, центр, осередок, нутроці, бебехи*.

Przyimki *в* + fraza nominalna w celowniku; *поза* + fraza nominalna w narzędniku;

ang. *outside, inside, among, amidst, around, about, away, close, far, nearby*; derywatywy *environment, centre, bowels*.

Przyimki *out, in, within, far from, away from, near, close to*.

⁴⁸ Płaszczyznę horyzontalną charakteryzują dwie osi: dekstralna (od łac. *dexter* – bok, strona), która opisuje relacje typu *prawo-lewo* i frontalna (od łac. *frons* - twarz), która daje charakterystyki typu *przód-tył*. Potrzeba wyodrębnienia tych osi jest związana z tym, że istnieją wyrazy, które dotyczą tylko jednej z nich, np. *навіч*. Z innej strony istnieją wyrazy, które są przywiązane do samej płaszczyzny horyzontalnej, ale nie „rozdzielają” tych dwóch osi.

Ruch (miejsce startowe i docelowe)

Wyrażenia, uczestniczące w określaniu ruchu pełnią podwójną rolę: z jednej strony ruch ma miejsce startowe i miejsce docelowe i w ten sposób może identyfikować odpowiednie przedmioty; z innej strony, możemy mówić o przestrzeni przemieszczania się przedmiotu *x* i w ten sposób charakteryzujemy już raczej samą czynność przemieszczania się, szczególnie to dotyczy wyrażen translatywnych, które akcentują uwagę tylko na miejscu, przez które się przemieszcza przedmiot *x*. W ten sposób pojawia się zasadnicza różnica między przywiązywanym przez nas wcześniej określeniem miejsca do określania przedmiotu, który znajduje się w jakiejś, w miarę jednoznacznej relacji wobec tego miejsca. Oczywiście, w przypadku wyrażen translatywnych przedmiot przemieszczający się jest definicyjnie nie współwymierny i kwantyfikowalny, co wyklucza możliwość jego określenia jednoznacznego. A zatem, uznajemy, że takie wyrażenia ruchu oprócz miejsca (ruchu) określają same czynności ruchu oraz pewne przekroje czasowe przedmiotów, związanych z tymi czynnościami.

Oдноśnie osi wertykalnej:

– kierunek przeciwny do kierunku siły przyciągania ziemskiego:

ukr. *наверх, вверх, догори, згори*.

Por. także wyrażenia, wskazujące na naruszenie zwykłego porządku na osi: *вверх ногами, догори цанки*;

ros. *вверх тормашками*.

Przyimek *з-нид* + fraza nominalna w celowniku.

W języku ukraińskim, jak i we wszystkich słowiańskich, tego typu relacje są intensywnie wyrażane także za pomocą czasowników z odpowiednimi przedrostkami⁴⁹. Użycie tych przedrostków (pochodzących od odpowiednich przyimków przestrzennych) nie jest konsekwentne do końca – wiele z nich straciło związek ze znaczeniem pierwotnym wskutek metaforyzacji czy innych zmian znaczenia. Nie mniej jednak możemy obserwować pewne tendencje do użycia przedrostków, równych przyimkom określonej frazy nominalnej. Tutaj i niżej zareprezentowane zostaną takie relacje na przykładzie czasownika *несу* (*nieść*) i sporadycznie innych.

⁴⁹ Niektóre tezy, związane z deiktycznością czasowników, powstały wskutek dyskusji z J. Linde-Usiekniewicz, za co wyrażamy wdzięczność.

Підносити, підняти, підскочити – odpowiednio *donieść/podnieść, podnieść, podskoczyć*; (ang. *upwards, up; upside down*).

W języku angielskim także istnieją czasowniki, które inkorporują znaczenia przestrzenne (albo inne dodatkowe) i są to zwykle tzw. czasowniki frazowe (*phrasal verbs*). Są one tworzone za pomocą połączenia czystych form czasownikowych z odpowiednimi przysłówkami, które czasami zmieniają znaczenie całości do nie rozpoznania. Tak samo, jak i ukraińskie przedrostkowe, nie są wystarczająco zgramatykalizowane, żeby można było wyciągać z tego jakieś reguły. Ale w wielu przypadkach tak samo stosowane części przysłówkowe są zgodne ze znaczeniem pierwotnym przysłówków (przyimków) przestrzennych.

Climb down, (także) metaforyczne *let somebody down*.

Istnieje tendencja do opuszczenia takich przysłówków, jeśli znaczenie jest zawarte w strukturze semantycznej samego czasownika. Autorzy CGEL [9.31] wymieniają garstkę takich przypadków, kiedy użycie przyimka nie jest konieczne, przykłady te podane zostaną zgodnie z ich znaczeniem w tej próbie klasyfikacji.

– kierunek tożsamy z kierunkiem siły przyciągania ziemskiego:

ukr. *вниз, донизу, знизу*;

przyimek *з-над* + fraza nominalna w celowniku.

Czasowniki z przedrostkiem *з-*: *знести валізки вниз*, oraz metaforyczne *курка знесла яйця*.

Ang. *downwards, down*;

*Climb (up) a mountain*⁵⁰ - por. wyżej konieczność użycia *down* w *climb down* – użycie *up* w przypadku *climb up* jest domyślne, por. także [Wierzbicka 1999a].

Oдноśnie płaszczyzny horyzontalnej:

ukr. *справа наліво, зліва направо, ззаду наперед, вперед, спереду назад, взад*;

Одягнув светер задом наперед

Czasowniki o ograniczeniach frontalnych: *відвернутися, звернутися* (w tym przypadku większe znaczenie ma właśnie osnowa samego czasownika, a nie przedrostek). Oś destralna, jak się wydaje, nie znajduje odzwierciedlenia w znaczeniu leksykalnym czasowników.

⁵⁰ Tutaj i niżej w przypadku angielskich czasowników z inkorporowanym znaczeniem przyimkowym odwołujemy się do [CGEL, 9.31].

Ogólne pojęcie płaszczyzny horyzontalnej jest zawarte w przedrostkach *нпу- від-*: *нпуїти, відїїти, принести, віднести* oraz w znaczeniu czasownika *nimu* (pójść), zawierającego znaczenie ablatywności.

Ang. *from left to right, from right to left, to the left, to the right, ahead, back(wards)*.

He put on his sweater back to front.

Por. także pol. *Odwrócić kota ogonem*.

Czasownik *come* zawiera znaczenia adlatywne, por. niemożliwość powiedzenia **come away* (vs *go away*).

Niezależnie od wymienionych osi:

Na pierwszy rzut oka, niżej wymienione wyrażenia są raczej kojarzone z płaszczyzną horyzontalną, ale można znaleźć przykłady, które dopuszczają użycia odnośnie osi wertykalnej. Uznajemy w związku z tym, że ta horyzontalność jest uwarunkowana pragmatycznie (ludzie o wiele częściej poruszają się równolegle do powierzchni ziemskiej) i rozpatrujemy te wyrażenia osobno.

Ukr. *напереріз, навпростець, до середини, наскрізь, від краю до краю*.

Przyimki *в(на)* + fraza nominalna w celowniku; *з, поза* + fraza nominalna w narzędniku; *через, крізь* + fraza nominalna w bierniku;

Шлях стелився нам через Карпати... (z folkloru).

Одягнув светер шиворіт навиворіт.

Czasowniki translatywne z przedrostkami *про-* i *пере-*: *пройти по канату, пронести, провезти через кордон,*

перенести (мішок через річку), перенести важку хворобу.

Czasowniki ablatywne i adlatywne z przedrostkami *ви-*, *за-*, *в-* odpowiednio: *винести, занести, внести*.

Ang. *across, through, from, out of, over, from one side to the other, inside out, beyond*

He put on his sweater inside out.

W przypadku przedmiotów względnie wydłużonych (np. *droga, rzeka*):

ukr. *повз, вздовж*;

ang. *along, past*.

Czasownik frazowy *come along*.

Istnieją także wyrażenia, które nakładają więcej ograniczeń. Przykładowo opiszemy kilka z nich:

Назустріч – używając tego wyrażenia, mamy na myśli sytuację następującą:

przedmioty przemieszczają się w przeciwnych kierunkach, ale przybliżają się do siebie; przedmioty są skierowane do siebie przodem (wymóg frontalny, który określa kierunek potencjalnego ruchu).

Przy użyciu tego wyrażenia musi spełnić się przynajmniej jeden z dwóch wymienionych warunków: z jednej strony można przemieszczać się w kierunku siebie, poruszając się tyłem albo bokiem, z innej zaś - może przemieszczać się tylko jeden z przedmiotów, wówczas spełnienie drugiego warunku jest konieczne. Por. jednak niemożliwość połączenia następujących dwóch wyrazów (metafory utarte): *їму назустріч своєму щастю* oraz *щастя відвернулося від нього*: **їму назустріч своєму щастю, котре відвернулося від нього* (= iść ku swemu szczęściu i szczęście odwróciło się do niego tyłem: *idzie ku swemu szczęściu, które odwróciło się do niego tyłem).

Derywatyw *зустрічний* (np. *вітер*) wymaga spełnienia drugiego warunku.

Понятний – tutaj raczej mamy ograniczenie użycia tylko w stosunku do osi frontalnej oraz wymóg, że oba przedmioty muszą się przemieszczać w tym samym kierunku, przy czym tak, żeby ten ruch był obserwowalny przynajmniej dla jednego z nich (stąd też wymóg jednoczasowości). Często także zakłada się, że jeden przedmiot może w pewien sposób pomóc w ruchu drugiemu – *nonymний вітер*, oraz, że zbieżność kierunku i czasu ruchu obu przedmiotów jest przypadkowa. Ograniczenie frontalne jest związane z tym, że potrzeba w pomocy, związana z przemieszczaniem się, wynika głównie na płaszczyźnie równoległej do powierzchni Ziemi – spadanie jest uproszczone dzięki sile przyciągania ziemskiego, a przypadkowy ruch do góry nie jest dla ludzi (użytkowników języka) na porządku dziennym⁵¹ – oraz z tym, że zazwyczaj musimy widzieć, dokąd idziemy (frontalność). Niewykluczone jednak jest, że ograniczenie frontalne ma charakter wyłącznie pragmatyczny, i w razie potrzeby wyrażenie to mogłoby „obsłużyć” także sytuacje wertykalne i dekstralne.

Ta relacja jest symetryczna: jeśli x jest *nonymний* do y, to y też jest *nonymний* do x-a. Istnieje także potoczny derywatyw nominalny dla oznaczania argumentów takiej relacji: *nonymка*⁵² (= samochód, który jedzie w tym samym kierunku i czasie, co x).

Następujące wyrażenia oznaczają relacje, które w uproszczeniu można potraktować jako trój- albo więcej-argumentowe. Można je także potraktować jako połączenie relacji przechodnich,

⁵¹ Oczywiście, ruch „pod górkę” czy po schodach redukujemy do płaszczyzny horyzontalnej.

⁵² Źródło derywacji – fraza adwerbialna, jak np. w ukr. *Ham – no dopozi*, ros. *Ham – no nymu*.

np. jeśli *b* jest bliższe do *a*, niż *c*, oraz *c* jest bliższe do *a*, niż *d*, to *d* leży najdalej od *a*, a *b* leży najbliżej do *a*. Te relacje są wyrażane poprzez następujące wyrażenia oraz ich pochodne: Найближче, якнайдалі, чимдалі, найближчий, найвіддаленіший.

Takich wyrażeń, jak kilka opisanych wyżej, jest bardzo wiele w językach naturalnych, ale nie możemy poświęcić ich opisowi tutaj zbyt dużo miejsca, gdyż wykraczałoby to poza główny temat tej pracy.

Orientacja geocentryczna

Warto wspomnieć o szczególnym przypadku orientacji – odnośnie biegunów Ziemi, – czyli o stronach świata:

ukr. *північ, південь, захід, схід*;

ang. *North, South, West, East*.

Orientacja ta także może przyjmować charakter lokalizacji stałej:

ukr. *на* + odpowiedni wyraz w miejsowniku: {*півночі, півдні, заході, сході*} (*від*);

ang. *in the* {*North, South, West, East*}.

Odpowiedniki znaczeniowe tych wyrażeń są odpowiednio: między biegunem północnym a *x*; między biegunem południowym a *x*; w kierunku, przeciwnym do kierunku kręcenia się Ziemi wokół swojej osi; w kierunku, w którym Ziemia kręci się wokół swej osi.

Według tego systemu odniesienia się możemy określić miejsce startowe w przypadku ruchu:

ukr. *з(і)* + odpowiedni wyraz w dopełniaczu: *зі сходу, з заходу, з півночі, з півдня*;

ang. *from (the)* {*North, South, West, East*}

bądź miejsce docelowe:

ukr. *на* + odpowiedni wyraz w bierniku: {*північ, південь, захід, схід*} (*від*);

ang. *(to the)* {*North, South, West, East*} *from albo northwards from, southwards from, westwards from, eastwards from*.

Istnieją także derywatywy przymiotnikowe, używane z nazwami predykatowymi albo semantycznymi skrótami od nich:

ang. *Northern, Southern, Western, Eastern (direction, country, wind)*;

ukr. *північний, південний, західний, східний (напрямок, місто, вітер)*.

Orientacja geocentryczna może być wystarczającą dla określania pod warunkiem, że obszar, o którym mowa jest wystarczająco duży, czyli, stosując przyjętą przez nas terminologię, współwymierny, np. *на półноcy jest zimniej, ніж на połудniu*. W języku naturalnym takie sytuacje są rzadkie. Jeśli więc mówimy o przedmiotach niewspółwymiernych

(kwantyfikowalnych), to musimy zgodzić się z potencjalnym niedookreśleniem. Dookreślić takie frazy można za pomocą np. wskazywania odległości między punktem orientacyjnym a opisywanym przedmiotem, a nie tylko umiejscowieniem tego przedmiotu na pewnej linii, ustosunkowaniem go odnośnie biegunów czy równika, czyli stosując pewien względny system współrzędnych. Odległość jest wyrażana w jednostkach długości:

ukr. *метр, сантиметр, кілометр, миля, парсек*;

ang. *mile, metre, kilometre*.

Połączenia tych jednostek z wartościami numerycznymi daje nam konkretne wartości odległościowe:

ukr. *Готель знаходиться на відстані десяти кілометрів за містом на північ*;

ang. *The hotel is ten kilometres to the north of the city*.

Wyrażenia złożone i określoność 'nieścista' (pseudookreśloność?)

Podobno do kalendarzowego przedstawienia w czasie i geograficznego przedstawienia w miejscu środki deiktyczne też mogą mieć różny stopień dokładności. Przedstawione wyżej schematy pokazują, że jeżeli np. identyfikowany poprzez przestrzeń przedmiot nie zajmuje całkowicie wymienionej przestrzeni, która stanowi „tutaj” dla tego przedmiotu, możemy uściślać dalej określenie zajmowanej przez ten przedmiot przestrzeni aż do momentu, kiedy staną się one tożsame. Kiedy jeszcze ten warunek nie został spełniony, możemy używać wyrażen typu *gdzieś w tym pokoju, gdzieś na tamtym stole*, a także nieco ‘dziwnie’ brzmiących: *gdzieś tutaj, gdzieś tam*, itd.

Деся тут, деся у цієї кімнаті, деся там, деся на півночі, деся внизу;

Somewhere here, somewhere there; somewhere in that room; somewhere downstairs; somewhere in the north-east.

Jak widać, użycie ‘uściślającego’ *gdzieś* sprawia, że pozornie absolutne środki wyrażania określoności frazy werbalnej typu *tutaj* czy *tam*, w odróżnieniu od przedmiotowych środków deiktycznych typu *ja, ty, on, ten* (w swoich znaczeniach podstawowych), są raczej środkami względnymi, i na tym by polegała istotna różnica między użyciem środków deiktycznych dla kwantyfikowania wyrażen przedmiotowych a wyrażen przestrzennych. Uściślające konstrukcje lokalizujące o wiele bliższe są połączeniom środków egzystencjalności nominalnej w deskrypcjach z wyrażeniami predykatowymi, niż z podobnymi konstrukcjami nominalnymi.

Ang. *Somebody you know; someone you love, somebody wonderful*;

ukr. Хтось чудовий; хтось, кого ти знаєш; хтось, кого ти любиш.

Por. niemożliwość powiedzenia *jakiś ten, *someone you, *someone this man, *якийсь цей чоловік.

Ciekawe, że to ‘uściślające’ gdzieś może łączyć się także z wyrażeniami temporalnymi, pełniąc dokładnie tę samą funkcję, przy czym obserwujemy to zjawisko zarówno w polskim, jak i ukraińskim:

Десь тепер, десь в цей час (вона здає іспит в інституті), десь напроти́зні дня, десь під осінь, десь на весну

Gdzieś teraz, gdzieś w tym czasie, gdzieś w ciągu dnia, gdzieś na jesień, gdzieś pod wieczór

W języku angielskim mamy nieco inną sytuację. Konstrukcje typu ?*somewhere today* wydają się mniej fortunate, niż ich ukraińskie albo polskie odpowiedniki. Preferowana jest konstrukcja dosłowna, bliższa znaczeniowo (*at*) *some time in x*, por.:

(*at*) some time in the autumn; see you some time tomorrow.

Aczkolwiek nadawanie czasowi charakterystyk przestrzennych także nie jest obce angielszczyźnie, szczególnie w konstrukcjach z *during* (w ciągu):

somewhere during the day...

Egzystencjalność czy pragmatycznie uwarunkowana określoność (pseudookreśloność)?

Pod kątem tego, co zostało przedstawione wyżej, popatrzmy na następujące zdanie:

Tym latem byłem w Tatrach/ Tym latem jeździłem do Tatr.

Adresat odbiera takie zawiadomienie w ten sposób, że „istnieje okres czasu, który jest częścią tego lata, dla którego jest prawdą, że mówiący był wtedy w pewnej miejscowości w Tatrach”. Inaczej mówiąc, jeżeli chcemy być dokładni, to musimy powiedzieć „w pewnym czasie tym latem w pewnym miejscu w Tatrach”.

Jak mamy więc traktować zdania, które formalnie nie do końca określają sytuację temporalnie czy lokatywnie? Czy możemy traktować wspomniane wyrażenia miejsca i czasu jako określone, czy jako nie(do)określone? I dlaczego wybieramy właśnie ten, a nie inny poziom uszczegółowienia w czasie i przestrzeni? Pragmatycznie (kognitywnie) sytuacje z uszczegółowieniem czasowym, jeśli przyjąć zgodnie z Hallidayem⁵³ założenie, że „każdy komponent systemu semantycznego przedstawia własną strukturę jako drogę do należytego wyboru” [Gleibman, 31], można wytłumaczyć następująco:

⁵³ W związku z pojęciem “frameworks” MAK Hallidaya, cyt. za E. Gleibman, “Aspekty Glagolnoj semantiki”, s. 29.

w procesie tworzenia zdania – propozycjonalizując – jeszcze nie wybraliśmy optymalnej lokalizacji w czasie i/albo miejscu, dlatego wymieniamy kilku, jedna z których powinna być zaakceptowana przez adresata jako najlepiej wyjaśniająca mu sytuację, coś w rodzaju „filing” – kartkowanie możliwych wariantów, nieświadome i nie narzucające wyboru informowanie. Takie kartkowanie możliwe jest także w celu przypominania sobie szczegółów, jako łańcuszek kojarzeniowy;

dobieramy optymalny z możliwych wariantów (określenie powinno być wystarczająco wąskim, żeby można go było przeciwstawić innym rodzajom takich wyrażen: *w górach, a nie nad morzem*). Możemy mieć także ograniczenia o charakterze leksykalnym – używamy tych określeń, do których jest dostosowany nasz język, i które on skonceptualizował i zleksykalizował. Pojęcie miejsca częstokroć ma dodatkowe naładowanie funkcjonalne. Mówiąc, że byliśmy w górach, nie tyle chcemy poinformować o lokalizacji, ile o sposobie odpoczynku (góry są miejscem, kojarzonym ze sportem i rekreacją). W ten sam sposób, mówiąc o lecie, raczej odnosimy się do pojęcia wakacji;

pragmatycznie: mamy do czynienia ze świadomą intencją mówiącego przedstawienia sytuacji jako określonej – jednostkowej lub nieokreślonej – egzystencjalnej. Warto tutaj także przypomnieć sobie tezę o nienaturalności uszczegółowienia [Abbott, 2004], opisywanej w części teoretycznej.

Rozumując w ten sposób, można stwierdzić, że obie frazy przysłówkowe są określone, ale określają one rodzaj miejsca i rodzaj czasu (porównywalne do gatunków w przypadku obiektów naturalnych, przedstawianych przez frazę nominalną), a nie konkretny okres czasu i miejsce. Samo zdarzenie/stan pozostaje jednak niedookreślone, szczególnie w przypadku z czasownikiem *jeździł*, ponieważ możliwe jest powiedzenie *Przy każdej okazji tego lata jeździł do innego miejsca w Tatrach*. Czyli wyrażenie czasu nie spełnia funkcji określającej wobec zdarzenia/stanu. Natomiast od wyrażenia miejsca tego nie wymaga się, ponieważ podmiot jest określony poprzez sytuację mówienia.

Na zakończenie jeszcze warto zaznaczyć, że dokładność opisu w języku naturalnym jest zawsze względna i zależy od potrzeb komunikacyjnych. W odróżnieniu od języka potocznego, język nauki wymaga większej precyzji, a zatem w nim znajdziemy o wiele mniej niedopowiedzeń czy niedookreśleń (przynajmniej do tego trzeba dążyć). O różnicy kwantyfikacji w zależności od gatunku tekstu piszemy w rozdziale końcowym.

Kwantyfikacja frazy nominalnej bardzo zależy od rodzaju frazy adverbialnej w tym samym zdaniu. Por. przykłady:

(1) *Czarny pieprz rośnie (tylko) w Ameryce Południowej*⁵⁴.

(2) *Czarny pieprz rośnie (tylko) w tej doniczce*.

Jedyną możliwą sensowną interpretacją kwantyfikacji frazy nominalnej w (1) jest określoność gatunku. Jeśli zmienimy zakres lokalizacji (2), to zmieni się także interpretacja kwantyfikacji frazy nominalnej. Zakres lokalizacji rozumiemy inaczej niż zakres kwantyfikacji. Obie frazy adverbialne bowiem są określone. Różnica polega na współodniesieniu rozmiarów czarnego pieprza jako gatunku bądź jednego przedstawiciela tego gatunku z rozmiarem jego możliwej lokalizacji.

Interpretacja gatunkowa w (2) już jest możliwa tylko z mocnym ograniczeniem resursowym – gatunek jest przedstawiany przez tę roślinę oraz przeciwstawiany innym gatunkom w danej sytuacji resursowej. Interpretacje egzystencjalna bądź jednostkowa – „jakiś czarny pieprz”/ „ten czarny pieprz” – są w zdaniu (2) też możliwe, chociaż i mniej prawdopodobne.

Kiedy ‘czarny pieprz’ jest umiejscowiony w Ameryce Północnej, to nie może być rozumiany jako roślina jednostkowa – obszar jest zbyt rozległy, a zatem zdanie nie jest informacyjne i nie spełnia warunek komunikatywności Grice’a. Natomiast umiejscowienie go w doniczce daje różne możliwości interpretacji *a priori* w zależności od rozmiarów doniczki, aczkolwiek trudno sobie wyobrazić doniczkę, w której mógłby się umieścić cały gatunek jakiejś rośliny. Zgodnie ze statystycznym doświadczeniem jednostkowa roślina i jednostkowa doniczka są przedmiotami współwymiernymi. Dlatego mogą określać się nawzajem – *doniczka, w której rośnie ten czarny pieprz, czy czarny pieprz, który rośnie w tej doniczce*.

⁵⁴ Przykład Romana Roszki (z pewnymi modyfikacjami).

II.1.2 Nazwa predykatywna i pojęcie zbiorowości

*Small minds discuss people
Average minds discuss events
Great minds discuss ideas*
(ze strony internetowej
Fairouz Kamareddine)

Istniejące znane nam teorie opisu kwantyfikacji w językach naturalnych, które posłużyły za podstawę dla naszej pracy, nie rozpatrują szczegółowo kwantyfikacji w języku naturalnym na wyższym poziomie predykcji ale inspirują do opracowania tego zagadnienia.

Mimo że wiele prac, poświęconych kwantyfikacji, zahacza o kwestie generyczności (tego terminu zwykle używa się w stosunku do kwantyfikacji zbiorów), wciąż odczuwa się brak spójnego jej przedstawienia. W literaturze przedmiotu znajdujemy wiele terminów, odwołujących się do predykcji wyższego rzędu, np. czysta predykcja, predykat, typ, zbiór, generyczność, gatunkowość, habitualność, substancjonalność itd. Często przez różnych autorów są one stosowane dla opisu tych samych zjawisk językowych.

Problem z kwantyfikacją nazw predykatowych polega przede wszystkim na tym, że najpierw trzeba je zidentyfikować (odróżnić od nazw przedmiotowych), a dopiero potem wyznaczać ich status kwantyfikacyjny. Co się tyczy środków formalnych wyrażających kwantyfikację nazw predykatowych, to chyba brak w omawianych językach jakichkolwiek specyficznych środków morfologicznych, a leksykalnie kwantyfikacja ta wyraża się tylko w nieznacznym stopniu. Jest to najbardziej „niedopowiedziana” dziedzina kwantyfikacji, zarówno w bezrodzajnikowym języku ukraińskim jak i rodzajnikowym angielskim. Dlatego dużo uwagi poświęcimy także typom kontekstów, w których przejawia się ten czy inny rodzaj kwantyfikacji predykatów.

Spróbujemy więc przynajmniej naszkicować system pojęć, związanych z kwantyfikacją nazw predykatowych, mając świadomość tego, że prawdopodobnie będzie on potrzebował dopracowania. Ten rozdział zatem będzie miał charakter bardziej teoretyczny, niż opisowy.

II.1.1.1 Czysta predykcja a zbiory

Zbiory i gatunki przedstawiają inny niż w przypadku rozpatrywanych dotychczas przedmiotów poziom abstrakcji i dlatego nie wszystkie reguły stosowane do kwantyfikacji

pojedynczych przedmiotów mogą dotyczyć także zbiorów i gatunków. Najważniejszą ich cechą jest dwojaka natura: z jednej strony mówimy o wielu przedmiotach na raz (o wszystkich albo prawie o wszystkich przedmiotach, należących do danego zbioru/gatunku), z drugiej mówimy o tych przedmiotach jako zintegrowanej całości, która, łącząc w sobie pewne cechy istotne, sama staje się przedmiotem, tyle, że na wyższym poziomie abstrakcji. Te własności są odzwierciedlane w możliwościach kwantyfikacji gatunkowych/zbiorowych fraz nominalnych.

Z pojęciem zbiorowości związana jest generyczność i czysta predykcja. Czysta predykcja polega na nie-kwantyfikowaniu frazy. Może to być nieistotne dla celów komunikacyjnych albo odzwierciedlać sytuację niedopowiedzenia kwantyfikacji, por. [Koseska-Toszeva 1991, Roszko 2004].

Nazwy predykatowe, w odróżnieniu od nazw przedmiotowych są o wiele częściej nie-kwantyfikowane, czyli przedstawiane w postaci „czystej”. Szczególnie dotyczy to predykatów wyższego rzędu – adwerbiów (z wyjątkiem adwerbiów czasu i przestrzeni, które opisujemy szczegółowo osobno).

Czym jest więc czysta predykcja?

Por. zdania:

(a) *Janek jest poetą.*

(b) *Janek jest tym poetą, o którym ci wczoraj opowiadałam.*

(c) *Poeci są wrażliwi.*

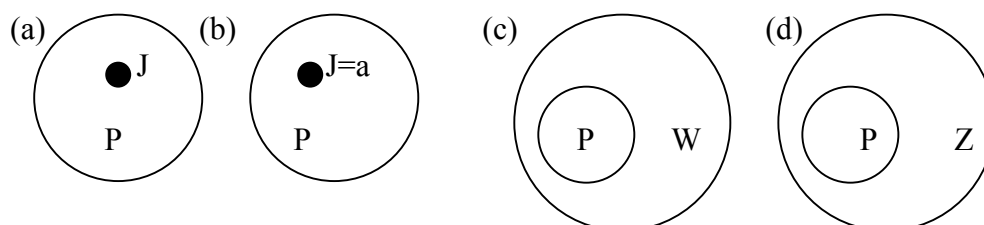
W (a) wzbogacamy swoją wiedzę o bycie określonym poprzez nazwę własną Janek, odnosząc go do pewnego podzbioru ludzi (o tym, że należy do zbioru ludzi, mówi samo imię – atrybut człowieka). W (b) ponadto kojarzymy ze sobą dwie deskrypcje określone. Jeśli w (a) pojęcie *poety* występowało jako tzw. predykcja czysta, to w (b) utożsamiamy dwie frazy skwantyfikowane. W (c) natomiast obie frazy są nieskwantyfikowane – ustosunkowujemy do siebie dwa zbiory: poetów i ludzi wrażliwych. Użycie w liczbie mnogiej prowokuje co prawda pytania typu: czy chodzi o wszystkich poetów, czy o niektórych czy o jakichś konkretnych. Tego dążenia do kwantyfikacji możemy uniknąć używając nazwy o bardziej generycznym brzmieniu:

(c1) *Poeta jest wrażliwy.*

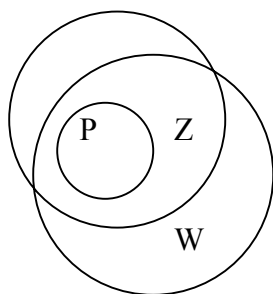
Z kolei podobną strukturę będzie miało zdanie (d) *Poeta to zawód.*

Spróbujemy pokazać to w ujęciu graficznym:

J = Janek; a = deskrypcja określona „ten poeta, o którym wczoraj ci opowiadałam”; P = zbiór poetów; W = zbiór, któremu przysługuje własność wrażliwości; Z = zbiór zawodów.

A jak wygląda wobec tego relacja zbiorów zawodów i własności wrażliwości? Np. w zdaniu *Niektóre zawody wymagają wrażliwości*.

Powyższe zdanie pokazuje, że zbiory mogą być kwantyfikowalne tak samo, jak i pojedyncze przedmioty, ale relacje między zbiorami są bardziej skomplikowane, niż między zbiorami i przedmiotami, np. nie wszyscy ludzie, którzy są wrażliwi, wykonują jakiś zawód. Z innej strony nie możemy porównywać ludzi i zawodów, ponieważ należą one do różnych poziomów abstrakcji, co może kryć w sobie niebezpieczeństwo pojawiania się różnych paradoksów.

Jak widać, możemy dalej operować terminem „czysta predykcja” i na pewnym poziomie staje się ona kwantyfikowalna. Inaczej mówiąc, w przypadku czystej predykcji mamy po prostu do czynienia z pojęciem zbioru, które, użyte z innymi predykatami, upodabnia swoje zachowanie kwantyfikacyjne do nazw przedmiotowych.

Mimo że zarówno pojęcie *poeta* jak i pojęcie *zawód* jest zbiorowe, nie jest trudno zauważyć, że znajdują się one na różnych poziomach abstrakcji i nie tworzą relacji przechodniej. Można powiedzieć *Janek jest poetą. Poeta to zawód*. Ale nie wynika z tego, że **Janek jest zawodem*. Wynika natomiast to, że różnica ta jest zawarta na poziomie leksykalnym i opisywanie kwantyfikacji na poziomie zbiorów nie może być wystarczająco pełne bez analizy odpowiednich zasobów leksykalnych. Chociaż z tego, że *Poeci są wrażliwi*, i *Poeta to zawód*,

może wynikać, że *?(Niektóre) zawody są wrażliwe*. Ale tutaj już wszystkie pojęcia, którymi się manipuluje, są na poziomie wyższego rzędu. *Zawód* jest własnością zbiorów, a *wrażliwość* – własnością przedmiotów albo ich zbiorów. Własności zbiorów nie mogą przysługiwać przedmiotom pojedynczym.

Jak widać istnieją wyrazy, które odwołują się tylko do pojęcia zbiorów i nie mogą występować w znaczeniu konkretnego przedmiotu (np. *zawód*). Różnica między takimi pojęciami i nazwami, które mogą oznaczać konkretne przedmioty jest zgodna ze znanym w kognitywistyce od czasów prac George’a Lakoffa [Lakoff 1972, 1987] podziałem kategorii na podstawowe (*basic-level categories*), np. *krzesło*, nadrzędne (*superordinate categories*), np. *meble*, i podrzędne (*subordinate categories*), np. *krzesło biurowe*. Uważamy, że pojęcia zbiorowe to kategorie nadrzędne, a przedmiotowe – podstawowe. Dla potwierdzenia naszej tezy wymienimy kilka istotnych charakterystyk kategorii podstawowych, zaprezentowanych w [Legrand]. A więc, dzieci uczą się najpierw nazw kategorii podstawowych; fragmenty rzeczywistości są identyfikowane i nazywane przez ludzi za pomocą nazw podstawowych (użycie nazwy podrzędnej następuje zawsze później, jako doprecyzowanie). Stwierdza się także (przynajmniej dla języka angielskiego), że wyrażenia pojęć podstawowych są zwykle krótsze, niż pozostałe – „tend to be shorter”.

O pojęciach podstawowych mówi się, że za ich pomocą świat jest odbierany na miarę człowieka – „human-sized view of the world” [ibid.]. Z tych analogii zgodnie z prawem Zipfa miałyby wynikać, co będziemy próbowali udowodnić, że faktycznie nazwy nadrzędne w porównaniu z nazwami podstawowymi będą miały ograniczony zakres użycia, a co za tym idzie, podlegają nieco innym regułom kwantyfikowania. Do tej klasyfikacji jeszcze powrócimy, omawiając pojęcie substancji.

II.1.1.2 Zbiory i podzbiory

Katz i Zamparelli, referując pracę Gregoriego Carlsona [Carlson 1977] zaznaczają, że jedna i ta sama nazwa może występować albo w znaczeniu własności przedmiotów, albo w znaczeniu własności typów, np.:

N jest własnością przedmiotów, w nawiasach klamrowych jest podana przykładowa denotacja wyrazu *dog*, użytego np. w zdaniu *Every dog was chewing a bone*.

(30)⁵⁵ [[dog]]w,t) {Fido, Lassie, Rin Tin Tin, Pluto, . . . }

N jest własnością typów, podana przykładowa denotacja do zdania *Every dog has been selected for its special features*.

(31) [[dog]]w,t) {German Shepherd^k, Bobtail^k, Golden Retriever^k, . . . }⁵⁶

Nazwy niepoliczalne także mogą być dzielone na podtypy i wtedy mogą używane w liczbie mnogiej.

(32) a. *Every mineral water has different sodium contents*.

[[water]]= {Perrier^k, Ferrarelle^k, Evian^k, Gaudianello^k, . . . }

b. *Most wines are made with black grapes*.

[[wine]] {Cabernet^k, Merlot^k, Pinot Noir^k, . . . }

Przedmioty mogą dzielić się na podzbiory w różny sposób, w zależności od rozmiarów, funkcji, wyglądu, cech genetycznych, np. podzbiory pojęcia *dog* mogą być grupowane następująco:

(33) [[dog]]= {German shepard^k, Bobtail^k, Golden Retriever^k, Labrador^k, Pitbull^k, . . . }

(34) [[dog]]= {company dogs^k, watch dogs^k, hunting dogs^k, truffle dogs^k, . . . }

Carlson zaznacza, że osobliwością podtypów jest to, że nie nakładają się na siebie, nawet pomiędzy taksonomiami (klasyfikacjami) – „subkinds cannot overlap, not even across different taxonomies” [ibid.].

A więc, jeśli nazwa zostaje użyta w liczbie mnogiej z predykatem, który dotyczy gatunku, to mamy do czynienia z podgatunkiem.

II.1.1.3 Przysłowki jako wyrażenie czystej predykcji

II.1.2.3.1 Punkt widzenia logiki

W rozumieniu kwantyfikacji na poziomie frazy werbalnej wiele zawdzięczamy amerykańskiemu filozofowi Donaldowi Davidsonowi. Opisał on, m.in. rolę przysłówków w strukturze logicznej zdań języka naturalnego. Zaproponował traktować przysłowki jako predykaty jednoargumentowe, a przyimki – jako predykaty dwuargumentowe przy założeniu,

⁵⁵ Tutaj i dalej numeracja oryginalna, [Katz i Zamparelli 2005].

⁵⁶ Indeks górny k sygnalizuje o użyciu w znaczeniu typu, a nie przedstawiciela tego typu.

że „czynności, i w ogóle wszelkie zdarzenia, są indywiduami należącymi do zbioru przebieganego przez zmienne: x, y, z, \dots ” [Stanosz 2004, 51]. Zgodnie z takim założeniem każdy przysłówek jest predykatem wyższego rzędu. Wydaje się jednak, że należy być bardzo ostrożnym z tego rodzaju deklaracjami – przysłówki są najbardziej zróżnicowaną semantycznie gramatyczno-leksykalną klasą słów. Jak to poetycko ujmują autorzy CGEL, „because of its heterogeneity, the adverb class is the most nebulous and puzzling of the traditional word classes. Indeed, it is tempting to say simply that the adverb is an item that does not fit the definitions for other word classes” [CGEL, 438]. Ale najpierw zobaczmy jak rozumieją rolę przysłówek logicy. Zilustrujmy logiczną strukturę zdania z przysłówkiem następującym przykładem z objaśnieniem, podanymi przez Barbarę Stanosz:

(1) *Jan głośno gra na gitarze.*

Przy wyżej wymienionym założeniu kwantyfikatorowa parafraza zdania (n) ma następującą postać: „Istnieje takie x i takie y , że x jest grą Jana i x jest głośne, a y jest gitarą i x jest (odbywa się) na y ”. Zastępując w niej imię „Jan” zmienną z , a funkcje zdaniowe:

„ x jest grą z ” – schematem $R(x, z)$,

„ x jest głośne” – schematem $P(x)$,

„ y jest gitarą” – schematem $Q(y)$,

„ x jest na y ” – schematem $S(x, y)$,

otrzymujemy jako schemat zdania (n) formułę:

$\exists x \exists y [R(x, z) \wedge P(x) \wedge Q(y) \wedge S(x, y)]$.

Traktowanie czynności i zdarzeń jako indywiduów pozwala nam na identyczny zapis logiczny zdań z frazami przyimkowymi oraz ich odpowiedników bezprzyimkowych⁵⁷, np. *Jan napisał coś na murze za pomocą kredy*. Oraz *Jan napisał coś kredą na murze*.

Stanosz zaznacza, że zaproponowany opis nie jest uniwersalny i nie obejmuje wszystkich przysłówek, np. zdanie

(2) *Jan rzekomo gra na gitarze.*

„nie podlega analogicznemu (1) „przekładowi” kwantyfikatorowemu. Zdanie „Istnieje takie x i takie y , że x jest grą Jana i x jest rzekome, a y jest gitarą i x jest na y ” nie stanowi parafrazy (2), stwierdza bowiem, że Jan gra na gitarze, podczas gdy (2) nie tylko tego nie stwierdza, lecz podaje to w wątpliwość. Słowo ‘rzekomo’ nie charakteryzuje tu gry Jana; charakteryzuje raczej twierdzenie, że Jan gra na gitarze” [Stanosz 2004, 52-53].

⁵⁷ Szczegółowy opis – w [Stanosz 2004, 52].

Z punktu widzenia językoznawstwa, niemożliwość takiej parafrazy świadczy o tym, że przysłówki należy do sfery *modus*, a nie do sfery *dictum*. Nie znaczy to jednak, że każdy przysówek, który nie nadaje się do takiej parafrazy, odnosi się do całego wyrażenia. Niektóre wyrażenia modalne dotyczą pojedynczych wyrażen w zdaniu. Możliwość lub niemożliwość parafrazy Davidsona może być testem lingwistycznym na wyodrębnienie pewnych treści modalnych w zdaniach języka naturalnego. Inaczej niż przysłówki kwalifikujące i „modusowe” zachowują się pod względem kwantyfikacji w zdaniu przysłówki temporalne i lokatywne.

Trudno powiedzieć coś jednoznacznie o roli przysłówków w kwantyfikowaniu frazy werbalnej, ponieważ są one zbyt zróżnicowane. Żeby znaleźć odpowiedź na to pytanie należy chyba zacząć od przedstawienia ich klasyfikacji semantycznej. Omówimy ją krótko niżej.

II.1.2.3.2 Punkt widzenia gramatyki - klasyfikacja adwerbiów

W gramatyce CGEL mówi się raczej nie o przysłówkach (*adverbs*) tylko o szerszym pojęciu adwerbiów (*adverbials*), pod którymi rozumie się wyrażenia lub ciągi wyrażen, które mogą pełnić funkcje okoliczników w zdaniu (tzw. *A-element* składniowy). Adwerbia pełnią bardzo istotną rolę w składni języka naturalnego – według wyliczeń korpusowych *A-element* zajmuje względem częstotliwości trzecie miejsce po podmiocie i orzeczeniu, i na każde 100 słów, zarówno w języku mówionym jak i pisanym, 15 jest adwerbiami [CGEL, 478]. Jak już wspominaliśmy, ta klasa jest najbardziej zróżnicowana semantycznie i funkcjonalnie, i dlatego wymaga bardziej szczegółowego przedstawienia, niż mamy w [Stanosz, 2004].

Formy realizacji

Wyróżnia się następujące formy realizacji adwerbiów [CGEL, 489]:

Fraza przysłówkowa z przysłówkiem klasy zamkniętej⁵⁸, np. *She telephoned (just) then.*

Fraza przysłówkowa z przysłówkiem klasy otwartej, np. *She telephoned (very) recently.*

Fraza nominalna, np. *She telephoned last week.*

Fraza przyimkowa, np. *She telephoned in the evening.*

⁵⁸ Klasa słów jest uważana za zamkniętą, jeżeli ma, w odróżnieniu od klasy otwartej, ustalony zestaw wyrazów i praktycznie nie dopuszcza tworzenia nowych [CGEL, 71].

Zdanie podrzędne bezczasownikowe, np. *She telephoned **though obviously ill***.

Zdanie podrzędne z nieosobową formą czasownika, np. *She telephoned **hoping for a job***.

Zdanie podrzędne z osobową formą czasownika, np. *She telephoned **after she had seen the announcement***.

Autorzy gramatyki zaznaczają, że istnieje istotna korelacja pomiędzy formą realizacji a semantycznymi, pozycyjnymi i gramatycznymi własnościami adwerbiów [ibid.].

Semantyczne funkcje adwerbiów

Role semantyczne, jak pokażemy niżej, są bardzo ważne dla rozumienia gramatyki adwerbiów. Tutaj tylko wymienimy je, bez szczegółowego opisu i przykładów (użyte terminy wydają się być wystarczająco przejrzyste), żeby pokazać faktyczny związek znaczenia adwerbiów z ich funkcjami gramatycznymi. Spośród ról semantycznych, które pełnią adwerbia wymienia się: **przestrzeń** (pozycja, kierunek, odległość), **czas** (pozycja, trwanie, częstotliwość, stosunek), **proces** (sposób, zasoby, narzędzie, agentyw), **wzgląd** – *respect*, **związki logiczne** – *contingency* (przyczyna, cel, rezultat, warunek, ustępstwo), **modalność** (emfaza, przybliżenie, ograniczenie), **stopień** (wypełnienie – *amplification*, zmniejszenie – *diminution*, miara) [CGEL, 479]⁵⁹.

Funkcje gramatyczno-semantyczne

Autorzy CGEL zaznaczają, że w dużym stopniu opierają swoją klasyfikację gramatyczną adwerbiów, podaną niżej, na ich charakterystykach semantycznych, i że forma realizacji tylko w małym stopniu jest związana z funkcją gramatyczną. Tradycyjnie rozumiana gramatyka adwerbiów, jest, jak się okazuje, najmocniej, w porównaniu z innymi częściami mowy, związana z ich znaczeniem, por. dodatek 5. Wyróżnione klasy nie są specyficzne dla języka angielskiego. Można je (a prawdopodobnie i przedstawiony podział na funkcje gramatyczne) zastosować także do ukraińskiego. Przyjmujemy więc tę klasyfikację dla obu języków w celu ujednolicenia podejścia gramatyczno-teoretycznego i terminologii. Uważamy, że przyjęta terminologia jest uzasadniona. Np. termin „fraz przysłówkowa” nie włącza w siebie fraz

⁵⁹ Terminologię przedstawiamy w tłumaczeniu własnym. Terminy docelowe w pewnym stopniu nie są tłumaczeniem dosłownym (wtedy w nawiasach podajemy termin w brzmieniu oryginalnym), co zostało spowodowane zamiarem przedstawienia ich w bardziej doniosłej intuicyjnej postaci.

przyimkowych, nominalnych, a także zdań podrzędnych, które funkcjonują składniowo podobnie do przysłówków. Poza tym, takie ujęcie funkcjonalne pozwala odróżnić temporalne i lokalizujące frazy nominalne od fraz nominalnych ze znaczeniem bardziej przedmiotowym, a to rozróżnienie jest niezwykle istotne dla opisu kwantyfikacji frazy werbalnej. Pierwsze dwa typy bowiem mają wpływ na kwantyfikację frazy werbalnej, a drugi takiego wpływu nie ma, i nawet jeśli znajduje się w pozycji dopełnienia, a nie podmiotu, to w znaczącym stopniu sposoby kwantyfikacji frazy nominalnej, która pełni funkcję argumentu w zdaniu (podmiot albo dopełnienie), są podobne. Można się o tym przekonać m.in. na podstawie prac Koseskiej-Toszewej [1991] i Roszki [2004].

Adwerbia **dołączone** i **podrzędne** różnią się według autorów CGEL tym, że pierwsze są podobne w swojej roli zdaniowej i wadze (znaczeniu) do innych elementów zdania, takich jak podmiot czy dopełnienie. Te drugie natomiast odgrywają znacznie mniejszą rolę, niż pozostałe części zdania; są mniej niezależne zarówno gramatycznie, jak i semantycznie, i w pewnym sensie podporządkowują się tym czy innym elementom zdania [CGEL, 8.121]. Formalnie rzecz biorąc, istnieją wyrażenia, które funkcjonują wyłącznie jako przysłówki dołączone, istnieją też takie, które mogą być tylko podrzędnymi, ale niektóre wyrażenia mogą pełnić i jedną, i drugą rolę. Do nich należą na przykład wyrażenia frekwencyjne typu *seldom*, *rarely*, *never*, *ever*. Różnica w użyciu jest dość subtelna – akcentacja prozodyczna oraz możliwość stawiania pytań w przypadku adwerbiów dołączonych oraz brak akcentacji i takiej możliwości w przypadku adwerbiów podrzędnych [ibid. 8.99]. Z punktu widzenia określoności ta różnica nie wydaje się być istotna, dlatego tego rodzaju przypadki rozpatrujemy w ramach adwerbiów dołączonych. Istnieje jednak jeszcze jedna grupa adwerbiów podrzędnych, która jest dla nas istotna. Mianowicie, są to adwerbia **podrzędne relacji temporalnych** (*time-relationship subjuncts*). Jest to nieliczna, zamknięta klasa wyrazów: *yet*, *already*, *still*, *no more*, *any longer*, *just*, *enough*, które są wyraźnie niekompatybilne z wyrażeniami kwantyfikacji ogólnej (*always*). W wielu podręcznikach do nauki języka angielskiego wyrażenia te figurują jako sygnalizatory znaczenia czasu Perfekt. Zatem rezerwują one miejsce dla kwantyfikatora jednostkowego, czyli wskazują na określoną frazę werbalną. Przykłady przytaczamy w rozdziale, gdzie omawiamy związek określoności i czasów gramatycznych, m.in. angielskiego Present Perfect.

Adwerbia **nadrzędne** wyrażają stosunek mówiącego do prawdziwości pewnych treści albo jego ocenę tych treści pod jakimś innym względem. Są to wyrażenia czysto metajęzykowe w rozumieniu Wierzbickiej („an implicit comment on language itself” [CGEL, 8.124]) albo

połączenie oceny treści z oceną podmiotu zdania. Można także powiedzieć, że obejmują one grupę *modus* w zdaniu (przeciwstawianą grupie *dictum*). Ponieważ zawierają w sobie ocenę, są wskaźnikami rejestru informacyjnego według terminologii Zołotowej. Omawiamy je krótko w rozdziale o kwantyfikacji na poziomie tekstu.

Spójniki, jak wiadomo, są elementami tekstotwórczymi, służą bowiem do połączenia niezależnych jednostek predykatywnych. Z tego powodu nie rozpatrujemy ich jako bezpośrednich środków wyrażania określoności.

Podana klasyfikacja wyjaśnia także dlaczego przysłówki, opisywane przez [Stanosz 2004] pełnią odmienną rolę w logicznej strukturze zdania języka naturalnego. Jak widać, z wielu wyróżnionych funkcji adwerbiów interesować nas będą pod względem kwantyfikacji głównie adwerbia dołączone, które mogą przyjmować każdą z wymienionych form realizacji, przy czym z semantycznego punktu widzenia nie mamy potrzeby rozróżniać formalnych klas 3 i 4, a klasy 5-7 możemy potraktować jako jedną z różnym stopniowaniem eliptyczności. Istnieje jednak istotna pod względem kwantyfikacji, a zatem i określoności, różnica między poszczególnymi typami adwerbiów dołączonych. Przyjmując przedstawione wyżej podejście Davidsona do znaczenia przysłówków jako predykatów skondesowanych, traktujemy prawie wszystkie z nich (oprócz temporalnych i lokatywnych) jako własności nadrzędne i utrzymujemy, że nie są wykładnikami kwantyfikacji, zwłaszcza w obrębie zdania prostego. Natomiast przysłówki temporalne i lokatywne są często stosowane w języku naturalnym dla identyfikacji przedmiotów i/oraz czynności albo innego rodzaju ich charakterystyki. Dlatego niżej poświęcamy im więcej uwagi. Pokażemy także niektóre różnice składniowe między przysłówkami temporalno-lokatywnymi a pozostałymi.

Właściwość zagnieżdżania się przysłówków

W literaturze przedmiotu przysłówki są wyróżniane spośród innych części mowy tym, że są iteratybilne składniowo. Jedno zdanie może zawierać tylko określoną (przez charakterystyki walencyjne czasownika, z którym się łączą,) liczbę rzeczowników – argumentów, ale mogą mieć w wielu przypadkach niemal dowolną liczbę adwerbiów. Według Pollarda i Saga: “Two or more instances of the same adjunct type can combine with the same head but it is impossible for complements”⁶⁰. Por.:

⁶⁰ Cytujemy za [Przepiórkowski 1999, 267].

(51) *Fred deftly [Manner] handed a toy to the baby by reaching behind his back [Manner] over lunch [Temp] at noon [Temp] in a restaurant [Loc] last Sunday [Temp] in Back Bay [Loc] without interrupting the discussion [Manner].* [Bresnan, 1982c, 164]⁶¹.

Autorzy CGEL również wspominają o właściwości iteratybilności adwerbiów, twierdząc jednocześnie, że te same rodzaje adwerbiów nie mogą się powtarzać. W następującym przykładzie mamy cztery różne rodzaje adwerbiów temporalnych:

He still [A1] often [A2] works on Sundays [A3] for hours on end [A4], gdzie A1 oznacza relację czasową, A2 – częstotliwość czasową, A3 – pozycję czasową, A4 – trwanie w czasie [CGEL, 487].

Autorzy CGEL zaznaczają także, że chociaż rodzajów adwerbiów jest o wiele więcej niż rodzajów dopełnień i są one o wiele mniej zależne od predykatów, z którymi się łączą, należy jednak potraktować adwerbia analogicznie do dopełnień, czyli jako gramatycznie i semantycznie odmienne [ibid.]. Dowodem na to, że wymienione adwerbia faktycznie wyrażają różne relacje znaczeniowe, (które leżą w podstawie wyodrębnienia różnych klas gramatycznych), jest niemożność potraktowania żadnej z par jako skoordynowanych członów zdania (*coordinates*) albo tzw. apozytywów (*apositives*), gdzie ostatnie są rozumiane jako te, które odpowiadają funkcjonalnie podrzędnym zdaniom uściślającym (włączającym) w terminologii Grzegorzczukowej [2004, 105]. Por. [CGEL, 488]:

**I shall visit her mother in London [A1] and to see if she's feeling better [A2].* (A1 i A2 jako skoordynowane człony zdania)

**I shall probably [A1] ie briefly [A2] visit her mother.* (A1 i A2 jako apozytywy).

Według Adama Przepiórkowskiego nie można użyć powielonego instrumentatywu, por. przykład z [Przepiórkowski 1999, 267] i jego zmodyfikowany wariant:

(6.20) *John escaped from prison with dynamite.*

"John used dynamite to escape from prison."

(6.21) **John escaped from prison with dynamite with a machine gun.*

"John used dynamite and machine gun to escape from prison."

Aczkolwiek podane przez autora zdanie interpretujące pokazuje, że treści tego rodzaju można łączyć. Może niezbyt fortunne, ale w miarę gramatyczne jest następujące zdanie ukraińskie z podwójnym instrumentatywem:

Ukr. *Зробив це [оливцем (молотком)] [власноруч].*

⁶¹ Ibidem.

Pol. *Zrobił to [ołówkiem (młotkiem)] [własnymi rękami]*.

Ang. *The crippled artist could draw with a brush with his left foot.*

Ukr. *Художник –каліка вмів малювати пензлем лівою ногою.*

Zdanie *Писаву ручкою ручкою* brzmi niegramatycznie dlatego, że ręka jest domyślną częścią ciała, używaną do pisania (w języku ukraińskim wyrazy *dlugopis* i *rączka* są homonimami). Natomiast zdanie *Писаву ручкою ніжною* przy wyjaśnieniu okoliczności, np. jak w przypadku osoby niepełnosprawnej, jest do przyjęcia.

Oczywistym wydaje się, że dwa wymienione w (51) okoliczniki sposobu wykonują różne role semantyczne. Zdecydowanie różnią się semantycznie trzy rodzaje okoliczników sposobu w tymże przykładzie i można byłoby je próbować klasyfikować głębiej. Sposób może być dalej uściślany i chyba można znaleźć potwierdzenie na to, że każdy wymieniony sposób wykonania czynności będzie się różnił pod względem roli semantycznej od innych. Jednak ten rodzaj adwerbiów raczej nie dotyczy kwantyfikacji frazy werbalnej i tutaj omawiać go nie będziemy.

Jak widać, w literaturze przedmiotu istnieją, wydawałoby się sprzeczne podejścia do traktowania iteratybilności adwerbiów. Faktycznie jednak materiał językowy użyty do wnioskowania jest bardzo podobny, a różnica wynika ze stopnia uszczegółowienia omawianych klas gramatycznych i ich ról semantycznych.

Zatem każdy okaz takiego przysłówka traktujemy jako osobny nie-kwantyfikowalny (czysty) predykat wyższego rzędu.

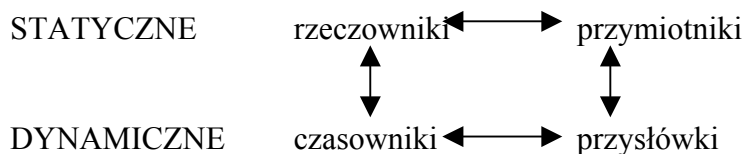
Natomiast, wyżej opisane obserwacje są dla nas istotne pod tym względem, że możliwość iteratybilności adwerbiów jednak istnieje. Dotyczy ona głównie adwerbiów **czasu i miejsca**, które rozpatrujemy osobno w odpowiednich rozdziałach.

Podsumowanie, dotyczące przysłówek dołączonych

Wracając do przykładów typu *głośno* możemy powiedzieć, że użycie tego rodzaju przysłówek presuponuje, chociaż nie jest wystarczającym dla absolutyzacji tego twierdzenia, użycia ogólne – habitualne form czasownikowych. Charakterystyka jakiejś czynności często (choć nie zawsze) wiąże się z własnościami stałymi. Rozumowanie w tym przypadku mogłoby być następujące: podstawowa różnica semantyczna między przymiotnikami a czasownikami polega właśnie na trwałości przyporządkowanych własności,

obie części mowy bowiem pełnią zwykle w zdaniu funkcję predykatu. Ponieważ przysłówki charakteryzuje czynność, to także przyporządkowuje jej pewne własności stałe⁶².

Spójrzmy jednak na sposób przedstawienia podstawowych różnic znaczeniowych głównych części mowy przez autorów CGEL [74-75]:

Z takim stanowiskiem nie można się do końca zgodzić. Po pierwsze, autorzy sami mają wątpliwości co do tak „grubego” (*crude*) podziału części mowy na statyczne i dynamiczne i podają liczne przykłady, które mu przeczą. Wydaje się, że w poniższym schemacie adwerbia zostały zaklasyfikowane jako *dynamic* raczej ze względów estetycznych, niż racjonalnych. Jako argument na to autorzy podają, że: „... adverbs (or more specifically, adjuncts), in so far as they add a particular conditions of time, place, manner, etc. to the dynamic implication of the verb, are also to be placed in the ‘dynamic’ category” [CGEL, 74].

Do tego twierdzenia możemy mieć kilka uwag. Po pierwsze, przysłówki z trudem nadają się do klasyfikacji na tych samych zasadach, co inne części mowy, reprezentują bowiem, w odróżnieniu od większości przymiotników i czasowników, predykaty wyższego rzędu. Po drugie, nie każdy czasownik ma „dynamic implication”. Po trzecie, istnieje istotna różnica między sposobem charakteryzowania poprzez przysłówki czasu i miejsca, które faktycznie podają stan tymczasowy, a pozostałymi rodzajami przysłówków, łącznie z wymienionymi przysłówkami sposobu, które są zazwyczaj uzależnione całkowicie od ‘dynamiczności’ lub ‘statyczności’ czasownika, który charakteryzują. Nie wszystkie przysłówki czasu i miejsca charakteryzują pojedyncze zdarzenia, niektóre wręcz je generalizują, np. *zawsze*, *często* czy wskazują na ich charakter okazjonalny, np. *niekiedy* itd. Jako przykład opozycji statyczności i dynamiczności autorzy CGEL podają zdania: *Marion is beautiful*. → *Marion dances beautifully*., pisząc o stabilności pierwszej charakterystyki oraz efemeryczności drugiej. Można jednak powiedzieć: *Marion was really beautiful at that moment.*, co daje

⁶² Przedstawiamy to twierdzenie w obecnej pracy na razie na prawach hipotezy. Jej sprawdzenie mogłoby się wiązać z porównywaniem proporcji i jakości semantycznej (*I-level* oraz *S-level*) przysłówków derywowanych od przymiotników.

charakterystykę efemeryczną oraz *Marion smokes heavily*⁶³, które jednoznacznie charakteryzuje zachowanie stałe. I najważniejsze: charakterystyki jakiegokolwiek rodzaju trudno nazwać dynamicznymi, ponieważ ich natura ontologiczna jest stała.

Nie zamierzamy jednak spierać się tutaj z tezą o względnej semantycznej inwariantywności części mowy. Chcemy tylko podkreślić, że nasza teza, która jak mogłoby się wydawać, brzmi wprost przeciwnie do poglądów autorów CGEL, nie jest wcale ich zaprzeczeniem, tylko jak na razie intuicyjnym twierdzeniem, że, kognitywnie rzecz biorąc, jeżeli konstatujemy fakt zajścia jakiegoś zdarzenia bez jego charakterystyki, to raczej „uszczegóławiamy” go w miejscu i czasie, mówimy wtedy o konkretnych pojedynczych zdarzeniach. Weźmy dla przykładu zdanie *Maria śpiewa* (*Mary sings*). Abstrahując od najczęściej spotykanego habitualnego użycia formy *Present Indefinite* czasowników tego rodzaju w przypadku języka angielskiego, umieszczamy to zdanie w domyślnej ramie temporalnej „tutaj, teraz”. Natomiast jeżeli opisujemy sposób wykonania jakiejś czynności, np. *Mary sings beautifully*, mamy już podwójną predykację w zdaniu, co pozwala potraktować predykat podstawowy *x sings* jako bezczasowy, czyli tzw. czysty (= *Śpiew Marii jest piękny*). Z kognitywnego punktu widzenia, tak interpretowane zdanie jest prostsze do odbioru. Można przypuścić, że wraz ze wzrostem ilości predykatów w zdaniu prostym (z punktu widzenia składni formalnej) zmniejsza się prawdopodobieństwo uszczegółowienia predykatu podstawowego w miejscu czy czasie i jednocześnie zwiększa prawdopodobieństwo charakteryzowania czynności jako powtarzającej się. Każda charakterystyka wiąże się z oceną, a zatem pewnym przemyśleniem i zdystansowaniem się od ocenianego przedmiotu/ czynności. Oczywiście, jak wspomnieliśmy wyżej, mówimy tutaj głównie o przysłówkach sposobu, ale w pewnym stopniu także o innych przysłówkach nie-temporalnych i nie-przestrzennych.

II.1.1.4 Generyczność

Generyczność rozumiemy zgodnie z relacją [Katz, Zamparelli 2005] jako pojęcie uogólnienia: “generic sentences denote propositions which do not express specific episodes or isolated facts, but instead report a kind of general property, that is, report a regularity which summarizes a group of particular episodes or facts” (from Krifka et al. 1995 KeA95, pg.2).

⁶³ *Marion dances beautifully* jest niejednoznaczne, z preferencją do interpretacji habitualnej ze względu na użycie formy temporalnej *Present Indefinite*.

Pojęcie to obejmuje zarówno habitualność (faza werbalna), jak i gatunkowość (faza nominalna). Rozróżnienie dwóch ostatnich jest związane z tradycyjnym podziałem środków językowych na werbalne i nominalne, które, jak uważamy i próbowaliśmy pokazać, mają podobną naturę, szczególnie na poziomie uogólnionym. Ariel Cohen [1999] wiąże znaczenie generyczności z prawdopodobieństwem pojawienia się pewnego zjawiska. Jest to stadium, kiedy człowiek już widzi pewną powtarzalność zjawisk i jest w stanie dokonać pewnych uogólnień, znaleźć pewne reguły. Używa jeszcze, powiedzmy, formy liczby mnogiej, ale mówi raczej o typie przedmiotów lub zdarzeń. Cohen pokazuje w swoich pracach, że takie uogólnienie często nie jest powiązane z charakterystykami ilościowymi ani rzeczywistymi. Generyczność jest pewną abstrakcją, która może być oparta nie tylko na przedmiotach czy sytuacjach doświadczanych albo doświadczonych, lecz także na sytuacjach wyimaginowanych. Np. zdanie *Mary handles the mail from Antarctica* może być prawdziwe nawet jeśli Mary przez cały czas swojej pracy nigdy nie miała okazji otrzymać żadnej poczty z Antarktyki. Wystarczy, że opracowywanie poczty jest zawarte w jej umowie o pracę. Takie przypadki Cohen nazywa uogólnieniami bez podstaw doświadczalnych (*generalizations with no supporting instances*) i zalicza do swoich ośmiu zagadek generyczności (*eight puzzles*) [Cohen 1999, 221-223; 233].

To, że generyczność nie jest wprost związana z kwantyfikatorem większości czy ogólności demonstrują także Katz i Zamparelli [2005] na podstawie następujących przykładów (większość z nich należy do Gregoriego Carlsona [1977 i innych prac] i jest także cytowana w [Cohen 1999]). Najpierw podane są zdania, a potem – ich ocena ilościowa (wytłuszczona).

A więc, ilu wystarczy, - pytają autorzy?

(23)⁶⁴ a. *Snakes are reptiles* (**all snakes**).

b. *Telephone books are thick books* (**those of large modern cities**).

c. *Mammals give birth to live young* (**only adult fertilized females**).

d. *Shoplifters are prosecuted in criminal courts* (**most are not even caught**).

e. *Mosquitoes carry the paramecium that causes yellow fever* (**very very few do**).

f. *White sharks attack bathers* (**only a tiny minority**).

(24) a. *#Seeds do not germinate* (**most don't**).

b. *#Bees are sexually sterile* (**all but queen and drone**).

c. *#Prime numbers are odd* (**an infinity minus two**).

⁶⁴ Pozostawiamy numerację oryginalną za [Katz, Zamparelli 2005].

Podsumowanie, którego dokonują Katz i Zamparelli na podstawie powyższego materiału językowego jest następujące: "English Bare plural count nouns do not behave like other noun phrases: They have an existential interpretation with many episodic predicates, but not in CS⁶⁵. With CS, their meaning vary enormously, depending on the predicate: from "all" to "almost none" [ibid.] Autorzy co prawda, stawiają sobie za cel opis znaczenia rzeczownikowej formy liczby mnogiej z rodzajnikiem „zerowym”, tzw. *bare plurals*. Okazuje się, że ta forma ma niezwykle szeroki wachlarz znaczeń kwantyfikacyjnych, czyli trudno mówić w ogóle o jakimś jednym znaczeniu.

Sam Carlson, który po raz pierwszy poważnie rozpatrzył podobne przykłady twierdził, że „bare plurals (and bare-singular mass nouns) name kinds⁶⁶:

Potatoes denotes the vegetable Solanum tuberosum

Whales denotes the species Cetacea

Milk denotes the liquid Lac”

Naszym zdaniem należy w sposób bardziej zróżnicowany podejść do jakości opisywanych wyrażeń „kwantyfikowanych” i ich relacji znaczeniowych z predykatami, z którymi się łączą w zdaniach. W myśl tej tezy możemy powiedzieć, że dalsza analiza predykatów może przewidzieć, w których przypadkach jaka z interpretacji jest możliwa albo na odwrót – wykluczona. Należy wyjaśnić, czy wymieniona cecha jest cechą gatunkową (istotą według terminologii Jadackiego) czy też przypadłością (por. wyżej zdania o poetach i zawodach).

II.1.2.4.1 Ontologia własności

Niżej przedstawimy ontologię własności za Jadackim [2004, 30-33], gdzie dla wytłumaczenia powyższych zdań najważniejszym jest rozróżnienie pojęć istoty i przypadłości. Pozostałe rodzaje własności być może są mniej istotne dla kwantyfikacji, ale podajemy je dla możliwości „umiejscowienia w szerszym kontekście” cech istoty i przypadłości.

⁶⁵ CS oznacza „zdania charakteryzujące” (*characterising sentences*), NK.

⁶⁶ Podkreślenie nasze – NK.

Własności aktualne i potencjalne

„Własności potencjalne – to takie, które przysługują przedmiotowi, ale są na ogół ‘ukryte’ i ujawniają się dopiero w pewnych okolicznościach (np. zdolność odbijania światła, mądrość).” Autor jednak zaznacza sceptycznie, że „nie jest wykluczone, że wszystkie własności ujawniają się dopiero w pewnych okolicznościach, a więc *de facto* są własnościami potencjalnymi” [ibid., 30].

Własności elementarne i molekularne

„Własność elementarna, jak np. biel, jest to taka własność, której nie można zredukować do pewnych innych własności [ibid.]. Własność molekularna – np. mądrość czy sprawiedliwość – jest złożeniem pewnych (współwystępujących) własności” [ibid., 31].

Własności generalne i indywidualne

„Ta dychotomia może być przedstawiona na przykładzie czerwieni w ogóle w przeciwieństwie do czerwieni konkretnego przedmiotu. Czerwień-w-ogóle ma się tak do poszczególnych czerwieni, jak każdy przedmiot ogólny do swoich egzemplifikacji” [ibid.].

Istota a przypadłość

„Istnieją dwa ujęcia istoty (inaczej – własności substancjalnej albo gatunkowej). Zgodnie z pierwszym jest to taka własność, bez której przedmiot nie należałby do określonej klasy. Zgodnie z drugim ujęciem – własności istotne to takie, że ich występowanie w danym przedmiocie „pociąga” za sobą występowanie pewnych innych „ważnych” własności. Jeśli wiemy, że pewna własność danego przedmiotu jest jego własnością istotną, to mamy prawo oczekiwać, że ma on określone inne „ważne” własności. Na przykład, własność posiadania czterech równych i prostopadłych boków jest istotą kwadratu, bo wiedząc, że jakaś figura ma tę własność, mamy prawo wnosić, że jej przekątne są równe, że przecinają się w połowie pod kątem prostym itd. Istota stanowi także podstawę definicji pojęcia, nazywającego dany przedmiot, a w przypadku nauk ścisłych, np. geometrii klasycznej, także podstawę aksjomatyzacji⁶⁷.

⁶⁷ Podkreślenie nasze – NK.

Natomiast długość boku kwadratu czy jego pole są przypadłościami (własnościami akcydentalnymi, nieistotnymi): mogą być takie lub inne, a nie zmieni to istoty kwadratu” [ibid., 32-33].

Istoty – to cechy gatunków (typów) i jednocześnie przedmiotów, a przypadłości – tylko przedmiotów. Przedmioty mogą być łączone w zbiory na podstawie cech przypadłościowych, ale nie będą tworzyć przy tym gatunków.

Wobec tego nazwy zbiorów (gatunków) są łączone z własnościami gatunkowymi (istotami), a nazwy indywiduów – z przypadłościami. Informacje o tym, co jest istotą, a co jest przypadłością odnośnie pewnego pojęcia są zawarte w ontologii, także tzw. ontologii naiwnej, inaczej nazywanej językowym obrazem świata.

We wprowadzeniu omawialiśmy krótko istotę definicji klasycznej. Mając takie definicje, stworzone zgodnie z zadanymi regułami, możemy zakładać, że odnośnie każdego zdania języka naturalnego można stwierdzić, czy jakakolwiek nazwa w nim została użyta w znaczeniu generycznym, czy też przedmiotowym.

Jak nietrudno zgadnąć na podstawie już podanych przykładów, predykatów generycznych należy szukać w hasłach encyklopedycznych i literaturze naukowej o charakterze teoretycznym, opisy typów mamy także w słownikach. Wystarczy przejrzeć jakąkolwiek gramatykę opisową, żeby znaleźć wiele takich przykładów. Im bardziej abstrakcyjne są części zdania (głównie podmiot i dopełnienie), tym mniej informacyjnie nasycony jest czasownik, pełniący rolę orzeczenia. Zazwyczaj w tym miejscu znajdziemy tzw. *light verbs* (czasowniki, które są używane żeby pokazać formalnie związek między dwoma rzeczownikami, z których przynajmniej jeden ma znaczenie nie-przedmiotowe – abstrakcyjne). Zołotowa nazywa takie czasowniki kompensatorami [Zołotowa et al. 1998], a ich znaczenie sprowadza się do sygnalizowania relacji między x i y. Przykładami mogą być takie polskie konstrukcje jak np. *udzielić odpowiedzi, świadczyć przysługę, charakteryzować, gruntować się na*, itd.

Przypomnijmy sobie przykłady z [Katz, Zamparelli 2005] z bezrodzajnikowymi frazami nominalnymi w liczbie mnogiej, które miały zademonstrować różne charakterystyki kwantyfikacyjne tej formy:

(23)⁶⁸ a. *Snakes are reptiles (all snakes).*

b. *Telephone books are thick books (those of large modern cities).*

⁶⁸ Zostawiamy numerację oryginalną z [Katz, Zamparelli 2005].

- c. *Mammals give birth to live young (only adult fertilized females).*
- d. *Shoplifters are prosecuted in criminal courts (most are not even caught).*
- e. *Mosquitoes carry the paramecium that causes yellow fever (very very few do).*
- f. *White sharks attack bathers (only a tiny minority).*

(24) a. *#Seeds do not germinate (most don't).*

b. *#Bees are sexually sterile (all but queen and drone).*

c. *#Prime numbers are odd (an infinity minus two).*

Przykłady (24), zaznaczone przez autorów jako niepoprawne, miały świadczyć, że mimo że zdania dotyczą większości przedstawicieli gatunku, nie mogą być użyte w stosunku do samego gatunku. O tym, że są one odbierane jako dotyczące gatunku, świadczy możliwość użycia fraz kwantyfikowanych:

Most seeds do not germinate.

Most bees are sexually sterile.

Bez eksplicytnego zaznaczania rodzaju kwantyfikacji, dane frazy nominalne są odbierane jako gatunkowe dlatego, że łączone są z własnościami, które mówią o istocie ich gatunkowości (a nawet gatunków do nich nadrzędnych). Wszystkie istoty żywe bowiem rozmnażają się. Mówiąc, że niektóre gatunki istot żywych są pozbawione możliwości rozmnażania się, zaprzeczamy samemu faktowi ich żywotności. Dlatego takie zdanie jest fałszywe. Podobnie jest w przypadku ssaków (*mammals*). Zdanie opisuje istotę gatunku i dlatego jest prawdziwe w odniesieniu do wszystkich jego przedstawicieli. Dlatego w odniesieniu do gatunku można powiedzieć, nawet jeśli to dotyczy tylko niektórych przedstawicieli:

(25) a. *Ducks lay eggs (only adult fertilized females).*

b. *Ducks have colorful feathers (only adult males).*

(26) a. *#Ducks are males.*

b. *#Ducks are females.*

Objaśnieniem tutaj także może być brak wiedzy mówiącego, że jaskrawe opierzenie mają tylko samce kaczek. Możliwa jest więc także przypadłość, błędnie zgeneralizowana jako przez mówiącego istota.

Gatunek jako całość w różny sposób realizuje własność rozmnażania się (ludzie, pszczoły, nasiona). Większość pszczoł nie może wykonywać funkcji rozmnażania się, dlatego dla ich poszczególnych przedstawicieli ta własność staje się przypadłościowa (w pewnym uproszczeniu, ponieważ bardziej stosownym byłoby dzielenie ich na podtypy i przypisywanie tej własności podtypom).

W ten sposób stwierdzana własność, która jest istotą gatunku, zawsze jest kwantyfikowana jednostkowo w stosunku do niego, a własność, która jest przypadłością, jest kwantyfikowana egzystencjalnie albo ogólnie w stosunku do przedstawicieli gatunku.

Przykładami przypadłości są zdania 23a, 23d, 23e, 23f. Jak widać, wszystkie oprócz 23b dotyczą w jakiś sposób tego, jaki wpływ mogą one mieć na ludzi (innych ludzi, w przypadku 23d). Dla ludzi więc wymienione przypadłościowe własności komarów, rekinów i złodziei mają większe znaczenie, niż ich cechy istotne, ponieważ dotyczą ich (ludzkiego) gatunku.

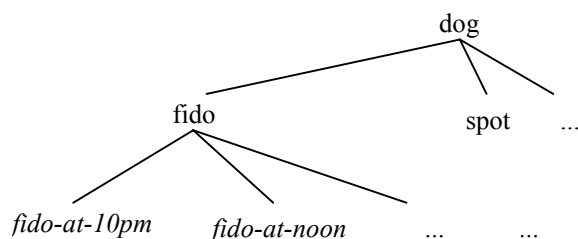
Natomiast w przypadku 23b, to wymieniona cecha też jest nie tylko przypadłościowa, ale także subiektywna i uwarunkowana antropologicznie.

Cechy, które są istotne dla gatunku, są przenoszone automatycznie na każdego z osobników tego gatunku. Wtedy wyrażenie, które przypisuje daną cechę gatunkowi, jest równoznaczne z wyrażeniem, które przypisuje daną cechę każdemu/ wszystkim osobnikom danego gatunku. Pojawia się w związku z tym pewna redundancja językowa. Język naturalny wybiera wtedy wyrażenie, które bardziej uogólnia, czyli gatunkowe, a to drugie uważa się za nieco nienaturalne (tzw. truizmy).

Inaczej jest w przypadku cech, które dotyczą gatunku w całości, ale nie dotyczą każdego jego osobnika. Gatunkowość zatem nie tylko jest pewnym uogólnieniem zbioru, lecz jest to już zupełnie inna jakość, stworzona wskutek pewnej generalizacji umysłowej. Rządzą nią już nieco odmienne reguły kwantyfikacji niż używane dla nazw policzalnych (przedmiotów percepcyjnych).

II.1.1.5 Ontologia Carlsona

Porównajmy w związku z tym ontologię Gregoriego Carlsona, zaproponowaną w 1977 r. w jego pracy doktorskiej i później opracowywaną przez wielu innych badaczy, przede wszystkim Angelikę Kratzer, Gennaro Chierchię, Jamesa Pustejovskiego w latach 90-tych, Ariela Cohena, Renate Musan - obecnie.

Według Carlsona **typy** (*kinds*) to obiekty abstrakcyjne, realizowane przez obiekty konkretne, np. *dog*. **Obiekty** (*objects*) to zwykle przedmioty, które mają koherentną tożsamość (*coherent identity*), np. *Fido*, *Spot*, itd. **Stadia** (*stages*) to przekroje czasowe jednostek, realizowanych w konkretnym czasie i miejscu, np. *Fido-at-10pm*, *Fido-at-noon*, itd. Stadia są konkretne i mogą być obiektami percepcji i agentami czynności (*object of perception and the agents of action*). Np.:

(50)⁶⁹ *Bill was hit by a ball at 10pm on July 14th, 2004.*

Stadium (przekrój czasowy) Billa, które istniało w tym czasie znajduje się w relacji do stadium piłki. Stadia „realizują” indywidua w sposób, w który indywidua realizują typy [Katz & Zamparelli 2005].

Odpowiednio: predykaty związane z wymienionymi rodzajami bytów, nazywane są predykatami poziomu Generycznego⁷⁰ (*Type-level*), Indywidualnego (*Individual-level*) oraz Scenicznego (*Stage-level predicates*).

Według Carlsona predykaty Generyczne mogą łączyć się tylko z typami (*kinds*), np. *be widespread*, *be rare*, *be extinct*, *be invented*.

Indywidualne – z typami albo przedmiotami, np. *know French*, *be intelligent*

Sceniczne – ze stadiami (przekrojami przedmiotów) albo przedmiotami, np. *be tired*, *be sick*, *walk to school* [ibid.].

II.1.2.5.1 Interakcja poziomów przedmiotowości i predykatywności. Przedmiotowe a predykatywne użycie wyrazu

Wiele wyrazów może realizować się w zdaniach na różnych poziomach. Kontekst, a dokładniej nazwa predykująca albo nazwa predykowana, może ujednoznaczyć poziom, ale

⁶⁹ Numeracja oryginalna, por. [Katz, Zamparelli 2005].

⁷⁰ Używamy w języku polskim terminu „generyczny”, który wydaje się być bardziej przejrzysty, a nie bliższego w brzmieniu do oryginalnego „typowy”. Tutaj i dalej będziemy pisać te terminy z dużej litery.

jeśli sam jest niejednoznaczny, to ilość interpretacji jeszcze podwójnie wzrasta. Np. cztery interpretacje ma angielskie zdanie, por. [Yoneoka 1996]:

The Scotsman drinks whisky.

Yoneoka nazywa możliwe realizacje danej frazy nominalnej *individual* i *generic* (w naszej terminologii – przedmiotowa i predykatowa), a frazy werbalnej – *eventlike* i *dispositional* (zdarzeniowa i dyspozycyjna).

Scott McIntyre drinks Whisky.

Scott McIntyre is in the habit of drinking Whisky.

All typical Scotsmen tend to drink Whisky.

(on New Year's Eve) Now the Scotsman drinks Whisky.

Te cztery rodzaje interpretacji możliwe są także w przypadku użycia predykatu w formie czasu przeszłego:

The babysitter got 5 dollars an hour.

The babysitter got 5 dollars an hour (yesterday).

The babysitter got 5 dollars an hour (whenever she babysat).

Babysitters tended to get 5 dollars an hour (more or less).

Babysitters got exactly 5 dollars an hour (every time they babysat).

Dla objaśnienia tego zjawiska możemy zastosować ideę mechanizmu koercji – wymagania. To oznaczałoby, że każdy wyraz ma swój podstawowy poziom, ale łącząc się z predykatami innego poziomu, może „dopasowywać” się do niego⁷¹.

Przykładem tego mogą być następujące typowe w literaturze astrologicznej wyrażenia:

ang. *Her Sun is in Taurus*

Pluto transits through his Sun.

Ukr. *Її Ліліт знаходиться в кон'юнкції з його Марсом.*

Pol. *Tranzytujący Saturn jest w trygonie do urodzeniowego.*

Przypisując komuś wymienione planety, mówimy o ich stanach w pewnym okresie, a nie w ogólności.

⁷¹ Pojęcie koercji jest obecnie szeroko zastosowywane w semantycznej literaturze językoznawczej, np. w związku z użyciem leksykalnych rodzajów czynności, por. [Setzer], albo w „Generatywnym Leksykonie” Pustejovskiego [1995].

Różnicą poziomów wyrazów można wytłumaczyć akceptowalność rzekomo tautologicznych zdań. “Semantic relation between common nouns (*dog*) and kind-denoting expressions (*dogs*) assures that the following is always true:

(63) *Dogs are dogs.*” [Katz i Zamparelli 2005]

Warto także podać w celach ilustracji następujące dwa ciekawe przykłady z [Katz i Zamparelli 2005]:

Przykład z “The Guardian” z 9 sierpnia 2005 r.

(48) *They climb trees, can weigh 300 kilos, and are capable of running up to 40mph. And thanks to a reintroduction programme, they are now roaming freely all over the Alps.*

Dane deskrypcje dotyczą gatunku brunatnego niedźwiedzia, tytuł artykułu brzmi „The successful comeback of the brown bear...”

Nasz komentarz do tego przykładu jest następujący: w opisie wiele razy występuje odwołanie do pojęcia gatunku brunatnego niedźwiedzia i użycie zaimka w liczbie mnogiej, aby czytelnik nie pomylił tej frazy nominalnej z użyciem jednostkowym przedmiotowym. Za pomocą opozycji liczby pojedynczej w tytule i liczby mnogiej w tekście odwołujemy się do pojęcia gatunku, który nie ma swego osobnego wyrażenia na poziomie słownikowym.

Jeszcze jeden przykład pochodzi z nalepki na butelce lemoniady (*Innocent juicy water*):

(49) *Hello. You may be thinking that this used to be a glass bottle. And you'd be right. It used to be glass and now it's plastic.*

Materiał, z którego coś jest zrobione jest istotą przedmiotu, a zatem, cechą gatunku, który funkcjonuje jako pewien typ. W danym przypadku typ ten został utworzony na podstawie cechy przypadłościowej – mówimy o wszystkich butelkach, w których jest przechowywana lemoniada, produkowana przez pewnego producenta. Odnośnie przedmiotu materiał jest predykatem Indywidualnym, a odnośnie typu – Scenicznym. Dlatego, mówiąc o zmianie materiału, z którego coś jest produkowane, mówimy o zmianie typu – cecha, na podstawie której typ został utworzony, pozostaje niezmienna. Zmiana typu zaś polega na zamianie gatunku.

Przejście między poziomami nie jest jednak nieograniczone. Katz i Zamparelli zaznaczają niepoprawność (czy przynajmniej nienaturalność) użycia drugich nazw z następujących par zdań, mówiąc, że nazwy te są „zbyt ogólne” („too general”) dla danych kontekstów:

(7) a. [*The {toaster / ??gadget}*] *is very common in American households.*

b. [*The {parabola / ??curve}*] *is easy to draw.*

c. [*The {sphere / ??solid object}*] *is tridimensional.*

Takie ograniczenia znikają przy przekształceniu użyć w liczbie pojedynczej z rodzajnikiem określonym na użycia bezrodzajnikowe w liczbie mnogiej („bare plurals”):

(9) a. *Curves are easy to draw.*

b. *Gadgets are very common in American households.*

c. *Solid objects are tridimensional.*

Uważamy, że wyrazy nadrzędne (“*superordinate*”) typu *gadget*, kiedy są użyte w liczbie mnogiej, mogą dotyczyć zarówno zbioru podtypów {*toasters, vacuum-cleaners, microwaves*}, jak i zbioru przedmiotów {*toaster Nr 34542, toaster Nr 76452435, itd.*}, por. wyżej rozdział o zbiorach i podzbiorach. Dlatego ich interpretacja zależy od typu użytego predykatu. Użycie w liczbie pojedynczej z rodzajnikiem jest odbierane albo jako konkretny pojedynczy przedmiot, albo jako gatunek najwyższego rzędu, ale nie może być interpretowane jako podgatunek. Ponieważ predykaty użyte w zdaniach nie są ani Indywidualnymi, ani cechami istotnymi danych gatunków, żeby występować przy nich jako Generyczne, lecz mogą być Generycznymi w stosunku do ich podgatunków, ich poziomy nie są do siebie dostosowane, co daje zdania niepoprawne.

II.1.1.6 Sposoby sygnalizowania gatunkowości

Gatunkowość ani w języku angielskim, ani w języku ukraińskim nie jest wyrażana przez żadne „samodzielne” środki gramatyczne, natomiast może być eksplikowana na kilka sposobów:

- 1) sam leksem jest zazwyczaj nazwą gatunku: *pies (dog, nec)*;
- 2) pozycja orzeczenia;
- 3) poprzez przeciwstawienie w kontekście do innego gatunku albo porównywanie z innym gatunkiem;
- 4) podrodzaje gatunków mogą być organizowane w pewne typy, które można werbalizować leksykalnie „wprost” – *this kind, type, species, sort, model of x*;

- 5) podrodzaje gatunków także są wyrażane poprzez użycie w konstrukcjach z *such*, *same*, *similar*... (opisujemy związane z tymi wyrazami pojęcia tożsamości i takowości w następnym rozdziale);
- 6) leksykalnie poprzez użycie typu predykatu, który ze względu na swoje znaczenie leksykalne nie może łączyć się z frazą nominalną o znaczeniu przedmiotowym (dość ograniczona ilość przykładów, ponieważ frazy gatunkowe mogą się „realizować” także w połączeniu z predykatami poziomu Indywidualnego według terminologii Carlsona).

II.1.2.6.1 Przecistawianie gatunków

Powróćmy dla przykładu do zdania, którego możliwe interpretacje opisywaliśmy w rozdziale o gramatycznych środkach wyrażania określoności frazy przedmiotowej.

Pol. *Ludzie krzyczeli na moście.*

Jedną z możliwych jest interpretacji gatunkowa, która staje się szczególnie widoczna w przypadku przeciwstawienia innemu gatunkowi:

Ludzie krzyczeli na moście, a bydło tonęło w rzece.

Do podobnych przypadków w literaturze przedmiotu często odnosi się jak do czystej predykcji.

II.1.2.6.2 Porównywanie z innymi gatunkami

Мов, як, неначе, немовби, наче, ніби, немов.

Wszystkie wymienione spójniki służą do tworzenia konstrukcji porównujących, ale ukraińskie *Мов* w odróżnieniu od *як* występuje wyłącznie w kontekstach egzystencjalnych.

Ukr. *Язык у нього, як у баби.*

Став стовпом (як стовп) посередині хати і ні з місця.

Чого дивився, мов те теля на мальовані ворота?

Як лизень злизав...

Чай чаєм, а води хочеться (UPM).

Teoretycznie rzecz biorąc porównania możliwe są z konkretnymi przedmiotami tak samo jak i z dowolnym przedstawicielem pewnego gatunku, czyli z całym gatunkiem. W pierwszym przypadku jednak określoność frazy nominalnej będzie wyeksplikowana, np.:

Ang. *She is like her mother.*

Jeśli w języku angielskim stosuje się rodzajnik nieokreślony, to nie jest on interpretowany jako użycie egzystencjalne, lecz jako użycie gatunkowe (ewentualnie także reprezentatywne). Język angielski dla tworzenia konstrukcji porównawczych ma przynajmniej dwie jednostki leksykalne: *as* i *like*, które, mimo że w niektórych kontekstach są synonimiczne, jednak różnią się istotnie właśnie pod względem kwantyfikacji. Mianowicie *like* jest używane dla porównania z przedstawicielem innego gatunku:

She's like the wind.

He's like a child.

W odróżnieniu od *like*, *as* ma funkcję nie tyle porównywania ile utożsamiania przedmiotu z jakimś zbiorem, nadawanie mu pewnej własności, dlatego w tego typu konstrukcjach nie spotkamy rodzajnika określonego.

She works as a stewardess.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że w takich kontekstach istnieje różnica w użyciu rodzajnika, np. między językiem angielskim i francuskim:

ang. *She is a teacher.*

Fr. *Elle est institutrice.*

Przy odniesieniu do gatunku język francuski nie stosuje żadnego rodzajnika, natomiast angielski stosuje rodzajnik nieokreślony. Różnica ta wydaje się być sprawą konwencji, w czym zgadzamy się w danym przypadku z podejściem Karolaka [Karolak 2002].

II.1.2.6.3 Leksykalnie „wprost”

Werbalizacja poziomu predykatu jest już wyrazem metajęzyka⁷², a w niektórych przypadkach jego użycie jest nawet normatywne.

Gatunkowość wyrażana leksykalnie pokazuje wprost przypadki, kiedy możliwa jest dowolna kwantyfikacja podgatunków: *this kind of x/ any kind of x/ some kind of x/ every kind of x*. Zwykle ten rodzaj eksplikacji pojawia się wtedy, kiedy kontekst dopuszcza dwuznaczność. W innych przypadkach gatunkowość nazwy pospolitej jest wyznaczana przez kontekst – rodzaj

⁷² Por. także *The Thames river, the Michigan Lake, дівчинка Марічка*, itd.

predykatu, z którym ona się łączy. W następnym rozdziale omawiamy takie typy predykatów, zarezerwowane dla użycia z nazwami gatunkowymi.

Dużo uwagi opisowi znaczeń tych konstrukcji w języku angielskim, w celu jednolitego ujęcia nazw generycznych z rodzajnikiem określonym, podtypów i konstrukcji z *kind*, poświęca Roberto Zamparelli: „a unitary explanation of singular definite generics, subkinds and kind construction” [Zamparelli 1998]. Według niego, po pierwsze, rzeczowniki mogą denotować mniej lub bardziej wyróżnialne zbiory podtypów, po drugie, zbiór podtypów zawiera supertyp, czyli sam gatunek (u Zamparelliego *superkind*).

(52) a. [*The tiger*]^k is [*a tiger*] zdanie prawdziwe i analityczne,

b. [*The tiger*]^k is [*a subkind of tiger*] zdanie fałszywe,

(53) [[*tiger*]] = {*tiger*^k, *Caspian tiger*^k, *Sumatra tiger*^k, *Bengali tiger*^k, ...}.

Rodzajnik określony wybiera maksymalny element w taksonomii takiej, jak (53), jeśli ten jest dostępny (np. *tiger*)...Konstrukcja z *kind* zwraca resztę taksonomii (znaczenie gatunku *car* minus jego element maksymalny, czyli sam gatunek – „*the car-kind itself*”) [Katz i Zamparelli 2005].

W języku ukraińskim pojęcie podgatunku wyrażane jest za pomocą podobnych konstrukcji, np.: {*той вид/ всі типи/ якась з останніх моделей*} + nazwa gatunku, itd.

Potocznie może być wyrażane specyficzną konstrukcją reduplikatywną z nieznacznie zmodyfikowanym drugim członem, przy czym taka modyfikacja nie daje nowego leksemu, więc można traktować ten sposób wyrażania podgatunkowości jako morfologiczny okazjonalny:

Уже кликав він і бабок-розбабок, і знахурів-роззнахурів – нічого не помогло.

Знає усі стежки й перестежки (UPM).

II.1.2.6.4 Konstrukcje z *such*, *same* jako wyrażenia synkretyczne

Znaczenia ang. *such/same* i ukr. *такий/той самий* są pod względem kwantyfikacji jednakowe. W poniższym opisie skupiamy się najpierw na ich cechach wspólnych. Wszystkie wymienione wyżej wyrażenia w jakiś sposób są związane z gatunkowością/ zbiorowością, ale między nimi są istotne różnice strukturalne, a więc nie są one synonimiczne i należy każde z nich rozpatrzyć osobno. Semantycznie łączy je to, że są częścią konstrukcji porównawczych,

nawet jeśli te są użyte eliptycznie. Te konstrukcje zawierają w sobie kilka różnie kwantyfikowanych argumentów, co na początku wydaje się komplikować ich analizę semantyczną.

Istotną różnicą między konstrukcjami angielskimi i ukraińskimi może wydać się to, że w języku angielskim są one tworzone z udziałem rodzajników, choć ich rola jest raczej sygnalizująca. Warto zaznaczyć, że nie jest możliwe użycie wyrażenia *same* z rodzajnikiem nieokreślonym: **a same*, i wyrażenia *such* z rodzajnikiem określonym: **such the boy*, co jest powodowane odpowiednio znaczeniami leksykalnymi *same* i *such*.

Takożsamość⁷³

Odnosimy tu wyrazy *макуї/мака/маке*; *макуї самуї* oraz *мак* we frazie werbalnej.

Omawiany przypadek *мак/макуї* wymaga szczególnej uwagi z powodu przynależności tych zaimków, podobnie jak *мої/ма/ми*, do grupy wskazujących i kojarzenia ich przez to z jednostkowością. Różnica między znaczeniem pierwszej grupy i drugiej jest istotna, ponieważ *мої* wskazuje na tożsamość, wtedy gdy *макуї* – na takózsamość.

„Należy odróżnić takózsamość od tożsamości. Takożsamość zachodzi między (co najmniej) dwoma przedmiotami, tyle że te dwa przedmioty mają wszystkie własności wspólne. Jeżeli natomiast mówimy, że coś jest z czymś tożsame, to mamy na myśli jeden przedmiot:

$\forall x \forall y [x \text{ jest tożsamy z } y \Rightarrow (x=y)]$.

Za warunek wystarczający i konieczny tożsamości dla indywiduów można uznać posiadanie dokładnie tych samych części:

$\forall x \forall y [x \text{ jest tożsamy z } y \Rightarrow \forall z (z \text{ jest częścią } x\text{-a} \Rightarrow z \text{ jest częścią } y\text{-a})]$ ” [Jadacki, 38]⁷⁴.

Będąc bardziej dokładnym, należy zaimki „tak/ taki” odnieść do grupy środków synkretycznych. Zaimek ten wyznacza jednostkowo zbiór, do którego należą wszystkie przedmioty zgodne z pewnym kryterium, ale egzystencjalnie – przedmiot, który musi spełniać określone warunki/ mieć wyznaczone cechy. Mówiąc:

ukr. *Петро хоче купити такуї ровер, як у Павла*.

wcale nie identyfikujemy roweru, który chce kupić Piotr z rowerem, który już ma Paweł, tylko mówimy o ich podobieństwie. Używając zaimka *taki*, nie identyfikujemy przedmiotu,

⁷³ Termin Jacka Jadackiego.

⁷⁴ Zgodnie z przyjętym w obecnej pracy systemem oznaczeń symboli logicznych, tutaj i dalej, cytując pracę Jadackiego, używamy innych, niż w oryginale symboli kwantyfikatorów.

lecz którąś z jego cech, istotnych dla nas w momencie mówienia. Inaczej mówiąc, w sytuacji, w której używamy zaimka *taki*, zawsze występują dwa argumenty: przedmiot prototypowy, do którego porównujemy (często za pomocą środków deiktycznych) oraz przedmiot, który nazwiemy „docelowym”. Pierwszy z nich będzie skwantyfikowany jednostkowo, drugi zaś – egzystencjalnie. Mylić może fakt, że w rzeczywistych sytuacjach językowych często mamy do czynienia z konstrukcjami eliptycznymi, por.

ukr. *Петро хоче купити такий rower.*

Druga część zdania pozostaje w domyśle, np.: „taki rower, jak rower, który ma Paweł”.

Uważamy, że istnieje podstawowa różnica semantyczna między następującymi parami zdań:

(1a) *Я маю таку сукню.*

(1b) *?Я маю цю сукню.*

(2a) *Я маю такого брата.*

(2b) **Я маю цього брата.*

(3a) *Я маю таку книжку.*

(3b) *Я маю цю книжку.*

W parze 1 różnica ma charakter następujący. Ponieważ predykat posesywności implikuje egzystencjalność [Karolak, Hawkins, Roszko] jego użycie z argumentem jednostkowym jest sprzeczne. Zdanie 1b jest w ogóle możliwe tylko wtedy, kiedy kładziemy nacisk na osobowość właściciela sukni (która w tym właśnie przypadku jest rematem zdania). Niemniej zdanie to brzmi dla przeciętnego użytkownika nieco dziwnie, co znaczy, że takie użycie jest bardzo rzadkie i możliwe tylko przy nacechowanym akcentowaniu logicznym zdania.

Z kolei w parze 2a i b użycie 2b nie jest już możliwe w języku naturalnym. W porównaniu do zdania 1b zdanie 2b jest raczej niemożliwe nawet jeśli akcentujemy logicznie podmiot. Parafrazą 1b wówczas jest „ta sukienka należy do mnie”, czego nie można powiedzieć o bracie. Predykat *mieć* ma w tych zdaniach różne znaczenie: w 1b odnosi się do posiadania przedmiotu fizycznego, a w 2b – relacji pokrewieństwa.

Pozorne podobieństwo 3a i 3b wynika z przyczyn metonimicznych, kiedy wprowadzając mówimy o tym samym wydaniu, lecz o różnych przedmiotach. Skoro książkę odbieramy jako przedmiot, należący do zbioru identycznych pod jakimś względem czy podobnych przedmiotów (tutaj – tego samego wydania lub nawet po prostu połączonych identyczną treścią), a nie tylko jako spopularyzowany wynik czyjejś pracy intelektualnej, odbieramy 13a egzystencjalnie na poziomie przedmiotowym i jednostkowo na poziomie predykatowym.

Z punktu widzenia polisemii systemowej pojęcia takie jak „książka” w odróżnieniu prostych typów semantycznych, jak *rock, water, tiger, tree* (typ naturalny) albo *knife, beer, husband, dancer* (typ funkcjonalny) są połączeniem dwóch typów znaczeń (*complex type*), w danym wypadku jest to typ PHYS◦INFO (przedmiot fizyczny i informacja) [Pustejovsky 2005]. Zwykle tylko jeden z tych typów jest realizowany w konkretnym użyciu językowym, wymagając przy tym odpowiedniego kontekstu (*coercion*), ale dopuszczalne są także użycia połączone, gdzie występują oba rodzaje kontekstów, por.:

pol. *Poproszę książkę o miłości z ładną okładką*⁷⁵.

Typy semantyczne, łączone w nazwach typów kompleksowych zwykle są metonimicznie albo metaforycznie powiązane między sobą. Osobliwością PHYS◦INFO jest przynależność typów różnych poziomów abstrakcji – ta sama informacja może być zawarta na wielu nośnikach, a zatem typ “informacja” wydaje się być nadrzędnym wobec typu “przedmiot fizyczny”. Ta właściwość umożliwia różną łączliwość wyrazów tego typu z wyrazem *taki*.

Kwestię stosunków semantycznych między typami Pustejovskiego oraz taksonomii typów w ogóle zostawiamy otwartą. Wydaje się, że głębsza analiza mogłaby przyczynić się do wzbogacenia wiedzy nie tylko o polisemii systemowej, ale wykracza to poza główną tematykę naszego opracowania.

„*Leniwe*” *taki*

Możliwe jest także tzw. „leniwe” użycie tego zaimka, kiedy zamiast nazwać rodzaj *x*, mówimy *taki x*, por.:

ukr. *Внучка ходить в музикальну школу і в таку* (UPM).

Taka w tym zdaniu oznacza „normalna, ogólnokształcąca”.

W przykładzie poniżej mówiący zastanawia się, ponieważ nie może znaleźć odpowiedniego wyrazu (być może, próbuje być bardziej zrozumiały dla odbiorcy, ponieważ mówi na tematy specjalistyczne) i używa hiperonimu w połączeniu z *taki*, która to konstrukcja wskazuje, że nazwane zostało pojęcie nadrzędne do potrzebnego:

Для того, щоб вийняти цей пласт, ми машиною..., яка змонтована на таких (пауза)... на таких салазках, підрубуємо пласт (UPM, 43).

⁷⁵ Przykład Adama Przepiórkowskiego.

Ukraiński zaimek *макуї* oraz angielski zaimek *such* reprezentują sytuację językową, w której są do siebie porównywane co najmniej dwa przedmioty. Możemy wyrazić znaczenie tych determinatorów jako: *x jest takózsamy z y*, gdzie *y* – przedmiot, do którego jest porównywany „docelowy” *x*; innymi słowy zachodzi ustalenie zakresu zbioru *x*, który spełnia warunki, wyznaczone przez *y* i jest do wyboru w konkretnej sytuacji.

Warto także zaznaczyć, że zakres użycia polskiego *taki* i ukraińskiego *макуї* nie jest jednakowy. W języku polskim nie dopuszcza się użycia *taki* z orzeczeniami w mianowniku⁷⁶:

4. **On jest taki dobry dla niej.*

5. *On jest tak dobrym przyjacielem*⁷⁷.

4a. *Він такуї добрий для неї.*

5a. *Він такуї добрий друг.*

4b. *He is so kind to her.*

5b. *He is such a good friend.*

Dalsze porównywanie z językiem angielskim pokazuje, że tłumaczenia ukraińskiego zdania 6 na język polski i angielski znowu wykazuje zróżnicowanie użycia omawianego zaimka:

6a. *Piotr chce kupić taki rower.*

6b. *Peter wants to buy the same kind of a bike.*

7a. *Piotr chce kupić taką książkę.*

7b. *Peter wants to buy the same book.*

Różnicę między tłumaczeniami pozornie podobnych zdań 6a i 7a na język angielski wyjaśniamy wyżej na przykładach 3a i 3b. Zaimek *such* – najbliższy (słownikowy) angielski odpowiednik ukraińskiego *макуї* i polskiego *taki* zawsze jest używany z rodzajnikiem nieokreślonym, co też świadczy o nieokreśloności frazy nominalnej, w której się go używa.

W użyciu potocznym w języku angielskim można napotkać użycie *that* zamiast *so*, czyli istnieje tendencja do uproszczenia – o przedmiotowości czy funkcjonalności decyduje nie zaimek, lecz rzeczownik, z którym się łączy determinator.

There were two thousand people in the theatre. I didn't expect it to be that full. (that albo this używa się potocznie zamiast neutralnego so; = as full as it is now; as full as it was then) [CGEL, p.1466].

⁷⁶ Z tej reguły wyłączone są wyrażenia typu *taki zielony*; *taki duży*, gdzie *taki* funkcjonuje jako intensyfikator cechy, tak samo, jak to jest w przykładach 4 i 5: *intensywny zielony*, *bardzo duży*.

⁷⁷ Ale można powiedzieć: *jest takim dobrym przyjacielem* albo: *taki dobry z niego przyjaciel*.

Różnica między definiowaniem typu poprzez *such* a *this kind of*

Typy gatunków (podgatunki) mogą być bardziej normatywne (prawdziwie taksonomiczne) i kontekstualne, wywołane pragmatycznie. Te pierwsze z reguły są wyrażane poprzez odrębne leksemy, dlatego podgatunkowość ich użycia jest jednoznaczna. Są one tworzone od nazw wyższych hierarchicznie typów i dla odróżnienia tworzonych podtypów od tych wyższego poziomu często wymagają dodatkowo eksplikacji poprzez użycie struktur z wyrazami typu: *kind, type, sort, class, model, version...* (+ of NP).

Te drugie, użyte za pomocą zaimka *such*, są bardziej kontekstowe, trudniej jest określić cechy łączące przedmioty z typem w ten sposób wyodrębnionym.

Natomiast eksplikacja pojęcia typu przedmiotu daje także możliwość odwrócenia tych dwóch pojęć i wskazywania na przedmiot, który jest prototypem dla wyróżnienia danego podgatunku, a nie na sam gatunek. Taka możliwość istnieje zarówno w języku angielskim jak i ukraińskim:

ang. *This kind of car...*

A car of this kind...

ukr. *Цей вид (ця модель) автомобіля...*

Автомобіль цього виду (цієї моделі)...

Użycie z *such* odwołuje się do przedmiotu prototypowego i zakłada, że wskazany przedmiot nie musi być docelowym. Konstrukcje z *kind* odwołują się do podgatunku, a nie do przedmiotów konkretnych.

Praktycznie różnica między znaczeniami *a car of this kind* i *such car* jest dość subtelna i istnieje możliwość zamiennego ich użycia w wielu kontekstach. Ma ona także charakter pragmatyczny, jednak wskazanie na typ poprzez *such* jest raczej niedoprecyzowane i przypadkowe. Różna jest także realizacja powierzchniowa tych struktur.

Tożsamość

Logicy proponują następującą definicję tożsamości: „Warunkiem tożsamości własności mogłoby być przysługiwanie ich dokładnie tym samym przedmiotom: $\forall P \forall Q [P \text{ jest tożsama z } Q \iff \forall x (Px \iff Qx)]$ ” [Jadacki, 38].

Jak widać, definicja ta wyklucza możliwość tożsamości własności, które przysługiwałyby dwom różnym przedmiotom. Nie ma też mowy o takozsamości właściwości, a tożsamość

przedmiotów jest raczej ograniczona w użyciu (por. opisany w rozdziale teoretycznym spór między perdurantystami i endurantystami).

Językowo znaczenie to wyraża się w badanych tutaj językach leksykalnie: *same*, *identical*/*мой самый, ідентичний*. Istnieje podstawowa różnica znaczeniowa w zależności od tego czy stosujemy te wyrażenia z nazwami przedmiotowymi czy gatunkowymi.

1. ?*I've got such an Alice at home.*

2. ?*I've got same Alice at home.*

3. *She is the same Alice I used to know.*

4. **Маю ту саму Олю вдома.*

5. ?*Маю ідентичну Олю вдома.*

6. *То та сама Оля, котру я знав раніше.*

Przykłady 1 – 6 wyraźnie pokazują, że *such* i *same* nie mogą łączyć się z nazwami przedmiotowymi konkretnymi (jeżeli tylko nie zajmujemy ontologicznej postawy perdurantystów, którzy uznają, że przedmioty fizyczne składają się z części temporalnych) . Możemy stosować wyrażenie *same* w konstrukcjach, gdzie desygnaty są temporalnymi częściami tego samego przedmiotu, czyli w odniesieniu do tego samego przedmiotu, opisywanego w różnym czasie. Wówczas takie użycie będzie znaczyło, że części te są maksymalnie podobne, czyli, że przedmiot jako całość części temporalnych nie zmienił się zbyt w czasie (zdania 3 i 6). Stanowisko *Nie można wejść do tej samej rzeki dwa razy* uznajemy tu za graniczne. Z punktu widzenia endurantystów zdania 3 i 6 nie mogą być poprawne.

Nie możemy przeciwstawiać sobie dwóch jednocześnie istniejących przedmiotów i jednocześnie deklarować ich tożsamości. Jedyna możliwa interpretacja tych zdań jest taka, w której wymienione determinatory są użyte w znaczeniu „podobny” i dotyczą nie nazwy konkretnej lecz własności, która przysługuje jej i innemu przedmiotowi, z którym porównujemy. Zdanie 1 jest wtedy równoznaczne do 2 i odpowiednio 4 – 5.

7. *I've got such a dog at home.*

8. ?*I've got (the) same dog at home.*

9. *Маю такого пса вдома.*

10. **Маю того (самого) пса вдома.*

11. *This is the same man who came yesterday*

12. *Це той самий чоловік, котрий приходив учора.*

W połączeniu z nazwami gatunków widoczna jest różnica między użyciem w angielskim i ukraińskim. Angielskie *same* oznacza tę samą rasę psa, natomiast jego ukraiński odpowiednik formalny *mozo camozo* wymaga dodatkowej eksplikacji wyrazu „rasa” albo innego stosownego pod względem znaczenia zbioru. Różnicę między 7 i 8 możemy wstępnie wytłumaczyć jako odniesienie do dowolnego zbioru (ułożonego na podstawie cech przypadłościowych, np. *such a big dog*) w pierwszym przypadku i do cech istotnych (gatunku, np. *a poodle*) w drugim. W przypadku zdań 11 i 12 wydaje się, że jest to najbardziej naturalne użycie omawianych determinatorów i w tym przypadku wskazują one na tożsamość właściwą (z uwagami na temat postawy ontologicznej jak wyżej).

13. *I've got such an animal at home.*

14. *I've got same animal at home.*

15. *Маю такого звіра вдома.*

16. *?Маю того (самого) звіра вдома.*

17. *This is the same animal we saw yesterday.*

18. *Це той самий звір, котрого ми бачили вчора.*

W odróżnieniu od użyc z nazwami gatunkowymi, język ukraiński dopuszcza wciąż nieco niefortunne użycie *mozo (camozo)* w połączeniu z nazwami zbiorów gatunków (*superkinds*). Zdanie 16 interpretujemy wówczas analogicznie do angielskiego 8 jako podrodzaj danej nazwy, czyli gatunek: *animal* → *crocodile*. Ta ostatnia relacja jest analogiczna do relacji typów semantycznych kompleksowego wyrażenia typu *książka*, opisywanego wyżej. Zdania 17 i 18 są dwuznaczne, ponieważ mogą dotyczyć zarówno rodzajów (gatunków) zwierząt jak i bardziej ogólnie nazwanego konkretnego osobnika (np. w przypadku, kiedy nie jesteśmy w stanie zidentyfikować/nazwać jakiegoś egzotycznego gatunku zwierzęcia i używamy hiperonimu).

Podsumowując, możemy powiedzieć, że *same* jako wykładnik tożsamości dotyczy głównie identycznych własności przedmiotów (łącznie z przynależnością do tej samej klasy) albo różnych jego realizacji czasowych.

II.1.2.6.5 Typ predykatu, z którym się łączy nazwa gatunkowa

Temu tematowi już zostało poświęconych kilka obszernych prac w ramach języka angielskiego, dlatego podajemy z nich wybór wraz z odpowiednikami ukraińskimi (za [Katz, Zamparelli 2005] z oryginalną numeracją). Prezentując przykłady tych autorów, próbujemy

wytłumaczyć przyczyny ograniczenia użycia danych predykatów ze znaczeniami gatunkowymi w terminach wprowadzonej już wcześniej funkcji semantycznej.

Predykaty, które nie łączą się z żadnym kwantyfikatorem

(33) *Commercially, pink diamonds come in three sizes.*

(34) a. ??*All/Most/Some/Three pink diamonds come in three sizes.*

b. ??*Every/Each/A/Some pink diamond comes in three sizes.*

Ukr. *Рожеві діаманти ходять у продаж (бувають) в трьох розмірах.*

Pol. *Różowe diamenty są sprzedawane w trzech rozmiarach.*

Rozmiar jest unikalnym atrybutem przedmiotu, więc kwantyfikowanie własności unikalnej jednoznacznie świadczy o odniesieniu się do pojęcia typu.

Analogiczna sytuacja zachodzi przy odniesieniu do wartości numerycznej zbioru – nie może ona przysługiwać poszczególnym elementom, por. niżej rozdział o dystrybutywności.

Predykaty częstotliwości/ dystrybutywne

(35) *Pink diamonds are {common / widespread}*

(36) ??*{All / Most / The} pink diamonds are {common / widespread}*

(mogą być kwantyfikowane tylko w podgatunkowym znaczeniu)

Ukr. *Рожеві діаманти – розповсюджені.*

?? *Всі (деякі/ більшість) рожевих діамантів – розповсюджені.*

Pol. *Różowe diamenty są rozpowszechnione.*

??*Wszystkie (niektóre/ większość) różowe diamenty są rozpowszechnione.*

Por. także niemożność odniesienia numerycznego do pojęcia gatunku:

**The tiger is {numerous / scarce} in this region.*

(37) a. *Flies were everywhere. “everywhere there were (different) flies”*

b. #*{A / This} fly was everywhere.*

c. #*{Some / Those} fly were everywhere.*

Pol. *Muchy są wszędzie.*

Ukr. **Муха була всюди.*

Мушня була всюди.

Мухи були всюди.

Мухи були всюди-всюди.

Мухи були геть всюди.

Мухи були повсюди.

Podane przykłady (zwłaszcza a) dobrze pokazują różnicę między zbiorowością a gatunkowością. Wieloznaczna forma liczby mnogiej *мухи* może teoretycznie być traktowana zarówno jako niezdyferencjowany zbiór jak i dystrybutywność. Znaczenie dystrybutywne jest co prawda nieco nienaturalne ze względu na rozmiar i wagę (znaczenie) poszczególnych much z punktu widzenia człowieka.

Nazwa zbiorowa *мушня*, tworzona regularnie za pomocą sufiksów *-шня*, *-опа*, wyraża natomiast wyłącznie zbiorowość niedystrybutywną. W języku angielskim takie nazwy też istnieją, ale nie są tworzone regularnie, np. *foliage*, *leafage*. (ukr. *листя*, pol. *listowie*, *liście*, *ulistnienie*). Nieokreśloność przedmiotów tworzących danych zbiorów na podstawie cech istotnych, czyli gatunek, oraz ich ilość (niepoliczalna z punktu widzenia percepcji ludzkiej) zbliża to znaczenie to pojęcia substancji.

Predykaty, dotyczące gatunków

Są to predykaty, które odpowiadają za pojawienie się i zniknięcie gatunku (faktyczne czy w świadomości ludzkiej). Te funkcje semantyczne wyjątkowo mają inną leksykalizację, niż odpowiadające im nazwy pojedynczych przedmiotów w większym stopniu w angielskim i w mniejszym – w ukraińskim. W ukraińskim natomiast to znaczenie jest przekazywane za pomocą specjalnego markowanego morfologicznie za pomocą podwójnego prefiksu *nonpu-*, *novu-* rodzaju czynności, nazywanego w literaturze przedmiotu dystrybutywnym. Opisujemy je także dodatkowo w rozdziale III.

Rozgraniczenie formalne, które daje nam tutaj język ukraiński, umożliwia i usprawiedliwia podział niżej wymienionych przykładów Katza i Zamparelliego na gatunkowe i dystrybutywne. Uważamy, że te dwie kategorie przedstawiają różne ujęcie kwantyfikacji.

(38) a. **(The) Dodos were exterminated in the 19th century.*

To zdanie może być przetłumaczone na język ukraiński na dwa sposoby:

Ukr. *Дронти були винищені в 19-му сторіччі.*

Дронт був винищений в 19-му сторіччі.

Дронти були повинищені в 19-му сторіччі.

W pierwszych dwóch przypadkach fraza nominalna została użyta w znaczeniu gatunkowym.

W trzecim – w dystrybutywnym.

b. **(The) Tigers are almost extinct.*

Ukr. *Тигри майже вимерли.*

Тигр майже вимер.

Тигри майже повимирали.

W tym przypadku ogólne znaczenie zbiorowości, jako przeciwstawiane konkretności (albo generyczności, zgodnie z terminologią krajów anglojęzycznych) jest leksykalizowane także w języku ukraińskim. Nie można bowiem powiedzieć:

ukr. **Той (будь-як уй) т игр майже вимер.*

**Ti тигри (майже) вимерли.*

**Bci тигри у цьому зоопарку (майже) вимерли.*

Jak widać z niegramatyczności ostatnich dwóch zdań, ograniczenie na użycie w znaczeniu zbiorowym wyrazu *вимерти* nie jest związane nawet z kwantyfikacją numeryczną. Formy *вимерли* i *повимирали* przeciwstawiamy słowotwórczo jako wyrażające zbiorowość niedystrybutywną vs zbiorowość dystrybutywną (nacechowaną formalnie).

c. **(The)Dinosaurs appeared on Earth 245 million years ago.*

Ukr. *Динозаври появились на Землі 245 мільйонів років тому.*

Динозавр появилсь на Землі 245 мільйонів років тому.

W tym przypadku o zbiorowym traktowaniu frazy nominalnej decyduje nie predykat, lecz kontekst, polegający na niepercepowalnym odniesieniu czasowo-przestrzennym, por. przykłady z *czarnym pieprzem* w rozdziale o wyrażeniach lokatywnych oraz zaproponowaną tam koncepcję (nie)współwymierności.

(39) a. *Fleming discovered (*the) antibiotics.*

b. *Paleontologists study (*the) dinosaurs.*

b. *Edison invented [the lightbulb].*

(14) a. *[The lemur] evolved from [the tree shrew].*

Ukr. *В цій річці водиться форель.*

У цьому лісі водяться вовки.

У цьому лісі водиться вовк.

W powyższych zdaniach stwierdza się, że w określonym miejscu jest przedstawiony pewien gatunek. Liczba mnoga, użyta w drugim zdaniu to potwierdza, bowiem zdanie pozostanie prawdziwe nawet, jeśli w danym lesie żyje tylko jeden wilk. Por. ang.:

Unicycles have wheels [Partee 2005, 38].

Język angielski formalnie rozgranicza użycia gatunkowe poprzez zezwalanie np. na użycie *fish* w liczbie mnogiej w przypadku, jeśli ten wyraz dotyczy różnych gatunków ryb:

There are many fishes in this lake.

There is much fish in this lake.

There are many deer in this forest.

Carlson także zaproponował test na wyznaczanie znaczenia gatunkowości, także wyrażonego poprzez wieloznaczną formę bezrodzajnikowej liczby mnogiej, tzw. konstrukcję „tak nazywany” (*so-called construction*):

(43) a. *Slim is so-called because of his slight build.*

b. **Every scrawny guy is so-called because of his build.*

(44) a. *Cardinals are so-called because of their color.*

b. **All cardinals are so-called because of their color.*

Ukr. *Невідомо, чому дронти так називаються.*

Podane wyżej przykłady pokazują, że ta konstrukcja może być używana tylko z jednostkowymi nazwami przedmiotowymi albo jednostkowymi nazwami gatunkowymi (nazwy gatunków znajdziemy w dowolnym słowniku). Inaczej mówiąc, mogą one być stosowane ze wszystkim, co ma nazwę, zatem podgatunki także wchodzą w grę.

Podsumowując tę krótką analizę predykatów “generycznych” (zbiorowych) możemy powiedzieć, że dla pełnego i systemowego ich opisu zdecydowanie potrzebne jest ujęcie ontologiczne własności zbiorów, gatunków, itd., czego tutaj nie robimy. Jeżeli chodzi o dalsze empiryczne wydobywanie leksemów, które mogą funkcjonować (tylko) z nazwami zbiorowymi, to dobrym źródłem dla tego mogłyby służyć teksty naukowe, szczególnie z nauk ścisłych. Mając odpowiedni korpus moglibyśmy podejmować takie próby.

Metody ekstrakcji predykatów Generycznych

Warto pamiętać, że większość predykatów może funkcjonować zarówno jako Indywidualne/Sceniczne, jak i Generyczne. (*Ducks lay eggs*). Ich rozróżnienie możliwe jest za pomocą analizy jakości własności – czy jest istotą, czy przypadłością w stosunku do pojęcia, wyrażonego przez frazę nominalną. Ale można także próbować wydobywać takie predykaty, które łączą się tylko z nazwami predykatowymi.

Korpus języka polskiego IPI PAN dzięki szczegółowej anotacji morfologicznej i rozbudowanej składni zapytań (od niedawna także syntaktycznych) obsługującej go wyszukiwarki Poliqarp, pozwala formułować dość złożone zapytania, za pomocą których wydaje się być możliwe przynajmniej częściowa ekstrakcja użyć predykatów Generycznych. Nie mamy podobnego narzędzia dla badanych przez nas tutaj języków, musimy więc zadowolić się wysunięciem hipotezy i wstępnym testowaniem proponowanej przez nas metodologii.

Jedną z możliwości ekstrakcji predykatów Generycznych jest próba znalezienia w korpusie wszystkich czasowników, które łączą się tylko z rzeczownikami w liczbie mnogiej.

Interesujące są także czasowniki, których argumentami są rzeczowniki odczasownikowe (bądź frazy nominalne z taką osnową), które można zidentyfikować m.in. poprzez sufiksy -*stwo*, -*cja*, -*anie*. Identyfikacja rzeczowników predykatywnych, które nie są derywowane morfologicznie przy obecnym braku anotacji semantycznej w Korpusie IPI PAN byłaby raczej utrudniona.

Obecnie w Instytucie Podstaw Informatyki są prowadzone prace⁷⁸ nad rozszerzeniem składni zapytań w taki sposób, żeby poprzez ustalenie typu kontekstu wydobywać nie wszystkie wystąpienia, lecz listę wyrazów (wszystkich albo tylko podstawowych ich form), które w takich kontekstach mogą występować. Niestety wersja dla użytkownika jeszcze nie jest gotowa, ale fakt, że wyszukiwarka może obsługiwać każdy korpus, którego struktura i zawartość odpowiada pewnym wymogom, i że nie jest uzależniona od konkretnego języka,

⁷⁸ Informacja na podstawie referatu Aleksandra Buczyńskiego, przedstawionego 26 czerwca 2006 r. na seminarium z Inżynierii Lingwistycznej w IPI PAN.

pozwała optymistycznie patrzeć na możliwość ekstrakcji takich danych dla badanych przez nas języków w niedalekiej przyszłości.

Podsumowując, Generyczność, Indywidualność czy Sceniczność są pojęciami względnymi wskutek bardzo rozpowszechnionego działania koercji w języku naturalnym. Niewiele wyrazów, które bierzemy pod uwagę, może mieć status unikalny, jak to było w przypadku *widespread* czy *invent*. Częściej jest tak, że jeden i ten sam wyraz, w zależności od tego, z czym się łączy (co predykuje), może występować wobec predykowanego elementu jako Sceniczny bądź Indywidualny.

Wydaje się obowiązywać następująca reguła: jeśli predykująca nazwa nie jest współwymierna⁷⁹ z nazwą predykowaną, to istnieje możliwość kwantyfikowania i dopiero wówczas możemy zaczynać mówić o określoności czy nieokreśloności.

II.1.1.7 Dystrybutywność

*Мухи – отдельно, котлеты – отдельно*⁸⁰

Nasze rozumienie istoty dystrybutywności spróbujemy pokazać na następującym autentycznym przykładzie z języka naturalnego:

pol. *Wysłałem mail do wszystkich świętych.*

W tym przypadku zbiór „świętych” oznacza „i Agnieszka, i Małgosia, i p. Krysia, i Magda, i Natalia, i Paweł, i Robert, itd.” Każda z osób pełni jakąś funkcję, która wymaga zawiadomienia jej o zmianie stanu rzeczy, każda z tych pełnionych funkcji jest inna, co czyni każdą z tych osób unikalną (por. użycie wyrazu „święci”), ale ilość tych „unikalnych” osób staje się tak duża, że nie sposób nie zacząć traktować ich jako zbioru.

Innym przykładem dystrybutywności jest klauzula podziękowania (*acknowledgements*), często zawarta w pracach pisemnych.

Dystrybutywność w odróżnieniu od gatunkowości oznacza zbiór przedmiotów, połączonych cechami przypadłościowymi. Możemy powiedzieć też, że w przypadku dystrybutywności mówimy o: określonych przedmiotach należących do jednego określonego zbioru, wyrażamy

⁷⁹ O pojęciu współwymierności piszemy w rozdziałach o określoności wyrażen lokatywnych i temporalnych.

⁸⁰ *Kotlety i muchy należy rozdzielać.*

także znaczenie ogólności z ograniczeniem resursywnym, ponieważ mówimy o zbiorze, który obejmuje wszystkie przedmioty połączone daną cechą.

Ukr. *Прийшла весна і все навкруги розцвіло*.

Dystrybutywność może dotyczyć także i zbioru zbiorów:

ukr. *І городина, і садовина, і люди, і скотина – всі люблять воду* (UPM, 119).

II.1.2.7.1 Wymagania struktury predykatowo-argumentowej

Dystrybutywność cechuje także użycie w specyficznych kontekstach leksykalnych, np. z czasownikami *assemble, disperse, disband*. Por. kolejny przykład z [Katz, Zamparelli]:

The battalion is tired. (= żołnierze są zmęczeni)

The battalion has been disbanded.

Wyrażenia *disbanded* nie można użyć w stosunku do żołnierzy, jest to wyrażenie dystrybtywne: „Soldiers cannot be ‘disbanded’”.

Dystrybutywność frazy nominalnej jest obligatoryjna przy użyciu czasowników dystrybtywnego rodzaju czynności w języku ukraińskim, zob. szczegółowy opis w rozdziale o określoności frazy werbalnej.

Ponieważ czasownik dystrybutywny mówi o czynności jednakowej, ale wielokrotnej, wykonywanej przez wielu agentów, wymagają one użycia frazy nominalnej o znaczeniu **zbioru dystrybtywnego** we frazie nominalnej w pozycji podmiotu, jeśli jest to czasownik nieprzechodni i w pozycji dopełnienia, jeśli jest to czasownik przechodni, por.:

ukr. *Шоу закінчилося і люди порозходилися по хатах*.

**Іван і Марія порозходилися, а Анна і Петро залишилися*.

?Ті люди порозходилися.

?Деякі гості порозходилися, а деякі залишилися.

Ukr. *Дитина порозкидала іграшки*.

Дитина порозкидала всі іграшки.

? Дитина порозкидала деякі іграшки.

? Дитина порозкидала ті іграшки.

Pol. *Dziecko porozrzucało zabawki*.

Dziecko porozrzucało te zabawki.

Ostatnie zdanie ma tylko interpretację, w której *te* ogranicza zbiór (= *te wszystkie*), a nie wskazuje na konkretne przedmioty. Zdania z interpretacją nie-ogólną frazy nominalnej w dopełnieniu wydają się być niefortunne.

Przybliżonymi odpowiednikami rodzajów czynności w języku angielskim są tzw. czasowniki frazowe (*phrasal verbs*), które tworzy się poprzez dodawanie przysłówek do osnowy czasownikowej. Tak samo jak rodzaje czynności, jest to tylko częściowo zgramatyzalizowany sposób wyrażania pewnych znaczeń abstrakcyjnych, dlatego nie ma regularności w ich tworzeniu ani ze względu na sposób ani ze względu na rodzaj znaczenia wyjściowej osnowy czasownikowej⁸¹. W gramatykach tradycyjnych są traktowane jako wyrażenia idiomatyczne i ich lista jest podawana w strukturach hasłowych większych słowników objaśniających i dwujęzycznych. W przypadku dystrybutywności jednak możemy mówić o mniej lub bardziej regularnym użyciu przysłówka *around*, np. w wyrażeniu *shop around*.

Ang. *If you want to find a bargain you've got to shop around.*

Pol. *Jeśli chcesz złapać okazję, musisz porozglądać się po sklepach.*

Ukr. *Якщо розраховуєш на промоцію, то мусиш походити по магазинах.*

II.1.1.8 Substancjonalność

Велике починається з малого.

З зернини – хліб, з промінчика – зоря...

Pojęcie substancji i jej związek z określonością omawiamy także w podrozdziale o egzystencjalności substancji w rozdziale o nieokreśloności frazy nominalnej. Tutaj wymienimy możliwe przypadki wyrażania „określonej” substancji w badanych językach.

Spróbujemy pokazać niżej ontologiczne podobieństwo substancji i gatunkowości, które przejawiają się w języku naturalnym w sposób podobny. Rozumienie istoty substancji pomaga zrozumieć istotę gatunkowości.

⁸¹ Przynajmniej takie odnosi się wrażenie *a priori*. Być może ta dziedzina wymaga bardziej systematycznych badań lingwistycznych.

Pokażemy także jak rozmyte i czasami trudne do wyznaczenia są granice pomiędzy gatunkami i ich okazami, a także substancją i jej fragmentami. Ta rozmytość granic jest związana z niejednoznacznością interpretacji (niedopowiedzeniem językowym).

Gatunkowość pod względem kwantyfikacji jest bardzo zbliżona do pojęcia substancji i czynności, które tak samo są abstrakcjami od swoich pojedynczych okazów, z którymi mamy do czynienia bezpośrednio. Przedmiot pojedynczy jest wyróżniany ze względu na to, że, mówiąc potocznie, „trzyma się kupy” czy „ma ręce i nogi”. Porcja czegokolwiek „trzyma się kupy”, często tylko za pomocą jakiegoś pojemnika.

Sama substancja może być określona tylko jako gatunek w przeciwstawieniu z innymi gatunkami (rodzajami substancji). Określonymi mogą być także jej fragmenty. Zazwyczaj ta „fragmentaryczność” substancji określanej jest eksplikowana poprzez użycie odpowiednich wyrazów: *część*, *porcja*, *trochę*, itd. Jednak przy częstym użyciu niektórych konstrukcji, szczególnie tych istotnych antropologicznie, możliwe są skróty metonimiczne. Np.:

ukr. *Сьогодні я випила три кави замість Сьогодні я випила три горнятка кави.*

Ang. *Can I have a coffee, please?*

Two coffees, please.

W wymienionym przypadku fragment substancji *кави*, mierzony filiżankami, jest użyty w tym samym przypadku gramatycznym – dopełniacz liczby mnogiej. Niegramatycznym jest użycie nazwy substancji w liczbie mnogiej i z liczebnikiem, a więc interpretujemy tę konstrukcję jako eliptyczną.

W podobny sposób interpretujemy użycie w bierniku liczby pojedynczej (zamiast bardziej właściwego dla nazw niepoliczalnych dopełniacza):

ukr. *Сьогодні я випила каву, яку зварила вчора.*

Передайте, будь-ласка, мою каву.

?Дайте будь-яку каву з тих, що на столі.

Pierwsze dwa użycia są określone, przy czym substancja *кави* jest utożsamiana z jej mierzalnym fragmentem – porcją, i gramatycznie przejmuje przypadek, w którym byłoby użyte wyrażenie porcji, gdyby nie zostało „zelipsowane”. Trzecie użycie jest nieokreślone.

Podsumowując, możemy powiedzieć, że w języku ukraińskim określoność fragmentu substancji, oprócz eksplicytnych sposobów wyrażania [jeden ze standardowych środków

określania + wyrażenie „porcji” + nazwa substancji], może także wyrażać się poprzez użycie nazwy substancji w niewłaściwym dla niej przypadku gramatycznym na wzór nazw policzalnych – „porcji”.

Jak wiadomo, substancja jest niepoliczalna. Pokazaliśmy wyżej jakie zmiany w znaczeniu powoduje użycie nazw substancji z liczebnikami. Ponieważ najmniejszą jednostką substancji, która nie dzieli się na sobie podobne, jest molekula, a ludzie, jako użytkownicy języka naturalnego, nie są w stanie dostrzec tak małej jednostki, to w języku **potocznym** nie istnieje ścisła dychotomia *molekula substancji x::substancja x jako gatunek*. Gdyby jednak istniała, to można byłoby ją przyrównać do innych gatunków oraz ich przedstawicieli.

Kwantyfikować ilościowo i logicznie możemy natomiast fragmenty substancji. Pojedyncze takie fragmenty możemy opisywać i porównywać np. pod względem wielkości/ilości. Już wtedy możemy używać zaimków wskazujących, np., kiedy porównujemy dwa kawałki sera, odkrojone z tego samego większego kawałka. Zjawisko użycia nazw niepoliczalnych ze środkami „liczenia” autorzy CGEL [248] nazywają reklasifikacją (*reclassification*)⁸²:

ang. *This cheese is bigger than that one.*

Nie możemy natomiast powiedzieć, że jeden plasterk ser z tego samego kawałka jest lepszy od innego.

Ang. **This cheese is better than that one.*

Ale możemy to powiedzieć już o plasterkach różnych kawałków sera albo, uogólniając, o różnych kawałkach sera.

Ang. *This cheese is better (tastes better) than that one.*

Różne kawałki sera różnią się między sobą (tak samo, jak i np. porcje kawy), charakterystykami czasowo-przestrzennymi, co się wiąże z możliwością użycia z jeszcze innymi typami predykatów.

Ang. *This cheese was bought yesterday and that one – the day before.*

Dwa ostatnie zdania mogą także dotyczyć gatunków serów. Zdanie następujące może dotyczyć serów tylko w znaczeniu gatunków:

A: *What cheeses have you got today?*

B: *Well, we have Cheddar, Gorgonzola, and Danish Blue* (CGEL, 248).

Jak widać, w zależności od typu predykatu, z którym łączy się nazwa substancji, odbieramy ją inaczej pod względem gatunkowości czy pojedynczego fragmentu. Oczywiście,

⁸² Inne przykłady semantycznego przejścia rzeczowników z jednej klasy do innej w języku angielskim, to: *Are you cosmetics?*, *Are you 103?*, *Are you church or chapel?*, *They are very Oxbridge*, itd.

wieloznaczność jeszcze w wielkim stopniu pozostaje, ale nie jest to niedopowiedzenie kompletne w każdym z wypadków.

II.1.2.8.1 Nazwy przedmiotowe jako substancje

Odpowiednikami pojęcia substancji w przypadku przedmiotów konkretnych są nazwy niepoliczalne masowe. Lakoff nazywa takie pojęcia kategoriami nadrzędnymi (*superordinate categories*), np. takim jest angielskie *furniture* w stosunku do kategorii bazowej *chair*.

Kategorie nadrzędne z punktu widzenia kognitywistyki są wtórne, pochodne od bazowych.

Są one tworzone przez analogię do pojęcia nazw substancji, które jednak są pierwotne w stosunku do ich fragmentów, o których często mówimy w życiu codziennym.

Jako potwierdzenie pochodności semantycznej takich znaczeń kognitywiści podają, że kategorie bazowe (podstawowe) zwykle mają nazwy krótsze, są kojarzone jako pierwsze, kiedy musimy opisać jakiś fragment rzeczywistości i są przyswajane przez dzieci przed nazwami kategorii nadrzędnych czy podrzędnych. Mówi się, że kategorie bazowe – to „human-sized view of the world”.

Ciekawym zjawiskiem jest przeniesienie własności substancjonalności na przedmioty policzalne, np. w języku polskim możliwe są wyrażenia typu *To jest kawał kobiety* czy żartobliwe *Szukam kawalka komputera*. Ten ostatni przykład jest o tyle specyficzny, że wyraz *kawalek* można zinterpretować nie tylko jako kwantyfikator egzystencjalny nazwy przedmiotowej (= jakikolwiek komputer), ale też i jako kwantyfikator egzystencjalny niedopowiedzianej tutaj nazwy predykatowej (= na jakiś czas; żeby popracować przez jakiś czas). Zresztą, sam wyraz *kawał* w odniesieniu do tekstu, opisującego sytuację komiczną, świadczy o fragmentarycznej naturze tych tekstów – są krótkie i ich zawartość siłą rzeczy nie nadaje się do streszczenia, więc można je zidentyfikować tylko poprzez nie same (czy metatekstowo).

Język ukraiński wypracował kilka formalnych – słotwórczych – wskaźników takich form, np. *деревина*. „Normalnym” hasłem słownikowym, odpowiednikiem angielskiego *furniture*, jest *меблі*, ale możliwe jest także utworzenie wyrazu *меблина* (ang. *a piece of furniture*). Mimo, że ten wyraz jest dopuszczalny w języku ukraińskim, nie znajdziemy go nawet w dużym słowniku objaśniającym. To świadczy o żywym słotwórczym charakterze tego zjawiska, por. także dość niezwykle z SUM:

ВІКНИНА

- 1) Отвір у стіні для вікна.
- 2) Вікно (в 1 знач.).

Sufiks *-ина* jest używany nie tylko dla oznaczania dowolnego pojedynczego elementu zbioru, ale także dla przedstawienia tego zbioru jako nieodróżnianej substancji, por. znaczenia wyrazu *смеречина* według [SUM]:

СМЕРЕЧИНА

- 1) Смерекове **дерево**; смерека.
- 2) Смерекові зарослі, смерековий **ліс**.
- 3) Смерекова **палиця**.

Wspólnym w tych znaczeniach może być traktowanie czegoś jako (niepodzielnej) całości.

Oczywistym jest, że wyrazy z tym sufiksem są pochodne formalnie. Ciekawe jest, że w przypadkach, kiedy znaczenie formy podstawowej jest nazwą policzalną, to derywat z tym sufiksem jest nazwą substancji i na odwrót – jeśli znaczenie formy podstawowej jest nazwą substancji, to derywat z tym sufiksem jest nazwą policzalną. Służy on więc jako przełącznik z pojedynczości na substancjonalność, por.:

кріль – крільчатина, курка – курчатина, баран – баранина, свиня – свинина

зеленина (wszystkie uprawiane zielone rośliny);

морква – моркви́на, капуста – капусти́на, буряк – бурячина, картопля – картопли́на.

Візьміть середню морквину... (z przepisów kulinarnych).

Język angielski dla oznaczania rodzajów mięs stosuje nazwy pochodzenia francuskiego, zapożyczonych pod czas podboju Normanów, np.: *cow*, ale *beef* (fr. *beuf*); *swine*, *pig*, ale *porc*; *sheep*, *ram*, ale *mutton* (fr. *mouton*), itd.

Wyrażenia meronimiczne:

половина, третина, четвертина, десятина (podatek na rzecz kościoła, stanowiący jedną dziesiątą część dochodów), por. także bułgarskie *стотинка* (jedna setna lewa).

Spróbujemy potwierdzić, że przynajmniej pierwotnie rzeczowniki z sufiksem *-ина* zawierały znaczenie kwantyfikacji ilościowej i jednocześnie nieokreśloności (analogicznie do użycia rodzajnika nieokreślonego, który w wielu językach ma jedną formę dla wyrażania ilości *jeden* i nieokreśloności) za pomocą następujących argumentów:

Wyrażenia z tym sufiksem wydają się niechętnie łączyć z liczebnikami ilościowymi (co według naszej hipotezy dawałoby redundancję znaczenia).

Ukr. *Половина – тобі, половина – мені.*

Дайте, будь-ласка, половину кавуна.

?Дайте, будь-ласка, одну половину кавуна.

Ang. *A half for you, and a half for me.*

W porównaniu z polskim i rosyjskim, język ukraiński chyba najlepiej rozwinął (zachował) tę formę i ten sposób słowotwórstwa wciąż jest produktywny.

Ukr. *Вріжте, будь-ласка, третину.*

**Вріжте, будь-ласка, одну третину.*

Вріжте, будь-ласка, дві треті.

Ang. *one third, one fifth.*

Pol. *Proszę odkroić jedną trzecią / jedną czwartą* (bardziej naturalnym byłoby użycie ich odpowiedników zleksykalizowanych **trzeć, ćwierć*).

?Proszę odkroić trzecią / czwartą część (takie użycia będą kojarzyć się raczej z kolejnością, dlatego w znaczeniu frakcji chyba nie będą odbierane).

Można pójść w tych rozważaniach etymologicznych jeszcze dalej i podać, że *дружина* (*żona*) według takiej analogii pochodzi od jednej drugiej, oznaczając tym samym pierwotnie czyjaś połowę, a *друзь* (*druh, przyjaciel*) – jej męski odpowiednik dla mężczyzny, czyli – przyjaciel, *подружа* (*przyjaciółka*) – to oczywisty derywat od *друзь*. *Дружина* oznacza drugą (inną) część z dwóch, czyli jest w założeniu funkcją semantyczną, ponieważ z dwóch części czegoś może być tylko jedna nie-podstawowa. Por. także użycie w języku rosyjskim wyrazu *друзой*, etymologicznie związanego z liczebnikiem porządkowym od *dwa*, np. w polskim i ukraińskim: *други, друзи* w znaczeniu *inni*⁸³:

Ros. *Это был не я (не он), а кто-то другой.*

W znaczeniu „inności” sporadycznie używa się tej formy także i w języku ukraińskim, por. przeciwstawienie zbiorów:

Одні кажуть те, друзі – інші.

Dlatego podstawowe wyrazy – nazwy istot ludzkich: *хлопчина, людина, дівчина, дитина*, z których większość ma swoje odpowiedniki bez sufiksu *-ина* – *хлопець, чоловік*⁸⁴, *дівча, дитя*, możemy traktować jako funkcję od niedyferencjowanych (traktowanych jako substancja) zbiorów ludzi, dzieci, chłopców i dziewcząt.

⁸³ Dla oznaczania liczebnika porządkowego od „dwa” język rosyjski stosuje przymiotnik odczasownikowy *второй*, por. znaczenia czasowników *вторить, повторять* – „powtarzać”.

⁸⁴ Tego wyrazu przeważnie używa się w znaczeniu *mąż*, ale istnieją także użycia w znaczeniu *człowiek*, por. *Він дуже акуратний був чоловік* (źródło – UPM, 17).

Ciekawym materiałem dla analizy są wyrazy *pid::poduina* (także pol. *ród::rodzina*), *рядно::ряднина* (*tkanina::kawałek tkaniny*). Jest to dychotomia substancjonalności i fragmentu (jednostki) tej substancji.

Analizowany sufiks wydaje się mieć bardzo dawne, być może jeszcze indoeuropejskie korzenie. Co prawda, brak nam kompetencji w zakresie indoeuropeistyki, ale podobieństwo form zwraca na siebie uwagę.

Niektóre rzeczowniki francuskie zawierają sufiks *-in(e)* i dotyczą np. pojedynczych istot ludzkich, rozpatrywanych z punktu widzenia ich funkcji społecznej: *voisin(e)*, *medicin*.

Do tego dochodzą także i słowiańskie derywaty typu *селянин*, *дворянин*, oraz wyraz pochodzenia hiszpańskiego *балерина*.

Taka dyferencjacja dotyczy także jednostek temporalnych, por.:

ukr. *день::днина* oraz

ros. *год* (rok):: ukr. *годин* (godzina) i bułg. *година* (rok).

Por. także fr. *un jour::une journé*, *un soir::une soirée*, *un matin::une matinée*.

Można także zauważyć podobieństwo tego sufiksu do formy liczebnika *jeden* w wielu językach romańsko-germańskich: *un(e)*, *uno/una*, *ein*, *one*, *een*, który także jest częścią słowiańskich *jeden*, *один*, *един*, itd. Z kolei implikacja kwantyfikacji ilościowej jest taka, że jeśli jest jeden, to prawdopodobnie jest także i drugi, trzeci, itd., a zatem mówimy o zbiorze kwantyfikowalnym.

Podsumowując krótko, w języku ukraińskim rzeczowniki pochodne z sufiksem *-ин*, przynajmniej w jednym ze swoich znaczeń, (zwłaszcza te utworzone od nazw zbiorów – czystych predykatów) zawierają znaczenie jednostkowości numerycznej, które presuponuje kwantyfikację egzystencjalną, chociaż jej nie wymaga. Forma rzeczownikowa, zawierająca sufiks *-ин* nakłada ograniczenie jedynie na numerację ilościową. Z tego jednak wynika ważny wniosek w związku z pojęciem zbiorowości – mianowicie, takie wyrazy nie mogą być używane w znaczeniu zbiorów, por.:

ukr. *Морква швидко псується*.

?*Морквина швидко псується*.

Той одяг швидко зношується.

?*Та одєжина швидко зношується*.

W słownikach zwykle nie rozróżnia się wariantów słów tworzonych za pomocą tego sufiksu i ich osnów derywacyjnych, w objaśnieniach haseł są one podawane jako tożsame, czasami jest zaznaczana różnica stylistyczna. Pośród rzeczowników, których objaśnieniem było „*me same*,

що і х”, w dostępnej nam wersji SUM znaleźliśmy 6662 przykładów (spośród wszystkich 75595 znaczeń). Większość z nich to oczywiście albo warianty fonetyczne wyrazów podstawowych, albo odpowiedniki stylistyczne (często – rusycyzmy), albo ich bliskie synonimy. Ale są także wyrazy typu *бізотня* і *біганина*, przedstawiane jako „*те саме, що бігання*” wtedy, gdy znaczenie samego wyrazu *бігання* jest podawane jako „*дія за знач. бігту 1*” (= czynność od znaczenia *біє* 1), a wyrazu *біє* – jako „*дія за знач. бігту 1-4*”.

Wydaje się, że zróżnicowanie na poziomie zbiorowości, które tutaj próbujemy wprowadzić, mogłoby tłumaczyć różnice semantyczne między takimi parami (ciągami) wyrazów.

W myśl przedstawionych wyżej przykładów, możemy przypuścić, że formalne rozgraniczenie między znaczeniem substancji a jej fragmentu jest możliwe na podstawie typu predykatu, z którym to pojęcie jest łączone. Im bardziej konkretny (Sceniczny) predykat łączymy z frazą nominalną, zawierającą formalnie kwantyfikowaną/ określaną substancję, tym większe prawdopodobieństwo, że mówimy raczej nie o substancji, lecz o jej fragmencie. W tym przejawia się podobieństwo do użycia środków określających z nazwami policzalnymi.

II.1.1.9 Reprezentatywność

W wielu przypadkach, stwierdzając coś o gatunku czy zbiorze przedmiotów, jednocześnie stwierdzamy to wobec pojedynczych przedstawicieli tego gatunku czy zbioru. Dlatego nie mając możliwości formalnego rozróżnienia czy mówimy o gatunku czy o przedmiocie, mamy do czynienia z wieloznacznością zdania. Tak jest w przypadku języka ukraińskiego.

Autorzy CGEL, traktując znaczenia gatunkowości i typowego przedstawiciela wspólnie pod nazwą generyczności, podają, że ta ostatnia może być wyrażana przez wszystkie trzy formy rodzajnika: „all three major forms of article (*the*, *a(n)* and *zero*) may be used generically to refer to the members of the class *in toto*” [CGEL, 281]. Potwierdzają to następującymi przykładami:

The bull terrier makes an excellent watchdog.

A bull terrier makes an excellent watchdog.

Bull terriers make excellent watchdogs.

W odróżnieniu od gatunkowego użycia z rodzajnikiem określonym *the*, użycie z rodzajnikiem nieokreślonym *a(n)* w zdaniu z predykatem, oznaczającym istotę, dotyczy typowego

przedstawiciela gatunku. Takiego zdania są autorzy CGEL, Longobardi, Lewis, Katz i Zamparelli. Użycie *the* odwołuje się do całego zbioru przedmiotów (*the tiger*), a użycie *a* odwołuje się do typowego przedstawiciela owego zbioru, stąd możliwe różnice w łączności (przyporządkowanych własności).

Potwierdzeniem tego jest fakt, zauważony w [Longobardi 2002], że nie-przedmiotowe użycie frazy nominalnej z rodzajnikiem nieokreślonym możliwe jest tylko z niektórymi wyrażeniami częstotliwości:

(57) a. *A bear with blue eyes is {common / rare / ?frequent / *widespread / *numerous}*

b. *Finding a bear with blue eyes is {common / rare / ?frequent / *widespread / *numerous}*

Tłumaczymy niegramatyczność powyższych zdań tym, że typowy (czy jakikolwiek) przedstawiciel dowolnego zbioru może posiadać typowe charakterystyki jakościowe zbioru, ale nie może posiadać charakterystyk ilościowych. Natomiast wyrażenia *common*, *rare*, zgodnie z hipotezą Katza i Zamparelliego dotyczą prawdopodobieństwa zdarzenia spotkania przedstawiciela opisanego typu: “A bear with blue eyes is common” can be interpreted as “The event of finding a bear w.b.e. (within certain spatial interval) is common/frequent/*numerous” [ibid.].

Reprezentatywność formalnie jest tożsama w języku angielskim z nieokreślonością przedmiotową, ponieważ jest wyrażana przez rzeczownik w liczbie pojedynczej z rodzajnikiem nieokreślonym. Mamy zatem często do czynienia z niedopowiedzeniem językowym. Pełna eksplicytna forma reprezentatywności może mieć wygląd następujący:

ang. *a typical representative of class x*;

ukr. *типовий представник класу x*.

W języku ukraińskim reprezentatywność potocznie jest wyrażana także za pomocą konstrukcji z powtórzonym rzeczownikiem, przedstawiającym dany gatunek, w narzędniku (Nnom + Ninstr):

Говорив я ним – баран бараном (= typowy baran, jak zwykły baran).

Хіба то чоловік? Ганчірка ганчіркою (UPM, 138).

Użycie reprezentatywne można zidentyfikować za pomocą rodzaju kwantyfikacji oraz poziomu abstrakcji (Sceniczna czy Indywidualna) frazy werbalnej.

Jeśli fraza werbalna jest skwantyfikowana egzystencjalnie albo ogólnie (za pomocą wyrażen kwantyfikujących *sometimes*, *always*), to mamy do czynienia z gatunkowością.

Kognitywistycznym uzasadnieniem tego twierdzenia może być to, że, aby czynić jakiegokolwiek generalizacje o przedmiocie albo osobie konkretnej, musimy być z nimi zaznajomieni – inaczej nie mamy podstaw do generalizacji. Zatem generalizować możemy o przedmiocie albo osobie określonej. Używamy wtedy w języku angielskim rodzajnika określonego.

Jedyną możliwą interpretacją użycia frazy werbalnej generalizującej z frazą nominalną z rodzajnikiem nieokreślonym jest reprezentatywność frazy nominalnej. Zazwyczaj jest to funkcja gatunku. W przypadku luźnego zbioru dystrybutywnego raczej wyrażamy tę dystrybutywność leksykalnie.

II.1.1.10 Rodzaje habitualności a osobliwości percepcji ludzkiej

*Matematyk, fizyk i geograf zostali wysłani
śmigłowcem na pewną wyspę, żeby ją opisać.
Przelatując nad wyspą zauważyli owcę, która się
pasła. Geograf napisał: na wyspie uprawia się
ziemię, funkcjonuje przemysł mleczarski, owczy ser
jest podstawą wyżywienia. Fizyk napisał: na
wyspie są czarne owce. Matematyk napisał:
zauważono owcę, z góry – czarna.*

Z pojęciem habitualności w literaturze anglojęzycznej zwykle kojarzy się regularna powtarzalność stanu, zdarzenia albo ich połączenia w stosunku do pojedynczego przedmiotu albo zbioru. W przypadku predykatów Scenicznych habitualność jest interpretacją konieczną, jeżeli predykowany jest zbiór.

Zatem egzystencjalność powtarzalną⁸⁵ i ogólność frazy werbalnej, a także typowość, traktujemy jako podrodzaje habitualności.

Typowość, podobnie do reprezentatywności na poziomie frazy nominalnej, traktujemy jako funkcję detaliczną (uszczegółowiającą) ogólności predykatów Scenicznych albo funkcję detaliczną predykatów Indywidualnych.

Przykład typowości, utworzonej od predykatu Scenicznego

⁸⁵ Egzystencjalność powtarzalną rozumiemy jako frazę werbalną, kwantyfikowaną za pomocą wyrażen *czasami, od czasu do czasu*, w odróżnieniu od egzystencjalności jednorazowej, kwantyfikowanej za pomocą nieokreślonego wyrażenia temporalnego *kiedyś, jakoś, jednego razu*.

Znaczenie typowości frazy werbalnej, wyrażanej przez czasownik w formie czasu teraźniejszego jest bardziej prawdopodobne w podrzędnych zdaniach porównujących, wprowadzanych przez spójniki *як, мов, мовби, немов, немовби, наче, начебто, неначе, ніби, нібито*. itd. Np.:

ukr. *І я прийду в життя твоє.*

Тебе, неznаного впізнаю,

як син вигнання впізнає

прикмети батьківського краю (Lina Kostenko).

Przykład typowości, utworzonej od predykatu Indywidualnego, tzw. prawda uniwersalna

Ang. *Teaching is for sure the best way to learn* (Barbara Partee 2005, 8).

Zdania ogólne właściwe są charakterystyczne dla nauk, przy czym raczej ścisłych. W życiu codziennym uogólniamy często nie mając wystarczających na to podstaw. Posługujemy się raczej prawdami probabilistycznymi, niż absolutnymi, por. teorię Ariela Cohena [1999, 2000, 2001]. W języku potocznym częste są wyrażenia hiperbolizowane, np. pol. *Piotr składa się z samych kłamstw*, ukr. *Петро – це суцільна брехня*, czy ang. *I am all ears* (pol. *Zamieniamy się w słuch*). Takie wyrażenia podkreślają pewną własność.

Do deklaracji ogólności możemy dojść albo drogą empiryczną, albo drogą wnioskowania logicznego. W zależności od przedmiotu naszego opisu oraz metodologii, którą możemy zastosować, wynikiem naszych rozumowań są albo zdania ogólne, albo typowe. Typowość jest częsta humanistyce. Chociaż czasami niesłusznie przedstawiana w formie ogólności, jest ona jednak wynikiem pewnej generalizacji, zwykle opartej na podstawie empirycznej. Typowość zatem można uważać za funkcję zbioru reprezentatywnego.

Katz i Zamparelli zaznaczają podobieństwo generycznego użycia rodzajnika nieokreślonego (*a-generic*), które „ochrzciliśmy” tutaj znaczeniem reprezentatywności, ze strukturą habitualną, mówiąc, że znaczenie 9a jest bliskie znaczeniu 9b:

(9) a. *A lion eats raw meat.*

b. *A lion typically eats raw meat.*

(Typowy) lew je surowe mięso.

Lew (typowo/ z reguły) je surowe mięso.

W języku ukraińskim ta różnica może być eksplikowana tylko leksykalnie, za pomocą wyrazów *типовий, пересічний, звиклий, нормальний*, itd., np.:

довільний, пересічний, середньостатистичний;

Пересічний футбольний вболівальник не переймається комфортом.

Ang. *average*;

Your average football supporter is not interested in comfort (z prasy).

Wyrazy takie jak *traditional, standard, average* (pol. *przeciętny, średniostatystyczny*) wyrażają **habitualność**, przy czym może ona dotyczyć różnych przekrojów czasowych, por.:

*We begin our analysis of noun phrases by looking at a now **traditional** semantic treatment of NPs... This analysis goes back to the work of Gottlob Frege, a German philosopher of the nineteenth century, who first provided the now **standard** technical means of analyzing sentences containing quantified noun phrases...* (Cann, 151).

Habitualność pojawia się wraz z kwantyfikacją „wielościową” frazy nominalnej, która wymusza powielenie predykcji. Często nieprzedmiotowe użycia rzeczowników z rodzajnikiem nieokreślonym (tzw. *A-generic*) są łączone w zdaniach z przysłówkiem kwantyfikacji *always, usually, rarely, never*, itd., por. przykłady z [Lewis 1975]. Zauważył on podobieństwo niektórych konstrukcji z kwantyfikatorami na poziomie frazy nominalnej i frazy werbalnej.

(64) a. *A sentence always contains a noun.* → *All sentences contain a noun.*

b. *A sentence usually contains a verb.* → *Most sentences contain a verb.*

c. *A sentence rarely contains a hash sign.* → *Few sentences contain a hash sign.*

d. *A sentence never contains two periods.* → *No sentence contains two periods.*

Możemy dodać dla kompletności jeszcze jedną parę zdań:

e. *A sentence sometimes contains an adverb* → *Some sentences contain an adverb.*

Podobieństwa między werbalnymi i nominalnymi sposobami wyrażania kwantyfikacji są widoczne w większości przypadków nawet na poziomie formalnym.

W myśl naszego rozumienia reprezentatywności zdania powyższe interpretujemy następująco: Jeśli x jest typowym zdaniem, to szanse, że zawiera rzeczownik są równe 100% (żadne, pół-na-pół, itd.).

Zdania Lewisa pokazują, że wyrażenia *always, usually, rarely* itd., które formalnie kwantyfikują frazę werbalną, w rzeczywistości mogą kwantyfikować albo predykat albo

podmiot. Kiedy w pozycji podmiotu występuje zbiór (albo jego reprezentacja), to wyrażenia kwantyfikujące we frazie werbalnej kwantyfikują frazę nominalną.

Łatwość przejścia z poziomu kwantyfikacji frazy werbalnej na poziom kwantyfikacji frazy nominalnej, zaprezentowana przez Lewisa oraz możliwość wytłumaczenia zdań reprezentatywnych poprzez zdania habitualne (każdy kwantyfikator nominalny znajduje swój odpowiednik werbalny) pokazuje, że reprezentatywność jest operacją myślową uśrednienia, poprzedzoną przez uogólnienie na poziomie werbalnym.

Typowy lew to taki lew, którego najczęściej można spotkać.

*Przeciętny człowiek, średni, statystyczny widz, tradycyjny strój także mają **implikacje predykatywne**. Etymologicznie zarówno *przecięcie* (przekrój), jak i *statystyka* czy *tradycja* zakładają wykonanie jakiejś czynności, która daje rezultat uśredniony.*

Z przykładów Lewisa mogłoby wynikać, że kwantyfikacja frazy werbalnej zależy wyłącznie od rodzaju kwantyfikacji podmiotu. Jeśli uważnie przyjrzeć się tym przykładom, to widzimy pewne ograniczenie na takie podejście. Wyrażenie *sentence* jest predykowane przez czasownik Indywidualny, a zatem niekwantyfikowalny. Jeśli zastosujemy predykat Sceniczny, to pojawia się możliwość kwantyfikacji podwójnej, która może mieć różną wartość, np. egzystencjalna we frazie nominalnej i ogólna we frazie werbalnej.

Few sentences are always translated correctly (into all languages).

W następnym rozdziale próbujemy bardziej systemowo podejść do opisu interakcji różnie skwantyfikowanych fraz nominalnych i werbalnych różnego poziomu abstrakcji w zdaniu.

II.1.1.11 Interakcja kwantyfikacji frazy nominalnej i frazy werbalnej

W poprzednim rozdziale pokazywaliśmy związek między kwantyfikacją zbioru a kwantyfikacją predykatu i pojęciem reprezentatywności. Kwantyfikacja frazy werbalnej wykazuje korelację z kwantyfikacją frazy nominalnej.

Sytuacja zmienia się, kiedy fraza nominalna otrzymuje własny kwantyfikator, np.:

pol. *Niektórzy ludzie nigdy nie kłamią.*

Wszyscy ludzie czasami kłamią.

Niektórzy ludzie zawsze kłamią.

Niektórzy ludzie czasami kłamią.

Popatrzmy na możliwe korelacje podmiotów i orzeczeń na różnych poziomach abstrakcji.

Sytuacja 1.

Jeśli podmiot i orzeczenie znajdują się na tym samym poziomie abstrakcji, to nie musimy sięgać do pojęcia zbioru, natomiast wskazujemy, że dwa sygnifikaty mają ten sam denotat. Takie sytuacje są możliwe zarówno na poziomie konkretnych nazw przedmiotowych, jak i nazw predykatowych:

$$A=B$$

A – Warszawa; B – stolica Polski.

Zdania przykładowe: *Warszawa jest stolicą Polski.*

To jest ten człowiek, o którym ci wczoraj opowiadałam (= ten człowiek jest człowiekiem, o którym ci wczoraj mówiłam).

Sytuacja 2.

Na poziomie nazwy predykatowej, takim stwierdzeniem równoznaczności jest każda definicja, która spełnia warunek klasyczności, opisany w części teoretycznej.

Zdanie: *Człowiek jest istotą dwunogą bez piór.*

$$A=B$$

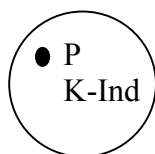
A – zbiór ludzi; B – zbiór istot dwunogich bez piór.

Takie zdania utożsamiają zbiory i zestaw własności, na którego podstawie te zbiory są definiowane.

Sytuacja 3.

Jeśli mamy sytuację, gdzie podmiotem jest nazwa konkretna przedmiotowa, a orzeczeniem – predykat Indywidualny, możemy to pokazać poprzez włączenie danej nazwy do zbioru, określonego przez dany predykat Indywidualny.

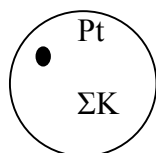
Zdanie: *Piotr jest kłamliwy*.

P – Piotr; K-Ind – zbiór osób kłamliwych.

Sytuacja 4.

Jeśli mamy sytuację, gdzie podmiotem jest nazwa konkretna przedmiotowa, a orzeczeniem – predykat Sceniczny, to pojawia się możliwość kwantyfikacji frazy werbalnej. Możemy to pokazać poprzez odniesienie przekrojów czasowych danego przedmiotu do sytuacji kłamstw.

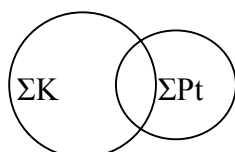
Pt – przekrój czasowy Piotra; ΣK – zbiór sytuacji kłamstw.

Zdanie: *Piotr teraz kłamie albo Piotr wczoraj skłamał o twoim przyjeździe*.

Podobieństwo 3 i 4 jest pozorne – jesteśmy na różnych płaszczyznach abstrakcji.

Sytuacja 5.

Sytuacje mogą także być kwantyfikowalne w stosunku do osoby (predykat Sceniczny w stosunku do predykatu Indywidualnego):

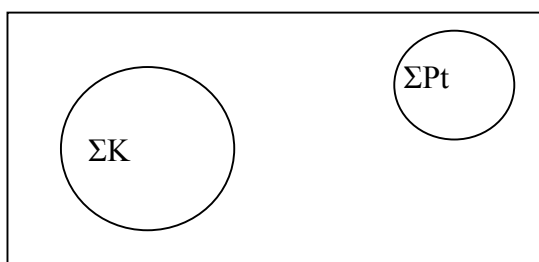
ΣK – zbiór sytuacji kłamstw.

ΣPt – Piotr jako zbiór Scen-sytuacji – przekrojów czasowych Piotra.

Przecięcie tych dwóch zbiorów daje zbiór kłamstw, w których uczestniczy Piotr.

Zdanie: *Piotr czasami kłamie*.

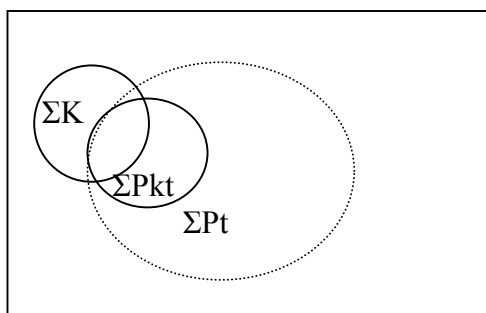
Natomiast zdanie *Piotr nigdy nie kłamie* nie wymaga ograniczania się do potencjalnych kłamstw Piotra, możemy pokazać je następująco:

Oznaczenia jak wyżej. Dane zbiory nie przecinają się.

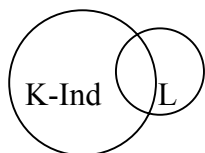
Tutaj musimy zaznaczyć, że uciekamy się do pewnego uproszczenia, ponieważ zbiór ΣPt przedstawia nie wszystkie możliwe przekroje czasowe Piotra, lecz wszystkie możliwe przekroje potencjalnych kłamstw Piotra (zgodnie z definicją ogólności we frazie werbalnej „zawsze, kiedy A, to B”). Z powodu tego uproszczenia nie możemy rozgraniczyć sytuacji *Piotr zawsze kłamie* i *Piotr czasami kłamie*. Obie byłyby przedstawiane jako przecięcia zbiorów.

Żeby pokazać właściwą kombinację, trzeba wprowadzić zbiór wszystkich przekrojów czasowych Piotra (ΣPt) oraz zawarty w nim zbiór wszystkich potencjalnych kłamstw Piotra (ΣPkt). Jeśli przecięcie ΣK i ΣPt jest równe ΣPkt – zdanie oznacza, że Piotr kłamie zawsze. Jeśli jest ono mniejsze, niż ΣPkt – wyrażamy treść *Piotr czasami kłamie*.

Sytuacja 6.

Jeśli w podmiocie mamy zbiór, a w orzeczeniu – predykat Indywidualny, to pojawia się możliwość kwantyfikowania zbioru ze względu na to, czy dana predykcja pojedynczych jednostek tego zbioru daje zdanie prawdziwe czy fałszywe.

K-Ind – zbiór przedmiotów kłamliwych; L – zbiór ludzi.

Zdanie: *Niektórzy ludzie są kłamliwi.*

Możliwe jest użycie także innych kwantyfikatorów, np.:

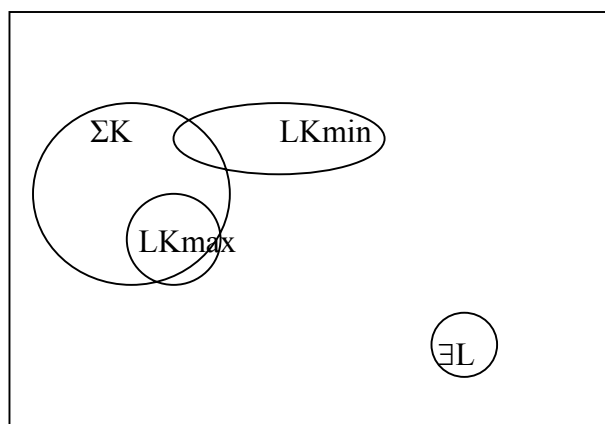
(Niektórzy/wszyscy/większość) ludzie są kłamliwi.

Różnicę między nimi wyznacza się za pomocą odwołania się do wielkości zbiorów. Takie przypadki są dobrze opisane w pracach o kwantyfikatorach uogólnionych, o których krótko wspominaliśmy w części przeglądowej tej pracy.

Podobieństwo 5 i 6 jest pozorne – jesteśmy na różnych płaszczyznach abstrakcji, co szczególnie dobrze przejawia się w przypadkach z potrzebą rozgraniczenia *zawsze* i *czasami*.

Sytuacja 7.

Przy kwantyfikacji podwójnej (innej we frazie nominalnej i innej we frazie werbalnej), to trudniej jest ująć taką sytuację graficznie. Mamy wtedy interakcję trzech poziomów abstrakcji, dlatego musimy rozdzielać jeden ze zbiorów na frazy kwantyfikowane.

Niedefiniowana ilościowo część zbioru jest oznaczana w języku polskim przez wyraz *niektórzy* (por. prace Grzegorzczukowej oraz rozdział o egzystencjalności frazy nominalnej niżej). W języku ukraińskim używa się wyrazu *dexmo*, a w angielskim – *some*.

W graficznym przedstawieniu zbiorowym oznaczamy niedefiniowaną ilościowo część zbioru jako $\exists L$ - $\exists x L(x)$.

Przykłady zdań:

Niektórzy ludzie nigdy nie kłamią. (pokazane graficznie jako $\exists L$)

Niektórzy ludzie zawsze kłamią.

Niektórzy ludzie czasami kłamią.

Uwaga do dwóch ostatnich zdań: mówimy o potencjalnych sytuacjach kłamstw dowolnego niezdefiniowanego ilościowo podzbioru ludzi, a nie o wszystkich ich przekrojach czasowych. Graficznie będzie to przedstawione jako przecięcie zbiorów potencjalnych sytuacji kłamstw ludzi i sytuacji kłamstw, podobnie do sytuacji 5 wyżej.

To samo ograniczenie musimy utrzymywać w zdaniach ze zwartościową kwantyfikacją egzystencjalną frazy werbalnej:

Niektórzy ludzie kłamią rzadko.

Niektórzy ludzie często kłamią.

Zaznaczyliśmy zbiory niektórych ludzi jako LK_{min} i LK_{max} w zależności od tego czy większość ich potencjalnych sytuacji kłamstw jest realizowana jako kłamstwa czy też nie.

Kwantyfikacja egzystencjalna może być rozbudowana o dodatkowe znaczenie wartości ilościowej albo proporcjonalnej. Neutralne egzystencjalne *some* albo *sometimes* mogą być uszczegółowione do *few*, *most* czy *often*, *seldom*. W przypadku wartościowania któregoś ze zbiorów musimy wprowadzić porównanie nie tylko między zbiorem predykowanym i zbiorem predykującym, ale także między różnie kwantyfikowanymi zbiorami predykowanymi. Żeby wyjaśnić znaczenie jednego z następujących zdań, musimy porównywać między sobą znaczenia fraz *few people* i *most people* albo *lie rarely* i *often lie*.

Some people lie rarely.

Some people often lie.

Few people sometimes lie.

Most people sometimes lie.

Few people lie rarely.

Most people lie often.

Pozostaje jeszcze wiele pytań do rozstrzygnięcia. Np. dlaczego zdanie *?All people lie rarely* wydaje się być nienaturalne – czy jest w tym jakieś ograniczenie systemowe? Jakie są reguły łączenia kwantyfikatorów? Pozostawiamy je na razie na przyszłość.

II.1.1.12 Podsumowanie

*Мы говорим – Ленин, подразумеваем – партия.
Мы говорим – партия, подразумеваем – Ленин.
(jedno z haseł radzieckich)*

Podsumowując rozdział o kwantyfikacji na poziomie uogólnień możemy stwierdzić, że ma ona charakter dwoisty – z jednej strony mówimy o wielu przedmiotach, z drugiej zaś drogą abstrahowania od niektórych cech tworzymy nowy byt, który może zawierać kilka przedmiotów. Takie najbardziej ogólne pojęcie, przeciwstawiane konkretnym przedmiotom, nazywamy zbiorem.

Jeśli abstrahujemy od cech przypadłościowych, a zostawiamy cechy istotne, to tym nowym bytem jest gatunek.

Jeśli o dołączeniu przedmiotów do pewnego zbioru decydują cechy przypadłościowe (np. przebywanie w tej samej czasoprzestrzeni), to do takiej „stabilnej” syntezy nie dochodzi i zbiór traktujemy raczej dystrybucyjnie.

W każdym przypadku, gdzie został wyróżniony gatunek, jego nazwa – wyraz (hasło słownikowe) – określa go w sposób, w jaki nazwa własna, np. imię i nazwisko, ewentualnie dodatkowe identyfikatory, określają konkretnego człowieka czy inny pojedynczy przedmiot. Niektóre środki wskazują na to czy mówimy w danym przypadku o zbiorze czy o jego przedstawicielu i potrafią jednocześnie wskazać np. jednostkowość zbioru i egzystencjalność przedmiotu, należącego do tego zbioru. Takimi są angielskie *such* i ukraińskie *макуї*.

Wiele form zarówno w języku angielskim, jak i ukraińskim jest wieloznacznych pod względem zbiorowości. Po pierwsze, istnieją zdania, w których frazy nominalne mogą być traktowane zarówno jako konkretne nazwy przedmiotowe, tak i nazwy zbiorowe.

Po drugie, jeśli kontekst (rodzaj użytego predykatu, charakterystyki czasoprzestrzenne, itd.) wyróżnia dane użycie jako nie-przedmiotowe, to wciąż może ono oznaczać kilka rodzajów zbiorowości.

Wśród tych ostatnich rozróżniamy gatunkowość, substancjonalność, dystrybutywność na poziomie frazy nominalnej.

Użycie terminu generyczność pozostawiamy dla uogólnienia zarówno na poziomie frazy nominalnej, jak i werbalnej i oprócz wymienionych wyżej rodzajów zbiorowości dołączamy do niej także habitualność.

Hierarchię nazw generycznych przedstawiamy zatem następująco:

generyczność	
zbiorowość	habitualność
gatunkowość	
reprezentatywność (funkcja od gatunkowości)	typowość
substancjonalność	
dystrybutywność	

Zbiorowość

Wielość jest pierwszym krokiem do uogólnienia i wyraża się w obu językach poprzez użycie rzeczownika w liczbie mnogiej w przypadku frazy nominalnej oraz wyrażeniami typu *x razy* z czasownikami w przypadku frazy werbalnej. Dalszym krokiem abstrakcji jest gatunkowość, która znowu wyraża się poprzez użycie w liczbie pojedynczej oraz habitualność dla czasowników.

Gatunkowość jest uogólnieniem zbioru na podstawie cech istotnych. W języku angielskim wyraża się za pomocą użycia rzeczownika z rodzajnikiem określonym *the* w połączeniu z predykatami **Generycznymi**. W ukraińskim – za pomocą użycia z predykatami **Generycznymi**.

Reprezentatywność jest funkcją znaczenia gatunku.

Reprezentatywność jest wyrażana w języku angielskim użyciem danej frazy nominalnej z rodzajnikiem nieokreślonym i połączeniem jej z predykatem **Indywidualnym**. Leksykalnie wyraża się także za pomocą wyrazów *typical, average*.

W języku ukraińskim reprezentatywność jest wyrażana leksykalnie – *мунсовий, непецичний* – oraz poprzez użycie predykatów **Indywidualnych**. Z punktu widzenia kategorii określoności

jest to formuła złożona, w skład której wchodzi pojęcie określonego zbioru oraz nieokreślonego przedstawiciela tego zbioru.

Substancjonalność przedstawia zbiór, który łączy przedmioty na podstawie cech istotnych, ale niepercepowalne dla ludzi. Dyferencjacja między poszczególnymi jednostkami tego zbioru często zachodzi na podstawie porcjonowania, ma charakter raczej pragmatyczny i jest cechą przypadłościową. Chociaż substancjonalność przedstawia pewien konkretny gatunek, zawiera ona znaczenie jednostkowości.

Fragmentaryczność

Percepowalne jednostki substancji (funkcja substancjonalności) najczęściej są przedstawiane jako **porcje** i nie są określone, np. *a glass of milk*. Mogą jednak być określane za pomocą cech przypadłościowych, np. posiadacza czy czasoprzestrzennych.

W odróżnieniu od znaczenia reprezentatywności, fragment (porcja) substancji oznacza dowolnego, a nie typowego przedstawiciela zbioru i przekazuje znaczenie nieokreśloności.

Dystrybutywność natomiast jest kategorią synkretyczną, która łączy w sobie ogólność – mówimy o wszystkich przedmiotach, połączonych przez pewną cechę przypadłościową w jeden zbiór, oraz jednostkowość każdego z tych przedmiotów i jednostkowość samego zbioru. Przypadłościowość cechy łączącej nie jest przypadkowa – gdyby zbiór był łączony za pomocą cechy istotnej, to trudno byłoby wyodrębnić poszczególne przedmioty i traktować je ze szczególną uwagą – dyferencjować, ponieważ rozmiar zbioru mógłby wykraczać poza granice percepcji ludzkiej. Często sytuacje resursowe, które tworzą zbiór dystrybutywny, są oparte właśnie na osobliwościach percepcji, np. ramie czasoprzestrzennej.

Habitualność jest kategorią, określającą pewien zbiór zdarzeń albo stanów, wyodrębniony na podstawie przedmiotu, który jest ich „wykonawcą” albo „doznawcą”. W zestawieniu z opisywanym wyżej zróżnicowaniem między gatunkowością i dystrybutywnością, habitualność jest generalizacją cech przypadłościowych. Formalnie wyraża się ona czasami za pomocą odpowiednich wyrażen kwantyfikujących albo na poziomie frazy werbalnej – *always*, *sometimes*, *usually* – albo na poziomie frazy nominalnej poprzez użycie kwantyfikatorów *all*, *some*, *few* z użyciem predykatów Scenicznych. Predykat Sceniczny, użyty z podmiotem reprezentatywnym, ma interpretację habitualną.

W języku potocznym możliwe jest opuszczenie wymienionych wyrażen kwantyfikujących albo tendencja do użycia kwantyfikatorów ogólnych bez dostatecznego potwierdzenia empirycznego. Takie użycia traktujemy jako prawdy probabilistyczne (z wysokim prawdopodobieństwem spełnienia). Z punktu widzenia kategorii określoności habitualność jest wyrażeniem nieokreśloności.

Typowość uważamy za funkcję „detaliczną” od habitualności. Formalnie różnica między typowością i habitualnością polega na tym, że habitualność odwołuje się do wielu zdarzeń albo stanów, a typowość – do jednego, przewidywanego na podstawie doświadczenia powtarzających się zdarzeń czy stanów albo wnioskowania logicznego, stanu bądź zdarzenia.

Analiza generyczności, której poświęciliśmy tak dużo uwagi w naszej pracy, jest usprawiedliwiona tym, że na tym poziomie występuje najwięcej różnic w użyciach rodzajników w różnych językach rodzajnikowych. Wystarczy wspomnieć przykłady użycia rodzajników angielskich i francuskich w pracy Karolaka [2002]. Istota rodzajnika (przynajmniej określonego) jest niezmienna, jeżeli chodzi o konkretną nazwę przedmiotową. Nie potrzebujemy głębszej analizy frazy nominalnej, jeśli chcemy poprawnie stosować rodzajnik w tych przypadkach (abstrahując na razie od pragmatycznej strony tego problemu). Natomiast nie możemy poprawnie stosować rodzajnika w różnych językach na poziomie generycznym, jeśli nie wiemy, o jakim rodzaju generyczności mówimy.

II.2 Określoność frazy werbalnej

II.2.1 Co jest kwantyfikowalne we frazie werbalnej? Indywidualność/ Sceniczność

Ars longa, vita brevis est

Na początku spróbujmy sobie odpowiedzieć na pytanie: na jakiej podstawie stwierdzamy, że fraza werbalna może być kwantyfikowalna, skoro nawet języki, które posiadają formalne środki specjalnie przeznaczone do określania na poziomie frazy nominalnej, nie mają takich dla określania frazy werbalnej. Jakie są korelacje między frazą werbalną a frazą nominalną?

W swojej przełomowej pracy Carlson stwierdza, że predykaty czasownikowe⁸⁶ i nie-czasownikowe zachowują się w różny sposób pod względem możliwości przejścia z jednego poziomu na inny, pierwsze z nich zawsze mogą predykować zbiory, a drugie tego nie potrafią: „Predykaty **werbalne** zawsze mogą tworzyć generalizację poziomu gatunkowego (“kind-level” generalization):

(69) a. *Fido eats beans with rice.*

b. *Dogs eat beans with rice.*

Predykaty **nie-verbalne** zwykle **nie** potrafią stwarzać generalizacji poziomu Indywidualnego z własności Scenicznych (“object-level” generalization from stage-level properties):

(70) a. *Fido is tired.*

b. *Dogs are tired.* (some dogs, not “all” dogs)

Potrafią one jednak tworzyć generalizacją gatunkową z własności Indywidualnych:

(71) a. *Fido is intelligent*

b. *Dogs are intelligent*” [Katz i Zamparelli 2005].

Powstaje naturalne pytanie, dlaczego tak jest? Odpowiedź wydaje się być dość prosta – o Sceniczności czy Indywidualności czasowników decyduje forma aspektualno-temporalna, w której zostały użyte, albo korelacja z odpowiednimi wyrażeniami temporalnymi. Oczywiście, pozostają jeszcze pewne ograniczenia, związane ze znaczeniem leksykalnym. Omawiamy je w następnym rozdziale.

Zakres czasowy konkretnej realizacji przymiotnika też może być korelowany przez wyrażenia temporalne, możemy np. ograniczyć zakres znaczenia predykatu przymiotnikowego poziomu

⁸⁶ Wyrażenia ‘predykat’ tutaj i dalej używamy w odniesieniu do znaczenia, a wyrażen ‘czasowniki’ i ‘przymiotnik’ – w odniesieniu do formy.

Indywidualnego za pomocą wyrazu *dzisiaj*. Takie przypadki jednak są już nacechowane, często zawierają znaczenie modalne, o nich piszemy niżej.

Rozróżniać należy także tzw. przymiotniki dyspozycyjne, które są funkcją podstawowych i należą do poziomu Indywidualnych. Dyspozycyjność może być wyrażana leksykalnie albo słowotwórczo – np. angielskie przymiotniki z sufiksem *-ible*, *-able*.

Przykładem pary leksykalnej są *tired* i *tiresome* (*zmęczony* i *męczący, dokuczliwy*). Ta różnica na poziomie leksykalnym może być zakłócana homonią gramatyczną, np. *palący* (teraz): *palący* (w ogóle). Kontekst jednak te formy rozgranicza dość skutecznie, np. w kontekście Indywidualnym *Wagon dla palących*. odbieramy ten wyraz też jako Indywidualny. Natomiast w kontekście Scenicznym *Paląca dziewczyna spojrzała na mnie*. odbieramy go jako Sceniczny.

Różnica jest także sygnalizowana składniowo – wyraz *palący*, użyty w pozycji orzeczenia, jest odbierany jako Indywidualny, a dla użyć Scenicznych stosuje się odpowiednie formy czasownikowe.

A więc predykaty nie-czasownikowe mają już na poziomie słownikowym zawierać restrykcje na pewne rodzaje kwantyfikacji (można powiedzieć nawet, że na samą możliwość bycia kwantyfikowanym). Według Carlsona, predykaty Sceniczne reprezentują jakość tymczasową lub przejściową (a), natomiast predykaty Indywidualne – bardziej stabilne/ stałe (*more permanent*) jakości (b):

Firemen are available. (*Strażacy są dostępni/ obecni*).

Firemen are intelligent. (*Strażacy są inteligentni*).

Wieloryb jest głuchy.

Wieloryb jest zadowolony.

Jan zna angielski (*Jan mówi po angielsku jest dwuznaczne w języku polskim*).

Jan je zupę.

James Pustejovski [Tenny, Pustejovski 2000, 20] w swojej przeglądowej pracy „The History of Events” twierdzi, że na danym etapie rozwoju wiedzy lingwistycznej najważniejsza praca, związana z rozróżnieniem między Scenicznymi i Indywidualnymi predykatami wciąż na nas czeka.

Renate Musan opisuje w pracy „Tense, Predicates, and Lifetime Effects” ciekawe zjawiska relacji predykatów Indywidualnych i form temporalnych, w których mogą one występować. Predykat *be from America* (pochodzić z Ameryki) jest predykatem Indywidualnym a czas sytuacji (użycie terminologiczne) pokrywa całkowicie czas istnienia Indywiduum. Jeśli ktoś

pochodzi z Ameryki, to jest to prawdą przez całe życie tej osoby. W związku z powyższym Musan stwierdza, że zdanie: *Gregory was from America* (*Gregory pochodził/ dosł. "był" z Ameryki*) może być poprawne tylko w przypadku, kiedy Gregory już nie żyje.

Nie można się do końca z tym twierdzeniem zgodzić, ponieważ ignoruje ono aspekt modalny, zwłaszcza imperceptywny, podobnego wypowiedzenia oraz inne przypadki, kiedy wyrażenie kwantyfikujące dotyczy sfery modus, a nie dictum (por. prace Koseskiej-Toszewej). W następnym rozdziale rozpatrujemy przypadki użycia wyrażen kwantyfikujących *zawsze*, *czasami* z predykatami Indywidualnymi.

II.2.1.1 Wyrażenia kwantyfikujące *zawsze*, *czasami* a predykaty Indywidualne

Violetta Koseska-Toszewa w [1997, 1999] pisze o różnych możliwych interpretacjach znaczeń wyrażen kwantyfikujących *zawsze* i *czasami*. Stwierdza, że pierwsze znaczenie *zawsze* jest w *każdym przypadku* (= *zawsze* kiedy A, to B). Jest ono eksplikowane „za pomocą kwantyfikatora ogólności, przebiegającego przez zbiór danych przypadków (warunków)” [1997, 129].

Drugie znaczenie natomiast wyraża „ogólność, ale w ramach danego przypadku, na przykład w ramach danego stanu” [1997, 129]. Takim jest jednostkowy stan *bycia mężem Marii* w zdaniu *Jan zawsze był mężem Marii*. Rola wyrażenia ogólności *zawsze* i jego bułgarskiego odpowiednika określa się tak, że one „mówią nam o tym, że stan trwa bez przerw” [ibid.].

Możliwość łączenia *zawsze* z predykatem Indywidualnym *być mężem x* jest sprzeczne z twierdzeniem Musan – z powyższego zdania wcale nie wynika, że Jan nie żyje.

Natomiast zdanie *?Gregory zawsze pochodził z Ameryki* wydaje się być mniej fortunate.

Wobec tego musimy rozgraniczyć Indywidualność absolutną i względną, która polega na tym, że niektóre stany stałe są długotrwałe, ale jednak mogą podlegać zmianom. Człowiek może ożenić się powtórnie, ale nie może urodzić się powtórnie (zgodnie z definicją pojęcia człowieka).

Samo to rozgraniczenie jednak nie wyczerpuje problemu sprzeczności wyżej podanych twierdzeń Koseskiej-Toszewej i Musan – w obu intuicyjnie wyczuwa się pewną rację. Nasze obserwacje nad materiałem językowym pozwalają wysunąć kilka tez, które będziemy próbowali uzasadnić niżej:

Po pierwsze – realizacja różnych znaczeń *zawsze* jest ściśle związana z typem predykatu, który one kwantyfikują.

Po drugie – w przypadku predykatów Indywidualnych *zawsze* kwantyfikuje znaczenie sfery modus, a nie dictum. Takie użycie jest nacechowane modalnie. Natomiast główny predykat Indywidualny ze sfery dictum jest stanem kwantyfikowanym jednostkowo (zgodnie z twierdzeniem Koseskiej-Toszewej).

Po trzecie – nie istnieje symetria pomiędzy różnymi znaczeniami wyrażen *zawsze* i *czasami*.

Zatrzymajmy się najpierw na wyrażeniu *zawsze*.

Anomalia słynnych przykładów Jeleny Paduczewej **Ivan jest zawsze głuchy.*, **Wieloryb jest zawsze głuchy/ssakiem.* traktowana jest przez autorkę jako znaczenie własności stałej predykatów *być głuchym/ być ssakiem*, czyli „sytuacji bez temporalnej lokalizacji”. Predykat Indywidualny *x jest głuchy*, jeśli nie jest użyty metaforycznie (*x udaje, że jest głuchy*, np. *Іван завжди глухий на мої прохання.*), nie może łączyć się z kwantyfikatorem *zawsze* w kontekstach oznajmujących.

Predykat *bycie mężem Marii*, podany przez Koseską-Toszewą w przykładzie drugiego znaczenia *zawsze* („bez przerw”), w założeniu jest własnością stałą, co odpowiada carlsonowskiemu pojęciu predykatu Indywidualnego. W przypadku transformacji tego zdania na zdanie z predykatem w formie czasu teraźniejszego staje się ono niepoprawne, przy czym wciąż opisuje jednostkowy stan bycia mężem Marii, stan bez przerw.

**Jan zawsze jest mężem Marii.*

Zdania Paduczewej, z użyciem predykatu w formie czasu przeszłego, stają się dopuszczalne:

Iwan zawsze był głuchy.

Wieloryb zawsze był ssakiem.

Pierwsze skojarzenie, które przychodzi w związku z możliwą interpretacją takich zdań, jest związane z modalnością imperceptywną. Według Koseskiej-Toszewej różnica w zdaniach *Ona jest dobrą nauczycielką.* i *Ona była dobrą nauczycielką.* polega nie tylko na różnym znaczeniu temporalnym, ale także na imperceptywności zdania drugiego (forma czasu przeszłego jest niejednoznaczna). Znaczenie imperceptywności włącza w siebie stan mentalny nadawcy wypowiedzi i stan mentalny jego informatora, które mogą się różnić. Zatem, oprócz dwóch predykatów Indywidualnych (*ona* i *nauczycielka*) mamy jeszcze kilka predykatów Scenicznych – stanów mentalnych. Przypuszczamy więc, że użycie *zawsze* z predykatami Indywidualnymi w formie czasu przeszłego jest dopuszczalne tylko w przypadku kwantyfikowania tzw. możliwych światów (albo stanów mentalnych). Pojawienie się *zawsze*

w takich wypadkach niesie ze sobą nie tylko znaczenie kwantyfikujące lecz i znaczenie modalne.

Zróżnicowanie, które umożliwia kwantyfikowanie zakresowe predykatów Indywidualnych, jest zróżnicowaniem przynajmniej dziedziny samego predykatu i jego przeciwdziedziny. *Bycie ssakiem* przeciwstawia się wtedy *nie-byciu ssakiem*. Zróżnicowanie, wymagane dla kwantyfikacji, przesuwają się ze sfery jedynie możliwego, unikalnego „obiektywnego” opisu rzeczywistości (= to co przekazujemy w dobrej wierze i co jest ogólnie uznawane za wiedzę obiektywną) w zakres opisu subiektywnego, opartego na wiedzy poszczególnych interlokutorów. Możliwość zróżnicowania występuje wtedy, kiedy istnieją różne stany wiedzy o tym samym obiekcie (rzeczywistości). Zatem, kiedy mówimy *Wieloryb zawsze był ssakiem*., to *zawsze* nie ma znaczenia temporalnego. Używamy takiego zdania w przypadkach, kiedy ktoś wątpi w to, że wieloryb jest ssakiem, a my, wyrażając naturalny sprzeciw, chcemy stwierdzić, że nie ma takiego możliwego świata, gdzie wieloryb nie byłby ssakiem (= *Zawsze wierzyłem/wiedziałem, że wieloryb jest ssakiem.*).

Wobec tego proponujemy uściślić określenie drugiego znaczenia wyrażenia *zawsze* nie tylko jako stanu bez przerw, lecz także jako wyrażenia kwantyfikującego stany mentalne, dotyczące prawdziwości sytuacji, wyrażonej przez predykat główny, czyli: „we wszystkich możliwych światach jest prawdą, że...”.

Rozwijając ten wątek, możemy podać kolejne przykłady, kiedy wyrażenia kwantyfikujące mogą być używane z predykatami o znaczeniach własności stałych.

Dla tego dziecka wieloryb czasami jest ssakiem, a czasami rybą.

Dla tego dziecka wieloryb nigdy nie będzie ssakiem!

Dla mnie wieloryb zawsze jest ssakiem.

W jednym z opisanych stanów mentalnych prawdziwym jest *bycie ssakiem przez wieloryba*, w drugim zaś – *bycie nie-ssakiem* jest prawdziwe (= Czasami to dziecko mówi, że wieloryb jest ssakiem, a czasami zapomina się i mówi, że wieloryb jest rybą)

W ostatnim przypadku użycie *zawsze* w stosunku do sfery modus *dla mnie* dotyczy zbioru wszystkich sytuacji, kiedy myślę o wielorybie jako gatunku, który odnosi się do jakiejś klasy.

Zawadziliśmy już w ostatnich przykładach o możliwe znaczenia wyrażenia *czasami*. Wspomnianą w bronionych przez nas tezach asymetrię znaczeń *czasami* i *zawsze* można zilustrować następującym zdaniem:

**Jan czasami był mężem Marii.*

Teoretycznie, takie zdanie jest możliwe tylko wtedy, kiedy traktujemy pojęcie związku małżeńskiego jako własności Scenicznej. Takie sytuacje jednak są sprzeczne z naszymi realiami kulturowymi, uznajemy więc, że zdanie nie jest poprawne.

Wyrażenie *czasami* nie wydaje się kwantyfikować stanów mentalnych z taką łatwością, jak *zawsze*. Jeśli nie zaznaczamy jawnie „właściciela” stanu mentalnego, to domyślnie mówimy o stanie własnym. Wtedy, jeśli *czasami* nam się wydaje, że Jan jest mężem Marii, a *czasami*, że nie, to świadczyć to może tylko o schizofrenii mówiącego, przy czym implikuje, że uświadamia on sobie tę osobliwość swojego mózgu. To zbyt wiele jak na tak pozornie trywialną sytuację komunikacyjną!

Zdanie *Jan zawsze był mężem Marii*. możemy parafrazować, jako „Jestem absolutnie pewien/pewna, że Jan nie był mężem nikogo innego oprócz Marii przez całe jego życie (do momentu mówienia w przypadku, jeśli Jan żyje, albo do momentu śmierci Jana, jeśli już nie żyje)”. Natomiast podobne zdanie z *czasami* nie będzie, jak by można przewidywać, określało naszej wątpliwości co do opisaney sytuacji. Dlatego zazwyczaj używamy innych środków (*wątpię, podobno*, itd.).

Jak widać ze zdań typu: *Dla tego dziecka wieloryb czasami jest ssakiem, a czasami rybą, czasami*. może pełnić funkcję kwantyfikowania możliwych światów (stanów mentalnych), jeśli mówimy o stanach mentalnych osoby innej, niż mówiący (*dziecko*), jednocześnie zdając sobie sprawę z niepoprawności takiego podejścia. Informacje o kwantyfikowanych stanach mentalnych powinny być eksplikowane, inaczej zdanie staje się nieinterpretowalne.

Dla porównania, predykaty Sceniczne nie mają nacechowania modalnego, por.:

On zawsze śpiewał tę piosenkę!

Podsumowując, możemy powiedzieć, że tezą o niełączliwości predykatów Indywidualnych z wyrażeniami kwantyfikującymi należy posługiwać się bardzo ostrożnie – takie przypadki są rzadkie, ale nie wykluczone. Analiza materiału językowego na podstawie tego ograniczenia jest możliwa pod warunkiem odfiltrowania przypadków nacechowanych modalnie. Żeby umożliwić ekstrakcję automatyczną predykatów Scenicznych i Indywidualnych, warto brać pod uwagę tylko przypadki użycia wyrażen kwantyfikujących z predykatami w formie czasu teraźniejszego (taki eksperyment opisujemy niżej).

II.2.1.2 Izosemanticzność i orzeczenia imienne

Izosemanticzność przedstawiamy według rozumienia tego pojęcia w gramatyce języka rosyjskiego [Zołotowa et al., 109]. Autorzy uważają, że podklasy części mowy, w zależności od tego czy ich kategorialne znaczenie jest tożsame z kategorialnym znaczeniem części mowy, do której one należą, należą albo do centrum, jądra tej części mowy (takie podklasy nazywają się **izosemiczne**) albo do peryferii (**nieizosemiczne**). Np. kategorialne znaczenie rzeczowników to przedmiotowość, czyli do centrum należą nazwy konkretne. Ale istnieją liczne podklasy rzeczowników, których znaczenie kategorialne jest pierwotnym dla innych części mowy: właściwość *szerokości* jest kategorialnym znaczeniem przymiotników; czynność *śpiewu* jest kategorialnym znaczeniem czasowników; stan *smutku* – przysłówków, ilość *kopa*, *tuzin* – liczebników.

W związku z tym, analizując przejawy kategorii określoności we frazie werbalnej, musimy zwrócić uwagę nie tylko na czasowniki jako najbardziej typowe realizacje nazw predykatowych, ale także na nieizosemiczne klasy innych części mowy z kategorialnym znaczeniem czynności albo własności, np. przymiotniki oraz rzeczowniki odprzymiotnikowe i odczasownikowe (związek przysłówków z kwantyfikacją frazy werbalnej został naświetlony już wcześniej).

II.2.2 Predykaty przymiotnikowe

Jak wynika z prac Musan i Kratzer, formalnie predykaty Indywidualne i Sceniczne nie są rozróżnialne w języku angielskim na poziomie leksykalnym ani gramatycznym. Rozróżnia się je raczej na poziomie logicznym, na podstawie wiedzy kulturowej i ogólnej.

Dla języka angielskiego (w zasadzie jedyne, dla którego według naszego rozeznania istnieją opisy Scenicznych i Indywidualnych poziomów predykcji) predykaty te są rozróżniane za pomocą specjalnych testów, np. na kompatybilność z argumentem lokatywno-temporalnym, tzw. argumentem Davidsona. Próby porównywania z innymi językami, np. ukraińskim, rosyjskim, hiszpańskim mogłyby dać nam możliwość wyznaczania angielskich predykatów Scenicznych na poziomie słownikowym.

Np. Sceniczność w języku **ukraińskim** (i rosyjskim) wyraża się także słowotwórczo – poprzez tworzenie rzeczowników odczasownikowych z sufiksami *-и́ня*, *-и́на*, np. *мету́шня*, *бігани́на*. Czasowniki, od których zostały utworzone dane rzeczowniki w założeniu są predykatami Scenicznymi.

Język **rosyjski** częściowo przekazuje różnice predykcji przy pomocy krótkich i pełnych form przymiotników. Por. błędne rosyjskie zdanie, wypowiedziane przez Polaka:

**Почему дверь открытая?* zamiast

Почему дверь открыта?

Por. też: *Эта дверь – всегда открыта для тебя.*

**Эта дверь – всегда открытая для тебя.*

Стучаться в открытую дверь.

**Стучаться в открыту дверь.,*

gdzie *открыта* oznacza własność tymczasową, co jest potwierdzone ograniczeniem *для тебя* (pol. *dla ciebie*) i dopuszcza możliwość, że czasami te drzwi są zamknięte (dla kogoś innego). Dlatego *открыта* może łączyć się z wyrażeniem kwantyfikującym *всегда* (pol. *zawsze*). Natomiast *открытую* oznacza własność stałą, co potwierdza się absurdalnością sytuacji pukania do drzwi, które są zasadniczo cały czas otwarte.

Nie możemy jednak stwierdzić absolutnej gramatyzacji rozróżnienia predykcji w języku rosyjskim. Jeśli w poprzednim przypadku rozgraniczenie Sceniczności/Indywidualności predykatu wydaje się istnieć na poziomie słowotwórczym, to w przypadku innych predykatów nie mamy takiej pewności. Z jednej strony mamy następujące zdanie autentyczne (z piosenki):
ros. *Как ты красива сегодня, как ты сегодня светла.*

Z innej zaś mamy w bajce *Ты – красива, спору нет*, które wydaje się oznaczać własność Indywidualną. Gramatyki współczesnego języka rosyjskiego, np. [Zołotowa et al. 1998] mówią o stylistycznym nacechowaniu krótkich form przymiotników, nie odwołując się do rozróżnienia typów predykcji. Można zauważyć oczywiście, że omawiane predykaty mają różne predyspozycje do zmieniania się i rozumować w tym kierunku, szukając obszerniejszego materiału językowego. Całkiem możliwe jest, że świadomość potoczna nie widzi różnicy logicznej, lecz tylko stylistyczną. To zagadnienie z całą pewnością zasługuje na dodatkowe badania. Ani język polski, ani ukraiński nie zachowały (albo nie rozwinęły) podobnego rozróżnienia.

Język **hiszpański**⁸⁷ wydaje się wyrażać różnicę między predykatami Indywidualnymi a Scenicznymi formalnie. Niezauważona przez badaczy jak dotąd, według naszego rozeznania, pozostaje przynajmniej częściowo pokrywająca się odpowiedniość imiennych predykatywnych struktur hiszpańskich z czasownikami *ser* i *estar* i predykcji Indywidualnej i Scenicznej. *Ser* może łączyć się zarówno z rzeczownikami i przymiotnikami, a *estar* – tylko z przymiotnikami. Przymiotniki ze znaczeniem narodowości, czyli te, które „charakteryzują przedmiot w jego niezmienności jakościowej” predykują się czasownikiem *ser*... Przymiotniki, które oznaczają stan emocjonalny, czyli charakteryzują przedmiot z punktu widzenia zewnętrznych przejawów jego zachowania, bycia itd., są predykowane czasownikiem *estar* [Wasiliewa-Szwede, 97].

Miedzy tymi skrajnymi typami jakościowej charakterystyki istnieje szeroki wachlarz przymiotników, które mogą przekazywać za pomocą czasowników *ser* i *estar* jakości i własności przedmiotów albo jako stałe, albo zmienne. Dlatego autorzy „Teoretycznej gramatyki języka hiszpańskiego” uważają, że kwestia tworzenia imiennej predykcji z czasownikami *ser* lub *estar* nie należy do dziedziny łączliwości leksykalnej, lecz powinna rozstrzygać się na poziomie gramatyki (tzn. „zdania” – NK) [ibid., 96].

Do takich nierozstrzygalnych na poziomie leksykalnym predykatów należą np. przymiotniki, oznaczające kolor. Por.:

hiszp. *Su piel era muy blanca y fina* (J. Arcocha).

Pol. *Jej skóra była biała i cienka*.

Hiszp. *Un día vió que sus cabellos estaban blancos y que sus manos temblaban* (A. M. Matute).

Pol. *Pewnego dnia zobaczyłem, że jej włosy stały się białe i ręce drżały*.

W pierwszym przypadku jakość białości jest przyporządkowana do przedmiotu jako stała. Chociaż przykłady użycia tych konstrukcji pokazują, że nie można zasadniczo dzielić wszystkich predykatów na Indywidualne i Sceniczne na poziomie słownikowym, ponieważ te same wyrazy mogą być używane w obu połączeniach, niosąc przy tym zupełnie różne znaczenia. „Rzecz nie w tym, że mówiący czy odbiorca nie dopuszczają możliwości zmiany tej jakości, a w tym, że uwaga odbiorcy nie jest skupiana na tej okoliczności” [ibid., 97].

Por. hiszp. *No soy vieja, soy simplemente enferma* (Navas Ruiz Ricardo).

⁸⁷ Wnioskujemy wyłącznie na podstawie materiału, przedstawionego w teoretycznej gramatyce języka hiszpańskiego Wasiliewej-Szwede, ponieważ nie posiadamy wiedzy tego języka w zakresie, który mógłby pozwolić na niezależną obserwację materiału.

Cuando pasaba yo decía, esta mujer debe estar enferma (Abelardo Estorino).

Wasiliewa-Szwede [96], podając te przykłady, twierdzi, że w przypadku homonimii form, tutaj *enfermo* (pol. *chory*) jako rzeczownik albo przymiotnik, w konstrukcjach *es enfermo*, *está enfermo* czasownik *ser* „diagnozuje rzeczownikowość” imiennej predykcji, a *estar* – jej „przymiotnikowość”. Oczywiście, bardziej znaczącym tutaj jest nie to, do jakiej części mowy należy element predykcji imiennej, lecz jakie znaczenie kategorialne on niesie. W pierwszym przypadku wskazuje się trwały stan, który stał się już czyjąś cechą permanentną, w drugim – stan tymczasowy.

Por. inną parę przykładów:

No creía que fuera casada, es tan joven.

Está casada con un bodeguero pero yo sé por la vieja que no está muy contenta (Abelardo Pinero).

W pierwszym przypadku Wasiliewa-Szwede podaje następujące tłumaczenie:

ros. *Я не думал, что она замужняя (женицина)...*

Pol. *Nie myślałem, że to mężatka, jest tak młoda.*

W drugim:

ros. *Она замужем...*

Pol. *Jest zameżna (albo wyszła za mąż)...ale nie jest zbyt zadowolona.*

Mimo że w tłumaczeniach zostały użyte wyrazy z tą samą osnową derywacyjną, autorka próbuje przekazać różnicę predykcji poprzez odniesienie do różnych części mowy. Rzeczownik *замужняя* albo konstrukcja rzeczownikowa *замужняя (женицина)* powinny dawać efekt odniesienia do stałej kategorii, natomiast przysłówki *замужем* ma wskazywać na stan, który może być tymczasowy. Autorka również zwraca uwagę na paralelizm konstrukcji *fuera casada – es tan joven, está casada – está muy contenta*.

Specyfika tymczasowości charakterystyk jest często podkreślana różnego rodzaju modyfikatorami, czyli wyrazami, które uściślają granice przejawu jakości:

Las mujeres estan ya rojas...muertas de risa (C. J. Cela) [ibid., 98].

Podsumowując pokazane przykłady hiszpańskie oraz biorąc pod uwagę interpretacje autorów wspomnianej Gramatyki, możemy zakładać, że potwierdzone korpusowo użycia części imiennej predykatu wyłącznie z *estar* dadzą nam listę predykatów Scenicznych, a wyłącznie z *ser* – Indywidualnych, które to listy można „przełożyć” na inne języki za pomocą zwykłych dwujęzycznych słowników elektronicznych.

Co dotyczy predykatów „niezdecydowanych”, to możliwe jest kilka podejść do ich traktowania:

- 1) wieloznaczność na poziomie leksykalnym;
- 2) użycia gramatycznie nietypowe, przedstawiającą cechę poziomu Indywidualnego jako Sceniczną, przypisując je do carlsonowskiej Sceny (*stage*) przedmiotu, a nie przedmiotu w całości.

W języku angielskim te przypadki są wyrażane wyjątkowym (w zasadzie niegramatycznym) użyciem z czasownikiem *be* w czasie Present Continuous, podkreślającym tymczasowość obowiązywania danej cechy albo raczej do porównywania zachowania danej osoby do kogoś, kto taką cechę posiada.

Ang. *You are being stupid (very kind, naughty)(today).*

W języku ukraińskim i polskim to znaczenie tymczasowości wyraża się poprzez zaznaczenie okresu, którego dotyczy przejaw danej cechy:

pol. *Jesteś (dzisiaj) bardzo dobry.*

Jeśli cecha jest zasadniczo (na poziomie leksykalnym) Indywidualna, to ważne jest podkreślenie tymczasowości jej przejawu za pomocą środków leksykalnych:

pol. *Zachowujesz się głupio.*

Zachowujesz jak głupiec.

Mniej grzecznym natomiast byłoby powiedzenie

Jesteś głupi.

Analogicznym ograniczeniem, podobnym do czasowego jest zdarzeniowe:

ang. *Daddy, you're a fool to cry (z piosenki);*

pol. *Tato, jesteś głupi, kiedy płaczesz.*

W jakości zdarzenia, do którego się porównuje, występuje oczywiście predykat Sceniczny.

- 3) różnica występuje w zależności od poziomu abstrakcji predykowanej nazwy we frazie nominalnej, z którą łączy się dany predykat.

Derywaty odprzymiotnikowe

Przymiotniki, jako część mowy, która pierwotnie oznacza cechy stałe, są przeważnie wykładnikami predykatów Indywidualnych, natomiast czasowniki są wykładnikami stanów

tymczasowych, a tym samym predykatów Scenicznych. Odpowiednio można zauważyć, że czasowniki odprzymiotnikowe dziedziczą tę właściwość.

Praca [Mindak, 1983; 90-91], skąd pochodzi większość podanych niżej przykładów, opisuje peryfrastyczne konstrukcje predykatywne z parafrazą przymiotnikową. Są to przeważnie charakterystyki stanów emocjonalnych bądź cech charakteru człowieka. Żaden inny gatunek nie znajduje w języku takiej różnorodności charakterystyk, jak człowiek, co zresztą jest rzeczą naturalną. Poniżej podajemy wydzielone przez Mindak konstrukcje parafrastyczne, poklasyfikowane przez nas na konstrukcje z predykatami Scenicznymi i Indywidualnymi. Czasowniki relacyjne, użyte w tych konstrukcjach, są wytłuszczone. Można zauważyć, że grupy parafraz Scenicznych i Indywidualnych cechują specyficzne czasowniki relacyjne (nazywane kompensatorami w semantycznej klasyfikacji czasowników Zołotowej [1998]). To znaczy, że mogą one być podstawą do automatycznego wyodrębnienia z korpusów predykatów Scenicznych i Indywidualnych, oczywiście w tym przypadku zorientowanych antropocentrycznie.

Daje się również zauważyć, że większość tych czasowników relacyjnych jest użyta w znaczeniu przenośnym, i że metaforyzacja nie zmienia poziomu predykcji – jeśli w znaczeniu pierwotnym czasownik występuje jako predykat Sceniczny, to w przenośnym też. Istotnym identyfikatorem użyć Scenicznych są predykaty zmiany stanu. Językowe środki formalne są dostosowane raczej do zmiany stanów, a nie ich statusu współwymierności czasowej (Indywidualny/ Sceniczny).

Predykat Indywidualny zmienny w odróżnieniu od predykatu Indywidualnego niezmiennego (kolor oczu, miejsce i data urodzenia, rodzice i inne funkcje) w językach słowiańskich często leksykalizuje odmiany swoich stanów, por. polskie przykłady Mindak: *głupieć* – *z głupieć*; *dorośleć* – *wydorośleć*; *ślepnąć* – *oślepnąć*; *starzeć się* – *zestarzeć się*

W angielskim takie stany są wyrażane za pomocą konstrukcji *get/ grow/ become* z formą przymiotnika.

Ang. *grow old, get dumb, get blind*.

Te same konstrukcje angielskie wyrażają zmianę stanów predykatów Scenicznych.

Sposoby wyrażania predykatów Scenicznych

Złość Jana rośnie.

*Jana **ogarnia** złość.*

*Na twarzy Jana **maluje się** czułość.*

*W oczach Jana **maluje się** przerażenie.*

*Jan **przezwyćża** senność.*

*Słowa te **wzbudziły w Janie** nieufność/ wzbudziły nieufność Jana.*

*Jan **wpadł we** wściekłość.*

*Jan **skręca się ze** złości.*

***Miotać się z** gniewu (gniewać się).*

*Piotr **wprawia** Jana **we** wściekłość.*

*Piotr **doprowadza** Jana **do** rozpaczy.*

*Jana **roznosi** wściekłość.*

*W Janie **narasta** wściekłość.*

*Jan **opanowuje** wściekłość.*

*Jan **poddaje się** wściekłości.*

***płonąć z** ciekawości;*

***szałeć z** rozpaczy/ niepokoju/ radości/ szczęścia;*

***uzbroić się w** cierpliwość.*

Sposoby wyrażania predykatów Indywidualnych

***charakteryzuje się** pracowitością,⁸⁸*

***wyróżnia się** talentem;*

*Jan **odznacza się** otyłością;*

*Takie wychowanie **wypełniło** Jana oschłością;*

*Piotr zawsze **dawał** Janowi pierwszeństwo (= Piotr uważał Jana za najlepszego) ;*

***jest człowiekiem** wielkiej dobroci/ wielkiego rozumu/ delikatności;*

*(por. niemożliwość ***jest człowiekiem** złości);*

*Jana **cehuje** mądrość;*

*(por. niemożliwość ***cehuje go** zmęczenie);*

***Nosić w sobie** świadomość czegoś;*

⁸⁸ Ukraińskie odpowiedniki polskich fraz: **wyróżnia się** gniewem, **charakteryzuje się** smutkiem, **odznacza się** smutkiem – *характеризуватися* гнівом, *відзначатися* смутком, *відрізнятися* радистю w stosunku do ludzi brzmią nienaturalnie.

Żywić nieufność wobec kogoś (być nieufnym);

Napawać optymizmem;

*Piotr **przerzucił** odpowiedzialność na Jana.*

Niektóre czasowniki relacyjne mogą łączyć się zarówno z predykatami Indywidualnymi, jak i Scenicznymi. Jednak, jak próbujemy pokazać poniżej, dość często tworzą one różne konstrukcje gramatyczne właśnie w zależności od tego, czy predykat jest Sceniczny, czy Indywidualny:

pogrążył się w** melancholii* (może mieć interpretację Indywidualną albo Sceniczną) albo ***smutku (Sceniczny);

***stracić** biegłość* (Indywidualny) albo *cierpliwość/ przytomność/ opanowanie* (Sceniczny);

***stracić na** wartości/ jasności/ przejrzystości* (Indywidualny);

(por. niemożliwość ****stracić na** cierpliwości*);

*Jan **cieszy się** popularnością* (Indywidualny) albo *z dobrych wyników/ ze swoich sukcesów* (Sceniczny);

***prowadzić** działalność* (Indywidualny) albo ***doprowadzić** do szalu* (Sceniczny);

***ponosi** odpowiedzialność, winę, karę* (możliwe są różne interpretacje);

***zapadł w** sen* (Sceniczny, ale może być odbierany jako Indywidualny) albo *w śpiączkę* (Indywidualny);

***ma** świadomość/ wartość/ znaczenie/ talent/ wytrzymałość/ wiele dobroci*

(Indywidualny);

***być** inteligentnym* (Indywidualny), ale ***być** smutnym* – *smucić się*; ***być** chorym* – *chorować*;

***być w** rozpaczy/ niepewności/ strachu* (Sceniczne).

Wyróżnione konstrukcje, podobnie jak przedstawiony wyżej materiał, mogą być podstawą do wyodrębnienia predykatów Scenicznych i Indywidualnych w innych językach, np. za pomocą korpusów równoległych.

II.2.1.1 Badania korpusowe - potwierdzenie statystyczne

Wychodząc z założenia, że podstawowe kategoriale znaczenie przymiotników (tzw. przymiotniki izosemiczne według terminologii Zołotowej) to cechy nieprocesualne

„przymiotniki specjalizują się w cechach nieprocesualnych/ pochodzą od cech nieprocesualnych” [Zołotowa et al., 81], czyli są w zasadzie predykatami Indywidualnymi, postanowiliśmy sprawdzić w Korpusie IPI PAN, które przymiotniki jednak potrafią się łączyć z wyrażeniem kwantyfikującym *zawsze*.

Pytanie zostało sformułowane następująco: [base=być & pos=fin][base=”zawsze”]+^[pos=adj & degree=pos][pos!=noun]. Miało ono wyświetlić wyniki według formuły: ciąg, którego pierwszym elementem jest wyraz *być* w czasie teraźniejszym, potem wyraz *zawsze*, potem przymiotnik w stopniu podstawowym, po którym nie może wystąpić rzeczownik.

Korpus zwrócił na to pytanie 147 próbek tekstów (wyciąg predykatów i argumentów predykowanych z tej próbki przedstawiamy w dodatku 6).

Odpowiedź na tak sformułowane zapytanie (restrykcja na pojawianie się rzeczownika po predykanie przymiotnikowym) zawierała bardzo małą ilość tzw. zakłóceń informacyjnych (np. jeśli przymiotników było kilka, to mógł dostać się niezauważony rzeczownik, na którego nakładamy restrykcję, tym samym użycie predykatywne przymiotnika zmienia się w użycie atrybutywne, co już nie daje nam pożądanej struktury składniowej). Ograniczenie do formy czasu teraźniejszego czasownika *być* było związane z potrzebą odrzucenia przykładów, nacechowanych modalnie (por. opis wyżej).

Zakładaliśmy, że predykaty Sceniczne w odróżnieniu od Indywidualnych mogą, chociaż wcale nie muszą, łączyć się syntagmatycznie z wyrazami, wyznaczającymi jednoznacznie rodzaj kwantyfikacji logicznej na poziomie frazy werbalnej, czyli wg terminologii Koseskiej-Toszewej, mocnymi środkami kwantyfikacji typu wyrażen *zawsze*, *czasami/ od czasu do czasu*, *dzisiaj* itd. W założeniu mieliśmy otrzymać listę predykatów przymiotnikowych, które są kwantyfikowalne, czyli listę nieizosemicznych przymiotników Scenicznych.

Wyświetlone próbki tekstów pokazały oczywiście specyficzny charakter takich struktur.

Okazało się, że przymiotnik może być użyty jako predykat Indywidualny albo Sceniczny w zależności od rzędu predykowanego argumentu.

Rzeczowniki, występujące jako argumenty takich predykatów (z założenia Scenicznych), same były predykatywne: w większości były to rzeczowniki odczasownikowe, ale występowały też rzeczowniki niepochothane o znaczeniach zdarzenia lub stanu, np. *władza*, *apel*, *koszty* (semantycznie derywowane według terminologii Karolaka, por. [Karolak, 2002b]). Analiza transformacyjna pokazuje, że takie argumenty są przykładami eliptycznych

struktur predykatowo-argumentowych, jak np. w zdaniu *decyzja jest zawsze trudna* mówimy o przypadkach podjęcia decyzji, decydowania, wyboru.

Wiele ze znalezionych predykatów ma formę imiesłowu, czyli faktycznie jest formami czasownikowymi (albo odczasownikowymi), np. *sytuacja jest zawsze niepokojąca* (także *interesująca, spóźniony, stosowana, wątpliwa, ułożona*).

Często spotykamy przymiotniki o znaczeniu modalnym: *możliwa, zobowiązana, konieczna, gotowa do, potrzebni*. Także z zawartym elementem habitualnym: *dopuszczalna, nieodwracalna, karalne, skłonni do*. Takie przymiotniki z założenia predykują nazwy predykatowe.

Tylko w ok. 10% przypadków predykowane były nazwy konkretne przedmiotowe, ale zazwyczaj w liczbie mnogiej (zbiory) albo w użyciu generycznym. Było też kilka przykładów użycia nazw konkretnych w liczbie pojedynczej, łącznie z nazwami własnymi, np.:

...*Pani Sławska jest zawsze śliczna...*

...*Bóg jest zawsze nienawistny...*

...*Lenin jest zawsze obecny...*

W przypadku *Pani Sławskiej* mamy do czynienia nie z cechą stałą, lecz jej (powtarzającym się) przejawem. *Nienawistny* jest predykatem strony biernej, użycie z *zawsze* przekazuje wielość osób nienawidzących (przypadków nienawidzenia).

Wyrażenie *obecny* można traktować jako leksykalizację Sceniczną od *być – jest teraz tutaj*. Por. dowcip, zbudowany na niejednoznacznej interpretacji słowa *jest*: w jednym przypadku – Indywidualnej, synonimu *istnieć*, a w drugim przypadku – Scenicznej, synonimu *być obecnym* (ten przypadek został opisany przez nas w [Kotsyba 2005a]):

ukr. (A1) *Скажіть, а Бог є?*

(B) *Бога нема!*

(A2) *А коли буде?*

Pol. (A1) *Czy jest Bóg?*

(B) *Boga nie ma!*

(A2) *A kiedy będzie?*

Niedopowiedzenie kwantyfikacji występuje w (A1) w predykanie *jest*, który może być interpretowany jako jednostkowy w znaczeniu czasu teraźniejszego, albo jako ogólny w znaczeniu uniwersalnym.

W zdaniu *Przedstawiciel Watykanu jest zawsze obecny.*, *obecny* jest predykatem Scenicznym (por. wyraz *wszechobecny*).

W zdaniu *Przybył obecny przedstawiciel Watykanu.* *obecny* jest częścią predykatu Indywidualnego *obecny przedstawiciel Watykanu*.

Wymieniona fraza nominalna *przedstawiciel Watykanu* może być traktowana referencyjnie albo atrybutywnie (por. opis teorii Donnellana w rozdziale I). W jednym przypadku znaczy ona: „osoba, która w danym czasie reprezentuje Watykan”, a w drugim: „ktokolwiek, kto w danym czasie reprezentuje Watykan”. W obu przypadkach *obecny* predykuje nie pojęcie człowieka, tylko pojęcie funkcji społecznej, którą pełni. Odnośnie takiej funkcji (= „teraz przedstawia”) wyrażenie *obecny* zawsze jest predykatem Indywidualnym.

O różnych znaczeniach *otwartości* już wspominaliśmy. Dodamy jeszcze kilka ilustracji z próbki korpusowej:

Drzwi są zawsze otwarte... (Sceniczne, w rozumieniu dosłownym).

Kadra jest zawsze otwarta dla tych, którzy będą w dobrej formie, dyspozycji (Sceniczne, w sensie typowego zachowania się ludzi w zawodowych sytuacjach).

Inne przykłady:

Zdanie *Drzwi są zawsze drewniane (na wsi)*. Należy traktować jako *Każde drzwi są drewniane (na wsi)*. *Drzwi* są użyte tutaj w znaczeniu generycznym (gatunkowym).

Ten człowiek jest (bardzo) otwarty (Indywidualny, użycie metaforyczne).

Sposób, w jaki odczytuje się wyraz *otwarty* zależy od typu argumentu. W przypadku człowieka jest to fraza nominalna określona za pomocą zaimka wskazującego *ten*. *Otwartość* jest tutaj odbierana jako stała cecha charakteru tego człowieka, dlatego przyporządkowujemy opisywany predykat do Indywidualnych. Tego samego nie możemy uczynić dla „otwartości” drzwi (jak widać, są na to także i słowotwórcze restrykcje), bowiem funkcjonalnym przeznaczeniem drzwi jest bycie otwartymi lub zamkniętymi w zależności od potrzeby ludzi, więc w przypadku drzwi jest to predykat Sceniczny.

W przypadku kadry, która jest podzbiorem ludzi, mamy jednak Sceniczność, jak w przypadku drzwi, a nie Indywidualność, jak w przypadku człowieka. Tłumaczymy to funkcjonalnym (według terminologii Pustejovskiego) użyciem tego wyrazu. Nazywając zbiór ludzi „kadrą”, odnosimy się do wykonywanej przez nich funkcji, zatem mówimy o ludziach, którzy pełnią tę funkcję, a nie ludziach w ogóle. Stąd – kwantyfikujemy Sceny (przekroje czasowe), a nie indywidualności.

Naruszenie prawa łączliwości predykatów Scenicznych z wyrażeniami kwantyfikującymi może być także związane z metaforycznością użycia. W dyskusji na temat opisu znaczenia wyrazu *bachelor* George Lakoff komentuje zdanie *Anthony's wife so often has business trips that from time to time he is a bachelor* (pol. *Żona Antoniego tak często wyjeżdża z delegacjami, że jest on periodycznie kawalerem*) następująco: „Istnieje tendencja stosowania ‘restryktorów’ przy użyciu wyrazu, kiedy celem jest przekazywanie charakterystyk, które są typowe, ale nie są istotne” [Lakoff 1972].

W ramach podsumowania powiemy, że wyodrębnienie listy predykatów Scenicznych i Indywidualnych jest możliwe poprzez wyszukiwanie korpusowe na podstawie formuł odpowiednich struktur składniowych. Dużo korzyści takie badania mogą przynieść dla wyodrębnienia typów semantycznych przymiotników oraz analizy predykatowych struktur zelipsowanych.

W związku z powyższym opisem powstaje także ważne pytanie teoretyczne: jak traktować predykaty, które mogą być interpretowane jako Indywidualne albo Sceniczne w zależności od tego, jaki rodzaj argumentu on predykuje? Czy jest to kwestia wieloznaczności, czy też zmiennej gramatycznej? Wygląda na to, że oryginalna definicja Indywidualności jest zbyt antropocentryczna i zadane pytania potrzebują głębszej analizy, niż szkic, który przedstawiliśmy wyżej.

Dla celów naszej pracy bardzo pomocne byłoby umożliwienie znalezienia czasowników albo przymiotników, które nigdy nie sąsiadują z wyrażeniami kwantyfikującymi – takich możliwości na razie znane nam wyszukiwarki nie posiadają, nie mówiąc o dostosowaniu istniejących wyszukiwarek do badanych tutaj języków. Pełna automatyzacja procesu ekstrakcji byłaby w każdym razie utrudniona z powodu polisemii, chociaż z innej strony przedstawione metody mogłyby być pomocne w dezambiguacji semantycznej. Pole do badań jest tutaj jeszcze bardzo duże.

II.2.3 Predykaty czasownikowe

... after a minute Humpty Dumpty began again.
'They've a temper, some of them – particularly verbs,
they're the proudest – adjectives you can do anything with,
but not verbs – however, I can manage the whole lot!'
Lewis Carroll

Kategoria określoności jest na poziomie frazy werbalnej bardzo skąpo opisywana w literaturze przedmiotu. Pierwszą próbą był opis oparty głównie na materiale języka bułgarskiego, który posiada rozmaite formy aspektualno-temporalne, więc jest stosunkowo bogato gramatyzowany, i dlatego bardziej przejrzysty pod względem relacji forma-znaczenie w dziedzinie predykcji [Koseska-Toszeva, 1991]. Teorie logiczne, w których predykaty / zbiory są kwantyfikowane, stały się bazą metodologiczną tych badań. Kategorię określoności rozpatrujemy na podstawie wymienionych opracowań jako odzwierciedlenie kwantyfikacji logicznej zakresowej w języku naturalnym.

Jednostkowość frazy werbalnej można przedstawić następująco: „Istnieje unikalne/ dokładnie jedno zdarzenie/ sytuacja w przeszłości, przyszłości lub równoległe do czasu wypowiedzi takie, że może być reprezentowane $P(x)$ ”. Egzystencjalność: „Istnieje przynajmniej jedno zdarzenie/ sytuacja w przeszłości lub przyszłości takie, że może być reprezentowane $P(x)$ ”. Ogólność, według Koseskiej-Toszewej [1991, 121], reprezentowana jest formułą: „Zawsze, kiedy coś jest A, to coś jest też B”.

Znaczenia wysoce abstrakcyjne są przeważnie wyrażane środkami gramatycznymi (morfologicznymi i składniowymi), ale czasami także odzwierciedlane za pomocą leksyki. Np. czas może być wyrażany gramatycznie lub leksykalnie (*Pojadę do Londynu* vs *Jutro* jadę do Londynu). Aspekt w językach niesłowiańskich, a niekiedy i słowiańskich, często jest wyrażany jedynie przez kontekst [Karolak, 2001]. Określoność na poziomie frazy werbalnej również może wyrażać się przy pomocy kontekstu lub leksykalnie. Niemniej jednak, skoro jest uniwersalium językowym i jej obecność jest konieczna w każdym zdaniu (pełnoznanym, czyli propozycji) języka naturalnego, pewna regularność w jej wyrażeniu wydaje się być logiczna. W tym rozdziale spróbujemy opisać przynajmniej niektóre aspekty regularnego wyrażania kategorii określoności na poziomie frazy werbalnej.

Kolejność opisu jest związana z siłą ograniczenia na poszczególne rodzaje kwantyfikacji, nakładanego przez środki opisywane. Np. Indywidualność predykatów nie jest kompatybilna ani z kwantyfikacją egzystencjalną, ani z ogólną (wykluczamy konteksty z podmiotami zbiorowymi). W połączeniu z podmiotem jednostkowym, ich użycie zawsze będzie więc określone. Natomiast czas gramatyczny może decydować o kwantyfikacji frazy werbalnej w przypadku, jeśli pozostałe środki w danym kontekście nie są sprzeczne z tym rodzajem kwantyfikacji. Dlatego rolę czasów gramatycznych opisujemy na końcu rozdziału.

Inaczej mówiąc, próbujemy uwzględnić oddziaływanie mechanizmów koercji na każdym poziomie komplikacji zdania. Wydaje się, że takie podejście mogłoby ułatwić algorytmizację procesu wyznaczania kategorii określoności.

II.2.1.1 Ograniczenia, nakładane leksykalnie

Do rozróżnienia predykatów według cechy trwania w czasie oraz mniej lub bardziej jawnego powiązania tej własności z możliwością kwantyfikacji doszło niezależnie od siebie już kilka szkół lingwistycznych. Najbardziej przydatna do celów naszego opisu jest wspomniana już klasyfikacja Carlsona, ale warto też wspomnieć o jeszcze dwóch teoriach – stereolingwistyki Durena oraz rejestrów mowy Zołotowej.

II.2.3.1.1 Synonimy a rejestry komunikacyjne Zołotowej

Komunikacyjne typy albo rejestry mowy są zdefiniowane jako „wyabstrahowane pojęcie ze zbioru jednostek predykatywnych” stosowanych w różnych celach komunikacyjnych, oraz różniących się według następujących kryteriów: a) charakteru odzwierciedlanej w mowie rzeczywistości; b) czasoprzestrzennej odległości stanowiska mówiącego bądź obserwatora; c) komunikacyjnej intencji mówiącego [Zołotowa 1998].

Ze względu na wymienione kryteria wyróżnia się pięć następujących rejestrów: reprodukcyjny, informacyjny, generyczny, woluntystyczny, reaktywny. Każdemu odpowiadają typowe konstrukcje gramatyczne, formy temporalno-aspektualne, leksyka. Bardziej szczegółowo opisujemy rejestry i ich charakterystyki w rozdziale o kwantyfikacji na poziomie tekstu.

Tutaj zatrzymamy się na zagadnieniach, związanych z kryterium leksykalnym. Ma ono bezpośredni stosunek do kwantyfikacji zarówno na poziomie frazy nominalnej jak i frazy werbalnej.

Ros. Лошадь пится сеном.

Лошадь ест сено.

Лошадь жуёт сено.

W pierwszym przypadku лошадь jest użyta generycznie (w znaczeniu gatunku). Teoretycznie możliwy, ale mający nacechowanie wyjątkowości konia (czyli modalne), jest odczyt jednostkowy. Drugie zdanie jest niejednoznaczne – oba odczyty możliwe w równym stopniu i

tylko kontekst może wyjaśnić, który z nich jest właściwy. Trzeci przykład, podobnie do pierwszego, ma właściwą interpretację jednostkową i stylistycznie nacechowaną, faktycznie niemożliwą w dyskursie, generyczną. Wszystkie użyte czasowniki są synonimami. Zróżnicowanie, jak twierdzą słowniki objaśniające, jest wyłącznie stylistyczne. Bardziej stosowne wydaje się twierdzenie, że zróżnicowanie to ma naturę kwantyfikacyjną (funkcjonalną), a różne użycie odnośnie stylów jest wtórne wobec użycia kwantyfikacyjnego. Przykłady z powyższej triady pokazują także jaką rolę w interpretacji kwantyfikacji frazy werbalnej odgrywa kwantyfikacja frazy nominalnej – argumentów danego predykatu. Jeśli zinterpretujemy *лошадь* w 2 generycznie, to forma czasownika *есть* będzie skwantyfikowana jako funkcja ogólności (znaczenie typowości), jeśli zinterpretujemy *лошадь* w 2 jednostkowo, to możliwe są obie interpretacje kwantyfikacyjne frazy werbalnej. Czasownik *есть* należy do kategorii bazowych [Legrand], dlatego, zgodnie z prawem Zipfa, ma największy z całego rzędu synonimicznego wachlarz znaczeń (może być używany zamiennie z każdym z pozostałych synonimów) i swobodę w użyciu form gramatycznych oraz w połączeniu z różnego rodzaju abstrakcjami semantycznymi (do ostatnich zaliczamy też kwantyfikację). Por. także znaczenia ukr. *харчуватися* – odpowiednika rosyjskiego *питается* – według SUM:

Харчувати Давати кому-небудь їжу; годувати.

Утримувати кого-небудь.

Бути джерелом засобів до існування; годувати.

Забезпечувати живі організми поживними речовинами, водою і т. ін.; жити.

Їсти.

Харчуватися Задовольняти потребу організму в їжі, годувати себе; їсти.

Їсти в кого-небудь, одержувати їжу у когось, дець.

Годуватися (про тварин).

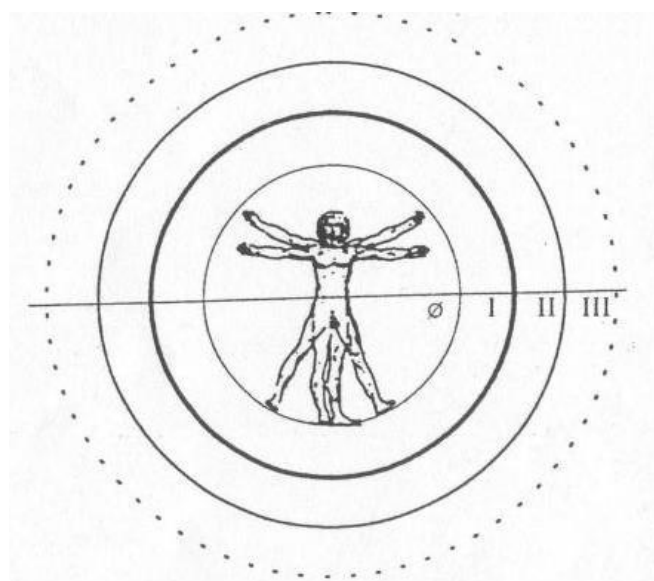
Діставати, здобувати собі їжу.

W strukturze semantycznej tego hasła mamy uogólnienia typu *utrzymywać kogoś, być źródłem środków wyżywienia, żywić* (w sensie dawać środki do życia), które świadczą o Generyczności danego predykatu, chociaż nie zaznaczają tego wprost.

II.2.3.1.2 Teoria stereolingwistyki

Teoria stereolingwistyki francuskiego językoznawcy Jeana Durena w znacznym stopniu współbrzmi z teorią rejestrów komunikatywnych Zołotowej opisanej wyżej. Teoria ta leży na pograniczu semantyki leksykalnej i gramatyki tekstu i przybliża kognitywistyczne wytłumaczenie pojęcia kwantyfikacji, chociaż sam autor skupia się raczej na różnym użyciu form i konstrukcji temporalnych w języku francuskim i rosyjskim w związku z tzw. sferami poznania (kognicji). Jego podejście bazuje na idei, że każde wypowiedzenie jest odbierane przez nas jako bardziej lub mniej zbliżone do naszego ciała. „W miarę tego, jak udział ‘kory’ (mózgowej – NK) w organizacji zachowania językowego staje się bardziej podkreślony, dystans między wypowiedzeniem i somą mówiącego zwiększa się. Można byłoby pomyśleć, że oddalenie następuje stopniowo... i nie ma przekroczenia określonych progów, które różniłyby się między sobą jakościowo. Trwale obserwacje zachowania ludzkiego potwierdzają jednak, że takie progi istnieją naprawdę i że stosunek mowy dziecięcej do somy dziecięcej jest całkiem inny, niż stosunek mowy uczonego, który występuje z referatem na jakimś zjeździe, do somy uczonego. Ale jeśli uczoney potknie się idąc na trybunę...” [Duren, 274].

Istotnym w niej jednak jest precyzyjne wyodrębnienie i wizualizacja tzw. sfer – poziomów abstrakcji, które, jak spróbujemy pokazać niżej, mają bezpośredni związek z kategorią określoności i z kwantyfikacją logiczną.

Cztery sfery kognicji według Durena:

0. Sfera sytuacyjnego, infraskładniowego;

I. Sfera jednostkowego, aktualnego;

II. Sfera nie aktualnego, zwykłego;

III. Sfera ogólnego, ponadczasowego, zwykłego.

Autor stwierdza, że system czasów gramatycznych do pewnego stopnia odzwierciedla związek z sobą. Np. francuskie czasy *Passe Immediat* i *Futur Immediat* są bardzo bliskie momentowi mówienia, oznaczają bowiem coś, co się dopiero zdarzyło albo zaraz się wydarzy.

Z punktu widzenia określoności takie konstrukcje są funkcjami stanu wypowiedzi, a zatem są zawsze określone.

W języku ukraińskim odpowiednikiem francuskiego *Futur Immediat* „*aller* + czasownik w formie bezokolicznika” jest użycie formy czasu przyszłego z przysłówkiem *om-om*. W języku polskim temu wyrażeniu odpowiada sformułowanie *lada chwila*.

Ukr. *схопилась вона за неї... ом-ом витягне, ом-ом витягне* (UPM).

W angielskim używa się w tym znaczeniu konstrukcji „*about* + czasownik w formie bezokolicznika”:

She is about to get it out.

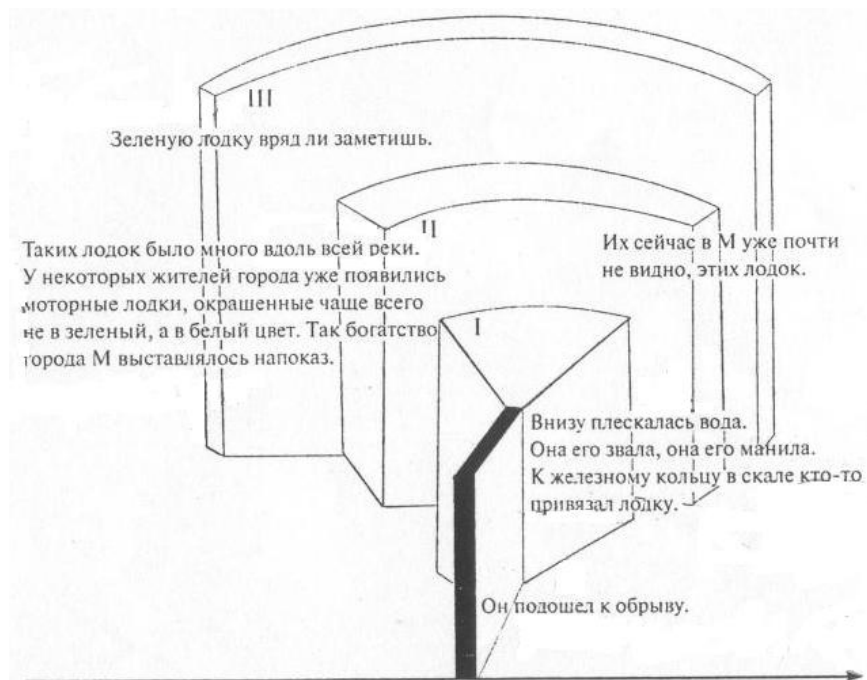
Odpowiednikiem francuskiego *Passe Immediat* „*venir* + czasownik w formie bezokolicznika” w ukraińskim jest użycie czasownika w czasie przeszłym z *щойно*, w polskim – *przed chwilą* albo *dopiero*.

W angielskim istnieje konstrukcja, podobna do francuskiej, aczkolwiek nie jest ona uznawana za formę temporalną:

ang. *I've just come to know you.*

Ciekawy jest jej przejaw w pytaniach, które znaczeniowo odpowiadają wyrażeniu *why?*. Jest to konstrukcja *How come?*, szczególnie popularna w amerykańskim wariantcie angielskiego. Warto także zaznaczyć tutaj, że przedstawiona francuska konstrukcja (czas) jest bliższa znaczeniowo do angielskiego czasu Present Perfect, niż czas *Passe Compose*, chociaż te dwa ostatnie mają analogiczną budowę.

Związek tych użyć z somą jest taki, że jeśli mówimy o tym, co ma się zdarzyć przed albo za chwilę, to istnieje bardzo wysokie prawdopodobieństwo, że jesteśmy obserwatorami opisywanych zdarzeń, czyli możemy ich doznawać za pomocą naszej percepcji. Im bardziej abstrakcyjne rzeczy omawiamy, tym bardziej one są oddalone od somy i tym mniej istotnym jest fakt obserwacji bezpośredniej. Używamy wtedy innych słów i innych konstrukcji gramatycznych.

Ось czasu

Nasze obserwacje potwierdzają słuszność idei stereolingwistyki, co zamierzamy pokazać w opisach poniżej.

II.2.3.1.3 Predykaty Indywidualne

Większość z predykatów Indywidualnych jest wyrażana za pomocą przymiotników i oznacza charakterystyki stałe człowieka (najczęściej właśnie człowieka ze względu na antropocentryczne uzależnienie języka i jego badaczy), np. zdolności, urodzone talenty oraz cechy fizyczne. Przymiotniki o znaczeniu oceniającym mają zdolność do opisywania także pojedynczych Scen, o czym też pisaliśmy. Wtedy mamy do czynienia nie z cechą stałą, lecz z jej konkretną realizacją. Mówimy np., że jest głupi albo zachowuje się głupio, jest piękna albo wygląda pięknie (niektóre z tych realizacji przybierają jak widać formę przysłówkową).

Czasowniki zaś są przeznaczone raczej do opisywania Scen. O nielicznych czasownikach, wyrażających wyłącznie predykcję Generyczną, już wspominaliśmy w poprzednim rozdziale. Teraz krótko opiszemy Indywidualne i Sceniczne. Predykatów Indywidualnych jest z założenia mniej, niż Scenicznych, ponieważ większość czasu w naszych rozmowach poświęcamy opisywaniu tego, co się dzieje wokół nas i co się szybko zmienia. Predykaty Indywidualne są identyfikowalne w połączeniu z podmiotami jednostkowymi lub egzystencjalnymi. W zasadzie, możemy traktować predykaty Indywidualne jako funkcję semantyczną od pojęcia życia (np. człowieka), a więc będą to przeważnie czasowniki o charakterze „biograficznym”. Można wyodrębnić następujące grupy:

Funkcja inchoatywna

urodzić się, pochodzić;

ukr. *породки, нащадки* (znaczenie zbiorowe);

...обезчестила цілу громаду чистої циганської крові вже першим сином, бодай би до рання не дочекала (Kobylyanska).

Funkcja finitywna

umrzeć;

Stale cechy fizyczne człowieka i jego wygląd

ma niebieskie oczy; ma długie palce, nosi ciemne okulary;

ukr. *зеленоокий, довгоногий, збирає волосся як Юлія Тимошенко, носить довгу косу, носить бороду і вуса.*

Wyrażenia, związane ze statusem społecznym

Ukr. *Парубкував до сорока років* (UPM, 17).

Pol. *Był kawalerem do wieku czterdziestu lat.*

Ang. *She got married very early.*

Zawarcie małżeństwa jest funkcją inchoatywną stanu bycia małżonkiem, a więc, z pewnymi zastrzeżeniami też i funkcją społecznej strony życia człowieka⁸⁹.

Ang. *John is German, but he comes from Canada.*

Ukr. *Педро – француз іспанського походження.*

Ang. *John collects stamps.*

Ukr. *Василь бігає марафони.*

Funkcje od nich: *попередник*, *зрєктися своєї віри*, *сім'ї* (wyrzec się czegokolwiek można tylko jeden raz).

Upodobania, preferencje i przyzwyczajenia

Czasowniki, związane z upodobaniami, zwykle zawierają element oceniający i z tego powodu cechują się pewnym dystansem do sytuacji rzeczywistych. Należą do rejestru informatywnego z wyżej opisanej klasyfikacji dyskursu.

Niezależnie od tego, czy mówimy o jakimś przedmiocie, zdarzeniu czy serii zdarzeń, nasz stosunek do nich nie jest kwantyfikowalny.

Ukr. *Деякі їй виступи мені подобаются, а деякі – ні.*

W zdaniu powyższym egzystencjalnie kwantyfikowane są zdarzenia występów, a predykat *podobają się* jest w zasięgu tego kwantyfikatora. Jedno zdarzenie występu może albo podobać się albo nie, ale nie może podobać się „czasami”.

Miejsce zamieszkania

Ta cecha jest odbierana jako Indywidualna. Jeśli ktoś mieszka gdzieś tymczasowo (następuje wtedy reinterpretacja predykatu), to zwykle zaznacza się to dodatkowo, czyli Sceniczne użycie tego predykatu jest nacechowane, np.:

ukr. *Тенер живе у Варшаві.*

Ang. *He used to live in London, now he's moved to Edinburgh.*

⁸⁹ O inchoatywności piszemy szczegółowo w rozdziale o rodzajach czynności, o wspomnianych zastrzeżeniach – w rozdziale o wyrażeniu *zawsze*.

II.2.3.1.4 Predykaty Sceniczne

Do grupy predykatów Scenicznych można zaliczyć czasowniki akcjonalne z semantycznej klasyfikacji czasowników Zołotowej [Zołotowa et al. 1998, 72], do których zaliczamy następujące podgrupy⁹⁰:

działalność fizyczna *myć, kosić*;

czasowniki ruchu *biec*;

mowy *krzyczeć, odpowiadać*;

donatywne *kupować, odsyłać, dzielić się*;

społeczne: *klócić się, głosować, radzić się*;

mentalne: *pisać czytać, liczyć*;

perceptywne: *widzieć, słyszeć*;

emocjonalne: *cieszyć się*;

fizjologiczne: *plakać*.

Wszystkie wymienione grupy wykluczają Indywidualność ontologicznie, np. czasowniki o znaczeniu relacjonującym siłą rzeczy są związane ze stanem wypowiedzi (są współbieżne/równoległe z nim, a nie z okresem życia), a zatem nie mogą być Indywidualne. Percepcja może trwać dłużej lub krócej, niż stan mówienia (wypowiedzi), ale nie jesteśmy w stanie utrzymywać uwagi na czymś na tyle długo, żeby móc zacząć myśleć o percepcji jako o predykcji Indywidualnej.

Wymienione grupy z pewnością nie wyczerpują wszystkich typów semantycznych predykatów Scenicznych. Ten temat jeszcze czeka na swojego badacza.

II.2.1.2 Ograniczenia leksykalno-gramatyczne

Mimo, że przyjęliśmy zasadę opisu środków wyrażających określoność od strony treści ku stronie formy, mówiąc o czasie i aspekcie a szczególnie o rodzajach czynności, musimy najpierw ustalić znaczenie wszystkich terminów i zakres pojęć, którymi zamierzamy się tutaj posługiwać. Szczególna trudność polega na tym, że istniejące systemy opisu angielskich i ukraińskich form aspektualno-temporalnych oraz rodzajów czynności nie są ze sobą

⁹⁰ Bardziej szczegółowy opis klasyfikacji i nasze komentarze do niej podajemy w [Kotsyba, Turska 2006].

„kompatybilne”. Musimy wiedzieć jakie znaczenie kryje się pod tym czy innym terminem zanim zaczniemy porównywać ze sobą pojęcia przez nie wyrażane. Dlatego opisujemy krótko istniejące w literaturze przedmiotu podejścia teoretyczne do danych kategorii i ich klasyfikacje, a później próbujemy pokazać powiązanie tych kategorii z kategorią określoności.

II.2.3.2.1 Aspekt

Czas i aspekt: opis łączny czy osobny?

W literaturze przedmiotu występują różne podejścia do kwestii oddzielnego czy łącznego opisu czasu gramatycznego i aspektu. Np. Comrie zajmuje zdecydowane stanowisko na rzecz rozpatrywania ich osobno i krytykuje gramatyki tradycyjne za to, że „myląc traktują je razem” [ibid., 7], podając jako przykład hiszpańskie formy czasu praeterytalnego *hablé* ‘I spoke’ i imperfektu *hablaba* ‘I was speaking’, które według niego różnią się tym, że forma praeterytalna jest połączeniem aspektu dokonanego i przeszłości, gdy forma imperfektu, jak można się domyśleć, jest według autora połączeniem aspektu niedokonanego i przeszłości lub samą przeszłością⁹¹.

Takie podejście jest bliskie slawistycznej literaturze językoznawczej, z której z pewnością jako slawista czerpie i sam Comrie. Nie oznacza to jednak, że wszystkie prace slawistyczne zajmują zbieżne stanowisko. Np. Koseska-Toszewa opisuje formy temporalno-aspektualne razem – materiał bułgarski świadczy, że aoryst (odpowiednik hiszpańskiego czasu praeterytalnego) można tworzyć zarówno od czasowników dokonanych, jak i niedokonanych⁹². Możliwość regularnego tworzenia form Perfektu i Imperfektu od czasowników obu aspektów w języku bułgarskim też jest argumentem przeciwko stanowisku Comrie. Co więcej, różne połączenia form temporalnych z aspektami wyrażają różne znaczenia kwantyfikacji. Wydaje się, że sposób opisu powinien zależeć od jego celu, a także od osobliwości systemu aspektualnych i temporalnych form danego języka.

Zasady gramatyczności

⁹¹ Comrie nie podaje w tym miejscu interpretacji hiszpańskiego imperfektum.

⁹² Ostatnie przypadki są w miarę rzadkie, ale zostały dobrze opisane w kilku pracach Koseskiej-Toszewej.

Przeróżające jest czasami to, że sposób opisu gramatyki narzuca ograniczenia, które bardzo utrudniają porównywanie różnych języków. Znaczenie, które jest opisane w języku A jako zgramatykalizowane, jest uważane w języku B za zupełnie niezgramatykalizowane. Przykładowo Bertinetto i Delfitto [Karolak 2001, 478] uważają, że języki słowiańskie nie mają gramatycznej kategorii aspektu, w odróżnieniu od języków romańskich, ponieważ w tych pierwszych są istotne luki słowotwórcze.

Żeby rozstrzygnąć spory wokół statusu aspektu należy, jak uważa Karolak, sprecyzować zakres znaczenia pojęcia gramatyczności. Autor analizuje potencjalną gramatyczność rodzajów czynności na podstawie rozumienia pojęcia gramatyczności w terminach determinacji (jednostronnej zależności potencjalnego gramemu od semantemu, z którym występuje) i interdependencji (zależności dwustronnej). Obligatoryjna kookurencja z semantemami bowiem jest kryterium rozstrzygającym o gramatyczności morfemów. W przypadku determinacji warunkiem koniecznym obecności morfemu m_0 jest obecność morfemu m_1 , natomiast warunkiem obecności morfemu m_1 nie jest obecność morfemu m_0 . Jako przykład m_0 Karolak podaje prefiks werbalny *za-* w języku rosyjskim i bułgarskim, który „...wymaga obligatoryjnej kookurencji morfemów rdzennych w konkatenacjach typu ros. *zagovorit'*, *zamolchat'*... natomiast składniki semantemowe mogą występować bez prefiksu, np. ros. *govorit'*, *molchat'*... Zależność dwustronna istnieje wtedy, kiedy warunkiem koniecznym obecności morfemu m_0 jest obecność morfemu m_1 i na odwrót, kiedy obecność morfemu m_1 zależy od obecności morfemu m_0 . Taką sytuację obserwujemy w bułgarskich czasownikach z obligatoryjnymi morfemami aspektu, np. *prenebreg-va-m* vs *prenebreg-n-a*, *gra-va-m* vs *gram-n-a*, *zakas-va-m* vs *zakas-a-m*” [Karolak, 2001, 478]. Na zasadzie ściśle przestrzeganej dwustronnej zależności jako kryterium gramatyczności niektórzy językoznawcy (Isaczenko) nie zaliczają do aspektotwórczych również tzw. pustych prefiksów *na-* i *s-*, np. ros. *napisat'*, *sdelat'*. Karolak uznaje takie stanowisko za zbyt radykalne i podaje zaproponowane przez P. M. Bertinetto i D. Delfitto argumenty, które uniemożliwiają traktowanie aspektu w językach słowiańskich jako kategorii gramatycznej, jeżeli nadal mamy trzymać się bezwzględного wymogu dwustronnej zależności wszystkich semantemów werbalnych i obu morfemów aspektualnych, jako zasady gramatyczności. Obaj autorzy uważają, że słowiańskie języki nie posiadają gramatycznie wyrażonej kategorii aspektu, ponieważ nie wszystkie semantemy werbalne tworzą zarówno aspekt dokonany jak i niedokonany. Jak pokazał jeszcze w 1948 roku Masłow na materiale języka rosyjskiego, wbrew tradycyjnie przyjętemu stanowisku, że każdy czasownik może występować w obu

formach aspektualnych, wiele czasowników faktycznie występuje tylko w jednej z tych form. Natalia Sucharyna w swojej pracy doktorskiej pokazuje na materiale języka ukraińskiego jak sytuacja z podziałem leksemów czasownikowych na aspekty wygląda statystycznie i podejmuje próbę klasyfikacji czasowników ukraińskich według kryteriów formalnych i semantycznych.⁹³ Zaproponowany przez autorkę do systemu leksykograficznego SUM, na którego materiale zostały przeprowadzone badania formalizm, pozwolił wyodrębnić z 7140 teoretycznie możliwych sygnatur, opisujących typy gramatyczne ukraińskiego czasownika, 52 faktycznie istniejące, z których 42 typy miały korelat aspektualny. 17,2% haseł należy do grupy czasowników niedokonanych, które nie mają korelatów w aspekcie dokonanym; 26,6% to czasowniki dokonane, które nie mają pary niedokonanej; 53,4% (czyli niewiele więcej, niż połowa) – to czasowniki, które mają formę dokonaną i niedokonaną i 1,8% - czasowniki dwuaspektowe, które mają tę samą formę dla oznaczenia obu aspektów [Sucharyna, 12]. Do ostatniej grupy należą zazwyczaj czasowniki zapożyczone z języków romańsko-germańskich, które istnieją oryginalnie w jednej postaci aspektualnej i często jest tak, że prefiks, który tworzy formę dokonaną, jest opcjonalny. Np. możliwe jest użycie formy *телефонувати*, *абонувати* w każdym z dwóch znaczeń aspektualnych albo form *зателефонувати*, *заабонувати*. W porównaniu z językiem ukraińskim, język polski wykazuje więcej konsekwencji w tworzeniu form dokonanych od zapożyczonych czasowników romańsko-germańskich. Możemy więc uważać ostatnią grupę za pewien margines w aspektualności języka ukraińskiego, o czym świadczą też podane rozmiary tej grupy. Ilościowo czasowniki dokonane przewyższają niedokonane o 9%. Sucharyna uważa, że jest to związane głównie z możliwością tworzenia kilku wariantów dokonanych od tej samej formy niedokonanej. Oczywiście taka wariacyjność powoduje już modyfikację znaczenia leksykalnego, a nie tylko zmianę aspektu.

Do spraw poruszonych wyżej dochodzą także kwestie produktywności słowotwórstwa aspektualnego w językach słowiańskich⁹⁴.

Wracając do tezy Bertinetto i Delfitto o gramatyczności aspektu w językach romańskich, uzasadnionej tym, że „wszystkie bez wyjątku semantemy werbalne łączą się ze wszystkimi morfemami aspektualno-temporalnymi...” [Karolak, 2001, 479], przedstawimy kilka faktów językowych, które nasuwają pewne wątpliwości co przedstawionych wyżej tez. W języku

⁹³ Asymetria w tworzeniu i użyciu par aspektualnych także została opisana w pracy Rafała Górskiego [Górski 2006]. O tym zjawisku także sygnalizował na jednym z wystąpień Andrzej Bogusławski.

⁹⁴ Por. prace Zygmunta Saloniego o czasowniku polskim.

rosyjskim nie istnieje forma syntetycznej pierwszej osoby liczby pojedynczej czasu przyszłego od czasownika *победить*. Nie używa się formy **побежы* czy **побежды*, tylko *одежы победы*. Czy miałyby to znaczyć, że syntetyczny sposób wyrażania przyszłości w języku rosyjskim nie jest gramatyczny? Czy powinniśmy o tym zdecydować jakieś kryteria statystyczne?

Z innej strony, mimo że teoretycznie możliwe jest utworzenie form aspektualno-temporalnych od każdego czasownika w językach romańskich (zakładamy, że analogicznie jest z językami germańskimi), w praktyce nie każdy czasownik jest używany w każdej z tych form. Typowym przykładem, notowanym we wszystkich podręcznikach do nauki języka, jest restrykcja na użycie w czasie Present Continuous szeregu angielskich czasowników typu: *hear, love, understand*⁹⁵. Innym przykładem jest ograniczenie użycia czasowników punktowych w czasie Present Perfect (zwykle są używane w czasie Past Indefinite), ponieważ rezultat czynności, oznaczanej przez dany czasownik jest znikomy i niemal niepercepowalny, a jest on istotnym elementem znaczenia gramatycznego Perfektu (por. opis Andrea Setzer). Tak więc, ograniczenia te mają uwarunkowanie semantyczne.

Czy zatem teoretyczna możliwość tworzenia formy aspektualno-temporalnej jest bardziej istotna dla uznania gramatyczności danej kategorii, niż właściwe użycie owych form lub niemożność takiego użycia? Wniosek, który się nasuwa, jest taki, że granice między gramatyką i leksyką są rozmyte, nawet jeżeli chodzi o sposoby wyrażania tych samych kategorii w tym samym języku. Dobrym tego potwierdzeniem mogą być badania korpusowe, które pozwalają wyciągać wnioski nie tylko bazując wyłącznie na intuicji lingwistycznej, jak to dotychczas praktykowano w językoznawstwie, ale też na obiektywnych statystycznych danych językowych. Co się tyczy definicji gramatyczności, pozostaniemy chyba przy najbardziej intuicyjnym jej rozumieniu, że jest to każda regularność w tworzeniu form językowych, której często towarzyszy pewna abstrakcja semantyczna. Zgodnie z takim podejściem rozróżnienie semantyki gramatycznej i semantyki leksykalnej nie ma większego sensu, ponieważ semantyka zajmuje się znaczeniem i sposobami jego wyrażania, które mogą być bardziej lub mniej regularne w każdym z badanych języków, czyli gramatyczne lub leksykalne. Oczywiście, że istnieje ogólna tendencja do regularyzacji (gramatyzacji) treści bardziej abstrakcyjnych, ale każdy język na swój sposób rozwiązuje te problemy.

⁹⁵ Formalnie taka możliwość istnieje, i jest nawet wykorzystywana stylistycznie (np. twórcy reklamy dla firmy McDonalds celowo stosują gramatycznie niepoprawne hasło *I'm loving it*, co miałyby przyciągać uwagę potencjalnego klienta).

Aspekt a kwantyfikacja

Zagadnienie aspektu nie doczekało się jeszcze w językoznawstwie teoretycznym jednoznacznego i ogólnie przyjętego opisu, który pozwalałby na adekwatny pod tym względem opis konfrontatywny języków, należących do różnych systemów. Aspekt w języku angielskim jest rozumiany jako kategoria gramatyczna, w języku ukraińskim – jako słowotwórcza.

W języku angielskim wyróżniamy cztery podstawowe aspekty: nieokreślony – *Indefinite* lub *Simple* (właściwie można go odbierać jako brak aspektu, ale konwencja gramatyczna odnosi go do aspektów), trwały – *Continuous*, dokonany – *Perfect* oraz trwająco-dokonany – *Perfect Continuous*. Wszystkie te aspekty mogą łączyć się z każdą z czterech form czasów gramatycznych: teraźniejszy – *Present*, przeszły – *Past*, przyszły – *Future*⁹⁶ oraz przyszły w przeszłym – *Future-in-the-Past*, co daje szesnaście kombinacji dla strony czynnej i dziesięć dla strony biernej. Dysproporcje między stroną czynną i bierną są związane z preskryptywną restrykcją na użycie niektórych kombinacji w stronie biernej. Chociaż teoretycznie formy te mogą być utworzone, z punktu widzenia kognitywistyki są one „niestrawne” dla przeciętnego użytkownika języka, i potrzeba ich użycia zachodzi wyjątkowo rzadko. Inaczej mówiąc, ograniczenia w stosunku do strony biernej przez niektórych badaczy są uważane za sztuczne, ale zgodne z tendencjami użycia.

Aspekt może istnieć i funkcjonować w języku (angielskim) pozaczasowo, np. w formie bezokolicznika albo imiesłowu: por. *to do* – *to be doing*, *to have done*, *having done*, *being done*; *to wait* – *to be waiting*, *to have waited*, *to have been waiting*. W takich przypadkach jednak są one częścią predykatów złożonych, często w kontekstach modalnych, dlatego trudno mówić o samodzielnym wyrażaniu kwantyfikacji poprzez aspekt w języku angielskim. Niemniej, niektóre formy aspektualne nakładają ograniczenia na użycie pewnych rodzajów kwantyfikacji. Nie dotyczy to aspektu *Indefinite*, który można nazwać aspektem nienacechowanym albo uważać za brak aspektu. Jego formalnym przybliżonym odpowiednikiem w języku ukraińskim jest aspekt niedokonany, który tak samo jak *Indefinite* w angielskim, może wyrażać różne rodzaje kwantyfikacji logicznej.

⁹⁶ W wielu gramatykach języka angielskiego *Future* nie jest uznawany za odrębny czas, tylko traktuje się go jak konstrukcję modalną możliwościową „*will* + bezokolicznik”. Pozostajemy jednak tutaj dla prostoty opisu przy tradycyjnym podejściu do form temporalnych.

Zatrzymajmy się teraz na formalnej stronie kategorii aspektu ukraińskiego i spróbujmy ustalić związek pomiędzy aspektem a ewentualnym znaczeniem kwantyfikacyjnym frazy werbalnej. Większość czasowników ukraińskich tworzy klasyczne trójkomponentowe łańcuchy rozbudowując formy aspektualne: np. *kazamu – pokazazamu – pokazuwamu*, (podobnie w języku polskim: *mówić-przemówić-przemawiać*). Pierwszy człon tego typowego ciągu jest przeważnie formalnie niedokonany. Drugi człon tworzy się prefiksalnie od pierwszego, często ma zmienione znaczenie leksykalne i jest formalnie dokonany, trzeci człon, stworzony przy pomocy sufiksu *-ує*, jest formą niedokonaną. Pod względem kwantyfikacji pierwszy i trzeci człon takiego ciągu może mieć różne interpretacje, drugi zaś może być tylko określony (jednostkowy).

Znaczenie każdego następnego derywatu może różnić się od znaczenia wyrazu motywującego w mniejszym lub większym stopniu. Najbardziej archaiczne czasowniki są bardziej skomplikowane dla typologizacji pod względem kategorii określoności, bardziej wieloznaczne (por. przykłady wyżej). Zatem, aby dostrzec jakieś regularności, musielibyśmy dzielić je dalej na podgrupy. Na dalszych etapach widzimy bardziej konsekwentny stosunek formy i znaczenia, więc możemy mówić też o możliwości formalizacji tego stosunku przy pomocy np. reguł transformacyjnych.

Istnieją pary czasowników, które różnią się między sobą tylko aspektualnie, np. *nucamu – hanucamu*. W przypadku derywacji gramatycznej za pomocą prefiksu *на-* nie tworzy się już trzeci, niedokonany człon (**hanucywamu*). Tradycyjnie aspektualne pary czasowników są traktowane jako różne leksemy, chociaż istnieją pewne regularności w ich tworzeniu [Безпояско, 191-243]. Tendencje słowotwórcze są regularne dla par czysto aspektualnych, jak również dla par czasowników z modyfikacją znaczenia leksykalnego. Wśród ostatnich językoznawcy rozróżniają następujące aspektualne pary rodzajów czynności: modyfikacyjno-aspektualne [ibid.] (ich walencja pozostaje identyczna, np. *кричати – покричати*) oraz mutacyjno-aspektualne (ze zmienioną walencją, np. *кричати – розкричатися, снівати – нпучнієвати*). Aspektualne pary czasowników ze zmienionym znaczeniem rozpatrujemy niżej w rozdziale o rodzajach czynności.

Tutaj skupiamy się na parach aspektualnych z jednakowym znaczeniem leksykalnym. Wyrażenia kwantyfikujące *zawsze, czasami*⁹⁷, *w tej chwili, pewnego dnia* itd. są najmocniejsze (jednoznaczne) pod względem sygnalizacji statusu kwantyfikacyjnego frazy

⁹⁷ Pojęcia te są niemniej jednak bardzo złożone, o czym pisze Koseska-Toszeva [1999].

werbalnej, dlatego wykorzystujemy je jako identyfikatory kwantyfikacji w testach dystrybucyjnych.

Rozpatrzmy na przykład czasownik Indywidualnego *знати* i ciąg czasowników Scenicznych *казати – розказати – розказувати* i spróbujmy przedstawić możliwą dystrybucję kwantyfikacyjną ich poszczególnych form gramatycznych:

	<i>завжди</i> (zawsze)	<i>іноді</i> (czasami)	<i>колись</i> (kiedyś – nieokreśloność czasu)/ <i>тоді</i> (wtedy)	niemożliwość modyfikacji kwantyfikacyjnej
<i>знає</i> (когось) n/d PR	-	-	-	+
<i>знав</i> (когось) n/d P	*+(modalne)	-	+	-
<i>каже</i> (mówi) n/d PR	+ (habitualne)	+	*+ (historyczne)	-
<i>казав</i> (mówił) n/d P	+	+	+	-
<i>розказує</i> (opowiada) n/d PR	+ (habitualne)	+	*+ (historyczne)	-
<i>розказав</i> (opowiedział) <u>dok</u> PR	-	-	+	-
<i>розказував</i> (opowiadał) n/d PR	+	+	+	-
<i>розказуватиме</i> (będzie opowiadał) n/d FUT	+	+	+	-
<i>казатиме</i> (będzie mówił) n/d FUT	+	+	+	-

P – forma czasu przeszłego, PR – forma czasu teraźniejszego, FUT – forma czasu przyszłego; n/d – forma niedokonana, dok – forma dokonana. Plusy w nawiasach wskazują na charakter jednostkowości/ egzystencjalności, odmienny od sposobu ich wyrażania poprzez formę dokonaną. Forma dokonana wyraża jednostkowość/ egzystencjalność zdarzenia, natomiast forma niedokonana - stan, implikujący jakieś zdarzenie w jego tle. W języku angielskim odpowiadają takiemu użyciu formy ciągłe – Past i Future Continuous.

Zamieszczone w tabeli dane o możliwej kompatybilności z wyrażeniami kwantyfikacyjnymi świadczą o różnym zachowaniu czasowników w zależności od znaczenia leksykalnego.

Czasowniki Indywidualne różnią się od pozostałych nie tylko tym, że nie formują one pary aspektualnej w postaci „czystej”, ale także tym, że ich użycie z wyrażeniem kwantyfikacji ogólnej *zawsze* w formie czasu przeszłego jest nacechowane modalnie (o czym pisaliśmy wyżej). Czasowniki Sceniczne takiego nacechowania nie wykazują. Na tym także polega różnica w asymetrii łączliwości z *zawsze* i *czasami* – czasowniki Sceniczne zachowują się jednakowo z jednym i drugim.

Istotną pozostaje różnica dokonanośi/ niedokonanośi – formy niedokonane pozwalają na wszystkie możliwe interpretacje kwantyfikacji, a formy dokonane blokują użycia kwantyfikacji ogólnej i egzystencjalnej wielokrotnej (egzystencjalność zbiorów zdarzeń). Nie mniej ważną kwestią jest możliwość utworzenia ekwiwalentu dokonanego. Brak odpowiednika dokonanego również wydaje się świadczyć o niekwantyfikowalności danego predykatu.

Aspekt niedokonany

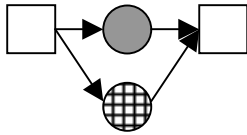
Forma ukraińskiego czasu teraźniejszego jest wieloznaczna i niekoniecznie oznacza wyłącznie stan, współbieżny z momentem mówienia. W związku z tym, możliwe są różne interpretacje kwantyfikacyjne zdań z formą czasu teraźniejszego.

Przeanalizujmy zdanie, w którym fraza nominalna jest jednoznacznie kwantyfikowana jednostkowo poprzez użycie nazwy własnej (w zdaniach z niedopowiedzianą kwantyfikacją frazy nominalnej różne możliwe interpretacje kwantyfikacji frazy nominalnej mogą mieć wpływ na realizację kwantyfikacji frazy werbalnej, a tego na razie chcemy uniknąć). Spróbujemy pokazać, że nawet ta sama propozycja może mieć kilka realizacji kwantyfikacyjnych.

Np. *Юрко ходить протоптаною стежкою.* (dosł. *Jurek chodzi wydeptaną ścieżką.*)

Interpretacja 1. Dla jednego jedyne go stanu jest prawdą, że jest to chodzenie, realizowane przez x jednocześnie ze stanem wypowiedzi.

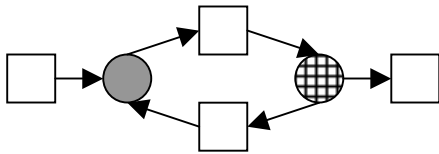
To znaczy, że Jurek chodzi w tej chwili – w tym przypadku mamy do czynienia z kwantyfikacją jednostkową i kategorią określoności na poziomie frazy werbalnej.

rys.1 (wzorem w kratkę oznaczamy stan wypowiedzi)

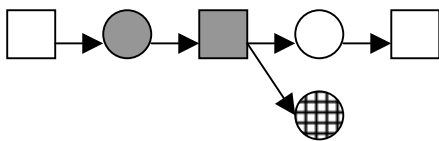
Interpretacja 2. Jest prawdą dla x , że zawsze, kiedy x gdzieś idzie, to wybiera wydeptaną ścieżkę.

W tym przypadku mamy kwantyfikację ogólną frazy werbalnej, a zatem jest ona nieokreślona. Tę sytuację można zilustrować za pomocą rekursywnej sieci Petriego następująco:

rys.2

Interpretacja 3. Predykat *ходить* pozwala jeszcze przynajmniej na jedną interpretację, np. w zdaniu *Юрко ходить!* (Jurek chodzi!), kiedy mówimy o dziecku, które „już chodzi”, tzn. *zaczęło/ nauczyło się chodzić*. To szczególnie złożony przypadek o znaczeniu perfektywnym, gdzie uwaga akcentuje się nie tylko na obecnej umiejętności chodzenia dziecka, lecz też na zdarzeniu, które było początkiem nowego stanu dziecka, oraz stanie, który poprzedzał to zdarzenie. Formalnie mamy aspekt niedokonany w wyrazie „ходить”. Ale z punktu widzenia semantyki nie jest to aspekt prosty, lecz złożony – w rozumieniu Karolaka [2001]. Mamy do czynienia z pewnym skrótem językowym. Fraza werbalna jest więc w tym znaczeniu określona, kwantyfikacja – jednostkowa.

rys.3

Jest charakterystyczne, że tylko w tej jednej z trzech interpretacji predykat *ходить* może łączyć się z wyrazem graniczności czasowej *уже* (już). W pozostałych przypadkach w dystrybucji bezpośredniej form czasu teraźniejszego *уже* nie występuje.

Jak widać z opisanego materiału językowego, niewiele możemy powiedzieć o kwantyfikacji frazy werbalnej na podstawie informacji o aspekcie formalnym. Dlatego uzasadnione jest

„uszczelnienie” relacji „forma aspektualna czasownika :: interpretacja kwantyfikacyjna” za pomocą analizy węższych kategorii aspektualnych – rodzajów czynności, semantyki leksykalnej czasowników, oraz wyrażen temporalnych, towarzyszących tym formom.

Przykłady użycia różnych form aspektualnych w obu językach i ich związek z określonością zademonstrujemy niżej, opisując formy temporalne, ponieważ w żywym języku zdania bez czasu albo bez aspektu nie są możliwe.

II.2.3.2.2 Aktionsart

Różnorodność znaczeń aspektualnych, która wcześniej była uświadamiana tylko intuicyjnie, została teoretycznie eksplikowana w 1908 roku przez szwedzkiego slawistę Agrella, który po raz pierwszy rozróżnił pojęcie aspektu i rodzaju czynności. W literaturze przedmiotu został zaakceptowany zaproponowany przez tego autora niemieckojęzyczny termin dla oznaczenia rodzajów czynności – Aktionsart. Istnieją różne podejścia teoretyczne do opisu tej kategorii. Główne dyskusje toczą się wokół dwóch podstawowych zagadnień. Z jednej strony jest kwestionowane czy jest to kategoria gramatyczna, jaki jest jej stosunek do kategorii aspektu i czy w ogóle warto ją opisywać w ramach gramatyk języków naturalnych, czy też jest to wyłącznie sfera semantyki leksykalnej. Drugi wątek jest związany z metodologią i sprowadza się głównie do kierunku badań i opisu rodzajów czynności. Bardziej tradycyjnym jest kierunek forma – treść, mniej praktykowany – od treści do formy.

Początkowo rodzaje czynności, jak to zakładał sam ich odkrywca oraz wiele jego zwolenników, rozpatrywane były w slawistyce pod kątem morfologiczno-słowotwórczym (Isaczenko, Awiłowa). Istniało też inne podejście, które traktowało je semantycznie (Masłow, Bondarko, Szelakin). Jeszcze w 1980 roku Chrakowski, analizując te dwa podejścia, zaznaczał, że żadne z nich nie jest satysfakcjonujące i nie może dać pełnego i adekwatnego opisu rodzajów czynności dla dowolnego języka. Według pierwszej koncepcji rodzaje czynności „...są charakteryzowane semantycznie i statycznie jako równorzędne logicznie czasownikowe grupy pojęciowe, pomiędzy którymi można rozdzielić wszystkie czasowniki języka rosyjskiego, a w zasadzie i każdego innego języka.” [Chrakowski, 6]. W ten sposób kategoria rodzajów czynności, jak zaznacza dalej Chrakowski, przenosi się ze sfery gramatycznej do sfery leksykalnej, chociaż jeden ze zwolenników tego podejścia, Szelakin, „ostrożnie mówi, że rodzaje czynności zajmują pozycję między leksykalnymi i gramatycznymi cechami czasownika” [Chrakowski, 6]. W ramach drugiej koncepcji rodzaje

czynności są charakteryzowane semantyczno-morfologicznie i słowotwórczo. Przedstawiane dalej klasyfikacje stosują różne sposoby opisu materiału, i wszystkie w większym lub mniejszym stopniu są pomocne w naszej pracy.

Formalne klasyfikacje Aktionsarten

Pierwsze obszerne prace, poświęcone rodzajom czynności, były oparte na wykładnikach formalnych. Potem badacze zaczęli odnotowywać inne sposoby wyrażania tych samych treści i opisywać je wychodząc od znaczenia wyodrębnionego wcześniej na podstawie formy Aktionsart. Ponieważ pierwszą jednak była forma, żadna z istniejących klasyfikacji rodzajów czynności nie przedstawia spójnej hierarchii semantycznej. Tym niemniej można je pogrupować wokół bardziej ogólnych znaczeń, które, jak uważamy, mają wpływ na kwantyfikowalność frazy werbalnej. Najpierw przedstawimy krótko opis formalny.

Klasyfikacja rodzajów czynności w języku ukraińskim Jurija Szewelowa

W przeglądowej pracy o językach słowiańskich Jurij Szewelow [Shevelov, 969] zaznacza, że język ukraiński różni się swoim systemem rodzajów czynności od innych języków słowiańskich. Z perspektywy formalnej autor wyróżnia sześć podkategorii aspektualnych, cechowanych przez odpowiednie wykładniki morfologiczne ze znaczeniem aspektualnym, które wzbogacają znaczenie podstawowe czasownika. Możemy przedstawić klasyfikację Szewelowa w następującej tabeli:

znaczenie rodzaju czynności	wykładnik morfologiczny	przykład ukraiński	tłumaczenie angielskie
początek czynności	<i>за-; по-</i>	<i>заговорити</i>	begin talking
ograniczenie czynności w czasie	<i>по-</i>	<i>посидіти</i>	sit for a while
wyczerpanie się czynności poprzez osiągnięcie rezultatu maksymalnego	<i>за-; ви-</i>	<i>загризти</i>	bite all over; bite to death
nasycenie się czynności	<i>на-</i>	<i>наговорити</i>	tell as much as possible

dystrybucja w czasie i przestrzeni	<i>no-</i>	<i>нопозставляти</i>	place here and there
intensywna i trwała czynność	<i>nono-</i>	<i>нонопрацювати</i>	work hard and long

Jak widać, angielskie odpowiedniki ukraińskich rodzajów czynności, podane dla eksplikacji znaczenia ostatnich dla czytelnika anglojęzycznego, mają charakter deskryptywny. Jednak wymienione konstrukcje angielskie również mają charakter regularny i możemy je przedstawiać jako sposoby wyrażania interesujących nas znaczeń.

Klasyfikacja Szewelowa nie wydaje się jednak wyczerpująco opisywać ukraińskich Aktionsarten. Poza tym, bazuje ona na znacznikach formalnych, a materiał językowy pokazuje, że zarówno podane prefiksy mogą być wykładnikami różnych rodzajów czynności, jak i rodzaje czynności z tym samym znaczeniem mogą być tworzone za pomocą różnych wykładników formalnych. Możemy uzupełnić klasyfikację Szewelowa odpowiednimi klasami z opisu Awiłowej.

Klasyfikacja Natalii Awiłowej

Jedna z pierwszych szczegółowych klasyfikacji rodzajów czynności dla języków słowiańskich (na przykładzie języka rosyjskiego) została przedstawiona w pracy Natalii Awiłowej. Klasyfikacja ta opiera się głównie na wykładnikach formalnych – prefiksach. Autorka wyróżnia trzy semantyczne typy rodzajów czynności: fazowe (do tego typu należą początkowość – inchoatywy, ingresywy, ograniczoność i finitywność); ilościowe (jednorazowe – dyminutywne, zmniejszające, wielokrotne – przerywalnie-zmniejszające, trwająco-osłabione, trwająco-dystrybucyjne, towarzyszące, złożono-intensywne itd.) oraz rezultatywne (terminatywne, kończące, intensywne, kumulatywne, dystrybucyjne). Obserwacje nad materiałem pokazują, że fazowe i rezultatywne mają tendencje do pojawiania się we frazach werbalnych, skwantyfikowanych jednostkowo (o różnicy między inchoatywnością i ingresywnością piszemy niżej), natomiast ilościowe są związane z kwantyfikacją egzystencjalną. Dodatkowo dystrybucyjne „wybiórczo” podchodzą do argumentów, o czym wspominaliśmy w rozdziale o generyczności.

Praca Awiłowej posłużyła inspiracją do wielu dalszych badań. Np. obszerną charakterystykę rodzajów czynności podaje [Pichlak 1980]. Rozgranicza on 37 Aktionsarten dla porównywania sposobów wyrażania ich znaczeń w języku rosyjskim i estońskim. Wymienianie wszystkich tych rodzajów czynności zajęłoby nam zbyt dużo miejsca. Dlatego wymieniamy niektóre z nich (które naszym zdaniem zawierają w swoim znaczeniu jakieś ograniczenia na użycia kwantyfikacyjne) w miarę opisu środków wyrażania określoności bądź nieokreśloności w odpowiednich rozdziałach niżej.

Aktionsart jako aspekt leksykalny w tradycji zachodniej

Prace Agrella o rodzajach czynności przyczyniły się do rozwoju nie tylko językoznawstwa slawistycznego, ale także i teorii języka w ogóle. Języki, które nie mają morfologicznych środków rozróżnienia rodzajów czynności, zostały zbadane pod kątem czasowników, zawierających w swoim znaczeniu leksykalnym punktowość, powtarzalność, itd., które nakładały ograniczenia na użycie ich w niektórych formach gramatycznych. Ze względu na brak środków formalnych takich jak prefiksy w językach słowiańskich, czasowniki były klasyfikowane w zależności od ich znaczenia. Zatem, kategoria Aktionsart w odniesieniu do języków niesłowiańskich funkcjonuje głównie jako semantyczna⁹⁸. Próba ich klasyfikacji ma już dość długą historię i jest oparta na podstawowym rozróżnieniu Arystotelesa na czynności teliczne, które zmieniają stan rzeczy – np. na ich skutek pojawia się, zmienia się albo znika jakiś przedmiot, oraz ateliczne, które takich zmian nie przynoszą. Dalej historię podajemy za wspomnianym wyżej źródłem:

Junggrammatiker (Agrell 1908): wprowadzają termin ‘Aktionsart’.

Ryle (1949): wprowadza rozróżnienie pomiędzy *achievements* i *accomplishments*.

Vendler (1967): wprowadza klasyczną klasyfikację stany (*states*) oraz czynności/procesy (według Vendlera – *activities*, według Moens i Steedman – *processes*), osiągnięcia/kulminacje (Vendler nazywa je *achievements*, Moens i Steedman – *culminations*), dokonania (*accomplishments*).

Dowty (1979): poprawki (już też klasyczne) do klasyfikacji Vendlera oraz wprowadzenie kategorii punktowych (*punctuals*).

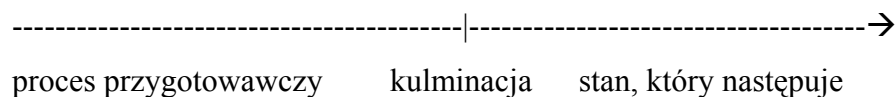
Moens & Steedman (1988, 1997): zjawisko koercji (przejścia czasowników z jednej kategorii do innej).

⁹⁸ Por. dobry opis na stronie <http://staff.science.uva.nl/~michiell/docs/SlidesPToE6.pdf>.

Andrea Setzer w swojej pracy doktorskiej, poświęconej opisowi temporalności w języku angielskim, opiera się na podziale czasowników na stany (ang. *states*) i zdarzenia (ang. *events*) z dalszym rozróżnieniem czterech rodzajów zdarzeń.

	zdarzenia (events)		STANY (states)
	atomiczne	Rozszerzone	<i>understand, love, know, resemble</i>
+ stan, który następuje (telicznosc)	KULMINACJA <i>recognize, spot, win the race</i>	DOKONANIE <i>build a house, eat a sandwich</i>	
- stan, który następuje (atelicznosc)	PUNKTOWE <i>hiccup, tap, wink</i>	PROCES <i>run, swim, play the piano</i>	

Przedstawienie struktury zdarzenia według Moens & Steedman [Setzer, 14] jest następujące⁹⁹:
CZAS

Każdy z tych rodzajów czasowników jest używany z pewnym rodzajem wyrażen temporalnych: „It is well known that adverbs such as *in an hour* are incompatible with stative and activity predicates, while adverbs such as *for an hour* are incompatible with accomplishments predicates”:

He was away from home for an hour.

??*He was away from home in an hour.*

??*He ate lunch for an hour.*

He ate lunch in an hour [Katz 2003b].

Setzer zaznacza, że fraza werbalna *reading a book* może być łączona z duratywnym wyrażeniem temporalnym (*durative*) – *for three days*, które sygnalizuje atelicznosc. Wtedy

⁹⁹ My będziemy posługiwać się w tym celu sieciami Petriego, których reprezentatywna moc w porównaniu z podobnym linearnym przedstawieniem jest o wiele większa.

jedyną interpretacją tej frazy jest aspekt PROCESU, por. ukr. *три дні, протягом трьох днів* w zdaniu *читав книгу напротязі трьох днів, три дні*.

Jeśli ta sama fraza werbalna łączy się z kontenerowym wyrażeniem temporalnym (*container*), np. *in three days*, które sygnalizuje teliczną, to jest ona interpretowana jako DOKONANIE, por. ukr. *за три дні* w zdaniu *прочитав книгу за три дні*.

Jak widać, w ukraińskim o telicznosci czy atelicznosci dodatkowo informuje dokonany albo niedokonany aspekt czasownika. Dlatego nie ma potrzeby doprecyzowania tej kategorii za pomocą wyrażen temporalnych.

Podobnie jak DOKONANIA teliczne są KULMINACJE, których odpowiednikami ukraińskimi (i polskimi) są też prefiksowane czasowniki dokonane:

ang. *freeze, break, find, reach*;

pol. *zamrażać, rozbić, znaleźć, osiągnąć*;

ukr. *замерзнути, розбити, знайти, досягнути*.

W pracy Setzer zostały zaznaczone także tendencje do użycia niektórych z wymienionych klas czasowników w pewnych czasach gramatycznych. Np. nie jest poprawnym użycie czasowników PUNKTOWYCH w czasie Present Perfect:

ang. **He has hiccupped*.

Przyczyna niegramatyczności powyższego zdania tkwi w semantyce – po czkaniu nie następuje jakikolwiek znaczący stan, inny niż przed czkaniem. To zdarzenie jest zazwyczaj tak krótkotrwałe i tak mało znaczące, że znaczenie perfektu go nie obejmuje. Jest to zdarzenie o charakterze aorystywnym.

Oprócz tego istnieje ograniczenie na użycie czasowników PUNKTOWYCH w aspekcie Continuous – zamieszczenie ich w tej formie tworzy wymaganie (koercję) na interpretację iteratywną:

ang. *He is coughing*.

W językach słowiańskich przejście między jednorazowością (PUNKTOWOŚCIĄ) i iteratywnością jest wyrażone formalnie za pomocą sufiksu *-ну*:

ukr. *кашля-НУ-в* (por. *кашляв*);

pol. *kich-NĄ-t* (por. *kich-ał*).

STANY też nie mogą łączyć się z aspektem Continuous, por.:

ang. **John is loving Mary*.

John is kissing Mary.

Widać także, że stany w tym ujęciu odpowiadają w przybliżeniu pojęciu predykatów Indywidualnych. Pozostałe czasowniki to predykaty Sceniczne.

Wymienione korelacje można częściowo zobaczyć w następującej tabeli:

	tel	for α time PRZEZ	cont	in α time ZA	Perfect	present simple	przykład ang.	przykład ukr.	przykład pol.
St	-	+	-	-	+	+	knew/lived for some time	знав/ жив якийсь час	wiedział/mieszkał przez jakiś czas
Prc	-	+	+	-	-	-	built/ran	будував/ бігав	budował/biegał
Dk	+	-	-	+	+	-	built a house ran a mile	збудував будинок / пробіг милю	zbudował vt zjadł vi przebiegł (się)
Kul	+	-		-	+	-	reached/noticed	досягнув/ помітив	zobaczył
Pkt	-	-	-	-	-	-	hiccupped	гикнув/ кашлянув	jąkał

Użyte skróty:

St= stany (states)

Pr= procesy (activities)

Dk= dokonania (accomplishments)

Kul= kulminacje (achievements)

Pkt= punktowe (punctuals)

Tel. – teliczność; cont., perfect , present simple– możliwość użycia odpowiednio w Continuous, Perfect oraz w czasie Present Simple; for α time, in α time – możliwość łączenia się z danymi wyrażeniami temporalnymi.

Z podkreślonych form widać, że predykaty teliczne odpowiadają słowiańskim formom dokonanym. Wyjątkiem są czasowniki punktowe. Punktowość jest wyrażana w językach słowiańskich za pomocą form dokonanych, ale nie jest uważana za teliczną, ponieważ stan, który następuje po wyrażanej przez nich czynności, nie jest istotny.

Istotnym jest zjawisko koercji (ang. *coercions, transitions*), które polega na przejściu czasowników do innych klas, jeśli tego wymaga kontekst, oraz restrykcje na takie przejścia, por. opis w [Schener 2005].

Ingresywność i inchoatywność jako rodzaje początkowości

*...i nigdy nie wiadomo mówiąc o miłości
czy pierwsza jest ostatnią czy ostatnia pierwszą*
Ks. Jan Twardowski, „Śpieszmy się”

Początkowość jest semantyczną kategorią rodzaju czynności, która, jak widać z samej nazwy, oznacza zdarzenie - początek stanu, który trwa podczas stanu wypowiedzi. W języku ukraińskim jest ona wyrażana głównie poprzez dokonane formy czasownikowe, tworzone z nie tranzytywnych form niedokonanych, wzbogaconych o prefiksy *za-* lub *n(o)-*:

захворіти – zachorować, *німу* – pójść, *побігти* – pobiec; *забігати*, *заговорити*, *заходити* – zacząć, odpowiednio, *бігати*, *мówić*, *chodzić*.

Czasami kategoria ta jest wyrażana analitycznie za pomocą czasownika fazowego *почати* (*zacząć*) i formy bezokolicznika – słowotwórczego źródła leksemu początkowości.

Istnieją również konstrukcje z rzeczownikami odczasownikowymi: *в плач*, *в сльози*, *в крик*, itp. – dosł. *w płacz*, *we łzy*, *w krzyk*, które w zdaniu zajmują pozycję predykatu.

Ukr. *Я до неї по-доброму, а вона відразу - в крик*.

Pol. dosł. *Ja do niej po dobremu, a ona od razu w krzyk*.

Zatrzymamy się na formach właśnie czasownikowych w użyciu indykatywnym.

Awiałowa definiuje kategorię początkowości (*начинаемость*) jako znaczenie początku czynu [Awiałowa, 271]. Wielu badaczy (Zemskaja, Uljanow, Fortunatow, Winogradow) rozróżnia dwa podtypy początkowości: ingresywny oraz inchoatywny. Władimir Winogradow definiuje ingresywność jako „osiągnięcie wyniku w procesie pojawienia się zjawiska”, lub „czas wyniku w nastąpieniu cechy” (w oryginale: „достижение результата в процессе возникновения явления, время результата в наступлении признака”), [Winogradow, 519].

Uljanow opisuje różnicę między ingresywnością a inchoatywnością jako trwanie czasu cechy.

„Ингрессивные основы означают наступление целого времени признака в его недлительности” (podkreślenie N. K.), np. *пойти*, *побежать*; natomiast „инхоативная начинаемость означает наступление начального момента в длительном времени признака” (podkreślenie N. K.), np. *забегать*, *заговорить*, *заходить* [Awiałowa, 272-3].

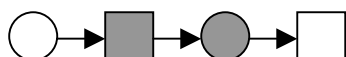
Autor jednak zaznacza „rozmytość granic między tymi pojęciami” [ibid.]

Dość rozmytą intuicyjną definicję inchoatywności jako zdarzenia – „początkowego momentu cechy w czasie ciągłym/ trwałym” możemy nieco uściślić, wprowadzając modalne znaczenie pojęcia psychologicznie ważnego okresu (czyli pewną wartość aksjologiczną). Z punktu

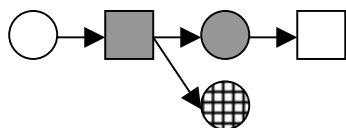
widzenia człowieka najważniejszym takim okresem jest życie. Dlatego treść wypowiedzeń z większością czasowników inchoatywnych nie zostanie zmieniona po dodaniu *впервые* (po raz pierwszy w życiu): *Дитина заговорила/ пішла*. (W języku polskim te znaczenia eksplikują się w sposób deskryptywny – *Dziecko zaczęło mówić/chodzić*.)

W przypadku inchoatywności uwagę koncentruje się również na stanie, który poprzedzał zdarzenie rozpoczęcia stanu „głównego”. Psychologicznie może to być związane z „dłuższym trwaniem w czasie” z tego powodu, że kiedy w człowieku zachodzi jakaś zmiana ważnego dla niego stanu, będącego np. przyzwyczajeniem (palenie, jak również rzucanie palenia), lub kiedy nauczymy się czegoś nowego (chodzić – od dziecka, czy ponownie po ciężkim wypadku), potrzebujemy więcej wysiłku i czasu, żeby przyzwyczaić się do nowego stanu i zapomnieć o starym (w sensie nie absolutnym, lecz „nie myślenia o tym”).

Różnicę między ingresywnością i inchoatywnością możemy przedstawić za pomocą sieci Petriego w sposób następujący:

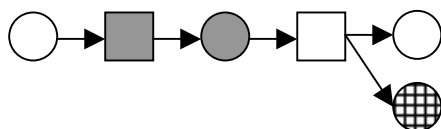

rys. 4 – INGRESYWNOSĆ

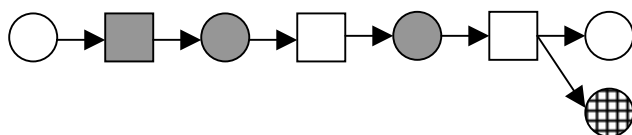
rys. 4a – INGRESYWNOSĆ w znaczeniu czasu perfektu

Він вже заснув (On już zasnął).

rys. 4b – INGRESYWNOSĆ w znaczeniu czasu praeterytalnego

Він заснув о сьомій (On zasnął o siódmej).

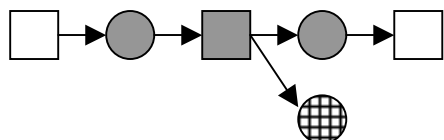

rys. 4c – INGRESYWNOSĆ w znaczeniu czasu zaprzeszłego

Він був вже заснув, але щось його розбудило (On był już zasnął, ale coś go obudziło).

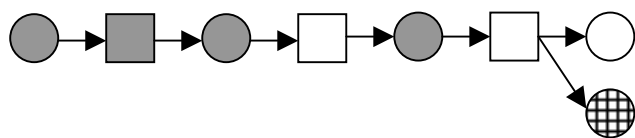

rys. 5 – INCHOATYWNOSĆ

rys. 5a - INCHOATYWNOSĆ w znaczeniu czasu perfektu (por. rys. 3)

Він запалив (On zaczął palić papierosy).

Вона була схудла, але знову поправилася (Ona była schudła, ale później znowu przytyła).

(użycie ograniczone)

rys. 5b - INCHOATYWNOSĆ w znaczeniu czasu zaprzeszłego

Podstawą formalną rozróżnienia ingresywności i inchoatywności według Awiłowej jest następujący test transformacyjny: wyrażenia inchoatywne możemy przekształcić na wyrażenie z fazowym czasownikiem *zacząć* oraz formą bezokolicznikową źródła

słowotwórczego derywatu inchoatywnego, np. *забегал* = *начал бегать*. Czasowniki ingresywne według niej nie pozwalają na takie transformacje. Test ten sprawdza się w wielu przypadkach, np. można powiedzieć:

ukr. *Він захворів три роки тому* (*Zachorował trzy lata temu*) – inchoatyw.

Він вчора захворів на грип (*Wczoraj rozchorował się na grype*) – ingresyw.

Він почав хворіти три роки тому (*Zaczął chorować trzy lata temu*) – inchoatyw.

Natomiast następujące zdania nie brzmią naturalnie:

?*Він вчора почав хворіти на грип* (?*Wczoraj zaczął chorować na grype*) – ingresyw.

Nie jest to jednak test uniwersalny (zdanie, ilustrujące rys. 5b, nie może być transformowane w wyżej opisany sposób), więc pewne tendencje, które pokazuje, są raczej związane z konwencjami językowymi, a nie ze znaczeniem czasowników.

Przykłady ingresywności

Niektóre czasowniki w połączeniu z rzeczownikami o znaczeniu temporalnym albo czynnościowym (zwykle derywowane morfologiczne od czasowników albo przynajmniej semantycznie), przekazują znaczenie ingresywności:

ukr. *По селу нішов **поговір*** (UPM).

*Як постука **нічка** темна у віконце знов...* (z folkloru).

Przykłady inchoatywności

Ukr. *У Матрохи раптом з'явився **слух**, зір і прорізався **голос*** (Гуцало).

Jest to inchoatywność tylko formalna, ponieważ mamy do czynienia z użyciem ironicznym – pojawiła się nie zdolność, tylko jej przejaw, a więc należy interpretować te znaczenia jako ingresywność.

Ukr. *В потоці завелися **риби*** (UPM, 129).

To zdanie jest przykładem funkcji inchoatywnej od predykatu Generycznego, tzn. *появилися і водяться*.

Od leksemów o znaczeniu inchoatywnym nie tworzy się form przeszłych niedokonanych, nie używa się ich także w znaczeniu czasu teraźniejszego. Typowymi dla inchoatywów są użycia: w znaczeniu perfektu (zawsze jednostkowe); czasu zaprzeszłego (jednostkowe), z nieindykatorywnych – w znaczeniu czasu przyszłego, (które rezerwuje miejsce dla egzystencjalności, ale jak wspominaliśmy wcześniej, ograniczamy się tutaj do kontekstów indykatorywnych).

W formie czasu teraźniejszego inchoatyw może być używany tylko w połączeniu z podmiotem Generycznym:

por. *Дитина йде в рік.* w znaczeniu *Zazwyczaj dzieci zaczynają chodzić mając rok.*

**Ця дитина йде в рік.*

W kontekstach kwantyfikacyjnie neutralnych inchoatywy nie dopuszczają użycia ogólnego.

Forma		znaczenie	kwantyfikacja	Przykład
czas teraźniejszy	n/d	habitualne perfektywne	ogólna słaba jednostkowa	<i>йде – idzie</i> <i>ходить(3) - chodzi</i>
czas przeszły	dok	perfektywne	jednostkowa	<i>пішов – poszedł</i> (rys. 5a) <i>(Після смерті дружини) він запалив.</i>
czas zaprzeszły	dok	aorystywne	jednostkowa	<i>пішов був – był poszedł</i> (rys.5b) <i>Після смерті дружини він був запалив, а тепер знову кинув.</i>

Leksemy o znaczeniu ingresywnym mogą tworzyć formy niedokonane i być używane w formie czasu teraźniejszego w znaczeniu habitualnym nawet przy jednostkowości frazy nominalnej. Formy niedokonane, utworzone od ingresywów, tracą semę początkowości, i niektórzy badacze [Karolak, 2000] nie zaliczają ich do samych ingresywów. Uljanow zaznacza, że w literaturze pięknej takie czasowniki służą jako mocne środki stylistyczne [Awiłowa, 280].

Natomiast formy dokonane ingresywów, w odróżnieniu od inchoatywów, nie zawsze występują w formie czasu przeszłego w znaczeniu perfektu. Początkowość ingresywów nie zawsze jest przywiązana do stanu wypowiedzi, co powoduje, że możliwe są użycia form dokonanych w znaczeniu praeterytalnym, które może być kwantyfikowane egzystencjalnie.

Forma		znaczenie	kwantyfikacja	przykład
czas teraźniejszy	n/d	habitualne praeterytalne- -naracyjne	ogólna mocna jednostkowa /egzystencjalna	<i><u>запалює</u> вечорами</i> <i>Приходить з роботи, <u>запалює</u></i> <i>цигарку, а тут - дзвінок</i>
czas przeszły	dok	perfektywne praeterytalne	jednostkowa jednostkowa /egzystencjalna	<i>Він <u>запалив</u>, і в хаті стало</i> <i>повно диму</i> <i>Пішов на балкон, <u>запалив</u>,</i> <i>потім почитав...</i> (rys. 4a i 4b)
czas zaprzeszły	dok	aorystywne	jednostkowa jednostkowa /egzystencjalna	<i>Пішов був – був пошедл</i> (rys. 4c)

Podział pomiędzy znaczeniem inchoatywnym a ingresywnym jest w dużym stopniu kwestią pragmatyki, a nie semantyki, jeżeli traktować ich zróżnicowanie w sposób, który opisaliśmy wyżej. Niemniej jednak, ponieważ myślimy i komunikujemy się ze sobą posługując się pewnymi uniwersalnymi typami sytuacji (tzw. ramkami czy frejmami), niektóre z nich w większym stopniu nadają się do formalizacji. Inchoatywy zazwyczaj są czasownikami opisującymi zmiany stanów o znaczeniu „biograficznym”, gdzie życie jest psychologicznie ważnym okresem czasu. Czas trwania stanu, który następuje po „tytułowym” zdarzeniu rozpoczęcia, koreluje z czasem trwania samego podmiotu. Z jednej strony nie może on być dłuższy, niż czas istnienia subiekta, z drugiej zaś nie ma możliwości uniwersalizacji tego stanu bez zmiany nacechowania, które dodaje pojęcie psychologicznie ważnego wycinka czasu. Przyjmujemy zatem, że struktura semantyczna inchoatywu zawiera temporalny znacznik „po raz pierwszy w życiu/ od dłuższego czasu”, który wchodzi w konflikt z wyrażeniami kwantyfikacji uniwersalnej czy egzystencjalnej, ponieważ zasadniczo jest określony. W znaczeniu inchoatywów ważna jest zmiana stanów, natomiast w znaczeniu ingresywów ważny jest stan, który następuje, czyli rezultat zmiany stanów.

Wyłącznie jednostkowo ingresywy mogą być kwantyfikowane tylko w znaczeniach perfektywnym i aorystywnym, w pozostałych wypadkach ich kwantyfikacja jest uzależniona od kontekstu, przy czym te same formy, które są używane dla znaczenia perfektywnego i aorystywnego, mogą występować w innych znaczeniach z niedopowiedzianą kwantyfikacją.

Ponieważ znaczenia aorystywne i perfektywne uważane są za wykładniki jednostkowości, np. według [Koseska-Toszeva, 1991], sądzimy, że właśnie one, a nie znaczenie leksykalne ingresywów decydują o statusie kwantyfikacyjnym.

Przedstawiony rodzaj czynności, mianowicie początkowość, pokazuje, że istnieje pewna zależność między jej semantyczną podkategorią inchoatywności a użyciem czasowników, należących do niej, pod względem kwantyfikacji zakresowej. Nie została stwierdzona natomiast taka zależność w przypadku podkategorii ingresywności. Sądząc z zachowania opisanych czasowników, inchoatywy są funkcją od predykatów Indywidualnych, a ingresywy – od Scenicznych. Ten fakt wyjaśnia osobliwość ich kwantyfikacji. Zatem, inchoatywów będzie dotyczyć wszystko, co zostało powiedziane o predykatach Indywidualnych, a ingresywów – wszystkie reguły, związane z predykatami Scenicznymi.

Podobnie do początkowości będziemy rozpatrywać funkcję finitywną i inne rodzaje fazowości.

Podsumowanie oraz propozycja metody komputerowego badania morfologii i definicji Aktionsarten

Wspominane wyżej istniejące klasyfikacje rodzajów czynności pozwalają pogrupować je na bardziej abstrakcyjne, które można bezpośrednio powiązać z pewnym rodzajem kwantyfikacji i mniej abstrakcyjne, które gramatyzują treści bardziej konkretne. Te drugie trzeba rozpatrywać w związku ze znaczeniem leksykalnym czasownika (o tym świadczy opis ingresywności-inchoatywności).

Część rodzajów czynności zaskakująco bliska jest w swoim funkcjonowaniu niektórym formom temporalnym w językach z bardziej rozwiniętym systemem form temporalno-aspektualnych. Mianowicie rodzaj czynności, nazywany jednorazowością (vendlerowskie czasowniki PUNKTOWE) funkcjonuje analogicznie do bułgarskiego aorystu. Nazwa „jednorazowości” jest nieco myląca, bo, tak samo, jak i w przypadku aorystu bułgarskiego, można omawianą czynność „powielić” używając odpowiedniego liczebnika ilościowego: *стыкнув три рази*, itd.

Paralele między bułgarskim aorystem są oczywiście nieścisłe, ponieważ zanotowanie w języku jednorazowości w formie leksemu daje możliwość tworzenia dodatkowych form, np. imperatywu: ukr. *Друкани* мені кілька сторінок. Formy *друканути* nie znajdziemy w SUM,

ale brzmi ona całkiem naturalnie (być może nieco potocznie, por. bardziej normatywne ukraińskie *Видрукуй мені кілька сторінок*).

Zaskakującą jest nie tylko ilość czasowników jednokrotnych, zanotowanych w SUM (zob. dodatki), ale także treść ich definicji, która wyraźnie świadczy o gramatyczności tego znaczenia – nie zachodzi żadna inna modyfikacja znaczenia, oprócz tej, którą daje dany rodzaj czynności.

W związku z ograniczonością słowotwórczą, nakładaną na czasowniki jednorazowe oraz zaznaczonym przez nas podobieństwem funkcjonowania tych czasowników i formy aorystu bułgarskiego, nasuwa się naturalne pytanie, czy istnieją semantycznie uwarunkowane ograniczenia na użycie aorystu bułgarskiego? Kwestia ta jednak wykracza poza obręb naszej pracy, jak i naszej kompetencji językowej, dlatego pozostawimy ją do rozstrzygnięcia bułgarystom.

Uważnie przyglądając się rodzajom czynności i badając materiał językowy, obfity w czasowniki z aspektem dodatkowym, widzimy, że rzadko towarzyszy im kwantyfikacja ogólna. Praktycznie nie spotykamy tych czasowników w towarzystwie wyrazów typu *завжди, часами*. Wydaje się, że w porównaniu z czasownikami bazowymi (nie rozbudowanymi morfologicznie), zajmują one w pewnym sensie stanowisko marginalne. Z kognitywnego punktu widzenia można by to wytłumaczyć w ten sposób, że za każdym razem, kiedy używamy czasownika nacechowanego aspektem dodatkowym, skupiamy się bardziej na sposobie i rozmaitych okolicznościach wykonania czynności, sygnalizowanej przez czasownik bazowy, a nie na samej tej czynności. Kwantyfikacja ogólna jest związana z wielokrotnością czynności, a egzystencjalna – z potencjalną wielokrotnością lub przynajmniej możliwością powtórzenia tej czynności. Jeśli zachodzi potrzeba omówienia aspektu ilościowego danej czynności, to zazwyczaj już nie skupiamy się na takich szczegółach, jak sposób jej wykonania, fazowość, itd. Teoretycznie takie połączenie jest możliwe. Zdanie *Zawsze posypia po obiedzie*, nie jest niegramatyczne, ale raczej marginalne.

Z kolei czasowniki iteratywne, które zawierają wykładnik kwantyfikacji *czasami* w swojej strukturze znaczeniowej, nie łączą się z jawnie wyrażonymi środkami egzystencjalności – powodowałoby to redundancję.

Ponieważ spory teoretyczne wokół rodzajów czynności wciąż toczą się, według naszej wiedzy nie została jeszcze podjęta żadna próba słownikowego opisu czasowników pod tym względem. Uważamy, że jednak do pewnego stopnia można je próbować wydobywać z istniejących słowników i korpusów. Żeby ekstrahować jak najwięcej czasowników, które

potencjalnie należą do interesującego nas Aktionsart, dobrze jest stosować zarówno kryterium formalne, jak i semantyczne. Mając słownik objaśniający w postaci elektronicznej, można proces pozyskiwania haseł przynajmniej częściowo zautomatyzować. Kryterium formalne – odpowiednie prefiksy, sufiksy, możemy zastosować jako ograniczenie przy automatycznym wyszukiwaniu, które powinno zwrócić nam listę haseł, odpowiadających zadanym kryteriom. Niemożliwa jest całkowita automatyzacja tego procesu ze względu na homonimie leksykalną i gramatyczną. Bardzo częste są wypadki, kiedy ten sam prefiks lub sufix wyraża różne kategorie rodzajów czynności. Potrzebne jest zatem odfiltrowanie niewłaściwych czasowników. Wyszukiwanie takie możliwe jest zarówno na podstawie korpusu, pod warunkiem, że jest oznakowany morfosyntaktycznie, jak i słownika objaśniającego, który też może służyć jako korpus.

Kryterium semantyczne daje najbardziej efektywne wyniki przy wyszukiwaniu z definicji słownika objaśniającego. Powinniśmy jednak zdawać sobie sprawę z tego, że znaczenie może być opisywane w różny sposób i definicje słownikowe nie tak łatwo poddają się formalizacji. Pozyskiwanie informacji gramatycznych za pomocą definicji jest zatem procesem bardziej twórczym, niż za pomocą samych form hasłowych, a wyniki takiego wyszukiwania są bardziej nieoczekiwane i trudne do przewidywania. Niemniej jednak, nasze badania potwierdziły zasadność tego podejścia.

Łącząc oba kryteria, porównujemy listy haseł i wyznaczamy listę końcową. Porównanie list na podstawie kryterium formalnego i semantycznego ma dodatkowe atuty, bo pokazuje korelację między formą i znaczeniem. Otrzymane listy świadczą nie tylko o tym, że wykładniki formalne są wieloznaczne (ponieważ istnieją czasowniki, które należą do listy formalnej, ale nie należą do listy semantycznej), ale też, że nie zawsze znaczenie, które kojarzymy z pewnym rodzajem czynności, jest wyrażane za pomocą tych samych wykładników formalnych (istnieją czasowniki, które należą do listy semantycznej, ale nie należą do listy formalnej). Fakty te są dość intuicyjne, tym nie ciekawą jest analiza wszystkich „przypadków granicznych”, czyli listy czasowników, które należą tylko do jednej z list.

Na podstawie hipotez, wynikłych po teście na kompatybilność ze środkami kwantyfikacji wymienionych wyżej rodzajów czynności, spróbowaliśmy wyodrębnić kilka grup czasowników, które, jak się wydaje, mogły zawierać wewnętrzną restrykcję na kwantyfikację, realizowaną na poziomie frazy werbalnej.

Pierwsza grupa – to czasowniki jednorazowe, które zawierają restrykcję na kwantyfikację ogólną.

Druga – czasowniki iteratywne z elementem znaczeniowym *od czasu do czasu*, potencjalne nośniki kwantyfikacji egzystencjalnej.

Trzecia grupa – czasowniki, które ograniczają kwantyfikację swoich argumentów, czyli na poziomie frazy nominalnej, np. dystrybutywne.

Wyniki naszej analizy są przedstawione w opisach środków wyrażania odpowiednich rodzajów kwantyfikacji oraz częściowo podane w aneksach.

II.2.4 Określanie przez wyrażenia temporalne

*А зустрінемося – в історії,
Нас приколють до ваших дат¹⁰⁰.*
Lana Perłujnen

II.2.1.1 Istota czasu

Kwantyfikacja frazy werbalnej często jest eksplikowana za pomocą przysłówków temporalnych. Jest to w zasadzie określanie drogą zestawienia z innym określonym stanem albo zdarzeniem, które możemy traktować jako funkcję. U podstaw tego twierdzenia leży pomysł traktowania wyrażen temporalnych jako stanów albo zdarzeń pustych, które służą tylko do mierzenia innych, niepustych, stanów albo zdarzeń.

Z ontologicznego punktu widzenia czas posiada dwie podstawowe własności, które pozwalają określać coś za jego pomocą: migawkowość i mierzalność. „Migawkowość czasu polega na tym, że jest pewien wyróżniony okres, który nazywamy ‘teraźniejszością’. Jest on wyróżniony przez to, że trwa przez niego pewien określony przedmiot. Zwykle chodzi tu o określoną osobę, o nas samych, albo o pewien nasz przekrój czasowy” [Jadacki, s. 61]. W odróżnieniu od czasu przestrzeń jest quasi-migawkowa. „Konsekwencją migawkowości czasu jest to, że nie można ‘wrócić’ do przeszłości, ani ‘wybiec’ w przyszłość: teraźniejszość nie jest powtarzalna. Natomiast możemy wielokrotnie znaleźć się w tym samym miejscu” [Jadacki, 75]. Ze względu na migawkowość czasu i quasi-migawkowość położenia, uniwersalnym odnośnikiem dla stanów i zdarzeń może być tylko czas, miejsce jest odnośnikiem dodatkowym i wtórnym. Por. autentyczne zdanie, wypowiedziane po polsku i niemożność jego interpretacji w znaczeniu ściśle teraźniejszym:

Gdzie jest ten chłopiec, który tutaj siedzi?

**Gdzie jest ten chłopiec, który teraz tutaj siedzi?*

„Czas jest wielkością metryczną, a więc można porównywać ze sobą okresy, przyporządkowując im odpowiednie liczby. Miara czasu są przedmioty, które przezeń się

¹⁰⁰ *A spotkamy się – w historii,
Zostaniemy przypięci do waszych dat.*

utrzymują. Do pomiaru czasu dobiera się przedmioty poruszające się, o których zakłada się w sposób jednostajny i okresowy (jak np. planety)” [Jadacki, 65].

II.2.1.2 Anatomia czasu

Każda jednostka czasu ma swój odpowiednik w świecie rzeczywistym – zdarzenie lub stan, które wyznaczają długość jej trwania. Względna stabilność oraz cykliczność ruchu planet w układzie Słonecznym pozwala stosować zdarzenia i stany, związane z tym ruchem, do oznaczania czasu przez ludzi. Wyrażenia temporalne są więc utrwalonymi metaforami o charakterze antro- i geocentrycznym. Każda jednostka ma swój początek i koniec (kulminację), koniec jednej jest początkiem następnej. Np. pojęcie **roku** jest związane z jednym okrążeniem Ziemi wokół Słońca, **miesiąca** – z krążeniem Księżyca¹⁰¹ wokół Ziemi (w przybliżeniu), **tygodnia** – z fazą Księżyca, **doby** i **jej części** – z obracaniem się Ziemi wokół swej osi, itd. W zależności od tego, co mamy opisać, stosujemy różny stopień uszczegółowienia w czasie.

Chcąc umieścić jakieś zdarzenie lub stan w czasie, odnosimy je do rachunku takich okrążeń, używając liczb dla wskazywania kolejności danej jednostki w stosunku do punktu odniesienia. Ogólnie przyjętym w naszym świecie punktem odniesienia jest rok urodzin Chrystusa z rzekomą datą, przybliżoną do dnia przesilenia zimowego. Taki system kalendarzowy jest uwarunkowany kulturowo – np. muzułmanie i Chińczycy stosują inne punkty odniesienia, związane z ich wartościami kulturowymi.

Obiektywnie, uniwersalnym punktem odniesienia mógłby być moment Wielkiego Wybuchu (Big Bang), z którym, według najnowszych teorii fizycznych, rozpoczęło się rozszerzanie naszego Wszechświata [Hawking, 1990]. Ale nawet gdybyśmy znali czas tego zdarzenia z większą dokładnością niż miliony lat, nie byłby to wygodny system odniesienia wobec czasu istnienia ludzkości, ani jednostek miary, które nie mogły być stabilne przez cały czas rozwoju Wszechświata.

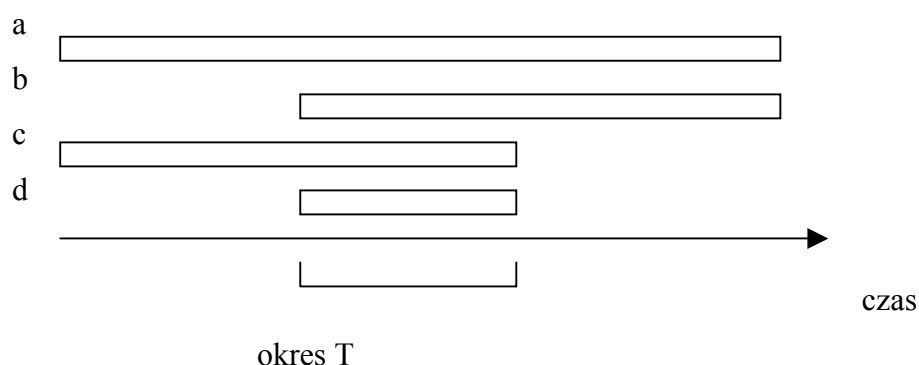
Opisane „cegiełki” czasu są uniwersalne i umożliwiają w miarę bezbłędną pod względem określoności czasu komunikację międzyludzką. Ale oprócz tego absolutnego systemu odniesienia stosujemy także wyrażenia z innymi centrami – antropocentryczne, egocentryczne (przeważnie tą osobą jest sam mówiący) oraz diceocentryczne (odnośnie sytuacji mówienia). Antropocentryczny system odniesień zakłada wiedzę np. o przeciętnej długości życia

¹⁰¹ W wielu językach te dwa pojęcia są związane nawet i etymologicznie, np. w ukraińskim zarówno *księżyc* jak i *miesiąc* mają nazwę *місяць*, a w angielskie *month* (*miesiąc*) pochodzi od *Moon* (*księżyc*).

człowieka, o stadiach jego rozwoju, czasie trwania różnorodnych czynności, które wykonuje w miarę regularnie, czasowych osobliwościach percepcji ludzkiej itd. System egocentryczny przenosi te wszystkie własności na konkretnego człowieka. Tak samo, jak i w sytuacji z opisem określoności przestrzeni, będziemy więc stosować pojęcia określenia absolutnego i deiktycznego.

II.2.1.3 Charakterystyka formalna czasu

W ontologii Jadackiego opisane są następujące własności, związane z położeniem przedmiotów w czasie i przestrzeni:

Poszczególne prostokąty oznaczają czas trwania odpowiednio przedmiotów a, b, c i d. Wszystkie one **trwają** przez okres T, ale jedynie przedmiot d **utrzymuje** się przez ten okres [Jadacki 1998, 45].

Analogicznie jak w przypadku przestrzeni, wprowadzamy pojęcia współwymierności oraz kwantyfikowalności, które wykluczają się nawzajem. Kwantyfikowalność frazy nominalnej opisującej klasę przedmiotów d, staje się możliwa, kiedy spełnia się warunek $2x \leq T$. Współwymierność zakłada, że żaden z porównywalnych okresów nie jest krótszy od drugiego o więcej niż połowę.

W literaturze logiki na temat czasu istnieją różne poglądy. Jadacki w swojej ontologii podaje czas jako jeden z dwóch argumentów (wraz z przestrzenią) predykatu istnienia: $Ex(t,l)$. Wojtasiewicz przedstawia czas jako predykat, którego argumentami są jakiś podmiot i czynność, którą on wykonuje w owym czasie. Przychylamy się do postawy Wojtasiewicza i uważamy, że czas ma naturę predykatową, w odróżnieniu od miejsca, które ma naturę przedmiotową. Momenty i okresy czasu można więc zredukować odpowiednio do zdarzeń i stanów, a miejsca – do przedmiotów, co będziemy próbowali pokazać niżej za pomocą sieci Petriego, por. [Petri 1962, Mazurkiewicz 1986, Koseska-Toszeva i Mazurkiewicz 1988].

Zasadnicza różnica między jednostkami czasu i czynnościami polega na tym, że te ostatnie są czasem wypełnionym. Same momenty czy okresy czasu, jeśli nie są wypełnione jakimiś zdarzeniami, mają naturę predykatów, które wymagają argumentów predykatowych.

II.2.1.4 Wypełnienie czasu

*What is this life if full of care
We have no time to stand and stare*
(“Leisure”, William Henry Davies)

Na szczególny interes zasługują cykliczne okresy czasu, które trwają wystarczająco długo (odnośnie własności ludzkiej percepcji, którą przyjęto w teorii gramatyki mierzyć jednostkami obserwacji – pojedynczego utrzymywania uwagi, por. [Apresjan 2006]), czyli znacząco przekraczają trwanie pojedynczej obserwacji. Są one powiązane z osobliwościami fizycznych warunków ziemskich i ich konsekwencjami dla mieszkańców Ziemi. W związku z takimi okresami możemy spostrzegać różne zmiany, które zachodzą w przyrodzie. Przede wszystkim są to zmiany pór roku i doby. Są one ściśle związane z nastąpieniem nocy/pojawianiem się światła słonecznego albo zmianą średniej dobowej temperatury i różnymi stadiami cyklu życia roślin. Takie okresy czasu kojarzymy ze zmianami, które przynoszą i dlatego możemy ich używać w znaczeniu predykatu wyższego rzędu wraz z „wypełnioną” tymi zdarzeniami zmienną predykatową. Z tego powodu możemy również używać takich wyrażen w znaczeniach, w których nie określają one temporalnie żadnego stanu/zdarzenia, lecz same są określane, np. *Lubię zimę*. Mamy wówczas na uwadze to, co się dzieje zimą (w przyrodzie albo w naszym życiu), a nie sam „pusty” okres.

Wypełnienie czasu można porównać z wypełnieniem miejsca – dla wygody nazywamy powietrze pustką, tak samo dla wygody niektóre stany nazywamy beczynnością, por.:

ukr. *Що ти робив?*

Нічого, відпочиваю...

Pol. *Co robisz?*

Nic, odpoczywam...

Takie potoczne rozumienie wyrazu *robić* jest oczywiście sprzeczne z tradycyjnym szkolnym rozumieniem gramatyki czasowników jako czynności, które można zidentyfikować stawiając pytanie *co robi?*

MAK Halliday dzielił czasowniki na podstawowe grupy – procesy **materialne** i **mentalne** – według możliwości odpowiedzi w sposób naturalny na pytanie wyżej [Halliday 1985, 102-111]. Do czynności zwykle odnosimy stany i zdarzenia, w których uczestniczy nasza świadomość i wola. Procesy niekontrolowane typu stanów psychicznych rzadziej umiejscawiamy w czasie dlatego, że trudniej jest je wyodrębnić świadomie.

Osobliwością procesów mentalnych według Hallidaya jest częsta niedefiniowalność ról semantycznych – kiedy doznajemy jakiegoś stanu psychicznego, czasami jest nam trudno określić czy został on spowodowany naszą świadomością czy też „narzucony” przez czynniki zewnętrzne. Dlatego w wielu językach istnieją korelaty typu:

ang. *to enjoy x :: to be pleased with x*;

ukr. *мпіяму про x :: давно уже ти увішала в мої мрії...* (z piosenki);

pol. *marzyć o x-ie :: dawno temu już weszłaś w moje marzenia...*

Tego rodzaju predykaty także często są w różny sposób leksykalizowane w różnych językach, co powoduje nieodpowiedniości składniowe. Jak widać z pary przykładów ukraińskich wyżej, brakujące w leksykonie odpowiedniki mogą być wyrażane deskryptywnie, za pomocą metafory.

Jeszcze jednym przybliżeniem opisywanego zjawiska (różnego stopnia zaangażowania świadomości w to, co się dzieje) jest następujące powiedzenie:

ukr. *Солдат спить – служба іде...*

Pol. *Żołnierz śpi, a służba idzie (trwa).*

Paradoksalność tego powiedzenia polega na tym, że nawet nic nie robiąc (śpiąc) żołnierz wykonuje swój obowiązek służbowy.

W podobny sposób rozumiemy powiedzenie:

pol. *Czas leczy.*

Por. także:

ang. *After ten minutes' observations of the stars, followed by five hours intensive calculations... I was able to announce...* (Arthur C. Clarke).

Tymi przykładami chcieliśmy pokazać, że wyrażenia temporalne można i chyba należy dla uproszczenia traktować jako względnie „puste” stany bądź zdarzenia, w oparciu o które możemy określać stany, zdarzenia czy ich połączenia „wypełnione”. Możemy w związku z tym mówić o **zaimkowym** charakterze wyrażen temporalnych.

II.2.4.4.1 Kwantyfikowalność

W przypadku wyrażeń temporalnych jak i lokatywnych, możemy posłużyć się pojęciem współwymierności – określamy jakieś byty, których rozmiar nie przekracza podwójnego i nie jest mniejszy, niż połowa rozmiaru okresu służącego do określania. W ten sposób możemy określać nazwy przedmiotowe, np. ludzi, poprzez czas ich życia:

Wybitny pisarz XX wieku...

Musimy tu jednak zaznaczyć, że o przedmiotach mówimy w sensie funkcjonalnym – porównujemy człowieka z jego życiem. Oczywiście, przeważnie posługujemy się czasem, żeby określać rzeczy bardziej efemeryczne, szybciej mijające i bardziej zbliżone do okresów percepcyjnych. Dlatego proporcje określania przez czas zdarzeń/stanów będą znacząco przeważać nad przypadkami określania za jego pomocą przedmiotów.

II.2.1.5 Relacje temporalne

W odróżnieniu od przestrzeni czas jest jednowymiarowy, zatem relacje temporalne są o wiele prostsze i jest ich mniej – uprzedniość, następstwo i równoległość. Sprawę utrudniają dwie rzeczy: po pierwsze, najczęściej mamy do czynienia z niewspółwymiernością porównywanych bytów; po drugie, te relacje zwykle nakładają się na sytuację mówienia, która także jest umiejscowiona w czasie, więc często mamy do czynienia z relacjami przynajmniej podwójnymi. Istnieją także różne strategie budowy dyskursu, które krótko przedstawiamy w rozdziale o określoności na poziomie tekstu.

Dla wyrażenia podstawowych relacji temporalnych wystarczą proste schematy, składające się z punktu i odcinka wraz z relacją ich kolejności. Kiedy chcemy opisać bardziej skomplikowane, to bardziej skutecznym narzędziem formalizacji są sieci Petriego, por. [Petri 1962, Mazurkiewicz 1986, Koseska-Toszeva i Mazurkiewicz 1988].

W ontologii czasu, jak widzieliśmy wyżej, podstawową jednostką jest odcinek, a punkty są redukowalne do odcinków, jako najmniejsze możliwe z nich. Potocznie przyjmujemy istnienie zarówno punktów, jak i odcinków, co zresztą jest dobrze odzwierciedlone w języku naturalnym. Sieci Petriego pokazują właśnie takie ujęcie czasu, dzięki czemu bardziej dokładnie opisują znaczenia gramatyczno-temporalne. Odcinkowi z grubsza odpowiada tam

stan, a punktow – zdarzenia. Schematy przedstawione poniżej nie mogą być jednak sprowadzone do siebie w sposób automatyczny, ponieważ w tych pierwszych (i prostszych) nie są pokazywane granice między odcinkami ani kierunek ruchu czasu, co jest szczególnie ważne przy obrazowaniu cykliczności.

W literaturze przedmiotu rozróżnia się dwie podstawowe relacje **między punktami** (rozumianymi jako odcinki niepodzielne): SYMULTANICZNOŚĆ i NASTĘPSTWO (w oryginale SIMULTANEITY i SUCCESSION)¹⁰².

Hamblin (1969) i Allen (1983)¹⁰³ wprowadzają 13 nieredukowalnych relacji **między okresami**. Pokazujemy je w tabeli niżej¹⁰⁴, opuszczając relacje zwrotne dla pierwszych sześciu¹⁰⁵.

1) a BEFORE b	
2) a MEETS b	
3) a OVERLAPS b	
4) a BEGINS b	
5) a FALLS WITHIN b	
6) a FINISHES b	
7) a EQUALS b	

Oprócz tego, według [Vilain 1982]¹⁰⁶ wyróżnia się 5 nieredukowalnych relacji **między punktami i okresami**¹⁰⁷.

1) t PRECEDES a	
2) t STARTS a	
3) t DIVIDES a	
4) t ENDS a	
5) t FOLLOWS a	

¹⁰² Wymieniane tutaj i niżej relacje temporalne są dokładniej opisane i zilustrowane w [Kotsyba 2006].

¹⁰³ Cytujemy za [Setzer 2001, 18], która, z kolei, cytuje za [Galton 1995].

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ W językach naturalnych istnieją wyrażenia, które mogą obejmować pary takich relacji zwrotnych albo rozdzielać je.

¹⁰⁶ Ibid.

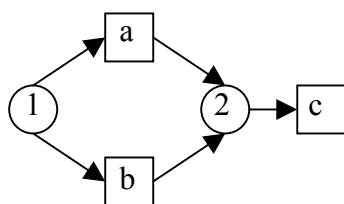
¹⁰⁷ W oryginale wystąpił błąd – nazwy relacji 1 i 5 powinny być zamienione miejscami.

Opisane relacje temporalne są permutacjami zbiorów ze względu na dwa podstawowe kryteria: uprzedniość/ następstwo (wewnątrz każdej z grup) oraz tego, co określiliśmy jako współwymierność (różnica między grupami). W związku z tym niektóre z tych relacji są do siebie redukowalne: TRWA W CIĄGU różni się od ROZDZIELA tylko możliwością dalszego zagnieżdżenia (relacji przechodniej) z punktu widzenia percepcji ludzkiej w przypadku tej pierwszej w odróżnieniu od drugiej. Musimy jednak pozostać przy tym rozróżnieniu ponieważ jest ono widoczne w językach naturalnych, szczególnie na poziomie leksykalnym, ale również na poziomie gramatycznym (aspekt).

Relacje te możemy przedstawić za pomocą sieci Petriego przy założeniu, zadeklarowanym już przez nas wcześniej, że okresy czasu utożsamiamy ze stanami, a punkty – ze zdarzeniami, por. [Kotsyba 2006]. Widzimy, że niektóre relacje temporalne mają strukturę linearną, a niektóre wymagają pokazania równoległości, co pokazujemy w sieciach bez utraty formalnego związku między strukturami równoległymi.

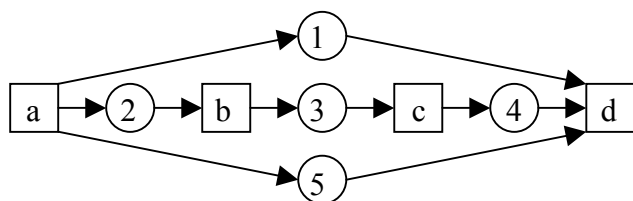
Stosowana terminologia angielska jest nieco kłopotliwa – nie pozwala rozróżnić odpowiednich relacji pod względem współwymierności (np. FINISHES oraz ENDS; BEFORE oraz PRECEDES; AFTER oraz FOLLOWS). W tłumaczeniu na polski (podajemy te terminy niżej, przy odpowiednich schematach sieci Petriego) próbowaliśmy tę różnicę w miarę możliwości pokazać, niestety kosztem zwięzłości.

Relacje zdarzeniowe:

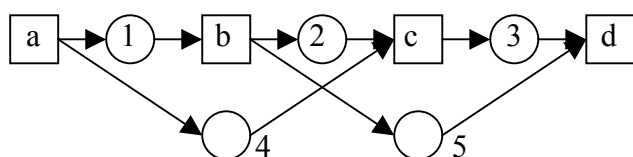
1. zdarzenie a JEST SYMULTANICZNE ZE zdarzeniem b (IS SIMULTANEOUS TO);
2. zdarzenie c IDZIE ŚLADEM zdarzenia a (i zdarzenia b) (IS SUCCESSIVE TO);
3. zdarzenie a POCIĄGA ZA SOBĄ zdarzenie c;

Relacje stanowe:

3. stan 2 JEST WCZEŚNIEJ NIŻ stan 4 (IS BEFORE);
4. stan 4 JEST PÓŹNIEJ NIŻ stan 2;
5. stan 3 JEST TUŻ PRZED stanem 2 (także 4::3) (MEETS);
6. stan 2 JEST TUŻ PO stanie 3 (także 3::4);
7. stan 2 JEST NA POCZĄTKU stanu 5 (BEGINS);
8. stan 4 JEST NA KOŃCU stanu 5 (FINISHES);
9. stan 3 TRWA PODCZAS stanu 5 (FALLS WITHIN);
10. stan 5 OBEJMUJE stan 3;
11. stan 1 JEST RÓWNOCZESNY ZE stanem 5 (EQUALS).

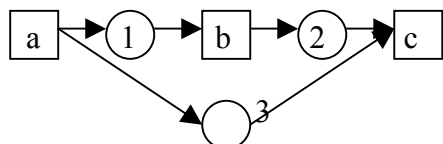
Zbieganie się w czasie:

12. stan 4 ZAHACZA O stan 5 (OVERLAPS WITH).

Ta relacja raczej nie jest gramatyzowana w większości języków naturalnych, czyli zwykle jest wyrażana opisowo.

Relacje zdarzeniowo-stanowe:

13. zdarzenie a NASTĘPUJE PO stanie 2 (FOLLOWS);
14. zdarzenie a ZACZYNA stan 1 (także b::2) (STARTS);
15. zdarzenie b ROZDZIELA stan 3 (DIVIDES);
16. zdarzenie b KOŃCZY stan 1 (także c::2) (ENDS);

17. zdarzenie c POPRZEDZA stan 1 (PRECEDES).

Jak widać, sieci Petriego nie pozostawiają okresów niewypełnionych tak, jak to jest w przypadku relacji WCZEŚNIEJ/ PÓŹNIEJ według [Hamblin 1969] i [Allen 1983]¹⁰⁸ albo w relacjach NASTĘPUJE/POPRZEDZA według [Vilain 1982]¹⁰⁹, co wydaje się być bliższym stanowi rzeczywistości.

Dalej będziemy opisywać określoność czasu w oparciu o wymienione relacje temporalne – w przypadkach, gdzie zestawiane okresy mają styczność albo są jednocześnie współwymierne i równoległe, możemy mówić o funkcjach. W przypadku niedookreślonych relacji typu PRZED/ PO raczej mamy do czynienia z nieokreślonością czasową, z wyjątkiem tych sytuacji, gdzie przeciwstawiamy sobie te typy relacji albo zaprzeczamy synchroniczność owych okresów czasu (zdarzeń/ stanów). Czyli, mówiąc językiem gramatyki, stwierdzamy, że to przeszłość, przyszłość albo teraźniejszość. W tych ostatnich przypadkach możemy mówić o różnicach gatunkowych i najwyżej określać predykaty o rząd wyżej, por. *Kiedyś malował, a teraz – nie*.

II.2.4.5.1 Przestrzenna metaforyzacja czasu

Jak wspominaliśmy, czas jest własnością jednowymiarową, czyli wyczerpuje się w pojęciach uprzedniość-następstwo¹¹⁰. W świadomości ludzkiej jednak jest kojarzony z ruchem i przez to związany z przestrzenią. Dlatego niektóre własności przestrzeni są stosowane dla opisu czasu, jak np. oś frontalna. Według większości kultur człowiek przemieszcza się w czasie przodem do przyszłości i tyłem do przeszłości. Niektóre kultury jednak ujmują to inaczej – według relacji Wsewołodowej [Wsewołodowa 2000] w języku ormiańskiego jest na odwrót, cytuje ona list starszej kobiety pochodzenia ormiańskiego, napisany w języku rosyjskim: „*Так мало времени осталось за плечами...*” (= Tak mało czasu pozostało za plecami...)

¹⁰⁸ Cytujemy za [Setzer 2001, 18], która, z kolei, cytuje za [Galton 1995].

¹⁰⁹ Jak wyżej.

¹¹⁰ Abstrahujemy się tutaj od relacjonowania czasu i związanego z nim stanu wypowiedzi, który dodaje możliwość relacji synchronicznej.

II.2.1.6 Wyrażenia temporalne a predykcja

Zwykle wyrażenia temporalne, których znaczenie jest oparte na ruchu planet w systemie słonecznym (będziemy je nazywać predykatami temporalnymi), należy odróżniać od temporalnych wyrażen kwantyfikujących, które są istotne dla spełnienia własności predykatywności zdania.

Nie możemy zaliczyć do predykatów temporalnych określenia stanu wypowiedzi *teraz* wraz z jego funkcjami. Jest to wyrażenie, za którego pomocą następuje propozycjonalizacja predykatu (jest tworzone zdanie).

Do wyrażen kwantyfikujących należą środki wyrażania egzystencjalności (*czasami*) i ogólności (*zawsze*) zdarzeń/ stanów (są one odpowiednikami wyrażen kwantyfikujących we frazie nominalnej *niektórzy, ktoś, wszyscy, ci, ten*, itd.). Niektóre złożone wyrażenia temporalne mogą pełnić funkcje wyrażen kwantyfikujących: *każdego ranku, za każdym razem, pewnego dnia, w niektóre soboty, w tym czasie, wczoraj*, itd. O różnicach w użyciu prostych wyrażen kwantyfikacyjnych i złożonych piszemy więcej w rozdziale o ogólności we frazie werbalnej.

Temporalne wyrażenia kwantyfikujące różnią się od predykatów temporalnych oraz propozycjonalizującego *teraz* tym, że nie mogą występować w zdaniu jako predykaty samodzielne. Natomiast predykaty temporalne mogą formalnie występować jako zdania:

Wieczór. Piąta godzina. Zima. (por. *Teraz jest godzina 5-ta.*)

**Zawsze. *Dzisiaj. *Wczoraj.*

Pierwsze zdania są eliptyczne i automatycznie wpisują się w sytuację mówienia, tzn. „w chwili, kiedy x mówi, jest wieczór”. Drugie zdania mogą istnieć tylko w postaci eliptycznej odpowiedzi na pytania, dotyczące kwantyfikacji we frazie werbalnej (*Jak często? Kiedy?*) Podstawowa temporalna rama zdania, którą zwykle stosujemy w domyśle, tu nie wystarcza, a nawet nie może być dopasowana, ponieważ te ostatnie wyrażenia same tworzą temporalną ramę zdaniową albo zawierając stan wypowiedzi albo go wykluczając. Por.:

Teraz jest wieczór/piąta godzina/zima.

**Teraz jest zawsze/dzisiaj/wczoraj.*

Ten prosty test wydaje się umożliwiać ważne pod względem kwantyfikacji frazy werbalnej rozróżnienie. Wyrażenia temporalne, które mogą występować jako samodzielne zdania uznajemy za samodzielne predykaty, które mogą występować jako słabe środki, kwantyfikujące inne predykaty w zdaniu. Mogą być dodatkowym wskaźnikiem określoności.

Np. w zdaniu *Robił to wczoraj*. wyrażenie *wczoraj* bez dodatkowego informowania o krotności za pomocą wyrażeń typu *od czasu do czasu, wiele razy* tworzy ramę jednostkowości dla frazy werbalnej.

Natomiast wyrażenia temporalne, które nie mogą występować samodzielnie jako zdania, uznajemy za mocne wyrażenia kwantyfikujące frazy werbalnej. Nie mogą one występować razem, ponieważ ich znaczenia są sprzeczne ze sobą, podobnie jak ze znaczeniem domyślnego *teraz*.

II.2.1.7 Określoność wyrażeń temporalnych

II.2.4.7.1 Absolutne

System kalendarzowy – data urodzin Chrystusa oraz funkcje od niej:

ang. 327-324 BC;

ukr. *п'ятого вересня 1975 року*.

II.2.4.7.2 Deiktyczne

Diceocentryczne

Stan wypowiedzi oraz funkcje od niego:

ang. *now, five minutes ago (two years ago)*;

ukr. *тепер, зараз, цієї миті, п'ять хвилин тому/ через (за) п'ять хвилин*.

Możemy wyodrębnić niektóre z tych funkcji:

Oдноśnie wspomnianego wcześniej zdarzenia/ wyrażenia temporalnego:

ang. *then; hence (three decades hence)*;

ukr. *тоді, цієї миті, годину пізніше*.

Umiejscowienie stanu wypowiedzi w większej jednostce czasu (*dzień, tydzień, rok*, itd.), ewentualnie w połączeniu z innymi funkcjami:

ang. *five o'clock* (= godzina piąta dnia, kiedy miała miejsce sytuacja mówienia);

ukr. *на минулому тижні, восени*.

Wyrażenia ablatywne:

ang. *from now on, hence; in/ after five minutes time;*

ukr. *відтоді, відтопер.*

Wyrażenia adlatywne:

ang. *by now, till then;*

ukr. *доми, дoci, домепер.*

Wyrażenia translatywne (wymagają połączenia z inną funkcją określającą):

ang. *during summer holidays, for the last three years;*

ukr. *на протязі того тижня, весною.*

Wyrażenia złożone:

ang. *this/that* + rzeczownik ze znaczeniem czasu (*year, summer, week, Monday, morning, moment* itd.); także w połączeniu z *last, next, the X before last, the X after next;*

ukr. *той* + rzeczownik ze znaczeniem czasu (*рік, весна, тиждень, хвилина* itd.): *мі п'ять хвилин.*

Połączenia *this year winter, last summer month, Tuesday evening* (połączenia są możliwe tylko między sąsiadującymi ze względu na trwanie wyrażeniami czasowymi, por. **last year weekend, * summer Monday*).

Formy zleksykalizowane – odpowiedniki złożonych wyrażen temporalnych, tworzonych według formuł powyżej: *today, yesterday, tomorrow, the day before yesterday, the day after tomorrow*, por. ukr. *післязавтра, позавчора, позаназавчора.*

Orientacyjne

Do tych zaliczamy kilka rodzajów wyrażen „orientacyjnych” a także, podobnie jak w przypadkach absolutnego i diceocentrycznego określenia – funkcje tych wyrażen.

Odniesienia do ważnych dat historycznych:

ukr. *після Другої Світової війни, під час Голодомору;*

ang. *first flight to the Moon, terrorist attack at the World Trade Centre.*

W języku potocznym stosuje się także odniesienia do świąt religijnych (zakres użycia ostatnich jest ograniczony kulturowo),

ukr. *на свята, на Великдень, під Різдво*;

ang. *Christmas eve, on New Year day*.

Wyrażenia antropocentryczne i egocentryczne, których wartości absolutnej nie można ustalić bez dodatkowych informacji o charakterze kalendarzowym:

ukr. *коли мені було десять років, під час захисту дисертації*;

ang. *when I was born; during my school years*;

Will you still need me, will you still feed me, when I'm sixty-four? (The Beatles).

II.2.5 Czas gramatyczny

Forma czasu gramatycznego często nie jest jednoznaczna i z reguły kwantyfikacja frazy werbalnej zależy od mocniejszych – temporalnych - środków kwantyfikacyjnych. Dlatego zwykle o określoności czy nieokreśloności decyduje połączenie formy czasu gramatycznego z innymi środkami. Tym niemniej, pewne ograniczenia na kwantyfikację są nakładane także przez czasownikowe formy temporalne.

II.2.1.1 Bernard Comrie o czasie gramatycznym

W monografii, poświęconej głównie szczegółowemu opisowi angielskich form temporalno–aspektualnych, ale zawierającej wiele odniesień do form innych języków, Bernard Comrie co prawda nie pisze wprost o określoności na poziomie frazy werbalnej czy kwantyfikacji predykatów, ale podaje kilka ciekawych obserwacji, które możemy przełożyć na interesujący nas temat.

Comrie definiuje czas gramatyczny (*tense*) jako gramatyzację umieszczenia w czasie (*grammaticalisation of location in time*) [Comrie, vii]. Autor podaje obszerny typologiczny opis konceptualizacji czasu w różnych językach świata, chociaż nie rozpatruje dokładnie użycia czasów gramatycznych w mowie.

Comrie krytykuje prace, w których stwierdza się, że czas jest konceptualizowany różnie w różnych kulturach, nie mówiąc już o najbardziej radykalnych poglądach, że niektóre kultury nie mają kategorii czasu w ogóle: „Najbardziej znanym chyba jest matactwo (*equivocation*) w opisie języka Hopi u Whorfa, gdzie nieobecność bezpośrednich kategorii przeszłości, teraźniejszości i przyszłości oraz gramatyczna waga aspektu i trybu odbierana jest jako radykalnie odmienna konceptualizacja czasu” [Comrie 1986, 4].

System czasów gramatycznych w każdym języku jest oparty na linearnej koncepcji czasu w językowym (tzw. naiwnym) obrazie świata. Niektóre kultury cechuje cykliczne rozumienie czasu. Comrie wspomina o językach Australijskich aborygenów, które posiadają makroskopową koncepcję czasu cyklicznego, tzn. zdarzenia, które mają miejsce w teraźniejszości są bezpośrednim odbiciem zdarzeń, które miały miejsce w poprzednim cyklu, i z kolei będą odzwierciedlone poprzez zdarzenia w następnym cyklu. Cyklicznie rozumieli

czas też starożytni Grecy, a powiązanie czasu z postępem i zmianami jakościowymi w kulturze europejskiej datuje się dopiero od Średniowiecza. Mimo, że cykliczność jest ważnym elementem gramatyki wielu języków, autor pozostaje przy linearnej koncepcji czasu gramatycznego - jak stwierdza - nie znaleziono jak dotąd języka, w którym makroskopowa koncepcja cykli czasowych miałaby jakikolwiek stosunek do wyrażania czasu jako kategorii gramatycznej [ibid., 5].

II.2.1.2 Stan wypowiedzi

Każda wypowiedź na mocy definicji ma jedyny, a zatem określony, stan. Ten fakt pozwala nam mówić o określoności relacjonowanych stanów i zdarzeń pod warunkiem, że ustalimy jednoznaczną ich relację ze stanem wypowiedzi.

Można to zrobić za pomocą środków gramatycznych – czasu, który właśnie ustosunkowuje stany i zdarzenia do stanu wypowiedzi w czasie, oraz aspektu, który czuwa nad tym, czy nie mówimy o czynnościach powtarzających się (co wykluczałoby ujednoznacznienie przez jednostkowy stan wypowiedzi), albo za pomocą środków leksykalnych, np. oznaczających stany czy zdarzenia relacjonujące, tzw. *verba dicendi*.

W wielu przypadkach jednak kwantyfikacja na poziomie frazy werbalnej (szczególnie w języku ukraińskim) wciąż pozostaje niedopowiedziana.

II.2.1.3 Gramatyczne formy temporalne

II.2.5.3.1 Czasowniki Indywidualne

Indefinite (aspekt neutralny) od czasowników Indywidualnych

Czasowniki Indywidualne opisywaliśmy już wcześniej i niektóre przykłady pokazują, że można je podzielić na Indywidualne absolutne (*żyć*) i Indywidualne względne (*kochać*, *mieszkać*), przy czym ta ostatnia grupa jest bardzo liczna.

Czasowniki **Indywidualne absolutne** są używane tylko w formie czasu teraźniejszego, a ich użycie w innych czasach ma nacechowanie modalne i niesie jakieś treści metaforyczne, por. wspomniany przykład *Gregory was from America*.

Czasowniki **Indywidualne względne** mogą być używane także w formie (i znaczeniu) czasu przeszłego albo przyszłego:

Forma czasu przeszłego od czasowników Indywidualnych

Past Indefinite od czasowników Indywidualnych wyraża stany jednostkowe.

Ang. *Peter was a good dancer before the accident.*

Częściej także używa się specjalnej konstrukcji z *used to*, która podkreśla, że stan się w momencie mówienia już nie utrzymuje.

Peter used to be a heavy smoker.

Ukr. *Вона народилася у Варшаві* (inchoatywna funkcja semantyczna od *жити* w znaczeniu żyć).

Вони переїхали до Варшави минулого року (funkcja semantyczna od *жити* w znaczeniu mieszkać).

Forma czasu przyszłego od czasowników Indywidualnych

Future Indefinite, jeżeli przyjmiemy, że jest to czas, a nie wyraz modalności, też może wyrażać stan jednostkowy w połączeniu z predykatem Indywidualnym:

ang. *He will be a great artist when he grows up.*

They will move to London next year (funkcja semantyczna od *live* w znaczeniu mieszkać).

Ukr. *Тоді коні будуть з сіном, люди з хлібом, а вчені не з блокнотами, а з головами на в'язях* (Стельмах, UPM, 129).

II.2.5.3.2 Czasowniki Sceniczne

Na poziomie gramatycznym język angielski posiada bogatsze niż ukraiński środki wyrażania określoności frazy werbalnej. Można to zilustrować następująco: angielskie zdania *Peter smokes* i *Peter is smoking* bezkontekstowo będą przetłumaczone na język ukraiński jednakowo: *Петро курить*.

Jednak kombinacja tych zdań (gramatycznie poprawna, ponieważ różnica między nimi polega wyłącznie na kwantyfikacji, gdyż pierwsze ma ogólnie skwantyfikowaną frazę werbalną, a drugie – jednostkową): *Peter smokes, but he is not smoking*. wymaga zmiany tłumaczenia ich części ze względu na niedopuszczalną tautologię. Możliwymi tłumaczeniami są: *Петро взагалі курить, але тепер – ні*. albo: *Петро – курящий, але зараз не палить*.

Różnica między formą czasownikową *курить* a przymiotnikiem *курящий* jest dość istotna. Przymiotnik jest predykatem Indywidualnym, oznaczającym przyzwyczajenie, które wynika na skutek często powtarzanej czynności, wyrażanej formą czasownikową. Forma czasownikowa jest zasadniczo Sceniczna, ale jeśli zostaje użyta z wyrażeniem uogólnienia *взагалі* może być interpretowana jako predykat Indywidualny. Wyrażenia kwantyfikujące *завжди, іноді* dają interpretację Sceniczną, nieokreśloną.

Indefinite (aspekt neutralny) od czasowników Scenicznych

Czasowniki performatywne

Są to czasowniki (czy szerzej – predykaty), oznaczające stany, zawsze współbieżne ze stanem wypowiedzi. Ponieważ są aktami mowy, to zaczynają się i kończą się razem z początkiem i końcem stanu wypowiedzi:

ukr. *Доньку назвали Наталею;*

ang. *They named the ship Victoria.*

Podobnie jak forma czasu teraźniejszego łączy nazywany stan/zdarzenie z czasem wypowiedzi, czasowniki **performatywne** oznaczają następowanie stanu w momencie jego nazywania, czyli stan wypowiedzi jest włączony w ich strukturę znaczeniową. Są one rodzajem metajęzyka w tym sensie, że „mówią” o aktach mówienia wraz ze związanymi z tymi aktami zmianami stanów rzeczywistych (zazwyczaj są to stany mentalne uczestników komunikacji). Ta osobliwość ich znaczenia sprawia, że czasowniki te nie mogą być używane w aspekcie trwałym (Continuous), który jest przeciwstawiany jako tło stanowi wypowiedzi (momentowi mówienia) albo innemu określonym momentowi czasu. Użycie tych czasowników w formie czasu teraźniejszego aspektu neutralnego (Present Indefinite), w odróżnieniu od innych czasowników Scenicznych, ma zatem pierwszeństwo interpretacji jednostkowej. Habitualna interpretacja możliwa jest tylko w przypadku podmiotu zbiorowego i/albo użycia mocnych wyrażen kwantyfikujących.

Przykłady angielskich czasowników performatywnych: *accept, admit, advise, apologize, congratulate, declare, demand, deny, forbid, forgive, insist, object, predict, promise, propose, protect, recommend, refuse, request, suggest, thank, warn, name.*

Język ukraiński nie ma rozróżnienia podobnego do Indefinite i Continuous, zatem to zjawisko jest mniej istotne w przypadku tego języka.

Czasowniki perceptywne

Czasowniki percepcji często sygnalizują użycie jednostkowe, ponieważ przenoszą odbiorcę w pole bezpośredniej percepcji nadawcy – zdarzenia i stany są opisywane tak, jak były obserwowane albo przeżywane. Nie nastąpiło jeszcze żadne uogólnienie, które wymaga dystansu do zdarzeń.

Ang. *I **saw** from the cathedral you were watching me* (z piosenki).

*I **saw** him cross the street.*

Ukr. *Я **слухаю**, як ти дихаєш...*

Czasowników perceptywnych używa się też często w formie czasu teraźniejszego dla opisu zdarzeń przeszłych, por. także przykłady z następnego rozdziału.

Ukr. *Іду я огородом. Коли це чую – щось стогне.*

Пам'ятаю, я орав в одному з відділень. Коли дивлюся – падає скирта сіна.

Forma czasu teraźniejszego w znaczeniu przeszłym

Użycie formy czasu teraźniejszego w tzw. znaczeniu historycznym zawsze przekazuje zdarzenia pojedyncze. Jest ono bardzo często spotykane w języku potocznym:

ukr. *Прибігають до мене сусіди і говорять, що треба йти до сілуправи на зустріч з депутатом* (UPM, 40).

Konstrukcja z давай + czasownik w formie bezokolicznika zamiast formy czasu przeszłego

Ukr. *Давай ми і вздовж і впоперек буряни знищувати.*

Forma czasu przyszłego w znaczeniu przeszłym

To użycie jest często wzmocnione przez partykułę *як*:

ukr. *як тільки розвиднилося, я до сусідів. Коли це як **трахне**...* (UPM).

*Поклав Іван і другу ногу, а воно щось як **трісне*** (z bajki).

Inne aspekty i rodzaje czynności

Przy opisie kwantyfikacji wyrażanej za pomocą form temporalno-aspektualnych, w językach tak różnie opisywanych gramatycznie jak angielski i ukraiński bardzo trudno jest znajdować paralele. Nasze obserwacje pokazały, np., że angielski aspekt gramatyczny jest bardziej porównywalny semantycznie z ukraińskimi rodzajami czynności, niż z podstawowym rozróżnieniem ukraińskiego aspektu na dokonany i niedokonany. Semantyczne klasy czasowników, nazywane w anglojęzycznej literaturze przedmiotu rodzajami czynności albo aspektem leksykalnym, są zbyt zależne od kontekstów (por. pojęcie koercji) i przez to z trudem tylko mogą być porównywane z ukraińskimi rodzajami czynności. Droga do znalezienia wspólnego metajęzyka może być jeszcze długa.

Continuous

Aspekt Continuous, skupiając się na procesie trwania pewnej czynności, nie wyraża z reguły kwantyfikacji ogólnej czy egzystencjalnej. Z kognitywnego punktu widzenia centrum uwagi jest okres czasu – mówimy o tym, czym został (jest/ będzie) on wypełniony.

Ang. *I am writing my thesis (now).*

**I am always writing my thesis.*

W powyższej formie Present Continuous, aspekt Continuous zabezpiecza jednostkowość numeryczną, jednostkowość logiczną jednak zawdzięczamy użyciu w czasie teraźniejszym, czyli stanu wypowiedzi. Dlatego forma Present Continuous w swoim podstawowym znaczeniu jest zarezerwowana dla jednostkowości. Możliwe jednak są metaforyczne użycia tej formy, zanotowane w gramatykach i podręcznikach języka angielskiego.

Ang. *You are always losing the keys!*

He is constantly getting on my nerves!

Takie użycia są nacechowane – jednostkowa forma Present Continuous jest połączona z kwantyfikatorem ogólnym *always, constantly, all the time*. Jednak znaczenie wyrażane przez tę konstrukcję, jest modalne z mocną oceną negatywną. Parafrazą takich zdań może być:

You lose the keys too often.

I dislike the fact that you've lost the keys.

W przypadku połączeń aspektu Continuous z innymi formami czasowymi pozostaje wciąż ograniczenie na jednostkowość numeryczną (z powodu aspektu) i dlatego kwantyfikacja ogólna nie jest możliwa. Nieokreślonym (egzystencjalnym) może być moment czasu, do którego zostaje „podpięty” opisywany przez Continuous stan. Jednak w takich przypadkach to nie wyrażenie temporalne określa stan, opisywany przez czasownik, lecz sam stan określa czas opisywany przez wyrażenie temporalne.

Por. *Once upon a time / on a Sunday morning I was taking a bath.*

?Once upon a time you will be dining with a prince.

At three o'clock July 25th 2006 Mary will be taking her exam.

At three o'clock July 25th 2005 Mary was shopping.

Zdania z określonym wyrażeniem temporalnym mogą być użyte samodzielnie. Zdania z nieokreślonym wyrażeniem temporalnym są niepełne. Aspektu Continuous używa się w takich przypadkach jako tła, dla wprowadzenia w szerszą sytuację w tekście. Możemy powiedzieć, że jest on określający dla całej sytuacji. Używając Continuous zmuszamy czytelnika do przeniesienia się w miejscu i czasie do opisywanej sytuacji, do większego zaangażowania się w nią. Użycie Continuous z temporalnymi wyrażeniami nieokreślonymi można traktować jako pewien skrót myślowy, czyli uwarunkować pragmatycznie – por. o pragmatyce użycia deskrypcji określonych w rozdziale o określoności na poziomie tekstu.

Perfect¹¹¹

Angielski aspekt Perfect może być realizowany formalnie w trzech postaciach czasowych: Present, Past i Future. Najbardziej powszechne z nich jest użycie czasu Present Perfect, które właściwie odpowiada znaczeniowo i/lub formalnie Perfektowi w innych językach. W przypadku Past i Future Perfect uważamy, że z punktu widzenia stosunku ich znaczenia do

¹¹¹ Używamy dalej nazwy angielskiej Perfect dla oznaczenia formy, a nazwy polskiej Perfekt dla oznaczania treści.

kategorii określoności można je traktować podobnie do Present Perfect z tą różnicą, że punktem odniesienia jest nie stan wypowiedzi, lecz inne określone zdarzenie lub stan (moment czasu).

Temporalną formę Perfektu ma wiele języków indoeuropejskich, ale treść, wyrażana przez nie jest różna. Angielski Present Perfect, w odróżnieniu od podobnie budowanego Perfektu w niemieckim czy *Passe Compose* w francuskim, ma bezpośrednie odniesienie do stanu wypowiedzi i bardziej akcentuje związek przyczynowo-skutkowy (nawet z preferencją skutku), niż francuski czy niemiecki. Ta preferencja może być potwierdzona tym, że w angielskim (przynajmniej w jego brytyjskim wariantcie) Present Perfect nie może być stosowany z wyrażeniami temporalnymi, odwołującymi się do przeszłości, nawet tak mało odległej od stanu wypowiedzi jak *a moment ago*. Natomiast w francuskim i niemieckim takie połączenie jest całkiem możliwe.

Podobny do angielskiego, ale niezupełnie taki sam w użyciu jest Perfekt bułgarski. Ma on więcej postaci formalnych, ponieważ może być tworzony od czasowników dokonanych i niedokonanych. Istnieje poza tym specyficzna dla bułgarskiego odmiana Perfektu, nazywana konstatującą, która dodatkowo zawiera modalne znaczenie możliwości. Wszystkie te formy i ich znaczenia zostały szczegółowo opisane w [Koseska-Toszewa 2006, 75-91], także za pomocą sieci Petriego. Podstawowa funkcja Perfektu bułgarskiego, nazywana przez autorkę rezultatywną [ibid., 192], jest bliska do funkcji angielskiego Present Perfect, ponieważ oznacza „stan trwający przed stanem wypowiedzi połączony ze zdarzeniem i stanem współrzednym ze stanem wypowiedzi... Wyrażany stan przeszły nie jest zakończony przed stanem wypowiedzi – w odróżnieniu od form aorystu utworzonego od czasowników dokonanych. ‘Rezultat’ po stanie przeszłym jest aktualny podczas stanu wypowiedzi” [ibid., 172].

Gramatyki języka angielskiego podają następującą interpretację znaczenia formy Present Perfect: komunikuje ona o nieokreślonym zdarzeniu w przeszłości, przy obligatoryjnym braku zaznaczenia czasu absolutnego lub względnego (przez odległość od momentu mówienia) tego zdarzenia oraz o stanie, który jest skutkiem tego zdarzenia i jest współbieżny ze stanem wypowiedzi.

Ang. *I have been to London.*

John has written a letter.

John has broken his leg.

Te zdania zostaną przetłumaczone na języki północnosłowiańskie za pomocą form praeteritalnych i w ten sposób w tłumaczeniu nie zobaczymy różnicy między Present Perfect a Past Indefinite.

Następujący ciąg zdań być może lepiej pokazuje istotę angielskiego Perfektu:

ang. *The child has grown.*

The dream has gone.

And I have become

comfortably numb (Pink Floyd).

Te zdania zdecydowanie skupiają się na stanie teraźniejszym. Można je przetłumaczyć bez użycia formy czasu przeszłego:

ukr. *Дитина вже доросла, мрії немає.*

Я тепер для зручності німий (перетворився на німого).

Graham Katz wysunął ciekawą hipotezę o tym, że Perfekt w języku angielskim nadaje inkorporowanym czasownikom znaczenia STANÓW (w rozumieniu vendlerowskim). Pokazuje on wiele testów, świadczących o tym, że angielskie formy perfektu wykazują te same preferencje dystrybucyjne, co i STANY vendlerowskie. Inaczej mówiąc, użycie z tym aspektem powoduje przejście predykatów Scenicznych do poziomu Indywidualnych.

Przykład użycia Past Perfect:

When all were conscious... I rapidly outlined the situation and explained the need for complete calm. After the resulting hysteria had subsided, I asked for volunteers to go outside... (Arthur C. Clarke).

Sposoby wyrażania znaczenia Perfektu w języku ukraińskim (oraz innych północnosłowiańskich)

Język ukraiński przekazuje znaczenie perfektu za pomocą licznych rodzajów czynności, zebranych przez Awiłową w grupie rezultatywnych.

Środki gramatyzalizowane

Jak zaznacza Koseska-Toszeva, najbliższą znaczeniowo do Perfektu konstrukcją gramatyczną (która nie ma statusu czasu) w języku polskim jest *mam to zrobione, mam to za sobą* (ukr.

Маю то зроблене, маю то написане), które są wyrażone za pomocą czasownika **mieć w formie czasu teraźniejszego i imiesłowu biernego**.

Oprócz tego, Perfekt wyraża się za pomocą samych **imiesłowów**, por.:

ros. Он пришел домой выпивший.

Pol. On jest stuknięty.

Podwójną naturę Perfektu można zobaczyć także w zabawnym przykładzie z wiersza dla dzieci:

ros. А у нас сегодня кошка

Родила вчера котят.

Они выросли немножко,

А есть из миски не хотят.

Ciekawym jest wydawałoby się absurdałne połączenie dwóch sprzecznych wyrażen temporalnych – *dzisiaj* i *wczoraj* z tym samym predykatem *urodziła*. Widocznie mówiący chciał pokazać dane zdarzenie w znaczeniu Perfektu – istotnym jest zarówno zdarzenie urodzenia się kotów jak i fakt, że one są.

Por. także frazeologizm ukr. *Йому на голову шафа впала* (= jest zwariowany).

Ну як там святкувалося? Добре клькнув? (= upiłeś się).

Środki leksykalne

Tak samo jak teliczność w językach germańskich jest eksplikowana przez dopełnienie, pełniące semantyczną rolę paciensus (przedmiotu, w którym zachodzą zmiany), tak znaczenie Perfektu jest wyrażane w językach północnosłowiańskich drogą eksplikowania wyniku nazywanej czynności, czyli stanu-skutku.

Do tej grupy należą wyrażenia: *достоту, внівець, цілком, сповна, зовсім, нанівець, намертво, начисто, уповні, вповні, геть, геть-чисто, наголо, наглухо, вицент, вицерт, надвоє, вполовину, напів, навпів, решткі*.

Perfekt jest sygnalizowany także przez następujące wyrażenia temporalne:

щойно, тільки-но, нещодавно, днями; понині, відтоді; заздалегідь, загодя; досі, доки, допоки.

Istnieje także możliwość deskryptywnego wyrażania stanu skutkowego:

Сяк-так..., затерла, зям'яла діло – і кінці в воду (UPM).

Rezultatywne rodzaje czynności

Osobliwością znaczenia rezultatywnych rodzajów czynności jest skupianie uwagi na osiągniętym rezultacie jakiejś czynności, np.:

ukr. Я виняньчила діток братових. Виняньчила, вигодувала, вивчила (UPM).

Малая нічка, мала, я ще ся не виспала (z folkloru).

Jest to bardzo obszerny materiał językowy, który wymaga osobnego rozpatrzenia. Dlatego na razie opiszemy dla przykładu tylko jeden z rezultatywnych rodzajów czynności – satywność.

Satywność

Znaczenie satywnego rodzaju czynności polega na tym, że czynność trwa aż do momentu, kiedy agent jest ‘nasycony’, czyli zadowolony z wyniku tej czynności. W przypadku języka rosyjskiego według [Pichlak 1980] to znaczenie jest przekazywane za pomocą prefiksu *на-*. W języku ukraińskim znajdujemy wiele odpowiedników do podanych przez autora rosyjskich: *наїстися, нагулятися, наплатитися, наговоритися, набавитися*.

Na język angielski znaczenie, przekazywane tym rodzajem czynności tłumaczy się za pomocą czasu Present Perfect oraz wyrażenia *enough* (wystarczająco).

Próba automatycznej ekstrakcji wyrażen satywności na podstawie znacznika formalnego nie okazała się pomyślna – na listę trafiło wiele wyrazów, które nie zawierają znaczenia satywności. Natomiast próba ekstrakcji na podstawie zawarcia wyrażenia *досхоу* albo *доволи* w strukturze definicji zwróciła przeważnie czasowniki satywne, z niewielkimi wyjątkami, które jesteśmy skłonni traktować jako nieścisłości objaśnień słownikowych. Wszystkie 151 czasowników (zob. dodatek 8) są także derywowane formalnie. Okazało się, że satywność może być wyrażana w języku ukraińskim nie tylko za pomocą prefiksu *на-*, ale także prefiksów *ви-* i *у-*. Grupa czasowników z prefiksem *у-* jest bardzo nieliczna (6 wyrazów) i wydaje się wykazywać wpływy języka rosyjskiego.

Cztery następujące czasowniki z innymi prefiksami nie wydają się należeć do satywnych:

ЗАЖИВАТИ2 Мати що-небудь, користуватися чимось досхоу, у великій кількості. (jest to jedyny prawdziwy wyjątek z całej listy)

ПЕРЕСМІЮВАТИСЯ Насміятися досхоу; закінчити сміятися.

ПОСМІЯТИСЯ

Сміятися доволі, досхочу; попосміятися.

To znaczenie lepiej przekazuje wyraz попосміятися.

РОЗБАЛАКУВАТИСЯ

Поговорити, наговоритися з ким-небудь досхочу.

To znaczenie lepiej przekazuje wyraz набалакуватися.

Zatem pomocne w identyfikacji wyrazów przekazujących znaczenia rodzajów czynności mogą być nie tylko definicje, ale można także poprawiać jakość definicji słownikowych poprzez wyjątki tak, jak powyżej.

Warto jeszcze zaznaczyć, że słownikowa forma niedokonana w przypadku satywności (oraz innych o znaczeniu perfektywnym) jest sztuczna i czasowniki te są podawane jako niedokonane raczej ze względu na konwencję, a nie faktyczne użycie, co ostatnio jest przedmiotem wielu dyskusji aspektologicznych.

Różnice znaczeniowe

Akcentowanie stanu, będącego wynikiem czy skutkiem nazywanego zdarzenia w rezultatywnych rodzajach czynności jest wspólne ze znaczeniem angielskiego Present Perfect. Istnieje jednak podstawowa różnica, dotycząca porządku kwantyfikatorów. Wymienione ukraińskie rodzaje czynności mogą łączyć się z wyrażeniami kwantyfikującymi *za każdym razem, kiedy* i te ostatnie mają większy zasięg. Takie przypadki są mniej częste i z całą pewnością są użyciem nacechowanym – nie mając eksplicytnego, ogólnego wyrażenia kwantyfikującego, nie możemy interpretować danej frazy werbalnej z rezultatywnym rodzajem czynności jako ogólnej. Zatem musimy dodać uwagę, że określoność jest wyrażana przez rezultatywne rodzaje czynności w ukraińskim pod warunkiem, że nie znajdują się one w zasięgu mocniejszego kwantyfikatora ogólnego.

Present Perfect może też łączyć się z ogólnym wyrażeniem kwantyfikującym, które wtedy wyraża cykliczność predykatu inkorporowanego, ale ten kwantyfikator nie obejmuje swoim zasięgiem znaczenia całej frazy werbalnej, ponieważ stan, który jest skutkiem danego zdarzenia bądź cyklu zdarzeń, jest wciąż w centrum uwagi.

Ang. *There's no sunshine when she's gone*.

Any time she goes away... (z piosenki).

Dane zdanie interpretujemy następująco: fakt jej odejścia sprawia mi przykrość (to konkretne odejście albo jakiegokolwiek/każde).

Jeszcze jeden przykład z zagnieżdżoną habitualnością (*have always been the same*) i skutkiem teraźniejszym (*no need to worry now*):

There will be laughter after pain,

There will be sunshine after rain,

These things have always been the same.

So why worry now? (Dire Straits).

Być może taka interpretacja angielskiego Perfektu jest nieco „na wyrost”. Uzasadniamy ją jednak równoczesnym istnieniem aspektu Indefinite, który skupia uwagę wyłącznie na zdarzeniu, które nazywa. Użycie predykatów Sceniczných w Indefinite w jakimkolwiek czasie może łączyć się z dodawaniem wyrażenia kwantyfikującego typu *zawsze*, wtedy cała fraza werbalna jest traktowana ogólnie, ponieważ wchodzi w zasięg kwantyfikatora ogólnego. Jeśliby to samo zjawisko miało miejsce w przypadku Perfektu, to mielibyśmy do czynienia z redundancją gramatyczną, co nie jest zgodne z naturą języka. Pozostajemy zatem na razie przy wysuniętej wyżej hipotezie.

Użycie Past Perfect jest rzadsze i ma o wiele mniejszy wachlarz znaczeń, niż forma Present Perfect. Z reguły tak samo przekazuje jednostkowość. Tak jak forma Present Perfect jest związana z pewnym punktem czasu – momentu mówienia, i poprzez ten środek deiktyczny jest kwantyfikowana jednostkowo, tak forma Past Perfect jest przywiązana do pewnego momentu w przeszłości, który też tworzy punkt odniesienia i potencjalnie nadaje jednostkowość treści, przekazywanej przez Past Perfect. Możemy porównać taką sytuację do późniejszego odniesienia się w tekście do nieokreślonego przedmiotu wprowadzanego na początku, czyli anafory. Nie musimy szukać przyczyny pierwotnej.

Perfect Continuous

Znaczenie wyrażane przez tę formę można traktować jako Perfekt, nacechowany ciągłością stanu (czynności), za którym idzie stan-skutek. Jeśli w angielskim Perfect Continuous nie ma widocznego wyniku działania, to za ten wynik należy przyjąć stan zmęczenia, ziryutowania kogoś, kto jest związany z tą czynnością. Może to być także stan mentalny świadomości tego,

że czynność trwa już bardzo długo (być może zbyt długo), albo że włożony wysiłek nie jest współmierny do otrzymanego wyniku.

Przykłady użycia formy ciągle-dokonanej (Perfect Continuous) w języku angielskim: *had been going; have been suffering; will have been doing*.

Użycie tej formy jest względnie rzadkie, nie używa się jej dla uogólnień. Uważamy, że tak samo jak Perfekt, presuponuje ona jednostkowość, ponieważ uwaga jest kierowana na stan, który jest skutkiem opisywanej czynności.

Dobłą ilustracją znaczenia połączenia aspektów Perfect i Continuous w ukraińskim jest bajka o rzepce, która urosła tak duża, że jej wyciągnięcie z ziemi wymagało bardzo wiele wysiłku i czasu – właściwie bajka dotyczy procesu wyciągania rzepki. Inaczej mówiąc, najprostszą drogą przekazywania tego znaczenia jest połączenie przynajmniej dwóch propozycji – o charakterze procesualnym (może być powtarzana) i o charakterze rezultatywnym, por. :

ukr. *Пішов дід на город – гуп, гуп, узяв ріпку за зелений чуб, тягне руками, вперся ногами, мучився ввесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.*

Reduplikacja formy czasownikowej

Pewną gramatyzacją jest użycie form reduplikatywnych, por. też bajkę o kurze, która zniosła złote jajko:

ukr. *Захотіли вони теє яєчко розбити. Дід бив-бив – не розбив, тільки всі молотки переламав та пальця собі відбив.... Баба била-била, проте так і не розбила – тільки качалку навпів переламала.*

Konstrukcja *tak i* + zanegowany czasownik dokonany w formie czasu przeszłego:

ukr. *І на печі, і під піччю, по всіх закутках, і на горіщі – скрізь, скрізь нишпорили поліцаї та так ні з чим і пішли.*

Dystrybutywność

Oprócz sposobów deskryptywnych w języku ukraińskim połączenie znaczeń aspektów Perfect i Continuous jest często przekazywane za pomocą różnych dystrybutywnych rodzajów

czynności. Dystrybutywność wyraża się za pomocą różnych środków formalnych, z których wiele jest wieloznacznych.

*Я прямо аж захворіла, **все** передумала, **все** допустила: і захворів, і трапилось щось, і аварія...* (UPM, 119).

Np. prefiks *непе-* w poniższym zdaniu sygnalizuje dystrybutywność, ale ten sam prefiks może nieść znaczenie hipernormatywności, np. *переборщити, пересолити*.

Dlatego postanowiliśmy szukać wyrazów dystrybutywnych według elementu znaczeniowego *багато або всі* albo według podwójnego sufiksu, którego pierwszą częścią jest *no-*. Znaczniki formalne zostały wyznaczone na podstawie listy znaczeniowej (zob. dodatki 9 i 10) oraz naszych obserwacji opartych na korpusowym materiale językowym.

Unikalnym dla języka ukraińskiego jest tworzenie czasowników za pomocą reduplikowanego prefiksu *попо-* : *попоходити, попоносити*.

Ukr. *Як вигнала мене свекруха, то я попотужила*.

Oznacza on długą, często – powtarzającą się – czynność, która przynosi jakieś istotne zmiany dla podmiotu.

Ото попоходиш за плугом, попотягаєш ченігу, то й, зрозуміло, втома бере своє.

Na podstawie formy – wskazanego podwójnego prefiksu wyekstrahowaliśmy z SUM listę 57 czasowników – zob. dodatek 11. Jedynym wyjątkiem nie ciąгло-rezultatywnym na tej liście okazał się czasownik *nonocnumu*, którego osnowa zaczyna się na *no-*, co jest tylko zbieżnością form. Zauważalnym okazał się natomiast powtarzający się element znaczenia *тривалий час – przez długi czas*. Po pierwsze, potwierdził on naszą hipotezę, że ten rodzaj czynności wyraża znaczenie bliskie znaczeniu angielskiego połączenia aspektów Perfect i Continuous. Po drugie, umożliwiło to wyszukiwanie czasowników ciąгло-rezultatywnych na podstawie wskazanego elementu znaczenia. Wyszukiwanie dało nam listę 136 czasowników, z których 120¹¹² miało prefiks *nono-*. Przedstawiamy je w dodatku 12. Na tej liście już nie znalazł się ‘przypadkowy’ czasownik *nonocnumu*.

Wyszukiwanie automatyczne z SUM według kryterium formy ПОНЕРЕ- zwróciło nam listę z 61 czasownikami, zob. dodatek 13.

¹¹² Różnicę w liczbach 57 oraz 120 tłumaczymy na razie technicznymi ograniczeniami, które daje MS Access w wyszukiwaniu przez pola z różnymi wartościami – ‘varchar’ i ‘note’. Ta kwestia rzeczywiście wymaga jeszcze dopracowania. Przyjmujemy, zatem za roboczą listę pełniejszą, do której czasowniki były zaliczane także na podstawie definicji.

Jedyny wyjątek z listy, który nie miał znaczenia danego rodzaju czynności, to: „ПОПЕРЕЧИТИ - Сказати що-небудь наперекір”.

Jest to przypadek homonimii, podobny do wspomnianego *nonocmumu*.

Wyszukiwanie automatyczne z SUM według kryterium formy ПОНА- dało listę 100 czasownikami, zob. dodatek 14. Przykład użycia z UPM:

Якби знала, що так довго, то й не готувалась би... а то – понаготовляла.

II.2.6 Dodatkowe markery określoności na poziomie zdania

II.2.1.1 Indefinite od predykatów Scenicznych z jednostkowym wyrażeniem temporalnym

Niedopowiedzenie kwantyfikacji na poziomie frazy nominalnej może wydawać się bardziej oczywiste niż na poziomie frazy werbalnej. I chociaż w podręcznikach logiki uznaje się to zjawisko za normalne i powszechne dla języków naturalnych, por. [Stanosz 2004], to w gramatykach języków naturalnych (z niewielkimi wyjątkami) nie zostało ono dotychczas opisane. Niemniej jednak intuicyjnie wyczuwa się je, zwłaszcza wśród badaczy zajmujących się lingwistyką tekstu.

W paragrafie dotyczącym orientacji tekstowej (*textual orientation*) autorzy CGEL zaznaczają szczególną wagę orientacji tekstowej w odniesieniu do miejsca, czasu, faktyczności (*factuality*) i stosunków pomiędzy uczestnikami rozmowy. Np. referent nie mówi dokładnie o czasie i miejscu zanikania wiary religijnej, jeśli zaczyna swój wykład następująco: *In this week's talk, I would like us to examine why some people allege a decline in religious faith.*

Wie natomiast, że „słuchacze automatycznie odniosą to nie ulokowane w miejscu czy czasie zanikanie (*this unlocated, undated decline*) do ich własnego *tutaj i teraz*. Różne osobowości będą bardzo różnić się zasięgiem swojego *tutaj i teraz*: *to miasto, ta część kraju, tutaj w świecie w ogóle; teraz w tym roku, w tym dziesięcioleciu; w tym wieku*” [CGEL, 1432].

Właśnie możliwość szerszego lub węższego ujęcia miejsca i czasu pozwala na użycie form złożonych, dlatego też nie jest niezwykle użycie takiej formuły frazy przysłówkowej temporalnej lub lokatywnej, jak np. *somewhere here* (ukr. *десь тым*). Zasięg *somewhere* jest węższy od zasięgu *here*, czyli kwantyfikator egzystencjalny znajduje się w zasięgu

kwantyfikatora jednostkowego. Jest to najprostsza jawnie wyrażona sytuacja porządku kwantyfikatorów w językach naturalnych. Kwantyfikator jednostkowy pełni zarazem funkcję ograniczającą – definiuje sytuację resursową.

Inne przykłady to są: *gdzieś na tym biurku*; *ktoś z tych ludzi cię wołał*; *jeden z tamtych*; *one of the girls*.

Przykłady temporalne: *przyjdź w przyszłym tygodniu*, *mam obronę w maju* (niedopowiedziany dzień); *przyjdź po południu* (niedopowiedziana godzina).

W większości przypadków jednak musimy zadowolić się danym poziomem dokładności (niewspółwymiernym) i przyjąć dane wyrażenia za właściwie określające. Ważnym dla nas bowiem jest odróżnienie danego stanu czy z zdarzenia od innych i jeśli można to osiągnąć za pomocą takich wyrażen, to uważamy je za określające.

Z angielską formą Indefinite utożsamiamy w przybliżeniu ukraińską formę niedokonaną.

Tak samo, jak w przypadku predykatów Indywidualnych, możemy mówić o wszystkich trzech czasach gramatycznych, że wyrażenia temporalne pomagają dookreślić niedoprecyzowane stany albo zdarzenia:

ang. *The letter from my mother came yesterday*.

Ukr. *Дівчата аж верещали від захоплення! Ох, як ти modi penemyvav!* (UPM, 63).

W danym przypadku wyrażeniem dookreślającym jest *modi*, jest ono związane z predykatem *penemyvav* relacją synchroniczności. Bez tego wyrażenia fraza werbalna *penemyvav* mogłaby być odebrana także np. jako habitualna. Z daną frazą werbalną jest powiązana przyczynowo-skutkowo w poprzednim zdaniu fraza *верещали*. Dzięki tej relacji również ona jest interpretowana jako określona.

Znaczenie **czasu przeszłego** (przynajmniej w formie podstawowej dla języków, które formalnie rozgraniczają aspekt na poziomie leksykalnym) samo nie daje ograniczenia na kwantyfikację. Dotyczy to również angielskiej formy Past Indefinite. Interpretacje kwantyfikacyjne są uzależnione od wyrażenia temporalnego.

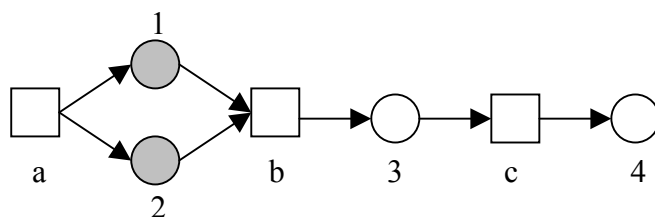
Może to być znowu odwołanie (funkcja) do stanu wypowiedzi, np. *pięć lat temu*.

Może to być odwołanie do mniej lub bardziej konkretnej daty kalendarzowej albo jakiegoś innego, zlokalizowanego temporalnie stanu/zdarzenia:

pol. *Przeprowadził się do Warszawy w listopadzie 2000 roku*.

Pol. *od razu po wojnie, za trzy tygodni przed świętami* (zakładamy, że kontekst nam wyjaśnia, o której dokładnie wojnie i o których świętach mowa).

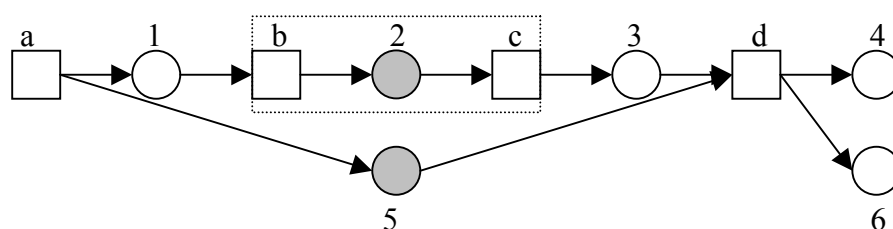
Ang. *John taught from 1992 through 1995.*

Zdarzenie *a* odpowiada rokowi 1992, zdarzenie *b* – 1995;

Stan 1 jest okresem trzyletnim (1992-1995) i jest współbieżny z nauczaniem Johna – stan 2. Rok 1992 i rok 1995 są widziane jako punkty współbieżne ze zdarzeniami rozpoczęcia i końca pracy Johna jako wykładowca. Stan 3 wprowadza okres czasu po roku 1995 i przed zdarzeniem *c*, które zainicjowało stan wypowiedzi 4. Ten ostatni jest istotny dla usytuowania opisywanego zdarzenia w przeszłości.

Ang. *John taught last Monday.*

Stany: 1 – czas przed uczeniem Johna w zeszłym tygodniu; 2 – John uczy; 3 – czas po uczeniu Johna w zeszłym tygodniu; 4 – ten tydzień; 5 – zeszły tydzień; 6 – stan wypowiedzi.

Zdarzenia: *a* – początek zeszłego tygodnia; *b* – początek uczenia; *c* – koniec uczenia; *d* – koniec zeszłego tygodnia.

Zdarzenia *b* i *c* razem ze stanem 2 przedstawiają proces, ale mogą być też widziane jako jedno zdarzenie na skutek koercji.

Niejednoznaczność formy czasu teraźniejszego użytej z predykatami Scenicznymi, rozstrzyga się w języku ukraińskim za pomocą dodatkowych wyrażeń, typu *mym*, *oye* itd., por.:

ukr. *A ви що тут діда підманюєте?* (UPM).

W myśl opisywanego wcześniej zatarcia granicy między znaczeniami lokatywnymi i temporalnymi w niektórych kontekstach, możemy interpretować użycie wyrażenia *tutaj* w takich wypadkach jako *tutaj i teraz*.

II.2.1.2 Rola intonacji

W języku mówionym nawet przy niedopowiedzianej kwantyfikacji rozgraniczenie użycie możliwe jest za pomocą intonacji.

Ukr. *Приходить до мене сусідка.*

W zdaniu habitualnym pod koniec zdania intonacja idzie do góry i na ostatniej sylabie w dół. Jeżeli zaś pod koniec zdania intonacja idzie w dół, ale na ostatniej sylabie – do góry, świadczyć to będzie o znaczeniu historycznym formy czasu teraźniejszego, wskazującym na rejestr reprodukcyjny według Zołotowej, a więc skwantyfikowany egzystencjalnie, jeżeli nie ma wskazówek na jednostkowość przy pomocy przysłówków czasu typu *вчора, на днях, в суботу, на минулому місяці, на тамтому тижні*.

Ponieważ intonacja jest trudna do udokumentowania i bez specjalnego sprzętu czasami nie jest łatwo zidentyfikować jej typ, a w przypadku języka pisemnego jest to wręcz niemożliwe, warto odnieść się do szerszego kontekstu.

II.2.1.3 Szerszy kontekst

W porównaniu z ukraińskim w podobnych przypadkach język angielski ma tę przewagę, że sytuacje ogólne wyraża poprzez użycie czasu Present Indefinite, a sytuacje szczegółowe – poprzez Present Continuous.

W przypadku zdania (A) możliwe są dwa rodzaje interpretacji i związane z nimi przykładowe kontynuacje – B albo C:

(A) *Приходить до мене сусідка.*

(B) *А тут, як на зло, світло відключили* (egzystencjalność).

(C) *Сидимо, балакаємо годинами* (ogólność).

Jako reakcja na bodziec zewnętrzny, np. pytanie: *Що ти робиш вечорами?*, już zawierające kwantyfikację ogólną frazy werbalnej, (A) zostanie zinterpretowane ogólnie. Bodziec, który

nie jest przywiązany bezpośrednio do treści (A) lecz w ogóle inspiruje do wypowiedzi, w rodzaju *Розкажи щось цікавого*. spowoduje użycie (B) egzystencjalne.

Wypowiedź o charakterze reprodukcyjnym B [Zołotowa, 29], w odróżnieniu od generatywnego C, komunikacyjnie funkcjonuje jako wprowadzenie do pewnej sytuacji - nie może ono istnieć w izolacji i niezbędny jest dalszy kontekst.

Jeżeli (A) jest izolowane, a więc odbierane jako odrębny odcinek dyskursu, to odbieramy je jako ogólne. Znaczenie wypowiedzenia sprowadza się wtedy do twierdzenia o przyzwyczajeniu.

Na poziomie gramatycznym w przypadku (B) możemy spodziewać się szybkiej zmiany używanych form czasowych na formy o znaczeniu perfektywnym. (A) odgrywa tu komunikacyjną rolę tła wypowiedzi.

W przypadku (C) obserwujemy kontynuację tych samych form czasowych, co jest w pełni zgodne z opisem charakteru rejestru generatywnego [Zołotowa, 30], por. rozdział o kwantyfikacji na poziomie tekstu.

Rola szerszego kontekstu z pewnością zasługuje na większą uwagę. Niektóre zagadnienia, związane z kwantyfikacją dyskursu opisujemy po przedstawieniu materiałów, dotyczących poziomu zdania.

ROZDZIAŁ III. Nieokreśloność

III.1 Nieokreśloność frazy nominalnej

Z nieokreślonością frazy nominalnej w literaturze przedmiotu przyjęło się wiązać przede wszystkim zdania z kwantyfikatorem egzystencjalnym, które stwierdzają coś o przedmiocie, należącym do pewnego zbioru. Za Koseską-Toszewą do fraz nieokreślonych będziemy także zaliczać te z kwantyfikatorem ogólnym, które twierdzą, że dana własność przysługuje wszystkim przedmiotom, należącym do danego zbioru. W odróżnieniu od zdań z określoną frazą nominalną nie wiemy o którym dokładnie przedmiocie mowa, nie jesteśmy w stanie zidentyfikować go spośród innych podobnych. Czasami brak identyfikacji nie jest związany z brakiem możliwości identyfikacji i jest zabiegiem świadomym, spowodowanym pragmatyką komunikacji.

III.1.1 Egzystencjalność frazy nominalnej

Jeśli o kategorii określoności / nieokreśloności można mówić jako o „mgławicowej”, to z całą pewnością najbardziej to dotyczy egzystencjalności. Jest ona najbardziej zróżnicowana pod względem sposobów wyrażania oraz połączenia z innymi znaczeniami w obrębie jednej formy szczególnie w przypadku języka ukraińskiego – bardzo często mamy do czynienia ze złożonymi znaczeniowo wyrażeniami, których jednym z elementów jest egzystencjalność.

W historii badań tej kategorii podejmowano różne podejścia do uporządkowania wiedzy o niej, np. gradacyjna teoria Roszki, według której egzystencjalność dzieli się na tę właściwą oraz taką, która presuponuje jednostkowość.

Oprócz bezpośredniego sposobu wyrażania nieokreśloności w językach naturalnych istnieją środki, które są niekompatybilne z wyrażeniami określoności, a zatem ich pojawienie się w zdaniu sygnalizuje o nieokreśloności frazy nominalnej. Najczęściej są to wyrażenia kwantyfikacji ilościowej, z mniej lub bardziej dokładnym określeniem ilości. Do egzystencjalnych zaliczamy także większość wspominanych już **kwantyfikatorów uogólnionych**, takich jak „większość”, itd.

Z nieokreślonością więc wiążemy trzy podstawowe pojęcia: istnienie, ilość i brak wystarczającej wiedzy o przedmiocie. Środki, wyrażające któreś z tych pojęć często

stwierdzają także i nieokreśloność przedmiotu. Pod tym kątem opisujemy niżej sposoby wyrażania egzystencjalności. Tak samo jak i w przypadku określoności, rozróżniamy egzystencjalność przedmiotów i egzystencjalność zbiorów.

III.1.1.1 Egzystencjalność przedmiotów

III.1.1.2 Bezpośrednie wyrażanie egzystencjalności

III.1.1.2.1 Środki gramatyczne

Rodzajnik nieokreślony

W języku angielskim istnieją środki, które wyrażają nieokreśloność w sposób bezpośredni, mianowicie rodzajnik nieokreślony *a(n)*:

ang. *Have you got a pen?*

Tego rodzajnika używa się przeważnie w stosunku do nazw policzalnych w liczbie pojedynczej. Są natomiast możliwe przypadki użycia w stosunku do nazw policzalnych, oznaczających wiele przedmiotów, por.:

ang. *There is a house in New Orleans*

They call the Rising Sun.

It's been a ruin for many a poor boy... (The Animals).

W języku ukraińskim nie mamy środków przeznaczonych wyłącznie do wyrażania nieokreśloności. Są one łączone zazwyczaj z różnymi odcieniami znaczeń modalnych (przede wszystkim mamy na myśli zaimki nieokreślone, które opisujemy niżej).

Rodzajnik zerowy (brak rodzajnika)

W przypadku angielskich fraz nominalnych nieokreślonych w liczbie mnogiej, która nie ma specjalnej formy rodzajnikowej (w odróżnieniu np. od ich hiszpańskich odpowiedników) przyjęło się mówić o **rodzajniku zerowym** (*zero article*), albo **liczbie mnogiej bezrodzajnikowej** (*bare plurals*):

ang. *There were people everywhere.*

Najczęściej spotykaną sytuacją w języku ukraińskim jest użycie rzeczownika w obu liczbach bez dodatkowych atrybutów określoności. Wówczas taka fraza nominalna jest traktowana jako nieokreślona, jeśli nie jest ona nazwą własną i jeśli nie mamy do czynienia z funkcją semantyczną, por. rozdział II. Formalnie jednak jest to niedopowiedzenie kwantyfikacji.

Strona bierna czasownika Scenicznego oraz formy na -то, -но oraz -ся

Używając strony biernej, często opuszczamy podmiot zdania i w większości przypadków robimy to z powodów braku możliwości zdefiniowania tego podmiotu albo nieistotnością jego zdefiniowania. Te warunki są podobne do warunków użycia rodzajników nieokreślonych. Uznajemy, że jeśli podmiot jest niedopowiedziany, to na jego miejscu w strukturze zdania znajduje się skwantyfikowana egzystencjalnie zmienna.

Ang. *The assignment has been done in several hours (by somebody).*

Ukr. *Завдання було виконане за годину.*

W języku ukraińskim istnieją w tym celu specjalne formy czasownika na -то, -но:

Завдання було виконано за годину.

Сорочку було вишито традиційними червоним і чорним кольорами.

Możliwe jest użycie podobnych konstrukcji także w formie czasu przyszłego.

Żeby przekazać znaczenie czasu teraźniejszego albo habitualne, używa się formy zwrotnej czasownika:

Завдання виконується (за годину).

Warto zaznaczyć, że te reguły dotyczą tylko czasowników Scenicznych, ponieważ czasowniki Indywidualne będą dawać w domyśle podmioty gatunkowe.

Czasownik Sceniczny w formie 3 osoby liczby mnogiej

Możliwe jest także użycie konstrukcji z opuszczonym podmiotem (podmiot zerowy) oraz czasownikiem w formie trzeciej osoby liczby mnogiej, nawet jeśli z treści zdania wynika, że niedopowiedziany podmiot jest przedmiotem pojedynczym.

Ukr. *мене чекають* (= *хтось на мене чекає*; dosł. *na mnie czekają* = *ktoś na mnie czeka*)

Możliwe jest użycie tej konstrukcji także w formie czasu przeszłego i przyszłego. Uwaga na temat Sceniczności – jak wyżej.

III.1.1.2.2 Egzystencjalność uwarunkowana pragmatycznie

Leksykalnymi odpowiednikami rodzajnika nieokreślonego są wyrażenia:

ang. *certain* + N;

ukr. *певний* + N.

W odróżnieniu od fraz określonych, gdzie jest presuponowane, że zarówno mówiący jak i odbiorca są w stanie zidentyfikować przedmiot, o którym mowa, fraza określona ma więcej „twarzy”. Mianowicie, możliwe są przypadki, kiedy mówiący mówi o jednym nieokreślonym reprezentancie pewnej klasy przedmiotów i tak samo nie jest określony ten przedmiot dla odbiorcy, bądź też mówiący jest w stanie zidentyfikować przedmiot, o którym mowa, ale z pewnych przyczyn nie przedstawia tego przedmiotu jako określonego odbiorcy. Możliwe wówczas są dwa warianty: albo jest to strategia wprowadzająca nowy przedmiot do dyskursu i później do tego przedmiotu obaj uczestnicy rozmowy odwołują się jako do przedmiotu określonego, albo mówiący nie ma zamiaru ujawniać „tożsamości” omawianego przedmiotu, lecz tylko chce poinformować odbiorcę o pewnych jego (przedmiotu) własnościach.

Rozróżnienie jest o tyle istotne, że w przypadku niemożliwości zidentyfikowania przedmiotu przez obu interlokutorów mamy do czynienia z reguły z kontekstami intensjonalnymi. W drugim przypadku mówiący albo utożsamia swoją wiedzę formalnie z wiedzą odbiorcy i używa frazy nieokreślonej (z rodzajnikiem nieokreślonym w przypadku angielskiego) albo sygnalizuje o różnicy tej wiedzy poprzez użycie odpowiednich determinatorów *certain* (angielski) oraz *певний* (ukraiński).

W literaturze przedmiotu istnieje rozróżnienie opisanych sytuacji nieokreśloności –

Roszko w swoim gradacyjnym opisie rodzajów określoności nazywa je odpowiednio egzystencjalność właściwa i egzystencjalność presuponująca jednostkowość. Mając świadomość tego, że pojęcia, które one oznaczają, są uwarunkowane pragmatycznie i związane ze stanem wiedzy mówiącego i odbiorcy, będziemy posługiwać się terminem egzystencjalności uwarunkowanej pragmatycznie.

Egzystencjalność uwarunkowana pragmatycznie może być wyrażana także za pomocą kombinacji zaimków, przykładem może być następujące zdanie:

ukr. *Возний те-то і те-то робить, - сам про себе говорить* (UPM 1970, 38).

Mówiący przekazuje słowa woźnego, ale nie chce skupiać uwagi na tym, co robi woźny, lecz na samym fakcie, że woźny o tym powiedział. Takie sytuacje są wyrażane za pomocą zaimków określonych z partykułą *–mo*. Mówiący wie o tym, co robi woźny, ale uważa, że ta

wiedza nie jest istotna dla odbiorcy. Więc dla odbiorcy zajęcie woźnego pozostaje nieokreślone.

Jeszcze kilka przykładów z tego samego źródła:

Що ви, мамо? Чим занепали? – отим і тим, сину (= мати відповіла, чим вона захворіла).

У таким і таким містечку замурован у стовб Палій (= є містечко, а в ньому...).

Хто ж ти такий? – Я, каже, отакій і такий (= він відповів щось).

Да до свого товариша: От така й така річ!

Вона перекидається чим-не-чим: голкою, а там давай проситься (UPM).

Środki prozodyczne odgrywają ważną rolę w rozgraniczeniu neutralnego od stylistycznie nacechowanego zaimka wskazującego *this*, który może wyrażać pragmatycznie uwarunkowaną kwantyfikację egzystencjalną w przypadku, jeśli rzeczownik, z którym się łączy, jest rematem zdania, co formalnie wyraża się poprzez akcentowanie intonacyjne tego rzeczownika.

Ang. *I met this guy in New Orleans.*

Powyższe zdanie jest niejednoznaczne. W zależności od tego, czy akcentowane jest *guy* czy którykolwiek z pozostałych wyrazów zdania, kwantyfikacja frazy nominalnej w dopełnieniu może być odpowiednio egzystencjalna albo jednostkowa. Pierwsze z użycie jest potoczne i często jest typowym początkiem takich ustnych gatunków mowy jak np. kawały i anegdoty.

III.1.1.2.3 Egzystencjalność jako negacja określoności

Mamy tutaj na myśli sytuacje ze znaczeniem bardziej złożonym, które oprócz nieokreśloności *x*-a zawiera warunek, że *x* jest takżsamy z *y*-em, ale nie jest z nim tożsamy, czyli mówi „jakikolwiek *P(x)* z wyjątkiem *P(a)*”. Absolutnym odpowiednikiem tego znaczenia jest angielskie *other*, pol. *inny*, ukr. *інший*. Ze względu na złożoność znaczenia może ono także być wyrażane przez formy złożone.

Wyrażenie *another* oznacza złożone pojęcie, utworzone od znaczeń rodzajnika nieokreślonego *a(n)* i przymiotnika *other* (= inny). Dosłownie oznacza on „jakiś inny”, chociaż częściej używa się go w znaczeniu „kolejny, jeszcze jeden”. Możemy przeciwstawić *another* wyrażeniu *the other* (dosłownie „ten inny”). Por.:

ang. *I would like the other cup of coffee.*

I would like another cup of coffee.

It's just another day.

Pol. *Poproszę jeszcze jedną filiżankę kawy.*

Poproszę inną filiżankę kawy.

Ukr. *Ще одну каву, будь-ласка.*

Użycie *the other* możemy traktować raczej jako negację jednostkowości – „nie ten” użycie *another* – jako takozsamość – „taki, jak ten, ale nie (koniecznie) ten”, która, jak wyjaśniliśmy wyżej, zawiera także negację określonej nazwy konkretnej.

W ukraińskim istnieją podobne połączenia zaimków nieokreślonych z pojęciem inności, które można traktować jako zanegowanie jednostkowości, rezultujące znaczeniem egzystencjalnym, np. *хто інший, що інше*. Są one tworzone przez analogię do wyrazów pojedynczych *деінде*, pol. *skądinąd*.

Możliwe są także zanegowania zaimków określonych, które dają podobny efekt, por.:

ros. *Со мною что-то происходит,*

Ко мне мой старый друг не ходит,

приходят в праздної суете різнообразные не те (z piosenki).

Znaczenie przynależenia do jakiegoś zbioru z jednoczesnym brakiem tożsamości z przedmiotem x z tego zbioru jest także zawarte w leksyce:

ukr. *Моє чергове прохання залишилося без відповіді.*

Pol. *To tylko kolejny dzień.*

III.1.1.2.4 Egzystencjalność jako negacja ogólności

Należą tutaj wyrażenia, które realizują językowo prawo de Morgana: zaprzeczeniem kwantyfikatora ogólnego jest kwantyfikator egzystencjalny i na odwrót: *nie każdy, nie wszyscy*.

Ang. *not all, not everybody;*

ukr. *не всі, не кожен.*

III.1.1.2.5 Egzystencjalność w kontekstach modalnych

Zarówno w angielskim jak i ukraińskim istnieją formy językowe, które mogą być stosowane tylko w kontekstach modalnych i zarazem dotyczą kwantyfikacji. Por.:

ang. **She bought any/whichever flower.*

Ukr. **Учні розійшлися будь-де.*

Rozróżniamy kilka rodzajów zaimków, które oprócz znaczenia egzystencjalności zawierają znaczenie modalne. Środki językowe, które wymieniamy niżej, są używane wyłącznie w kontekstach modalnych, możemy stwierdzić, że właśnie one tworzą konteksty modalne i różnica między nimi polega na złożoności i jakości nacechowania modalnego. Zaczniemy od zaimków, które mają prostszą formę.

Zaimki interogatywne

Interogatywność jest rodzajem modalności, który zawiera znaczenie braku wiedzy mówiącego oraz wyrażenie chęci tę wiedzę uzupełnić [Koseska-Toszeva 1996].

Zaimki pytajne można traktować jako zmienne w postaci czystej. Presuponują one istnienie obiektu i brak jego identyfikacji, a także apel do odbiorcy o podstawienie zamiast zmiennej jej konkretną wartość: „istnieje x , takie, że $P(x)$, i y , taki, że $L(y)$, nie zna wartości $x-a$, i y chce wiedzieć wartość $x-a$, i y zwraca się do z , takiego, że $L(z)$, żeby z udzielił informacji y -owi na temat $x-a$ ”, gdzie L jest zbiorem ludzi.

Jest to grupa zamknięta i za jej pomocą tworzone są zaimki złożone z dodatkowym znaczeniem gramatycznym. Te też należą do klas zamkniętych:

ukr. *хто, що, де, куди, звідки, як, скільки, наскільки, коли, відколи;*

ang. *who, which, what, when, where, how.*

Dokładnie tych samych form zaimkowych używa się w zdaniach względnych, inaczej mówiąc, w innej pozycji zdaniowej w wielu znanych nam językach zaimki interogatywne są traktowane jako względne. Wtedy znaczenie niewiedzy mówiącego może być przekazane wprost, np. ang. *I don't know who he is.*

Zatem, w swojej podstawowej formie (interogatywno-względnej) zaimki nieokreślone oprócz egzystencjalności wyrażają niewiedzę mówiącego.

Zaimki nieokreślone z formantami *some-* i *-cb*

Mimo, że formalnie są bardziej złożone, niż zaimki interogatywne, zaimki nieokreślone wydają się mieć prostszą strukturę znaczeniową. Definiujemy ją w sposób następujący: „istnieje x , takie, że $P(x)$, i y , taki, że $L(y)$, nie zna wartości $x-a$ ”, gdzie L jest zbiorem ludzi.

W języku angielskim nieokreśloność jest także wyrażana za pomocą zaimków z formantem *some*: *somebody, someone, something* itd., użytych jako nazwy samodzielne i samo *same* w połączeniu z rzeczownikami policzalnymi albo niepoliczalnymi. W kontekstach zanegowanych albo pytajnych używa się tzw. odpowiedników nieasertywnych *some – any* (*anybody, anything, anyone*, itd.).

Ang. *Have we got any pen?*

W ukraińskim też istnieje seria zaimków o podobnej strukturze: *хтось, щось* oraz połączenia rzeczowników policzalnych z zaimkiem nieokreślonym *якийсь*. W kontekstach zanegowanych i pytajnych używa się tych samych form.

Ukr. *Коли вернув назад на свою дорогу, стрінув на стежці якогось чабана* (Kobylyanska).

Проблеми можна було й уникнути, якщо б хтось здогадався обладнати це місце банальними смітниками. (= chociaż jedna osoba, nie ma znaczenia kto konkretnie - NK)

Наразі не повідомляли, чи отримав Пугачов від Путіна якісь повноваження для повернення коштів з-за кордону, бо обидва співрозмовники не виявили бажання коментувати результати своєї зустрічі (z gazet).

Ang. *Some girl was asking for you.*

Somebody has been here – I can see footprints on the floor.

Podobne znaczenie ma połączenie zaimków *такі-сякі*:

ukr. *Як прийшли німці, ми зібрали такі-сякі речі та в яри* (UPM, 117).

Formanty казна-, хтозна-, бозна-, чортзна-

W formie nieco bardziej skomplikowanej, po dodaniu wyżej wymienionych formantów (które naszym zdaniem różnią się tylko stylistycznie), zaimki te oprócz znaczenia egzystencjalności zawierają także znaczenie braku wiedzy każdego (człowieka): „istnieje x, takie, że P(x), i dla każdego y, takiego, że L(y), jest prawdą, że nie zna wartości x”, gdzie L jest zbiorem ludzi.

Przykłady zaimków:

казна-хто бозна-хто, чортзна-хто, хтозна-який, казна-що, казна-який; potoczne бозна-що, чортзна-що, бозна-який, чортзна-який, itd.

Приїхала сусідка. Воно не стільки в місті побуло, як ставить з себе хтозна й що (UPM).

W angielskim takie znaczenie jest wyrażane opisowo: *God know what it is!*, także *who on Earth..., what the hell..., itd.*

Formanty *будь-* i *any-* a modalność możliwościowa

W odróżnieniu od użycia w kontekstach zanegowanych albo pytajnych, w kontekstach stwierdzających zaimek nieokreślony *any* ma kwantyfikację ogólną w połączeniu z modalnością możliwościową. Inaczej mówiąc, użycie *any* oznacza, że dla każdego x-a z danego zbioru sprawdza się jakiś warunek i jednocześnie nie wymusza realizacji tego warunku dla wszystkich x-ów tego zbioru, a jedynie dla niektórych. Podobne znaczenie mają ukraińskie: *будь-хто*, *будь-що*, *будь-який*.

Operatory modalne są porównywane z kwantyfikatorami, por. „czasami operator koniecznościowy \square oznacza ‘wszędzie’ i ‘zawsze’, a operator możliwościowy \Diamond – ‘poniekąd’ i ‘czasami’. Wtedy mamy do czynienia z modalnościami czasoprzestrzennymi, stosowanymi w tzw. logice temporalnej” [Żol 1992, 103].

Można traktować modalność możliwościową jako koniunkcję dwóch propozycji, sformułowaną jako „każdy x może zająć i jakiś x musi zająć” ($\Diamond Ax \wedge \square Ex$). Jeśli traktować operator modalności jako kwantyfikator, to w powyższym połączeniu znaczeń *any* modalne znaczenie możliwościowe (utożsamiane z kwantyfikatorem egzystencjalnym) będzie miało największy zakres i będzie wchłaniać kwantyfikator ogólny. Znaczeniem sumarycznym wyrazu *any* jest więc egzystencjalność, obiektem kwantyfikacji kwantyfikatora z największym zakresem są **światy możliwe**.

Dlatego właśnie opisujemy znaczenia danych formantów w tym rozdziale, a nie w rozdziale o kwantyfikacji ogólnej, (choć ostatnie też mogłoby być usprawiedliwione).

Znaczenie to definiujemy następująco: „istnieje takie x, że P(x), i x może mieć każdą wartość P(x)”.

W języku angielskim istnieją dwa rodzaje zaimków, związanych z wyżej wymienionym znaczeniem, których używa się w zależności od liczebności zbiorów.

Z kryterium liczebności, której obiektywnym wskaźnikiem jest percepcja ludzka (np. możliwość wyznaczenia dokładnej liczby elementów zbioru bez potrzeby liczenia, jeżeli wierzyć danym z psychologii, to maksymalną jest liczba 7), wiąże się także możliwość określenia poszczególnych elementów danego zbioru.

W przypadku zbiorów z ograniczoną ilością elementów, które to elementy same mogą być łatwo określone w danej sytuacji, w języku angielskim stosuje się zaimek *either* (determinator nieasertywny według terminologii CGEL):

ang. *You can park on the either side of the road.* (droga ma tylko dwie strony – prawą i lewą)

W języku ukraińskim jemu w przybliżeniu odpowiada zaimek *будь-котруй*, które tak samo presuponuje ograniczony ilościowo zbiór:

ukr. *Бери будь-котре з (тих) яблук.*

W przypadku zbiorów z większą ilością elementów, które nie mamy zamiaru czy potrzeby określać, stosujemy np. angielskie *any* wraz z jego derywatami:

ang. *Ask any teacher if you have a question* (= every teacher will be willing and able to answer the question).

por. *Ask a teacher if you have a question.* (= it doesn't have to be a particular teacher)

Ukr. *Запитайте будь-якого учителя, якщо матимете питання.*

Zdanie to może być przekształcone bez zmiany treści na następujące:

?*You can ask every teacher if you have a question.*

Nie jest semantycznie równym jednak zdanie:

Ask every teacher if you have a question.

Zdanie to oznaczałoby, że należy zapytać wszystkich nauczycieli, jeśli mamy pytanie. Angielska forma *every* tak samo jak i ukraińska *кожен* jest mocnym wykładnikiem kwantyfikacji ogólnej.

Natomiast można zauważyć pewne różnice w użyciu wyżej opisanych form.

Ang. *Anything for women.*

Konstrukcje z *any* są tłumaczone na język ukraiński nie koniecznie za pomocą wyrazów zawierających element modalny. Dosłowne tłumaczenie *anything* na język ukraiński jako *будь-що* powoduje niefortunność wyrażenia: **Будь-що для жінок*. Bardziej stosownym będzie: *Товари для жінок* albo *Все для жінок* (pol. *Wszystko dla kobiet, Cokolwiek potrzebuje kobieta*).

Podobna sytuacja jest z wyrażeniem *Anything is possible*, które przetłumaczymy na polski jako *Wszystko jest możliwe*.

Przykłady te potwierdzają tezę Koseskiej-Toszewej o tym, że wyrażenia kwantyfikujące *все* (pol. *wszystko*) są słabymi środkami wyrażenia ogólności, por. [Koseska-Toszeva, Gargov 1991].

Tak samo jest w przypadku frazy werbalnej. Por. ang.: *There ain't no sunshine/ When she's gone/ Any time she goes away...*, które może być przetłumaczone jako: *Завжди, коли вона йде...* albo *Коли б вона не пішла...*

Formant -небудь a modalność możliwościowa

Ukr. „*будь-* + zaimek względny”, np. *будь-хто*; „zaimek względny + *-небудь*”, np. *хто-небудь*; (pol. *ktokolwiek, dowolny*).

Środki leksykalne, które odpowiadają temu znaczeniu: *довільний*, potoczne *любий*. Są to też jednoznaczne środki wyrażania egzystencjalności z zaznaczonymi nacechowaniem modalnym.

Właściwie mówiąc formy z *-небудь* mają dwa znaczenia w zależności od tego, czy akcentowany jest sam formant, czy część dołączona. Jeżeli akcentowany jest sam formant, to znaczenie całego zaimka złożonego jest tożsame z jego odpowiednikiem z *будь-*. Jeżeli akcentowana jest część dołączona, to zaimek złożony jest modalnym odpowiednikiem zaimka z formantem *-ць*, tzn. oprócz znaczenia tego neutralnego odpowiednika zawiera znaczenie modalności możliwościowej „jest możliwe, że”. Niżej omawiamy przypadki, kiedy znaczenia danych form są różne.

A więc wyrażenie *хто-небудь* jest odpowiednikiem modalnym neutralnego ze względu na tryb *хтось*; natomiast wyrażenie *будь-хто* jest odpowiednikiem modalnym neutralnego ze względu na tryb *кожен*.

Zaimki złożone z *будь-* i *-небудь* łączą to, że nie mogą one pojawić się w kontekstach indykatywnych, natomiast sama ich obecność tworzy kontekst modalny w kontekstach, które nie nakładają ograniczeń na modalność, por. niemożliwość ich użycia w czasie przeszłym w porównaniu z możliwością użycia w czasie przyszłym (która to forma przez wielu teoretyków gramatyki jest uważana za tryb, a nie czas, szczególnie w tradycji zachodniej); ich odpowiedniki nienacechowane modalnie są swobodnie używane w każdym z tych kontekstów:

ukr. *Хтось прийшов*.

Всі прийшли.

**Будь-хто прийшов.*

**Хто-небудь прийшов.*

Хтось прийде.

Всі прийдуть.

Будь-хто прийде.

Хто-небудь прийде.

Różnica w ich znaczeniach jest mniej widoczna w kontekstach, gdzie jedynym elementem modalnym jest ten, który jest zawarty w ich strukturze znaczeniowej, ponieważ operator możliwości wchłania znaczenia kwantyfikacyjne i sumarycznie obaj typy zaimków są wyrażeniami kwantyfikacji egzystencjalnej.

Różnica między tymi wyrażeniami staje się bardziej widoczna, kiedy używa się ich z dodatkowymi elementami modalności, np. w pytaniach:

ukr. 1. *Чи хто-небудь може допомогти?* (= *Чи хтось може допомогти?*)

2. *Чи будь-хто може допомогти?* (= *Чи кожен може/ всі можуть допомогти?*)

Obaj zdania przetłumaczmy na język polski *Czy ktokolwiek może pomóc?*, które będzie miało dwie możliwe interpretacje w zależności od intonacji. Jeśli akcentujemy formę *może*, to jest to odpowiednik zdania 1 i znaczy *Czy znajdzie się przynajmniej jedna osoba, która mogłaby pomóc?*, a jeśli akcentujemy formę *ktokolwiek*, to jest to odpowiednik zdania 2 i znaczy *Czy każdy w danej sytuacji jest w stanie pomóc?*. Etymologicznie bliskie polskie wyrażenie *byle kto* ma w odróżnieniu od ukraińskiego negatywne nacechowanie stylistycznie, por. [Roszko 2004, 127], który proponuje użycie wyrazu *dowolny* w miejscu podobnych wyrażen w języku litewskim a także wspomina prawie zanikłą polską formę z *bądź*, która mogłaby być najbliższym odpowiednikiem w tej sytuacji, gdyby wciąż funkcjonowała.

Najbliższymi odpowiednikami angielskimi są odpowiednio zdania: *Can anybody help?* oraz *Can everybody help?*

Użycie w kontekstach zanegowanych tak samo pokazuje różnicę pomiędzy wymienionymi typami zaimków, por.:

ukr. 3. *Не люблю, коли мене хто-небудь контролює* (= ktoś; kiedy jestem kontrolowany).

4. *Не люблю, коли мене будь-хто контролює* (= każdy, komu się zechce albo każdy może).

Tylko zdanie 3 jest tożsame z następującymi:

Не люблю, коли мене кожен контролює.

Не люблю, коли мене всі контролюють.

W pierwszym zdaniu stwierdza się, że x nie lubi żadnej kontroli (kontroli wcale, ze strony kogokolwiek), w drugim dopuszcza się możliwość kontroli, ale nie ze strony wszystkich.

Sytuacja z formantami *быдь*- i *-небыдь* może wydawać się podobna do zjawiska podwójnej negacji, z której znane są języki słowiańskie i która jest sprzeczna z odpowiednim zapisem logicznym, ponieważ wynikiem jest sytuacja zanegowana, nawet jeśli na nią nakłada się parzysta liczba negacji. Nie mniej jednak, podwójna modalność wygląda w ukraińskim inaczej, niż podwójna negacja – modalne znaczenie zaimków złożonych jest neutralizowane jak znak negacji, w rezultacie mamy znaczenia ich modalnie nie nacechowanych odpowiedników. Używając terminów Koseskiej-Toszewej i Gargowa, obaj typy zaimków są słabymi wyrażeniami kwantyfikującymi.

Rozróżnienie pomiędzy opisanymi typami zaimków wyróżnia język ukraiński spośród innych języków słowiańskich. Dla porównania – w języku rosyjskim znajdziemy tylko odpowiednik do ukraińskiej formy *-небыдь* (ros. *-нибыдь*); w języku polskim natomiast znajdziemy tylko odpowiednik formy *быдь*- (pol. *-kolwiek*). Podobne do ukraińskiego rozróżnienie stosuje język litewski – formie z *-небыдь* odpowiada forma z *-nors*, a formie z *быдь*- odpowiada konstrukcja „*bet* + zaimek względny”, por. [Roszko 2004]. Ciekawym jest także podobieństwo form w ostatnim przypadku, pochodzących w obu językach od czasownika *być*.

Formanty *aбу*- i *-ever*

Te formanty naszym zdaniem przekazują znaczenie modalności możliwościowej i optatywności – samo wyrażenie *aбу* oznacza *niech*: „istnieje takie x, że P(x), i x może mieć każdą wartość P(x) i istnieje taki y, że L(y), i y nie zna wartości x-a i nie jest prawdą, że y chce, żeby x miało wartość a”, gdzie L jest zbiorem ludzi. Użycie tych formantów podkreśla nieistotność wyboru elementu x z danego zbioru dla mówiącego.

Ukr. *абухмо, абуякуй, абуццо*, itd.

Do wyrażen kwantyfikujących modalnych z formantem *-ever* należą: *whoever, whatever, whosever, whichever, wherever, whenever*. Samo *ever* funkcjonuje w znaczeniu temporalnym I jest etymologicznie związane z wyrażeniem kwantyfikacji ogólnej *every*, co potwierdza także i podobieństwo ich znaczeń.

Ang. *Vote for whichever proposal you think most favourable.*

III.1.1.2.6 Wyrażenia lokatywne

Egzystencjalność wyrażen lokatywnych jest przedstawiana następującymi środkami językowymi:

Przysłówki lokalizacji z jednym nieokreślonym miejscem:

ukr. *десь, де?, казна-де*;

деякий, певний + fraza nominalna o znaczeniu lokatywnym (*місто, країна*).

Proverbialne *за тридев'ять земель* oznacza „tak daleko, że trudno określić miejsce”.

Ang. *somewhere, where?*

Deskrypcje nieokreślone: *some* + wyrażenie miejsca (*country, village*).

W angielskim dla oznaczania nieokreślonego miejsca także istnieje proverbialne *in the middle of nowhere*.

Przysłówki lokalizacji poprzez negację z jednym nieokreślonym miejscem:

ukr. *деінде* (=nie tutaj);

ang. *elsewhere, somewhere else*.

Przysłówek lokalizacji z kilkoma możliwymi nieokreślonymi miejscami:

ukr. *де-не-де, де-небудь*,

міцями: *Міцями – слабкий дощ* (z prognozy pogody)

подекуди (wyrażenie złożone, oznaczające „w niektórych miejscach i w niektórych okresach czasu”): *Подекуди – дощі* (z prognozy pogody);

ang. *at some places*.

Przysłówki ruchu z jednym nieokreślonym miejscem ‘źródłowym’ (startowym):

ukr. *звідкись, звідкіля?, казна-звідки*;

ang. *where from* (forma opisowa).

Przysłówek ruchu z jednym nieokreślonym miejscem docelowym:

ukr. *кудись, куди?, казна-куди*.

Proverbialne *на мانیвці* (w znaczeniu „gdzieś daleko, niewiadomo gdzie”).

Ang. *where to* (forma opisowa).

Przysłówek ruchu z dodatkowym znaczeniem modalnym i jednym nieokreślonym miejscem startowym:

ukr. *звідки-небудь*.

Przysłówek ruchu z dodatkowym znaczeniem modalnym i jednym nieokreślonym miejscem docelowym:

ukr. *куди-небудь*.

Dane ogólne, dotyczące ukraińskich nieokreślonych wyrażen miejsca przedstawiamy w tabeli niżej:

	lok	ruch		ilość	wiedza nadawcy	wiedza innych osób	potrzeba w określaniu
		docelowe	startowe				
<i>казна-де</i>	+	(+)		1	-	-	
<i>десь</i>	+	(+)		1	-/+	-	
<i>звідкіля?</i>			+	1	-	+	+
<i>казна-звідки</i>			+	1	-	-	
<i>кудись</i>		+		1	-/+	-	
<i>казна-куди</i>		+		1	-	-	
<i>де-не-де</i>	+			A	-	-	
<i>місцями</i>	+			A	-	-	
<i>де-небудь</i>	+	(+)		1	niemożliwa		-
<i>куди-небудь</i>		+		1	niemożliwa		-
<i>деінде</i>	+	(+)		1	-	-	-

Czasami w języku naturalnym są stosowane funkcjonalne skróty metonimiczne, np. środek lokomocji często jest kojarzony z i używany zamiast kierunku jazdy, czyli w znaczeniu lokalizującym. Poniższy przykład jest w tym sensie przynajmniej niejednoznaczny:

Wsiąść do pociągu byle jakiego... (z piosenki)

= Wsiąść do pociągu, jadącego w byle jakim kierunku, parametry fizyczne pociągu nie są istotne.

Pisząc o określonych (określających) wyrażeniach lokatywnych wyżej, wspominaliśmy, że w języku ukraińskim, w odróżnieniu od angielskiego, mamy duże zróżnicowanie leksykalne tych środków, szczególnie pod względem miejsca stałego – miejsca startowego czy

docelowego. Zauważalne jest także to, że wiele wyrażen, które pierwotnie są używane dla oznaczania lokalizacji, także mogą używać się w kontekstach ruchu, mimo że dla tych kontekstów ruch istnieją osobne wyrażenia. W przypadku wyrażen nieokreślonych spostrzegamy podobne zjawisko, por.:

ukr. *Де ти подівся?* (dosł. *Gdzie podziałeś się?*).

Куду ти подівся? (dosł. *Dokąd podziałeś się?*).

Zdania te wydają się mieć zupełnie jednakowe znaczenia. Powstaje naturalne pytanie o przyczynach takiej redundancji. Dlaczego mamy połączenie czasownika ruchu z przysłówkiem statycznym (w pierwszym zdaniu)? Możliwą odpowiedzią na to pytanie mogłoby być to, że cała konstrukcja faktycznie niesie w sobie zarówno znaczenie zdarzenia, jak i znaczenie stanu, stanowiąc w ten sposób skondensowany semantycznie ‘zlepek’ dwóch zdań: „*Dokąd się **udałeś** i **gdzie** teraz jesteś?*”. Nie można nie dostrzec w tym znaczenia czasu Perfektu rezultującego, rozumianego jako połączenie zdarzenia i stanu, który następuje po nim, por. [Koseska-Toszeva, 2006]. Dla porównania podajemy dwa zdania angielskie, opisane w [Comrie, 1985], które miałyby zademonstrować ten sam rodzaj różnicy znaczeniowej:

Where did I put my spectacles?

Where have I put my spectacles?

W pierwszym przypadku mówiący usiłuje przypomnieć sobie zdarzenie umiejscowienia okularów, czyli odwołuje się do sytuacji w przeszłości. Przetłumaczmy to zdanie na polski jako „*Gdzie położyłem moje okulary?*” W drugim zdaniu, które trafniej można byłoby przetłumaczyć jako „*Gdzie zostawiłem moje okulary?*”, mówiący raczej już nie sięga do przeszłości, tylko myśli o możliwych miejscach znajdowania się jego okularów. Różnica naprawdę jest subtelna, ale odnotowywalna. W ten sam sposób możemy potraktować sytuacje z ukraińskimi zaimkami interogatywnymi.

W obu badanych językach możliwe jest także tworzenie deskrypcji nieokreślonych według wzorów, opisanych wcześniej dla frazy nominalnej:

pol. *w pewnym mieście*;

ukr. *в певному місті*;

ang. *in certain place/town*.

Tak samo, jak w wielu przypadkach we frazie nominalnej, użycie środka nieokreśloności *pewien* ma przyrodę pragmatyczną, i ma na celu nieobciążanie komunikatywnie odbiorcy – akcentujemy uwagę na tym co się dzieje, a nie gdzie, por.:

hiszp. *En un lugar de la Mancha vivió un hidalgo...* (= w pewnej miejscowości La Mancha mieszkał pewien szlachcic; tłum. robocze – NK).

Z innej strony, to, co jest określone dla jednej osoby, nie koniecznie musi być określonym dla innej. Jeśli ta pierwsza osoba nie uświadamia sobie różnicy w stanie wiedzy, to może powodować różnego rodzaju niepowodzenia komunikacyjne. W pewnej znanej opowieści Antona Czechowa opowiada się o małym chłopcu, którego zabrano od jedyne go krewnego – dziadka – do miasta, gdzie ten nie mógł się oswoić. Bardzo tęskniąc za dziadkiem w rozpaczy pisze do niego list, zaadresowany „*На деревню дедушке*” (=Na wieś dziadkowi), który to list oczywiście nigdy nie znajduje swojego adresata. To niefortunne określenie adresu weszło do szerokiego użytku w języku rosyjskim i stało się synonimem nieokreślonego (niesprecyzowanego) miejsca.

III.1.1.3 Pośrednie wyrażanie egzystencjalności

III.1.1.3.1 Numeryczne - kwantyfikacja logiczna a kwantyfikacja numeryczna

Kwantyfikacja logiczna może być wyrażana za pomocą środków numerycznych (liczebników). Jest to nie mniej jednak tak samo niejednoznaczny sposób, jeżeli chodzi o wyrażanie określoności, jak i środki deiktyczne. Przyczyną jest to, że ich funkcją pierwotną jest wyrażanie ilości, a nie kwantyfikacji logicznej, a tych nie należy mylić.

Kwantyfikacja ilościowa (numeryczna) znajduje się na zupełnie innej płaszczyźnie języka, niż kwantyfikacja zakresowa (logiczna) (por. m.in. prace Koseskiej-Toszewej). W języku naturalnym są na to liczne dowody. Mylącym może być fakt, że te same formy jednocześnie są używane dla komunikowania nieokreśloności i dla zaznaczenia ilości. W wielu językach, jak np. niemiecki, francuski, hiszpański, rodzajnik nieokreślony i liczebnik *jeden* mają te same formy (angielski liczebnik *one* i rodzajnik *a(n)* też są związane etymologicznie). Prawdopodobnie wynika to z tego, że akcentuje się uwagę nie na konkretnym przedmiocie, lecz na ilości przedstawicieli danego gatunku.

Użycie liczebników ilościowych (nie kardynalnych) presuponuje egzystencjalność (w innych przypadkach używa się odpowiednich zaimków: *mi ðea, ёси мрое*, etc.).

Ang. *There are nine billion bicycles in Beijing* (z piosenki).

Analogiczne są wyrażenia złożone, oznaczające egzystencjalność sytuacyjną:

ang. *three out of five boys*; ukr. *двоє з трьох хлопців*; pol. *jeden z dwóch chłopców*.

Podobne wyrażenia i różne możliwe kombinacje kwantyfikacji numerycznej i logicznej zostały dobrze opisane w pracach [Cooper] za pomocą kwantyfikatorów uogólnionych.

Zakładamy, zatem, że wskazywanie na ilość presuponuje nieokreśloność przedmiotu, ale nie wymaga jej. Wyrażenia ilości i określoności bowiem mogą współwystępować w jednej i tej samej frazie nominalnej albo werbalnej. Jeśli jednak mowa o przedmiotach określonych, to określoność ta musi zostać eksplikowana, inaczej dana fraza odbierana jest jako nieokreślona.

Ilość dokładna

Użycie one z rzeczownikami policzalnymi

Najbardziej typowym dla *one* jest użycie bez rodzajnika i z rzeczownikiem policzalnym, wówczas tworzona fraza jest nieokreślona:

Ang. *Buy one bottle of milk and one cake*.

Według autorów CGEL jest to użycie nieokreślone z akcentowaniem ilości.

W języku ukraińskim znaczenie pojedynczości przedmiotów jest zwykle wyrażane gramatycznie poprzez użycie nazwy w liczbie pojedynczej. Brak liczebnika przy rzeczowniku w liczbie pojedynczej automatycznie oznacza jednostkowość **numeryczną**. To **rozładowuje** funkcjonalnie liczebnik *jeden* i pozwala mu pełnić inne funkcje w zdaniu. Użycie liczebnika *один* albo dodatkowo akcentuje ilość (i wtedy jest nacechowane), albo wyraża nieokreśloność podobnie do rodzajników nieokreślonych, których forma jest identyczna z liczebnikiem *jeden* w innych językach indoeuropejskich.

Ponieważ nie tylko jeden, lecz dowolna ilość przedmiotów może być określona lub nieokreślona (w porównaniu do absolutnego lub sytuacyjnego uniwersum), możliwe są kombinacje form numerycznych z formami kwantyfikacji zakresowej.

І тільки підганяє час

Один полковник невгамовний (Perłajnen).

- *Хто приходив?*

- Один хлопець.

Іще одне унікальне утворення породила консолідація трудовиків і Партії промисловців і підприємців України, яке налічує 38 осіб.

Bardzo ciekawy w ostatnim przykładzie efekt ironiczny jest spowodowany połączeniem w jednej frazie nominalnej dwóch sprzecznych wykładników kwantyfikacji: *kolejny* oraz *unikalny*. Ponieważ gramatyczno-leksykalny środek *kolejny* (*another* w języku angielskim) jest mocnym, czy przynajmniej mocniejszym wykładnikiem kwantyfikacji niż czysto leksykalny *unikalny*, zakres ostatniego, zgodnie z prawem porządku kwantyfikatorów, wchodzi w zakres pierwszego, czego efektem pragmatycznym jest wyrażenie wątpliwości w unikalności/oryginalności owej formacji. Trzeba zaznaczyć też, że język naturalny nie zawsze potrafi znieść restrykcje logiczne i często rozwija kolejne znaczenia leksemów będąc bezwzględny w stosunku do logiki. Pierwotne znaczenie unikalności (od łacińskiego *uno*=jeden, jedyny w swoim rodzaju) zaczęło się kojarzyć z „rzadko spotykanym, rarytasowym”, które już pozwala na istnienie więcej, niż jednego przedstawiciela gatunku, czyli występuje zmiana statusu kwantyfikacyjnego.

Jednakże, jeżeli w języku ukraińskim numeryczność jest predykująca, ale użyta w pozycji atrybutywnej (przed rzeczownikiem), to ta funkcja predykująca zostaje akcentowana poprzez użycie konstrukcji *одним один* (albo wariant leksykalny *самотній*).

Ukr. *Біля їх рядом жила одним одна бабуса* (UPM).

W języku angielskim używa się wyrazu *lonely*.

Ang. *There was a lonely elderly lady living nearby*.

Użycie samodzielne one

W języku angielskim *one* funkcjonuje także jako zaimek pojęć:

Have you got a cat?

I don't, but my parents have got one.

W tym przypadku *one* odpowiada frazie nieokreślonej *a cat* i jest kwantyfikowane egzystencjalnie. Technicznie *one* nie tylko pozwala uniknąć tautologii, ale także i

nieuzasadnionej jeszcze do końca anafory – pojęcie kota jest powtórzone, ale nie jest to jeszcze odniesienie się do jakiegoś konkretnego kota.

Ilość przybliżona

*How far is it to the valley?
Roughly sixty miles.
I know it's roughly sixty miles but what it is
exactly?
Seventy miles.
We'll go roughly, it's ten miles shorter.
(The Goon Show, Channel 1994, 42)*

W języku angielskim, żeby zaznaczyć, że podawana ilość nie jest dokładna, przed liczebnikiem używa się wyrażen *roughly, approximately, about, around* albo po liczebniku – *or so*:

ang. *This does save you eighty or so pence* (reklama kosmetyków, Channell 1994, 43).

Przybliżoność ilości wyraża się w języku ukraińskim za pomocą zmiany szyku – najpierw występuje rzeczownik, a za nim – liczebnik, np.:

ukr. *До тебе приходили хлопці і дівчата, чоловік сім.*

Насадив яблунь, груш і слив, дерева двадцять (UPM, 116).

Istnieją także wyrażenia, podobne do wyżej wspomnianych angielskich: *приблизно, десть, десть так* + liczebnik w mianowniku, *біля, десть так біля* + liczebnik w dopełniaczu.

До Львова звідти десь так біля севидесяти кілометрів.

Kwantyfikowane ilościowo frazy nominalne, gdzie ilość jest podana w przybliżeniu, wciąż odnosimy do potencjalnego wskazywania na egzystencjalność przedmiotów. Można nawet stwierdzić, że ilość przybliżona jest bardziej jednoznaczna pod tym względem, niż ilość dokładna, ponieważ bardzo rzadko można spotkać frazę nominalną z przybliżoną kwantyfikacją ilościową jako anaforę, niż frazę nominalną z dokładną kwantyfikacją ilościową.

Ang. *This does save you eighty or so pence. ?You can spend this eighty or so pence on whatever you like.*

Ukr. *До тебе приходили хлопці і дівчата, чоловік сім. *Ті чоловік сім потім пішли грати у волейбол.*

**Ti десь так біля семидесяти кілометрів.*

**Ti приблизно двадцять дерев.*

Nie mniej jednak, przybliżoność ilościowa jest sytuacją przejściową między kwantyfikacją egzystencjalną kilku przedmiotów a kwantyfikacją egzystencjalną części zbioru, o której piszemy niżej.

III.1.1.3.2 Forma dopełniacza w pozycji biernika

W swojej funkcjonalnej gramatyce MAK Halliday podkreśla szczególną rolę badania przez lingwistów języka ustnego, mówionego, którego gramatyka jest o wiele trudniejsza: „struktura zdania jest wysoce skomplikowana, sięgając takich poziomów trudności, które rzadko są spotykane w piśmie” [Halliday, 14]. Autor porównuje trudność mówionego języka z tańcem - nie jest statyczna czy gęsta, lecz ruchoma i zawiła i twierdzi, że przyczyna tego tkwi w **nieświadomej** przyrodzie mówionego języka. Uznając rację autorowi będziemy opierać się w znacznej mierze na przykłady z języka potocznego, szczególnie w przypadku niżej opisanego zjawiska gramatycznego.

A więc, czy istnieją w języku ukraińskim środki gramatyczne, które mają, być może jako dodatkową, funkcję wyrażania kwantyfikacji logicznej? W języku współistnieją dwie formy przypadku, które mogą być używane w tych samych kontekstach bez widocznej różnicy znaczeniowej:

Я пишу тобі листа (z piosenki).

Я пишу тобі лист.

Zobaczmy jak podobne zjawisko traktują gramatyki języka ukraińskiego.

W pracach poświęconych gramatyce języka ukraińskiego nie ma spójnego podejścia do traktowania form biernikowych. W jednych z nich zaznacza się, że są to dwa (stylistyczne) warianty formy biernika: „zdarza się homonimia form dopełniacza i biernika, której przyczyną jest pojawienie w bierniku fleksji dopełniacza, przy czym wynika paralelizm form biernika¹¹³” [Bezpojasko et al., 27]. I dalej: „Forma biernika z końcówką –a rzeczowników rodzaju męskiego jest nazywana drugim biernikiem. Żeby ustalić znaczenie przypadku stosują rzeczowniki rodzaju żeńskiego, które w bierniku mają końcówkę -у, -ю, np.: *узяв ніж (ножа)* i *взяв книгу; читаю листа (листа)* i *читаю статтю*. Istnienie dwóch form biernika jest cechą specyficzną składni ukraińskiej. Pojawienie się tej cechy jest tłumaczone

¹¹³ Dosłownie: “трапляється омонімія форм родового і знахідного відмінків, спричинена появою в знахідному відмінкові флексії родового, при цьому виникає паралелізм форм знахідного”.

wpływem rzeczowników, które oznaczają istoty żywe, np.: *пощастило слухати кобзаря*. (*udało się posłuchać kobziarza*)” [ibid.].

O podwójnej formie biernika także piszą autorzy [Szyrokow et al. 2005]: „Niektóre rzeczowniki, mienowicie te, które są nazwami zwierząt, mają dwie formy w bierniku liczby mnogiej: *напувати коні* oraz *напувати коней*, *купувати бики* oraz *купувати биків*, ale w bierniku liczby pojedynczej tylko jedną formę, która jest tożsama z dopełniaczem, jak i u rzeczowników, których denotatem są istoty ludzkie: *напувати коня*, *купувати бика*; u niektórych rzeczowników taka osobliwość ma miejsce tylko w liczbie pojedynczej: *надіслав лист* oraz *надіслав листа*, *встановили стовп* i *встановили стовпа*, ale w liczbie mnogiej możliwa jest tylko forma, która jest tożsama z formą mianownika, jak i u reszty rzeczowników, które oznaczają przedmioty nieanimowane: *надіслали листи*, *встановили стовпи*. Rzeczowniki ostatniego rodzaju oznaczają nie-istoty, ale ze względu na słowotwórcze osobliwości tych leksemów, które przybliżają ich do rzeczowników animowanych, można wprowadzić pojęcie ‘istoty nieanimowane’ dla słów typu *лист*, *стовп*” [Szyrokow et al. 2005, 133].

W innych mówi się o **użyciu formy dopełniacza zamiast biernika** w nazwach konkretnych, co jest traktowane jako użycie potoczne lub dialektalne. Użycia tych przypadków jest traktowane jako równoznaczne, przy jednoczesnym „wyczuciu zabarwienia stylistycznego dopełniacza... W systemie języka istnieją elementy..., które współistnieją w nim, pełniąc tę samą funkcję, np. ... rzeczownikowe -a, -y w dopełniaczu” [UPM 1970, 15].

Jesteśmy po stronie autorów, którzy mówią o użyciu formy dopełniacza w pozycji, presuponowanej dla biernika. Potwierdzeniem temu jest możliwość użycia w pozycji biernikowej także rzeczowników rodzaju żeńskiego (co zaprzecza zasadność testu na wyznaczanie przypadku, opisanego w [Bezpojasko et al., 27]), a także możliwość użycia rzeczowników w liczbie mnogiej w obu rodzajach w większej ilości sytuacji, niż to jest zaznaczone w [Szyrokow et al. 2005]. Materiał językowy pokazuje, że użycie formy przypadku jest raczej kwestią kierowania czasownika, np. można powiedzieć nie tylko: *надіслали листи*, *встановили стовпи*, ale także i *надіслали листів*, *понавстановлювали стовпи*, *понавстановлювали стовпів*.

Inaczej mówiąc, nie są to przypadki marginalne, ponieważ w pozycji biernikowej jest przedstawiony cały paradygmat form dopełniacza.

Por. następujące zdania:

ukr. *Дай мені (якоїсь) сокири.* (dopełniacz rodzaju żeńskiego)

Дай мені тої (тієї) сокири.

Дай-но мені (якусь) сокиру. (biernik rodzaju żeńskiego)

Дай-но мені (ту) сокиру.

Por. także mnemoniczną frazę, której używa się, żeby zapamiętać kolejność planet w systemie słonecznym:

ukr. *Маленький Василько з маленьким Юрком співали українських народних пісень.* (Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер...) Podkreślone dopełnienie jest użyte w przypadku dopełniacza liczby mnogiej.

Czy faktycznie użycie dopełniacza w pozycji biernika dla nazw przedmiotów nieanimowanych ma tylko znaczenie stylizacji?

Pierwszym objaśnieniem może być chęć zabezpieczenia się przed niejednoznacznością interpretacji roli syntaktycznej tak samo, jak to ma miejsce w przypadku nazw przedmiotów animowanych. Por. następujące zdania z [Bezpojasko et al. 27], z których pierwsze dwa autorzy uważają za tożsame znaczeniowo:

ukr. *Назад човна **погнав** один з малярів.*

*Назад човен **погнав** один з малярів.*

*Яшко обернувся розчарований – насоса **забув**...*

W obu przypadkach mamy do czynienia ze zmienionym szykiem zdaniowym – dopełnienie znajduje się przed orzeczeniem. Gdyby dopełnienie zostało użyte w formie biernika, to byłoby tożsame formalnie z formą mianownika, który ma pierwszeństwo interpretacji podmiotu zdania. Możemy więc uznać taki zabieg za ułatwienie komunikacyjne i zgadzamy się z autorami [Bezpojasko et al.] w tym, że swojemu pojawieniu się zawdzięcza podobnemu zjawisku w przypadku nazw przedmiotów animowanych (dla ostatnich to rozgraniczenie jest szczególnie istotne i utrzymuje się w większości języków indoeuropejskich).

Oczywiście, nie we wszystkich przypadkach użycia dopełniacza z nazwami nie-istot w miejscu biernika mamy do czynienia z szykiem zmienionym, por. jeszcze jeden przykład z tego samego źródła:

ukr. *Селянин розгублено підвівся, **узяв** кошика і, заточуючись, пішов своєю дорогою.*

*Легенько **повернув** бінокля праворуч.*

Z danych przykładach szyk jest standardowy – dopełnienie idzie za orzeczeniem. Jesteśmy skłonni tłumaczyć takie sytuacje analogią, która bazuje wyłącznie na formie, ale nie ma

uzasadnienia merytorycznego. Tak samo, jak i autorzy wymienionej gramatyki, uważamy, że te przykłady należą do marginalnych.

Opisany fakt dostosowania formy do potrzeb komunikacji podsuwa nam myśl, że przejmując formę danego przypadku, fraza nominalna może także przyjmować częściowo i jego znaczenie. Odwołujemy się tutaj do użycia nazw substancji w formie dopełniacza, które ma znaczenie partytywności. Tak samo, jak nazwy nie-istot mogą być animizowane, mogą one też być „substancjonalizowane”. Wtedy znaczenie opozycji „część::całość” w przypadku substancji jest przekładane na znaczenie opozycji „przedmiot nieokreślony::przedmiot określony” i jest wyrażane przez opozycję formalną „dopełniacz::biernik”.

Do takiej hipotezy przychodzimy na podstawie przeprowadzonej kwerendy wśród siedmiu respondentów – użytkowników języka ukraińskiego. Istnieją tendencje do przytaczania znaczenia jednostkowego w zdaniach z dopełnieniem w bierniku i egzystencjalnego w zdaniach z dopełnieniem w dopełniaczu. To wynikało z odpowiedzi, udzielanej na pytanie: „W którym przypadku chodzi o konkretny rower, a w którym o jakikolwiek?” w stosunku do następującej pary zdań:

ukr. *Дай мені ровер.*

Дай ровера покататися.

Interpretacja ta jest dość intuicyjna – żaden respondent nie potrafił wytłumaczyć, co skłania go do takiej właśnie odpowiedzi. Po pewnym namyśle niektórzy z respondentów także zaznaczali możliwość obu interpretacji, ale uważamy, że pierwsza spontaniczna reakcja mówi o interpretacji nienacechowanej. Nie jest jednak wykluczone, że mamy do czynienia ze zjawiskiem przejściowym, na którego rozwój też mają wpływ istniejące preskrypcje gramatyczne.

Warto jeszcze tutaj zwrócić uwagę na możliwość tworzenia formy dopełniacza za pomocą końcówek *-a* i *-y*. Przy czym, znowu, w gramatykach języka ukraińskiego reguły ich użycia są dość rozmyte. W użyciu istnieją formy podwójne – można napotkać zarówno *література романтизму* oraz *література романтизма*.

W [Szyrokow et al. 2005] te reguły są opisane częściowo na podstawie znaczników formalnych i częściowo – na podstawie znaczników semantycznych:

Część rzeczowników rodzaju męskiego ma w dopełniaczu końcówkę *-a* (я): *хліб* – *хліба*, *читач* – *читача*, *коваль* – *коваля*, *добродій* – *добродія*, *коментар* – *коментаря*. Inna część – końcówkę *-y* (-ю): *будинок* – *будинку*, *борщ* – *борщу*, *клей* – *клею*, *спектакль* –

спектаклю, нашатир – нашатирю. Reszta rzeczowników rodzaju męskiego może przyjmować jedną z dwóch form w zależności od znaczenia wyrazu: *азат – азата* (jeżeli mamy na myśli osobny kryształ) oraz *азат – азату* (jeżeli mowa o substancji), *краснопир – краснопера* (w przypadku osobnej ryby¹¹⁴) i *краснопир – красноперу* (w znaczeniu zbiorowym). [Szyrkow et al. 2005, 134].

Uwagi, dotyczące ostatniej grupy, są szczególnie ciekawe. Wyraźnie widać, że zróżnicowanie odbywa się na płaszczyźnie „zbiór::przedstawiciel zbioru” albo „substancja::jednostka substancji”. W przypadkach, kiedy taka dychotomia istnieje, jest ona wyrażana za pomocą różnych końcówek dopełniacza. W przypadkach, kiedy jeden z członów jest wyrażany inaczej, np. leksykalnie (*хлібина, буханець хліба* – jednostki chleba), to w języku funkcjonuje tylko jedna z form. Niektóre z wymienionych wyrazów nie tworzą pojęć substancji z powodów ontologicznych. Zatem, możemy albo wprowadzić dodatkowe pojęcie przypadku partytywnego, albo uznać, że podwójne formy dopełniacza są okazami homonimii, ponieważ są tworzone od różnych rzeczowników (rzeczowników z różnym znaczeniem). Dla nas ważnym pozostaje fakt, że końcówka *-y* świadczy o części substancji, a zatem sygnalizuje o kwantyfikacji egzystencjalnej danej frazy nominalnej, a końcówka *-a* – o pojedynczym przedmiocie, i wtedy należy szukać innych środków wyrażania kwantyfikacji. Wydaje się jednak, że odpowiedź na to pytanie potrzebuje poważnych badań korpusowych.

Dopełnienie w kontekstach zanegowanych

W języku polskim użycie formy dopełniacza dopełnienia w kontekstach zanegowanych jest obligatoryjne, pod warunkiem, że nie mamy do czynienia z wyrażeniem temporalnym albo rzeczownikiem funkcjonalnym (według terminologii Pustejovskiego), użytym metaforycznie w znaczeniu temporalnym, czyli oznaczającym nie sam proces, lecz czas, który ten proces zajął.

W języku ukraińskim konteksty zanegowane pozwalają na użycie obu form – dopełniacza i biernika. Uważamy, że to zróżnicowanie ma bezpośrednie odniesienie do określoności / nieokreśloności, por.:

ukr. *А я млода дівчинонька,*

Горенька зазнала,

Вечероньки не доїла,

Нічки не доспала (folklor).

¹¹⁴ W oryginale „рибину”, por. opis form pojedynczych przedstawicieli zbiorów w rozdziale o kwantyfikacji zbiorów.

Podkreślone końcówki wyrażają formę dopełniacza. Jednocześnie w ukraińskim możliwe jest powiedzenie: *Вечероньку не доїла, Нічку не доспала*. Użycia w dopełniaczu uważamy za egzystencjalne, a użycia w bierniku – za określone

W ramach podsumowania powiemy, że użycie formy dopełniacza w pozycji biernika w nazwach przedmiotów nie-animowanych ma uwarunkowanie pragmatyczne i nie powszechne. Ponieważ w gramatykach akademickich to zjawisko jest traktowane wyłącznie jako stylistyczne, jest ono ignorowane w preskrypcji użycia językowego, co może spowodować stopniowy zanik faktycznej różnicy znaczenia, którą ono wnosi.

III.1.1.3.3 Egzystencjalne *there* i tematyczno–rematyczna struktura zdania

W tym rozdziale omawiamy stosunek tematyczno-rematycznej struktury zdania i kategorii określoności. Egzystencjalność często współwystępuje z rematem zdania, ale to wcale nie znaczy, że należy je utożsamiać. Tę tezę spróbujemy udowodnić niżej.

W języku angielskim reumat może być wyrażany, podobno jak i w wielu innych indoeuropejskich językach, za pomocą zmiany szyku zdania, mianowicie przesunięciu np. podmiotu na bardziej akcentowaną, nacechowaną pozycję – czyli na koniec zdania. Wtedy tradycyjny szyk o schemacie SPO (*subject – predicate – object*), czyli „podmiot – orzeczenie – dopełnienie”, zmienia się na OPS. Dopełnienie nie jest elementem obligatoryjnym, dlatego możliwy jest także wariant SP → PS. W angielskim, tak jak np. w niemieckim, obowiązuje reguła, zgodnie z którą orzeczenie nie może zajmować początkowej pozycji w zdaniu. Przez to wprowadza się na tę pozycję egzystencjalne *there* (tzw. *existential there*). Jest to specyficzny dla języka angielskiego semantycznie „pusty” przysłówek.

Por. tradycyjne użycia *there*:

ang. *The box is over there.*

Egzystencjalne użycia *there*:

There is a forest nearby.

There is nothing better than the sun and the sea in the summer.

Połączenie różnych użyc *there*:

There is a chair over there.

W ostatnim zdaniu tylko drugie użycie *there* jest tłumaczone jako zaimek przysłówkowy *tam*, natomiast *there* w początkowej pozycji sygnalizuje o tym, że za nim idzie fraza nieokreślona, wprowadza do dyskursu nowy obiekt.

Wspominaliśmy o konstrukcji z *there* już wcześniej w związku z testami, które stosowali Barwise i Perry dla wyznaczenia silnych i słabych kwantyfikatorów. Fakt, że egzystencjalne *there* może służyć takim rodzajem kontekstu miałby potwierdzać jego własną „moc kwantyfikacyjną”. Nie mniej jednak, możliwe jest użycie w tych konstrukcjach fraz określonych, w których to przypadkach *there* znowu nabiera znaczenie przysłówka miejsca, co potwierdza się niemożliwością powtórnego użycia *there* na końcu zdania w odróżnieniu od przypadków z frazami nieokreślonymi, zademonstrowanymi wyżej.

Ang. *There comes Bernard.*

There's the sun.

There he is!

**There comes Bernard there.*

**There's the sun there.*

Tomorrow comes Bernard.

Powyższe przykłady z egzystencjalnym użyciem *there* pokazują, że we wszystkich przypadkach mamy do czynienia z rematem, ale tylko w niektórych – z egzystencjalnością wprowadzanej w remacie frazy nominalnej. Pewna regularność stosunku egzystencjalności i rematu z podanych przykładów jednak istnieje – możemy uważać, że jest domyślna, jeżeli nic temu nie przeczy w zdaniu. Nowym w sytuacji komunikacyjnej może być wszystko, nawet to, co jest z założenia jednostkowe, np. człowiek, identyfikowany za pomocą imienia i nazwiska. W przypadku nazw ogólnych często nowy przedmiot, który wymaga jeszcze określenia, jest też novum komunikacyjne. Ale novum komunikacyjne nie koniecznie przewiduje nieznaną odbiorcy przedmiot, o którym mowa. Odbiorca może wiedzieć, kim jest Bernard, nawet go znać, ale nie wiedzieć, że to on właśnie wchodzi. Odbiorca również z założenia wie, co to jest słońce, i że w świadomości potocznej słońce jest jedno, ale nie musi wiedzieć, co myśli o nim mówiący, albo, że słońce już zeszło. W pozostałych wypadkach towarzyszenie egzystencjalności rematowi wydaje się być zjawiskiem regularnym.

W języku ukraińskim obowiązuje ta sama reguła zmiany szyku zdaniowego, co i w angielskim, chociaż ze względu na istnienie przypadków zmiany w szyku są o wiele częstsze i niosą mniej nacechowania. W przypadku wprowadzenia jakiegoś przedmiotu do dyskursu ma miejsce stwierdzenie samej egzystencji przedmiotu, o którym mówi się dalej. Oprócz szyku stosuje się w tym celu środki leksykalne – czasowniki, stwierdzających istnienie czegoś: *жив собі, був собі, існує* itd. (nie należy mylić z czasownikami, potencjalnie zawierającymi egzystencjalną kwantyfikację logiczną). Fraza nominalna bez eksplicytnie wyrażonego kwantyfikatora w końcowej pozycji w zdaniu jest odbierana jako egzystencjalna. Por. typowy początek bajki albo piosenki:

ang. *Once upon a time there was a king.*

Ukr. *Жили собі баба і дідо.*

Ой, у гаю при Дунаю соловей щебече (folklor).

Ой, на горі два дубки (folklor).

Por. żartobliwy wiersz dla dzieci:

ukr. *Купила мама коника,*

А коник – без ноги.

Яка цікава іграшка,

Ги-ги, ги-ги, ги-ги.

Коника - (remat, kwantyfikacja egzystencjalna),

коник - (temat, kwantyfikacja jednostkowa).

Z innej strony, tak samo jak i w angielskim, w pozycji rematu może ukazać się fraza określona. Gdyby w powyższym tekście zamiast nogi konikowi brakowało głowy, to przy tłumaczeniu na angielski musielibyśmy się do niej odwoływać z użyciem rodzajnika określonego (por. pod tym względem prace Hawkinsa i Bienia).

Pojęcie tematu już z samej swojej definicji jest ściśle związane z anaforycznym odniesieniem w tekście. Wspomniane w rozdziale o określoności frazy nominalnej ukraińskie konstrukcje z post-pozycyjnym zaimkiem wskazującym *той-та-то-мі* typu *річка та, чоловік той* są, naszym zdaniem, przykładami formalizacji językowej stosunków tematyczno-rematycznych. Por. niekompatybilność użycia określonych fraz nominalnych z postpozycyjnym zaimkiem w pozycji rematu zdania:

А троянди ми посадили в саду. (użycie bez zaimków).

А троянди ті ми посадили в саду (fraza z post-pozycyjnym zaimkiem na początku zdania).

**А троянди ми посадили в саду тому* (fraza z post-pozycyjnym zaimkiem na końcu zdania).

А троянди ми посадили в тому саду (fraza z post-pozycyjnym zaimkiem na końcu zdania została zamieniona na frazę z pre-pozycyjnym zaimkiem wskazującym).

Podobnie wyglądają zdania z zamienionymi miejscami okolicznikiem miejsca i dopełnieniem:

А в саду (określone) ми посадили троянди (egzystencjalne).

А в саду тому (określone) ми посадили троянди (egzystencjalne).

**А в саду (określone) ми посадили троянди ті (określone).*

А в саду (określone) ми посадили ті троянди (określone).

Dany test potwierdza fakt, że postpozytywne użycie zaimka wskazującego *той-та-то-ті* pełni przede wszystkim funkcję komunikacyjną – wprowadza anaforę, i tylko w związku z tą funkcją także przekazuje kategorię określoności danej frazy nominalnej. Z tejże przyczyny konstrukcje z post-pozytywnym zaimkiem wskazującym preferują pozycję na początku zdania.

Podsumowując powyższe rozważania, temat może być zarówno jednostkowy, jak i egzystencjalny [Karolak, 2002: 29-30]. W pozycji końcowej jest odczytywany egzystencjalnie, ponieważ oznacza przedmiot dopiero wprowadzany w dyskurs. Nie dotyczy to oczywiście nazw, które z istoty swej natury są jednostkowe, co nie przeszkadza im w możliwości pełnienia komunikacyjnej funkcji rematu zdania. Uważamy, że istnieją pewne paralele pomiędzy kategorią określoności a tematyczno-rematyczną strukturą zdania, jednak semantyka leksykalna jest czynnikiem mocniejszym, który nie pozwala te paralele sprowadzić do reguł absolutnych, rozpowszechniających się na cały język.

III.1.1.4 Egzystencjalność fragmentu substancji - meronimia

W roku 1998 Gennaro Chierchia zaproponował oryginalną koncepcję, która ustosunkowuje użycia w liczbie mnogiej do pojęcia zbioru, a zatem pozwala traktować użycie rzeczowników „substancjonalnych” (*mass nouns*) pod względem kwantyfikacji podobnie do rzeczowników przedmiotowych. Założenia jego są następujące:

Nazwy policzalne w liczbie mnogiej denotują zbiory przedmiotów, które zawierają wszystkie możliwe sposoby grupowania przedmiotów pojedynczych. Nazwy niepoliczalne (substancje) denotują połączenie denotacji nazw w liczbie mnogiej i w liczbie pojedynczej (np. *change* = *coin* albo *coins*). Atomy substancji są pojęciami rozmytymi i nie mogą być kwantyfikowane numerycznie (**three furnitures* vs. *three pieces of furniture*; Chierchia 1998a). Według autora tę semantykę można zastosować także do pojęć substancji (*the water* = the largest plurality of water).

$$\text{furniture} \quad \left[\begin{array}{c} \{a,b,c\} \\ \{a,b\} \{a,c\} \{a,b\} \\ a \quad b \quad c \end{array} \right]$$

Zbiory w nawiasach klamrowych oznaczają wszystkie możliwe kombinacje, które tworzą jednostki, będące denotatami użyć w liczbie mnogiej. „Luźny” zbiór $[a \quad b \quad c]$ zawiera wszystkie elementy zbioru, które tworzą dany gatunek/typ. Jak widać, denotat gatunku może być identyczny z denotatem jednego ze zbiorów. A zatem różnica polega na tym, czy dany zbiór został wyodrębniony na podstawie własności naturalnej, czy też na podstawie jakiejś cechy zmiennej (przypadłości według Jadackiego). Inaczej mówiąc, wszystkie elementy składające się na dany gatunek, mogą być w dowolny sposób grupowane i te grupy także mogą stanowić jednostki.

W podobny sposób traktuje się w języku naturalnym substancję – w całości stanowi ona jakiś gatunek. Najmniejszą jednostką substancji, która mogłaby odpowiadać w relacji „przedmiot x ::gatunek x ” przedmiotowi, jak wiemy, jest pojedyncza molekula, której wielkość fizyczna z punktu widzenia ludzkiej percepcji nie jest użyteczna, a więc nie jest częścią językowego obrazu świata. Antropologicznie uzasadnionym jest pojęcie bardziej „namacalnej” porcji, która jest inna w zależności od rodzaju substancji. Substancję porcjonowaną można porównać z podstawowymi kategoriami kognitywnymi Lakoffa (*basic level categories*), molekuly substancji – ze zbyt sprecyzowanymi, a przez to oddalonymi od percepcji bezpośredniej, całość substancji – z pojęciami nadrzędnymi.

Z pojęciem substancji blisko jest związane pojęcie meronimii. Kiedy przedmiot jest dzielony na części (nie koniecznie fizycznie, np. postrzegamy jego części w jakimś celu), to zaczynamy przedmiot pojedynczy traktować jako substancję, np. „ciało::mięso”. Zmienia się

wtedy tylko punkt widzenia – mikrokosmos strukturalnie jest porównywany z makrokosmosem, i ten izomorfizm można przenieść na pojęcia przedmiotu i substancji.

Sposób patrzenia na konkretny przedmiot jako substancję albo najmniejszą część gatunku jest uwarunkowany pragmatycznie. Lekarz weterynarz traktuje części ciała zwierzęcia jako unikalne, kiedy chce go wyleczyć i jako porcje substancji (mięsa), kiedy bada przydatność zwierzęcia do spożycia, wtedy samo zwierze przestaje być pojedynczym przedmiotem i staje się porcją substancji.

Takie dowolne i pragmatycznie uwarunkowane grupowanie jednostek rzeczywistości oczywiście utrudnia układanie ontologii uniwersalnej, co wręcz uniemożliwia dopatrywanie się kwantyfikacji na poziomie słownikowym. Można próbować jednak przyjmować niektóre wartości jako domyślne z antropologicznego punktu widzenia. Zatem konkretny „namacalny” podzielny przedmiot jest jednostką podstawową, a różnego rodzaju substancje – bardziej marginalne w tym sensie, że przedmiot może być traktowany jako substancja poprzez dzielenie na części, ale nie na odwrót. Przykładami takiego przejścia są następujące rzeczowniki funkcjonalne policzalne i ich odpowiedniki niepoliczalne:

<i>a poem</i>	<i>poetry</i>
<i>a machine</i>	<i>machinery</i>
<i>a garment</i>	<i>clothing</i>
<i>a weapon</i>	<i>arms</i>
<i>a suitcase</i>	<i>luggage</i>

(CGEL, 248)

Część może być unikalna i wtedy sama wzmianka tej części w stosunku do przedmiotu określonego tworzy frazę określoną (por. odpowiedni rozdział o funkcji semantycznej) albo jedna z wielu, i wtedy przybliża się do pojęcia porcji. W tym przypadku określenie odbywa się za pomocą dodatkowych środków lingwistycznych, tak samo jak i w przypadku odrębnych przedmiotów. Ze względu na swój nie unikalny (nie jednostkowy) charakter pojęcie porcji jest bliższe kwantyfikacji numerycznej i wzmianka o porcji *x* albo jednym z jej przejawów domyślnie jest równa użyciu egzystencjalnemu. Dla pojęcia porcji często są wykorzystywane metonimicznie pojęcia „kontenerów”, które są wykorzystywane dla mierzenia substancji.

W stosunku do substancji egzystencjalną może być jej część. Substancję i jej rodzaje rozpatrujemy jako gatunki i opisujemy w ramach egzystencjalności zbiorów w następnym rozdziale. Tutaj skupimy się na sposobach wyrażania egzystencjalności części substancji.

III.1.1.4.1 Z eksplikacją fragmentaryczności

Substancja może być mierzona na różne sposoby – w zależności od potrzeb i możliwości mierzących:

- 1) Może to być wyodrębnienie części pod względem jej proporcji w stosunku do całości czy reszty – wyrażenia **proporcjonalne**.
- 2) Wyodrębnienie za pomocą subiektywnych wyrażeń **wiełości**.
- 3) Wyodrębnienie za pomocą **kontenera** jest uwarunkowane funkcjonalnie: talerz zupy – to zazwyczaj tyle, ile człowiek zjada za jeden raz.
- 4) Wyodrębnienie na podstawie miary którejkolwiek z **własności** danej substancji: objętości, długości, wagi itd. Zwykle jest to jakaś miara uniwersalna, wyznaczana poprzez porównywanie do obiektów-wzorców (tzw. złoty standard).
- 5) I w końcu może to być wyodrębnienie jednostki substancji może także być uwarunkowane jej granicami fizycznymi – nazywamy je **jednostkami typowymi**.

Proporcja

Wyrażenia ilości proporcjonalnej (*fractional partition*, CGEL, 250):

ang. half of (*an apple/ the water*); *a quarter of*; *all of*; *the whole of*; *the rest of*; *the remainder of*;

ukr. *половина, третина, десята частина*, itd.

Ilość

Możliwe jest wyodrębnienie części poprzez podanie ilości substancji. Klasa takich wyrażeń jest zamknięta, podajemy niżej niektóre z nich, ang.:

Wiecej, niż mówiący uważa za stosowne (normalne): *a lot of*, *oodles of*, *masses of*, *bags (of)*, *loads (of)*, *lots (of)*;

Mniej, niż mówiący uważa za stosowne (normalne): *a touch of*, *a scrap of*, *a bit of* *kawałek*, *a piece of*, *part of*.

Ukr. *багато, немало, скільки-небудь дециця*.

Porcjonowanie za pomocą kontenera

Wyrazy, oznaczające **część/ porcję** czegoś w połączeniu z nazwami niepoliczalnymi presuponują egzystencjalność, np. *łyżka cukru*, *szklanka herbaty*, *porcja zupy*, ukr. , *npuzopuła*, itd.

Zgodnie z teorią leksykonu generatywnego Pustejovskiego wyrazy-kontenery mają podwójną przyrodę i są odnoszone przez autora do tzw. iloczynów znaczeniowych (*dot objects*), por. także pracę [Borschev, Partee 2003]. To oznacza, że jeśli są realizowane jako rzeczowniki bez absorpcji, to są traktowane jako zwykłe nazwy pospolite i niczym nie wyróżniają się pod względem potencjalnej kwantyfikacji. Natomiast, jeżeli są użyte jako rzeczowniki z absorpcją, w konstrukcjach, gdzie w dopełniaczu przy nich występuje nazwa substancji albo zbiorowa, to bez eksplicytnego zaznaczania kwantyfikacji za pomocą jakichkolwiek środków mocnych domyślna jest kwantyfikacja egzystencjalna. Częściowo listę takich rzeczowników wyekstrahowaliśmy z SUM za pomocą zapytania SQL, które zawierało warunek zawarcia pojęcia kontenera, w danym przypadku werbalizowanego jako *носыдиша*. Podajemy tę listę w dodatku 15.

Porcjonowanie własności

Ludzkość wymyśliła sposoby na mierzenie nie tylko substancji, ale i różnego rodzaju własności. Każda własność także ma swoją unikalną jednostkę wymiaru, ale posługiwanie się większością tych jednostek należy głównie do dziedziny nauk ścisłych – fizyki, biologii, chemii itd. Praktycznie niemożliwe jest napotkanie w rzeczywistości odniesienie się do konkretnego okazu jednostki jakiejś własności fizycznej – **ten Joule*, *ten nanometr*, itd. Mierzona własność zależy od rodzaju substancji, por. **a litre of apples*. Niżej podajemy przykłady jednostek własności¹¹⁵:

ang. *a foot of copper wire*,

a metre of cloth,

a mile of cable,

an acre/a hectar of land,

a litre of wine,

a pint/ a quart of milk,

an ounce of tobacco,

¹¹⁵ Przykłady są z CGEL, 251.

a kilo of apples,
a pound of butter,
a ton of coal.

Przeprowadziliśmy także próbę ekstrakcji automatycznej takich wyrażen zarówno dla angielskiego, jak i ukraińskiego. Uzyskane wyniki są przedstawione w dodatkach 16 i 17.

Typowa jednostka

Po raz kolejny sięgamy po materiał anglojęzyczny do CGEL:

ang. *a piece of cake; a piece of advice/information/news/research/work,*
an item of business/information/news,
a bit of rice/news/fun/research,
an atom/grain of truth,
a bar of chocolate,
a blade of grass,
a block of ice,
a cut of lamb/meat,
a joint of meat,
a drop of water/oil/whisky,
a loaf of bread,
a lump of coal/lead/sugar,
a sheet of paper/metal/ice,
a slice of bacon/bread/cake/meat,
a speck of dust/dirt,
a stick of chalk/dynamite/celery,
a strip of cloth/land/paper,
a suit of clothing/clothes/armour.

W języku ukraińskim typowa jednostka jakiegoś gatunku jest często wyrażana za pomocą formy rzeczownika z sufiksem *-uH(a)*. Opisywaliśmy te formy w rozdziale o kwantyfikacji zbiorów, dlatego nie będziemy tutaj się na nich zatrzymywać. Takich rzeczowników jest dość dużo – w SUMie według kryterium końcówki na *-uH(a)* znaleźliśmy 491 wyrazów. Warto także pamiętać, że jest to produktywny sposób słowotwórstwa (o czym też pisaliśmy

wcześniej). Jednak dany sufiks także przekształca pojęcie przedmiotowe na pojęcie substancji, inaczej mówiąc – jest wieloznaczny. W związku z tym wyszukiwaliśmy listę wyrazów – typowych jednostek za pomocą kryterium semantycznego, np. zawarcia w definicji wyrazu *jeden*, *osobny*, itd. Wyniki wyszukiwania były zadowalające i są przedstawione w dodatku 18.

III.1.1.4.2 Bez eksplikacji fragmentarności

Wyrazy, oznaczające **ilość** czegoś w połączeniu z nazwami niepoliczalnymi w formie dopełniacza presuponują egzystencjalność: *трохи зупи*, *(за)багато цукру* (w pozostałych przypadkach używa się odpowiednich zaimków: *трохи мої зупи* = *трохи зупи з того баняка*).

W języku ukraińskim użycie nazwy niepoliczalnej w dopełniaczu często wiąże się z opuszczeniem domyślnego wyrażenia ilości (miary):

ukr. *Купи хліба. Хочеш кави?*

Por. pełną formę: *Купи буханець хліба. Хочеш філіжанку (трохи) кави?*

Znaczenie partytywne jest natomiast obligatoryjnie eksplicytnie wyrażane w angielskim:

ang. *Would you like some coffee?*

**Would you like coffee?*

Ukr. *Поддай-но мені хліб. Пий каву.*

Кожного ранку п'ю каву (nazywamy substancję ogólnie, ilość nie ma znaczenia)

Ang. *I drink coffee every day.*

Różnica między użyciem dopełniacza i biernika jest tłumaczona przez autorów gramatyki [Bezpojasko et al.] pod względem semantycznym – funkcja dopełniacza w takiej dystrybucji jest nazywana partytywną i „ten przypadek może oznaczać substancję - przedmiot, który przy podziale na części nie traci swoich pojęciowych cech”. Uważamy, że partytywności towarzyszy w wypadku nazw niepoliczalnych też egzystencjalność.

Zauważalna jest także pewna różnica między użyciem w kontekstach modalnych i indykatywnych. W zasadzie każde z użyc jest możliwe, ale konteksty modalne preferują formy w dopełniaczu (czyli egzystencjalne), a użycie w bierniku jest nacechowane, pojawia się odczucie, że mówimy o przedmiocie znanym:

ukr. *Я би з задоволенням випила чай.*

Я би з задоволенням випила чаю.

?Я випила чаю.

Я випила чай.

Ang. *I drank the tea* (presuponuje *tea*, not *coffee* you were offering me).

I drank some tea (jest neutralne).

Rozbudowanie o deskrypcje określone nie wykazuje różnicy w odniesieniu do przykładów z frazami substancjonalnymi, ponieważ każda ilość substancji jest nieskończenie podzielna, por.: *Я би з задоволенням випила чаю, котрий він запарив.*

?Я з задоволенням випила чаю, котрий він запарив (oznacza „jakaś część herbaty, którą on zaparzył”).

Я з задоволенням випила чай, котрий він запарив (oznacza „całą herbatę, którą on zaparzył”).

Niektóre czasowniki nakładają restrykcję na użycie określone substancji:

ukr. *Я би з задоволенням напилася води/ чаю* (dopełniacz).

**Я би з задоволенням напилася воду/ чай* (biernik).

Niżej przedstawimy jeszcze kilka przykładów użycia formy dopełniacza i biernika z nazwami substancji i ich odpowiedniki w polskim i angielskim.

Ukr. (1u) *Я вам завтра сушеної суніци і липового цвіту принесу* (Bezpojasko, 26).

Pol. (1p) *Jutro przyniosę wam suszone(ych) jagod(y) i kwiat lipy.*

Uważamy, że to, co autorzy nazywają odcieniem przedmiotu – „czasami formy dopełniacza mają nie znaczenie częściowości przedmiotu, lecz tylko jego odcień” [Bezpojasko, 26] – można uznać raczej za przejaw zjawiska albo za część substancji, czyli użycie egzystencjalne, por. przykłady z tejże gramatyki:

ukr. (2u) *Викресали чумаки вогню і підпалили з берега комиш.*

pol. (2p) *Zapalili czumacy ogień i podpalili trzcinę ze (strony) brzegu* (dosł. ognia – dopełniacz);

oraz ukr. (3u) *Я стану терном при сухій дорозі,*

Щоб людям дати світла і снаги.

Pol. (3p) *Ja stanę jak cierni przy suchej drodze,*

żeby dać ludziom światło i sile

(por. niepoprawność użycia w formie dopełniacza **światła i siły*).

Ciekawe jest, że przy tłumaczeniu przykładów 1-3 na język angielski, który to właśnie w tych przypadkach eksplicytnie wyraża kwantyfikację, otrzymujemy zdania o charakterze egzystencjalnym:

ang. (1a) *Tomorrow I will bring you some dry berries and lime blossom.*

(2a) *The chumaks kindled (lit) a fire and burned the reed on the bank side.*

(3a) *I will turn into a thorn at a dry road, To give (-/some) light and courage to people.*

Szczególnie interesującym i dobrze ilustrującym takie stwierdzenie jest przypadek (2u/2a). Zdanie (2) pomimo pozornego niedopowiedzenia kwantyfikacji w każdym z trzech przypadków frazy nominalnej: *чумаки, вогню, комиш* pozwala na jednoznaczną interpretację kwantyfikacyjną i jednoznaczne tłumaczenie na język angielski z eksplikowanymi wykładnikami kwantyfikacji. Jest to uwarunkowane semantycznie – istnieje pewna restrykcja na to żeby **to light the fire* (= **rozpalić ten oto ogień*), ponieważ predykat *rozpalać* mieści semę „spowodować (początek) istnienia, czyli egzystencji”, i w samej swojej strukturze znaczeniowej zawiera egzystencjalność. Jeżeli ogień jest określony, to już musiał zostać rozpalony wcześniej. Określony ogień można tylko zgasić.

Natomiast nie jest poprawne użycie typu: **Вукресали чумаки вогню і підпалили з берега *комишу*. Chociaż obie frazy nominalne *вогню* i *комиш* są nazwami przedmiotowymi zbiorowymi, czyli należą do tej samej kategorii, i znajdują się w tej samej pozycji syntaktycznej dopełnienia, nie możemy je używać jednakowo gramatycznie w tej sytuacji. Natomiast możliwość powiedzenia *принеси комишу* tłumaczymy tym, że w pierwszej sytuacji zakres odniesienia znaczenia frazy nominalnej *комиш* jest wyznaczony – dla czumaków jest to ta część trzciny, która znajduje się bliżej brzegu, czyli jest to fraza określona przez swoją lokalizację.

Odnosnie (1-1a, 3-3a), możemy powiedzieć, że warianty z formą biernika są poprawne, ale podkreślone frazy będą wtedy jednoznacznie interpretowane jako określone, co odbija się przy tłumaczeniu np. na język angielski poprzez użycie rodzajnika określonego:

ukr. *Я вам завтра сушену суницю і липовий цвіт принесу.*

... *Щоб людям дати світло і смагу.*

III.1.1.5 Egzystencjalność zbiorów

Podstawowa różnica między jednostkowością i egzystencjalnością zbioru, a szerzej mówiąc między sposobami opisywania określoności zbioru i nieokreśloności, polega na tym, że w

przypadku **nieokreśloności** mamy do czynienia z dychotomią „jeden::wiele podzbiorów”, a w przypadku **określoności** ta dychotomia często sprowadza się do pary „element zbioru::zbiór jako całość” z różną oscylacją wyszczególnienia (czy uogólnienia) elementów. Podkreśliliśmy wyraz „podzbiorów”, ponieważ w przypadku, kiedy mamy kilka zbiorów, zawsze możemy je połączyć w większe zbiory. Zatem za każdym razem mamy do czynienia z podzbiorami (albo podgatunkami).

Każdy podgatunek jest definiowany za pomocą pewnej wspólnej dla każdego elementu tego gatunku własności naturalnej (*natural properties* według Chierchia). Podzbiór, tworzony na podstawie jakiejś własności naturalnej („typotwórczej”), jest jakościowy. Istnieją także własności, które tworzą nie wyróżniające się jakościowo podzbiory. Jeśli to są charakterystyki czasoprzestrzenne, to mamy do czynienia z podzbiorami dystrybutywnymi. Jeśli wyodrębnia się część większego zbioru, to mówimy o podzbiorach porcjonalnych. Na podstawie tego rozgraniczenia podzbiorów istnieje także różnica w ich eksplikacji językowej.

III.1.1.5.1 Z nazywaniem podzbioru

Środki gramatyczne

Dla kwantyfikacji podzbiorów możemy używać tych samych środków gramatycznych, co dla kwantyfikacji nazw konkretnych. W przypadku języka ukraińskiego są to zaimki:

якийсь, абиякий, будь-який; хтозна-який, казна-який, якийсь, пот. бозна-який, чорзна-який; інший, інші.

W przypadku języka angielskiego – rodzajnik nieokreślony albo zaimki *any, either*, itd.

Środki leksykalne

W każdym języku istnieje warstwa leksyki, która oznacza pojęcia zbiorowe. Niżej podajemy wyrażenia podzbiorów jakościowych:

ang. *any kind of car; a delicious sort of bread; a new kind of computer; another type of research;*

ukr. *mun (комп'ютера), вуд (хліба), pid (ntaxiv).*

Wyrażenia podzbiorów dystrybucyjnych:

ang. *a crowd of people; a flock of birds/sheep; a herd of cattle; a packet of cigarettes; a series of incidents/concerts/lectures; a bunch of flowers/keys*;¹¹⁶

ukr. *натовп людей, зграя птахів, стадо овець, пачка сигарет, серія автомобілей, букет троянд, в'язка ключів*.

Tak samo jak i w przypadku nazw przedmiotowych, wskazanie na ilość częściej towarzyszy kwantyfikacji egzystencjalnej. Nie mniej jednak dane wyrażenia podzbiorów mogą być kwantyfikowane na każdy możliwy sposób za pomocą odpowiednich zaimków albo rodzajników, i w postaci jak wyżej ukraińskie przykłady wszystkie mają kwantyfikację niedopowiedzianą.

III.1.1.5.2 Bez nazywania podzbioru

Kiedy nie nazywamy podzbioru, zwykle mówimy o podzbiorze porcjonalnym, czyli o części zbioru.

Nieokreślona część zbioru

Środki gramatyczne

Renata Grzegorczykowa opisując typy charakterystyki referencyjnej [2004, 34] wyodrębnia kategorię „wyznaczania części zbioru”¹¹⁷, wyrażanej przez zaimek nieokreślony *niektórzy*.

Podobno do zaimka *він*, omawianego wyżej, zaimki nieokreślone *дехто*, *хтось* w języku ukraińskim tak samo mogą odnosić się do fraz nominalnych w liczbie mnogiej.

Dla oznaczania części zbioru ludzi w języku ukraińskim istnieje zaimek *дехто*.

Ukr. *Дехто із колишніх єдунів розглядає його як «відпрацьований урядовий інвентар»* (z gazety „Postup”).

Ukr. *Дехто* *поприходив сам, а дехто* – *з чоловіками чи дружинами*.

Dystrybucja zaimka *дехто* (liczba mnoga *чоловіками, дружинами* oraz czasownik dystrybucyjny *поприходив*, chociaż użyty w formie liczby pojedynczej dla formalnego uzgodnienia z *дехто*) pokazuje, że ten zaimek dotyczy większej ilości osób, niż jedna.

W zależności od typu omawianego obiektu możemy także używać zaimków: *декопий деццо деякий*.

¹¹⁶ Przykłady pochodzą z [CGEL, 250].

¹¹⁷ Termin „wyznaczanie”, odpowiadający z grubsza stosowanemu tutaj pojęciu określania, używamy zgodnie z oryginałem i podajemy w nawiasach w celu podkreślenia różnicy terminologicznej.

Ukr. у деяких інших іменників подібна особливість спостерігається лише в однині...

W podobny sposób funkcjonuje zaimek nieokreślony *одні* w ukraińskim oraz jego odpowiednik angielski *the ones*. Oznaczają one część zbioru, niezdefiniowaną ilościowo, i przeciwstawiają jej inną część, która obejmuje pozostałe przedmioty tego zbioru, za pomocą wyrażen *the others, інші*.

Środki leksykalne

Najbardziej liczne środki leksykalne, oznaczające część zbioru, są związane ze wielkością tej części względem reszty zbioru. W angielskim do takich wyrazów należą (w kolejności od większego udziału do mniejszego): *many, some, few, a few*; potoczne *umpteens*.

Ang. *The selected works of author x.*

I want some rolls, please.

W ukraińskim: *багато, немало, пара, декілька, мало, деякі*; potoczne *маса*, a także *частина, вибране*:

ukr. *вибране* (= nie wszystkie utwory danego autora, niektóre).

Дайте, будь-ласка, пару булочок.

Параметр $ob^2 = gn$ є обов'язковим тільки для деякої частини іменників, а саме іменників чоловічого роду, що належать до другої відміни (Korpusna Lingwistyka, 133).

Частина іменників чоловічого роду має в родовому відмінку закінчення –а...

Інша частина іменників набуває в родовому відмінку однини закінчення –у...

Решта іменників чоловічого роду може приймати одну з двох форм у залежності від значення слова: *агат – агата* (якщо мається на увазі окремий кристал) і *агат – агату* (коли йдеться про речовину), *краснопір – краснопера* (про окрему рибину) і *краснопір – красноперу* (у збірному значенні) (Korpusna Lingwistyka, 133-134).

Niedopowiedziana nazwa podzbioru zbioru

W zależności od tego, czy nazwa została użyta przedmiotowo czy gatunkowo, połączenie jej z wyrażeniami kwantyfikującymi może dawać odpowiednio skwantyfikowane przedmioty albo podgatunki. Nie zawsze jest łatwe to do rozstrzygnięcia – w dezambiguacji może być pomocny typ predykatu albo okoliczników (por. rozdział o predykatkach generycznych).

Ang. *rare bird*

Tę frazę można interpretować jako rzadki gatunek ptaka albo jako rzadko spotykanego osobnika (por. łacińskie *avis rara* w stosunku do nazw przedmiotowych).

Ros. *Редкая птица долетит до середины Днепра.*

W tym zdaniu, które jest początkiem słynnego utworu Mikołaja Gogola, mimo jego niejednoznaczności, możemy dopatrywać się raczej wskazania na rodzaje ptaków, a nie pojedyncze ich osobniki, tzn. silniejsze gatunki potrafią dolecieć do środka Dniepru, a słabsze, np. wróble – raczej nie potrafią. Parafrazą zdania jest *rzadko jaki* a nie *rzadko który* (por. opis znaczeń *który* i *jaki* w rozdziale o określoności frazy nominalnej).

Bardziej eksplicytnym sposobem wyrażania egzystencjalności zbiorów jest połączenie zaimków nieokreślonych i wyrazu „zbiorowego”.

Ang. *Any cheese is good for me.*

Ukr. *Купи якесь вино, якого ми ще не пробували.*

W obu językach dla egzystencjalnej kwantyfikacji zbiorów używa się wyrażenia *różny* (i jego synonimów):

ang. *different, various;*

ukr. *різний, різноманітний*

Oprócz tego możliwe jest użycie modalnie nacechowanego *будь-який* (w angielskim przekazywane deskrypcyjnie, np. *any kind of x*). Znaczenie tego zaimka przedstawiamy, jako „każdy możliwy rodzaj x” (przy realizacji jednego x).

Ang. *Any kind of chair will do for me.*

Ukr. *Матч відбудеться за будь-якої погоди* (tytuł filmu).

Wyrażenie *pogoda* ma znaczenie predykatywne, mówimy raczej o własnościach, a nie konkretnym przedmiocie, dlatego użycie *за будь-якої погоди* jest równoważne z *за погоди будь-якого туну*.

Podobnie do wyrażania egzystencjalności nazw konkretnych przedmiotowych drogą zanegowania nazwy określonej możemy wyrażać egzystencjalność zbiorów poprzez zanotowanie ich inności od zbioru wymienionego.

To znaczenie można przekazać za pomocą tzw. wyrażen ogólnikowych (*vague language*): *and things; and things like that; and that; and whatnot; and crap, the whole bit, and junk like*

this, or a whole range of things; and everything, and stuff; or something of this sort, itd.
(podajemy za [Channel, 120, 132-133]).

All about Cuckoos and Robins and Things (tytuł książki dla dzieci, Channell 1994, 133).

...they were behind glass doors and you could go and look at them and there were huge whirring wheels and whatnot. (ibid., 132).

Takich wyrażen używa się, kiedy mówiący nie może znaleźć bardziej dokładnego słowa, które nazywa dany gatunek. Zatem, uważamy, że można mówić w takich przypadkach o egzystencjalności gatunków.

III.1.2 Ogólność frazy nominalnej

III.1.1.1 Ogólność przedmiotów (faza nominalna)

W porównaniu z innymi opisywanymi rodzajami kwantyfikacji, ogólność jest dość specyficzna, ponieważ w niektórych przypadkach znaczeniowo przybliża się do jednostkowości zbiorów, por. rozdział o kwantyfikacji nazw predykatywnych wyżej. Warto w związku z tym rozgraniczać kwantyfikację dystrybucyjną (zorientowaną bardziej przedmiotowo) i kolektywną (zorientowaną bardziej zbiorowo), por. [Grzegorzczkowska, 2004, Roszko 2004, 116].

III.1.2.1.1 Środki leksykalne

Zaimki dystrybutywne

Ang. *every, each, everybody, everything*;

I want to interview every/each student individually.

Pol. *każdy (jeden)*;

ukr. *кожен*;

Кожна потвора має свого аматора

Język angielski rozgranicza *each* i *every*, których, jak podają niektóre gramatyki angielskie, używa się w zależności od ilości elementów zbioru, inne zaś wskazują, że różnica w użyciu polega na sposobie patrzenia na poszczególne elementy. W przypadku jeśli rozróżniamy je i zwracamy szczególną uwagę na każdy element, używamy *each*.

W zasadzie ilość elementów i możliwość szczegółowego rozpatrzenia każdego z nich są powiązane i ta relacja jest uwarunkowana osobliwościami percepcji ludzkiej. Dlatego częściej używamy determinatora *each*, kiedy mówimy o mniej licznej grupie (nie necessarily to się ogranicza do grupy dwuosobowej, jak podają w uproszczeniu niektóre podręczniki języka angielskiego), a *every* – bez ograniczeń ilościowych. Ze względu na różny sposób odbioru i relacjonowania rzeczywistości przez mówiącego w wielu przypadkach możliwe jest zarówno użycie *each*, jak i *every*. Możemy hipotetycznie założyć zdolność mówiącego do budowy deskrypcji określonej dla każdego z elementów w przypadku użycia *each*.

Język ukraiński podobnego ograniczenia nie wprowadza.

Zaimki kolektywne

Zaimków kolektywnych używamy, jeśli odbieramy daną grupę elementów bardziej „zbiorowo” i chcemy powiedzieć, że nie ma wyjątków w danym zbiorze, które nie odpowiadałyby regule P.

Ang. *all*;

All children like to play games.

All **the** students left earlier today.

Ukr. *всі*;

Всі діти люблять бавитися.

Всі (студенти) сьогодні пішли додому раніше.

W języku angielskim ograniczenia resursowe są przekazywane za pomocą dodatkowego użycia rodzajnika określonego. W języku ukraińskim resursowość jest przekazywana głównie za pomocą kontekstu.

Zaimki negatywne (zanegowany kwantyfikator egzystencjonalny)

Zgodnie z prawem de Morgana zanegowany kwantyfikator egzystencjonalny jest równoznaczny ogólności, por. też [Koseska-Toszeva, 1982]. Znaczenie zaimków negatywnych odpowiada formule *nie prawda, że istnieje przynajmniej jeden x, który spełnia taki warunek* ($\neg\exists x$). W języku angielskim znowu mamy rozgraniczenie na użycie dystrybutywne (*neither*) i kolektywne (*none*).

Ang. Neither of the boys felt guilty for what had happened.

None of the boys felt guilty for what had happened.

W języku ukraińskim ta treść jest wyrażona przez formy: *жоден, ні один, ніхто, ніщо* w połączeniu z negacją predykatu za pomocą partykuły negującej *не*.

Zaimki osobowe

Zaimki osobowe, które są mocnymi środkami określającymi, czasami mogą być używane w odniesieniu do wszystkich przedstawicieli danego zbioru. Jest to pewien zabieg stylistyczny – mówiący stwierdza coś o sobie i przenosi tę własność na wszystkich, dlatego używa zaimków osobowych. Często takie zdania są habitualne, typowe i/albo mają formę okresów warunkowych.

Ukr. *Хто мене похвалить, якщо я сам себе не похваляю* (= dla każdego x jest prawdą, że...).

W przykładzie niżej forma drugiej osoby jest niedopowiedziana, ale wyrażona przez końcówkę czasownika.

Ukr. *Як собі постелиш, так будеш спати.*

Ang. *If you want to be successful, you've got to work hard.*

Możliwe jest opuszczenie determinatora *każdy* (*every/ кожен*) w konstrukcjach, które formalnie wyglądają jak deskrypcje określone. Użycie takich konstrukcji jest możliwe w kontekstach modalnych oraz habitualnych albo wyrażających pewne reguły:

ang. *Let those who are guiltless throw the first stone.*

Ukr. *Той, хто без вини, нехай першим кине камінь.*

Хто рано встає, тому Бог подає.

Liczebniki ilościowe

Istnieją też formy synkretyczne, które zawierają informacje o obu rodzajach kwantyfikacji:

ang. *both*;

ukr. *обидва, обидві, обидвоє, обоє*, pol. *obaj*.

А він жінку має, ще й діточок двоє, чорняві обоє... (z folkloru).

Te formy przekazują informację o ilości – dwa i o ogólności sytuacyjnej, czyli oznaczają „wszyscy, a dokładnie dwa z dwóch możliwych”. Sam liczebnik *dwa* z reguły oznacza „dwa z wielu możliwych”.

Język naturalny nie rozwinął podobnych form dla innych liczb. Korzystamy ze złożonych wyrażen:

ang. *all the three boys*; ukr. *всі троє хлопців*; pol. *wszyscy trzech chłopcy*.

III.1.2.1.2 Środki syntaktyczne i ograniczenia kontekstualne

Ogólność miejsca

Poprzez wskazania, że coś znajduje się we wszystkich miejscach, odwołujemy się siłą rzeczy do wielu przedmiotów. Może to dotyczyć zbioru dystrybutywnego albo gatunku, ograniczonego resursowo pewną przestrzenią, wtedy mówimy, że coś jest we wszystkich **możliwych** miejscach:

pol. *Ptaki są wszędzie.*

Ogólność miejsca jest wyrażana w pozycji orzeczenia albo w odpowiadających jemu znaczeniowo zdaniach podrzędnych:

pol. *Ptaki, które były wszędzie, robiły straszny hałas.*

Można przypuszczać, że jeżeli jakiś zbiór wypełnia całą przestrzeń, to *volens nolens* wówczas mówimy o wszystkich jednostkach tego zbioru. Ogólność frazy nominalnej jest w tym przypadku słaba i jest włączona w zakres kwantyfikatora ogólnego wyrażenia lokatywnego.

Niżej wymieniamy środki, które wyrażają ogólność miejsca:

1) miejsce:

uniwersalne: *всюди, скрізь, і там і сям, вздовж і впоперек* oraz derywatywy: *всюдишній, всюдишід*.

Ukr. *Давай ми і вздовж і впоперек буряни знищувати* (UPM, 41).

Ang. Zaimek przysłówkowy: *everywhere*.

Derywatywy przymiotnikowe: *omnipresent, ubiquitous, environmental, universal*.

Derywatywy rzeczownikowe: *environment, universe*.

Deskrypcje: *in every place, all around*; prowerbiałne: *high and low; up and down*.

Dystrybutywy:

Берегівська професійна школа прислала нам дівчат... то вони живуть по квартирах.
(= każda dziewczyna mieszka w jakimś mieszkaniu, UPM, 41).

z implikowaną pozycją obserwatora:

ukr. *повсюди* (= куди не глянь; gdzie się tylko nie patrzy), por. opis *za każdym razem, coraz wyżej*.

Subtelna różnica między a) i b) polega na tym, że w b) jest wbudowany element zdarzenia obserwacji, który nadaje odcień **dystrybutywności** b) w przeciwstawieniu do ciągłego a).

uwarunkowane pozycją obserwatora:

ukr. *навколо, довкола, навкруги, навкруг, доокола* oraz *ich derywatywy: навколишній, довкілля.*

Тиша навкруги, сплять в росі луги... (z folkloru).

Ang. *Christmas is all around.*

Przysłówki jako komponenty czasowników frazowych (*phrasal verbs*): *to shop around.*

Wyrażenia z d) zawierają w swoim znaczeniu centrum orientacyjne. Najczęściej takim centrum jest sam obserwator – mówiący. Wymienione wyrażenia są pochodne od tak samo brzmiących przymków, które jak wiadomo są predykatami dwuargumentowymi i wymagają wymienienia tych obu argumentów w zdaniu: *x знаходиться доокола села/ міста/ будинку/ когось* (=x znajduje się wokół wsi/ miasta/ domu/ kogoś). Ten przymek wyraża relację (jednoznaczna) między *x*-em a czymś, co wypełnia całą (percepowaną, widoczną) przestrzeń wokół *x*-a.

2) kierunek do obserwatora albo innego zdefiniowanego przez kontekst miejsca:

ukr. *звідусюди, звідусіль;*

ang. *from all places.*

3) kierunek od obserwatora albo innego zdefiniowanego przez kontekst miejsca:

ukr. *всюди, скрізь, і там і сям, навсібіч;*

ang. *to all places; everywhere.*

Wyżej wymienione wyrażenia lokatywne dotyczą często nazw zbiorowych albo gatunkowych, z powodów oczywistych. Wyrażenia kierunku ruchu niżej dzięki znaczeniu wielokrotności mogą dotyczyć także pojedynczych przedmiotów.

4) kierunek od i do obserwatora albo innego zdefiniowanego przez kontekst miejsca (ruch wielokrotny):

ukr. *туди-сюди.*

5) w kontekstach modalnych:

ukr. *де-небудь де би не...*

Куди б і не глянули, все одне і те саме. Все море зелені, все одностайна колисанка, все на одно змінюється. І так-то повсюди (Kobylyanska).

Ang. *wherever*

Wherever you go, you will see advertisements of Coca-cola.

6) formy zanegowane: *hide нікуди; nowhere*.

Wymagania struktury predykatowo-argumentowej

Ogólność frazy nominalnej jest obligatoryjna przy użyciu czasowników dystrybutywnego rodzaju czynności, zob. szczegółowy opis w rozdziale o określoności frazy werbalnej wyżej.

III.1.1.2 Ogólność części (meronimia)

Ogólność części jest tożsama z jednostkowością przedmiotu, tzn. wszystkie części x są równe x. Nie mniej jednak, pojęcie ogólności meronimicznej nie jest redundantne znaczeniowo, ponieważ używa się go wówczas, kiedy trzeba przeciwstawić ogólność części egzystencjalności – nie tylko niektóre części x, lecz każda część x. Oprócz podkreślonych deskrypcji, które można dosłownie przetłumaczyć na każdy język, istnieją specjalne wyrażenia leksykalne, które przekazują daną treść:

ang. *whole*:

I ate the whole apple.

The whole world knows the truth about that (= all the people in the world).

I spent the whole year in Miami (= all twelve months of this year).

Ukr. *цілий, весь*:

Він прочитав цілу книжку на раз (= wszystkie strony tej książki).

Весь день проторчав на вокзалі.

Цілий білий світ знає про них.

Jak widać z przykładów, w przypadku nazw temporalnych i zbiorowych zdania są łatwo transformowalne na ogólne z użyciem części pojęć podkreślonych wyrazów.

III.1.1.3 Ogólność zbiorów

W języku angielskim ogólność zbiorów jest przekazywana opisowo, za pomocą determinatora *every* i wyrażenia gatunku (zbioru) bądź meta-wyrażenia *kind/ sort*, itd. Por. angielskie przykłady Carlsona [1977]: [This [N kind] of [N car]]:

- a. John has been {* every doctor / every kind of doctor} throughout his carrier.
- b. There was {??every beer / every kind of beer}

W języku ukraińskim istnieje wyrażenie *всякий*; por. także potoczne *всяка всячина*.

Ходять тут всякі!

Про Орину плещуть всякі дурниці (= all kinds of things), (Гончар, UPM, 122).

Після війни в землі було багато осколків і всякого зривного.

Годують що в кого є.

Був такий час, коли мимо ям боялося ходити і старе, і мале – знайшли вбитого чоловіка (Гуцало, UPM, 122).

Determinator *всякий* może dotyczyć tylko zbiorów w odróżnieniu od *кожен*, który może dotyczyć zarówno zbiorów jak i elementów zbioru. Język angielski nie ma środka leksykalnego, podobnego funkcjonalnie do ukraińskiego *всякий*.

III.1.1.4 Ogólność a sytuacje resursowe

Ciekawą obserwacją może być to, że ogólność zachowuje się inaczej w stosunku do sytuacji resursowych, niż np. egzystencjalność. Bardziej rozpowszechnionym w języku naturalnym jest eksplikacja uniwersum w przypadku ogólności i to jest zrozumiałe – żeby wyrażenie *niektórzy ludzie* miało wartość prawdy, trzeba go umiejscowić w kontekście, gdzie przynajmniej dla jednego x-a sprawdza się dany warunek. Jeżeli natomiast powiemy *wszyscy ludzie*, to z reguły mówimy o uniwersum określonym. W momencie gdy powiedzenie sprawdza się dla wszystkich osobników gatunku ludzi, to potrzeba w ogólności odpada i możemy głosić wówczas prawdę o charakterze generycznym (gatunkowym).

Być może to mogłoby być wytłumaczeniem faktu, że w przypadku użycia kwantyfikatora ogólnego domyślna jest sytuacja z ograniczonym uniwersum. Dlatego też częściej można spotkać wyrażenia *Wszyscy ludzie na świecie*, niż *niektórzy ludzie na świecie*.

III.2 Nieokreśloność frazy werbalnej

Nieokreśloność na poziomie frazy werbalnej jest związana przede wszystkim z możliwością powtórzenia danego stanu czy zdarzenia. Ta właściwość jest wspólna dla egzystencjalności i ogólności, dlatego nie zawsze możemy rozgraniczyć te dwie ostatnie kategorie, np. jeśli na podstawie własności powtarzalności ustaliliśmy tylko tyle, że czynność nie jest określona.

III.2.1 Egzystencjalność frazy werbalnej

III.2.1.1 Środki gramatyczne

III.2.1.1.1 Rola argumentów

O znaczeniu kwantyfikacyjnym we frazie werbalnej także decyduje wypełnienie frazy nominalnej, zarówno w pozycji podmiotu jak i dopełnienia. Wskaźnikiem jednostkowości numerycznej, która wyklucza interpretację nieokreśloną frazy werbalnej, jest także użycie wszystkich argumentów (zarówno podmiotu, jak i dopełnienia) w liczbie pojedynczej. Następujące zdania są raczej wieloznaczne pod względem kwantyfikacji frazy werbalnej, jednak dla zdań z argumentami w liczbie pojedynczej z predykatami Scenicznymi preferowane są interpretacje egzystencjalne:

ang. *He sent letters to me* (prawdopodobnie w różny czas).

I saw a crocodile (prawdopodobnie było to pojedyncze zdarzenie).

There came a letter from your mother (pojedyncze zdarzenie).

Children came to ask for some sweets (trudno jest ustalić preferencje – dzieci mogły przychodzić razem albo pojedynczo).

III.2.1.1.2 Formy temporalne

Większość form temporalnych w języku angielskim wykonuje dodatkowo funkcję określającą. Najbardziej niejednoznaczne pod względem określoności są formy czasowe z aspektem Indefinite. Są one także najbliższe formom temporalnym od czasowników niedokonanych w języku ukraińskim.

Żeby stan, zdarzenie albo czynność mogły być kwantyfikowane, forma temporalna musi być utworzona od czasownika Scenicznego (przy użyciu konkretnej nazwy przedmiotowej w pozycji podmiotu).

Formy czasu nie-teraźniejszego

a) forma czasu przeszłego

Past Indefinite od predykatów Scenicznych:

Zwykle w przypadku użycia formy Indefinite od czasowników Scenicznych potrzebujemy dodatkowych sygnalizatorów powtarzalności. Często powtarzalność jest wyrażana przez liczbę mnogą podmiotu albo dopełnienia.

We wrote much more than we read, and it was very heady (Barbara Partee 2005, 4).

Zdarzenia/ stany pisania następowały o wiele częściej, niż zdarzenia/stany czytania, o czym świadczy wyrażenie *much more*, porównujące ilość.

In retrospect I can see that the papers I wrote in graduate school were related to semantic issues, but without any semantics (Barbara Partee).

O powtarzalności stanów pisania świadczy użycie dopełnienia *papers* w liczbie mnogiej.

Forma czasu przeszłego od niedokonanych czasowników Scenicznych:

ukr. *в'язать було трудно... раніше в'язали за жатками та бігом* (UPM).

b) forma czasu przyszłego

Future Indefinite od Scenicznych:

ang. *When you grow up you will often come and visit your parents.*

Forma czasu przyszłego od niedokonanych czasowników Scenicznych:

ukr. *Коли я звідси поїду, писатиму тобі листи.*

Forma czasu teraźniejszego od czasowników Scenicznych

Present Indefinite od Scenicznych:

ang. *He goes for a walk.*

He buys this journal.

Ukr. *Він ходить на прогулянки.*

Jak widać, w przypadku języka angielskiego, dopełnienie może być w liczbie pojedynczej nawet, jeżeli mówimy o kilku zdarzeniach. Dzieje się tak z powodu użycia habitualnej formy Indefinite, która w odróżnieniu od Continuous, sama niesie znaczenie powtórzenia. Język ukraiński radzi sobie za pomocą użycia dopełnienia w liczbie mnogiej. Warto oczywiście zaznaczyć, że dopełnienie w liczbie mnogiej nie zawsze mówi o zdarzeniach wielokrotnych, ponieważ możemy zjeść dwa jabłka na raz. Ale dopełnienia o znaczeniu zdarzeniowym – list (pisanie), spacer, film (oglądanie) – zwykle są związane z pojedynczymi zdarzeniami i w ten sposób pomagają je kwantyfikować.

Present Perfect w połączeniu z wyrażeniami frekwencyjnymi typu *often, rarely, sometimes*

Opisywaliśmy tę formę jako wyrażającą jednostkowy stan, który następuje w wyniku jednej albo kilku czynności. Uważamy, że kwantyfikacja stanu, który następuje, ma większy zakres działania, niż kwantyfikacja powodujących jego czynności, które są „wchłaniane” przez ten kwantyfikator o większym zakresie. Nie mniej jednak słaba kwantyfikacja ogólna albo egzystencjalna jest możliwa w obrębie złożonego znaczenia tej formy. O nieokreśloności zwykle sygnalizują markery powtarzalności, np. *often, sometimes, always*.

Ang. *John has often come here.*

III.2.1.2 Środki gramatyzowane

III.2.1.2.1 Konstrukcje habitualne

Happen + V_{inf}, used + V_{inf}, would + V_{inf} (inf – czasownik w formie bezokolicznika):

ang. *John used to smoke a pipe*

She would sit for hours and just watch the wall.

Ang. *have the habit of* + forma gerundium:

John has the habit of smoking a pipe

Ukr. *Бути привичаєм до + rzeczownik odczasownikowy*

Konstrukcje z *було* + forma czasu przyszłego od dokonanych albo forma czasu teraźniejszego:

ukr.... *пiдеш,було,вириши* у піску ямку, води *набереш і вариш*. (UPM, 41).

Було (часом) *зайде* у хату та й *нишпорить* по всіх закутках (UPM, 118).

Sufiksy *-k, -оньk*

Jako porcjonowanie można traktować unikalne dla języka ukraińskiego użycie sufiksów *-k* i *-оньk* z czasownikami Scenicznymi:

ukr. *їсткi, спаткi, питкi* albo *їстонькi, спатонькi, питонькi* zamiast *їсти, спати, пити*.

Szczególnie to przejawia się w tzw. języku dziecięcym: *Зараз пiдемо спаткi*.

Ang. *We are going to take some sleep now*.

III.2.1.2.2 Aktionsarten

Iteratywy

Wszystkie rodzaje czynności, zaklasyfikowane przez Awiłową [1975] jako wielokrotne, można rozpatrywać pod kątem potencjalnej kwantyfikacji razem. Bardziej powszechnym dla nich jest termin iteratywność.

Szewelow [2002, 969] też wspomina o formach frekwencyjnych czasowników z sufiksem *-ва-* oraz z prefiksami *по-* *про-* (*жити* - *поживати*) i imperfektywizacją wtórną (*ходити* - *походжати*). Te formy były w aktywnym użyciu do XIX wieku. Teraz, jak twierdzi, pozostał tylko drugi z wymienionych typów.

Najbardziej powszechnym syntetycznym wykładnikiem iteratywności wśród języków słowiańskich jest wyraz *бувати*, ros. *бывать*, pol. *bywać*. W języku polskim tego typu iteratywność jest rozwinięta chyba najmocniej z trzech wymienionych języków. Istnieją liczne wyrażenia habitualne: *bijać, pijać (alkohol), jadać, pisywać (wiersze), czytywać (gazety)* itd. W języku rosyjskim podobne formy są zazwyczaj używane w czasie przeszłym, i tak samo, jak i w polskim są to formy niedokonane: *хаживал, говоривал, писывал, читывал*. Większości z tych czasowników nie używa się jednak w formie czasu teraźniejszego (**писывает, *читывает*). Angielskim odpowiednikiem wymienionych form rosyjskich jest konstrukcja *used to* + bezokolicznik: *used to go; used to say*.

Przykłady iteratywów ukraińskich: *почитувати, навідувати, попивати, випивати, поживати*.

Ukr. *Почитує на сон Рассла*.

Варити вісім хвилин, час від часу помішуючи.

??Варити вісім хвилин часами помішуючи.

Por. także pol.:

Ostatnio go nie widuję. Por. także możliwe *Ostatnio go nie (często) widzę.*

Ang. *I do not see him lately.*

Ukr. *Останнім часом не бачу його (не бачусь з ним).*

W odróżnieniu od polskiego zdania, gdzie egzystencjalność jest wyrażona leksykalnie, ukraińskie i angielskie zdania wyrażają to znaczenie poprzez połączenie okresowego wyrażenia temporalnego *lately/ останнім часом* z niedokonaną formą czasownika w czasie teraźniejszym w przypadku ukraińskiego oraz aspektu Indefinite w czasie teraźniejszym w angielskim wariancie.

Użycie *буває* (iteratyw od *бути*)

*А буває – **спинюсь** на місці, **простягаю** руки без слів, ніби жду чудесної вісті з невідомих нікому країв* (Lina Kostenko).

Użycie *бува* (skrótowa forma od *буває*)

Приїхали надвечір. Постріляли. Ну, бува, що й не вб'єш. Перекидаємо лодку так, від вітру, сіна натягаємо (сіна там багато) і зариваємося, і спать.

Ten ciąg zdań opisuje, jak się wydaje, jednostkową obserwowaną przez mówiącego sytuację (jest ona wyłożona w rejestrze reproduktywnym). Użycie *бува*, które jest mocnym kwantyfikatorem egzystencjalnym zdarzeniowym, obejmuje całą resztę dyskursu, a więc mamy opis sytuacji typowej, a nie jednostkowej.

Rola wyrażen temporalnych

І досі сниться: під горою,

Меж вербами та над водою,

Біленька хаточка

(Taras Szewczenko).

W tym przykładzie fraza werbalna *сниться* nie może być współbieżna ze stanem wypowiedzi ze względów ontologicznych – nie możemy mówić świadomie (a tym bardziej pisać) śpiąc. Pozostaje interpretacja historyczna albo habitualna. Użycie okresowego wyrażenia temporalnego w połączeniu z naturalną dobową cyklicznością ludzkiego snu wyklucza

możliwość historycznej interpretacji. Jedyną możliwą interpretacją jest więc habitualna (w znaczeniu „miewam taki rodzaj snów”).

Dokonałiśmy próby ekstrakcji automatycznej czasowników o znaczeniu iteratywnym z SUM na podstawie kryterium semantycznego, a mianowicie zawarcia w definicji czasownika wyrażenia „час від часу”. Lista z 255 czasownikami znajduje się w dodatku 19.

Czasowniki punktowe (jednorazowe)

W języku ukraińskim iteratywność syntetyczna, czyli zawarta w strukturze semantycznej jednostki leksykalnej, jest ograniczona do czasowników, których formy wyjściowe są klasyfikowane jako punktowe. Ponieważ oznaczają one czynności, które według zwykłej ludzkiej percepcji są odbierane jako bardzo krótkie, są to czasowniki, które, po pierwsze, zawsze reprezentują zdarzenia (w rozumieniu sieci Petriego); i po drugie, kiedy są powtarzane, to też odbiera się ich raczej jako całość, która ze zdarzenia przerasta w stan (proces). Względna krótkotrwałość czynności, opisywanych przez czasowniki punktowe sprawia, że zbiory owych punktów są odbierane jako całość i dlatego język wytworzył leksemy, które oznaczają całe zbiory zdarzeń punktowych.

W języku angielskim formy jednokrotne i wielokrotne nie są rozróżniane:

Blink – 1) to shut and open the eyes quickly; 2) to shine with an unsteady light; to flush on and off [OALD, 114]

Flash – 1) to give or produce a brief bright light, to make sth shine briefly or suddenly; 2) to make a signal with a light; to give a look, express a feeling, etc. suddenly and quickly; 3) to move or pass very quickly itd. [OALD, 444]

Jak widać, w każdym z podawanych w słowniku znaczeń występują antropocentryczne subiektywne wyrażenia, które świadczą o krótkotrwałości opisywanej czynności (są przez nas podkreślone). Wszystkie znaczenia metaforyczne, które rozwijają się z podstawowych, zawierają ten właśnie składnik semantyczny.

Użycie w Present Continuous daje interpretację iteratywną:

ang. *John is coughing.*

The light is flashing.

Opozycja „jednorazowość::iteratywność” w języku ukraińskim jest wyrażana przez opozycje pary czasowników, z których odpowiednikiem jednorazowego zdarzenia punktowego jest forma z sufiksem *-ну*: *кашля^{ну}в :: кашляє*.

Warto zaznaczyć, że morfologicznie te formy są bardziej złożone, niż ich odpowiedniki bezsufiksalne. Natomiast, formy sufiksalne są semantycznie prostsze. A forma podstawowa morfologicznie, semantycznie jest iteratywnym odpowiednikiem znaczenia jednorazowego.

Taka różnica w kierunku derywacji semantycznej i morfologicznej może wydawać się paradoksalna. Bowiem mówi nam o tym, że podstawową z kognitywnego punktu widzenia jest czynność powtarzana. Słownikowe dane statystyczne z SUM także potwierdzają większą rolę odpowiedników iteratywnych. Z przyczyn zrozumiałych, czasowniki jednorazowe mają ograniczenia na użycie w pewnych formach gramatycznych – nie możemy użyć czasownika *кашлянути* w czasie teraźniejszym.

Czasowniki punktowe w postaci podstawowej (przedstawione jako zdarzenia jednorazowe) są potencjalnie egzystencjalne. Ze względu na jednorazowość nie mogą otrzymać interpretacji uniwersalnej. Ponieważ nie mogą być opisywane w czasie wypowiedzi (zdarzenia te są zbyt krótkie, zajmują mniej czasu, niż zawiadomienie o nich), nie można je użyć w aspekcie ciągłym (Continuous). Ponieważ nie wprowadzają jakiejkolwiek znaczącej zmiany stanów, nie używa się dla ich opisu aspektu dokonanego (Perfect) – są raczej niekompatybilne ze znaczeniem czasu Perfektu. A zatem, nie mając styczności z momentem mówienia (tuż przed mówieniem + zmiana stanu albo w ciągu mówienia), nie mogą mieć interpretacji jednostkowej. Wyjątkami mogą być dość nienaturalnie brzmiące zdania typu *He hiccupped exactly at five o'clock yesterday*, aczkolwiek takie użycia w rzeczywistości są mocno wątpliwe. Wskutek koercji może zajść zmiana kategorii aspektualnej – dodając duratywną temporalną frazę przysłówkową, otrzymujemy czasownik ze znaczeniem czynności (*activity/process*).

Ang. *He had been hiccupping for several minutes until somebody frightened him.*

Wraz ze zmianą kategorii aspektualnej czasownik nabywa wszystkich cech kwantyfikowalności tej nowej kategorii.

Porównując ukraińskie formy czasownikowe, które tworzą podobne iteratywy, z ich odpowiednikami angielskimi, możemy lepiej opisać znaczenia czasowników angielskich.

Ukraińskie iteratywy punktowe mają dość typowe wyrażenie formalne, dlatego możemy próbować ich ekstrahować automatycznie na podstawie ich charakterystycznego sufiksu – zob. dodatek 20. Dość wyróżnione jest także ich znaczenie, dlatego zrobiliśmy także wyszukiwanie według kryterium zawarcia w definicji wyrażenia „jeden raz” – zob. dodatek

21. Mając listę takich czasowników ukraińskich i słownik elektroniczny angielsko-ukraiński, możemy wyekstrahować listę punktowych czasowników angielskich, które nie mają wyróżników formalnych. Taka lista oczywiście nie będzie pełna, ale podobne metody ekstrakcji semantycznej wydają się w wielkim stopniu ułatwiać pracę lingwistów.

III.2.1.3 Środki leksykalne

III.2.1.3.1 Zmienna zdarzeniowa

Uniwersalną zmienną (zaimkiem) zdarzeniowo-stanową, która wskazuje na egzystencjalność frazy werbalnej, jest wyrażenie *raz* (ukr. *раз*, ang. *time*, bułg. *нѣм*) wraz z jego synonimami.

Ang. *I was there twice – the first time and the last.*

Ukr. *Я був там двічі – перший і останній раз.*

Одного разу...

Funkcje od tej zmiennej mogą być środkiem określającym daną frazę werbalną – ponieważ zmienna ta jest formalnie rzeczownikiem, może być kwantyfikowana w taki sam sposób, co fraza nominalna.

Synonimy:

ukr. *присіст, захід, випадок, подія, інцидент, історія;*

ang. *at a time.*

Ukr. *нараз, за один присіст:*

З'їв три тарілки зупи за один присіст.

Прочитав книжку за два заходи.

Ros. *Сделать что-то в два приёма.*

Zmienną zdarzeniową można wprowadzić do tekstu za pomocą tzw. wyrażień ogólnikowych (*vague language*). Do nich należą: *something like that*, które może być używane zarówno w stosunku do przedmiotów, jak i stanów czy zdarzeń, por.:
ang....*discount rate or the government bond yield or something like that* (Channel 1994, 133).

III.2.1.3.2 Konteksty predykatowe

Wyrażenia *трапитися, статися, відбуватися, діятися, коїтися* (ang. *happen, take place, to be going on*, konstrukcji *happened to* + bezokolicznik; *managed to* + bezokolicznik itd) można też uważać za zmienne zdarzeniowe. Funkcjonują one podobnie do *coś, ktoś, jakiś N* we frazie nominalnej.

Ang. *What's going on?*

Something suspicious is going on.

What has happened?

Istnieją także konstrukcje z *happen (have a chance)* + czasownik w formie bezokolicznika: ang. *I happened to go there.*

She's had a chance to talk to the Queen.

I also managed to sneak some physics and two music seminars into my honors program (Barbara Partee 2005, 2).

Pol. *Udało mi się także wcisnąć trochę fizyki i dwa seminaria muzyczne w mój program magisterski.*

W ukraińskim używa się wówczas zdanie złożone, w którym zdanie nadrzędne zawiera predykat „zdarzeniowy”, a zdanie podrzędne nazywa to zdarzenie.

Ukr. *буває, що, трапляється, що;*

....та оце ж вона перед оцим, як трапилося, послала сестрі листа, що приїжджай... (UPM, 103).

Трапляється, що вона йде додому сама.

Są to jednak słabe środki wyrażenia kwantyfikacji.

Jednokrotność

Czasami, w przypadku użycia czasowników Scenicznych z aspektem Indefinite, które, jak wyjaśniliśmy wcześniej, tworzą sytuacje niejednoznaczne pod względem kwantyfikacji, używa się konstrukcji z czasownikami o znaczeniu zdarzenia pojedynczego oraz rzeczownikami od danych czasowników Scenicznych. Potwierdzeniem egzystencji złożonych wyrażeń rezultujących jest użycie rzeczownika odczasownikowego z rodzajnikiem nieokreślonym oraz niemożliwość użycia ich z rodzajnikiem określonym albo wyrażeniem kwantyfikacji ogólnej, por.:

ang. *take place, happen, have/take a (shower/a smoke/a cigarette), go (shopping).*

She took a shower when she came back.

**She took the shower.*

**She took all showers.*

Have a cigarette.

**Have the (this) cigarette.*

?Have any cigarette.

Ostatni przykład jest gramatyczny, ale użycie zaimka nieokreślonego sprawia, że czasownik *have* jest odbierany w swoim znaczeniu podstawowym, czyli nie można mówić w takich przypadkach o gramatyzacji. Naturalną interpretacją danego zdania jest *Have any cigarette you like* (= możesz wybrać jakikolwiek papieros), a więc mówimy wtedy nie o sytuacji palenia, lecz o konkretnych przedmiotach – papierosach.

Powtórzenie jednokrotne

Ang. *again*;

ukr. *заново, знову, знов наново, повторний, повтор*;

(por. *another, kolejny*, itd. w przypadku frazy nominalnej).

Wielokrotność

Ang. *tend to, there is a tendency to...*

In summer time people tend to consume more beverages.

In summer time people there is a tendency to consume more beverages.

Ukr. *існує тенденція до, часті є випадки самогубства.*

III.2.1.4 Wyrażenia temporalne

Z nieokreślonością czasu wiąże się pojęcie **temporalnych wyrażen kwantyfikujących**, które różnią się od predykatów temporalnych tym, że nie są przywiązane do żadnego punktu odniesienia (nie zawierają temporalnej deskrypcji określonej). Mają one odniesienie do (regularności) występowania poszczególnych przypadków (razów) danej czynności.

Wszystkie wyrażenia egzystencjalne możemy podzielić na jednorazowe i powtarzające się:

було vs бувало;

одного разу vs один раз (w pierwszym przypadku podkreśla się nieokreśloność czasu zdarzenia, a w drugim – na ilość zdarzeń).

Por. przykład Koseskiej-Toszewej:

bułg. Той пътува за Лондон един път.

Тричі мені являлася любов (Iwan Franko) (= trzy razy).

Tak samo wyrażenia temporalne mogą świadczyć o jednokrotności albo wielokrotności.

III.2.1.4.1 Wyrażenia niezdefiniowanego czasu

Ang. *at a certain moment, once, once upon a time.*

Once upon a time there was a king...

Ukr. *якось, казна-коли, колись, коли-небудь колись, певної миті* oraz prowerbialne *за царя Гороха* (wyrażenie to oznacza, że dane zdarzenie miało miejsce tak dawno temu, że określenie jego czasu jest zbyt utrudnione czy wręcz niemożliwe); *після дощика в четвер* (wyrażenie to oznacza „niewiadomo kiedy w przyszłości”).

Ukr. *Були собі лисичка та журавель. Ото й зустрілися якось у лісі. Та такі стали приятелі!* (z bajki).

Porcjonowanie

Wskazanie na ilość czasu, tak samo, jak numeryczność w ogóle, skupia uwagę na trwaniu procesu i, jeżeli nie ma dodatkowych ograniczeń, presuponują egzystencjalność frazy werbalnej.

Ukr. *деяку хвилину, на якийсь час*, itd.

Їдемо на тиждень до Криму. Проведемо тиждень в Криму.

Ang. *for some time, for a moment, for five minutes, for many years.*

*He **thought** for a moment then continued to walk.*

Wyrażenia negacji określoności

Ukr. *колиінде;*

ang. *some time else.*

III.2.1.4.2 Wielokrotność

Wyrażenia negacji ogólności

Ang. *not always*;

ukr. *не завжди*.

Wyrażenia frekwencyjne

Wyrażenia frekwencyjne można przedstawić jako skalę od najbardziej do najmniej częstotliwych. Na krańcach tej skali znajdują się wyrażenia *always* i *never*, które zaliczamy do środków kwantyfikacji ogólnej. Natomiast każde wyrażenie między nimi kwantyfikuje frazę werbalną egzystencjalnie.

Skala ta jest następująca dla angielskiego: *often, sometimes, from time to time, at times, occasionally, rarely, seldom* oraz prowerbialne *once in a blue Moon*.

Ang. *The examples of what they could capture didn't seem very exciting, and the accounts were sometimes open to easy counterexamples* (Barbara Partee).

Dla ukraińskiego: *часто, часто-густо, вряди-годи, нерідко, подекуди, часами, деколи, подеколи, від часу до часу, час від часу, інколи, іноді, рідко, зрідка*.

*подекуди** ma znaczenie „czasami w niektórych miejscach”, por. opis w ramach wyrażen lokatywnych oraz pol. *poniekąd* – znaczenie tylko temporalne oraz prace Koseskiej-Toszewej o różnicy w użyciu wyrażen kwantyfikujących *czasami* i *od czasu do czasu*.

III.2.2 Ogólność frazy werbalnej

Ogólność na poziomie frazy werbalnej, w odróżnieniu od jednostkowości czy egzystencjalności, wyrażana jest głównie środkami leksykalnymi, poprzez frazę adverbialną.

III.2.2.1.1 Środki gramatyczne

Forma czasu teraźniejszego od predykatów Scenicznych

Forma czasu teraźniejszego* (niejednoznaczna, zależy od mocniejszych środków adverbialnych, znaczenia leksykalnego czasownika, czasami interpretuje się w zależności od gatunku dyskursu).

Ukr. *Петро постійно курить (палить).*

Present Indefinite

Użycie predykatów Scenicznych w formie czasu Present Indefinite domyślnie wyraża nieokreśloność.

Present Indefinite w większości użyć, szczególnie jeśli jest wzmocniona przez środki adverbialne.

Ang. *John smokes the pipe these days.*

Present Continuous z niewspółwymiernym określonym wyrażeniem temporalnym

John is smoking the pipe these days.

W odróżnieniu od podobnego użycia w Present Indefinite jest to użycie nacechowane. Bez wyrażenia temporalnego, które jest mocniejszym środkiem kwantyfikującym (wchłania swoim zasięgiem kwantyfikator), to zdanie byłoby jednoznacznie interpretowane jako jednostkowe. Użyte wyrażenie temporalne znajduje się w relacji równoległości z zestawianym zdarzeniem. Ponieważ zdarzenie palenia fajki nie jest współwymierne z zaznaczonym okresem czasu *these days*, to traktuje się jako powtarzająca się czynność. Faktycznie z punktu widzenia kwantyfikacji ono nie różni się od czasu uniwersalnego (*always, all his life*). Różnica polega tylko na tym, że ogranicza zaznaczony okres do mniejszego. Stąd mamy znaczenie nieokreślone habitualne zdarzenia oraz określone przez funkcję do stanu wypowiedzi wyrażenie temporalne.

Past Indefinite

Do podobnych przypadków odnosimy sytuacje z użyciem czasu Past Indefinite:

Ang. *John smoked a pipe when a student.*

Present Perfect

Ang. *John has smoked the pipe all the time.*

John has always come here.

Future Indefinite

Ang. *John will smoke (when he grows up).*

Czas przeszły nieokreślony zakłada, że omawiany stan czy zdarzenie dotyczy całego okresu czasu przed stanem wypowiedzi. Tak samo, czas przyszły nieokreślony zakłada, że omawiany stan czy zdarzenie dotyczy całego okresu czasu po stanie wypowiedzi. Umieszczenie predykatu Scenicznego w niewspółwymiernym okresie czasu, oznacza nieokreśloność danego zdarzenia z ewentualnym uszczegółowieniem czy jest to kwantyfikacja ogólna czy egzystencjalna za pomocą odpowiednich wyrażen kwantyfikujących typu *always*, *sometimes* itd.

III.2.2.1.2 Gramatyzalizowane

Konstrukcja z kiedy (A, to B)

W języku ukraińskim o takich konstrukcjach sygnalizują wyrażenia *як тільки, коли, як*:

ukr. *Як прийде, як почне торохтіть, хоч зупиняй* (ibid.).

Коли вже підходить час збирання, пускаємо картоплекопалку... комбайн в нас є і картоплекопалки (ibid., 107).

Konstrukcje z *як тільки* (odpowiednik członu *kiedy A* w formule *zawsze, kiedy A, to B*):

...після (того), як тільки побачу дикого, то зразу ховаюсь або в соломі, чи в ямі (UPM, 119).

Reguła

Regularność (typowość) jest wyrażane w formie czasu przyszłego od dokonanych i czasu teraźniejszego od niedokonanych:

ukr. *Як правило, три рази волочили кіньми... раз поздвж, два рази впоперек* (UPM, 107).

Ми й садимо(дерево), а воно годів два вродить, а тоді й усохне (UPM, 119).

Ang. *As a rule, I get up at 7.40.*

Meta-kontekst

Wyrażenia, które sygnalizują o typowości w tekście:

ukr. *Як правило, як (то) кажуть, правду люди кажуть, по приказі;
недарма сказано “панське око товар тучить”* (Марко Вовчок),
бо сказано: “без піджога і дрова не горять” (Квітка-Основ'яненко);
Нема диму без вогню (wszystko ma swoją przyczynę).
Ang. *as a rule, as the saying goes.*

Konstrukcje z *that, mak*

Wartą naszej uwagi jest sytuacja odniesienia zaimków wskazującym o charakterze nominalnym do całej sytuacji, co jest bardzo rozpowszechnionym zjawiskiem w wielu językach i zostało dobrze opisane w różnego rodzaju gramatykach, np. [CGEL].

Nie zawsze w języku angielskim zaimki te są używane w odniesieniu do jednostkowo skwantyfikowanej jednostki.

Zaimki wskazujące *this* i *that* mogą być używane w odniesieniu do zdarzeń albo stanów zarówno anaforycznie jak i kataforycznie (*anaphoric and cataphoric use*). W gramatyce [CGEL, 1463] zaznacza się, że kataforyczne użycie *this* albo *that* w odniesieniu do sytuacji często tworzy kontekst ironiczny i derogatywny:

ang. *I like THAT. Bob smashes up my car and then expects me to pay for the repairs*¹¹⁸.

That's a thing I dislike – people whispering during a concert.

THAT's what I like to see: a chap who enjoys his work.

¹¹⁸ Dane zaimki są akcentowane intonacyjnie, dlatego są pisane dużymi literami (w CGEL).

Poza ironicznym nacechowaniem, możemy też obserwować pewne zdystansowanie od sytuacji konkretnej. Wszystkie trzy przypadki, chociaż mają odniesienie do konkretnych sytuacji w (niedalekiej) przeszłości (mamy dowód na to, że mówiący bezpośrednio obserwował bądź obserwuje sytuację: *I like to see; people whispering*), przedstawione są w formie czasu teraźniejszego.

Ocena opisywanej sytuacji nadaje twierdzeniu znaczenie pewnej reguły, ogólności. Nie tylko jedna konkretna sytuacja, gdzie ludzie szepczą pod czas koncertu, której świadkiem on sam był, nie przypada mówiącemu do gustu, lecz jakakolwiek podobna sytuacja (*a concert*).

Zatem, w przedstawionych przykładach widzimy, że zaimek wskazujący występuje jako część złożonej formuły kwantyfikacji ogólnej frazy werbalnej: zawsze, kiedy ludzie szepczą pod czas koncertu, doświadczam nieprzyjemnego uczucia (zawsze, kiedy A, to B). Innymi słowy, *this* albo *that* może występować odniesieniem na przestrzeni tekstu, czyli zamieniać część formuły „zawsze, kiedy A”.

W języku ukraińskim sytuacja typowa jest zadawana przez *так*:

...а якщо у вас добрив не хватає, то їх треба економно використовувати. А не так: сьогодні одержав, а куди внести..., куди є, туди внести. І в кого так не виходить, значить, самі сядьте й подумайте, мінеральні добрива куди діли... (UPM, 104).

III.2.2.1.3 Wyrażenia temporalne

1) uniwersalny zakres czasu:

ang. *always*;

ukr. *завжди, всякчас, повсякчас, все*²;

Ой, у вишневому саду, там соловейко щебетав,

Додому я просилася, а ти мене все не пускав (z folkloru).

Nacechowanym modalnie odpowiednikiem *always* w angielskim jest wyrażenie *still* (odpowiednio w ukraińskim – *все ще, і надалі*, pol. *wciąż*). Z punktu widzenia kwantyfikacji wymienione pary wyrażeń pełnią jednakową funkcję, aczkolwiek te modalnie nacechowane dodatkowo wskazują na to, że mówiący, opowiadając o jakimś stanie trwałym oczekuje jego zmiany: „cały czas jest P i możliwe jest, że nie-P”.

Ciekawe, że w języku francuskim wyrażenie *toujours* może używać się w obu znaczeniach:

fr. *Elle est toujours malade* (= ‘Jest wciąż chora’ albo ‘Jest zawsze chora’).

Il travaille toujours jusqu' à nuit.

2) uniwersalny zakres czasu z ograniczeniem końcowym momentu mówienia:

ang. *from the times immemorial*;

ukr. *з діда-прадіда, споконвіків, з давніх-давен, здавна зроду-віку.*

3) uniwersalny zakres czasu z ograniczeniem początkowym momentu mówienia:

ang. *from now on; hence*;

ukr. *назовсім, навік, довіку, навіки-віків, довічний, вівік*:

...*А в очах сія: я навік твоя* (z folkloru).

...*А по смерті з тобою повік-віків жити* (z kołedy).

4) wyrażenia frekwencyjne, złożone:

a) słowotwórczo – prefiksalnie:

ukr.¹¹⁹: *що* + wyrażenie temporalne okresu czasu: *щохвилини, щохвилі, щогодини, щодня, щоберезня, щовесни, щороку, щостоліття.*

Щодень дід ішов на город і поливав свою ріпку (z bajki).

b) słowotwórczo – sufiksalnie

W języku angielskim: wyrażenie temporalne + sufiks *-ly* albo *-y*:

ang.¹²⁰: *centenary, centennial, daily, nightly, decennial, fortnightly, hourly, monthly, quarterly*

W języku ukraińskim: wyrażenie temporalne + sufiksy *-н* i *-ук*:

ukr. *місячник, кварталник, тижневик.*

c) słowotwórczo – prefiksalnie (prefiks ma znaczenie numeryczne) i sufiksalnie:

ang.¹²¹: *bicentennial, biennial, quinquennial, septennial, triennial.*

d) składniowo:

¹¹⁹ Dane wyrażenia zostały wyekstrahowane w sposób półautomatyczny z komputerowego słownika języka ukraińskiego [SUM] w postaci bazy danych MS Access drogą przeszukiwania definicji wyrazów, zawierających wyrażenie *кожного*.

¹²⁰ Dane wyrażenia zostały wyekstrahowane w sposób półautomatyczny z komputerowego słownika języka angielskiego [POD] drogą przeszukiwania definicji wyrazów, zawierających wyrażenie *every*.

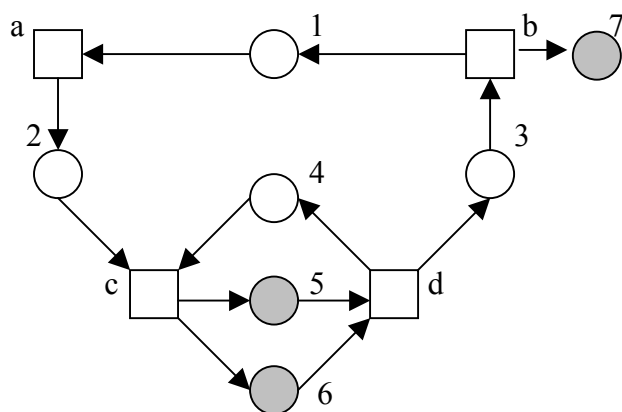
¹²¹ Jak wyżej.

ukr. *що* + liczebnik ilościowy + wyrażenie temporalne okresu czasu w dopełniaczu: *що п'ять хвилин*.

e) składniowo (formalnie są odpowiednikami ogólnych fraz nominalnych):
ang. *every* + cykliczne wyrażenie temporalne, np. *every day; every year, every Sunday every other year*.

Ukr. *кожного* + wyrażenie temporalne okresu czasu w dopełniaczu: *кожного дня*.

Przykładowe zdanie: *John taught 20 minutes every Monday*.

Stany: 1 – okres czasu od wtorku do niedzieli włącznie; 2 – każdy okres czasu w poniedziałki przed uczeniem; 3 – każdy okres czasu w poniedziałki po wykładach; 4 – John nie uczy (ten stan jest współbieżny z połączeniem stanów 3, 1 i 2, które są komplementarne ze stanem 5); 5 – okres czasu 20 minut; 6 – John uczy; 7 – stan wypowiedzi.

Zdarzenia: *a* – moment, kiedy zaczyna się poniedziałek; *b* – moment, kiedy kończy się poniedziałek; *c* – moment, kiedy John zaczyna uczyć; *d* – moment, kiedy John kończy uczyć.

f) konstrukcje przyimkowe:

ang. *on* + dzień tygodnia, np. *on Sundays*;

ukr. *по* + dzień tygodnia w miejscowniku liczby mnogiej: *по п'ятницях*.

5) konstrukcje z wyrażeniami predykatywnymi w postaci rzeczownika (zaimka):

ang. *every occasion, every time*;

Every time she is happy she cries.

Pol. *Płacze za każdym razem, kiedy jest szczęśliwa.*

Ukr. *за кожним разом* oraz jego odpowiedniki składniowe *скільки не* + osobowa forma czasownika w kontekstach zanegowanych:

Стелися, барвінку, – буду поливати.

Вернися, Іванку, – буду шанувати.

Скільки не стелився – *ти не поливала,*

скільки не вертався – *ти не шанувала...* (z folkloru).

Parafraza: „za każdym razem, kiedy x wracał, x nie był szanowany przez y”.

Częstym jest odwoływanie się do zjawisk atmosferycznych, które występują jako A z przyjętej przez nas formuły ogólności predykatowej „zawsze, kiedy A, to B”:

Чи дощ, чи сніг; ранок у ранок, день у день, вечір у вдень і вночі, удосвіта і ранком, учора і сьогодні.

Ukr. *Сльота січе, чи негода,* *а вони йдуть.*

Як + wyrażenie temporalne:

Тепер, як вечір, то всі йдуть або в кіно, чи в парк (UPM, 119).

Możliwe jest także zestawianie z czasem innego niepustego zdarzenia lub stanu (np. świąt):

ukr. *Тепер як свято, то понаварюють* (porівн. *наварять*) *і холодців і всього* (UPM, 116).

Odpowiednikami angielskimi powyższych zdań ukraińskich są konstrukcje z *whenever*:

ang. *whenever* + zdanie podrzędne.

Whenever I came back, you did not treat me well...

Ukr. *щораз* + przymiotnik stopniowalny w stopniu wyższym (używa się, kiedy mówimy o permanentnej jednokierunkowej zmianie cechy x), *щораз гарніший, повніший, біліший, більший* (= *весь час гарнішає, повнішає, білішає, збільшується*); *coraz lepszy, większy* (= cały czas robi się piękniejszy, zwiększa się).

Różnica między omawianą konstrukcją i jej parafrazą polega na tym, że w pierwszym przypadku zmiana cechy jest przedstawiana jako granulowana, co jest związane ze zdarzeniami obserwacji tych zmian. Parafraza jest bliska znaczeniowo, ale granulacja nie jest akcentowana, praktycznie niewidoczna. Z punktu widzenia przedstawienia w sieciach Petriego, te sytuacje różnią się znacząco. Z jednej strony w obu przypadkach wyrażenie temporalne jest uniwersalne (oczywiście, ograniczone resursowo, poprzez cały okres

obserwacji). Natomiast wyrażenia predykatowe mają kwantyfikację różną. Parafraza jest semantycznie prostsza i przedstawia stan zmiany jako jednostkowy. A w pierwszym przypadku mamy do czynienia z wieloma zdarzeniami obserwacji, co czyni je implicytnie ogólnymi na tle stale zmieniającej się cechy, którą tak samo traktujemy jako jednostkową.

6) formy zanegowane: ukr. *ні*коли, ніко*ли*; ang. *never, not a single time*.

Złożone wyrażenia temporalne, łączące cechy kwantyfikacyjne i deiktyczne

Wyrażenia kwantyfikujące mogą łączyć się z predykatami temporalnymi, tworząc **wyrażenia temporalne złożone**, współodniesione do kalendarza, czyli do procesów zewnętrznych typu ruchu planet *każdego ranka, w niektóre piątki*. Używa się je w celu bardziej precyzyjnego oznaczania regularności.

Ogólnie może być używana także data kalendarzowa, np. *X ma urodziny 13 grudnia*. Jest to zdanie, które można interpretować na kilka sposobów. Np. w znaczeniu czasu przyszłego ma ono interpretację „*X zamierza świętować urodziny 13 grudnia (w tym roku = w roku, w którym ma miejsce sytuacja mówienia jest niedopowiedziane, ponieważ może być wywnioskowane z kontekstu)*”. Możliwe jest więc znaczenie jednostkowe zdarzenia. Bez zaznaczenia konkretnego roku (bądź domyślenia się o nim) mówimy raczej o regularnym przypadku, zdarzenie obchodzenia urodzin ma kwantyfikacyjne znaczenie ogólności, czyli jest wtedy nieokreślone¹²².

Formalnie powtarzalność czasowa wyraża się poprzez użycie wyrażen temporalnych w liczbie mnogiej:

Ona przychodzi w piątki.

Ona przychodziła w piątki.

**Ona przyszła w piątki*

Zawsze (= za każdym razem, kiedy...)

Codziennie, etc. co drugi wtorek miesiąca, etc.

Spójrzmy na następujące zdanie:

Ang. *Peter comes on Sundays.*

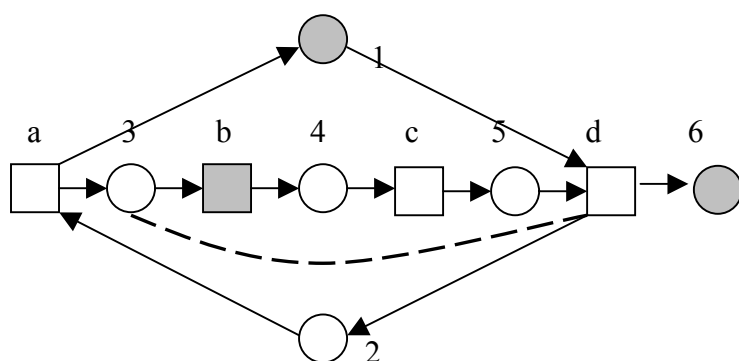
Ukr. *Петро приходить по неділях (в неділі).*

Pol. *Piotr przychodzi w niedziele.*

¹²² Przykład oraz interpretacja zostały przedstawione pod czas wykładu Violetty Koseskiej-Toszewej w Instytucie Slawistyki PAN.

Użycie wyrażenia temporalnego *niedziela* w liczbie mnogiej wskazuje na powtarzalność tych okresów czasu, a razem z nimi i zdarzeń, przywiązanych do nich, (mimo że zdarzenie zostało przedstawione formalnie czasem teraźniejszym). Spróbujemy zinterpretować to zdanie zgodnie z definicją znaczenia ogólności we frazie werbalnej [Koseska-Toszeńska & Gargov 1991] – zawsze, kiedy A, to B. Czy to zdanie oznacza, że zawsze, kiedy jest niedziela, musi przyjść Piotr, czy zawsze, kiedy przychodzi Piotr, jest niedziela? Porównujemy dwa rodzaje zdarzeń i w tym przypadku nie wiadomo, co jest definicyjnym A, a co jest B. W zależności od tego, możliwe są dwa odczytywania tego zdania, które znacząco różnią się między sobą. Kwantyfikator ogólności *zawsze* może wiązać jedno z wyrażen – albo wyrażenie temporalne *niedziela* albo predykat *przychodzi*.

Różnicę możemy przedstawić za pomocą sieci Petriego:

Stany: 1 – niedziela; 2 – okres od poniedziałku do soboty włącznie; 3 – czas w niedzielę przed przyjściem Piotra; 4 – obecność Piotra; 5 – czas w niedzielę po wyjściu Piotra; 6 – stan wypowiedzi.

Zdarzenia: a – początek niedzieli; b – przyjście Piotra; c – wyjście Piotra; d – koniec niedzieli.

Interpretacje znaczeń zdania mają postać następującą:

Zawsze, kiedy jest niedziela (A), przychodzi Piotr (B) = Piotr przychodzi każdej niedzieli

Zawsze, kiedy przychodzi Piotr (A), jest niedziela (B) = Piotr przychodzi tylko w niedzielę, ale nie każdej.

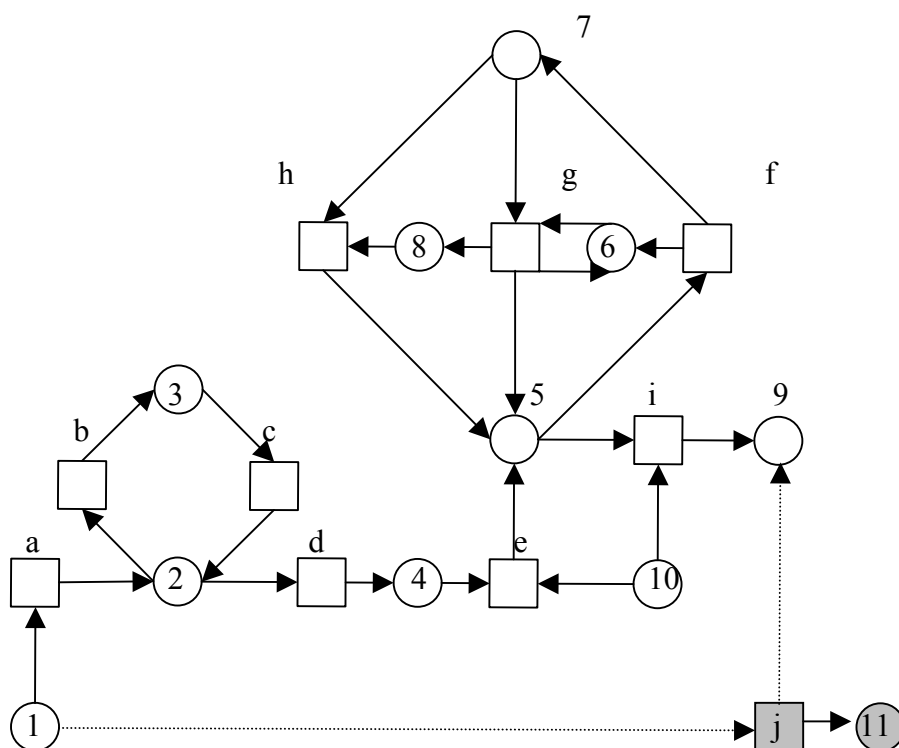
Według drugiej interpretacji Piotr może przychodzić faktycznie rzadziej, niż według pierwszej. Różnica w sieciach Petriego polega na tym, że według drugiej interpretacji (gdzie przyjście Piotra nie jest konieczne) możliwość jego nie-przyjścia jest dodatkowo zaznaczona linią przerywaną.

Za pomocą użycia wyrażenia lokalizacji temporalnej w liczbie mnogiej tworzą się wyrażenia temporalne częstotliwości, które domyślnie są wykładnikami kwantyfikacji ogólnej, a

bardziej precyzyjnie mówiąc, są nośnikami nieokreśloności. Po dodaniu eksplicytnie wyrażonego środka kwantyfikacji, np. *wszystkie* (piątki) albo *każdego* (piątku) otrzymujemy jednoznaczne wyrażenia kwantyfikacji ogólnej frazy werbalnej. Wymienione przykłady są odpowiednikami znaczeniowymi wyrażenia *zawsze w piątki*. Natomiast w przypadku *w niektóre piątki* albo *któregoś* (piątku) mamy jednoznaczne wyrażenie egzystencjalnej kwantyfikacji frazy werbalnej. Są one równoznaczne wyrażeniu *czasami w piątki*. Bez dodatkowego uszczegółowienia fraza werbalna jest odbierana jako skwantyfikowana ogólnie, ogólność bowiem, jak mówiliśmy, jest w tym przypadku wartością domyślną.

Następny przykład jest nieco bardziej skomplikowany. W pracy [Moens & Steedman 1988, p. 21]¹²³ demonstruje on zjawisko wielokrotnej koercji leksykalno-aspektualnej. My pragniemy na jego przykładzie pokazać możliwość zagnieżdżania się frekwencyjnych wyrażień temporalnych.

Ang. *It took me two days [to learn] to play the 'Minute Waltz' in less than sixty seconds for more than an hour.*

¹²³ Cytujemy za [Schenner 2005], zob. także [Kotsyba 2006].

To zdanie rozumiemy jako proces nauki, który składa się z dwóch kroków: 1) trenowanie grania 'Walca-minutki' za mniej, niż 60 sekund (cykl 2-b-3-c) i 2) trenowanie umiejętności utrzymywania tego tempa przez ponad godzinę (cykle 5-f-6-g-7-h-5 i 5-f-8-h).

Stany: 1 – nie potrafię grać walca za mniej, niż 60 sekund; 2 – trenuję walc; 3 – nie trenuję; 4 – potrafię grać walca za mniej, niż 60 sekund; 5 – nie gram; 6 – gram walca w ramach treningu cyklu2; 7 – okres jednej godziny; 8 – czas w cyklu 2 przed końcem godziny, ale po przestaniu grania; 9 – potrafię grać walca za mniej, niż 60 sekund przez ponad godzinę; 10 – okres dwóch dni; 11 – stan wypowiedzi.

Zdarzenia: a – początek treningu1; b – przestałem grać (koniec walca); c – zaczynam grać znowu; d – koniec treningu 1; e – początek treningu 2; f – początek cyklu treningu 2; g – początek I koniec grania walca w ciągu treningu 2; h – koniec cyklu treningu 2; i – koniec treningu 2; j – uczenie się grania walca za mniej, niż 60 sekund przez ponad godzinę, konceptualizowane jako pojedyncze zdarzenie.

ROZDZIAŁ IV. Kwantyfikacja na poziomie tekstu

W tym rozdziale przedstawimy osobliwości kwantyfikacji zakresowej na poziomie **większego tekstu**, odnoszącego się do jednej sytuacji, mając na celu uwidocznienie aspektów określoności nie widzianych na poziomie zdania.

IV.1 Anafora

Anafora jest jednym z mechanizmów tekstotwórczych i polega na podkreślaniu, że mowa w tekście o przedmiocie już wspomnianym wcześniej. Dla przykładu podajemy część angielskiej piosenki dla dzieci (bez powtarzających się wierszy), zawierającą cały łańcuch anafor, które są eksplikowane za pomocą rodzajnika określonego. Jest to najbardziej znane podręcznikowe użycie rodzajnika określonego.

*The farmer's in his den,
the farmer wants a wife,
the wife wants a child,
the child wants a nurse,
the nurse wants a dog,
we all pat the dog.*

W wielu opracowaniach dotyczących kategorii określoności, anafora jest przedstawiana jako znaczenie rodzajnika określonego, co uważamy za zbyt daleko idący skrót myślowy. Tekst dzięki mechanizmom anafory raczej **tworzy** określoność, niż ją wyraża. Zdanie z antecendentem stanowi deskrypcję określoną frazy nominalnej albo werbalnej, użytej jako anafora.

W języku ukraińskim anafora najczęściej jest wyrażana samym faktem powtórnego użycia wyrazu albo jego synonimu (hiperonimu czy hiponimu), por. opis dla języka angielskiego [Hawkins 1978].

Możliwe jest także podkreślenie, że przedmiot, przedstawiony przez dany wyraz, powinien być już nam znany, za pomocą użycia zaimków wskazujących. W pozycji pre-nominalnej:

*Чорнобривці посіяла мати
У моїм світанковим саду...
Як на ті чорнобривці погляну,*

Бачу матір стареньку... (z folkloru).

Albo w pozycji post-nominalnej, por.:

В ногах одної гори, названої Чабаниця, до котрої і тулилося наше село, бігла гучна ріка. Шумна і прудка, гонила розпінена почерез велике неповоротке каміння. Ріка та окружляє гору Чабаницю, неначеб хотіла її обіймити (Kobylyanska).

Anafora także może być wyrażana wprost, środkami metajęzykowymi, np.:

ang. *notorious, the above mentioned, the well-known;*

pol. *wyżejwspomniany, niżejpodpisany, o którym wcześniej była mowa; znany, itd.;*

ukr. *горезвісний, сумнозвісний, вищевказаний, нижчепідписаний.*

Kataforyczne odpowiedniki wyrazów, przytoczonych wyżej, są zdania podrzędne typu:

pol. *... o którym dokładniej piszemy w następnym rozdziale...*

Te zasoby tekstowe często są używane w tekstach naukowych oraz źródłach encyklopedycznych w celu tworzenia systemu odniesień. Cytowanie innych autorów może w tej perspektywie być odbierane jako dialog, którego uczestnicy są rozdzieleni w czasie i przestrzeni, i dla odniesienia się do czegokolwiek (najczęściej pewnych sądów) powinni dokładnie określić omawiany przedmiot, np. strona książki czy artykułu, miejsce i czas ich wydania oraz zidentyfikować autora. Bibliografie prac naukowych są przykładami takich deskrypcji określonych.

IV.1.1 „Zakłócenia” anaforyczne

*Хорошо капитану – его девушка ждѣт,
Хорошо лѣтчику – его девушка ждѣт.
И только девушке плохо –
То на морвокзал, то в аэропорт...*¹²⁴
(ze współczesnego folkloru rosyjskiego)

¹²⁴ *Dobrze jest kapitanowi – na niego dziewczyna czeka,
Dobrze jest pilotowi – na niego dziewczyna czeka,
I tylko dziewczynie jest źle –
Raz musi na dworzec, raz na lotnisko...*

Możliwości anaforycznego odniesienia są ograniczone z powodów kognitywnych. Przykłady, kiedy w tekście znajduje się kilka równoległych odniesień do antecendentów, są raczej niepolinomialne i dlatego rzadkie w językach naturalnych.

Ang. *Mr. Brinkman scratched his head and said he thought it might be possible to invent a story that would connect them, because it seemed to him he'd heard of a new field called "mathematical linguistics" or "machine translation" or something like that, and since the philosophy seminars I wanted to do were logic and philosophy of science, well, computers use logic, as well as math, and this being just a few years after Sputnik and well into the Cold War, Russian was a language for which machine translation would be in demand. So if I would write up my request including some such story, my program would probably be approved. And I did, and it was* (Barbara Partee 2005, 2).

Cooper [Cooper 1997] opisuje kilka przykładów tekstów, gdzie powtórne użycie wyrazu z rodzajnikiem określonym nie przekazuje anafory, lecz odnosi się do innych przedstawicieli tego samego gatunku:

1. *Yesterday the dog got into a fight with a dog. The dogs were snarling and snapping at each other for half an hour. I'll have to see to it that the dog doesn't get near that dog again* (przykład McCawley'ego, podajemy za Cooper 1997, 73).

Wyrażenia *the dog* i *that dog* dotyczą różnych zwierząt.

2. *The cat is in the carton. The cat will never meet our other cat, because our other cat lives in New Zealand. Our New Zealand cat lives with the Creswells. And there he'll stay, because Miriam would be sad if the cat went away* (przykład Lewisa, podajemy za Cooper 1997, 73).

Dwa pierwsze użycia *the cat* i ostatnie, podkreślone przez nas tutaj, dotyczą różnych kotów. Wśród możliwych interpretacji danych sytuacji, omijających pojęcie anafory, jest teoria hierarchii domen kontekstualnych McCawley'ego oraz teoria uwydatnienia (*salience theory*) Lewisa, por. także *resource control hypothesis* Janusza Bienia [Bień 1986, 1990].

Wydaje się, że możliwość czy niemożliwość odniesienia się do tego samego denotatu przez identyczne wyrazy jest także założona w semantyce predykatów, z którymi dane wyrażenia się łączą. Głębsza analiza semantyczna z zastosowaniem zapisów np. takich, jak

zaproponowanych w [Wojtasiewicz 1975] mogłaby wykonywać tutaj rolę prognozującą i determinującą.

Niżej przedstawimy próbę sposobów “rozwiązywania anafory” za pomocą sieci Petriego.

IV.1.2 Reprezentacja dyskursu

Kwestiom rozwiązywania anafory (tzw. *anaphor resolution*) poświęca się ostatnio w literaturze lingwistycznej wiele miejsca, np. prace Kampa, ter Meulen, Sowy, Dry. Próbę porównywania niektórych ze sposobów reprezentacji struktury temporalnej i anafory dyskursu podjęliśmy w [Kotsyba 2006]. Tutaj wskażemy na niektóre z omówionych zagadnień.

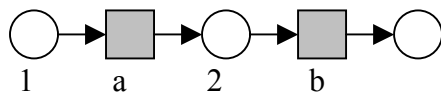
IV.1.1.1 Teoria reprezentacji dyskursu (DRT)

Jak świadczy jeden z autorów Discourse Representation Theory (DRT) Hans Kamp, została ona pomyślana przede wszystkim dla reprezentacji rozwijania się sytuacji w tekście w aspekcie czasowym. „Po drodze” rozwiązało się także kilka problemów, związanych z formalizacją różnych rodzajów anafory, w tym w kontekstach intensjonalnych. W ostatniej pracy Kampa zostało także wprowadzone pojęcie presupozycji, dotyczące nazw własnych, co też dodało spójności reprezentacji dyskursu.

Nie będziemy przedstawiać tutaj szczegółowo formalizacji strony temporalnej, zaproponowanej przez Kampa. Powiemy tylko, że według niej wyrażenia temporalne mają zupełnie inny status ontologiczny, niż stany i zdarzenia, przedstawiane przez frazę werbalną. Zunifikowane podejście do opisu wyrażeń temporalnych i zdarzeń / stanów, zaproponowane w [Kotsyba 2006], wydaje się być krokiem redukującym i upraszczającym przedstawienie, a zatem i formalizację frazy werbalnej, także na poziomie tekstu. Pokażemy to niżej na przykładach, gdzie także za pomocą sieci Petriego opisujemy sytuacje, obejmujące kilka zdań.

IV.1.1.2 Przedstawienie temporalności dyskursu

Ang. *Jane arrived. She went straight to her room.*

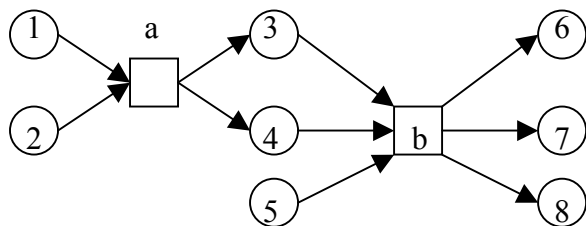

Stany: 1 – Jane przed przybyciem; 2 – Jane jest tutaj, ale jeszcze nie w swoim pokoju; 3 – Jane jest w swoim pokoju.

Zdarzenia: a – przyjazd Jane; b – Jane idzie do swojego pokoju.

Opisując możliwe sposoby reprezentacji znaczeń wyrażeń temporalnych za pomocą sieci Petriego, zaproponowaliśmy traktowanie ich jako stanów albo zdarzeń, ustosunkowanych do omawianych zdarzeń i stanów werbalnych. Tę myśl można rozwinąć dalej i pokazywać uczestników sytuacji jako ich przekroje czasowe, co umożliwiłoby współodniesienie do stanów i zdarzeń werbalnych. W następującym przykładzie widać zmianę stanu Johna, Mary i jabłka, które pokazujemy w stosunku do opisywanych zdarzeń, których oni są uczestnikami.

Ang. *John buys an apple and he gives it to Mary.*

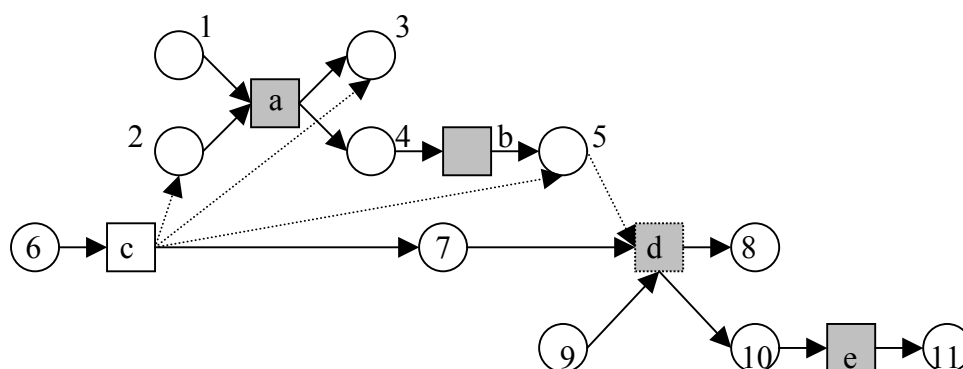
Stany: 1, 3, 6 – stany Johna; 2, 4, 7 – stany jabłka; 5, 8 – stany Mary. 1 – John nie ma jabłka; 2 – John ma jabłko; 3 – jabłko nie jest posiadane przez Johna; 4 – jabłko jest posiadane przez Johna; 5 – Mary nie ma jabłka; 6 – John nie ma jabłka; 7 – jabłko jest posiadane przez Mary; 8 – Mary posiada jabłko.

Zdarzenia: a – John kupuje jabłko; b – John daje jabłko Mary.

Tożsamość przedmiotów, których przekroje czasowe opisane zostały w danej sytuacji, są pokazane jako równoległe łańcuchy stanów i zdarzeń. Dane linie mogą między sobą tymczasowo łączyć się, kiedy przedmioty są uczestnikami tej samej sytuacji.

Inaczej przedstawia się sytuacja, gdzie akcent jest położony na zdarzenia, a nie relacje uczestników sytuacji.

Ang. *The car hit the fence. The driver was killed. The police arrived.*

Stany: 1 – samochód uderza w płot; 2 – kierowca przed uderzeniem samochodu w płot; 3 – samochód po uderzeniu w płot; 4 – kierowca po uderzeniu samochodu w płot; 5 – kierowca nie żyje; 6 – świadek przed zaobserwowaniem zdarzenia lub jego skutków, tj. przed tym, jak staje się świadkiem danego wypadku; 7 – jest świadkiem (obserwuje); 8 – świadek po obserwacji wypadku; 9 – policja przed zawiadomieniem jej o wypadku; 10 – policja wie o wypadku i zmierza do miejsca wypadku; 11 – policja jest w miejscu wypadku.

Zdarzenia: a – samochód uderza w płot; b – kierowca umiera; c – ktoś zauważa wypadek (nie wiemy o czasie początku obserwacji, dlatego potencjalne momenty zaznaczamy linią przerywaną); d – świadek informuje policję o wypadku; e – policja przyjeżdża na miejsce wypadku.

Niedopowiedziane, ale domyślne pojęcie świadka i zawiadamianie policji musieliśmy dodać do struktury reprezentacji, żeby zachować kohezję w dyskursie. Tak samo, jak wyżej, mamy kilka łańcuchów Scen uczestników sytuacji – samochód, kierowca, świadek i policja. Bez wprowadzenia pojęcia świadka nie moglibyśmy połączyć dwa pierwsze zdania z trzecim.

Podsumowując, powiemy, że reprezentacja dyskursu za pomocą sieci Petriego wydaje się rozwiązywać wiele kwestii, związanych z anaforą i temporalnością tekstu. Wymogi, związane z budową sieci, zmuszają nas do pokazania całej sytuacji tak, jak ona jest odbierana, ze wszystkimi relacjami logicznymi. Te relacje są środkiem tekstoformującym – kohezją właściwą. Wydaje się, że potencjał sieci Petriego dla lingwisty jest potężny, a nasze przykłady są tylko jednym z pierwszych kroków w zastosowaniu ich dla analizy tekstu.

IV.2 Egzefora

Z referencją egzoforyczną¹²⁵, np. *the City* (gmina Londynu), *the Chancellor*, *the President*, często spotykamy się w prasie, kiedy oczekuje się, że czytelnik śledzi ciąg wydarzeń, związanych jednym tematem, jak np. rodzina królewska, parlament itd. w Anglii. Chociaż teksty są rozdzielone w czasie i przestrzeni, taka referencja jest bardzo podobna do anaforycznej z tą różnicą, że jest bardziej rozciągnięta w czasie. Wiedzę o egzeforach możemy otrzymać ze źródeł encyklopedycznych.

Język angielski, posiadając osobną formę do wyrażania kategorii określoności, czyli rodzajnik, korzysta z niekonwencjonalnych użyć *the* i *a(n)* dla osiągnięcia efektów stylistycznych. Język ukraiński, ze względu na brak rodzajnika, podobne efekty osiąga za pomocą zmiany szyku zdania.

Jako przykład referencji egzoforycznej podamy początek utworu T. Hardy'ego „Jude the Obscure” (podajemy za McCarthy):

The schoolmaster was leaving the village, and everybody seemed sorry. The miller at Cresscombe lent him the small white tilted cart and horse to carry his goods to the city of his destination, about twenty miles off, such a vehicle proving of quite sufficient size for the departing teacher's effects.

Środki referujące są podkreślone. *He, him, his* mają odniesienie osobowe anaforyczne – *the schoolmaster*; również *such a - the cart* – porównawcze anaforyczne. Używanie rodzajników określonych na ogół zakłada wiedzę czytelników o antecendentach. Z tytułu rozdziału „At Marygreen” możemy wywnioskować, że *the village* nazywa się Marygreen, a *the schoolmaster* jest czy raczej był nauczycielem w tej wsi. „Używamy tu więcej, niż po prostu tekst, żeby ustalić referentów; autor oczekuje, że my rozdzielimy z nim świat, niezależny od tekstu, z typowymi wioskami i ich mieszkańcami (*everybody*), ich nauczycielami i młyniarzami” [McCarthy].

Porównajmy np. jak ów efekt stylistyczny może być przekazany w języku ukraińskim:

Шкільний вчитель від'їжджав із села, і виглядало, що всі через це сумують. Мірошник з Крескомб позичив йому малого воза з конем, щоб той міг завезти свої речі до міста його призначення, що знаходилося за двадцять миль звідси, що вже свідчило про суттєву вагу ефекту відїзду вчителя (tłumaczenie robocze, nasze – NK).

¹²⁵ Definicję katafory i egzefory podaliśmy w części teoretycznej.

Jak widać, jedynym i raczej nie do końca jednoznacznym sposobem przekazania efektu egzoforycznego jest użycie szyku zdaniowego. Por. *Із села від'їжджав шкільний вчитель*, które dawałoby efekt rematyczny w stosunku do podmiotu, a nie orzeczenia, jak to jest w przypadku poprzedniego zdania. Nie mamy możliwości jednak przekazać jednocześnie te same informacje o drugiej frazie nominalnej w tym samym zdaniu – *села*.

Mamy w tym przypadku do czynienia z reproduktywnym rejestrem mowy, zgodnie z klasyfikacją Zolotowej, którego funkcją jest bezpośrednio, postrzegalne za pomocą zmysłów w konkretnej trwałości czy kolejności zmiany czynów, stanów, znajdując się rzeczywiście albo w wyobraźni w jednej czasoprzestrzeni z opisywanymi czynnościami, jest odtworzenie (reprodukcja) obserwacji [Zolotowa et al. 1998, 29], por. także opis rejestrów niżej.

IV.3 Ujęcie pragmatyczne - rola nadawcy i odbiorcy wypowiedzi

*'When I use a word, 'Humpty Dumpty said in a
rather scornful tone,
'it means just what I choose it to mean – neither
more nor less.'*
Lewis Carroll

David Nunan [1995] pisze o zjawisku **ciężaru referencyjnego** (ang. *referential burden*), związanym z ilością określonych fraz nominalnych na odcinek dyskursu, które w miarę kumulacji utrudniają rozumienie tekstu. Obserwujemy czasami to zjawisko w porozumiewaniu się codziennym. Związane ono jest z poziomem kompetencji komunikacyjnej mówiącego.

Przeciążenie referencyjne jest związane nie tylko z proporcjonalnym stosunkiem wyrażeń określonych do wyrażeń nieokreślonych w wypowiedzi lub tekście, ale także i z różnym stopniem znajomości mówiącego i odbiorcy z przedmiotem wypowiedzi, i być może najbardziej z tym, jak mówiący w swoich wypowiedziach dostosowuje się do stanu wiedzy odbiorcy na temat obiektów wypowiedzi. Stan wiedzy rozumiemy tutaj w uproszczeniu – jako dodatni, jeżeli odbiorca jest w stanie skojarzyć konkretny przedmiot, o którym mowa, od razu przy pierwszej wzmiance o nim, oraz ujemny, jeżeli odbiorca potrzebuje najpierw zapoznania się z samym faktem istnienia owego przedmiotu wypowiedzi, a dopiero potem może posługiwać się nim jako tematem (w sensie tematyczno-rematycznej struktury wypowiedzi). Jeśli poziom wiedzy mówiącego i odbiorcy bardzo się różni, to w zależności od zdolności komunikacyjnych mówiącego czy ich braku, wypowiedź może, chociaż i niekoniecznie, być

przeciążona referencyjnie dla odbiorcy. Możliwa jest też sytuacja odwrotna, kiedy mówiący nie docenia faktycznego stanu wiedzy odbiorcy, wtedy mamy sytuację z nadmiarem informacji. W obu przypadkach dochodzi do naruszenia maksym ilości Grice’a, które brzmią:

1. Wypowiedź powinna być na tyle informacyjna, na ile jest to potrzebne (dla celów tej konkretnej rozmowy)
2. Wypowiedź nie powinna być bardziej informacyjna, niż jest to potrzebne [Grice 1975, 45-46].

Przeciążenie referencyjne następuje wtedy, kiedy fraza nominalna jest przedstawiana odbiorcy jako określona przy braku jakiejkolwiek wiedzy odbiorcy na temat istnienia omawianego przedmiotu.

Por. rozmowę dwóch przyjaciółek, które ostatnio nie zbyt często kontaktują się i mieszkają w różnych miastach od kilku lat.

Ukr. A: *Тu зможеш поїхати з нами на море в серпні?*

B: *Так, якщо Магда мене замінить на пару днів.*

B: *Шо за Магда?*

A: *Та, працює зі мною.*

Pol. A: *Czy będziesz mogła pojechać z nami nad morze w sierpniu?*

B: *Tak, jeśli Magda mnie zastąpi na parę dni.*

A: *Kto to jest Magda?*

B: *No, pracuje ze mną.*

Efekt ciężaru referencyjnego można rozładować za pomocą użycia następującej deskrypcji określonej w odpowiedzi B: *Так, якщо дівчина, яка працює зі мною, замінить мене на пару днів.*

Zaimki *ty*, *my* są zdefiniowane resursowo. Natomiast *Magda* – jest obiektem jednostkowym dla A, i egzystencjalnym dla B, odbierana jako „jakaś osoba ludzka rodzaju żeńskiego, która ma na imię Magda”. Imię w danym przypadku nie przekazuje żadnych istotnych informacji. Ukraińskie *що за* + *N* odpowiada ang. *what kind of* + *N*, niem. *was fuer ein* + *N*, pol. *co za* + *N* i wprowadza frazę nominalną o kwantyfikacji egzystencjalnej. Dopiero ostatnie określenie *N*, *котра працює зі мною* zmienia status określonościowy referenta.

Taki rodzaj komunikacji nie spełnia do końca swej najważniejszej funkcji – wymiany informacją, ponieważ ciągle mamy nieodpowiedność kwantyfikacji dla obu uczestników rozmowy, które wcale nie jest spowodowane brakiem środków formalnych językowych. Można odnieść wrażenie, że ta osoba rozmawia sama ze sobą, ani wykraczając za granice własnego świata, ani wpuszczając do niego interlokutorów. Takie zjawisko tłumaczymy

specyfiką indywidualnego stylu komunikacyjnego. Wiążemy go również z wiekowymi charakterystykami uczestników rozmowy. Z danych psychologii wieku wiemy, że małe dziecko nie rozróżnia swego świata od światów innych ludzi. W rozmowach z małymi dziećmi często nie używa się zaimków osobowych. Zwracano się często do nich w trzeciej osobie, rodzice też wobec siebie używają nie pierwszej, lecz też trzeciej osoby: *Мama покладе дитину запар снаму* zamiast *Я поклады тебе запар снаму*, itd.

Oksana Zabuzhko w jednym ze swoich esejów kulturowo-filozoficznych wspomina o pewnej starszej kobiecie z karpackiej wioski, która gościowi z miasta ciągle starała się powiedzieć jakieś wiadomości o Miśku z Zamagorowa (sąsiednia wioska), będąc widocznie przekonana, że nie ma na świecie człowieka, który nie wie o istnieniu tego Miśka.

Wobec tego, możemy mówić o subiektywnym charakterze określoności. Oczywiście, że zjawisko to jest ściśle związane z procesem poznania i możliwościami pamięci ludzkiej, odległości czasowej między powracaniem do denotatu i ewentualnie innymi faktorem, por. też [Bień 1986, 1990].

Jednocześnie rozumiemy, że mając świadomość zjawiska ciężaru referencyjnego, albo przynajmniej na poziomie podświadomym, intuicyjnym, czyli w wypadku zawodowych użytkowników języka – pisarzy i dziennikarzy – autor może świadomie naładowywać czy rozładowywać ten ciężar, żeby móc osiągnąć efekt, do którego dąży.

Tutaj wychodzimy już na poziom dyskursu w sensie używanym przez Nunana, czyli o interpretacji zdarzenia komunikacyjnego w kontekście.

Wydaje się zasadnym wprowadzenie jeszcze kilku terminów z [Woods, 27]. Wypowiedź (ang. *utterance*) może być widziana w sposób uproszczony – jako informacja (*information*) albo jako struktura złożona – przesłanie (*message*). Informacja jest prostym szczegółem komunikacji i może być wysyłana z błędami. Przesłanie przekazuje o wiele więcej. Przesłanie składa się z :

- informacji, które chcemy przekazać
- akcentowanie uwagi na czymś
- nasz stosunek do informacji
- nasz stosunek do adresata

Pierwszy element tej struktury – informacje, które chcemy przekazać, komentarza nie wymaga. Akcentowanie uwagi jest związane z tematyczno-rematyczną strukturą zdania i z różnorodnymi sposobami podkreślenia wybranych elementów zdania.

Stosunek do adresata i przekazywanej treści wydaje się być istotnym w przypadku wiadomości prasowych. Wprowadzimy tutaj pojęcie **rozładowania ciężaru referencyjnego**,

które jest związane bardziej z kwantyfikacją psychologiczną, niż rzeczywistą. Używając rodzajników nieokreślonych, dziennikarz jakby tłumaczy się przed czytelnikiem za ewentualny ciężar referencyjny. Rodzajnik nieokreślony funkcjonuje jako zwrot egzystencjalny *there is/are an X, and what happened to it is Y*/"istnieje/istnieją X, i z nim się wydarzyło Y.

Ta technika jest podobna do tego, co w gramatyce komunikacyjnej języka angielskiego nazywają „ratowanie oblicza/twarzy” (ang. *face-saving*). Opisuje ona zjawisko szczególnie specyficzne dla mentalności brytyjskiej, kiedy bojąc się dostać odrzucenie np. zapraszając kogoś gdzieś, mówiący celowo formułuje wypowiedź w sposób niejednoznaczny, który można zinterpretować zarówno jako stwierdzenie, tak i jako zaproszenie. Np. Zamiast zapytać wprost *Czy pójdziesz ze mną do kina?* albo *Zapraszam cię do kina*, powie się zazwyczaj *Dzisiaj pokazują bardzo ciekawy film*. Podobieństwo jest nieco luźne, i polega na pewnej swobodzie odbiorcy w tłumaczeniu i w reakcji na tę wypowiedź. Dlatego obydwa przypadki są wariantami/alternatywami bardziej uprzejmymi ich neutralnych odpowiedników.

Kiedy mówimy o większym stopniu swobody odbiorcy, to idzie o następnych znaczeniach modalnych:

W gazetach: „czytelnik nie musi tego wiedzieć, chociaż zazwyczaj to jest przedstawiane jako coś, co wszyscy wiedzą, ale my uważamy, że takie podejście mogłoby obrazić czytelnika, i dlatego musimy najpierw wprowadzić czytelnika w kurs sprawy”.

W zaproszeniu: „Tym, że mówię ci o filmie, sugeruje, że bardzo bym sobie życzył twego towarzystwa, ale nie wykluczam, że ty możesz być albo zbyt zajęty/a albo po prostu nie mieć chęci do mego towarzystwa i przy tym będziesz się męczyć, wymyślając powody do odmówienia. Żeby uwolnić cię od potrzeby kłamstwa, zagrajmy w taką grę, że w wypadku czego udamy, że to było zwykłe stwierdzenie”.

Na poziomie zawodowego użycia języka efekt rozładowania ciężaru referencyjnego często obserwujemy w prasie. Przykłady, które przedstawiamy niżej, pochodzą z „The Wall Street Journal” za 21.10.2002.

Ang. *Earnings **jumped** at 3M in the third quarter, **rising** 3,8% as an 8.8% increase in sales abroad **offset** a flat performance in the U.S.*

Pol. *Zarobki wzrosły o 3 miliony w trzecim kwartale, zwiększając się o 3,8%, kiedy zwiększenie sprzedaży za granicą o 8,8 % zrównoważyło niskie wyniki działalności gospodarczej w Stanach.*

Przysłówki o semantyce konkretnej, określonej, używane w tej wiadomości (*at 3M, in the third quarter, 8.8%, in sales abroad* (chodzi wciąż o trzecim kwartale – N. K.), *in the U.S.*) wskazują na określoność frazy werbalnej *jumped, offset*. Co do frazy nominalnej, to dość niezwykłym wydaje się tu użycie rodzajnika nieokreślonego przy *flat performance in the U.S.* Semantyka czasownika *offset* (zrównoważyć), mieści w sobie referencje anaforyczne – coś może być zrównoważone tylko wtedy, kiedy przed tym zajmowało pozycję inną, niż neutralna, a więc, istniało wcześniej. Tłumaczenie semantyki leksykalnej *offset* w [OALD, 804] jest następujące: „to compensate for sth, to balance sth.” Jako przykład użycia podaje się zdanie: *We had to put up prices to offset the increased cost of materials.* Widzimy, że został użyty w analogicznym przypadku dopełnienia rodzajnik określony.

Cała dystrybucja *a flat performance* miałaby zabezpieczyć określenie wystarczające, żeby traktować jego jako jednostkowe. Jakie mogą być przyczyny braku użycia sugerowanego przez kontekst rodzajnika określonego?

Po pierwsze, jak już wspomnieliśmy wyżej, może to być stosunek do adresata; czyli czytelnik jakoby nie jest zobowiązany wiedzieć, co się działo w amerykańskiej gospodarce na ogół przez poprzednie trzy miesiące.

Po drugie, może to być stosunek do informacji, ponieważ *performance* jest scharakteryzowana negatywnie, a nawet eufemistycznie: *flat* znaczy *równy*, czyli nie ma wzrostu, chociaż z kontekstu wnioskujemy, że był to raczej spadek. Autor, więc, z pewnych przyczyn nie chce akcentować uwagi na tym zjawisku, i używa rodzajnika nieokreślonego, którego równoległym znaczeniem jest jeszcze „nie mający znaczenia”.

Podobną sytuację mamy w następnym tekście:

ang. *A key measure of future economic activity **fell** in September, **pulled down by** the stock market's gyrations and continued job cuts. The Conference Board's index of leading indicators fell 0.2% to 11.6.*

The stock market's gyrations and continued job cuts (pol. zakłócenia na rynku akcji oraz kolejne/ trwale zwolnienia z pracy), które są reumatycznie używane w tekście, podane jako przyczyna spadania *miary kluczowej przyszłej działalności gospodarczej*, mają być czytelnikom znajome. Natomiast owa *miara*, za którą rzekomo się śledzi w wiadomościach, jakoż ma charakter zmienny – sądząc z frazy przysłówkowej *in September*, jest podana jako egzystencjalna. Znowu mamy wiadomość o charakterze raczej nie cieszącym. Znowu znaczenie modalne góruje nad tym określonościowym.

Ang. *Authorities searching for the Washington-area sniper said they received a reply to their plea to be contacted by the person who left a message near the latest shooting. Meanwhile, police in Virginia surrounded a light-colored van.*

Pol. *Władze, które szukają snajpera z regionu Washingtonu, powiedziały, że one otrzymały odpowiedzi na ich prośbę o kontakt przez osobę, która zostawiła wiadomość w pobliżu miejsca ostatniego strzelania. Tym czasem policja Wirgińska otoczyła jakąś ciężarówkę jasnego koloru.*

W tej wiadomości uwagę przywołuje ostatnia fraza nominalna *a light coloured van*. Obecność rodzajnika określonego służyłaby celom kohezji tekstu, zapelniając referencje egzoforyczną. To wydaje się logicznym ze względu na to, że oczekuje się znajomość czytelnika ze *snajperem, osobą, która zostawiła wiadomość* itd. Kohezja formalna zapelnia się poprzez czasową synchronizację *meanwhile*. Użycie rodzajnika nieokreślonego zaś może być wytłumaczone jedynie wątpliwością autora o to, czy policja w końcu znalazła właściwą ciężarówkę.

Analiza przeglądu wiadomości światowych politycznych z tygodnika „The Economist” z 16.XI.2002 pozwala przedstawić niektóre wyrażenia, które implikują ten czy inny rodzaj kwantyfikacji logicznej. Podział na właściwe wyrażenia jednostkowe i egzystencjalne (ogólne nie są wcale charakterystyczne dla języka wiadomości) robimy na podstawie kontekstu: kwantyfikacja wyrażen dystrybucyjnych współrzędnych oraz ich znaczenia leksykalnego.

Wyrażenia, które implikują coś nowego: *announce, acquire (otrzymać), struck a deal (zawierać umowę), face a wave of sth/ a famine (napotkać).*

Wyrażenia z implikacją wcześniej wspomnianego przedmiotu: *accept (the resolution), reject (the idea), reoccupy (the West Bank city), postpone (an election), offset (a flat performance), confess to doing sth* (ten wyraz sugeruje fakt, który jest znany zeznającemu się, a nie znany na pewno odbiorcy).

Zakłócenia w używaniu należytnej formy określonościowej – rodzajnika – możemy wytłumaczyć nacechowaniem modalnym. Inaczej mówiąc, nadawca cechuje kwanty informacyjne, dzieląc je na to: co jest ważne/ nie ważne; co jest przyjemne dla nadawcy/ nie przyjemne; co jest pewne/ w co wątpimy.

Podsumowując, powiemy, że przy wyznaczaniu kwantyfikacji ważną jest nie tylko logiczna analiza zdania, ale także ujęcie pragmatycznej strony wypowiedzi. Pragmatyka z większym trudem nadaje się do formalizacji, ale przynajmniej świadomość efektu pragmatycznego

pozwała nam mniej rygorystycznie podchodzić do reguł kwantyfikacji, szukając rozwiązania absolutnego.

IV.4 Gatunki tekstu i rejestry komunikatywne a kwantyfikacja

Jak pokazują przykłady synonimów Zołotowej (por. rozdział II), zdanie często jest wieloznaczne, również pod względem określoności. Dlatego warto jest brać pod uwagę większy kontekst, tym bardziej, że nasze obserwacje świadczą, że kategoria określoności może też być cechą charakterystyczną pewnych gatunków (stylów) językowych.

Zróznicowanie stylistyczne służy stosowaniu języka w różnych sytuacjach życiowych. Styl naukowy z reguły opisuje świat na bardziej abstrakcyjnym poziomie, niż komunikacja codzienna, która skupia się na konkretnych faktach życiowych. Dlatego w pierwszym przypadku statystycznie przeważa kwantyfikacja ogólna oraz generyczna dla frazy nominalnej, w drugim zaś uogólnienia są rzadkie i przeważa kwantyfikacja jednostkowa. Kwantyfikacja egzystencjalna zazwyczaj jest stosowana jako swoiste wprowadzenie w stan rzeczy, jednorazowo, raczej też w komunikacji codziennej albo literaturze pięknej – później odwołuje się do wprowadzonych pojęć za pomocą anafory.

Tradycyjne pojęcie stylu nie jest wystarczająco precyzyjne, ponieważ przeważająca ilość tekstów języka naturalnego nie należy do jakiegokolwiek stylu w czystej postaci, zazwyczaj są to teksty z użyciem stylów mieszanych, albo z dodawaniem elementów innego stylu. To uniemożliwia praktyczne powiązanie kategorii określoności z pojęciem stylu.

Bardziej precyzyjnym i przez to łatwiej identyfikowalnym i lepiej nadającym się do formalizacji jest pojęcie rejestru komunikacyjnego. Rejestr komunikacyjny jest odpowiednikiem szerszego kontekstu, który pozwala zidentyfikować zakres kwantyfikacji. Lingwistyczne osobliwości różnych rejestrów zostały opisane w gramatyce Zołotowej. Będziemy je częściowo demonstrować niżej przy opisie poszczególnych rejestrów.

Tendencje tradycyjnie rozumianego stylu naukowego do uogólnień i związanego z nimi użycia kwantyfikacji ogólnej zarówno na poziomie frazy nominalnej, jak i frazy werbalnej, mogą być potwierdzone statystycznie i są związane z użyciem tego samego rejestru komunikacyjnego. Z kolei styl wiadomości prasowych preferuje kwantyfikację jednostkową,

ponieważ opisuje pojedyncze zdarzenia. Trudniej jest określić preferowany typ kwantyfikacji w literaturze pięknej, ponieważ łączą się w niej wszystkie możliwe rejestry.

Rejestry komunikatywne przedstawimy niżej na przykładzie odcinków dyskursu, opisujących tę samą sytuację z rzeczywistości.

IV.4.1 Rejestr reproduktywny

Ang.¹²⁶

J. *Oh, **this** is beautiful!*

R. *Oh, yes, **that**'s right.*

J. *Is **that** how **you**...**you** wanted **it** hard boiled, didn't **you**?*

R. *Yes, **that**'s what **I** call hard.*

J. *Well, do **you** want to have **this one**?*

R. *No, **you** have **that one**, 'cause **this one** must be harder, mustn't **it**?*

J. *Doesn't necessarily follow.*

F. *Yes, surely **it**...oh, **you**'re right...**it** doesn't.*

J. *Depends **which one** went in first.*

R. *Yes, **you**'re right, well look, in a minute **we**'ll know.*

Pol.¹²⁷

J. *O, to jest piękne!*

R. *O tak, zgadza się.*

J. *Czy to jest tak jak ty...chciałeś żeby było ugotowane, co?*

R. *Tak, to właśnie nazywam na twardo.*

J. *A chcesz to?*

R. *Nie, to dla ciebie, bo to chyba jest twardsze, co?*

J. *Nie koniecznie wynika.*

F. *No tak, naprawdę...masz rację...nie musi.*

J. *Zależy które weszło pierwsze.*

R. *Tak, masz rację, no zobacz, za chwilę będziemy wiedzieć.*

¹²⁶ Dialog wraz z jego interpretacją pochodzi z [Nunan 1993].

¹²⁷ Tłumaczenie robocze, nasze – NK.

W przedstawionym przykładzie, oprócz wiodącego rejestru reproduktywnego obserwujemy elementy rejestru reaktywnego i woluntarywnego. Rejestr **reaktywny**, który wyraża reakcję oceniającą mówiącego (*that's right; yes*) [Zołotowa et al., 33], nie tworzy tekstów dłuższych i na większą skalę jest łączony z reproduktywnym. Używając terminów stereolingwistyki (por. rozdział II), rejestr reaktywny jest najbliższy do naszej somy. Zatem, zarówno fraza nominalna, jak i fraza werbalna w takim przedstawieniu jest skwantyfikowana jednostkowo. Rejestr **woluntarywny** przekazuje zachęcenie do działania (*well look*) i też najczęściej łączy się z rejestrem reproduktywnym.

Dialog jest fragmentem rozmowy trzech przyjaciół na wycieczce, którzy gotują jajka na śniadanie. Dla uczestników tego aktu komunikacyjnego problemów z określaniem przedmiotów nie wynika, ponieważ korzystają oni ze środków ekstralingwistycznych, jako (przypuszczamy wskazanie ręką, kierunek wzroku, oraz samym przebywaniem w miejscu i czasie sytuacji, a więc posługują się ograniczoną ilością przedmiotów – ewentualnych obiektów odniesienia się). Natomiast dla czytelnika dialogu wiele pozostaje do zrozumienia. Dla kogoś, kto usłyszy podobną rozmowę nie będąc bezpośrednim obserwatorem sytuacji, może ona zostać zinterpretowana przynajmniej na kilka różnych sposobów. Jedynym słowem, które może nas odnieść do sytuacji „kulinarnej”, jest *boiled* (ugotowany).

Taki opis należy do rejestru reproduktywnego z elementami reaktywnego według klasyfikacji Zołotowej.

Rejestr **reproduktywny** według [Sidorowa 2002] ma następujące charakterystyki:

Konkretność semantyki predykatów i lokalizatorów czasoprzestrzennych; wypełnienie przestrzeni przedmiotowymi szczegółami oraz obserwowalnymi cechami przedmiotów i zjawisk, czasoprzestrzenna orientacja w stosunku do obserwatora, ograniczoność pola percepcji możliwościami percepcji ludzkiej, antropomorficzna perspektywa obserwacji, dynamiczny rozwój zdarzeń, brak znaczących przerw w łańcuchu zdarzeń i czasie percepcji, względnie niewielki „krok” między zdarzeniami, konkretna referencja nazw¹²⁸, połączenie iteratywnych zdarzeń w jedną „porcję” obserwacji.

Rejestr reproduktywny przeważa w komunikacji codziennej i wraz z woluntarywnym i reaktywnym jest głównym rejestrem w komunikacji dzieci. Dobrze to widać na przykładzie

¹²⁸ Podkreślenie nasze – NK.

piosenek dla dzieci, gdzie przedmioty od razu są wprowadzane do dyskursu jako określone. Takie podejście zakłada, że przedmioty, o których mowa, znajdują się w zasięgu percepcji odbiorcy.

Ang. *Black sheep, have you any wool?*

Yes sir, three bags full.

One for the master,

one for the dame,

And one for the little boy,

who lives down the lane.

Hickory-dickory-dock

The mouse ran up the clock.

The clock struck one,

the mouse ran down.

Hickory-dickory-dock.

Ten green bottles standing on the wall...

and if one green bottle should accidentally fall,

there'll be nine green bottles standing on the wall.

Autorzy [Zołotowa et al. 1998] zaznaczają, że istotną cechą reproduktywności tekstu jest istnienie w nim predykatów percepcji, które nazywają sposób, w jaki opisane zdarzenie lub stan został zaobserwowany. W rozdziale o określoności form werbalnych już pisaliśmy o użyciu form teraźniejszych w znaczeniu przeszłym – takie użycie zawsze daje kwantyfikację jednostkową i jest przejawem rejestru reproduktywnego. Jeszcze jednym sposobem na wyabstrahowanie się od formy temporalnej jest użycie rzeczowników odczasownikowych, zarówno perceptywnych, jak i zdarzeniowych. W języku potocznym one też są używane dla dynamizacji przekazu, np., *глядь, гульк, зирк*, często z partykulą *аж*:

ukr. *Аж зирк – на зустріч іде циган...* (UPM).

Наша кішка – в ліжку скік! (Natalia Zabiła).

А я теє зайченятко – хап за хвіст! (Iwan Nechoda).

Олень знову стук та стук. (Dmytro Pawłyczko).

Podobnym środkiem przekazywania jednostkowości i budowania rejestru reproduktywnego w ukraińskim jest użycie formy bezokolicznika, która jest skrótem od konstrukcji ze zgramatykalizowanymi czasownikami donatywnymi *давай, взявся* (dać w formie imperativus albo *wziąć* w formie dokonanej czasu przeszłego):

Forma pełna:

ukr. *Давай ми і вздовж і впоперек буряни знищувати* (UPM).

Forma pełna z rzeczownikiem odczasownikowym:

А лисичка як узялася до страви – лизь та лизь гарненько язиком, поки сама всю тарілку чистенько не вилизала (z bajki).

Forma eliptyczna:

ukr. *Цап крутнувся, зіп'явся на дибки, І... тикать, задравиш хвіст* (Stepan Olijnyk).

Właściwie mówiąc, środkiem przekazywania jednostkowości frazy werbalnej jest w tym przypadku cały rejestr komunikacyjny, aczkolwiek stosuje on unikalne środki językowe, które możemy uznać za sygnalizujące jednostkowość (rezerwują miejsce dla jednostkowości frazy werbalnej). Warto zaznaczyć, że możliwe jest użycie w tych zdaniach mocnych środków kwantyfikacji ogólnej, np. *ностішно, цілий час*, które przekształcają zdania na ogólne. Wtedy jednak już nie mamy do czynienia z rejestrem reproduktywnym tylko z informatywnym bądź generatywnym.

IV.4.2 Rejestr informatywny

Na początek przedstawimy poprzednio opisywaną sytuację jako relację osoby, która obserwowała ją bezpośrednio:

ang. *Fran, Jim and Ros went away together one Easter holiday weekend. They spent the first night in a holiday cabin they had rented. In the morning, having slept well, they got up and prepared breakfast in the tiny kitchen.*

Ros and Jim both decided to have a boiled egg, while Fran, who didn't like eggs, settled simply for a toasted Easter bun and coffee. The breakfast preparations proceeded very cordially, though some confusion was caused by the fact that Ros placed the two eggs in the boiling water at different times. Subsequently, she was not able to tell which egg had been in the water longer, though she particularly wanted a hard-boiled egg herself.

*Ros removed one egg from the saucepan in which it was cooking and gave it to Jim **who discovered it was quite hard. Ros concluded that the other egg must be hard too, though as Jim pointed out, she had no reason to believe this, since there was no way of knowing which egg had been placed in the water first.** The matter was only resolved when the removal of the second egg from the water revealed that it was as hard as the first egg.*

Pol. *Fran, Jim i Ros wyjechali razem na weekend wielkanocny. Pierwszą noc spędzili w wynajętym domku wypoczynkowym. Rano, po dobrym śnie, wstali i gotowali śniadanie w małej kuchni.*

Ros i Jim postanowili zjeść po jajku na twardo, a Fran, który nie lubił jajek, zdecydował się na wielkanocną bułkę z kawą. Przygotowanie śniadania odbywało się w ciepłej atmosferze, chociaż pewne zamieszanie powstało w związku z tym, że Ros wrzuciła dwa jajka do wrzącej wody w różny czas. W konsekwencji ona nie wiedziała które jajko było w wodzie dłużej, chociaż sama chciała właśnie jajko na twardo.

Ros wyjęła jedno jajko z garnka, gdzie ono się gotowało, i dała go Jimowi, który uznał, że ono już było na twardo. Ros wywnioskowała, że inne jajko też miało być już na twardo, chociaż, jak zaznaczył Jim, ona nie miała powodów, żeby tak mówić, ponieważ nie było możliwości wiedzieć które jajko zostało wrzucone do wody pierwsze. Sytuacja wyjaśniła się dopiero wtedy, kiedy wyjęcie drugiego jajka pokazało, że jest tak samo na twardo, jak i pierwsze.

(tłumaczenie robocze, nasze - NK).

Jak widać, konieczne było dość długie w porównaniu do samego dialogu wprowadzenie, żeby wystarczająco przedstawić sytuację czytelnikowi. Taki relacjonujący tekst, w odróżnieniu od wyżej podanego dialogu, bezpośrednio wyciętego „z życia”, jest już samowystarczającą jednostką komunikacyjną. Mieści on już różne odniesienia czasowe, więcej wyrażen modalnych, w tym warunkowość. Obserwujemy także różnice w kwantyfikacji logicznej.

Taki opis należy do rejestru informatywnego. Charakterystyka tego rejestru według Zołotowej jest następująca:

Ten rejestr przedstawia fakty, zdarzenia, własności, które nie są przywiązane do sytuacji obserwacji – mówiącego i jego czasoprzestrzeni. To jest sfera nie percepcji, wiedzy, otrzymanej albo w wyniku często wielokrotnych obserwacji, doświadczenia albo w wyniku operacji myślowych [Zołotowa et al. 1998, 29].

Jeśli porównywać dwa podane teksty, pierwsza rzecz, która wyraźnie odróżnia dialog od jego interpretacji, to zdecydowanie większa ilość zaimków wskazujących. Po drugie, zauważamy brak rzeczowników – nie ma potrzeby wprowadzania do dyskursu nazw, ponieważ z samej sytuacji jest oczywiste, o czym mowa. Po trzecie, są istotne różnice w strukturze tematyczno-rematycznej. Tematem rozmowy są jajka, rematami – sądy uczestników rozmowy o jajkach. Rozmowa faktycznie składa się z samych rematów o charakterze predykatywnym. Ze względu na bezpośrednie odniesienie się do przedmiotów rozmowy cały czas mamy do czynienia z określonymi frazami nominalnymi. Inaczej jest w przypadku tekstu – interpretacji dialogu. Wprowadzenie do zupełnie nowej dla nas sytuacji zawsze dokonuje się poprzez przedstawienie jej typu. Wprowadzenie to ma charakter egzystencjalny i służy jako obramienie do całego dalszego opisu. Dzięki temu obramieniu dalszy opis sytuacji i wszystkie

wzmianki przedmiotów, które do niej należą, mają punkt odniesienia i mogą już być kwantyfikowane jednostkowo¹²⁹.

Rejestr informatywny wiążemy przede wszystkim z literaturą piękną i wiadomościami medialnymi (w odróżnieniu od rozmów rzeczywistych – reaktywno-woluntarno-reproduktywnych oraz literatury naukowej – generatywnej).

Można uważać, że dominującym rodzajem kwantyfikacji w literaturze pięknej jest egzystencjalność w tym sensie, że zawsze wprowadza się jakieś fikcyjne postaci. Miejsce i czas nie koniecznie są zdefiniowane, często czytelnik patrzy zarówno na postaci bohaterów jak i na czasoprzestrzeń utworu w terminach „ktoś-gdzieś-kiedyś” nawet jeśli po początkowym wprowadzaniu wymienionych elementów autor zaczyna odwoływać się do nich używać językowych środków określoności. Czasami autor, chcąc stworzyć atmosferę bliskiej znajomości czytelnika i bohaterów opowieści od samego początku, udaje się do specjalnych zabiegów stylistycznych typu katafory, ale jest to już pewne przekroczenie normy.

W wiadomościach prasowych częściej mamy do czynienia z jednostkowością faktyczną, ponieważ powszechne w nich jest zjawisko egzefory.

IV.4.3 Rejestr generatywny (styl naukowy i naukowo-popularny)

Charakterystyka rejestru generatywnego:

Mówiący uogólnia informację, współodnosi ją z całym uniwersalnym doświadczeniem i podnosi się na najwyższy poziom abstrakcji nad czasem i miejscem zdarzenia. Często mają kształt aforyzmów, sentencji. Podmiotem występują generalizowane mnogości, klasy istot, przedmiotów albo procesy, zjawiska, pojęcia [Zołotowa et al. 1998, 30].

Ukr. *Чемність силі не шкодить.*

Сміх і плач в одному міху лежать.

Нема радощів без страждання

Совість – найкраща подушка.

Хто драбину тримає, винний так само, як і злодій.

Криве дерево горить так само, як і пряме.

¹²⁹ Przypominają się w związku z tym rozważania Jacoba Mey'a w [Mey 1994] o bardzo lubianym przez językoznawców zdaniu *The cat is on the mat*, często podawanego dla ilustracji opisów lingwistycznych bez żadnego kontekstu. Mey uważa, że takie użycie nie jest naturalne, ponieważ kot i dywanik są przedstawiane jako określone, natomiast czytelnik nie posiada żadnej wiedzy ani na temat kota, ani na temat dywanika.

Хто кривдить людей, той кривдить своїх дітей.

Zaliczamy tutaj wszystkie przykłady generyczności. W zależności od poziomu ścisłości opisu (nauki ścisłe – nauki humanitarne) jest to albo gatunkowość albo habitualność.

Przykłady z tekstów naukowo-popularnych (czasopismo „She”):

ang. *Scientists believe intuition is a mixture of conscious and unconscious processing of all the information you accumulate. A key component is the ability to read non-verbal clues, such as body language... Doing something physical, such as going for a run or washing the dishes, often produces intuitive flashes, because the thinking mind is engaged in a task and won't interrupt. Apparently, Albert Einstein – who credited some greatest inventions to intuition – used to come up with some of his best insights while shaving.*

Legend has it that the first president of Sony made decisions by pretending that each one was a piece of food. If he felt that it would give him indigestion, he would reject it.

Red is good when you need energy and enthusiasm.

A forgotten child symbolises the need to nurture your inner self.

Przykład tekstu edukacyjnego z [NCAE 123-124]:

ang. *60 % of families in the UK own their^f homes after borrowing money (known as mortgage) from a building society or bank. They have to make monthly repayments of the total sum^f (plus interest) for 20-25 years. People can usually borrow a sum equivalent to three times their annual salary^f, but need to put down a cash deposit of 10% of the purchase price^f. People in Britain tend to move house several times in their lives^f. The typical pattern is for a young couple to start as “first-time buyers” in a small flat or house, then move to a larger house when they^f have a family and, when the children^f have left home^f, to move into a smaller house or bungalow. Usually they move into other people's houses or into a new home that has been built in a new estate by a builder. Families in (the) lower income groups are more likely to live in rented accommodation, for example in a council house or flat.*

Moving home can be a stressful experience, only slightly less traumatic than a bereavement or divorce. Often the buyer and seller^f of a house are part of a “chain”, where the sale^f of one house depends on a whole series of strangers doing the same thing at the same time^f. If one deal falls through at the last moment, the whole chain^f breaks down and no one is able to move.

Oprócz egzefory *the UK (Britain)* pozostałe użycia określone są funkcjami semantycznymi (są podkreślone i zaznaczone przez ^f) od odpowiednich wytłuszczonych przez nas tutaj wyrazów. Jeśli abstrahować od funkcji semantycznych, widzimy, że tekst składa się z samych generalizacji. Wielokrotne użycia rodzajnika nieokreślonego nie dotyczą jednego niezdefiniowanego przedmiotu, którego dopiero zaczynamy poznawać, wprowadzając do dyskursu, lecz przedmiotu typowego. Fraza werbalna, predykując przedmiot typowy, jest habitualna (por. opis habitualności i reprezentatywności). Habitualność jest przekazywana

przez dość liczne, wydzielone przez nas na szaro, specyficzne wyrażenia habitualności oraz za pomocą użycia czasu Present Indefinite. Habitualność frazy werbalnej identyfikuje reprezentatywność frazy nominalnej.

Dany tekst jest zatem przykładem rejestru generatywnego w dość czystej postaci.

IV.4.4 Połączenie rejestrów

Problem z wyznaczaniem kwantyfikacji na poziomie tekstu jest związany z tym, że teksty mogą składać się z fragmentów w różnych rejestrach. Sidorowa [2002] opisuje efekt stylistyczny, wywołany umyślnym użyciem przez autora tekstu różnych rejestrów komunikacyjnych nawet w obrębie jednego akapitu:

рос. Солнце думало, что жизнью земли руководит оно. Вся человеческая жизнь рисовалась ему лишь воплощением энергии его лучей.. <....> Все, что делал полип или человек – было делом его, солнца, было его воплощенным лучом. Ум, знание, опыт, вера, как тело, питание, смерть – было лишь превращением его световой энергии.

Но маленький, страдавший насморком, зашитый в полосы материи на пуговках человек, защитившись от солнца, впустил лишь нужный пучок света по проволоке в запаянный стеклянный стаканчик, пробовал вершить свою жизнь по-своему. Он макал перо в чернила, писал, шептал, приказывал.

Из стоп исписанной бумаги создавались гекатомбы. По проволокам текли правда и ложь, месились и подогревались и создавали факт, мотив, причину, повод. Мозг человека боролся с солнцем, стараясь подчинить живущее мертвой воле. <....>

Солнце творило историю, человек писал к ней комментарий, но творцом истории считал себя. Поэтому он окружил себя стенами и не распахивал окон даже весной. <....>

Fraza nominalna *человек* (człowiek) ma różną kwantyfikację – gatunkową (pierwsze użycie), egzystencjalną (drugie) i jednostkową (trzecie i czwarte). Te różnice są realizowane poprzez przejścia między rejestrami, przy czym te przejścia (tzw. szwy) są zauważalne nie od razu. Cały tekst jest zbudowany w rejestrze generatywnym. Drugi akapit (wytluszczony) należy do rejestru reproduktywnego. W następnych akapitach powracamy do rejestru generatywnego, ale powtarzana fraza nominalna jest odbierana jako jednostkowa, należąca do rejestru reproduktywnego.

Czytelnik najpierw domyślnie interpretuje frazę nominalną zgodnie z wprowadzonym rejestrem, ale, zauważając niezgodność typu predykatu z zinterpretowaną przez siebie frazą

nominalną, predykowaną przez ten predykat, musi udać się do reinterpretacji. To zatrzymuje uwagę na tekście i zmusza do dłuższego zastanowienia się nad przekazywaną treścią. W podobny sposób działa mechanizm reklamy.

IV.4.5 Podsumowanie

Analiza tekstu za pomocą techniki rejestrowej zadziwiająco blisko nakłada się na rozgraniczenia środków, wyrażających różne rodzaje kwantyfikacji, które opisywaliśmy w poprzednich rozdziałach. Możemy zatem zakładać, że kwantyfikacja logiczna oraz poziom abstrakcji (rząd) predykatów są podstawowymi wyznacznikami w strukturze tekstu.

Powyższe obserwacje mogą być pomocne w prognozowaniu rodzaju kwantyfikacji w zależności od gatunku tekstu, który analizujemy. Oczywiście, wiele tekstów będzie łączyło w sobie różne rejestry. Szczególnie dotyczy to literatury pięknej, która jest najmniej poddana jakimkolwiek rygorystycznym regułom językowym, a nawet ma tendencję do naruszania wszystkich możliwych norm. Zresztą, dzięki takim naruszeniom możemy lepiej zdefiniować i opisać normę językową. Natomiast wiele tekstów specjalistycznych w mniejszym lub większym stopniu będą się trzymać tego samego rodzaju kwantyfikacji logicznej.

Faktor gatunku wydaje się być ważny, ponieważ tworzy pewne informacyjnie-kulturowe tło, z którym są związane oczekiwania czytelnika. Zdania, które nie są kwantyfikowane eksplicytnie i jednoznacznie, mogą być interpretowane pod względem kwantyfikacji przez czytelnika zgodnie z oczekiwaniami, determinowanymi gatunkiem odbieranej lektury. Takie podejście mogłoby także być pomocne przy próbach automatycznego wyznaczania kwantyfikacji.

ROZDZIAŁ V. Wnioski

Istniejące opisy kategorii określoności bazują na dwóch teoriach: teorii kwantyfikacji Russella i teorii referencji Strawsona, które podchodzą do tego zagadnienia z różnych stron. Dokonałmy wyboru na rzecz teorii kwantyfikacji, ponieważ uważamy, że za jej pomocą można opisać wszystkie istniejące sytuacje językowe, łącznie z tymi, które opisuje teoria referencji. Teoria referencji wiąże określoność z możliwością bezpośredniego odniesienia się do przedmiotu. Z punktu widzenia lingwistyki tekstu i teorii rejestrów komunikacyjnych referencja obejmuje tylko rejestr reproduktywny, który opisuje przedmioty oraz ich stany czy zdarzenia obserwowalne. Teoria kwantyfikacji pod określonością rozumie znaczenie jota-operatora, które nakłada warunek prawdziwości zdania dla jednego przedmiotu. Ten warunek jest definiowany przez deskrypcje określone. Znaczenie odniesienia się do przedmiotu można wyrazić za pomocą deskrypcji określonej „ten x, który mówiący widzi podczas wypowiedzi”, itd.

Znaczenie odniesienia się w tekście, czyli anafora, może być zdefiniowane za pomocą następującej deskrypcji określonej: „ten x, o którym była mowa przed chwilą (w poprzednim zdaniu)”.

W niniejszym opracowaniu pragnęliśmy w miarę szczegółowo opisać językowe środki przekazywania semantycznej kategorii określoności w języku ukraińskim w zestawieniu z językiem angielskim. Opieraliśmy się przy tym w znacznym stopniu na pracach Koseskiej-Toszewej, Roszki i Carlsona, które są pionierskie w danej dziedzinie.

Naszym celem była także dość szczegółowa analiza tych środków. Jest rzeczą oczywistą, że środków językowych wyrażających określoność, jest więcej, niż rodzajów określoności (kwantyfikacji). A zatem, różnią się one: po pierwsze – poziomem występowania wykładników językowych (składnia, morfologia, leksyka) a po drugie – przez różne znaczenia kwantyfikacyjne i nie kwantyfikacyjne. Te właśnie subtelności chcieliśmy pokazać w niniejszej pracy, głównie w celu umożliwienia **formalnego** zapisu znaczeń owych środków i ich analizy komputerowej.

Określoność czegokolwiek jest związana z wiedzą mówiącego, nieokreśloność zaś – z brakiem takiej wiedzy. A zatem określić jest trudniej, niż nie określić, ponieważ trzeba

znaleźć odpowiedni rodzaj wiedzy, która byłaby wystarczająca do budowania właściwej deskrypcji określonej. Niektóre ze sposobów określania próbowaliśmy przedstawić w tej rozprawie.

Realizacja językowa znaczenia nieokreśloności egzystencjalnej polega głównie na tym, że deklaruje się albo brak (dla mówiącego, a zatem i odbiorcy) odpowiedniego dla określenia rodzaju wiedzy albo nieistotność takiej wiedzy (wtedy mówiący może ją faktycznie posiadać, ale z pewnych względów nie chce ujawnić, być może tylko dlatego, żeby nie obciążać informacyjnie odbiorcy). Nieokreśloność ogólna jednoznacznie wskazuje, że dany warunek jest spełniony dla każdego elementu danego zbioru. Ogólność na poziomie frazy werbalnej polega na wskazaniu, że własność A „towarzyszy” każdemu pojawieniu się własności B.

Podstawowa różnica pomiędzy językami rodzajnikowymi i bezrodzajnikowymi polega na tym, że w przypadku pierwszych, mimo zawarcia potencjalnej określoności w znaczeniu leksykalnym niektórych jednostek wchodzących do składu kwantyfikowanej frazy nominalnej, jest ono wciąż eksplikowane za pomocą użycia odpowiednich form rodzajnikowych. W językach bezrodzajnikowych zaś wartość określonościowa jest domyślna w przypadku funkcji semantycznych, często jednak zdarzają się przypadki niedopowiedzenia kwantyfikacji w pozostałych sytuacjach. Jeśli rozróżnienie jest konieczne, to zamiast rodzajników określonych używa się środków alternatywnych – najczęściej zaimków wskazujących, dla których wyrażanie określoności jest funkcją wtórną.

V.1 Niedopowiedzenie kwantyfikacji

Niedopowiedzenie kwantyfikacji należy raczej do systemu językowego, niż jest zjawiskiem charakterystycznym dla poszczególnych języków, o czym świadczy możliwość niemal „bezbolesnego” przekładu zdań z niedopowiedzianą kwantyfikacją na inne języki. Znajdujemy dużo przykładów niedopowiedzenia (niejednoznaczności) kwantyfikacji zarówno w rodzajnikowym angielskim, jak i bezrodzajnikowym języku ukraińskim.

Możemy mówić o niedopowiedzeniu z jednej strony, z drugiej zaś – o **redundancji** kwantyfikacyjnej, np. w przypadkach, kiedy użycie funkcji semantycznej jednoznacznie określa przedmiot. W języku angielskim rodzajnik jest opuszczany w mniejszej ilości

przypadków, niż pozwala na to funkcja semantyczna. Wynikiem takiej redundancji są „techniczne” ograniczenia / wymagania na użycie tego czy innego typu rodzajnika.

Języki, które posiadają więcej środków wyrażenia kwantyfikacji (przeważnie rodzajnikowe), mogą ograniczać w niewielkim stopniu występowanie zjawiska niedopowiedzenia kwantyfikacji. Niemniej jednak, w każdym języku naturalnym jest dużo niedopowiedzeń (nie tylko kwantyfikacyjnych), co umożliwia m.in. powstawanie gier językowych. Zjawisko niedopowiedzenia kwantyfikacji zakresowej na poziomie frazy nominalnej i werbalnej, lub nieokreślonego zakresu odniesienia kwantyfikacji może powodować nieporozumienia i być w tym celu używane świadomie przez użytkowników języka w celu uniknięcia odpowiedzi lub zasugerowania odbiorcy błędnej interpretacji.

V.2 Fraza nominalna

W języku angielskim określoność we frazie nominalnej jest wyrażana za pomocą rodzajnika określonego. W języku ukraińskim jest ona wyrażana za pomocą zaimków wskazujących, określających zdań podrzędnych może także być zawarta w znaczeniach leksykalnych wyrazów. Częste jednak są przypadki braku eksplikacji kwantyfikacji, czyli jej niedopowiedzenia. Formalnie najbogatsza językowo jest egzystencjalność, nacechowana modalnie.

W odrębnej sytuacji językowej nazwa własna jest odbierana jednostkowo, co jest spowodowane wspomaganie informacji z kontekstu językowego i pozajęzykowego (deiksys). Pospolite nazwy przedmiotowe w konkretnej sytuacji również rozumiane są jednostkowo, jest to użycie nienacechowane. W sytuacjach z predykatami implikującymi egzystencjalność (*мати, існувати*) nienacechowane jest użycie egzystencjalne. W języku potocznym występuje forma *мої*, która funkcjonuje jak rodzajnik określony.

Kluczowe jest rozróżnianie środków oznaczających ilość i określoność, chociaż siłą rzeczy te znaczenia są powiązane, a zatem częściowo pokrywają się środki formalne, które je wyrażają. Istnieją ponadto restrykcje na niektóre rodzaje kwantyfikacji zakresowej, spowodowane znaczeniami ilościowymi. W literaturze przedmiotu ta różnica jest wyraźnie zaznaczona w pracach Koseskiej-Toszewej.

Nazwy własne w sensie logicznym – to uniwersalny środek określający, ponieważ określanie jest ich funkcją podstawową. Są one niezależne od punktu widzenia obserwatora.

Anaforę można potraktować jak szczególny przypadek deskrypcji określonej: „ten x, o którym przed chwilą (w poprzednim zdaniu) była mowa”; jest przykładem metadeskrypcji poprzez odniesienie się w tekście.

Wyrażenia ze środkami (zaimkami) wskazującymi: „ten x, który widzimy przed sobą (na który mówiący wskazuje ręką)”, należą do rejestru reproduktywnego (wspólna czasoprzestrzeń obserwatora i przedmiotów opisywanych).

Klasyczne deskrypcje określone zazwyczaj mają na celu identyfikację przedmiotu, który jest poza zasięgiem percepcji zmysłowej albo metapercepcji (poprzez tekst). Z tego powodu mogą mieć różne sposoby wyrażania i należeć do reproduktywnego albo informatywnego rejestru.

Rozróżnienie pomiędzy użyciem referencyjnym a atrybutywnym Donnellana można więc potraktować jak różnicę punktu widzenia. Przypomnijmy: jeśli wiemy, kto zabił Smitha, *the murderer of Smith* ma dla nas znaczenie referencyjne, jeżeli nie wiemy – atrybutywne.

Zbiory mogą być kwantyfikowane za pomocą tych samych środków językowych, co pojedyncze przedmioty. Często konstrukcje, które nazywają zbiory nie są formalnie odróżnialne od konstrukcji nazywających pojedyncze przedmioty. Odniesienia do zbiorów można sygnalizować wprost – za pomocą wyrażen *typ, rodzaj, gatunek* z rzeczownikiem, albo poprzez użycie specyficznych predykatów Generycznych, które nakładają restrykcje na łączenie się z nazwami przedmiotowymi i stosować te same środki kwantyfikujące.

Wyjątkowym jest zaimek *taki*, który przekazuje znaczenie takowości. Jest on złożony semantycznie, ponieważ kwantyfikuje jednostkowo przedmiot, który posiada jakąś własność, podobnie jednostkowo kwantyfikuje zbiór, wyodrębniony na podstawie tej własności, oraz egzystencjalnie kwantyfikuje element tego zbioru.

V.3 Fraza werbalna

Mówi się, że każdy czasownik ma swoją własną gramatykę. Nasze rozważania nad kwestiami czasu, aspektu i znaczenia leksykalnego czasowników potwierdzają tę tezę.

Znaczenie leksykalne czasowników

Zanim zaczniemy analizować formy gramatyczne pod względem kwantyfikacji, powinniśmy wyznaczyć typ znaczenia leksykalnego czasownika lub przymiotnika według klasyfikacji predykatów Carlsona (tutaj wyrazu ‘predykat’ używamy w odniesieniu do znaczenia, a ‘czasownik’ i ‘przymiotnik’ – w odniesieniu do formy, która go wyraża). Predykaty Generyczne łączą się ze zbiorami i nie są kwantyfikowalne. Predykaty Indywidualne mogą być kwantyfikowalne, jeżeli łączą się z nazwami zbiorów a nie są kwantyfikowalne (co można traktować jako czystą predykcję albo jednostkowość zbioru), jeżeli łączą się z nazwami przedmiotowymi. Predykaty Indywidualne (w połączeniu z podmiotami jednostkowymi lub egzystencjalnymi) nakładają ograniczenie na kwantyfikację egzystencjalną i ogólną. Większość przymiotników funkcjonuje jako predykaty Indywidualne, natomiast czasowników ściśle Indywidualnych (dotyczących teoretycznie jednego możliwego stanu w życiu człowieka) nie jest wiele. Większość czasowników opisuje długie okresy życia – związane z miejscem zamieszkania, wykonywanym zawodem, małżeństwem, itd. i jest jednostkowa tylko względnie. Niemniej jednak dla uproszczenia domyślnie traktujemy je jako Indywidualne, ponieważ ich interpretacja jako Scenicznych zwykle jest sygnalizowana dodatkowo wyrażeniami temporalnymi, użyciem w formie Continuous albo przeciwstawianiem ich wartości (*He is living in Amsterdam now, but earlier he used to live in London*).

Większość stanowią czasowniki Sceniczne, a zatem kwantyfikowalne. Kiedy są używane w pewnej gramatycznej formie temporalnej, w zależności od tego, czy dana forma bezpośrednio przywiązuje nazywaną czynność (stan/zdarzenie etc.) do stanu wypowiedzi czy nie, mogą zawierać już pewne predyspozycje (albo ograniczenia) do tego lub innego rodzaju kwantyfikacji.

Czasownikowe predykaty Sceniczne mogą być przeniesione do poziomu Indywidualnego za pomocą użycia jakiegokolwiek formy, wyrażającej habitualność, np. angielskiego aspektu

Indefinite albo odpowiedniego kwantyfikującego wyrażenia temporalnego *always, sometimes*, itd. Czasowniki percepcji *hear, see, taste, smell* nie mogą być używane w Continuous, chociaż ich znaczenie jest zasadniczo Sceniczne. Mogą być używane natomiast w Indefinite albo Perfect. Rozróżnienie między użyciem Scenicznym i Indywidualnym następuje zatem za pomocą środków kwantyfikujących. Na poziomie Indywidualnym mówi się zazwyczaj o zdolnościach percepcji, a nie faktach percepcji. Niektóre czasowniki nie mogą być używane w Continuous, ale chyba nie ma czasowników, które nie mogą być użyte w Indefinite.

Aspekt

Uniwersalne formy gramatyczne języka ukraińskiego – czas i aspekt, nie wykazują dokładnej odpowiedniości między żadną z tych form a użyciem tego czy innego rodzaju kwantyfikacji.

Pod względem gramatycznym, co można zobaczyć w testach na kompatybilność, istnieją pewne restrykcje na nieokreślone używanie frazy werbalnej za pomocą formy aspektu dokonanego. Zdanie **On zawsze coś napisał* jest niegramatyczne, bo zachodzi sprzeczność pomiędzy iteratywnością wyrażenia kwantyfikującego *zawsze*, przekazującego znaczenie kwantyfikacji ogólnej a jednostkowością formy dokonanej *napisał*. Natomiast formy niedokonane, np. *xodumь*, pozwalają na różne interpretacje kwantyfikacyjne.

Tak samo czasowniki angielskie, użyte w aspekcie Indefinite, mogą przedstawiać dowolny rodzaj kwantyfikacji. Natomiast pozostałe aspekty akcentują pewną stronę opisywanej czynności i przez to zwykle są używane z określoną frazą werbalną. Jest to jednak raczej restrykcja kognitywna, a nie ściśle gramatyczna. Z punktu widzenia gramatyki możemy mówić tylko o tendencjach (presuponowaniu). W języku angielskim nie ma formy podobnej do aspektu dokonanego w ukraińskim, która nakładałaby restrykcję na ogólność.

Formy temporalne

Jednostkowość frazy werbalnej jest w znacznym stopniu związana ze stanem wypowiedzi (momentem mówienia). Jeżeli opisywany stan albo zdarzenie znajdują się w jednoznacznej relacji do stanu wypowiedzi, to ten może pełnić dla nich rolę określającą. Angielska forma czasu teraźniejszego Present Continuous jest wykładnikiem określoności. Present Indefinite jest formą niejednoznaczną, zależy od znaczenia leksykalnego czasownika, czasami jest różnie interpretowana w zależności od rodzaju dyskursu – reportaże sportowe oraz znaczenie przeszłe „historyczne” zakładają jednostkowość frazy werbalnej. W przypadku użyć

czasowników Scenicznych w aspekcie Indefinite o określoności bądź nieokreśloności decydują wyrażenia temporalne.

Formy czasu przeszłego i przyszłego od niedokonanych czasowników Scenicznych są wieloznaczne i status kwantyfikacyjny frazy werbalnej ustalany jest na poziomie zdania, pod warunkiem, że są w nim wyeksplikowane odpowiednie wyrażenia kwantyfikujące.

Znaczenie perfektu, dzięki swojej złożonej strukturze, która łączy przeszłe zdarzenie z obecnym stanem, będącym jego bezpośrednim skutkiem (czy funkcją), także wyraża jednostkowość nazywanego stanu/zdarzenia.

Wyrażenia temporalne

Przez wyrażenia temporalne rozumiemy skróty myślowe do stanów i zdarzeń, opisujących ruch planet w systemie słonecznym. Ponieważ ten system jest stabilny (z punktu widzenia człowieka) i ruch jest cykliczny, a czas z kolei ma charakter liniowy (żaden moment nigdy nie jest powtarzany), to możemy polegać na tych zdarzeniach i stanach jako jednoznacznych środkach, określających inne stany i zdarzenia, jeżeli relacja między nimi a opisywanymi stanami i zdarzeniami jest jednoznaczna.

Aktionsarten

Rodzaje czynności są kategoriami semantycznymi, zawierającymi cechy, które mogą nakładać restrykcje na użycie niektórych rodzajów kwantyfikacji logicznej. Rodzaje rezultatywne i dystrybutywne presuponują jednostkowość frazy werbalnej, przy czym czasowniki dystrybutywne także zakładają ogólność przynajmniej jednego z ich argumentów. Czasowniki iteratywne presuponują kwantyfikację egzystencjalną i ogólną frazy werbalnej.

Rejestry komunikatywne

Rejestry reproduktywny, reaktywny, woluntynny rezerwują miejsce dla kwantyfikacji jednostkowej. Użycie rzeczowników dewerbatywnych w miejscu orzeczeń (bez oczekiwanej akomodacji rzeczownikowo-czasownikowej) jest typową charakterystyką rejestru reproduktywnego. Ponieważ na mocy definicji jest to zdarzenie obserwowane i natychmiast przekazywane dalej z miejsca obserwacji, zawsze są to przypadki jednostkowości frazy werbalnej.

Rejestr informatywny w największym stopniu stosuje kwantyfikację egzystencjalną zarówno na poziomie frazy nominalnej, jak i werbalnej.

Rejestr generatywny stosuje uogólnienia predykatów, zatem znajdziemy w takich tekstach wszystkie kategorie, opisane w rozdziale kwantyfikacji zbiorów (predykatów).

V.4 Określoność a statystyczne dane językowe

Język angielski

Nowoczesne technologie pozwalają na statystyczne potwierdzenia wysuwanych hipotez lingwistycznych. Z pewnym uproszczeniem (ze względu na brak semantycznie ujednoznacznionych danych), możemy stwierdzić, że w języku angielskim w porównaniu z ukraińskim określoność pełni niezwykle ważną rolę.

Z pierwszych 100 najczęściej spotykanych wyrazów tego języka według 100-milionowego Brytyjskiego Korpusu Narodowego (BNC)¹³⁰ 35 jest bezpośrednimi albo pośrednimi wyrażeniami kwantyfikacji frazy nominalnej, 8 – wyrażeniami określającymi miejsce, a 7 – wyrażeniami kwantyfikacji we frazie werbalnej. Łącznie stanowią one 50%, czyli dokładnie połowę najbardziej używanej setki słów.

W następnych 200 wyrazach listy wyrażenia kwantyfikacyjne pojawiają się już rzadziej – odpowiednio 51 (17%), 16 (ok. 6%) i 14 (ok. 5%) z pierwszych 300 wyrazów są wyrażeniami kwantyfikującymi, co łącznie stanowi już ok. 28%. Dane te zamieściliśmy w dodatku 22.

Według listy Adama Kilgarriffa wyrażenia określoności znacznie przewyższają wyrażenia nieokreśloności zarówno w różnorodności środków, jak i ilości użyć. Dla przykładu – użycie najczęstszego wyrazu angielskiego – rodzajnika *the* stanowi ponad 6% w korpusie, około 3 % wszystkich użyć – to wyraz „dopełniaczowy” *of* (który potraktowaliśmy w dodatku jako najbardziej powszechny sygnalizator funkcji semantycznej).

To potwierdzałoby naszą tezę o kognitywnej złożoności nieokreśloności w porównaniu z określonością.

Podobnie wygląda sytuacja ze stylem naukowym. Według wyliczeń Ahmada Khurshida [2005] rodzajnik określony stanowi 6,8% wszystkich użytych słów w Korpusie Medycyny Kryminalistycznej – Surrey Forensic Science Corpus (SFSC), liczącym 0,58 mln. słów, a rodzajnik nieokreślony – 2,4% użyć. Proporcje użyć rodzajnika określonego i nieokreślonego w SFSC i BNC są bardzo przybliżone do siebie. Natomiast widoczne jest częstsze użycie

¹³⁰ Lista frekwencyjna jest dostępna na stronie internetowej Adama Kilgarriffa: <http://www.kilgarriff.co.uk/bnc-readme.html#lemmatised>.

jakichkolwiek rodzajników w SFSC – według tegoż autora 6,2% wszystkich użyć słów w BNC – to rodzajnik *the*, 2,1% – rodzajnik *a*.

Te dane miałyby świadczyć, że język naukowy wymaga doprecyzowania kategorii określoności bardziej, niż język potoczny.

Język ukraiński

W przypadku języka ukraińskiego korzystaliśmy ze słowników frekwencyjnych języka potocznego i języka naukowego Sołomiji Buk – [Buk 2006a i 2006b].

Z listy frekwencyjnej, zawierającej 3000 najbardziej używanych wyrazów języka potocznego, podobnie jak w przypadku BNC przejrzelśmy najpierw 100 najpopularniejszych. Dane rozdzieliliśmy na trzy tabele w zależności od rodzaju frazy kwantyfikowanej – zob. dodatek 23. W każdej tabeli po lewej stronie podajemy miejsce danego wyrazu w rankingu z 3000. Wyrażenia nieokreśloności zostały zaznaczone tłustą czcionką. Rozrzut wyrażen kwantyfikujących jest następujący: 30 – fraza nominalna, 10 – wyrażenia lokatywne, 4 – fraza werbalna, co łącznie daje 44% użyć ze 100 najczęstszych wyrazów. Dane te są bardzo bliskie wynikom dla języka angielskiego (50%).

W następnych 200 wyrazach listy, tak samo, jak i w przypadku języka angielskiego, wyrażen kwantyfikacyjnych jest mniej. Odpowiednio 38, 11 i 12 z pierwszych 300 wyrazów są wyrażeniami kwantyfikującymi, co łącznie stanowi już 61 wyrazów (ok. 21%).

Dane należy traktować jako przybliżone, ponieważ również nie były dezambiguowane. Niemożliwe ponadto jest wnioskowanie co do rankingu wyrażen złożonych, np. *весь час*, które wydaje się funkcjonować częściej, niż *завжди*.

Istnienie słownika frekwencyjnego stylu naukowego [Buk 2006a] pozwala dokonać paraleli między kwantyfikacją w języku potocznym i naukowym. Dane z obu słowników zamieszczamy w następującej tabeli (wyrazy częściej spotykane są zaznaczone na szaro):

Wyraz	miejsce w rankingu naukowy	miejsce w rankingu potoczny
<i>який</i>	8	31
<i>цей, сеї</i>	12	24
<i>той</i>	17	26

<i>такий</i>	25	25
<i>це</i>	72	11
<i>ми</i>	109	14
<i>я</i>	1242	1
<i>ти</i>	2756	4
<i>він</i>	19	13
<i>вони</i>	14	29
<i>вона</i>	37	20
<i>інший</i>	38	91
<i>будь-який</i>	447	544
<i>один</i>	52	39
<i>хтось</i>	-	191
<i>якийсь</i>	2420	87
<i>щось</i>	-	90
<i>ніщо</i>	-	64
<i>ніхто</i>	-	103
<i>кожний</i>	-	437
<i>кожен</i>	217	226
<i>завжди</i>	1133	112
<i>ніколи</i>	2756	123

Różnice między stylami, jak widać z danych tabeli, są bardzo istotne, co uzasadnia uwagę poświęconą gatunkom języka i rejestrów komunikacyjnych w poprzednim rozdziale.

W danych istotne jest o wiele częstsze użycie zaimków wskazujących w stylu naukowym – tak samo, jak w angielskim zwiększenie użycie rodzajnika określonego, powiększa ono precyzję kwantyfikacyjną w tekście. Tym samym tłumaczymy ilość pojawienia się *який*, które jest podstawą tworzenia deskrypcji określonych za pomocą zdań podrzędnych.

Użycie takózsamościowego *такий* jest jednakowe. Dobrze byłoby porównać to z sytuacją w angielskim, ale obecnie momencie nie mamy takiej możliwości.

Względnie częste użycie *ми* w porównaniu z innymi zaimkami osobowymi I i II osoby jest związane z konwencją stylu naukowego zakładającą użycie tego zaimka w odniesieniu do autora tekstu (oprócz większego zastosowania konstrukcji biernych).

Dla stylu naukowego niewłaściwe są wyrazy, które według terminologii Roszki oznaczają egzystencjalność, presuponującą jednostkowość: *хтось, якийсь, щось*. Tłumaczymy to wymogiem obiektywności tekstu naukowego i brakiem warstwy pragmatycznej.

Wyrazy *кожен, будь-який* są częstsze w stylu naukowym, niż w potocznym. Są one właściwymi wykładnikami kwantyfikacji logicznej – nie mają funkcji dodatkowych. Ponieważ kwantyfikowanie jest przede wszystkim operacją logiczną, jest rzeczą naturalną, że te wyrazy cechują styl naukowy.

Warto jeszcze zauważyć, że kwantyfikacja frazy werbalnej jest zjawiskiem o wiele rzadszym w stylu naukowym, niż języku potocznym. Być może w takich wypadkach ma miejsce przesunięcie na frazę nominalną (por. rozdział o kwantyfikacji zbiorów), co jest oznaką wyższego stopnia uogólnienia i cechuje styl naukowy.

Porównywanie statystyk

Różnica w 6% z pierwszych 100 słów i 7% z pierwszych 300 słów na korzyść języka angielskiego jest potwierdzeniem większego prawdopodobieństwa niedopowiedzeń kwantyfikacji w języku ukraińskim w porównaniu z angielskim.

Znamienny jest także fakt, że w drugiej setce najczęstszych wyrazów pojawia się prawie tyle samo nowych wyrazów kwantyfikujących angielskich co ukraińskich, odpowiednio: $6+8+7=21$ angielskich oraz $8+1+8=19$ ukraińskich.

Różnica w danych jest niewielka nawet przy tak różnych danych źródłowych – BNC jest korpusem w miarę zrównoważonym, przedstawiającym różne gatunki tekstów, natomiast [Buk 2006b] zawiera tylko wyrażenia języka potocznego. Biorąc pod uwagę fakt, że język naukowy w sposób bardziej jawny wyraża określoność w obu językach, możemy zakładać, że lista frekwencyjna korpusu języka ukraińskiego, zawierającego także i teksty naukowe, będzie miała inne charakterystyki ilościowe, być może bardziej przybliżone do BNC.

Ciekawe jest porównanie względnej częstotliwości wyrazów – ekwiwalentów tłumaczeniowych. W obu językach dane są przedstawione w procentach. Zaznaczamy na szaro dane, które są znacząco wyższe, niż ekwiwalenty w drugim języku.

angielski		ukraiński	
<i>the</i>	6,18	-	-
<i>this</i>	0,46	<i>цеї, сеї, уї, ci</i>	0,51

<i>these</i>	0,12		
<i>that</i>	0,38	<i>той, ті</i>	0,5
<i>those</i>	0,08		
<i>such</i>	0,1	<i>такий</i>	0,51
<i>a(n)</i>	2,18	-	
<i>any</i>	0,12	<i>будь-який</i>	0,01
<i>one</i>	0,086	<i>один</i>	0,33
<i>somebody</i>	0,007	<i>хтось</i>	0,05
<i>someone</i>	0,018		
<i>some</i>	0,17	<i>якийсь</i>	0,14
<i>something</i>	0,052	<i>щось</i>	0,13
<i>nothing</i>	0,034	<i>ніщо</i>	0,19
<i>no-one</i>	0,09	<i>ніхто</i>	0,11
<i>every</i>	0,040	<i>кожний</i>	0,02
<i>each</i>	0,061	<i>кожен</i>	0,04
<i>always</i>	0,046	<i>завжди</i>	0,09
<i>never</i>	0,05	<i>ніколи</i>	0,09

W opisie wykazanych środków próbowaliśmy pokazać, że ich ekwiwalentność tłumaczeniowa jest względna. Ale ogólnie rzecz biorąc, można wysnuć następujące wnioski: Brak rodzajnika określonego w ukraińskim jest częściowo kompensowany użyciem zaimka określonego *той*.

Ciekawą jest także przewaga użycia *this/these* nad *that/those* w angielskim, podczas gdy w ukraińskim ekwiwalentne użycia są prawie zrównoważone. Język angielski wydaje się bardziej skupiać się na rzeczach konkretnych, odbieranych bezpośrednio.

Natomiast fakt, że język ukraiński preferuje opisywać rzeczy jako nieokreślone jest potwierdzony większym użyciem form *хтось*, *щось*. Brak rodzajnika nieokreślonego jest kompensowany użyciem *один* (prawie czterokrotnie większym).

Ta różnica wydaje się być dość istotna a jej przyczyn należy chyba szukać w kulturze i mentalności narodowości – użytkowników obu języków.

Znaczenie takózsamości jest dużo bardziej uwydatnione w ukraińskim, niż w angielskim – różnica w częstotliwości jest pięciokrotna (*макуї* i *such*). Może to znaczyć, że język ukraiński bardziej zwraca uwagę na własności niż na konkretne przedmioty. To samo akcentowanie predykatów przejawia się także i na poziomie frazy werbalnej – ukraiński dwukrotnie bardziej niż angielski „lubi” kwantyfikować frazę werbalną (*always*, *never* vs *завжди*, *ніколи*), przy czym potwierdza to sytuacja odwrotna (*every*, *each* vs *кожний*, *кожен*). Nie można także wykluczyć czynnika dopowiedzenia za pomocą tych wyrażen

różnicy między znaczeniami wieloznacznej formy czasu teraźniejszego (w przeciwieństwie do angielskiego rozróżnienia na Present Indefinite i Present Continuous).

Większą ilość form zanegowanych w ukraińskim tłumaczymy zjawiskiem wielokrotnej negacji. Z tym też związana jest duża różnica w użyciu *any* i *будь-який* – w ukraińskim tej formie angielskiej odpowiadają także niektóre wyrażenia zanegowane. Trudno jest porównywać znaczenia słowa *żaden* – w obu językach istnieją na to formy złożone.

V.5 Nowe teoretycznie, metodologicznie i materiałowo opisane zagadnienia

Opracowanie nasze może wydawać się nieco niezrównoważone pod względem opisywanego materiału językowego. Jest to związane z nieproporcjonalną ilością istniejącej literatury przedmiotu z dużą przewagą na korzyść języka angielskiego. Próbowaliśmy jednak ten dostępny już materiał teoretyczny i językowy (CGEL) w miarę możliwości uporządkować i przedstawić w postaci ustrukturalizowanej, a nie po prostu jako kompilację danych.

Rozdział o kwantyfikacji zbiorów bazuje na często cytowanej przez nas pracy Grahama Katza i Roberto Zamparelliego. Jest to najobszerniejszy znany nam przegląd teorii dotyczących generyczności, jeszcze nie bardzo znanych w Polsce.

W pracy po raz **pierwszy** zostały przedstawione następujące zagadnienia, związane z kategorią określoności:

Materiał językowy

- Semantyczna kategoria określoności została rozpatrzona na materiale języka **ukraińskiego**
- Systematyczny opis kwantyfikacji na poziomie frazy **werbalnej** w języku angielskim

Zagadnienia teoretyczne

- Klasyfikacja pojęć, związanych z nazwami predykatowymi (**generyczność**) w oparciu o teorię Carlsona i Jadackiego; **język-pośrednik** rozszerzono o pojęcia, związane z kwantyfikacją nazwy predykatowej; na podstawie rozróżnienia cechy istotnej i przypadłościowej zostały wyodrębnione takiej rodzaje generyczności jak **gatunkowość** i **dystrybutywność**
- **Synkretyczność** form językowych – podstawowych wykładników nieokreśloności w języku ukraińskim; opis poszczególnych form; rozłożenie ich znaczenia na elementy; próba klasyfikacji (szczególnie dotyczy kwantyfikacji zbiorów oraz nieokreśloności frazy nominalnej)
- **Pragmatyczne** aspekty kwantyfikacji

- **Zagnieżdżanie się** (porządek) kwantyfikatorów we frazie przysłówkowej
- Wyrażenia **lokatywne** zostały zredukowane w opisie do „pustych” fraz nominalnych
- Wyrażenia **temporalne** zostały zredukowane w opisie do „pustych” fraz werbalnych
- Rola **przymków** (w wyrażeniach temporalnych)
- Rola **przypadków** (w związku z substancjonalnością)
- **Interakcja kwantyfikacji** frazy nominalnej i frazy werbalnej w zdaniu
- Znaczenie leksykalne czasowników a ich potencjalna kwantyfikacja, rozróżnienie predykatów na **Indywidualne i Sceniczne** (Carlson) w połączeniu z aspektem i czasem gramatycznym w języku angielskim oraz Aktionsarten w ukraińskim
- Wstępnie przeanalizowane słowiańskie rodzaje czynności (**Aktionsarten**) pod względem presuponowania przez nich pewnych typów kwantyfikacji frazy werbalnej (i nominalnej)
- Przeanalizowane przypadki kwantyfikacji „**ukrytej**” w strukturze predykatowo-argumentowej, głównie na przykładzie czasowników dystrybutywnych oraz argumentów w liczbie mnogiej (główna inspiracja, oprócz samego materiału językowego – prace Karolaka i Wojtasiewicza)
- **Komunikacyjne rejestry** (Zołotowej) zostały przeanalizowane pod względem ich relacji do kwantyfikacji na poziomie tekstu

Metodologia badań

- Opracowana nowa metodologia badania materiału językowego pod względem kwantyfikacji – analiza **definicji** słownikowych
- Zastosowanie **korpusów** oraz **słowników objaśniających w formacie bazodanowym**
- Przeprowadzona analiza porównująca językowych **danych statystycznych**, związanych z wyrażaniem kwantyfikacji w obu językach

Niektóre, a być może większość naszych hipotez są stawiane nieco „na wyrost” i wymagają dalszej dogłębnej weryfikacji. Następnym krokiem w badaniach kategorii określoności mogłaby być próba przełożenia znaczeń opisanych środków językowych na język algorytmiczny i sprawdzenie hipotez w większej skali materiałowej.

ROZDZIAŁ VI. Bibliografia

- Abbott, Barbara (2004): *Definiteness and Indefiniteness* [w:] Laurence R. Horn & Gregory Ward., eds., "Handbook of Pragmatics". Oxford: Blackwell, 122-149.
- Abbott, Barbara (1993): *A Pragmatic Account of the Definiteness Effect in Existential Sentences* [w:] "Journal of Pragmatics" 19, 39-55.
- Agrell, S. (1908): *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte, Ein Beitrag zum Studium der indogermanischen Präverbia und ihrer Bedeutungsfunktionen*, Lund.
- Aitchison, J. (1997): *Linguistics. An introduction*. Hadder and Stoughton.
- Ajdukiewicz, K. (1974): *Logika pragmatyczna*. Warszawa.
- Allen, J. (1983): *Maintaining knowledge about temporal intervals* [w:] "Communications of ACM", 26:832-843.
- Attardo, S. (2003): *Introduction: the Pragmatics of Humor* [w:] "Journal of pragmatics" 35, s. 1287-1294.
- Barwise I., Cooper R. (1981): *Generalized Quantifiers and Natural Language* [w:] "Linguistics and Philosophy" 4, s. 159-219.
- Barwise J., Perry J. (1983): *Situations and Attitudes*, Bradford Books, MIT.
- Bellert, I. (1977). *On Semantic and Distributional Properties of Sentential Adverbs* [w:] "Linguistic Inquiry", 8(2), s. 337-251.
- Berezowski, Leszek (2001): *Articles and Proper Names*, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S. And Finegan E. (1999): *Longman Grammar of Spoken and Written English*, London, Longman.
- Bień Janusz S. (1986): *Articles, Word Order and Resource Control Hypothesis* [w:] „Sprawozdania Instytutu Informatyki UW”, nr 159, Wyd. UW, Warszawa.
- Bień Janusz S. (1990): *Towards Displacement Model of Memory* [w:] "Linguistic Approaches to Artificial Intelligence", pod red. Schmitz U. et. al., Verlag Peter Lang.
- Borgo S., Guarino N., Vieu L. (2005): *Formal Ontology for Semanticists*, ESSLLI 2005, lecture notes. <http://www.loa-cnr.it/Tutorials.html>
- Cann, Ronnie (1993): *Formal Semantics. An Introduction*. Cambridge University Press.
- Carlson, Gregory (1977): *A unified analysis of the English bare plural* [w:] "Linguistics and Philosophy", 1:3, 413-458.

Casati, Roberto, Varzi, Achille (2002): *Events*, "The Stanford Encyclopedia of Philosophy" (Fall 2002 Edition), Edward N. Zalta (ed.).
<http://plato.stanford.edu/archives/fall2002/entries/events>.

Celko, Joe (1999): *SQL. Zaawansowane techniki programowania*, Warszawa, wyd. „MIKOM”.

Chafe, Wallace L. (1977): *The recall and verbalization of past experience* [w:] "Current Issues in Linguistic Theory, ed. by R. W. Cole, Bloomington and London, s. 215-246.

Channell, J. (1994): *Vague Language*, Oxford, OUP.

Cohen, A. (1999): *Generics, Frequency Adverbs, and Probability* [w:] "Linguistics and philosophy" vol. 22, s. 221-253.

Cohen, A. (2001): *Relative Readings of MANY, OFTEN and Generics* [w:] "Natural Language Semantics" vol. 9, Kluwer Academic Publishers, s. 41-67.

Cohen, A. (2002): *Topic, Focus and the Interpretation of Bare Plurals* [w:] "Natural Language Semantics" vol. 10, Kluwer Academic Publishers, s. 125-165.

Comrie, Bernard (1985): *Tense*. Cambridge, CUP.

Context in Language Learning and Language Understanding, ed. by Kirsten Malmkjær and John Williams, Cambridge University Press, 1998.

Cooper, R. (1997): *The Role of Situations in Generalized Quantifiers* [w:] "The handbook of contemporary semantic theory", red. Sh. Lappin, Oxford, Blackwell publishers, s. 65-86.

Davidson, Donald (1992): *Zwierzęta racjonalne* [w:] „Eseje o prawdzie, języku i umyśle”, PWN, s. 234-250.

Donnellan, K. S. (1966): *Reference and Definite Descriptions* [w:] "The Philosophical Review", LXXV, No., 3, pp. 281-304.

Dry, Helen (1983): *The movement of narrative time* [w:] "The Journal of Literary Semantics" 12, s. 19-53.

Dzikovska, Myroslava (1994): *A Practical Semantic Representation for Natural Language Parsing*. Doctoral thesis, University of Rochester.
<http://www.cs.rochester.edu/u/myros/thesis.pdf>

Etudes Cognitives 2 (1997), red. V. Koseskiej-Toszewej. Warszawa, SOW.

Fillmore, C. J. (1998): *Deixis and context*, [w:] "Context in Language Learning and Language Understanding", ed. by Kirsten Malmkjær and John Williams, Cambridge University Press, s. 27-41.

- Fillmore, C. J. (1982): *Towards a descriptive framework for spatial deixis* [w:] R. J. Jarvella and W. Klein "Speech, Place and Action: Studies in deixis and related topics". John Wiley and Sons, New York, s. 31-59.
- Forascu, C. , Solomon, D. (2004): Towards a Time Tagger for Romanian. In *Proceedings of the Ninth ESSLLI Student Session*, Nancy, France.
- Fowler, Roger (1971) *An Introduction to Transformational Syntax*, Routledge & Keagan Paul, London.
- Galton, A. (1990): *A Critical Examination of Allen's Theory of Action and Time* [w:] "Artificial Intelligence" 42: 159-188.
- Galton, A. (1995): Time and Change for AI. In D. M. Gabbay et al. editors *Handbook of Logic in Artificial Intelligence and Logic Programming*, 175-240. Clarenton Press, Oxford.
- Gargov, Georgi (1987): *O pewnym zbiorze przysłówków temporalnych i kwantyfikatorach uogólnionych* [w:] „Studia gramatyczne bułgarsko-polskie, t. II. Określoność / nieokreśloność”, Wrocław, 17-39.
- Gawron, J. (1997): *Quantification, Quantificational Domains, and Dynamic Logic* [w:] "The Handbook of Contemporary Semantic Theory", red. Sh. Lappin'a, Oxford, Blackwell publishers, s.247-319.
- Górski, Rafał Ł. (2006): *Aspekt a klasy semantyczne. Analiza frekwencji* [w:] "Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu", pod red. I. Bobrowskiego i K. Kowalik, Kraków.
- Graver, B. (1996): *Advanced English Practice*, Oxford, OUP.
- Grice, H. P. (1975): *Logic and Conversation* [w:] "Speech Acts: Syntax and Semantics, 3", ed. by P. Cole and J. Morgan, New York, Academic Press, s. 41-58.
- Groenendijk, J., M. Stokhof, F. Veltman (1997): *Coreference and Modality* [w:] "The Handbook of Contemporary Semantic Theory", red. Sh. Lappin, Blackwell publishers, s. 179-213.
- Grzegorzczkova, Renata (2004): *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa, PWN.
- Halliday, MAK (1985): *An introduction to Functional Grammar*, (Bungay) Suffolk, The Chauser Press.
- Hamblin C. L. (1969): *Starting and Stopping* [w:] "The Monist", 53: 410-425.
- Hawking, Steven (1990): *Krótką historia czasu. Od wielkiego wybuchu do czarnych dziur*, Warszawa.
- Hawkins, John A. (1978): *Definiteness and Indefiniteness. A Study in Reference and Grammaticality Prediction*. London: Groom Helm.

- Hawley, Katherine (2004): *Temporal Parts* [w:] "Stanford Encyclopedia of Philosophy". <http://plato.stanford.edu/archives/spr2004/entries/temporal-parts/>
- Herskovits (1986): *Language and Spatial Cognition*, Cambridge.
- Horn Laurence R. (1997): *Presupposition and implicature* [w:] "The Handbook of Contemporary Semantic Theory", red. Sh. Lappin, Blackwell publishers, s. 299-321.
- Hughes, G. (1989): *Words in Time. A social History of the English Vocabulary*, Oxford, Basil Blackwell.
- Hunston, S. (2002): *Corpora in Applied Linguistics*, Cambridge, CUP.
- Ioup, Georgette (1977): *Specificity and Interpretation of Quantifiers*. "Linguistics and Philosophy 1", s. 233-245.
- Jadacki, Jacek Juliusz (1998): *Spór o granice istnienia*. Warszawa, wyd."Semper".
- Jadacki, Jacek Juliusz (2001): *Spór o granice języka*. Warszawa, wyd."Semper".
- Jadacki, Jacek Juliusz (2004): *Elementy semiotyki logicznej i metodologii w zadaniach*. Warszawa, wyd."Semper".
- Jones, Leo (2000): *New Cambridge Advanced English. Teacher's book*, Cambridge, CUP.
- Jung, Carl Gustav (1982): *Archetypy i symbole*, tłum. Jerzy Prokopiuk, Warszawa.
- Kamp, Hans DRT (2006): *Discourse Representation Theory: DRAFT of article for the new edition of the Handbook of Philosophical Logic*, jointly with Josef van Genabith and Uwe Reyle. <http://www.ims.uni-stuttgart.de/~hans/hpl-drt.pdf>
- Karolak, Stanisław (2001) *Argumenty na rzecz pojęciowej tożsamości aspektu i rodzajów czynności* [w:] „Od semantyki do gramatyki”, Warszawa, SOW, s. 475-499.
- Karolak, Stanisław (2002a): *Gramatyka kontrastywna przedimka (rodzajnika) francuskiego i angielskiego*, Częstochowa.
- Karolak, Stanisław (2002b): *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa.
- Karolak, Stanisław (2001): *Od semantyki do gramatyki*, Warszawa, SOW.
- Karolak, Stanisław (2006): *Czy dativus jest przypadkiem semantycznym?* [w:] "Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu", pod red. I. Bobrowskiego i K. Kowalik, Kraków.
- Katz, Graham (2003a): *Event arguments, adverb selection and the Stative Adverb Gap* [w:] E. Lang, C Maienborn & C. Fabricius-Hansen (eds.), *Modifying Adjuncts*, Mouton de Gruyter, pp. 455-474.

Katz, Graham (2003b): *On the stativity of the English perfect* [w:] A. Alexiadou, M. Rathert and A. von Stechow (eds.) *Perfect Explorations*, Mouton de Gruyter, Berlin, pp. 205-234.

Katz, G. & Zamparelli R. (2005): *Genericity in Natural Language*, ESSLI 2005, lecture notes. <http://www.cogsci.uni-osnabrueck.de/~gkatz/ESSLI2005/genericity.html>

Katz, J. J., and Fodor J., A. (1964): *The Structure of a Semantic Theory* [w:] "The Structure of Language", ed. by Fodor J. and Katz J., Prentice Hall.

Kilgariff, Adam (1995): *BNC database and word frequency lists*.
<http://www.kilgariff.co.uk/bnc-readme.html#lemmatised>

Koefoed, H. A. (1961): *Teach Yourself Danish*, London.

Korytkowska, M. (1992): *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. Typy pozycji predykatowo-argumentowych t. 5*, Warszawa, SOW.

Koseska-Toszeza, Violetta (1982): *Semantyczne aspekty kategorii określoności - nieokreśloności (na materiale z języka bułgarskiego, polskiego i rosyjskiego)*, Wrocław.

Koseska-Toszeza, Violetta and Gargov, Georgi (1991): *The semantic Category of Definiteness/Indefiniteness in Bulgarian and Polish*, Warszawa, SOW.

Koseska-Toszeza, Violetta (1993): *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Składnia*, Warszawa, SOW.

Koseska-Toszeza, Violetta (1996): *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. Modalność. Problemy teoretyczne*, 6 cz.1, Warszawa, SOW.

Koseska-Toszeza, Violetta (1999): *O wieloznaczności wyrażeń kwantyfikujących w językach bułgarskim i polskim* [w:] „Prace filologiczne”, tom XLIV, Warszawa.

Koseska-Toszeza, Violetta (2000): *O bułgarskich czasach przeszłych w gwarach i języku literackim* [w:] „Bulletin de la société polonaise de linguistique”, fasc. LVI, Warszawa.

Koseska-Toszeza, Violetta (2001): *O związkach aspektu i czasu (na przykładzie gwar bułgarskich i języka literackiego)* [w:] „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 37, SOW, Warszawa.

Koseska-Toszeza, Violetta (2006), *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. Semantyczna kategoria czasu t. 7*, Warszawa, SOW.

Koseska-Toszeza, V., Mazurkiewicz, A. (1988) : *Net representations of sentences in Natural Languages* [w:] "Lecture Notes in Computer Science 340, Advances in Petri Nets". Springer-Verlag: 249-266.

Koseska-Toszeza, V., A. Mazurkiewicz (1994) : *Les reseaux de Petri et la description de la temporalite et la modalite dans les langues naturelles* [w:] "Etudes Cognitives", vol. 1, Warszawa, SOW, s. 89-112.

Koseska-Toszeva, V. & A. Mazurkiewicz (2005): *Once More about Net Representation of the Semantic Category of Tense* [w:] "Etudes cognitives", vol. 6, Warszawa, SOW.

Kotsyba, N. (2004a): *Semantyczna kategoria określoności/nieokreśloności w ukraińskiej frazie nominalnej (aspekty kognitywne)*, [w:] „Семантика мови і тексту”. Збірник статей VIII міжнародної наукової конференції, Івано-Франківськ.

Kotsyba, N. (2004b): *O relacji semantycznej kategorii określoności i Aktionsart w języku ukraińskim (przypadek ingresywności/inchoatywności)* [w:] "Prezentacje prac słuchaczy studium doktoranckiego przy Instytucie Slawistyki PAN, kwiecień 2004", Warszawa.

Kotsyba, N. (2005a): *Niedopowiedzenie kwantyfikacji – podstawą absurdów, nieporozumień i gier językowych* [w:] „Słowiańskie gry językowe”, Acta Universitatis Nicolai Copernici - Studia Slavica, 10, pod red. V. Maldjiejew, Toruń.

Kotsyba, N. (2005b): *About the Use of Articles in the Newspaper English* [w:] "Etudes cognitives", vol. 6, Warszawa, SOW.

Kotsyba, N., Turska M. (2006): *Polsko-ukraińska leksykografia – współczesny stan i perspektywy* [w:] "Semantyka i konfrontacja językowa", t. 3, red. V. Koseskiej-Toszewej, SOW, Warszawa.

Kotsyba, N. (2006): *Temporal Expressions in Petri Nets Representation* [w:] "Etudes cognitives", vol. 7, Warszawa, SOW (in print).

Khurshid, Ahmad (2005): *Uses of corpora: of terms and ontology, & of rocks and hard places*, Proceedings of PALC 2005, Łódź.

http://palc.ia.uni.lodz.pl/images/8April2005_PALC_Lodz.ppt

Lakoff, George (1972): *Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts* [w:] "Papers from the Eighth Regional Meeting", Linguistics Society, Chicago, University of Chicago Linguistics Department.

Lakoff, G. (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things*, The University of Chicago Press.

Lambalgen, van Michael and Hamm, Fritz (2004): *The Proper Treatment of Events*, Blackwell.

Lambalgen, van Michael (2004): *Lecture notes*
<http://staff.science.uva.nl/~michiell/docs/SlidesPToE6.pdf>

Legrand, Steve: *The use of Basic-level Categories and Idealized Cognitive Models in Word Sense Desambiguation* [in:] "Proceedings of PALC 2005", w druku.

Leech, G., Svartvik J. (1994): *A Communicative Grammar of English*, London, Longman.

Lewis, D. (1975): *Adverbs of quantification*. In E. Keenan (Ed.), "Formal Semantics of Natural Language", pp. 3–15. Cambridge: Cambridge University Press.

Linde-Usiekniewicz, J. (2005): *Przestrzeń w języku i językoznawstwie* [w:] Jan Adamowski (red.) „Przestrzeń w języku i w kulturze. Problemy teoretyczne. Interpretacje tekstów religijnych”, Lublin, wyd. UMCS, s. 13-35.

Lindström Per (1966): *First-order Predicate Logic with Generalized Quantifiers* [w:] „Theoria” 32, s. 186-195.

Linguistic Theory and Computer Applications, ed. by P. Whitelock, M. M. Wood, H. L. Somers, R. Johnson, P. Bennett, Centre for Computational Linguistics, UMIST, Manchester, 1987.

Longobardi, G. (2002): *How comparative is semantics? a unified parametric theory of bare nouns and proper names* [in:] “Natural Language Semantics” 4(9), 335–369.

Malcolm, Norman (1972-1973): *Thoughtless Brutes* [w:] „Proceedings and Addresses of The American Philosophical Association”, 46.

Marciszewski, Witold (1974): *Zarys logiki dla bibliotekoznawców*, cz. II. Wyd. UW.

Mazurkiewicz, A. (1986): *Zdarzenia i stany: elementy temporalności*, Studia gramatyczne bułgarsko-polskie, t. I, Temporalność, Wrocław, s. 7 - 21.

McCarthy, Michael (1991): *Discourse Analysis for English Teachers*, Cambridge, CUP.

McCarthy, M. et al. (2000): *English Vocabulary in Use*, Cambridge, CUP.

Mey, Jacob L. (1994:) *Pragmatics: an Introduction*, Oxford, Blackwell.

Mindak, Jolanta (1983): *Peryfrastyczne konstrukcje predykatywne z parafrazą przymiotnikową (na materiale polskim, serbsko-chorwackim i macedońskim)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, Ossolineum.

Moens, M. and Steedman, M. (1988): *Temporal Ontology and Temporal Reference*. “Computational Linguistics”, 14:15-28.

Morgan, J. L. (1975): *Some Remarks on the Nature of Sentences* [w:] “Papers from the Parasession on Functionalism”, ed. by San Grossman and Vance, Chicago Linguistic Society.

Mostowski, Andrzej (1957): *On Generalization of Quantifiers* [w:] “Fundamenta Mathematicae” 44:12-36.

Moszyński, Leszek (1984): *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa, PWN.

Murphy, R. (1988): *English Grammar in Use*, Cambridge, CUP.

Musan, R. (1997): Tense, predicates and lifetime effects. *Natural Language Semantics*, 5: 271–301, 1997.

Nunan, David (1993): *Introducing Discourse Analysis*, London, Penguin English.

- Palmer, F. R. (1981): *Semantics*, Cambridge University Press.
- Partee, Barbara (2005): *Reflections of a Formal Semanticist as of Feb 2005*, http://people.umass.edu/partee/docs/BHP_Essay_Feb05.pdf
- Perkins, Michael R. (1983): *Modal expressions in English*, London, Frances Pinter.
- Petri, C.A. (1962): *Fundamentals of the Theory of Asynchronous Information Flow*, Proc. of IFIP'62 Congress, North Holland Publ. Comp., Amsterdam.
- Piasecki, Maciej (1998): [*Some Aspects of Semantic Representation for Polish Determiners*](#) [w:] red. Jassem W., Basztura Cz., Jassem K., „Speech and Language Technology” v. 2, s. 185-202, Polskie Towarzystwo Fonetyczne, Poznań.
- Piasecki, Maciej (2002): *Język modelowania znaczenia polskiej frazy nominalnej* (praca doktorska). Politechnika Wrocławska, Wrocław.
- Poesio Massimo and Renata Vieira (1998): *A Corpus-based Investigation of Definite Description Use* [in]: “Computational Linguistics”, v. 24, n.2, p. 183-216.
- Poesio, Massimo (2004): *An empirical investigation of definiteness* [in:] “Proc. of International Conference on Linguistic Evidence”, Tuebingen.
- Polński K. (1967): *Składnia zdania złożonego w języku górnołużyckim*, Wrocław.
- Przepiórkowski, Adam (1999): *Case Assignment and the Complement-Adjunct Dichotomy: A Non-Configurational Constraint-Based Approach*. Doctoral dissertation, University of Tuebingen. <http://nlp.ipipan.waw.pl/~adamp/Dissertation/>
- Przepiórkowski, Adam (1999): [*On Complements and Adjuncts in Polish*](#). In: Robert D. Borsley and Adam Przepiórkowski, eds., *Slavic in HPSG*, Stanford, CA: CSLI Publications.
- Przepiórkowski, Adam (2004): [*Korpus IPI PAN. Wersja wstępna / The IPI PAN Corpus: Preliminary version*](#). IPI PAN, Warszawa.
- Portuguese on-line, Quick Grammar Reference:*
http://www.geocities.com/email_theguy/newportweb/qg_nouns_articlenouns.htm
- Pustejovsky, James (1998): *The Semantics of Lexical Underspecification* [in:] “Folia Linguistica”.
- Pustejovsky, James (2000): *History of Events in Linguistic Theory*. Carol Tenny and James Pustejovsky [in:] “Events as Grammatical Objects”, C. Tenny and J. Pustejovsky (eds.), CSLI Publications.
- Pustejovsky, James (2001): *Type Construction and the Logic of Concepts* [in:] “The Syntax of Word Meaning”, P. Bouillon and F. Busa (eds.) Cambridge University Press.
- Pustejovsky, James (2005): *The Theory and the Semantics of Local Context*, ESSLLI 2005, lecture notes: <http://www.macs.hw.ac.uk/esslli05/>

Roszko, Roman (2004): *Semantyczna kategoria określoności / nieokreśloności w języku litewskim*, Warszawa, SOW.

Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. (1985): *A Comprehensive Grammar of the English Language*, New York, Longman.

Quirk, Randolph & Greenbaum, Sidney (1974): *A University Grammar of English*, London, Longman.

Radford, A. (1981): *Transformational Syntax. A student's guide to Chomsky's Extended Standard Theory*, Cambridge, CUP.

Rasiowa, Helena (1968): *Wstęp do matematyki współczesnej*, Warszawa, PWN.

Roberts, Craige (1997): *Anaphora in Intensional Contexts* [w:] "The Handbook of Contemporary Semantic Theory", red. Sh. Lappin, Blackwell publishers.

Russell, Bertrand (1967): *Denotowanie. Deskrypcje* [w:] „Logika i język”, Warszawa, s. 253-293.

Russell, Bertrand (1971): *Mój rozwój filozoficzny*, Warszawa, PWN.

Russell Bertrand (1971): *Introduction to Mathematical Philosophy, Chap. XVI* [w:] "Readings in the Philosophy of Language", ed. by Rosenberg and trevis, Prentice-Hall.

Schener, Mathias (2005): *Aktionsarten. Lexical Aspect*. Materials of "Logic and Cognition: From Time to Tense", March 14, 2005.

<http://staff.science.uva.nl/~michiell/docs/aktionsarten-slides.pdf>

Semantyka a konfrontacja językowa, 1, red. V. Koseskiej-Toszewej, Warszawa, SOW, 1996.

Setzer, Andrea (2001): *Temporal Information in Newswire Articles: an Annotation Scheme and Corpus Study*. Doctoral thesis, University of Sheffield. URL: <http://www.andrea-setzer.org.uk/PAPERS/thesis.pdf>

Sher, Gila (1997): *Semantics and Logic* [w:] "The Handbook of Contemporary Semantic Theory", red. Sh. Lappin, Blackwell publishers, s. 511-537.

Shevelov, George Y. (2002): *Ukrainian* [w:] "The Slavonic Languages" ed. by Bernard Comrie and Greville G. Corbett, Routledge, London & New York, 947-998.

Sowa, J. F. (1984): *Conceptual Structures*. Addison Wesley, Reading, Mass.

Stanosz, Barbara (2004): *Wprowadzenie do logiki formalnej. Podręcznik dla humanistów*, Warszawa, PWN.

Strawson, R. (1967) *O odnoszeniu się użycia wyrażen do przedmiotów* [w:] „Logika i język”, Warszawa, s. 377-413.

Studia gramatyczne bułgarsko-polskie. T. 2. (1987): Określoność/Nieokreśloność, red. V. Koseskiej i J. Mindak, Warszawa, SOW.

Studia gramatyczne bułgarsko-polskie. T. 3. (1989): Ilość. Gradacja. Osoba, Warszawa, SOW.

Studia gramatyczne bułgarsko-polskie. T. 4 (1991): Modalność a inne kategorie językowe, red. V. Koseskiej i M. Korytkowskiej, Warszawa, SOW.

Studia gramatyczne bułgarsko-polskie. T. 5-6. (1993): Konfrontacja językowa. Słowotwórstwo. Wybrane kategorie semantyczne, red. V. Koseskiej-Toszewej i M. Korytkowskiej, Warszawa, SOW.

Studia lingwistyczne (do 70-lecia K. Polanskiego), red E. Tokarza, Katowice, wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 1999.

Swan, M. (1996): *Practical English Usage*, Oxford, OUP.

Szurek, Michał (2000): *Matematyka dla humanistów*, Warszawa, wydawnictwo RTW.

Thompson, A. and Martinet A. V. (1995): *A Practical English Grammar*, Oxford, OUP.

ter Meulen, A. (1995): *Representing Time in Natural Language*. MIT Press. Cambridge, Massachussets.

Trudgill, P. (1992): *Introducing language and society*, London, Penguin English.

Verkuyl, H. J. (1993): *A Theory of Aspectuality*, Cambridge University Press.

Vieira, Renata and Massimo Poesio (2000): *An Empirically-Based System for Processing Definite Descriptions*, [in:] "Computational Linguistics", v. 26, n.4, p. 539-593.

Vilain M. B. (1982): *A System for Reasoning about Time* [w:] "Proceedings of AAAI-82", 197-201.

Wierzbicka, A. (1986): *The Meaning of Case: A Study of Polish Dative*, [w:] "Case in Slavic", red. R. D. Brecht, J. S. Levine, Columbus, Ohio, 386-426.

Wierzbicka, A. (1996): *Semantics, Primes and Universals*, Oxford: OUP.

Wierzbicka, A. (1999a): *Prototypy i inwarianty* [w:] „Język. Umysł. Kultura” pod. red. J. Bartmińskiego, Warszawa, s. 27-48.

Wierzbicka, A. (1999b): *Przypadki gramatyczne a natura człowieka* [w:] „Język. Umysł. Kultura” pod. red. J. Bartmińskiego, Warszawa, s. 303-340.

Wittgenstein, L. (1953): *Philosophical Investigations*, Oxford, Blackwell.

Wojtasiewicz, Olgierd A. (1975): *Sformalizowana semantyczna interpretacja czasowników* [w:] „Studia semiotyczne 6”, Wrocław, Ossolineum.

Woods, E. (1995): *Introducing Grammar*, London, Penguin.

Yoneoka, Judy (1996): Generics and Circularity: Deriving Interpretations from Subject/Predicate relations. *Kumamoto Gakuen Daigaku Bungaku/Gengogaku Ronshu* 2-1 p. 115-135.

<http://www2.kumagaku.ac.jp/teacher/~judy/gyoseki/10/10.doc>

Zamparelli, Roberto (1998): *A theory of Kinds, Partitives and of/z Possessives* [in:] Wilder, C. and Alexiadou, A. (eds.) "Possessors, Predicates and Movement in the Determiner Phrase", John Benjamins, Amsterdam.

Zamparelli, Roberto (2002): *Definite and Bare Kind-denoting Noun Phrases*, [in:] "Romance Languages and Linguistic Theory 2000; selected papers from 'Going Romance' 2000", Claire Beyssade, Reineke Bok-Bennema, Frank Drijkoningen, and Paola Monachesi (eds). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2002, pp. 305-342.

Awilowa (1976): Авилова, Н. С. *Вид глагола и семантика глагольного слова*, Москва.

Апресян, Ю. Д. (1974): *Лексическая семантика*, Москва.

Апресян, Ю. Д. (2006): *Глагольное управление revisited* [w:] "Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu", pod red. I. Bobrowskiego i K. Kowalik, Kraków, s. 41-64.

Аспектуальность и средства её выражения. Вопросы русской аспектологии V, Ученые записки Тартуского государственного университета, вып. 537, Тарту, 1980.

Барентсен, Адриан (2006): *О польских и русских соответствиях английского союза till/until* [w:] „Od fonemu do tekstu. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu”, wydawnictwo Lexis, Kraków.

Борковский В. И. (1972): *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Бессоюзные сложные предложения сопоставляемые со сложноподчиненными*, Москва, „Наука”.

Везројаско (1993): Безпояско, О. К., К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. *Граматика української мови. Морфологія*, Київ.

Борковский В. И. (1968): *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Типы простого предложения*, Москва, „Наука”.

Borschev, Partee (2003): Борщев, В. Б. и Partee, Barbara. *Интеграция лексической и формальной (композиционной) семантики*. Материалы к лекциям 1-4 в Казанском Государственном Университете, апрель 2003 г. <http://www-unix.oit.umass.edu/~partee>

Бук (2006а): Бук, Соломія. *3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови*, Львів.

Buk (2006в): Бук, Соломія. *3000 найчастотніших слів розмовно-побутового стилю сучасної української мови*, Львів.

Wasiliewa-Szwede (1972): Васильева-Шведе О. К., Г. В. Степанов. *Теоретическая грамматика испанского языка. Морфология и синтаксис частей речи*, Москва, „Высшая Школа”.

Winograd (1983): Виноград, Терри. *К процессуальному пониманию семантики* [в:] „Новое в зарубежной лингвистике”, вып. XII Москва, „Радуга”, 123-170.

Вихованець І. Р. (1993): *Грамматика української мови. Синтаксис*, Київ.

Wsewolodowa (2000): Всесолодова М. В. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*, Москва, Издательство Московского университета.

Ділі, Джон (2000): *Основи семіотики*, Львів, „Арсенал”.

Дудко, І. В. (2000): *Семантико-функціональні особливості субстантивних неозначених займенників на –сь, де- та –небудь у сучасній українській літературній мові*. [в:] „Семантика мови і тексту”. Збірник статей VI міжнародної наукової конференції, Івано-Франківськ, Плай, 176-179.

Duren (2002): Дюрэн, Жан. *О стереолингвистике* [в:] „Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста” под ред. Н. К. Онипенко, 275-285.

Глейбман, Е. В. (1983): *Аспекты глагольной семантики (на материале французского языка)*, Кишинев.

Есперсен, О. (1958): *Философия грамматики*. Москва.

Żol (1992): Жоль К. К. *Вступ до сучасної логіки*, Київ, „Вища школа”.

Zabużko (2001): Забужко, Оксана *Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х*, Київ, „Факт”.

Зельдович, Г. М. (1999): *О типологии квантификаторов*, [в:] „Известия АН. Серия литературы и языка”, том. 58, № 5-6, Москва, s. 43-52.

Золотова, Г. А. (2001): *Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*, Москва, «Эдиториал УРСС».

Zołotowa et al. (1998): Золотова, Г. А., Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. *Коммуникативная грамматика русского языка*, Москва, РАН.

Иванов, В. В. (1979): *Сравнительно-исторический анализ категории определенности-неопределенности в славянских, балтийских и древнебалканских языках в свете индоевропеистики и ностратики*, [в:] „Категория определенности-неопределенности в славянских и балканских языках”, Москва, „Наука”, s. 11-63.

Исследования по исторической морфологии русского языка (1978): ред. Р. И. Аванесова, Москва, „Наука”.

Косеска-Тошева, В., Г. Гаргов (1990): *Семантичната категория определеност–неопределеност, Българско–полска съпоставителна граматика*, т. 2, София.

Курс історії української літературної мови, т.1 (1958): ред. І. К. Білодіда, Київ, АН УРСР.

Лапинская И. П. (2002): *Синтаксическая синонимия в аспекте регистровых различий* [в:] „Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста” под ред. Н. К. Онипенко, 217-222.

Ломтев Т. М. (1956): *Грамматика белорусского языка*, Москва, „Мин Просв”.

Маслов, Ю. С. (1948): *Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке*, [в:] „Известия АН СССР, Отделение литературы и языка”, т. 7, вып. 4, Москва, 303-316.

Маслов, Ю. С. (1965): *Система основных понятий и терминов славянской аспектологии*, [в:] „Вопросы общего языкознания”, Ленинград.

Мирчев К. (1978): *Историческа граматика на българския език*, София, „Наука и изкуство”.

Nikołajewa (1979): Николаева, Т. М. *Акцентно–просодические средства выражения категории определенности-неопределенности*. [в:] „Категория определенности-неопределенности в славянских и балканских языках”, Москва, „Наука”, 119-174.

Pichlak (1980): Пихлак, А. И. *Отражение значений приставочных способов действия в русско-эстонских словарях*, [в:] „Аспектуальность и средства её выражения. Вопросы русской аспектологии V, Ученые записки Тартуского государственного университета”, вып. 537, Тарту, 70-99.

Рабулець, О. Г., Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко (2004): *Дієслово в лексикографічній системі*, Київ, „Довіра”.

Сабанеева, М. К и Г. М. Щерба (1990): *Историческая грамматика французского языка*, Ленинград, Издательство Ленинградского университета.

Sidorowa (2002): Сидорова М. Ю. *Регистровая техника и её возможности* [в:] „Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста” под ред. Н. К. Онипенко, 485-497.

Stiepanow (1965): Степанов, Ю. С. *Структура французского языка*, Москва.

Стрекалова, З. Н. (1968): *Из истории польского вида*, Москва, „Наука”.

Sucharyna (2003): Сухарина, Н. М. *Граматична та лексична семантика українського дієслова в лексикографічній системі*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Київ.

UPM (1970): *Усне побутове мовлення*, ред. М. А. Жовтобрюха, Київ, „Наукова Думка”.

Chrakowski (1980): Храковский, В.С. *Некоторые проблемы универсально-типологической характеристики аспектуальных значений*, [в:] „Аспектуальность и средства её выражения. Вопросы русской аспектологии V, Ученые записки Тартуского государственного университета”, вып. 537, Тарту.

Цивьян, Т. В.(1979): *Категория определенности-неопределенности в структуре волшебной сказки*, [в:] „Категория определенности-неопределенности в славянских и балканских языках”, Москва, „Наука”, 330-347.

Чернякова Т. А. (2002): *Синтаксическая синонимия как средство дифференциации моделей простого предложения* [в:] „Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста” под ред. Н. К. Онипенко, 223-231.

Szyrokow et al. (2005): Широков В.А, О.В.Бугаков, Т.О.Грязнухіна, О.М.Костишин, М.Ю.Кригін, Т.П.Любченко, О.Г.Рабулець, О.О.Сидоренко, Н.М.Сидорчук, І.В.Шевченко, О.О.Шипнівська, К.М.Якименко *Корпусна лінгвістика*. Київ: Довіра.

Матеріали мовні

Media:

„Jogging”, czasopismo, nr 6, 2005.

“Поступ”, газета, №89 (946) від 21 червня 2002 р.

Program telewizyjny „Wiadomości. Biznes” w „Polsat”, 11 czerwca 2003 r.

Korpusy:

BNC: British National Corpus. <http://www-dev.natcorp.ox.ac.uk>

CAE: Jones, Leo. *New Cambridge Advanced English. Teacher's book*, Cambridge, CUP, 2000.

Internet jako korpus.

IPI PAN: Korpus IPI PAN. <http://korpus.pl>

PolUKR: Polsko-ukraiński korpus równoległy (wersja wstępna). <http://corpus.domeczek.pl>

UPM: *Усне побутове мовлення*, ред. М. А. Жовтобрюха, Київ, „Наукова Думка”, 1970.

Literatura piękna i publicystyka:

Lubko Deresz: Дереш Любо. *Поклоніння ящірці*, Львів, “Кальварія”, 2004.

Olha Kobylanska_ukr: Кобилянська Ольга. *В неділю рано зілля копала*. http://lib.ru/SU/UKRAINA/KOBILYANS_KA/v_nedily.txt

Olha Kobylanska_ang: Kobylanska Olha, *On Sunday Morning She Gathered Herbs*, translated by Mary Skrypnyk.

Lina Kostenko, Dmytro Pawłyczko, Wasyl Stus, Taras Szewczenko: przykłady pochodzą z [Вихованець 1993].

Łana Perlulajnen: Перлулайнен Лана. *Між історій всесвітніх*. Львів, “Пророк”, 1999.

Mądrości żydowskie (z serii „Myśli srebrne i złote”), pod red. A. Drożdżyńskiego, Warszawa, WP, 1994.

Taras Prochasko: Prochaśko Taras. *Inne dni Anny*. Wołowiec, wyd. „Czarne”, 2001.

Василь Стецюк, *Самовияв українців і росіян в прислів'ях та приказках або Україна все ж таки не Росія*. Львів, 2005.

Słowniki:

OALD: *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* ed. by A. S. Hornby, Oxford University Press, 1995.

POD: *Pocket Oxford Dictionary* (wersja elektroniczna)

SJP: Słownik Języka Polskiego PWN. <http://sjp.pwn.pl>

SUM: *Словник української мови* (skrótowa wersja elektroniczna, postać bazodanowa, wewnętrzne materiały ULIF Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie)

ULIF: Ukraiński Lingwistyczny Portal. www.ulif.org.ua

WordNet: <http://wordnet.princeton.edu/>

Тихонов А. Н. *Школьный словообразовательный словарь русского языка*. Москва, "Просвещение", 1991.

ROZDZIAŁ VII. Dodatki

Dodatek 1.

Wyrazy z POD, których definicje zawierają rodzajnik określony (wyciąg wyrazów na litery X-Z)

X1 n. (also x) (pl. Xs or X's) 1 twenty-fourth letter of the **alphabet**. 5 cross-shaped symbol used esp. to indicate position (X marks the spot) or incorrectness, or to symbolize a kiss or a vote, or as the **signature** of a person who cannot write

X chromosome n. (in humans and some other mammals) sex chromosome of which the **number** in female cells is twice that in male cells.

xerography n. dry copying process in which powder adheres to areas remaining electrically charged after exposure of the **surface** to light from an image of the **document to be copied**. [Greek xeros dry]

xi n. fourteenth letter of the **Greek alphabet** (X, x). [Greek]

Xmas n. colloq. = *Christmas. [abbreviation, with X for the **initial** chi of Greek Khristos Christ]

X-ray —n. 1 (in pl.) electromagnetic radiation of short wavelength, able to pass through opaque bodies. 2 photograph made by X-rays, esp. showing the **position** of bones etc. by their greater absorption of the **rays**

-y1 suffix forming adjectives: 1 from nouns and adjectives, meaning: a full of; having the **quality** of (messy). b addicted to (boozy). 2 from verbs, meaning 'inclined to', 'apt to' (sticky). [Old English]

yang n. (in Chinese philosophy) the active **male principle** of the **universe** (cf. *yin).

Yankee n. colloq. 1 often derog. = *Yank. 2 US inhabitant of New England or of the **northern States**. [origin uncertain: perhaps from Dutch Janke, diminutive of Jan John, as a nickname]

yashmak n. veil concealing the **face** except the **eyes**, worn by some Muslim women. [Arabic]

yawn —v. 1 open the **mouth** wide and inhale, esp. when sleepy or bored. 2 gape, be wide open. —n. 1 act of yawning. 2 colloq. boring idea, activity, etc. [Old English]

year n. 1 time occupied by the **earth** in one revolution round the **sun**, approx. 365 1/4 days. 2 = *calendar year. 3 period of twelve months, starting at any point (four years ago; tax year). 4 (in pl.) age, time of life (young for his years). 5 (usu. in pl.) colloq. very long time. 6 group of students entering college etc. in the **same academic year**. [Old English]

yearbook n. annual publication dealing with events or aspects of the (usu. **preceding**) year.

yellow —adj. 1 of the **colour of buttercups, lemons, egg-yolks, etc.** 2 having a yellow skin or complexion. 3 colloq. cowardly. —n. 1 yellow colour or pigment. 2 yellow clothes or material. —v. turn yellow. □ yellowish adj. yellowness n. yellowy adj. [Old English: related to *gold]

yellow card n. card shown by the **referee** to a football-player being cautioned.

yellowhammer n. bunting of which the **male** has a yellow head, neck, and breast.

yellow pepper n. ripe yellow fruit of the **capsicum plant**.

yellow spot n. point of acutest vision in the **retina**.

yeoman n. 1 esp. hist. man holding and cultivating a small landed estate. 2 member of the **yeomanry force**. □ yeomanly adj. [from earlier yoman, yeman, etc., probably = young man] Yeoman of the Guard n. member of the **sovereign's bodyguard**.

yeomanry n. (pl. -ies) 1 body or class of yeomen. 2 hist. volunteer cavalry force raised from the **yeoman class**.

Yeoman Warder n. (correct term for) a “beefeater” at the **Tower of London**.

yes —adv. 1 indicating that the **answer** to the **question** is affirmative, the **statement** etc. made is correct, the **request** or **command** will be complied with, or the **person** summoned or addressed is present. 2 (yes?) a indeed? is that so? b what do you want? —n. 1 utterance of the word yes. 2 affirmation or assent. 3 ‘yes’ vote. □ say yes grant a request, confirm a statement. [Old English, = yea let it be]

yesterday —adv. 1 on the **day before today**. 2 in the **recent past**. —n. 1 the **day before today**. 2 the **recent past**. [Old English]

yet —adv. 1 as late as, or until, now or then (there is yet time; your best work yet). 2 (with neg. or interrog.) so soon as, or by, now or then (it is not time yet; have you finished yet?). 3 again; in addition (more and yet more). 4 in the **remaining time available** (I will do it yet). 5 (foll. by compar.) even (a yet more difficult task). 6 nevertheless; and or but in spite of that. —conj. but at the **same time**; but nevertheless. [Old English]

Y-fronts n. propr. men's or boys' briefs with a Y-shaped seam at the **front**.

yin n. (in Chinese philosophy) the passive **female principle** of the **universe** (cf. *yang).

yodel —v. (-ll-; US -l-) sing with melodious inarticulate sounds and frequent changes between falsetto and normal voice in the **manner of Swiss mountain-dwellers**. —n. yodelling cry. □ yodeller n. [German]

yoga n. 1 Hindu system of meditation and asceticism designed to effect reunion with the **universal spirit**. 2 system of physical exercises and breathing control used in yoga. [Sanskrit, = union]

yoicks int. cry used by fox-hunters to urge on the **hounds**. [origin unknown]

yoke —n. 1 wooden crosspiece fastened over the **necks** of two oxen etc. and attached to the **plough or wagon to be** pulled. 2 (pl. same or -s) pair (of oxen etc.). 3 object like a yoke in form or function, e.g. a wooden shoulder-piece for carrying a pair of pails, the **top section** of a garment from which the **rest** hangs. 4 sway, dominion, or servitude. 5 bond of union, esp. of marriage.

Yom Kippur n. most solemn religious fast day of the **Jewish year**, Day of Atonement. [Hebrew]

yonder —adv. over there; at some distance in that direction; in the **place indicated**. —adj. situated yonder.

yorker n. Cricket ball that pitches immediately under the **bat**. [probably with ref. to the **practice of** Yorkshire cricketers]

Yorkist —n. hist. follower of the **House of York**, esp. in the **Wars of the Roses**. —adj. of the **House of York**.

you pron. (obj. you; poss. your, yours) 1 the **person or persons addressed**. 2 (as int. with a noun) in an exclamatory statement (you fools!). 3 (in general statements) one, a person, people (you get used to it). □ you and yours you and your family, property, etc. [Old English, originally objective case of *ye1]

young —adj. (younger; youngest) 1 not far advanced in life, development, or existence; not yet old. 2 a immature, inexperienced. b youthful. 3 of or characteristic of youth (young love). 4 representing young people (Young Farmers). 5 a distinguishing a son from his father (young George). b as a familiar or condescending form of address (listen, young lady). 6 (younger) distinguishing one person from another of the **same name** (the **younger Pitt**). —n. (collect.) offspring, esp. of animals. □ youngish adj. [Old English]

yours poss. pron. 1 the **one or ones belonging to** you (it is yours; yours are over there). 2 your letter (yours of the 10th). 3 introducing a formula ending a letter (yours ever; yours truly). □ of yours of or belonging to you (friend of yours).

youth n. (pl. -s) 1 being young; period between childhood and adult age. 2 vigour, enthusiasm, inexperience, or other characteristic of this period. 3 young man. 4 (as pl.) young people collectively (the **youth of the country**). [Old English: related to *young]

youthful adj. young or still having the **characteristics of** youth. □ youthfully adv. youthfulness n.

ytterbium n. metallic element of the **lanthanide series**. [Ytterby in Sweden]

yttrium n. metallic element resembling the **lanthanides**. [related to *ytterbium]

yule n. (in full yule-tide) archaic the **Christmas festival**. [Old English]

yum-yum int. expressing pleasure from eating or the **prospect of** eating. [natural exclamation]

Z n. (also z) (pl. Zs or Z's) 1 twenty-sixth letter of the **alphabet**. 2 (usu. z) Algebra third unknown quantity.

zap slang —v. (-pp-) 1 a kill or destroy; attack. b hit hard (zapped the ball over the net). 2 move quickly. 3 overwhelm emotionally. —int. expressing the **sound or impact of** a bullet, ray gun, etc., or any sudden event. [imitative]

zebra n. (pl. same or -s) black-and-white striped African animal of the **family** including the **ass and horse**. [Italian or Portuguese from Congolese]

Zeitgeist n. the **spirit of the times**. [German]

Zend n. an interpretation of the **Avesta**. [Persian]

Zend-Avesta n. Zoroastrian sacred writings of the **Avesta** (or text) and Zend (or commentary).

zenith n. 1 point of the **heavens** directly above an observer. 2 highest point (of power or prosperity etc.). [Latin from Arabic]

Zeppelin n. large dirigible German airship of the **early 20th c.** [Count F. von Zeppelin, name of an airman]

zero n. (pl. -s) 1 figure 0; nought; nil. 2 point on the **scale** of a thermometer etc. from which a positive or negative quantity is reckoned. 3 (attrib.) no, not any (zero growth). 4 (in full zero-hour) a hour at which a planned, esp. military, operation is timed to begin. b crucial moment. 5 lowest or earliest point (down to zero; the year zero). □ zero in on (-oes, -oed) 1 take aim at. 2 focus one's attention on. [Arabic: related to *cipher]

zero option n. disarmament proposal for the **total removal of** certain types of weapons on both sides.

zeta n. sixth letter of the **Greek alphabet** (Z, z). [Greek]

zeugma n. figure of speech using a verb or adjective with two nouns, to one of which it is strictly applicable while the **word appropriate to the other** is not used (e.g. with weeping eyes and [sc. grieving] hearts) (cf. *syllepsis). [Greek, = a yoking, from zugon yoke]

zigzag —adj. with abrupt alternate right and left turns (zigzag line). —n. zigzag line; thing having the **form of a** zigzag or having sharp turns. —adv. with a zigzag course. —v. (-gg-) move in a zigzag course. [French from German]

Zion n. 1 ancient Jerusalem; its holy hill. 2 a the **Jewish people or religion**. b the **Christian Church**. 3 the **Kingdom of Heaven**. [Hebrew siyôn]

Zionism n. movement for the **re-establishment and development of** a Jewish nation in what is now Israel. □ Zionist n. & adj.

zither n. stringed instrument with a flat soundbox, placed horizontally and played with the **fingers** and a plectrum. [Latin: related to *guitar]

zodiac n. 1 belt of the **heavens** including all apparent positions of the **sun, moon, and planets** as known to ancient astronomers, and divided into twelve equal parts (signs of the zodiac). 2 diagram of these signs (przykład anafory - NK). □ zodiacal adj. [Greek zoion animal]

zoology n. the **study of** animals. □ zoologist n. [Greek zoion animal]

Usage The **second pronunciation** given for zoology, zoological, and zoologist, with the **first syllable** pronounced as in zoo, although extremely common, is considered incorrect by some people.

zoom lens n. lens allowing a camera to zoom by varying the **focal length**.

Zoroastrian (also Zarathustrian) —adj. of Zoroaster (or Zarathustra) or the **dualistic religious system taught by him**. —n. follower of Zoroaster. □ Zoroastrianism n. [Zoroaster, Persian founder of the **religion**]

Zulu —n. (pl. -s) 1 member of a S. African Bantu people. 2 their language. —adj. of this people or language. [native name] (podkreślone przez nas są użycia anaforyczne)

zygote n. Biol. cell formed by the **union of** two gametes. [Greek zugotos yoked: related to *zeugma]

Wyrazy z SUM, których definicja zawiera „найважливіш*” - 14

Zapytanie SQL: SELECT Imen.Word, Imen.Interpr
FROM Imen
WHERE (Imen.Interpr) Like "*найважливіш*";

ФІБРОЇН	Білкова волокниста речовина, що є найважливішою складовою частиною натурального шовку.
*ПЛЕБІСЦИТ	Всенародне голосування з найважливіших питань державного життя; референдум.
*РЕФЕРЕНДУМ	Всенародний опит з найважливіших питань державного життя.
СЕРЦЕ	Головна, найважливіша частина , центр чого-небудь.
*НАЧЕРК	Малюнок, що намічає лише найважливіші, загальні рис и того, що повинно бути зображене.
*ОСНОВА 1	Навчальний предмет, змістом якого є сукупність найважливіших відомостей з певної галузі науки.
ПРОМИСЛОВІСТЬ	Найважливіша галузь суспільного матеріального виробництва ; сукупність підприємств (фабрик, заводів, електростанцій, шахт і т. ін.), на яких виробляються знаряддя праці, добувається і обробляється сировина, виготовляється частина предметів споживання.
ОСНОВА 2	Найважливіша частина змісту чого-небудь.
КЛЮЧ 1	Найважливіший у воєнному відношенні пункт , оволодіння яким зміцнює, поліпшує становище, забезпечує перемогу.
ОСНОВА 3	Найважливіші, вихідні положення чого-небудь (науки, теорії і т. ін.).
ДОМІНАНТА	Основна ознака або найважливіша складова частина чого-небудь.
ЦЕНТР	Те, що є найголовнішим, найважливішим, основним.
*СИНОД	У протестантській церкві - зібрання духовних і світських осіб для розв'язання найважливіших церковних справ .
СЕРЦЕВИНА	Центр, головна, найважливіша частина чого-небудь.

*wyrazy, w których definicjach „найважливіш” określa nie *genus*, lecz *differentia specifica*

Wyrazy z SUM, których definicja zawiera „головний” - 33

Zapytanie SQL: SELECT Imen.Word, Imen.Interpr
FROM Imen
WHERE (((Imen.Interpr) Like "*головний*" And (Imen.Interpr) Not Like "*головний убір*"));

БАЛАНСИР	Головний регулятор, який замінює маятник у механізмі годинника.
----------	---

ДИВЕРСІЯ	Військова операція, здійснювана для відвернення уваги противника від місця, де готується головний удар.
ГОЛОВБУХ	Скорочення: головний бухгалтер.
ГОЛОВКОМ	Скорочення: головний комітет.
ДОМІНАНТА	Основна, пануюча ідея, головний, пануючий принцип.
**ІНКОРПОРАЦІЯ	Спосіб синтаксичного зв'язку між словами в реченні, при якому головний член словосполучення зливається з підрядними членами у фонетико-морфологічний комплекс, аналогічний слову.
*КАМКА	Головний жіночий убір.
КАНТОР	Головний співак у синагозі.
КОРЕНЕВИЩЕ	Головний корінь дерева, що є продовженням стовбура.
ЛЕГІТИМІЗМ	Реакційний політичний напрям у Західній Європі XIX-XX ст. (переважно у Франції), який відстоював спадкове право певної династії, скинутої революцією, на владу як головний принцип державного устрою.
МАНГАНІТ	Головний мінерал марганцевих руд, що трапляється у вигляді тонкокристалічних мас чорного або бурого кольору.
МАТАДОР	Головний учасник бою биків, що завдає бикові смертельного удару шпагою; тореадор.
ОГНИЩАНИН	У Давній Русі X-XII ст. - головний управитель князівських маєтків.
ПІДМЕТ 1	Головний член речення, що означає предмет дії, стану, властивості або якості, звичайно виражених присудком.
*ПАРИК	Штучний головний покрив з чужого або синтетичного волосся; перука.
*ПЕРУКА	Штучний головний покрив з чужого або синтетичного волосся; парик.
ПРОТОПРЕСВІТЕР	Головний священик у великих соборах;
ПРОТОПРЕСВІТЕР	У дореволюційній Росії - головний священик у військовому та придворному відомствах.
**САНОЧНИК	Робітник у шахті, який відтягував спеціальними ящиками вугілля із забою у головний штрек.
СТАЙНИЧИЙ	Слуга, який завідував конюхами, конюшнями; головний конюх.
**СТРАТЕГІЯ	Мистецтво суспільного і політичного керівництва масами, яке має визначити головний напрям їх дій, вчинків.
ФЛАГМАН	Головний (ведучий) корабель (літак), де перебуває командир ескадри, загону, з'єднання кораблів (літаків) або флоту; флагманський корабель (літак).
ТАМБУРМАЖОР	Головний полковий барабанщик у французькій армії XVII-XIX ст. і в російській армії XIX ст.
ТОНІКА	Головний, основний тон, звук ладу, до якого тяжіє решта звуків ладу.
ТОРЕАДОР	Головний учасник бою биків в Іспанії та в країнах Латинської Америки, який шпагою завдає бикові останнього, смертельного удару; матадор.
ФРОНТИСПІС	Головний фасад споруди, а також деталі, прикраси на цій споруді.
ЦЕНТРОФОРВАРД	Головний гравець з групи нападу в футбольній, хокейній і т. ін. команді.
ЦИТАДЕЛЬ	Головний опорний пункт (центр) будь-якої організації (політичної, ідеологічної і т. ін.); твердиня.
ЧИНОНАЧАЛЬНИК	Старший за чином, головний начальник.

ШЕФ Керівник, головний, старший щодо інших, які працюють разом, мають однорідні професії і т. ін.

ШПИНДЕЛЬ Головний вал верстатів з обертальним рухом, у пристроях якого закріплюють оброблювані деталі або різальні інструменти.

ШТАБ-КВАРТИРА Головний пункт, місце збирання кого-, чого-небудь.

**САНКИ Спеціальні ящики, якими відтягували вугілля із забою у головний штрек

*wyrazy, w których definicjach „головний” występuje w innym znaczeniu (od „голова”)

**wyrazy, w których definicjach „головний” określa nie *genus*, lecz *differentia specifica*

Wyrazy z POD, których definicja zawiera wyrażenie “main”

- *ante-room n. small **room** **leading to** a main **one**.
- curtain-raiser n. 1 short play **before** the main **performance**. 2 preliminary event.
- *digress v. **depart from** the main **subject** in speech or writing.
- *extension n. 1 extending or being extended. 2 part **enlarging or added on to** a main **building** etc.
- *flashback n. scene **set in an earlier time than** the main **action**.
- *Latin America n. parts of Central and S. America **where** Spanish or Portuguese is the main **language**.
- *outbuilding n. shed, barn, etc. **detached from** a main **building**.
- artery n. (pl. -ies) 1 any of the blood-vessels carrying blood from the heart. 2 main **road** or **railway line**.
- aorta n. (pl. -s) main **artery**, giving rise to the arterial network carrying oxygenated blood to the body from the heart.
- architrave n. 1 (in classical architecture) main **beam** resting across the tops of columns.
- base1 —n. 1 a part supporting from beneath or serving as a foundation. b notional support or foundation (power base). 2 principle or starting-point. 3 esp. Mil. headquarters. 4 main or important **ingredient**.
- basis n. (pl. bases) 1 foundation or support. 2 main **principle** or ingredient (on a friendly basis).
- big top n. main tent in a circus.
- body n. (pl. -ies) 1 whole physical structure, including the bones, flesh, and organs, of a person or an animal, whether dead or alive. 2 = *trunk 2. 3 main or central **part**; bulk or majority (body of opinion).
- bypass —n. 1 main **road** passing round a **town** or its centre.
- center (Brit. centre) —n. 1 middle point. 2 pivot or axis of rotation. 3 a place or buildings forming a central point or a main **area for an activity** (shopping centre; town centre).
- dinner n. 1 main **meal** of the day, either at midday or in the evening.
- entrée n. 1 dish served between the fish and meat courses. 2 US main **dish**.
- feature —n. 1 distinctive or characteristic part of a thing. 2 (usu. in pl.) part of the face. 3 (esp. specialized) article in a newspaper etc. 4 (in full feature film) main **film** in a cinema programme.
- high road n. main **road**.
- Hinduism n. main **religious and social system** **of India**, including the belief in reincarnation, several gods, and a caste system.
- kingpin n. 1 main, large, or vertical **bolt**, esp. as a pivot. 2 essential person or thing.
- ledger n. main **record** of the accounts of a business.
- major — n. 3 US a student's main **subject** or course.
- methane n. colourless odourless inflammable gaseous hydrocarbon, the main **constituent** of natural gas.
- outline —n. 1 rough draft. 2 summary. 3 sketch consisting of only contour lines. 4 (in sing. or pl.) a lines enclosing or indicating an object. b contour. c external boundary. 5 (in pl.) main **features** or principles
- predominant adj. 1 predominating. 2 being the strongest or main **element**.
- stalk1 n. 1 main **stem** of a herbaceous **plant**.

staple² —n. 1 principal or important article of commerce (staples of British industry). 2 chief **element** or main component.

text n. 1 main **body** of a **book** as distinct from notes etc.

trunk n. 1 main **stem** of a **tree**.

West End n. main entertainment and shopping **area** of **London**.

Rzeczowniki z SUM, których definicje zawierają wyrażenie *біля*

ВАТОЧНИК	Багаторічна трав'яниста рослина з великим повстисто-пухнатим зісподу листям і пучками сніжно-білих волосків біля насіння.
БАР 1	Невеликий ресторан, в якому напої і закуски споживають біля стойки буфету або за столиками.
БАРАБАНЩИК	Робітник, що працює біля барабана молотарки.
БЕГЕМОТ	Велика наземно-водяна трав'яїдна тварина, що живе в тропічній Африці біля річок і озер; гіпопотам.
БРОШКА	Прикраса із застібкою, яку приколюють на жіночий одяг біля шиї або на грудях.
ВИГІН	Простора вільна ділянка біля села або в селі, куди виганяють пастися худобу, птицю.
ВИРІЗКА	М'ясо вищого сорту, вирізане з туші біля хребта.
ВИТЯГАЛЬНИК	Робітник, що працює на шкіряному заводі біля витягальної машини.
ВОДОМОРОЗ	Птах з великою головою та довгим дзьобом, що живе біля води й живиться рибою.
ВОРОТАР	Сторож біля воріт.
ГАНОК	Прибудова з площадкою і східцями, а подекуди з покрівлею біля входу в будинок.
ЗАМІТНИК	Відрубаний стовбур дерева (довжиною біля десяти метрів), що використовується для парканів або дерев'яної кладки стіп.
ГРУПА	Кілька осіб, тварин або предметів, що знаходяться разом, близько один біля одного.
ГПОФІЗ	Залоза внутрішньої секреції у хребетних, розміщена біля основи головного мозку, яка впливає на ріст і розвиток організму; мозковий придаток.
ГУМНО	Тік з господарчими будівлями біля житла або й за селом.
ДВІР 1	Господарська ділянка, на якій розміщені садибні будівлі, та місце біля них (часто відгороджене).
ДВІРНИК	Працівник будинкоуправління, що стежить за чистотою і порядком у дворі та на вулиці біля двору.
ДИМАВКА	Ручка, держак біля ковальського міха або коло насоса, яким качають воду з криниці.
ЖЕЛОННИК	Робітник, що працює біля желонки.
ЖУРАВЕЛЬ	Довга жердина, приладнана біля колодязя як важіль для витягування води, або й весь пристрій з такою жердиною.
ЗАГАТА	Огорожа біля стін хати, проміжок між якою і стінами закладається листям, соломною і т. ін. для утеплення хати взимку.
ЗАГРИВОК	Нижня частина кінської гриви біля холки.
КАНАВНИК	Робітник, що працює біля жолобів, якими тече розплавлений метал.
ЗАПЛІЧЧЯ	Частина спини біля плечей.
ЗАРІНОК	Рівне місце біля річки, поросле травою.
ЗИМОРОДОК	Невеликий птах з масивною головою, красивим густим пір'ям, довгим прямим дзьобом чорного або червоного кольору і дуже короткими ногами; живе біля води.

КАТОРГА	Старовинне морське веслове судно, на яке посилали засуджених, приковуючи їх біля весел на весь час відбуття покарання; вид галери.
КВІТНИК	Ділянка в саду, парку, біля хати тощо, на якій ростуть квіти.
КИТИЦЯ	Тасьма з такою прикрасою біля ручки шаблі, шпаги тощо.
КЛАПАН	Стулки в серці, що містяться біля отворів із передсердь у шлуночки, а з шлуночків в аорту та легеневі артерії й запобігають зворотному рухові крові.
КОБУРА	Шкіряна торбина біля кавалерійського сідла.
КОКІЛЬНИК	Робітник, що працює біля кокілю.
КОНВЕРТОРНИК	Той, хто працює біля конвертора; сталевар.
КОНТРГАЙКА	Додаткова гайка, нагвинчена біля основної, що не дає їй відгвинчуватися.
КОРБАР	Робітник, що працює біля корби (у 2 знач.).
КОРИТО	Довга дерев'яна посудина біля криниці, з якої напувають коней, худобу.
КОЧЕРГА	Сукупність знарядь, якими пораються біля печі (коцюба, рогац, дерев'яна лопата тощо).
КОЧЕРЕЖНИК	Місце біля припічка, де стоять коцюба, рогац тощо.
КОШАРА	Житловий будинок для робітників біля фабрики, на промислі тощо.
ЛЮКОВИЙ	Робітник, що працює біля люка певного агрегату.
МАРЕВО	Зорове явище в атмосфері, при якому біля горизонту з'являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба; міраж.
МАРЕВО	Миготливий шар теплого повітря біля поверхні землі (особливо в спеку); сухий туман.
КУПАЛЬНЯ	Споруда на воді або біля води, пристосована для переодягання і купання.
КУРДЮК	Жирове відкладення біля хвоста у деяких порід овець.
ЛАВА 2	Спосіб шикування, коли люди стоять один біля одного в лінію; шеренга, ряд.
ЛЕПЕШИННЯ	Стебла лепехи.
ЛУПА	Маленькі часточки рогових клітин і шкірного жиру, що утворюються біля коренів волосся на голові.
НАДХВІСТЯ	Частина оперення птаха біля хвоста.
МОНІТОР	Баштовий броньований військовий корабель із великокаліберною артилерією, призначений для операцій біля морських берегів і на річках.
МОТОВИЛЬНИК	Той, хто працює біля мотовила (у 1, 2 знач.).
МУНДШТУК	Додаткові залізні вудила з підйимальною розпінкою біля піднебіння, за допомогою яких легше правити конем.
НАДВІР'Я	Обгороджена ділянка землі біля будинку; подвір'я.
НАДМОР'Я	Місцевість біля моря.
НАДРІЧЧЯ	Місцевість біля річки, на березі річки.
ОПЕНЬОК	Їстівний гриб з жовтуватою шапінкою на тонкій високій ніжці, що звичайно росте купками на пеньках або біля коренів дерев.
ОЛЕНЕБИК	Парнокопитна тварина роду антилоп з довгими, гвинтоподібно закрученими біля основи рогами.
ОРКЕСТРІОН	Місце біля сцени, де стоїть цей інструмент.

ОРЛАН	Великий хижий птах родини яструбових, що живе переважно біля водойм і живиться рибою; морський орел.
ОСИПИЩЕ	Нагромадження уламків .гірських порід біля підніжжя та на схилах гір, урвищ; осип.
ПІДЛІССЯ	Ділянка, що розташована біля лісу, поруч із лісом.
ПАЛ 2	Паля, чавунна тумба і т. ін., врита в землю біля пристані, до якої канатами прив'язується судно під час стоянки.
ПІЩАНКА	Невелика морська риба ряду окунеподібних з видовженим, стиснутим з боків тілом, яка живе біля берегів, на піщаному ґрунті, куди заривається на ніч або при небезпеці.
ПОГРАНИЧЧЯ	Місцевість біля кордону.
ПАНОРАМА	Оптичний прилад біля гармат, який дає можливість бачити будь-яку точку на 360° навколо і вимірювати кути на місцевості.
ПЕРЕДДВЕР'Я	Місце, місцевість, розташовані безпосередньо перед чим-небудь, біля чого-небудь.
ПЕРЕКОТИПОЛЕ	Трав'яниста або напівчагарникова степова чи пустельна рослина, яка після досягання плодів обламується біля основи і перекочується на далекі відстані, розносячи своє насіння.
ПЕРОН	Платформа, збудована вздовж колії, біля якої зупиняється поїзд на залізничній станції.
ПІДГІР'Я	Нижній схил гори, що переходить у рівнину; місцевість біля підніжжя гори, гір.
ПІДДАШІЯ	Крита прибудова з площадкою та східцями, ганок біля входу в будинок.
ПІДХВІСТЯ	Частина шлеї, ремінець біля сідла, що йде під хвостом коня.
ПІЛОН	Башта у вигляді зрізаної піраміди, яка зводилася біля входу в стародавній єгипетський храм.
ПЛИСКА	Перелітний невеликий птах з рухливим довгим хвостом; живе біля водойм.
ПЛОЩАДКА	Бокова частина вагона біля входу або виходу.
ПЛУГАТАР	Той, хто працює біля плуга на копальних роботах тощо.
ПОКУТТЯ	В українській селянській хаті - куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього.
ПОРІГ	Місце біля дверей в хаті або за дверима (знадвору звичайно вимощене цеглою, камінням тощо).
ПОРТ	Приморське місто, розташоване біля такої ділянки.
ПРИКОРДОННЯ	Територія, розташована біля кордону, вздовж кордону.
ПРИКОРЕНЬ	Частина стовбура біля кореня.
ПРИКОРЕНЬ	Частина стебла трав'янистої рослини біля кореня.
ПРИГРАНИЧЧЯ	Місцевість біля або поблизу границі (у 1 знач.).
ПРИДВЕРНИК	Сторож біля дверей, біля входу.
ПРИЛИСТОК	Листоподібний паросток, що міститься біля основи листка.
ПРИЛИТТЯ	Листоподібний паросток, що міститься біля основи листка.
ПРИМОРЕЦЬ	Той, хто живе в примор'ї, біля моря;
ПРИМОРЕЦЬ	Боець або офіцер армії, що служить або діє в примор'ї, біля моря.
ПРИМОРСЬКИЙ	Розташований біля моря.

ПРИМОР'Я	Місцевість біля моря.
ПРИМУРОК	Кам'яна прибудова з горизонтальною площиною, уступ біля чого-небудь; поперечний виступ на стінці печі, груби; карниз.
ПРИОЗЕР'Я	Місцевість біля озера.
ПРИРІЧЧЯ	Місце, місцевість біля річки.
ПРИХАТОК	Невелика хатка або житлова прибудова біля хати.
ПРИЯР'Я	Місцевість біля або поблизу яру.
ПРОЛЮВІЙ	Крихкі відклади біля підніжжя гір, височин, змиті з вершин і схилів тимчасовими потоками.
ПУХЛИНА	Припухле місце біля очей.
РАК 1	Покрита панцером безхребетна прісноводна тварина класу членистоногих з великими клішнями біля голови і черевцем, схожим на хвіст.
РЕГЕНЕРАТОРНИК	Фахівець, який працює біля регенератора.
РИБАЛОЧКА	Рід птахів, що мають красиве оперення, довгий прямий дзьоб і живуть біля води; птах цього роду.
РИШТОВАННЯ	Тимчасове дерев'яне або трубчасте обладнання, що встановлюється біля стін споруди під час її відбудови, ремонту, реставрації і т. ін.
РОЗКАТ	Плоский насип або дерев'яний поміст біля кріпосної стіни чи окопу для встановлення гармат.
РЯД	Один повз один, один за одним, один біля одного, в одну лінію.
САДИБА	Ділянка землі біля будинку, зайнята садом, городом і т. ін.
СЕЛИТЬБА	Ділянка землі біля будинку, зайнята городом, садом; садиба.
СІДЛО 1	Частина баранячої або телячої туші, що міститься біля нирок.
СКРЕБАЧКА	Металева пластинка, прикріплена біля входу у приміщення для зчищення бруду з взуття.
СОЛОМОПРЕС	Прес біля зернового комбайна для ущільнення соломи.
СОРУС	Сукупність органів розмноження, спорангіїв, що розташовуються один біля одного на нижній частині листа папороті та деяких водоростей.
СТЕРНЯ	Поле, на якому зібрані хлібні рослини й залишилися лише зрізані біля кореня їх стебла.
СТЕРНЯ	Зрізані біля кореня стебла хлібних рослин, що стоять на пні.
СТІНА	Вали, мури і т. ін. біля міста, фортеці.
ТАЛІЯ 2	Коло картярської гри до закінчення колоди карт біля банківника.
ТАМБУР	Прибудова біля входу в приміщення; сіни.
ТЕЛЕФОНІСТ	Зв'язківець, що сидить біля апарата й здійснює зв'язок між окремими пунктами, військовими підрозділами тощо.
ТЕРИКОН	Конусоподібний насип порожньої породи на поверхні землі біля шахти, копальні.
ТИРЛО	Місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою.
ТОЛОКА 1	Взагалі вільна ділянка біля села, де збиралася молодь гуляти.
ТРАНСПОРТУВАЛЬНИК	Робітник, що працює біля транспортера (у 1 знач.).
ТУАЛЕТ	Столик з дзеркалом, біля якого одягаються, зачісуються і т. ін.
ТУМБА	Стовпчик біля тротуару або дороги.
ТУМБОЧКА	Невелика, невисока шапка, яку звичайно ставлять біля ліжка.
УЗГОЛІВ'Я	Взагалі будь-яке місце біля голови того, хто лежить де-небудь.
УКРАЇНА	Територія уздовж меж держави, біля її краю.

ФАКЕЛ	Яскраві ділянки фотосфери біля краю сонячного диска.
ФАРТУХ	Назва різного виду запон біля механізмів.
ФОЙЄ	Приміщення в театрі, кінотеатрі, будинку культури і т. ін. біля глядачевого залу, призначене для перебування глядачів перед початком вистави, сеансу та для відпочинку під час перерви, антракту.
ФРОНТОН	Верхня частина фасаду будинку, портика, колонади і т. ін., що становить собою трикутну площину, обмежену з боків двосхилим дахом, обрамлену біля основи карнизом.
ФУМАРОЛА	Струмінь гарячих газів і пари, що виділяються з тріщин біля кратера та на схилах вулкана.
ХВОСТОКОЛ	Риба, біля хвоста якої є великий твердий гострий шип з отруйними залозами; морський кіт.
ХЛЯСТИК	Деталь, якою стягують одяг біля рукавів, шиї і т. ін.
ЦВИНТАР	Подвір'я і кладовище біля церкви.
ЦИКУТА	Трав'яниста багаторічна отруйна рослина родини зонтичних, яка росте біля води; вех.
ЧАСТОКІЛ	Огорожа, паркан з кілків, жердин, паль і т. ін., вбитих у землю густо одне біля одного.
ШВЕЙЦАР	Сторож біля входних дверей установи, житлового будинку тощо.
ШИШКОНІС	Порода гусей, що мають наріст біля основи дзьоба.
ШПИЛЬКА	Прикраса з застібкою для приколювання її до жіночого плаття біля шиї або на грудях; брош.
ШПОРКА	Порожнистий виріст біля основи квітки деяких рослин, який служить вмістищем нектару.
ЩІТКА	Сукупність кристалів, які росли на породу щільно один біля одного.
ЩУПИК	Членистий придаток біля ротової порожнини в комах, ракоподібних, багатоніжок, на якому містяться органи чуттів.
ЯЗИЧОК	Невеликий відросток, виріст біля основи листка злакових та деяких інших рослин.
ЗАБЕРЕЖНІ	Смуга льоду біля берега
КАСОГИ	Давня назва одного з адигейських племен, що жило біля південних приток Кубані
ЗАЇДИ	Жовта шкірка біля дзьоба у пташенят
НАДВІР'я	Обгороджена ділянка землі біля будинку; подвір'я

Funkcje gramatyczne adwerbiów według CGEL [CGEL, 503]

adwerbia	dołączone AD- przysłówki (adjuncts)	predykacyjne	obligatoryjne		She lived <u>in Chicago</u>	
			opcjonalne		The Queen arrived <u>in a blue gown</u>	
		zdaniowe			She kissed her mother <u>on the platform</u>	
	podrzędne SUB- przysłówki (<i>subjuncts</i>)	szerokiej orientacji	punktu widzenia		<u>Architecturally</u> , it is a magnificent conception	
			kurtuazyjne		He <u>kindly</u> offered me a ride	
		wąskiej orientacji	specyficzne (item)	podmiotowe	<u>Casually</u> , Leslie greeted the stranger	
				fraza werbalna	I had <u>better</u> see a doctor	
				predykacyjne	She <u>really</u> is intelligent	
			emfatyczne		Of course, frankly, for sure	
			intensyfikacyjne		<u>Almost</u> ; I need a drink <u>badly</u>	
			fokusujące		Simply, merely, as well, only, again	
		nadrzędne DIS- przysłówki (<i>disjuncts</i>)	stylu	modalności i sposobu		Truthfully, if I may say so
				imiesłowowe (<i>respect</i>)		In broad terms, personally
	treści		warunków prawdziwościowych		Really, certainly, if he'd listened	
			oceny wartości		Wisely, to everyone's surprise	
	spójniki CON- przysłówki (<i>conjuncts</i>)				And, but	

Wyniki zapytania Korpusu IPI PAN

[base=być & pos=fin][base="zawsze"]+^[pos=adj & degree=pos][pos!=noun]

podmiot - n	predykat - adj
dyskusja	konieczna
Płoszenie zwierzyny	niezłśliwe
dopisywanie	niekorzystne dla
kontrola	ograniczona
mówienie o	pechowe dla Wisły
Spotkania	proste
Atomizacja i separacja	kosztowna
handel	korzystny dla obu partneryw
Korzystanie	ryzykowne
decyzje	kontrowersyjne 2
Doskonalenie	konieczna
Debata	jednym z
Kształcenie	jednym z
zracjonalizowanie	istotne 1
zwiększanie lesistości	interesujące 2
ingerencja	bezprawna 1
decyzja	trudna
decyzje	trudna
zarządzanie	skomplikowane
inicjatywa	cenna 1
decyzje	trudna
demagogia	groźna 1
konkurencja	niekorzystna
Polityka "z grubej rury"	kosztowna
najbardziej narażony	pieszy, n
serwowane	białe
skuteczność	wątpliwa
cudowność	piękna
ja	daleka(od używania...)1
braciszka	taki spięty
wy	tacy uparci
ja	zobowiązany za
Człowiek z nielegalnie posiadana	niebezpieczne

bronią	
Straty	nieodwracalne
władza,	bezduszna 1
furtki?	niebezpieczne
sytuacja	niepokojąca
prawidła, apel,	aktualny 2
ustawę podatkowa	nieprzyjemna
wcześniejsze etapy	możliwe
skrócenie	możliwe
pytania	merytoryczne
rzecz	charakterystyczna 1
referendum	dobra 1
oświadczenia	korzystne dla
pytania	dopuszczalne 1
trzynastka	feralna.
środki	niewystarczające
przestępstwa	karalne
wymiarów	jednym z
transformacja	jednokierunkowa
oświadczenia	jawne 1
Przeprowadzenie	kosztowna
Drzwi	otwarte
fuzje bankyw	udane
kryteria	podstawowe
życie	radosne
ustawodawstwo	wadliwe
zachowanie	szczerze, otwarte i bezpośrednie
przeznaczenie dużych środków	ważne
wnioski	zasadne
instytucja	zła
Przedstawiciel Watykanu	obecny
przepis	niezgodny z
Wykonywanie	*zła (rzeczownik - NK)
koszty	duże 1
procedura	stosowana
pociąg	spóźniony
Prawo	konserwatywne
podatki	dotkliwe 1

Pryg	możliwe
Muzyka Fryderyka Chopina	popularna
Astrow	roztargniony
pani Stawska	śliczna
Lenin	obecny
Byg	nienawistny
postawa	czytelna 1
wpływ	dwojaki 1
wyższości	dyskusyjne 2
potrzeby	poważne
Odpowiedz	ta sama
nieoszacowanie	niebezpieczne
reakcja	jednoznaczna
niebezpieczeństwo	możliwe
Odsyłanie	ryzykowne
poparcie	wielka niewiadoma
Zasada	ta sama
poświęcenie czasu na komplementy	słuszne
powołania	radykałne
straże pożarne	wolne od
kadra	otwarta dla tych, którzy
Wszystko	wybiórcze
maszyniści pociągu	dokładni 1
strona	niezadowolona
Jeleniogórskie	piękni
lekarze rodzinne	dostępni 1
Amerykanie*	dumni
koalicja, my 4	gotowa
barbarzyńcy	tacy racjonalni , bez wyobraźni
komponenty	świeże
naród	niewinni
grupa	niezadowolona
ekolodzy	młodzi, n
Policjanci Królewskiej Konnej	spokojni i opanowani
biegacze	potrzebni
Rodzice	skłonni do
dzieci i młodzież na katechezie	ułożona i grzeczna

Ingresywy według kryterium znaczenia – 1018 czasowników

```
SELECT DISTINCT [Diesl].[Word] FROM Diesl  
WHERE ((([Diesl].[Interpr]) Like "*Почати *"))
```

заахати
заахкати
зааплодувати
забамкати
забахкати
забабахкати
забагровіти
забагряніти
забазікати
забалакувати
забаляндрасити
забарабанити
забастувати
забасувати
забекати
забелькотати
забенкетувати
забивати
забиватися
забігати
забідкатися
забіліти
заблагати
заблмати
заблискати
заблискотіти
заблищати
заблювати
забовкати
забовтувати
забовтуватися
заборсуватися
забовваніти
заболіти
забренькати
забрехати
забризкувати
забринькати
забрикати
забриніти
забриньчати
забродити1
забродити2
забрунькувати
забрызкати
забряжчати
забулькати
забухати
забухкати

забубнити
забубоніти
забуксувати
забунтувати
забунтуватися
забуркотати
забурлити
забурувати
забурхати
забурчати
забухикати
забушувати
забуянити
забуяти
завалувати1
завалувати2
завештатися
завеличатися
завередувати
заверещати
завертіти
завертітися
заверховодити
завеслувати
завесніти
завити1
завиляти
завирувати
завитати
завихляти
завихлятися
завищати
завібрувати
завівати
завовтузитися
завозити1
завозитися1
заволати
завоняти
заворкотати
заворкувати
заворочатися
заворушити
заворушитися
зав'юнитися
загавкати
загаркати
загачувати
загалакати

загаласувати
загалдикати
загамселити
заганяти2
загарцювати
загарчати
загарячитися
загасати2
загвалтувати
загегати
загейкати
загелгати
загехкати
загецати
загелготати
загерготати
загикати
загигикати
загиготати
заглузувати
загноюватися
загойкати
заговорювати
загоготати
загойдати
загойдатися
заголосити
заголубіти
загомоніти
загорланити
загорлати
загорювати1
загосподарювати
загравати2
загримати
загриміти
загрібати
загрібатися
загрівати
загрюкати
загукати
загулювати
загупати
загуторити
загуцати
загугнявити
загуготіти
загудіти
загуркати

загуркотіти
загурчати
загучати
задвигтіти
задекламувати
задеренчати
задеркотати
задерчати
заджеркотати
задзвеніти
задзвонити
задзвякати
задзенькати
задзеленчати
задзижчати
задзюрити
задзюрчати
задзявкати
задзьобувати
задибати
задимлювати
задимлюватися
задихати
задиктувати
задиміти
задирати⁴
задмухувати
задовбати
задощити
задрати³
задражнити
задригати
задрижати
задріботіти
задрочитися
задряпати
задудніти
задуріти
задухмяніти
заєрепенитися
зажаріти
зажахатися
зажахтіти
зажевріти
зажебоніти
зажестикулювати
зажити³
зажирувати
зажовтіти

зажувати
зазвучати
зазоріти
заіржати
заіскритися
зайойкати
закапувати
закаркати
закахкати
закашляти
закадити
закалатати
закалататися
заканючити
закапризувати
закахикати
заквакати
заквапити
заквапитися
заквилити
заквоктати
закепкувати
закидатися
закиркати
закихкати
закишкати
закивати
закигикати
закишіти
закланятися
заклацати
заклепувати
заклекотати
закліпати
заклопотатися
заклубитися
заклуботати
заклуботатися
закльовувати
заковзати
заковзатися
закопуватися
закошувати
заковерзувати
заколесити
заколивати
заколиватися
заколисатися
заколихати²

заколихатися
заколоти¹
заколоситися
заколотитися
заколядувати
закомандувати
закомизитися
закопотіти
закопошитися
закрапати²
закрасуватися
закректати
закресати
закривіти
закривуляти
закричати
закрокувати
закропляти
закрукати
закрумкати
закружляти
закрутити²
закрутитися²
закрюкати
закрякати
закублитися
закумкати
закурювати
закувати²
закувікати
закугикати
закудкудакати
закуйовдити
закукурікати
закульгати
закуняти
закупатися²
закурити²
закуритися²
закурликати
закурникати
закутуляти
закушпелити
залазити²
заластитися
залащитися
залаяти
залаятися
залебедіти

залеліти
залементувати
залепетати
залисніти
залітати2
заломлювати
залопотати
залупати
залускати
залузати
залунати
залушати
залушитися
залюляти
залютувати
заяпати2
заяскати
заяшати
замарити1
замаяти2
замайоріти
замайструвати
заманіритися
замарширувати
замахати
замаячити1
замаячити2
замекати
замелькати
замерехтіти
заметатися
заметелитися
заметляти
заметлятися
заметушитися
замжичити
замимрити
замигати
замигтіти
замилувати
замішувати1
замігати
замлівати
замлоїти
замолювати
замолитися
замолоти
замолочувати
заморгати

замотати2
замотатися2
замріти
замріяти
замрячити
замукати
замуляти
замуркати
замугикати
замудрувати
замурмотати
замурчати
занервувати
занервуватися
занишпорити
занивати
занокати
занудити
занудитися
занукати
занудьгувати
зануртувати
занявки
заойкати
заохати
заохкати
заопікуватися
заорудувати
западати
запарюватися
запахкати
запахнути
запалати
запалахкотіти
запаніти
запановувати
запарувати
запастися2
запацати
запашіти
запащекувати
заперіщити
запетляти
запилювати1
запирскати
запирхати
запихкати
запишатися
запищати

запиячити
запідпадьомкати
запікати
запіклуватися
заплакати
заплазувати
заплескати1
заплескатися
заплигати
заплітати
запломеніти
заплюскати
заплямкати
запоратися
заповзати
заповзатися
заполовіти
заполоменіти
заполоскатися
заполошитися
заполум'яніти
запорошувати
запорошати
запорядкувати
запрацьовувати
заприндитися
заприскати
заприхкати
запримовляти
запричитати
заприятелювати
запроменитися
запроменіти
запросити2
запроситися
запротестувати
запрохати2
запрохатися
запручатися
запрясти
запугукати
запульсувати
запустувати1
запухиритися
запхикати
запхінкати
зарватися2
заремствувати
заревіти

зареготати
заремигати
зарепетувати
зарикати
зарипати
заридати
зарипіти
заричати
зарізати
зарохкати
зарозуміватися
зароїтися
зарокотати
зарубувати
зарухати
зарухатися
зарунитися
зарядити³
засапати
засвербіти
засвистати
засвистіти
засвічувати¹
засвічуватися
засвітліти
засигналити
засиніти
засипати¹
засичати
засікти²
засіпати
засіпатися
засівати
засіріти
засіяти
заскавучати
заскакати
заскандалити
заскандувати
заскиглити
заскімлити
заскніти
заскреготати
заскрекотати
заскрипіти
заскучати
засмалювати
засмердіти
засмикатися

засмикувати¹
засміятися
засмоктувати
засмуткувати
засновигати
заснувати³
засовати
засоватися
засокорити
засопіти
засочитися
засперечатися
заспішити
заспорити
заспотикатися
зассати²
застогнати
застрекотати
застригти
застрибати
застріляти
застрочувати
заструменіти
застукати¹
застугоніти
засудомити
засумніватися
засумувати
засурмити
засюрчати
засюсюкати
засяяти
засякатися
засьорбати
затакати
затахкати
затанцювати
затарахкати
затарабанити
затараторити
зататакати
зататахкати
затвердити
затенькати
зателенькати
зателіпати
зателіпатися
затермосити
затикати¹

затикати²
затицяти
затилікати
затинятися
затіпати
затіпатися
заткатися
затлівати
затовпитися
заторгати
заторсати
затоваришувати
затовктися
затокотати
затокувати
затоптатися
заторготіти
заторгувати
затормошити
заторохкати
заторочити
заторохтіти
затпрукати
затремтіти
затрепетати
затривожитися
затріпати
затріпатися
затріскати
затріпотати
затріскотати
затріщати
затрубити
затрудити
затрусити²
затруситися
затрясти
затукати
затупати
затупцяти
затуркати¹
затужити
затупцювати
затурбувати
затурбуватися
затурготіти
затюкати
затюпати
затьохкати

заухкати
заулюлюкати
заусміхатися
зафантазувати
зафиркати
зафоркати
зафонтанувати
зафрантити
зафуркотіти
зафурчати
захаркати
захававкати
захазяйнувати
захандрити
захапатися
захарамаркати
захарчати
захвастати
захвиськати
захвилюватися
захвицати
захекати
захизуватися
захилитатися
захитати
захитатися
захихикати
захихотати
захлипати
захлопати
захлюпати²
захлюпотати
захлющати
захляпати
захльоскати
захльостувати²
захникати
заходити
захреститися
захрипіти
захрокати
захропіти
захрумати
захрускати
захрумтіти
захрустіти
захрущати
захрюкати
захукати

захурделити
захурделитися
захурчати
зацарювати
зацвенькати
зацвіркати
зацвірінькати
заценькати
зациганити
зацигикати
зацінькати
зацілювати
зацілюватися
зацмокати
зацобкати
зацокати
зацокотати
зацюкати
зацявкати
зацьвохати
зацьомкати
зачавкати
зачаджувати
зачапати
зачахкати
зачалапати
зачастити
зачвакати
зачванитися
зачвалати
зачервоніти
зачеркати
зачиркати
зачитувати
зачимчикувати
зачмихати
зачмокати
зачовгати
зачорніти
зачухатися
зачухувати
зачукикати
зачумакувати
зачухмаритися
зачхати
зашавкати
зашамкати
зашарити
зашаркати

зашарпати
зашарпатися
зашастати
зашамотатися
зашамотіти
зашарудіти
зашварготіти
зашваркотіти
зашвидкувати
зашемрати
зашелепотіти
зашелестіти
зашепелявити
зашепотіти
зашепотітися
зашептати¹
зашептатися
зашерхотіти
зашикати
зашипіти
зашкандибати
зашкварчати
зашкребти
зашкребтися
зашкрятати
зашкутильгати
зашльопати
зашморгати
зашпигати
зашпортатися
зашпурляти
заштовхати
заштормити
заштрикати
заштурхати
зашугати
зашуміти
зашумувати
зашурувати¹
зашурхотіти
зашушукати
зашушукатися
защебетати
защедрувати
защеміти
защипати
защипатися
защулитися
заюрити

заяріти
заярітися
заяскравіти
заяскріти
заяскрітися
заяснитися
заясніти
заяснітися
заячати
зболіти
зводитися
зчіплюватися
з'являтися
метнутися
піти
побігти
поболіти 1
побрести
повабити
повалити2
повалувати
повезти
поверзтися
повестися2
повірити 1
повіяти
повійнути
поводити1
погнати
погнатися
подзюрити
подряпатися
подути
пожити1
позаводити
позаводитися
позакладати
позакурювати
позапалювати
поїхати
покапати
покачатися
покотити
покотитися1
покрокувати
покрутитися
полетіти
полинати
поливати

поливатися
полізти
помандрувати
помести
помчати
понести
понестися
поновлювати
попаруватися
поперти
попідводитися
поплакатися
поплазувати
попливти
поплигати
поповзти
поприйматися
поприлипати
поприставати
поприщеплюватися
попрямувати
попхати
поп'ястися
порачкувати
порипати
поринати
порозважатися
порушуватися
посвистати
посвітліти
посвітлішати
посипатися
посипати
посіяти
посіятися
поскакати
поскрипіти
поснуватися
поспішати
пострибати
построчити
посувати
посуватися
потанцювати
потекти
потягнути
потягнутися2
поховати
почупкати

почуріти
приголодніти
прикипати
присивіти
рвонутися
рвонутися
розахатися
розбалуватися
розбазікатися
розбешкетуватися
розбиратися
розбігатися
розблискатися
розблищатися
розбрикатися
розбринітися
розбріхуватися
розбрязкатися
розбуркотітися
розбурчатися
розбухикатися
розбушовуватися
розбуянитися
розвештатися
розвеличатися
розверещатися
розвитися2
розвищатися
розворкуватися
розвоюватися
розгавкатися
розгарикатися
розгарчатися
розгасатися
розгвалтуватися
розгедзкатися
розголубитися
розгомонітися
розгорлатися
розгриматися
розгримітися
розгуркатися
розгудітися
роздзвенітися
роздзвонюватися
роздзижчатися
роздощитися
роздрігатися
роздурітися

роз'єрепенитися
розжалобитися
розжалітися
розжартуватися
розжируватися
роззеленітися
роззіпатися
розіграватися
розіскимлитися
розічхатися
роз'їздитися²
роз'їдатися
розкаркатися
розкапризуватися
розквакатися
розквилитися
розквоктатися
розкиватися
розкипатися
розклекотатися
розклопотатися
розковзатися
розкокошитися
розколиватися
розкомизитися
розкректатися
розкричатися
розкрякатися
розкублитися
розкукурікатися
розласуватися
розлащитися
розляяти
розлятися
розлементуватися
розлітатися
розлущуватися
розляпуватися
розлящатися
розманіжитися
розманіритися
розмахатися
розмелюватися
розморгатися
розмуркотатися
розношувати
розноситися²
рознуртувати
розойкатися

розохатися
розпадатися
розпанькатися
розпалатися
розпалахкотітися
розпаношитися
розпарубкуватися
розпатякатися
розпащекуватися
розпирхатися
розпиватися
розпиндючитися
розпишатися
розпищатися
розпиячитися
розпінитися
розплакатися
розплигатися
розповзатися
розпозіхатися
розполоскатися
розпросторікатися
розпручатися
розпурхуватися
розпхикатися
розревітися
розреготатися
розрепетуватися
розрипатися
розридатися
розрюмсатися
розсвербітися
розскавучатися
розскакатися
розскиглитися
розсміятися
розсоватися
розсокоритися
розстрибатися
розсумуватися
розтеревенитися
розтинятися
розтріскотатися
розтуркатися
розтужитися
розтьохкатися
розфантазуватися
розхазяюватися
розхвастатися

розхлипатися
розхлюпуватися
розхникатися
розходитися
розхропітися
розхурчатися
розцвірінькатися
розцокотатися
розчванитися
розчовгатися
розшаркуватися
розшвендітися
розшумітися
розшумуватися
розщебетатися
розщемітися
рухнутися
сипнути
сколихнутися
скособочити
спантеличуватися
сплакати
сполохатися
схибити
схитнутися
схоплюватися
ударяти
ударятися
узятися
урозуміти
ухоплюватися
учистити
ушкварити
ушпарити
хопитися
шарахнутися
шибати¹

Lista czasowników z SUM, których elementem struktury znaczeniowej występuje wyraz *dosxocu* – pol. *wystarczająco* (151 czasowników)

ВИПЛАКУВАТИСЯ	Плакати досхочу, до заспокоєння.
ВИГОВОРЮВАТИСЯ	Говорити досхочу, розповідати, висловлювати все.
ВИНІЖУВАТИСЯ	Довго, досхочу ніжитися.
ВИСМІЮВАТИСЯ	Насміятися досхочу, закінчити сміятися.
ВИБАЛАКАТИСЯ	Наговоритися досхочу, висловити все, що хотілося сказати.
ВИСИПЛЯТИСЯ	Спати довго, досхочу, цілком задовольняючи потребу у сні.
ВИГУЛЮВАТИСЯ	Гуляти довго, досхочу.
ВИКРИЧАТИСЯ	Накричатися досхочу, не мати більше змоги кричати; висловити криком усе, що хотілося.
ВИЧУХУВАТИСЯ	Чухатися довго, досхочу.
ВИЧХАТИСЯ	Начхатися досхочу; перестати чхати.
ВИШЕПТАТИСЯ	Наговоритися пошепки досхочу; пошепки висловитися.
ВІД'ІДАТИ	З'їдати ту кількість чого-небудь, <u>яку раніше не можна було їсти з певних причин</u> ; наїдатися досхочу.
ВІДПИВАТИСЯ	Напитися досхочу.
ВІДТАНЦЬОВУВАТИ	Танцювати досхочу, <u>надолужуючи пропущене</u> .
ЗАЖИВАТИ2	Мати що-небудь, користуватися чимось досхочу, у великій кількості.
НАКРАСУВАТИСЯ	Багато, досхочу покрасуватися.
НАБУВАТИСЯ1	Бути довго, досхочу з ким-небудь або де-небудь.
НАБУРЛАКУВАТИСЯ	Багато, досхочу побурлакувати.
НАМРІЯТИСЯ	Багато, досхочу помріяти.
НАЩЕБЕТАТИ	Багато, досхочу пощебетати.
НАЩЕБЕТАТИСЯ	Наговоритися досхочу (про веселу жіночу мову).
НАВЕСЕЛИТИСЯ	Досхочу повеселитися.
НАВЕЧЕРЯТИСЯ	Вечеряючи, наїстися досхочу; наїстися під час вечері.
НАВИДАТИСЯ	Подивитися багато, досхочу.
НАМАРИТИСЯ	Багато, досхочу помріяти.
НАЛИЗУВАТИСЯ	Досхочу полизати чого-небудь;
НАЛІТАТИСЯ	Досхочу, багато політати.
НАБІДКАТИСЯ	Досхочу поговорити про своє лихо, горе, нужду; нажалітися.
НАБЛУКАТИСЯ	Досхочу, багато поблукати.
НАБРЕХАТИСЯ	Досхочу, багато побрехати (про людей).
НАБРЕХАТИСЯ	Досхочу, багато погавкати (про собак).
НАБРОДИТИСЯ	Побродити досхочу, до втоми.
НАДУРІТИ	Багато, досхочу попустувати, подуріти.
НАЖАРТУВАТИСЯ	Багато, досхочу пожартувати; повеселитися, пожартувати деякий час.

НАПУСТУВАТИСЯ	Багато, досхочу попустувати.
НАРАДУВАТИ	Досхочу порадувати.
НАРАДУВАТИСЯ	Досхочу, вволю порадуватися.
НАБАЛАКАТИСЯ	Поговорити досхочу; наговоритися.
НАДІВУВАТИСЯ	Багато, досхочу погуляти, будучи дівчиною.
НАКРИЧАТИСЯ	Багато, досхочу покричати.
НАКУПАТИСЯ	Багато, досхочу купатися.
НАХВАСТАТИСЯ	Похвастати багато, досхочу;
НАХЛЕБТАТИСЯ	Похлебтати чого-небудь багато, досхочу (перев. про тварин).
НАХЛИСТУВАТИСЯ	Хлебтати що-небудь багато, досхочу; хлебчучи, наїдатися.
НАСУДИТИСЯ	Багато, досхочу поговорити, обмірковуючи, засуджуючи чий-небудь вчинки.
НАТАНЦЮВАТИСЯ	Потанцювати багато, досхочу.
НАЧИТУВАТИСЯ	Багато, досхочу читати.
НАЧХАТИСЯ	Багато, досхочу почхати.
НАЗНУЩАТИСЯ	Багато, досхочу познущатися.
НАЇДАТИСЯ	Досхочу їсти, задовольняти потребу в їжі; насититися.
НАЇЗДИТИСЯ	Багато, досхочу поїздити.
НАБЕНКЕТУВАТИСЯ	Побенкетувати досхочу.
НАКУРЮВАТИСЯ	Багато, досхочу курити.
НАЛАЗИТИСЯ	Багато, досхочу полазити.
НАЛАСУВАТИСЯ	Багато, досхочу поласувати.
НАСВАРИТИСЯ	Багато, досхочу полатися.
НАСВИСТАТИСЯ	Багато, досхочу посвистати.
НАСИДІТИСЯ	Довго, досхочу посидіти.
НАБАВИТИСЯ	Досхочу побавитися.
НАБІГАТИСЯ	Побігати досхочу, багато.
НАВАЛЯТИСЯ	Довго досхочу повалитися; належатися.
НАВЕРЕЩАТИСЯ	Досхочу, довго верещати.
НАВОЗИТИСЯ	Повозитися багато, досхочу; наовтузитися.
НАВОЛОЧИТИСЯ	Поволочитися багато, досхочу.
НАГАНЯТИСЯ ²	Багато, досхочу побігати.
НАГАРИКАТИСЯ	Багато, досхочу погарикати.
НАГАРЦЮВАТИСЯ	Багато, досхочу погарцювати.
НАГАРЧАТИСЯ	Багато, досхочу погарчати.
НАГАСАТИСЯ	Багато, досхочу побігати, походити.
НАГИРКАТИСЯ	Багато, досхочу погиркати.
НАГЛИТАТИСЯ	Проковтнути велику кількість чого-небудь; багато, досхочу поглитати чогось.
НАГЛУЗУВАТИСЯ	Багато, досхочу поглузувати.
НАГЛЯДІТИСЯ	Багато, досхочу подивитися; надивитися. З рук наробитись, з ніг находитись, з очей наглядітись (Номис, 1864, № 4560);
НАГОВОРЮВАТИСЯ	Досхочу поговорити.
НАГОЙДАТИСЯ	Погойдатися багато, досхочу.

НАГОМОНІТИСЯ
НАГОСТЮВАТИСЯ
НАГРАТИСЯ
НАГРИЗТИСЯ
НАГРИМАТИСЯ
НАГУЛЮВАТИСЯ
НАГУСТИСЯ
НАДИВЛЯТИСЯ
НАДИВЛЯТИСЯ
чим-небудь.
НАДИВУВАТИСЯ
НАДИХУВАТИСЯ
НАЛАЯТИСЯ
НАЛЕЖАТИСЯ
НАЛЕЖУВАТИ
НАЛЕПЕТАТИ
НАТЯГАТИСЯ
НАЖИВАТИСЯ
НАЖИРУВАТИСЯ
НАКАТАТИСЯ
НАКИДАТИСЯ
НАКЛАДАТИСЯ
НАКЛАНЯТИСЯ
НАКОВЗАТИСЯ
НАКОЛИХАТИСЯ
НАКОПАТИСЯ
НАКОРМИТИ
небудь потребу в їжі.
НАЛУЗАТИСЯ
НАЛУСКАТИСЯ
НАЛЮБУВАТИСЯ
небудь.
НАМЕТУШИТИСЯ
НАМИЛУВАТИСЯ
НАМИЛУВАТИСЯ
небудь.
НАОБІЙМАТИСЯ
НАПАНУВАТИСЯ
НАПАНЬКАТИСЯ
НАПАРИТИСЯ
НАПИВАТИСЯ
НАПЛАВАТИСЯ
НАПЛАКУВАТИСЯ
НАПЛИГАТИСЯ
НАПРАЦЮВАТИСЯ
НАРЕГОТАТИСЯ

Досхочу поговорити.
Досхочу, довго погостювати.
Багато, досхочу погратися.
Багато, досхочу погризти.
Багато, досхочу погримати.
Багато, досхочу гуляти (у 1 - 5 знач.).
Досхочу погусти.
Довго, досхочу дивитися на кого-, що-небудь.
Досхочу, до повного задоволення намілюватися ким-,

Багато, досхочу дивуватися.
Багато, досхочу дихати.
Багато, досхочу поаятися.
Багато, досхочу полежати.
Довго, досхочу лежати; відпочивати, відлежуватися.
Багато, досхочу поговорити, полепетати.
Напиватися чого-небудь досхочу.
Багато, довго прожити: досхочу, добре пожити.
Добре, досхочу пожирувати; вволю пожити, погуляти.
Покататися багато, досхочу.
Багато, досхочу покидати.
Наїдатися досхочу.
Багато, досхочу покланятися кому-небудь;
Багато, досхочу поковзатися.
Багато, досхочу поколихатися.
Багато, досхочу покопати.
Нагодувати вдосталь, досхочу; задовольнити чию-

Досхочу, багато полузати.
Досхочу, багато полускати.
Досхочу, вволю помилуватися, порадуватися ким-, чим-

Багато, досхочу пометушитися.
Досхочу помилуватися, поголубитися.
Досхочу помилуватися, полюбуватися ким-, чим-

Багато, досхочу пообійматися.
Багато, досхочу попанувати.
Багато, досхочу попанькатися.
Багато, досхочу попаритися.
Досхочу пити що-небудь, угамовувати спрагу.
Багато, досхочу поплавати.
Багато, досхочу плакати.
Багато, досхочу поплигати; настрибатися.
Багато, досхочу попрацювати.
Багато, досхочу пореготати.

НАРИДАТИСЯ	Багато, досхочу поридати.
НАРОБИТИСЯ	Багато, досхочу попрацювати.
НАРОЗМОВЛЯТИСЯ	Багато, досхочу порозмовляти.
НАРУБАТИСЯ	Багато, досхочу порубати;
НАСИПАТИСЯ ²	Спати багато, досхочу.
НАСИСАТИСЯ	Ссати досхочу, до повного задоволення.
НАСКАКАТИСЯ	Поскакати багато, досхочу.
НАСМІЯТИСЯ	Багато, досхочу посміятися. Я сіла біля неї, і ми обое
досхочу насміялися (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 37);	
НАСМОКТУВАТИСЯ	Багато, досхочу посмоктати.
НАСПІВУВАТИСЯ	Співати багато, досхочу, до повного задоволення.
НАСТОЯТИСЯ	Довго, досхочу постояти.
НАСТРИБАТИСЯ	Доволі, досхочу пострибати.
НАСТРІЛЯТИСЯ	Удостав, досхочу постріляти.
НАШВЕНДЯТИСЯ	Довго, досхочу пошвендяти.
НАШЛЯТИСЯ	Багато, досхочу пошлятися.
НАТІШИТИ	Потішити багато, досхочу.
НАТІШИТИСЯ	Потішитися багато, досхочу.
НАТІШИТИСЯ	Зазнати насолоди досхочу.
НАТОПТУВАТИСЯ	Їсти багато, досхочу.
НАХОДИТИСЯ	Походити багато, досхочу.
НАЦІЛУВАТИСЯ	Натішитися поцілунками досхочу.
НАЧАСТУВАТИ	Частуючи, нагодувати досхочу; добре пригостити.
НАЧАСТУВАТИСЯ	Досхочу поїсти й попити чого-небудь, перев. у гостях.
ПЕРЕСМІЮВАТИСЯ	Насміятися досхочу; закінчити сміятися.
ПОСМІЯТИСЯ	Сміятися доволі, досхочу; попосміятися.
УХОДИТИ	Походити досхочу.
РОЗБАЛАКУВАТИСЯ	Поговорити, наговоритися з ким-небудь досхочу.
УЇСТИ ¹	Поїсти доволі, досхочу; наїстися.
УЇСТИСЯ ¹	Поїсти доволі, досхочу; наїстися.
УКАЧУВАТИСЯ	Покачатися досхочу, вволю.
УТРАКТУВАТИ	Добре почастувати; досхочу нагодувати, напоїти.
УКОНТЕНТУВАТИСЯ	Пригоститися, наїстися, напитися досхочу.
УПАСТИСЯ ²	Пасучись, наїстися досхочу (про худобу); напастися;
УПИТИ ¹	Напитися досхочу.

Доволі

НАГОРЮВАТИСЯ	Доволі погорювати; зазнати багато горя.
НАТЯГАТИСЯ ²	Доволі потягати один одного за що-небудь.
НАСТРИБАТИСЯ	Доволі, досхочу пострибати.
ПОСМІЯТИСЯ	Сміятися доволі, досхочу; попосміятися.
УЇСТИ ¹	Поїсти доволі, досхочу; наїстися.
УЇСТИСЯ ¹	Поїсти доволі, досхочу; наїстися.

Dystrybutywy według kryterium znaczenia – 2004 czasowników

```
SELECT DISTINCT [Diesl].[Word] FROM Diesl WHERE (((Diesl.Interpr) Like "*все  
або багато*" Or (Diesl.Interpr) Like "*всіх або багатьох*" Or (Diesl.Interpr) Like  
"*усе або багато*" Or (Diesl.Interpr) Like "*усіх або багатьох*" Or (Diesl.Interpr)  
Like "*багатьох місцях*" Or (Diesl.Interpr) Like "*всім або багатьом*"));
```

вибігати
виблукати
виганяти
вигасати
виглушити
виказитися
вилазити
виплавати
виполонити
вибивати
вигибати
вигублювати
викошувати
виловлювати
вилягати
вимітати
виморювати
вирізувати
вирубувати
вистрілювати²
витоплювати ²
витруювати
збігати
збігатися
здірявлювати
здірявлюватися
ззивати
з'їздити
з'їжджатися
зладитися¹
злазитися
злітати²
злітатися
зрешетити
нагачувати
нажалити
накушувати
носити
оббігати
оббігати
обводити
обгадувати
обдряпувати
обжалювати
об'їздити¹
об'їжджати¹
обколесити
облазити³
облітати¹

облітати²
обсокотати
обстукувати
обтанцьовувати
обходити
оповіщати
переарештовувати
перебачити
перебаламутити
перебатувати
перебивати
перебирати
перебілювати
перебіситися
переборювати
переболіти
перебраковувати
перебруднювати
перебруковувати
перебувати²
перебудити
перебушувати
перевалювати²
перевалюватися²
перевертати
перевертатися
перевідувати
перевішувати²
перевіювати
перевінчати
переводити
переворушувати
перев'ялювати
перегаснути
перегасити
перегиджувати
перегинути
перегладжувати
переглитати
переглухнути
переглушити
перегноювати
перегойдувати
перегойдуватися
перегострювати
переговорювати
переграфити
перегризати
перегрибати

перегромаджувати
перегрунтовувати
перегулювати
перегубити
передавлювати
передавати²
передивлятися
передохнути
передоювати
передопитувати
передражнювати
передраювати
передряпувати
передумувати
передушувати
передурити
передушитися
переекзаменовувати
пережарювати
пережевріти
переженити
переженитися
пережинати
пережовкнути
пережовтити
перезнайти
перезнайти
перезолочувати
переказувати
перекапустити
перекачувати¹
переказитися
перекаламутити
перекаламутитися
перекалічувати
перекалічуватися
перекалібрувати
перекантовувати
перекарбовувати
перекатувати
перекачати³
перекидати¹
переклеювати
переклеймити
перекльовувати
перековувати
переколювати
переколюватися
перекопувати

перекопчувати
перекорчити
перекошлати
перекошувати¹
перековерсати
переколошкати
переколошматити
перекрашувати
перекраювати
перекрадати
перекришити
перекришитися
перекрохмалювати
перекручуватися
перекупувати
перекурювати¹
перекутувати
перекуматися
перекуповувати
перекусати
перекуштувати
перелагоджувати
перелатувати
переляти
переламати¹
переламатися¹
перелизувати
переліплювати
переліковувати
переловлювати
перелуджувати
перелускати
перелущувати
перелюбити
перелютувати²
перемазувати
перемазуватися
перемаслювати
перемаслюватися
перемацувати
перемашувати
перемашуватися
перемагнічувати
перемальовувати
перемелювати
переметувати
перемежовувати
переметати²
перемивати

перемиватися
перемирати
перемирити
перемиритися
перемішувати²
перемітати
перемічати
перемотувати
перемочувати
перемощувати
перемолочувати
перемордувати
переморити
переморожувати
перемотижити
перемотлошити
перемучити
перемуровувати
перемутити
перемутитися
перенавчати
перенизувати
перенишпорити
переношувати
переношуватися
перенумеровувати
перенюхувати
переорювати
перепалювати
перепаявати
перепакувувати
перепаскуджувати
переписувати
перепитувати
перепивати
перепиватися
перепирати
перепікати
переплавати
переплавляти¹
переплавляти²
перепліскуватися
переповзати
переполювати
перепорювати
перепоювати
переполіскувати
перепотрошити
перепрасовувати

перепрошувати¹
перепробувати
перепрядати
переранити
переревізувати
перереєстровувати
перереєстровуватися
перержавіти
переривати²
перерізувати
перерізуватися
перерішати
переробляти
пересварювати
пересватувати
пересвердлювати
пересинювати
пересипати¹
пересихати
пересідлювати
пересіватися
пересікати
пересклити
перескрібати
перескубувати
переслухувати
пересмалювати
пересмикати
пересміювати
пересмішити
пересмоктувати
пересмолювати
пересмужити
переснащувати
пересолювати
пересортовувати
переспіувати
перестилати
перестраждати
перестрайкувати
перестраховувати
перестригати
перестрілювати
перестрілятися
перестрочувати
перестругувати
перестукувати
перестудіювати
перестьобувати

пересукувати
пересушувати
пересушуватися
перетаврувати
перетикати
перетикати2
перетиньковувати
перетирати
перетіпати
перетісувати
перетіпати
перетоплювати1
перетоплювати2
перетоптувати
переторсати
переточувати1
перетовкти
перетовктися
перетолочувати
перетопити3
перетопитися2
перетравлювати1
перетрачувати
перетріпувати
перетрощити
перетрушувати
перетруювати
перетруюватися
перетурбувати
перетушовувати
перетягати
переучувати
перефарбовувати
перехапати
перехвилювати
перехвилюватися
перехворіти
переходити
перехолоджувати
перецілувати
перецілуватися
перецокуватися
перечавлювати
перечастувати
перечерствіти
перечитувати
перечикрижити
перечищати
перечувати

перечухрати
перешаровувати2
перешивати
перешліфовувати
перешмагати
перешматувати
перешнуровувати
перешпилювати
перешпурляти
перештовхувати
перещипувати
побагатіти
побити
побивати
побожеволіти
поболіти 1
поболітися
побрати
побратися
побруднити
побубнявіти
побуджати
побудитися
побунтуватися
поважити 1
поваляти
поварити
поваритися
повбивати 1
повбивати2
повбиватися 1
повбиватися2
повбирати
повбиратися
повбігати
повгамовуватися
повгасати
повгинатися
повгодовувати
повгодовуватися
повгріватися
повгрузати
повдаватися
повдягати
повдягатися
повертати2
повертатися2
повертіти
повзувати

повзуватися
повибивати
повибиватися
повибирати
повибиратися
повибігати
повибудовувати
повивалювати
повиварювати
повивершувати
повивертати
повивертатися
повивірчувати
повивішувати 1
повивішувати2
повиводити
повиводитися
повивозити
повиволікати
повивчати
повивчатися
повив'язувати1
повив'язувати2
повиганяти
повиганятися
повигинати
повигинатися
повигнивати
повигострювати
повиготовувати
повигортати
повигоряти
повигравати
повигризати
повигрібати
повидавлювати
повидавати
повидзьобувати
повидирати
повидовбувати
повидряпувати
повидумувати
повидурювати
повиживати
повижинати
повизбирувати
повиздихати
повіідати
повиїжджати

повиймати
повикидати
повикладати
повикликати
повикльовувати
повиколювати
повикопувати
повикохувати
повикочувати
повикошувати
повикорінювати
повикорчовувати
повикрадати
повикреслювати
повикручувати
повикурювати
повикуповувати
повилазити
повиламувати
повилежуватися
повиливати
повилітати
повиловлювати
повилуплювати
повилуплюватися
повилягати
повимазувати
повиманювати
повимерзати
повимивати
повимирати
повимінювати
повимітати
повиморювати
повиморюватися
повимотувати
повимочувати
повимощувати
повимокати
повимолочувати
повиносити
повинюхувати
повиняньчувати
повиорювати
повипалювати
повипарювати
повипадати
повипасати
повиписувати

повипитувати
повипивати
повипинати
повипинатися
повипихати
повипікати
повиплачувати
повиплигувати
повипливати
повиплітати
повипльовувати
повиполювати
повиповзати
повиполіскувати
повиправляти
повипривати
повипростуватися
повипрядати
повипускати
повираховувати
повиривати 1
повиривати2
повиринати
повирівнювати
повирівнюватися
повирізувати
повирощувати
повиробляти
повиростати
повирубувати
повиряджати
повиряджатися
повисаджувати
повисапувати
повиселяти
повиселятися
повисипати
повисипатися
повисиплятися
повисихати
повисівати
повисідати
повисікати
повискакувати
повискрібати
повискубувати
повислужувати
повислужуватися
повисмикуватися

повисмикати
повисолоплювати
повисолоплюватися
повиставляти
повиставлятися
повистрибувати
повистригати
повистрілювати
повистромялювати
повистромялюватися
повистругувати
повиструнчуватися
повиступати
повисушувати
повисувати
повисуватися
повитаскувати
повитикати
повитикатися
повитирати
повитискати
повитісувати
повитікати
повитоптувати
повиточувати 1
повиточувати2
повитолочувати
повитріщати
повитріщатися
повитрушувати
повитруювати
повитрясати
повитягатися
повиучувати
повиучуватися
повихлюпувати
повиходжувати 1
повиходжувати2
повиходити
повихоплювати
повихоплюватися
повихолоджувати
повихолоджуватися
повиціджувати
повичастовувати
повичерпувати
повичищати
повичісувати
повичунювати

повишаровувати
повишивати
повишкрібати
повишкрябувати
повиштовхувати
повишукувати
повищерблювати
повищипувати
повішати
повідбивати
повідбирати
повідбудовувати
повідвертати
повідвертатися
повідводити
повідвозити
повідв'язувати
повідгадувати
повідганяти
повідгнивати
повідгодовувати
повідгороджувати
повідгортати
повідгризати
повідгрібати
повіддавати
повіддиматися
повіддирати
повіддушувати
повіджимати
повіджинати
повід'їдати
повідкидати
повідкладати
повідкопувати
повідкочувати
повідкривати
повідкручувати
повідкушувати
повідлазити
повідламувати
повідлітати
повідлучати
повідмерзати
повідмикати
повіднаходити
повіднімати
повідносити
повідпасуватися

повідпадати
повідписувати
повідпихати
повідпливати
повідправляти
повідпроваджувати
повідпускати
повідривати 1
повідривати2
повідриватися
повідрізувати
повідростати
повідрубувати
повідсилати
повідсихати
повідскакувати
повідслужувати
повідслужуватися
повідставати
повідставляти
повідступати
повідступатися
повідсувати
повідсуватися
повідтавати
повідтинати
повідтуляти
повідтухати
повідтягати
повідучати
повідхиляти
повідходити
повідцвітати
повідцвітатися
повідціджувати
повідчиняти
повідчинятися
повідчіпляти
повідчіплятися
повідшукувати
повідшукуватися
пов'їдатися
повкидати
повкладати
повкладатися
повклякати
повкопувати
повкорочувати
повкривати

повкриватися
повкутувати
повкутуватися
повлазити
повлаштовувати
повлаштовуватися
повлежуватися
повлипати
повлітати
повлягатися
повмазувати 1
повмазувати2
повмивати
повмиватися
повмирати
повмощувати
повмощуватися
повмуровувати
повнаджуватися
повносити
повнурюватися
повозити
повписувати
повписуватися
повпиватися1
повпиватися2
повпихати
повплітати
повпрівати
повпрягати
повпускати1
повпускати2
повростати
повсаджувати
повсаджуватися
повсихати
повсідатися
повскакувати
повставати1
повставляти
повстромлюватися
повстромляти
повстрявати
повтикати
повтинати
повтирати
повтиратися
повтихати
повтікати1

повтікати²
повтомлюватися
повтоптувати¹
повтоптувати²
повтягати
повузити
повходити
повчити
повчіплюватися
повшивати
пов'ючити
пов'язувати
погайнувати
поглитати
поглухнути
поглушати
погніватися
погноїти
погоїти
погоїтися
поголодніти
погорбатитися
погорбатіти
погоріти
поготувати
погубитися
погубляти
подавати²
подавити
подемобілізувати
подзьобати
подичавіти
подівати
подіставати
подобігати
подобувати
подоважувати
подоварювати
подоварюватися
подовбати
подовідуватися
подоводити
подоволочувати
подоганяти
подогледжуватися
подогодовувати
подогравати
подавати
пододержувати

подоживати
подожинати
подозволяти
подоїдати
подоїздити
подоклеювати
подоколювати
подокопувати
подокочувати
подокошувати
подокручувати
подокуповувати
подолазити
подолежуватися
подоливати
подолітати
подолушувати
подомивати
подописувати
подопивати
подопиватися
подоплітати
подопрядати
подорізувати
подоробляти
подоростати
подосиджуватися
подосипати
подосівати
подосолювати
подостигати
подоходити
подутися
подубіти
подурити
подуріти
подушити¹
подушитися¹
поженити
поженитися
пожинати
пожурити ¹
пожуритися
позабавляти
позабейкуватися
позабивати
позабиватися
позабирати
позабиратися

позабігати
позабовтувати
позабовтуватися
позаболочувати
позаболочуватися
позабризкувати
позабризкуватися
позабріхуватися
позаброджувати
позабруднювати
позабрьохуватися
позабувати
позабуватися
позабудовувати
позавалювати
позавалюватися
позавдавати
позавертати
позавертатися
позавивати³
позависати
позавішувати ¹
позавішувати²
позавіювати
позавівати
позавмирати
позаводити
позаводитися
позавозити
позавойовувати
позавчати
позав'язувати
позав'язуватися
позагарбувати
позагачувати
позаганяти
позагартувати
позагвинчувати
позагиджувати
позагинати
позагинатися
позаглушати
позагнивати
позагнуздувати
позагоювати
позагоюватися
позагороджувати
позагортати
позагоряти

позагорятися
позаграбастувати
позагризати
позагрібати
позагублювати
позагусати
позадихатися
позадівати
позадрипувати
позадрипуватися
позадумувати
позадумуватися
позадурювати
позаживати
позажурюватися
позазивати
позазнаватися 1
позазнаватися 2
позазубрювати
позаїдати
позаїдатися
позаїжджати 1
позаїжджати 2
позаймати
позакачувати
позаквітчувати
позаквітчуватися
позакидати 1
позакидати 2
позакипати
позакисати
позакінчувати
позакладати
позаклеювати
позакликати
позаклинати
позаклякати
позакльовувати
позаковувати
позакопувати
позакохуватися
позакочувати
позакочуватися
позаколисувати
позаколихувати
позакрашувати
позакрадатися
позакреслювати
позакривати

позакриватися
позакручувати
позакручуватися
позакурювати
позакутувати
позакутуватися
позакуповувати
позалагоджувати
позалазити
позалатувати
позалежуватися
позализувати
позаливати
позалипати
позаличковувати
позалишати
позалишатися
позаліплювати
позаліковувати
позаліковуватися
позалітати
позалучати
позалякувати
позаляпувати
позаляпуватися
позалягати
позамазувати
позамазуватися
позаманювати
позамальовувати
позамерзати
позамивати
позамиватися
позамикати
позамикатися
позамирати
позамішувати 1
позамішувати 2
позаміняти
позамітати
позамічати
позамлівати
позамотувати
позамотуватися
позамовкати
позамовляти
позамокати
позамордовувати
позаморожувати

позамулювати
позамулюватися 1
позамурзувати
позамурзуватися
позамучувати
позамуровувати
позамуровуватися
позаносити
позаорювати
позапалювати
позападати
позападатися
позапаковувати
позапаскуджувати
позапаскуджуватися
позапечатувати
позаписувати
позаписуватися
позапинати
позапинатися 1
позапинатися 2
позапирати 1
позапирати 2
позапиратися
позапихати
позапізнюватися
позапікати
позапікатися
позаплакуватися
позаплачувати
позапливати 1
позапливати 2
позаплітати
позаплітатися
позаплутувати
позаплутуватися
позаплющувати
позаплющуватися
позаплямлювати
позаплямовувати
позаповнювати
позаповзати
позаполіскувати
позаправляти
позапродувати
позапрошувати
позапроваджувати
позапрягати
позапрягатися

позапускати 1
 позапускати2
 позапухати
 позаражати
 позаривати
 позариватися
 позарисовувати
 позарівнювати
 позарікатися
 позарошувати
 позарошуватися
 позаростати
 позарубувати
 позаряджати
 позасаджувати
 позасвічувати
 позасвічуватися
 позаселяти
 позасинювати
 позасилати
 позасипати 1
 позасипати2
 позасипати3
 позасипатися
 позасихати
 позасівати
 позасіватися
 позасідати 1
 позасікати
 позаскиртовувати
 позаслинювати
 позаслинюватися
 позаслоняти
 позасмажувати
 позасмажуватися
 позасмалювати
 позасмалюватися
 позасмальцьовувати
 позасмальцьовуватися
 позасмічувати
 позасмоктувати
 позасмучувати
 позасмучуватися
 позасновувати 1
 позасновувати2
 позасовувати
 позасолювати
 позасоромлюватися
 позаспокоювати

позаспокоюватися
 позаставати
 позаставляти 1
 позаставляти2
 позаставляти3
 позастелювати
 позастигати
 позастібати
 позастібатися
 позастоюватися
 позастраховувати
 позастраховуватися
 позастрілювати
 позастромлювати
 позастрочувати
 позастругувати
 позастрявати
 позастуджуватися
 позасушувати
 позатаскувати 1
 позатаскувати2
 позатикати
 позатирати
 позатиратися
 позатихати
 позатісувати
 позатікати
 позатліватися
 позатоплювати2
 позатоптувати
 позатримувати
 позатримуватися
 позатрушувати
 позатуплювати
 позатуплюватися
 позатуляти
 позатулятися
 позатягати
 позатягатися
 позафарбовувати
 позахарчовувати
 позахлюпувати
 позахлюпуватися
 позахлявати
 позаховувати
 позаховуватися
 позаходити
 позахоплювати
 позацвітати 1

позацвітати2
 позацьковувати
 позачаровувати
 позачитуватися
 позачиняти
 позачинятися
 позачіплювати
 позачіплюватися
 позачісувати
 позачісуватися
 позашивати
 позашиватися
 позашморгувати
 позашнуровувати
 позашнуровуватися
 позашпаклювати
 позашпаровувати
 позашпилювати
 позаштопувати
 позаштукатурювати
 позащіпати
 позащіпатися
 позаяложувати
 позбавляти
 позбивати
 позбиватися
 позбирати
 позбиратися
 позбігати
 позбігати
 позбігатися
 позбовтувати
 позбуджувати
 позбуджуватися
 позбувати
 позбудовувати
 позважувати
 позвалювати
 позвалюватися
 позварювати
 позвертати
 позвивати
 позвиватися
 позвикати
 позвисати
 позвішувати
 позвішуватися
 позвіювати
 позводити

позводитися
позвозити
позволікати
позвужувати
позв'язувати
позв'язуватися
позгадувати
позганяти
позгасати
позгинати
позгинатися
позгнівати
позгодовувати
позголювати
позгорблювати
позгорблюватися
позгортати
позгортатися
позгризати
позгрібати
позгромаджувати
позгублювати
поздавлювати
поздавати
поздвигати
поздирати
поздиратися
поздихати
поздіймати
поздійматися
поздряпувати
поздумувати
поздувати
позживати
позжинати
позіскакувати
позісходитися
позіходитися
позіщулюватися
поз'їжджувати
поз'їдати
поз'їжджати
поз'їжджатися
позлазити
позлазитися
позламувати
позлежуватися
позлигувати
позлизувати

позливати
позливатися
позлипатися
позліплювати
позліплюватися
позлітати
позлітатися
позлущувати
позлущуватися
позлучати
позлучатися
позлягати
позманювати
позмахувати
позмагати
позмальовувати
позмережувати
позмерзатися
позмивати
позмиватися
позмикати
позмикатися
позмінювати
позмінюватися
позмішувати
позмітати
позморщувати
позморщуватися
позмотувати
позмочувати
позмовкати
позмовлятися
позмокати
познаходити
познаходитися
познищувати
позникати
познімати
позніматися
позносити
позношувати
позношуватися
позорювати
позодягати
позомлівати
позоставатися
позоставляти
позранювати
позривати

позриватися
позринати 1
позрізувати
позрощувати
позрощувати
позростати
позростатися
позрубувати
позрушувати
позруйновувати
позсаджувати
позсипати
позсихати
позсихатися
позсікати
позскакувати
позсовувати
позсовуватися
позстарюватися
позурочувати
позціджувати
позчіплювати
позчіплюватися
позшивати
позшукувати
покам'яніти
покасувати
покатувати
поквасити
покидати
покидатися 2
покінчати
поклеїти
поклювати
поклякати
поковтати
поколіти
поколоти 1
поколоти 2
поколотися 1
поколотися 2
поконати
покопати
покоростявіти
покосити 1
покрапати
покрасти
покреслити
покривати

покришити
покрутитися
покупити
покупувати
покусати
поламати
полетіти
полигати²
полишати²
поліпити
полопати²
полопатися
половити
полупатися
полускати
полускатися
полущити
полущитися
полудити
полузати
полупити
полупитися
полупотіти
поляпати
поляпатися
полягати²
полякати
полякатися
помалювати
померзнути
помежуватися
пометати¹
пометати²
помилити
помліти
помовкнути
помокнути
поморхнути
помолоти
помолотити
помордувати
поморити
поморитися
поморозити
помотати
помочити
помуляти
помучити
помучитися

помурувати
помутити
понабирати
понабігати
понагороджувати¹
понагортати
понагрібати
понадбирати
понадгризати
понад'їдати
понадкраювати
понадкушувати
понадломлювати
понадломлюватися
понадривати
понадрізувати
понакидати¹
понакладати
понакришувати
понакручувати
понакурювати
поналивати
поналипати
поналіплювати
поналузувати
поналягати
понамерзати
понаминати
понамулювати
понапаскуджувати
понапихати
понапліскувати
понапльовувати
понаривати⁴
понароблювати
понаростати
понасаджувати¹
понасипати
понасипатися
понасівати
понасідати
понасмічувати
понастеляти
понастругувати
понатикати¹
понатирати
понатікати
понатоπτувати
понатрушувати

понатрушуватися
понаховувати
поначіплювати
поначіплюватися
понашивати
понишкнути
пооббивати
пооббиватися
пообвалювати
пообвалюватися
пообвисати
пообгнивати
пообгризати
пообдзьобувати
пообдирати
пообдиратися
пообдряпувати
пообертати
пооб'їдати
пооб'їжджати¹
пообкопувати
пообколупувати
пообколупуватися
пообкришувати
пообкроплювати
пообкушувати
пооблазити¹
пообламувати¹
пообламуватися¹
пообливати
пооблипати
пооблігати
пооблуплювати
пооблуплюватися
пообляпувати
пообмазувати
пообмашувати
пообмальовувати
пообмітати
пообпалювати
пообпалюватися
пообривати
пообриватися
пообростати
пообсипатися
пообсмикувати
пообснювати
пообтикати
пообчовгувати

пообшкрябувати
пообшморгувати
пообщипувати
поопадати
поорати
поперебирати
поперебовтувати
поперебовтуватися
поперебувати
попереглядати
поперегрібати
поперекидати¹
попереписувати
поперетинати
поперетиратися
поперехрещувати
пописати
попідводити
попідгнивати
попідгоряти
попідгризати
попідгрібати
попід'їдати
попідкреслювати
попідлизувати
попідмазувати
попідмащувати
попідмивати
попідмітати
попідмочувати
попідписуватися
попідпирати
попідпихати
попідпливати
попідрублювати
попідсаджувати
попідсипати
попідсихати
попідсівати
попідтикати
попідчищати
попідшивати
поплутатися
поприндитися
поприбирати
поприймати
поприкипати
поприкладати
поприклеювати

поприклеюватися
поприковувати
поприколювати
поприкочувати
поприкорочувати
поприкрашати
поприкрашатися
поприкривати
поприкриватися
поприкріплювати
поприкручувати
поприлазити
поприлипати
поприліплювати
поприліплюватися
поприлітати
поприлягати
попримазувати
попримазуватися
поприманювати
попримерзати
попримощувати
попримощуватися
поприневолювати
поприносити
поприпалювати
поприпадати
поприпасовувати
поприписувати
поприпинати
поприпікати
поприрощувати
поприробляти
поприростати
поприсилати
поприсипати¹
поприсипатися
поприсипляти
поприсихати
поприсідати
поприскакувати
поприсмалювати
поприсмалюватися
поприставати
поприставляти
попристосовувати
попристосовуватися
попристроювати
попристроюватися

поприсувати
поприсуватися
попритихати
попритомніти
попритоптувати
попритуляти
попритулятися
поприходити
попричісувати
попричісуватися
попричіпляти
попричіплятися
попришивати
попришпилювати
поприщеплювати
поприщулювати
поприщулюватися
попріти
попродатися
попробивати
попробиватися
попробуджувати
попробуджуватися
попробуркувати
попробуркуватися
попровалювати
попровалюватися
попроганяти
попрогинатися
попрогнивати
попрогравати
попрограватися
попрогризати
попродавати
попродирати
попродиратися
попродовбувати
попродувати
попродуватися
попроїдати
попрокидатися
попрокисати
попроколювати
попрокопуватися
попролазити
попроломлювати
попромивати
попромінювати
попромочувати

попропадати
попропивати
попрополювати
попропускати
попроривати¹
попрориватися
попрорізувати
попросапувати
попросвердлювати
попросинатися
попросипати
попросипатися¹
попросипатися²
попросихати
попростромлювати
попростромлюватися
попростягати
попростягатися
попрочищати
попсувати
попукати
попухнути
попускати²
попустошити
поп'яніти
порадіти
порешетити
порешетитися
порізати
порізатися
породжуватися
поробитися
порозбивати
порозбиватися
порозбирати
порозбиратися
порозбігатися
порозбрідатися
порозбуджувати
порозбуркувати
порозбухати
порозважувати
порозвалювати
порозвалюватися
порозвішувати
порозводити¹
порозводити²
порозводитися²
порозвозити

порозволікати
порозв'язувати
порозв'язуватися
порозганяти
порозгороджувати
порозгороджуватися
порозгортати
порозгрібати
порозгублювати
порозгублюватися
пороздавати
пороздирати
пороздиратися
пороздряпувати
пороздягати
пороздягатися
порозживатися
пороззувати
пороззуватися
пороз'їдати
пороз'їджатися
порозквітати
порозкидати
порозкидатися
порозкисати
порозкладати
порозкладатися
порозклеюватися
порозколювати
порозколюватися
порозкопувати
порозкрадати
порозкривати
порозкриватися
порозкутувати
порозкутуватися
порозкуркулювати
порозлазитися
порозламувати
порозламуватися
порозливати
порозливатися
порозлітатися
порозляпувати¹
порозлягатися
порозмазувати
порозмазуватися
порозмальовувати
порозмерзатися

порозмивати
порозмиватися
порозмішувати²
порозміщати
порозміщатися
порозмотувати
порозмотуватися
порозмочувати
порозмокати
порозм'якати
порознімати
порозносити
порозпадатися
порозпаковуватися
порозперізуватися
порозпечатувати
порозписувати
порозписуватися
порозпитувати
порозпиватися
порозпинати
порозпинатися
порозпирати
порозпихати
порозпливатися
порозпорювати
порозпорюватися
порозподіляти
порозпозичати
порозпускати
порозпускатися
порозривати¹
порозриватися
порозріджувати
порозрізувати
порозсаджувати
порозсилати
порозсипати
порозсипатися
порозсихатися
порозсівати
порозсідатися¹
порозсідатися²
порозскакуватися
порозставляти
порозставлятися
порозстеляти
порозстібатися
порозсувати

порозсуватися
порозсупонювати
порозсупонюватися
порозтавати
порозтикати
порозтинати
порозтирати
порозтиратися
порозтріпувати
порозтрушувати
порозтрушуватися
порозтягувати
порозтягуватися
порозхитувати
порозхитуватися
порозхлюпувати
порозхлюпуватися
порозхристуватися
порозцвітати
порозчавлювати
порозчахувати
порозчепірювати
порозчепірюватися
порозчиняти 1
порозчинятися 1
порозчісувати
порозчісуватися
порозшивати
порозшукувати
порозшукуватися
поронити
поростати
поруїнувати
порушати2
порятувати
посаджати
посаджатися
посвердлити
посвітити
посвітитися
посвятити 1
посиротіти
посікти
посідати2
поскидати1
поскидати2
поскінчувати
поскладати
поскладатися

посклеювати
посклеюватися
посколювати
посколюватися
поскорчуватися
поскочувати
поскочуватися
поскошувати1
поскошувати2
поскорятися1
поскривлятися
поскручувати
поскручуватися
поскулюватися
поскуплювати
поскуплюватися
поскуповувати
поскуповуватися
поскучати
послабіти2
послизнути
посліпнути
посліпити
посмажити
посмалити
посмалитися
посмоктати
посмолити
посмутити
посмутитися
поснути
поснувати1
посовати
посохнути
посортувати
поспалювати
поспадати
посписувати
поспиватися
поспинатися
поспиратися
поспихати
поспізнюватися
поспливати
поспливатися
посплітати
поспорювати
посповзати
посправляти

поспускати
поспускатися
поставати2
поставати3
постискувати
постинати1
постирати
постиратися
постихати
постомлюватися
постовпіти
пострахатися
пострибати
постріляти
пострілятися
постягати
посушити
посушитися
посхвачуватися
посхиляти
посхилятися
посходити1
посходитися
посхоплюватися
потаврувати
потаскати
потелитися
потеребити
потесати
потетеріти
потикати
потіпати
потліти
потовкти
потовктися
потомити
потомитися
потопитися
потоптати
поторопіти
поточити 1
потріскати
потрощити
потрощитися
потруїти
потруїтися
потухнути2
потуманіти
потупити

потупитися
поув'язнювати
поузгоджувати
поукріплювати
поукріплюватися
поусвідомлювати
поуспадковувати
поусталювати
поуставляти
поусувати
поутверджувати
поутворювати
поутворюватися
поутеплювати
поутеплюватися
поуточнювати
поутримувати
поутрудняти
поухилитися
поушкоджувати
поушкоджуватися
поущільнювати
поущільнюватися
похапати
похватати
похвилювати
похвилюватися
похворіти
похиріти
похлебтати
похлистати
похлюпати
похлюпатися
похлянути
поховати
поховатися
похотіти
похотітися
похрестити
похреститися
похрипнути
похруммати
поцвісти
поцинкувати
поцюкати
почавити
почарувати
почезнути
почетвертувати

почіплятися
почманіти
почуманіти
пошаліти
пощезнути
пощезати
пощепити²
прибивати
прогнивати
проштопувати
решетити
рискати
розбігатися
розбрідатися
розганяти
розгруповуватися
розгублювати
розгублюватися
роз'їжджатися
розкидати¹
розкладати
розламувати
розлітатися¹
розмелювати
розосереджувати
розосереджуватися
розпускати
розсаджувати
розсаджуватися
розселяти
розселятися
розскакуватися
розставлятися
розтрушуватися
розходитися
скликати
сколювати
сколюватися
скопувати
скуповувати
скувати
сплавати
спрошувати
тягатися

**Lista czasowników z SUM, zawierających w definicji wyrażenie „багато”
(a także jego synonimy sytuacyjne: *вдосталь, довго, досхочу, вволю*)¹³¹**

ВДОВБУВАТИ	<u>Багато</u> разово пояснюючи і повторюючи що-небудь, примусити зрозуміти, засвоїти, запам'ятати.
ВИБІГАТИСЯ	<u>Багато</u> бігаючи, втомитися; набігатися.
ВИГАНЯТИСЯ	<u>Багато</u> бігаючи, втомитися.
ВИЛАЗИТИ	<u>Багато</u> ходити, побувати скрізь, в багатьох місцях.
ВИГУЛЮВАТИ	<u>Багато</u> гуляти.
ВИДЗВОНЮВАТИ	<u>Багато</u> говорити про когось, щось;
ВИДУДЛЮВАТИ	<u>Багато</u> або пожадливо випивати.
ВИТАНЦЬОВУВАТИСЯ	<u>Багато</u> танцюючи, витратити всі сили.
ВИТУПЦЬОВУВАТИ	<u>Багато</u> пройти або <u>багато</u> часу пробути на ногах, переходячи з місця на місце.
ГИЛИТИ	<u>Багато</u> набирати, накладати чого-небудь.
ГИЛИТИ	<u>Багато</u> правити (про ціну).
ДОБАЗІКАТИСЯ	<u>Багато</u> базікаючи, зазнати лиха.
ДОБАЛАКУВАТИСЯ	<u>Багато</u> балакаючи, зазнавати лиха.
ДОБІГАТИСЯ	<u>Багато</u> бігаючи, зазнати лиха.
ДОБРІХУВАТИСЯ	<u>Багато</u> брешучи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного.
ДОГОВОРЮВАТИСЯ	<u>Багато</u> говорячи, збиватися на нісенітницю або взагалі зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного.
ДОГУЛЮВАТИСЯ	<u>Багато</u> гуляючи, зазнавати неприємностей.
ДОЖАРТУВАТИСЯ	<u>Багато</u> жартуючи, зазнати чогось небажаного, неприємного.
ДОКОПУВАТИСЯ	<u>Багато</u> , <u>довго</u> копаючи або копаючи несвоєчасно, зазнавати неприємностей.
ДОКУПАТИСЯ	<u>Багато</u> купаючись, зазнати яких-небудь неприємностей.
ДОМИВАТИСЯ	<u>Багато</u> і <u>довго</u> миючись, зазнавати чого-небудь неприємного.
ДОПАНЬКАТИСЯ	<u>Багато</u> , <u>довго</u> панькаючись з ким-небудь, зазнати неприємних наслідків.
ДОРЕГОТАТИСЯ	<u>Багато</u> регочучи, довести себе до неприємних наслідків.
ДОРОБЛЯТИСЯ	<u>Багато</u> працюючи, доводити себе до неприємних наслідків.
ДОСМІЯТИСЯ	<u>Багато</u> сміючись, зазнати чого-небудь небажаного, неприємного.
ДОСТРИБУВАТИСЯ	<u>Багато</u> стрибаючи, зазнавати чого-небудь небажаного, неприємного.

¹³¹ Na szaro zostały zaznaczone części definicji, mówiące o skutkach danej czynności. Gwiazdką zaznaczamy wyrażenia "przypadkowe", które nie należą do danego rodzaju czynności.

ДОТАНЦЬОВУВАТИСЯ	Багато танцюючи, доводити себе до чого-небудь
небажаного, неприємного.	
ДОТЯГАТИСЯ2	Багато носячи важких предметів, зазнати чого-небудь
неприємного.	
ДОУЧУВАТИСЯ	Багато й довго учачись або учачи що-небудь, зазнавати
чогось неприємного.	
ДОШУТКУВАТИСЯ	Багато шуткуючи, зазнати неприємностей.
*ЖИВАТИ	Багатократно до жити 2, 3.
ЗАВОЗИТИСЯ1	Багато часу витратити на що-небудь.
ЗАГРІБАТИ	Багато виторговувати; одержувати великі прибутки.
ЇДАТИ	Багато разів їсти (у 1 знач.).
НАБАЧИТИСЯ	Багато побачити; надивитися.
НАБАЛАКУВАТИ	Багато говорити (перев. зайвого, непотрібного,
неправдоподібного).	
НАБІГАТИ	Багато бігаючи, дістати що-небудь або зазнати чогось.
НАБУРЛАКУВАТИСЯ	Багато, досхочу побурлакувати.
НАВЕРГАТИСЯ	Багато вергаючи, стомитися.
НАВЕРЗТИСЯ	Багато наснитися чогось неприємного або дивного.
НАГАНЯТИСЯ2	Багато, досхочу побігати.
НАГАРИКАТИСЯ	Багато, досхочу погарикати.
НАГАРЦЮВАТИСЯ	Багато, досхочу погарцювати.
НАГАРЧАТИСЯ	Багато, досхочу погарчати.
НАГАСАТИСЯ	Багато, досхочу побігати, походити.
НАГИРКАТИСЯ	Багато, досхочу погиркати.
НАГЛУЗУВАТИСЯ	Багато, досхочу поглузувати.
НАГЛЯДІТИСЯ	Багато, досхочу подивитися; надивитися.
НАГРАТИСЯ	Багато, досхочу погратися.
НАГРИЗТИСЯ	Багато, досхочу погризти.
НАГРИМАТИСЯ	Багато, досхочу погримати.
НАГУЛЮВАТИСЯ	Багато, досхочу гуляти (у 1 - 5 знач.).
НАДИХУВАТИСЯ1	Багато, досхочу дихати.
НАДИВЛЯТИСЯ	Багато бачити чогось, часто зустрічатися в житті з ким-,
чим-небудь.	
НАДИВУВАТИСЯ	Багато, досхочу дивуватися.
НАДІВУВАТИСЯ	Багато, досхочу погуляти, будучи дівчиною.
НАДУМУВАТИ	Багато думати про що-небудь.
НАДУРІТИ	Багато, досхочу попустувати, подуріти.
НАЖАРТУВАТИСЯ	Багато, досхочу пожартувати; повеселитися,
пожартувати деякий час.	
НАЖИВАТИСЯ	Багато, довго прожити: досхочу, добре пожити.
НАЖУРИТИСЯ	Багато, вволю пожуритися.
НАЗНАТИСЯ	Багато пізнати, узнати чого-небудь.
НАЗНУЩАТИСЯ	Багато, досхочу познущатися.
НАЇЗДИТИСЯ	Багато, досхочу поїздити.
НАКАРКАТИ	Багато сказати про що-небудь неприємне, недобре.
НАКВАЦЮВАТИ	Багато, добре намазати, намочити що-небудь.

НАКИДАТИСЯ
НАКЛАНЯТИСЯ
НАКЛАНЯТИСЯ
НАКЛИКАТИСЯ
НАКЛОПОТАТИСЯ
НАКОВЗАТИСЯ
НАКОЧУВАТИ
т. ін.).

НАКОЛИХАТИСЯ
НАКОПАТИСЯ
НАКОСИТИСЯ
НАКРАСТИСЯ
НАКРАСУВАТИСЯ
НАКРИЧАТИСЯ
НАКРУЧУВАТИСЯ
НАКУРЮВАТИСЯ
НАКУПАТИСЯ
НАЛАЗИТИСЯ
НАЛАСУВАТИСЯ
НАЛАЯТИСЯ
НАЛЕЖАТИСЯ1
НАЛЕПЕТАТИ
НАЛИГУВАТИСЯ
НАЛЯЩАТИ

темпі, голосно й пронизливо).

НАМАРИТИСЯ
НАМАХАТИСЯ
НАМЕТУШИТИСЯ
НАМОЛИТИСЯ
НАМОРДУВАТИСЯ
НАМОРОЧИТИСЯ
НАМОТАТИСЯ2
НАМРІЯТИСЯ
НАМУЧИТИ
НАМУЧИТИСЯ
НАНЕРВУВАТИСЯ
НАНОСИТИСЯ
НАНЮХУВАТИСЯ
НАНЯНЬЧИТИСЯ
НАОБІЙМАТИСЯ
НАОБІЦЯТИ
НАОПОВІДАТИ
НАОРАТИСЯ
НАПАНЬКАТИСЯ
НАПАРИТИСЯ
НАПАНУВАТИСЯ

Багато, досхочу покидати.
Багато, досхочу поклонятися кому-небудь;
Багато разів згинатися, виконуючи певну роботу.
Багато разів покликати кого-небудь.
Багато, довго поклопотатися.
Багато, досхочу поковзатися.
Багато і довго їздячи, утрамбовувати, укочувати (шлях і

Багато, досхочу поколихатися.
Багато, досхочу покопати.
Багато, вдосталь покосити.
Багато, вдосталь покрасти.
Багато, досхочу покрасуватися.
Багато, досхочу покричати.
Багато побігати, поклопотатися.
Багато, досхочу курити.
Багато, досхочу покупатися.
Багато, досхочу полазити.
Багато, досхочу поласувати.
Багато, досхочу полятися.
Багато, досхочу полежати.
Багато, досхочу поговорити, полепетати.
Багато випити або з'їсти чого-небудь.
Багато наговорити чого-небудь (перев. у швидкому

Багато, досхочу помріяти.
Багато, довго помахати чим-небудь.
Багато, досхочу пометушитися.
Багато, довго помолитися.
Багато, довго помучитися.
Багато, довго поморочитися.
Багато їздячи, ходячи, стомитися.
Багато, досхочу помріяти.
Багато, довго помучити; завдати багато мук, страждань.
Багато, довго помучитися.
Багато, довго понервуватися.
Багато, довго поносити що-небудь.
Багато, довго нюхати що-небудь.
Багато, довго поняньчити кого-небудь.
Багато, досхочу пообійматися.
Багато пообіцяти.
Багато розповісти чого-небудь.
Багато, довго поорати.
Багато, досхочу попанькатися.
Багато, досхочу попаритися.
Багато, досхочу попанувати.

НАПИРАТИСЯ	Багато з'їсти, наїстися.
НАПИСАТИСЯ	Багато, довго пописати.
НАПЛАКУВАТИСЯ	Багато, досхочу плакати.
НАПЛАВАТИСЯ	Багато, досхочу поплавати.
НАПЛИГАТИСЯ	Багато, досхочу поплигати; настрибати.
НАПРАЦЮВАТИСЯ	Багато, досхочу попрацювати.
НАПРОШУВАТИСЯ	Багато, довго просити.
НАПРЯДАТИСЯ	Багато прядучи, стомитися.
НАПРЯДАТИСЯ	Багато, довго попрясти.
НАПУСТУВАТИСЯ	Багато, досхочу попустувати.
НАРЕГОТАТИСЯ	Багато, досхочу пореготати.
НАРИПАТИСЯ	Багато, довго походити туди-сюди, відкриваючи раз у раз двері.
НАРИДАТИСЯ	Багато, досхочу поридати.
НАРОБИТИСЯ	Багато, досхочу попрацювати.
НАРОБИТИСЯ	Багато попрацювавши, стомитися.
НАРОЗМОВЛЯТИСЯ	Багато, досхочу порозмовляти.
НАРУБАТИСЯ	Багато, досхочу порубати;
НАСВАРИТИСЯ	Багато, досхочу полатися.
НАСВИСТАТИСЯ	Багато, досхочу посвистати.
НАСЛУХАТИ	Багато почути, довідатися.
НАСМІЯТИСЯ	Багато, досхочу посміятися.
НАСМОКТУВАТИСЯ	Багато, досхочу посмоктати.
НАСМОКТУВАТИСЯ	Багато випивати чого-небудь.
НАСПЕРЕЧАТИСЯ	Багато, довго посперечатися.
НАСТУКУВАТИ	Багато стукаючи, неприємно впливати на кого-, що-небудь, стомлювати когось, щось.
НАСУДИТИСЯ	Багато, досхочу поговорити, обмірковуючи, засуджуючи чий-небудь вчинки.
НАСУРМИТИ	Багато посурмити.
НАТОПТУВАТИ	Багато ходячи, залишати сліди бруду на чому-небудь.
НАТОВКТИСЯ	Багато, до втоми попрацювати, походити.
НАТОРОХТИТИ	Багато торохтячи, негативно вплинути на кого-, що-небудь.
НАТРУДЖУВАТИ	Багато працюючи, діючи повним органом тіла, стомлювати його, доводити до болісного стану.
НАТРЯСТИ	Багато, довго потрясти.
НАТРЯСТИСЯ	Багато, довго потрястися.
НАТУПАТИ	Багато ходивши (тупавши), залишити сліди бруду на чому-небудь; натоптати.
НАТУПАТИСЯ	Багато, довго ходячи або стоячи, стомити ноги або взагалі стомитися.
НАТУЖИТИСЯ	Багато, довго, вдосталь потужити.
НАФІЛОСОФСТВУВАТИСЯ	Багато, вволю пофілософствувати.
НАХВАСТАТИСЯ	Багато хвастаючись, зазнати повного задоволення.
НАХОДИТИ	Багато ходячи, пошкодити собі що-небудь.

НАЧИТУВАТИСЯ	<u>Багато</u> , <u>досхочу</u> читати.
НАЧУТИСЯ	<u>Багато</u> довідатися про кого-, що-небудь.
НАЧХАТИСЯ	<u>Багато</u> , <u>досхочу</u> почхати.
НАШЛЯТИСЯ	<u>Багато</u> , <u>досхочу</u> пошлятися.
НАЩЕБЕТАТИ	<u>Багато</u> , <u>досхочу</u> пощебетати.
НАЯРМАРКУВАТИСЯ	<u>Багато</u> , <u>довго</u> поярмаркувати.
НОСИТИСЯ	<u>Багато</u> , <u>довго</u> носити кого-, що-небудь.
ОБКОЧУВАТИ	<u>Багато</u> і <u>довго</u> їздячи, утрамбовувати, вкочувати (шлях і т. ін.); накочувати.
ПЕРЕЖОВУВАТИ	<u>Багато</u> разів звертатися у думках, розмові і т. ін. до одного й того ж предмета, питання; <u>довго</u> , з усіх боків обмірковувати, обговорювати або описувати що-небудь.
ПРОЇЖДЖАТИ ²	<u>Багато</u> їздячи, торувати (дорогу, колію і т. ін.).
ПРОСТОРІКУВАТИ	<u>Багато</u> , часто беззмістовно говорити.
РИПАТИСЯ	<u>Багато</u> ходити туди-сюди, відчиняючи раз у раз двері.
РОЗБАЗІКУВАТИ	<u>Багато</u> базікати.
РОЗДУМУВАТИ	<u>Багато</u> і напружено думати, міркувати.
РОЗДУМУВАТИ	<u>Багато</u> думати, вагатися, приймаючи яке-небудь рішення.
РОЗМАЗУВАТИ	<u>Багатослівно</u> , надто докладно розповідати про що-небудь.
РОЗСПІВУВАТИ	<u>Багато</u> і весело виспівувати;
РОЗТОЧУВАТИСЯ ²	<u>Багатослівно</u> виражати що-небудь, говорити про щось.
*ТВЕРДИТИ	<u>Багато</u> разів повторювати що-небудь, щоб вивчити ,
запам'ятати .	
УЇЗДИТИ	<u>Багато</u> , <u>довго</u> їздячи, укочувати, робити рівним ,
твердим (дорогу, шлях і т. ін.) ; уторувати.	
ХИЛИТИ	<u>Багато</u> пити, часто вживати алкогольні напої; пиячити.
*ЦОКОТАТИ	<u>Багато</u> балакати (про язик).
*ЧЕРКАТИ ¹	<u>Багато</u> пити, випивати (перев. хмільні напої).
?ЧОВПТИ	<u>Багато</u> читати.
*ШУМІТИ ¹	<u>Багато</u> , голосно, збуджено говорити, жваво обговорювати що-небудь.

Czasowniki z SUM z podwójnym prefiksem ПОПО- (57)

ПОПОГРИМІТИ	Гриміти тривалий час.
ПОПОГРІТИ	Гріти тривалий час;
ПОПОГРІТИ	Погріти трохи.
ПОПОГУЛЯТИ	Гуляти багато разів; гуляти тривалий час; погуляти добре.
ПОПОГУСТИ	Густити багато разів;
ПОПОГУСТИ	Густити якийсь час.
ПОПОДИВУВАТИСЯ	Дивуватися тривалий час; надивуватися дуже.
ПОПОДИХАТИ	Дихати чим-небудь тривалий час.
ПОПОДУМАТИ	Думати багато разів; думати тривалий час; подумати добре.
ПОПОДУТИСЯ	Дутися якийсь час.
ПОПОЖДАТИ	Ждати тривалий час.
ПОПОЖИТИ	Жити тривалий час.
ПОПОЖУРИТИСЯ	Журитися тривалий час; нажуритися добре.
ПОПОЗБИРАТИ	Збирати тривалий час.
ПОПОЇЗДИТИ	Їздити тривалий час; поїздити багато.
ПОПОЇЗДИТИ	Використовуватися для їзди тривалий час.
ПОПОЇЗДИТИ	Використовувати в своїх інтересах кого-небудь тривалий час.
ПОПОЇСТИ	Те саме, що наїстися
ПОПОЇСТИ	Поїсти чого-небудь.
ПОПОЇСТИ	Те саме, що похарчуватися.
ПОПОЇТИ	Давши напитися, вгамувати спрагу багатьох.
ПОПОЇТИ	Упоїти багатьох.
ПОПОЇХАТИ	Їхати тривалий час.
ПОПОЙТИ	Іти тривалий час;
ПОПОЙТИ	Іти якийсь час.
ПОПОЙТИ	Випадати якийсь час (про опади).
ПОПОКАЗИТИСЯ	Казитися тривалий час; показитися добре.
ПОПОКАЯТИСЯ	Каятися багато разів, тривалий час.
ПОПОКИДАТИ	Кидати багато разів, тривалий час.
ПОПОКЛАНЯТИСЯ	Кланятися багато разів.
ПОПОКЛАНЯТИСЯ	Просити багато разів, тривалий час.
ПОПОКЛЯСТИ	Клясти багато разів, тривалий час.
ПОПОКОПАТИ	Копати багато разів, тривалий час.
ПОПОКРИЧАТИ	Кричати багато разів, тривалий час.
ПОПОКРУТИТИ	Крутити багато разів, тривалий час.
ПОПОКРУТИТИСЯ	Крутитися багато разів, тривалий час.
ПОПОКРУТИТИСЯ	Бути в скрутному становищі через нестачу чого-небудь тривалий час.
ПОПОЛАЗИТИ	Лазити багато разів, тривалий час.

ПОПОЛАМАТИ	Ламати багато разів, тривалий час.
ПОПОЛАМАТИ	Робити над собою зусилля багато разів, докорінно
мінняючи характер, звички.	
ПОПОСМІЯТИСЯ	Сміятися багато разів, тривалий час; посміятися добре.
ПОПОСМІЯТИСЯ	Глузувати з кого-, чого-небудь тривалий час;
посміятися добре.	
ПОПОСОВАТИ	Совати багато разів, тривалий час.
ПОПОСПІВАТИ	Співати багато разів, тривалий час; наспіватися добре.
ПОПОСТИТИ	Постити якийсь час.
ПОПОСТИТИСЯ	Поститися якийсь час.
ПОПОСТОГНАТИ	Стогнати багато разів, тривалий час.
ПОПОСТОЯТИ	Стояти тривалий час; настоятися добре.
ПОПОСТОЯТИ	Стояти якийсь час.
ПОПОТАНЦЮВАТИ	Танцювати багато разів, тривалий час; натанцюватися
добре.	
ПОПОТАНЦЮВАТИ	Тупцювати тривалий час.
ПОПОТАРАБАНИТИ	Тарабанити тривалий час.
ПОПОТАРАБАНИТИ	Носити що-небудь багато разів, тривалий час.

Czasowniki z SUM, które zawierają w swojej definicji element *тривалий час* oraz mają podwójny prefiks ПОПО- (120)

ПОПОГРИМІТИ	Гриміти тривалий час.
ПОПОГРІТИ	Гріти тривалий час;
ПОПОГУЛЯТИ	Гуляти багато разів; гуляти тривалий час; погуляти добре.
ПОПОДИВУВАТИСЯ	Дивуватися тривалий час; надивуватися дуже.
ПОПОДИХАТИ	Дихати чим-небудь тривалий час.
ПОПОДУМАТИ	Думати багато разів; думати тривалий час; подумати добре.
ПОПОЖДАТИ	Ждати тривалий час.
ПОПОЖИТИ	Жити тривалий час.
ПОПОЖУРИТИСЯ	Журитися тривалий час; нажуритися добре.
ПОПОЗБИРАТИ	Збирати тривалий час.
ПОПОЇЗДИТИ	Їздити тривалий час; поїздити багато.
ПОПОЇЗДИТИ	Використовуватися для їзди тривалий час.
ПОПОЇЗДИТИ	Використовувати в своїх інтересах кого-небудь тривалий час.
ПОПОЇХАТИ	Їхати тривалий час.
ПОПОЙТИ	Іти тривалий час;
ПОПОКАЗИТИСЯ	Казитися тривалий час; показитися добре.
ПОПОКАЯТИСЯ	Каятися багато разів, тривалий час.
ПОПОКИДАТИ	Кидати багато разів, тривалий час.
ПОПОКЛАНЯТИСЯ	Просити багато разів, тривалий час.
ПОПОКЛЯСТИ	Клясти багато разів, тривалий час.
ПОПОКОПАТИ	Копати багато разів, тривалий час.
ПОПОКРИЧАТИ	Кричати багато разів, тривалий час.
ПОПОКРУТИТИ	Крутити багато разів, тривалий час.
ПОПОКРУТИТИСЯ	Крутитися багато разів, тривалий час.
ПОПОКРУТИТИСЯ	Бути в скрутному становищі через нестачу чого-небудь тривалий час.
ПОПОЛАЗИТИ	Лазити багато разів, тривалий час.
ПОПОЛАМАТИ	Ламати багато разів, тривалий час.
ПОПОСМІЯТИСЯ	Сміятися багато разів, тривалий час; посміятися добре.
ПОПОСМІЯТИСЯ	Глузувати з кого-, чого-небудь тривалий час;
ПОПОСОВАТИ	Совати багато разів, тривалий час.
ПОПОСПІВАТИ	Співати багато разів, тривалий час; наспіватися добре.
ПОПОСТОГНАТИ	Стогнати багато разів, тривалий час.
ПОПОСТОЯТИ	Стояти тривалий час; настоятися добре.
ПОПОТАНЦЮВАТИ	Танцювати багато разів, тривалий час; натанцюватися добре.
ПОПОТАНЦЮВАТИ	Тупцювати тривалий час.

ПОПОТАРАБАНИТИ
ПОПОТАРАБАНИТИ
ПОПОТАСКАТИ
ПОПОТІШИТИСЯ
ПОПОТОВКТИСЯ
ПОПОТОПТАТИ
ПОПОТРУСИТИСЯ
ПОПОТУЖИТИ
ПОПОТЯГАТИ
ПОПОТЯГАТИ
час.

ПОПОХОДИТИ
ПОПОХОДИТИ
ПОПОЧЕКАТИ
ПОПОЧЕСАТИ
ПОПОШМАГАТИ
ПОПОШУКАТИ
ПОПОШУМІТИ
ПОПОБЛУКАТИ
ПОПОБОЛІТИ
ПОПОБРЬОХАТИСЯ
ПОПОВАРИТИ
ПОПОВЕШТАТИСЯ
час.

ПОПОВИВАРЮВАТИ
ПОПОВИГЛЯДАТИ
тривалий час.
ПОПОВИСІТИ
ПОПОВОДИТИ
ПОПОВОДИТИ
кого-небудь тривалий час.

ПОПОВОЗИТИ
ПОПОВОЗИТИСЯ
ПОПОВЧИТИ
ПОПОВЧИТИСЯ
ПОПОВ'ЯЗАТИ
ПОПОГАНЯТИ
ПОПОГАНЯТИСЯ
ПОПОГАСАТИ
ПОПОГАТИТИ
ПОПОГИБІТИ
ПОПОГНУТИ
ПОПОГОВОРТИ
ПОПОГОРЮВАТИ
ПОПОГРЕБТИ
ПОПОЛАСУВАТИ

Тарабанити тривалий час.
Носити що-небудь багато разів, тривалий час.
Таскати що-небудь багато разів, тривалий час.
Тішитися тривалий час; натішитися добре.
Товктися тривалий час.
Топтати багато разів, тривалий час.
Труситися тривалий час; потруситися добре.
Тужити тривалий час; натужитися дуже.
Тягати багато разів, тривалий час; потягати багато.
Витягаючи, збирати що-небудь багато разів, тривалий час.

Ходити багато разів, тривалий час; знаходитися добре.
Відвідувати що-небудь тривалий час.
Чекати тривалий час.
Чесати багато разів, тривалий час.
Шмагати багато разів, тривалий час; відшмагати добре.
Шукати багато разів, тривалий час.
Шуміти тривалий час;
Блукати де-небудь багато разів; блукати тривалий час.
Боліти тривалий час.
Брьохатися тривалий час.
Варити багато разів; варити тривалий час.
Вештатися багато разів де-небудь; вештатися тривалий час.

Виварювати багато разів; виварювати тривалий час.
Виглядати кого-небудь багато разів; виглядати

Висіти багато разів; висіти тривалий час.
Водити багато разів; водити тривалий час.
Приховуючи справжній стан справи або наміри, дурити

Возити багато разів; возити тривалий час.
Возитися тривалий час; повозитися добре.
Вчити тривалий час; повчити добре.
Вчитися тривалий час; повчитися добре.
В'язати тривалий час; пов'язати багато.
Ганяти тривалий час; поганяти добре.
Ганятися тривалий час; поганятися добре.
Гасати тривалий час; погасати добре.
Гатити багато разів; гатити тривалий час.
Гибіти тривалий час; погибіти добре.
Гибіти тривалий час; погибіти добре.
Говорити багато разів; говорити тривалий час.
Горювати тривалий час; нагорюватися добре.
Гребти тривалий час.
Ласувати тривалий час; поласувати добре.

ПОПОЛЕЖАТИ	Лежати тривалий час.
ПОПОЛУПИТИ	Бити багато разів, тривалий час; набити добре.
ПОПОЛЯКАТИ	Лякати багато разів, тривалий час; полякати добре.
ПОПОМАХАТИ	Махати тривалий час.
ПОПОМЕРЗНУТИ	Мерзнути тривалий час; померзнути добре.
ПОПОМІРКУВАТИ	Міркувати тривалий час; поміркувати добре.
ПОПОМІРЯТИ	Міряти багато разів, тривалий час;
ПОПОМЛІТИ	Мліти тривалий час.
ПОПОМОРОЧИТИСЯ	Морочитися тривалий час; поморочитися добре.
ПОПОМУЧИТИ	Мучити тривалий час; помучити добре.
ПОПОМУЧИТИСЯ	Зазнавати фізичних або моральних страждань тривалий час; намучитися добре.
ПОПОМУЧИТИСЯ	Докладати надмірних зусиль, виконуючи або здійснюючи що-небудь тривалий час.
ПОПОМУЧИТИСЯ	Зазнавати яких-небудь труднощів тривалий час.
ПОПОМУЧИТИСЯ	Доглядати, вирощувати кого-небудь з труднощами тривалий час.
ПОПОМУЧИТИСЯ	Навчати когось чому-небудь з труднощами тривалий час.
ПОПОМУШТРУВАТИ	Муштрувати тривалий час; помуштрувати добре.
ПОПОМ'ЯТИ	М'яти тривалий час; пом'яти добре;
ПОПОНОСИТИ	Носити кого-, що-небудь тривалий час;
ПОПОНОСИТИ	Носити, відносити кому-небудь, куди-небудь щось багато разів, тривалий час.
ПОПОНОСИТИ	Ходити в якій-небудь одежі, взутті тривалий час;
ПОПОНОСИТИСЯ	Носитися з ким-, чим-небудь тривалий час;
ПОПОНОСИТИСЯ	Мати мороку, возитися з ким-, чим-небудь тривалий час.
ПОПОНУДИТИ	Знемагати від нудьги тривалий час.
ПОПОНУДИТИ	Нудити кого-небудь тривалий час.
ПОПОНУДИТИСЯ	Нудитися тривалий час.
ПОПОПЛАКАТИ	Плакати багато разів, тривалий час; наплакатися добре.
ПОПОПРАВИТИ	Правити, вимагати що-небудь з когось багато разів, тривалий час.
ПОПОПРАТИ	Прати багато разів, тривалий час; попрати багато.
ПОПОПРІТИ	Варитися на малому вогні тривалий час; попріти добре.
ПОПОПРЯСТИ	Прясти тривалий час; попрясти багато.
ПОПОРИПАТИ	Рипати багато разів, тривалий час.
ПОПОРОБИТИ	Працювати тривалий час.
ПОПОРОЗКАЗУВАТИ	Розказувати багато разів, тривалий час; порозказувати багато.
ПОПОСИДІТИ	Сидіти де-небудь тривалий час.
ПОПОСИДІТИ	Перебувати де-небудь тривалий час.
ПОПОСИДІТИ	Навчатися де-небудь тривалий час.
ПОПОСИДІТИ	Бути ув'язненим тривалий час.

ПОПОСИДІТИ
тривалий час.

ПОПОСИДІТИ

ПОПОСКАКАТИ

ПОПОСКРИПІТИ

ПОПОСЛУЖИТИ

ПОПОСЛУХАТИ

Виконувати яку-небудь складну, копітку роботу

ін. Харчуватися чим-небудь одним тривалий час.

Скакати багато разів, тривалий час.

Скрипіти тривалий час.

Служити тривалий час.

Слухати тривалий час;

Czasowniki z SUM z podwójnym prefiksem ПОПЕРЕ- (61)

ПОПЕРЕЛАЗИТИ	Перелізти через що-небудь (про багатьох);
перелізти через багато чогось.	
ПОПЕРЕЛАМУВАТИ	Переламати якусь кількість чого-небудь (кожне зокрема).
ПОПЕРЕЛАМУВАТИСЯ	Переламатися (про якусь кількість чого-небудь - кожне зокрема).
ПОПЕРЕЛИЦЬОВУВАТИ	Перелицювати багато чого-небудь.
ПОПЕРЕЛЯКУВАТИ	Перелякати багатьох.
ПОПЕРЕЛЯКУВАТИСЯ	Перелякатися (про багатьох).
ПОПЕРЕМАЛЬОВУВАТИ	Перемалювати багато чого-небудь.
ПОПЕРЕСТАВЛЯТИ	Переставити багато чого-небудь.
ПОПЕРЕСТИЛАТИ	Перестелити багато чого-небудь.
ПОПЕРЕСТОЮВАТИ	Стояти де-небудь, перечікуючи щось (про багатьох).
ПОПЕРЕСТОЮВАТИ	Псуватися від довгого стояння (про багато чого-небудь).
ПОПЕРЕСТРИБУВАТИ	Перестрибнути через що-небудь (про багатьох);
перестрибнути багато чогось.	
ПОПЕРЕСУВАТИ	Пересунути багато чого-небудь.
ПОПЕРЕСУВАТИСЯ	Пересунутися (про багатьох).
ПОПЕРЕСУШУВАТИ	Висушити багато чого-небудь.
ПОПЕРЕСУШУВАТИ	Висушити більше, ніж треба, багато чого-небудь.
ПОПЕРЕСУШУВАТИСЯ	Висушитися (про багатьох).
ПОПЕРЕТАСКУВАТИ	Перетаскати багато чого-небудь, багатьох.
ПОПЕРЕТИНАТИ	Перетяти багато чого-небудь.
ПОПЕРЕТИНАТИ	Пересікти яку-небудь площу в багатьох місцях, пролягти в різних напрямках (про дороги, річки і т. ін.).
ПОПЕРЕТИНАТИ	Простягтися смугами.
ПОПЕРЕТИНАТИ	Створити перешкоди для руху кого-, чого-небудь у багатьох місцях.
ПОПЕРЕТИРАТИ	Тручи, розірвати багато чого-небудь.
ПОПЕРЕТИРАТИ	Розтерти багато чого-небудь.
ПОПЕРЕТИРАТИ	Витерти багато чого-небудь.
ПОПЕРЕТИРАТИСЯ	Перетертися (про багато чого-небудь; у багатьох місцях).
ПОПЕРЕТЛІВАТИ	Перетліти (про багато чого-небудь).
ПОПЕРЕТРУШУВАТИ	Перетрусити багато чого-небудь.
ПОПЕРЕТЯГАТИ	Перетягти з одного місця на інше багато чого-небудь.
ПОПЕРЕТЯГАТИ	Перетягати багато чого-небудь за довгий час.
ПОПЕРЕТЯГАТИ	Розібравши, відремонтувати багато чогось.
ПОПЕРЕУЧУВАТИ	Переучити багатьох.

ПОПЕРЕУЧУВАТИСЯ
ПОПЕРЕФАРБОВУВАТИ
ПОПЕРЕХВАЛЮВАТИ
ПОПЕРЕХИЛЯТИСЯ
небудь).

ПОПЕРЕХОДИТИ
багатьох).

ПОПЕРЕХОДИТИ
і т. ін. (про багатьох);
ПОПЕРЕХОДИТИ
багатьох).

ПОПЕРЕХРЕЩУВАТИ
ПОПЕРЕХРЕЩУВАТИ
ПОПЕРЕХРЕЩУВАТИ
багатьох місцях (про дороги, стежки і т. ін.).

***ПОПЕРЕЧИТИ
ПОПЕРЕМАНЮВАТИ
ПОПЕРЕМИВАТИ
ПОПЕРЕМІНЮВАТИ
ПОПЕРЕМІНЮВАТИСЯ
небудь).

ПОПЕРЕМІТАТИ
т. ін.).

ПОПЕРЕМІЧАТИ
ПОПЕРЕМІШУВАТИ
місцях, різних посудинах.

ПОПЕРЕМІШУВАТИСЯ
небудь у різних місцях, різних посудинах).

ПОПЕРЕМІШУВАТИСЯ
ПОПЕРЕМОКАТИ
ПОПЕРЕМОКАТИ
ПОПЕРЕМОЛОЧУВАТИ
у багатьох.

ПОПЕРЕМОТУВАТИ
перемотати багато чогось.

ПОПЕРЕНАДЖУВАТИ
ПОПЕРЕНИЗУВАТИ
ПОПЕРЕНОСИТИ
один раз).

ПОПЕРЕНОСИТИ
ПОПЕРЕОДЯГАТИ

Переучитися (про багатьох).

Перефарбувати багато чого-небудь.

Перехвалити багатьох, багато чого-небудь.

Перехилитися (про багатьох, багато чого-

Перейти через що-небудь або на інше місце (про

Перейти на іншу роботу, в інший учбовий заклад

Перейти у вищий клас, розряд і т. ін. (про

Перехрестити багатьох, багато чого-небудь.

Побити нагайкою, бато́гом і т. ін. багатьох.

Пересікти яку-небудь територію навхрест у

Сказати що-небудь наперекір.

Переманити багатьох.

Перемити багато чого-небудь.

Перемінити багато чого-небудь.

Перемінитися (про багатьох, багато чого-

Перемести багато чого-небудь (снігом, піском і

Перемітити багато чого-небудь.

Змішати, збовтати багато чого-небудь у різних

Перемішатися, збовтатися (про багато чого-

Поєднатися з чим-небудь (про багато чогось).

Дуже намокнути (про багатьох).

Перемокнути (про багато чого-небудь).

Перемолотити багато чого-небудь; змолотити все

Перемотати що-небудь (про багатьох);

Перенадити багатьох (не за один раз).

Перенизати багато чого-небудь.

Перенести багатьох, багато чого-небудь (не за

Переносити багато чого-небудь за довгий час.

Переодягти багатьох.

Czasowniki z SUM z podwójnym prefiksem ПОНА- (100)

ПОНАСАДЖУВАТИ	Написати в багатьох місцях щось небажане.
ПОНАДРІЗУВАТИ	Розрізати трохи, не до кінця багато чогось; розрізати що-небудь у багатьох місцях;
ПОНАДРІЗУВАТИ	Зробити надрізи на поверхні багатьох предметів.
ПОНАДРІЗУВАТИ	Зрізавши частину, укоротити або звузити кожен з кількох або багатьох предметів.
ПОНАДРУБУВАТИ	Надрубати багато чого-небудь.
ПОНАДРУКОВУВАТИ	Надрукувати багато чого-небудь.
ПОНАДСИПАТИ	Надсипати з багатьох мішків, посудин і т. ін.
ПОНАДТИНАТИ	Надтяти багато чого-небудь.
ПОНАДТІСУВАТИ	Надтесати багато чого-небудь.
ПОНАДУВАТИ	Надути повітрям, газом і т. ін. багато чого-небудь;
понадимати;	
ПОНАДУВАТИ	Натягнувши, розпрямити (вітрила, одержу і т. ін. - про вітер).
ПОНАДУВАТИ	Збільшити в об'ємі напруженням (жили, м'язи і т. ін.);
понадимати.	
ПОНАДУВАТИ	Нанести багато чого-небудь (про вітер).
ПОНАДУВАТИСЯ	Наповнившись повітрям, газом і т. ін., збільшитися в розмірах (про багато чого-небудь).
ПОНАДУВАТИСЯ	Надути щоки (про багатьох);
ПОНАДУВАТИСЯ	Збільшитися в об'ємі від напруження (про жили, м'язи і т. ін.).
ПОНАДУВАТИСЯ	Втратити форму, витягнутися (про певні місця на одязі); повіддуватися.
ПОНАДУВАТИСЯ	Втягнувши голову, настовбурчити пір'я (про птахів).
ПОНАДУВАТИСЯ	Набрати гордовитого, пихатого вигляду (про багатьох).
ПОНАДУВАТИСЯ	Набрати незадоволеного, ображеного вигляду (про багатьох).
ПОНАДЯГАТИ	Надягти що-небудь (про багатьох); надягти багато чогось.
ПОНАЖИНАТИ	Нажати багато чогось.
ПОНАЖИРАТИСЯ	Нажертися (про багатьох).
ПОНАЗБИРУВАТИ	Назбирати багато чого-небудь.
ПОНАЗБИРУВАТИ	Привести, скликати в одне місце багатьох.
ПОНАЗБИРУВАТИ	Набрати поступово багато чого-небудь з багатьох місць, у багатьох осіб.
ПОНАЗБИРУВАТИ	Зібрати поступово багато чого-небудь; нагромадити.
ПОНАЗБИРУВАТИСЯ	Зібратися в одному місці (про багатьох).
ПОНАЗБИРУВАТИСЯ	Зібратися поступово; нагромадитися (про багато чого-небудь).
ПОНАЗБІГАТИСЯ	Збігтися в одне місце (про багатьох).

ПОНАЗДИВИТИСЯ	Побачити.
ПОНАЗДОГАНЯТИ	Наздогнати одного за одним багатьох.
ПОНАЛАЗИТИ комахи і т. ін.).	Налізти куди-небудь у великій кількості (про плазунів,
ПОНАЛАЗИТИ	Проникнути куди-небудь у великій кількості або в
багато місць (про сіно, сніг, пил і т. ін.).	
ПОНАЛАЗИТИ	Прийти, прибути куди-небудь у великій кількості
(несхвально).	
ПОНАЛАЗИТИ	Увійти до складу, стати членами певного колективу,
організації і т. ін. (про багатьох).	
ПОНАЛАМУВАТИ	Наламати багато чого-небудь.
ПОНАЛАТУВАТИ	Поставити багато латок на чому-небудь.
ПОНАЛИВАТИ	Налити багато чого-небудь у багатьох місцях; наливши,
утворити багато чогось у багатьох місцях.	
ПОНАЛИВАТИ	Наповнити багато чого-небудь рідиною.
ПОНАЛИВАТИ	
ПОНАЛИВАТИ	Набратися соком (про бруньки, плоди, зерно і т. ін.).
ПОНАЛИВАТИСЯ	Упоїти багатьох.
ПОНАЛИВАТИСЯ	Наповнитися рідиною (про багато чого-небудь).
ПОНАЛИВАТИСЯ	Набратися соком (про бруньки, плоди, зерно і т. ін.).
ПОНАЛИВАТИСЯ	Обважніти, набрякнути (про повіки, ноги і т. ін.).
ПОНАЛИГУВАТИСЯ	Налигатися (про багатьох).
ПОНАЛИПАТИ	Прилипнути у великій кількості, в багатьох місцях.
ПОНАЛПЛЮВАТИ	Наліпити багато чого-небудь, у багатьох місцях. *У
порівн.	
ПОНАЛПЛЮВАТИ	Зліпити багато чого-небудь.
ПОНАЛПТАТИ	Прилетіти куди-небудь (про багато птахів, метеликів і т.
ін.).	
ПОНАЛПТАТИ	Осідаючи, нагромадитися у великій кількості (про пил,
пух і т. ін.).	
ПОНАЛОВЛЮВАТИ	Наловити багато чого-небудь (пташок, риб і т. ін.).
ПОНАЛУЗУВАТИ	Налузати у великій кількості, у багатьох місцях.
ПОНАЛЯГАТИ	Налягти на кого-, що-небудь (про багатьох).
ПОНАЛЯГАТИ	Попадавши, нагромадитись у великій кількості (про
багато чого-небудь, у багатьох місцях).	
ПОНАЛЯКУВАТИ	Налякати багатьох.
ПОНАМАЗУВАТИ	Намазати що-небудь (про багатьох); намазати багато
чогось.	
ПОНАМАЗУВАТИСЯ	Намазатися чим-небудь (про багатьох).
ПОНАМАЛЬОВУВАТИ	Намалювати багато чого-небудь.
ПОНАМАЩУВАТИ	Намастити що-небудь чимсь (про багатьох), намастити
багато чогось.	
ПОНАМАЩУВАТИСЯ	Намаститися чим-небудь (про багатьох).
ПОНАМЕРЗАТИ	Утворившись від морозу, нагромадитись у багатьох
місцях (про паморозь, лід і т. ін.).	
ПОНАМЕРЗАТИ	

ПОНАМЕРЗАТИ	Покритися памороззю, льодом і т. ін. (про багато чого-небудь, у багатьох місцях).
ПОНАМЕРЗАТИСЯ	Намерзнутися (про багатьох).
ПОНАМИЛЮВАТИ	Намилити багато чого-небудь.
ПОНАМИНАТИ	Нам'яти багато чого-небудь.
ПОНАМИНАТИ	Нам'явши, натерши, спричинити біль у багатьох місцях.
ПОНАМІНЮВАТИ	Наміняти багато чогось.
ПОНАМІТАТИ	Намести багато чого-небудь.
ПОНАМІТАТИ	
ПОНАБУХАТИ	Збільшитися в об'ємі від напруження.
ПОНАСАДЖУВАТИ1	Надати землю, мастки у володіння багатьом, поселити багатьох, у багатьох місцях.
ПОНАСАДЖУВАТИ1	Заснувати, впровадити багато чого-небудь (установ, контор і т. ін.), у багатьох місцях.
ПОНАСАДЖУВАТИ2	Настромити багато чого-небудь на щось.
ПОНАСИЛАТИ	Прислати куди-небудь багатьох, багато чого-небудь не за один раз.
ПОНАСИЛЯТИ	Те саме, що понанизувати.
ПОНАСИПАТИ	Насипати багато чого-небудь, у багатьох місцях.
ПОНАСИПАТИ	Насипаючи, наповнити багато посудин, мішків і т. ін.
ПОНАСИПАТИ	Налити чи накласти страви в багато посудин.
ПОНАСИПАТИ	Насипаючи, спорудити, утворити багато чого-небудь.
ПОНАСИПАТИСЯ	Насипатися поступово (про багато чого-небудь, у багатьох місцях).
ПОНАСІВАТИ	Насіяти багато чого-небудь, у багатьох місцях.
ПОНАСІДАТИ	Сісти у великій кількості де-небудь, у багатьох місцях.
ПОНАСІДАТИ	Осідаючи, нагромадитися у великій кількості (про пил, пух і т. ін.).
ПОНАСЛУХУВАТИСЯ	Наслухатися багато чогось.
ПОНАСМАЖУВАТИ	Насмажити багато чого-небудь.
ПОНАСМІЧУВАТИ	Насмітити в багатьох місцях.
ПОНАСОЛЮВАТИ	Заготовити солінням багато чого-небудь.
ПОНАСОЛЮВАТИ	Насолити надміру багато чого-небудь (певні продукти, страви).
ПОНАСТАВАТИ	Настати, з'явитися (про людей певного складу).
ПОНАСТАВЛЯТИ	Наставити багато чого-небудь.
ПОНАСТАВЛЯТИ	Встановити багато чого-небудь (про щось небажане).
ПОНАСТАВЛЯТИ	Побудувати багато споруд.
ПОНАСТАВЛЯТИ	Підставити багато чого-небудь.
ПОНАСТАВЛЯТИ	Спрямувати щось на кого-, що-небудь (про багатьох).
ПОНАСТАВЛЯТИ	Призначити багатьох на якісь посади, роботи і т. ін.
ПОНАСТАНОВЛЮВАТИ	Те саме, що понаставляти.

Kontenery - rzeczowniki z SUM, których definicje zawierają wyraz „посудина”

- АВТОКЛАВ** Товстостінна металева герметично закрита посудина для здійснення фізичних і хімічних процесів при підвищеному тиску та різній температурі.
- БАКЛАГА** Невелика дерев'яна або металева плоска посудина, барило для зберігання води або іншої рідини.
- АКВАРІУМ** Скляна посудина або штучне водоймище для утримання й розведення риб, водяних тварин і рослин.
- БЛЮДО** Широка посудина, в яку кладеться або насипається страва.
- АМПУЛА** Герметичне запаяна скляна посудина для зберігання в стерильному стані лікарських та інших речовин.
- АМФОРА** Велика посудина (для вина, олії та ін.) яйцеподібної форми з двома вертикальними ручками, широко вживана в античному світі і Київській Русі.
- БАДДЯ** Посудина для витягання руди або землі з шахти; цебер.
- БАК 1** Велика закрита металева посудина для рідини.
- БАЛІЯ** Широка і низька посудина для прання білизни.
- БАЛОН** Скляна, металева або гумова посудина круглої чи циліндричної форми, призначена для зберігання газів або рідин.
- БАЛЦАНКА** Металева посудина з вузьким отвором для зберігання рідин (гасу і т. ін.).
- БАНКА 1** Скляна, металева і т. ін. посудина переважно циліндричної форми.
- БАНЬКА 2** Глиняна чи скляна циліндрична посудина або кругла пляшка; банка, пляшка, глек.
- БАРАНЧИК** Глиняна посудина, що має форму такої тварини, для подавання на стіл горілки, вина.
- БАРИЛО** Невелика посудина для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами і опуклими стінками, стягнутими обручами.
- ВСИПИЩЕ** Посудина або приміщення для збереження сипких речовин.
- БІДОН** Бляшана посудина циліндричної форми із звуженим отвором, який щільно закривається.
- БОКАЛ** Шкляна або кришталева посудина для вина, схожа на чарку, але більша; келих.
- БОЧКА 1** Велика дерев'яна або металева циліндрична посудина перев. опукла посередині, з двома плоскими днищами.
- ВАЗА** Різноманітної форми посудина, що використовується для квітів, фруктів, солодощів і т. ін. або як декоративна річ.
- ВАННА** Велика довгаста посудина для миття і купання.
- ВАННА** У різних галузях техніки - відкрита посудина або апарат, в якому міститься рідке середовище (розчин, розплав).
- ГАРЕЦЬ** Посудина, що вміщує таку кількість речовини.
- ВІДРО** Металева або дерев'яна посудина з дужкою для носіння й зберігання води тощо.
- ВІДСТІЙНИК** Басейн, резервуар або спеціальна посудина для очищення рідини відстоюванням.

ВМІСТИЩЕ Місце, посудина тощо для вміщення чого-небудь.

ВОДОГРІЙКА Посудина, пристосована для нагрівання значної кількості води; кип'ятильник.

ГІРЧИЧНИЦЯ Посудина, у якій подається до столу гірчиця (у 2 знач.).

ГЛЕК Висока кругла, перев. глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині.

ГЛИНЯНИК Посудина, в якій розводять глину або крейду для мазання долівки, стін.

ГРАФИН Посудина з вузьким довгим горлом (для води, квасу і т. ін.).

ДІЖКА Велика дерев'яна або металева циліндрична посудина з плоским дном.

ГУСЯТНИЦЯ Довгаста посудина з покриттям для засмажування гусей, качок і іншої великої птиці, а також поросят.

ДРУШЛЯК Посудина з дірочками, що служить для проціджування або протирання їжі.

ЖАРОВНЯ Металева, перев. невелика посудина для розжареного вугілля, що використовується замість печі.

ЖЛУКТО Посудина, видовбана з стовбура дерева, в якій золять білизну, полотно.

ЖОЛОБ Дерев'яна посудина у вигляді довгастого чотирикутника, признач. для годівлі та напування тварин.

КАЗАНОК Невелика металева посудина з дужкою та глибокою накривкою, у якій варять страву в польових умовах або з якої їдять.

КАВНИК Посудина, у якій варять або подають каву.

КАВНИЧКА Посудина для зберігання кави (у 2 знач.).

КАЗАН Металева переважно округлої форми посудина (звичайно з відкритою верхньою частиною) для варіння їжі, кип'ятіння води тощо; котел, чавун.

КАЗАН Закрита посудина для перетворення води в пару.

КІВШ Кругла відкрита посудина з ручкою для зачерпування води (вина, меду тощо).

КІВШ Велика металева посудина в різних механізмах для зачерпування, розливання тощо.

КОЛБА Куляста або конічна скляна чи кварцова посудина з довгою шийкою для хімічних робіт.

КОРИТО Дерев'яна довгаста посудина для годівлі або напування тварин, птиці.

КОРИТО Довга дерев'яна посудина біля криниці, з якої напувають коней, худобу.

КОРЧАГА У Київській Русі - велика глиняна посудина з вузькою шийкою для зберігання зерна або рідини.

КОРЯК 1 Кругла посудина з ручкою для зачерпування й виливання води (молока, вина тощо); корець (у 1 знач.), ківш (у 1 знач.).

КОШІЛЬ Виплетена з лози або соломи велика кругла посудина для зберігання зерна; солом'яник (у 3 знач.).

КРОПИЛЬНИЦЯ Посудина для свяченої води, у яку вмочають кропило.

КУМАНЕЦЬ Керамічна фігурна посудина для спиртних напоїв, що використовується тепер здебільшого як прикраса.

КУПІЛЬ	Посудина або кімната для купання; ванна.
КУПІЛЬ	Посудина з водою, в яку опускають дитину при церковному обряді хрещення.
КУРИЛЬНИЦЯ	Посудина, в якій спалюють ароматичні речовини для обкурювання чого-небудь.
КУХОЛЬ	Металева або череп'яна посудина з ручкою для пиття.
КУХОЛЬ	Висока округла посудина з вузьким верхом і ручкою.
ЛАМПАДА	Наповнена оливою невелика посудина з гнотом, яку заплюють перед іконами.
ЛІЙКА 1	Посудина із впаяною в неї трубкою, перев. з ситечком, для поливання.
ЛІТРОВКА	Посудина (звичайно пляшка) ємністю в один літр;
ЛОТОК	Дошка з бортами або такої форми металева посудина, що використовується для розкладання чого-небудь.
МАСЕЛЬНИЧКА	Невеличка скляна, пластмасова й т. ін. посудина для зберігання масла; маслянка (у 2 знач.).
МАСНИЧКА	Спеціальна посудина з пристосуванням для збивання масла з вершків або сметани.
МАСТИЛЬНИЦЯ	Посудина для мастила зі спеціальним пристосуванням для змащування деталей машин і т. ін.
МЕНЗУРКА	Посудина з нанесеними на ній поділками для точного вимірювання невеликих об'ємів рідини, газу.
МИСКА	Посудина у вигляді широкої чашки, в якій звичайно подають страву до столу.
МИСКА	Посудина такої форми більшого розміру, що призначена для різних господарських потреб.
МІКСЕР	Циліндрична або бочкоподібна сталева посудина, в якій приймають рідкий чавун, виплавлений у доменній печі і призначений для дальшої переробки.
МІРКА	Народно-побутова одиниця об'єму сипких тіл місткістю від 16 до 25 кг та посудина такої місткості.
МІРКА	Дерев'яна посудина у вигляді видовбанної колоди різних розмірів для тримання зерна, борошна і т. ін.
МОЛОЧНИК	Посудина, у якій подають до столу молоко або вершки.
ОЦЕТНИЦЯ	Посудина, в якій подають до столу оцет.
НАПУВАЛКА	Посудина, з якої напувають худобу, птицю; поїлка.
НАТРУСКА	Посудина (ріг), з якої насипали порох на полицку стародавньої гвинтівки; ріг-порохівниця.
НОСАТКА	Посудина з довгим носиком, що нагадує своєю формою чайник.
ОСЕЛЕДНИЦЯ	Посудина довгастої форми для оселедців.
ПЕРЕЧНИЦЯ	Невеличка посудина з отворами в кришці для молотого перцю.
ПАЛА	Поширена на сході кругла посудина для пиття у вигляді невеличкої розширеної доверху чашки без ручки.
ПЛЮВАЛЬНИЦЯ	Спеціальна посудина для спльовування слини, мокротиння.
ПОЛУМАЦЬОК	Низька широка, подібна до миски, посудина, що має таку міру.
ПЛЕСКАНКА	Глиняна посудина плескатої форми.

ПЛОШКА Невелика глиняна посудина у вигляді блюда, яку наповнюють олією, салом і т. ін. і використовують для освітлення або ілюмінації, вкладаючи гніт; каганець.

ПЛЯШКА Скляна посудина (перев. циліндричної форми) для рідин, яка має вузьку довгасту шийку.

ПЛЯШКА Така посудина з спиртним напоєм.

ПЛЯШКА Така посудина з запалювальною або вибуховою сумішшю.

ПОЇЛКА Посудина або пристрій для напування свійських тварин, птиці і т. ін.

ПОЛИВАЛЬНИЦЯ Посудина для поливання, подібна до відра з кришкою, у яке впаяна трубка.

ПОМИЙНИЦЯ Кругла чи довгаста посудина для зливання помийв.

ПОПІЛЬНИЧКА Спеціальна невеликого розміру посудина для недокурків і попелу від цигарок.

ПОРОСЯТНИК Велика глиняна посудина, в якій пряжать та подають до столу молочних поросят.

РАКОВИНА Керамічна або металева посудина під водопровідним краном.

ПУТЕРА Дерев'яна посудина для виготовлення овечого сиру.

ПУТИНА 2 Посудина для молока або для виготовлення овечого сиру.

РЕЗЕРВУАР Посудина, вмістилище для зберігання рідини або газу.

РЕТОРТА Скляна, фарфорова або металева лабораторна хімічна посудина грушовидної форми з довгим носком, повернутим убік; використовується для перегонки й розкладення речовини нагріванням.

РЕТОРТА Вогнетривка посудина різних форм, в яку вміщують матеріали при їх нагріванні в промислових печах.

РУКОМИЙНИК Невелика, різної форми висяча посудина, пристосована для умивання.

РЯЖКА Невелика дерев'яна або металева посудина з ручками у вигляді низького шаплика (перев. для миття в лазні).

САМОВАР Металева своєрідна за формою посудина для кип'ятіння води з топкою всередині, що наповнюється перев. вугіллям.

САМОВАР Така ж за формою посудина, в якій вода кип'ятиться за допомогою електрики;

СЕЧОПРИЙМАЧ Посудина для сечі з довгим носом, яку подають лежачим хворим (чоловікам).

СИФОН Посудина для газованої води та інших шипучих напоїв, які виливаються з неї через трубку під тиском вуглекислоти.

СИРНИЦЯ Посудина для зберігання сиру.

СІЛЬНИЦЯ Невеличка посудина для солі, яку подають до столу.

СКАРБЕЦЬ Посудина (горщик, глечик, казанок і т. ін.), в якій закопували скарб.

СКЛЯНКА 1 Скляна посудина циліндричної форми, без ручки, признач. для пиття, зберігання рідини і т. ін.

СКЛЯНКА 1 Така посудина, наповнена чим-небудь; кількість чогось, що вміщається в такій посудині.

СКЛЯНКА 1 Взагалі скляна посудина, банка і т. ін.

СКОРОВАРКА Герметично закрита посудина, призначена для прискореного готування страви.

СКУДЕЛЬ Глиняний горщик або інша посудина.

СЛОЇК Висока посудина із скла, глини, фаянсу і т. ін. майже циліндричної форми з трохи звуженою верхньою частиною; скляна, глиняна або фаянсова банка.

СМЕТАННИК Посудина для сметани і вершків.

СОЛЯНКА 1 Невелика посудина для солі, яку подають до столу.

СОУСНИЦЯ Посудина у формі довгастої чашки з ручкою, в якій подають соус.

СТАКАН Скляна посудина циліндричної форми, без ручки, признач. для пиття, зберігання рідини і т. ін.; склянка.

СТАКАН Така посудина, наповнена чим-небудь; кількість чогось, що вміщується в ній.

СТАКАНЧИК Невелика посудина циліндричної форми.

СТУПКА Невелика посудина для розтирання чого-небудь.

СУДИНА Посудина для їжі й зберігання харчових продуктів.

СУДНО 2 Посудина для калу й сечі, яку подають лежачим хворим.

ТАВОТНИЦЯ Посудина для тавоту.

СУПНИК Посудина, в якій подають суп.

ТАЗ 1 Неглибока кругла або овальна посудина (найчастіше металева) для вмивання, прання тощо.

ТАРІЛКА Кругла посудина з широким плескатим дном і низькими вінцями, куди насипають або накладають страву.

ХРЕСТИЛЬНИЦЯ Посудина з водою, в яку опускають дитину при церковному обряді хрещення; купіль.

ТЕРМОС Посудина з подвійними скляними стінками всередині, яка запобігає охолодженню або нагріванню поміщеного в ній продукту.

ТИГЕЛЬ Посудина з вогнетривких матеріалів для плавлення, нагрівання або сплавляння різних речовин (перев. металів).

ТИКВА Посудина для води, зроблена з такого плоду;

ТИКВА Череп'яна посудина, подібна до глечика, з дуже вузьким горлом, у якій носять або тримають воду, вино тощо.

ТОЧОК 3 У косарів - видовбана з дерева невеличка посудина, куди наливають воду й кладуть брусок для гостріння коси.

ТУБУС У посудинах різного типу (ретортах, колбах тощо) отвір для пропускання рідини або газів.

УМИВАЛЬНИК Раковина з краном або спеціальна висяча посудина з краном, носиком і т. ін., яка служить для вмивання.

УРНА Посудина, звичайно у формі вази, для зберігання праху померлого після кремації.

УРНА Кругла посудина для сміття, що встановлюється на вулицях і в громадських приміщеннях.

ФЛЯГА Похідна плоска переважно металева посудина, іноді обплетена або обшита чим-небудь, яку носять на поясі, через плече тощо; баклага. З <I>фляги він пригубив

ФЛЯГА Велика посудина з ручками, призначена для рідини; бідон.

ЧЕРПАК Ківш, невелика посудина (перев. з довгою ручкою) для черпання чого-небудь.

ЧЕРПАЛКА Посудина, пристосування для черпання; черпак, ківш.

ХОЛОДИЛЬНИК Спеціальна посудина з холодною водою або льодом для охолодження вина;

ХРІННИЧКА Посудина для тертого хріну, що подається до столу.

ЦЕБЕР Велика дерев'яна (рідше металева) посудина, що має вигляд зрізаної діжки, яку використовують для різних господарських потреб (для збирання помийв, годівлі худоби і т. ін.).

ЦЕБЕР Конічна перев. дерев'яна посудина з дужкою, признач. для носіння і зберігання води та іншої рідини; велике відро.

ЦЕБЕР Велика дерев'яна або металева посудина у вигляді конічного або циліндричного відра, якою підіймають воду з колодязя, руду або землю з шахт і т. ін.

ЦЕБЕРКА Конічна перев. дерев'яна посудина з дужкою для носіння і зберігання води та іншої рідини; відро.

ЦИСТЕРНА Металева посудина циліндричної форми, закріплена в горизонтальному положенні на автомобілі або на залізничній платформі, для перевезення рідин, газів і т. ін.

ЧАВУН Посудина, горщик з такого сплаву.

ЧАЙНИК Посудина з ручкою та носиком, у якій заварюють чай або кип'ятять воду.

ЧАЙНИЦЯ Посудина, банка для зберігання сухого чаю.

ЧАН Посудина, що формою нагадує великий бак або діжку.

ЧАРА Старовинна посудина для пиття вина.

ЧАРКА Велика (перев. скляна) посудина для пиття вина та спиртних напоїв; келих.

ЧАРКА Невелика посудина для пиття вина та спиртних напоїв.

ЧАША Старовинна посудина округлої форми, з широким верхом і звуженим низом для пиття (вина та інших напоїв).

ЧАША Будь-яка посудина, вмістище подібної форми.

ЧАША Посудина такої форми, що використовується у християнському культовому обряді; потир.

ЧАШКА Невелика посудина (частіше з вушком), перев. з фарфору, фаянсу, з якої п'ють чай, каву та інші напої.

ЧАШКА Кількість рідини, яку вміщає ця посудина.

ЧОРНИЛЬНИЦЯ Спеціальна посудина для чорнила, в яку вмочують перо, коли пишуть.

ШАПЛИК Невисока широка дерев'яна посудина, що має вигляд зрізаної бочки.

ШАПЛИК Посудина з ручками для носіння рідини; цебер, відро.

ШТОФ 1 Чотиригранна скляна посудина з короткою шийкою, яка уміщує таку кількість вина, горілки і т. ін.

ЩЕРБАНЬ Посудина з вищербленими краями.

НОЧВИ Довгаста посудина з розширеними доверху стінками для домашнього вжитку: виготовлення тіста, прання білизни, купання і т. ін.

Definicje z Pocket Oxford Dictionary, zawierające wyrażenie „unit”¹³²

ampere n. SI base unit of electric current.
 angstrom n. unit of length equal to 10⁻¹⁰ metre.
 are2 n. metric unit of measure, 100 square metres.
 atmosphere n. 1 a gases enveloping the earth, any other planet, etc. b air in a room etc., esp. if fetid. 2 pervading tone or mood of a place, situation, or work of art. 3 unit of pressure equal to mean atmospheric pressure at sea level, 101,325 pascals.
 atomic mass unit n. unit of mass used to express atomic and molecular weights, equal to one-twelfth of the mass of an atom of carbon-12.
 bar2 n. esp. Meteorol. unit of pressure, 105 newtons per square metre, approx. one atmosphere. [Greek baros weight]
 *batch —n. 1 group of things or persons considered or dealt with together; instalment. 2 loaves produced at one baking. 3 Computing group of records processed as one unit.
 battalion n. 1 army unit usu. of 300–1000 men.
 becquerel n. SI unit of radioactivity.
 bel n. unit of relative power level, esp. of sound, corresponding to an intensity ratio of 10 to 1 (cf. *decibel).
 bit4 n. Computing unit of information expressed as a choice between two possibilities.
 *block —n. 1 solid piece of hard material, esp. stone or wood. 2 this as a base for chopping etc., as a stand, or for mounting a horse from. 3 a large building, esp. when subdivided. b group of buildings between streets. 4 obstruction. 5 two or more pulleys mounted in a case. 6 piece of wood or metal engraved for printing. 7 slang head. 8 (often attrib.) number of things as a unit, e.g. shares, theatre seats (block booking).
 *body n. (pl. -ies) 1 whole physical structure, including the bones, flesh, and organs, of a person or an animal, whether dead or alive. 2 = *trunk 2. 3 main or central part; bulk or majority (body of opinion). 4 a group regarded as a unit.
 brigade n. 1 military unit, usu. three battalions, as part of a division.
 British thermal unit n. amount of heat needed to raise 1 lb of water through one degree Fahrenheit, equivalent to 1.055 x 10³ joules.
 *bunk-bed n. each of two or more tiered beds forming a unit.
 cadre n. 1 basic unit, esp. of servicemen
 calorie n. (pl. -ies) unit of quantity of heat, the amount needed to raise the temperature of one gram (small calorie) or one kilogram (large calorie) of water by 1 °C. [Latin calor heat]
 candela n. SI unit of luminous intensity.
 candlepower n. unit of luminous intensity.
 carat n. 1 unit of weight for precious stones (200 mg).
 *cell n. 1 small room, esp. in a prison or monastery. 2 small compartment, e.g. in a honeycomb. 3 small, active, esp. subversive, political group. 4 a smallest structural and

¹³² Gwiazdkami są zaznaczone wyrazy, które nie spełniają wymogu wyszukiwania:

- z powodu innego znaczenia “unit”, użytego w ich definicjach (jedna gwiazdka);
 - ponieważ „unit” użyte nie jako *species*, tylko jako część *differentia specifica* (dwie gwiazdki).

functional unit of living matter, consisting of cytoplasm and a nucleus enclosed in a membrane.

cent n. 1 a one-hundredth of a dollar or other decimal currency unit.

centigram n. (also centigramme) metric unit of mass, equal to 0.01 gram.

chain —n. 1 a connected flexible series of esp. metal links. b thing resembling this. 2 (in pl.) fetters; restraining force. 3 sequence, series, or set. 4 group of associated hotels, shops, etc. 5 badge of office in the form of a chain worn round the neck. 6 unit of length (66 ft).

cohort n. 1 ancient Roman military unit, one-tenth of a legion.

commando n. (pl. -s) 1 unit of shock troops.

core —n. 1 horny central part of certain fruits, containing the seeds. 2 central or most important part of anything (also attrib.: core curriculum). 3 inner central region of the earth. 4 part of a nuclear reactor containing fissile material. 5 hist. structural unit in a computer, storing one bit of data (see *bit4).

coulomb n. SI unit of electric charge.

county —n. (pl. -ies) 1 territorial division in some countries, forming the chief unit of local administration.

*CPU abbr. Computing central processing unit.

cruzado n. (pl. -s) chief monetary unit of Brazil. [Portuguese]

cruzeiro n. (pl. -s) one-thousandth of a cruzado. [Portuguese]

curie n. unit of radioactivity.

day n. 1 time between sunrise and sunset. 2 a 24 hours as a unit of time.

decaliter n. (Brit. -litre) metric unit of capacity, equal to 10 litres.

decalitre n. (US -liter) metric unit of capacity, equal to 10 litres.

decameter n. (Brit. -metre) metric unit of length, equal to 10 metres.

decametre n. (US -meter) metric unit of length, equal to 10 metres.

decibel n. unit used in the comparison of sound levels or power levels of electrical signals.

decigram n. (also decigramme) metric unit of mass, equal to 0.1 gram.

deciliter n. (Brit. -litre) metric unit of capacity, equal to 0.1 litre.

decimeter n. (Brit. -metre) metric unit of length, equal to 0.1 metre.

decimetre n. (US -meter) metric unit of length, equal to 0.1 metre.

degree n. 1 stage in a scale, series, or process. 2 stage in intensity or amount (in some degree). 3 unit of measurement of an angle or arc. 4 unit in a scale of temperature, hardness, etc.

denier n. unit of weight measuring the fineness of silk, nylon, etc. [originally the name of a small coin, from Latin *denarius]

**density n. (pl. -ies) 1 denseness of thing(s) or a substance. 2 Physics degree of consistency measured by the quantity of mass per unit volume.

desk n. 1 piece of furniture with a surface for writing on, and often drawers. 2 counter in a hotel, bank, etc. 3 specialized section of a newspaper office (sports desk). 4 unit of two orchestral players sharing a stand. [Latin: related to *discus]

Deutschmark n. (also Deutsche Mark) chief monetary unit of Germany. [German: related to *mark2]

diameter n. 1 straight line passing through the centre of a circle or sphere to its edges; length of this. 2 transverse measurement; width, thickness. 3 unit of linear magnifying power.

dinar n. chief monetary unit of Yugoslavia and several countries of the Middle East and N. Africa. [Arabic and Persian from Latin *denarius]

dioptr n. (Brit. dioptr) unit of refractive power of a lens. [Greek: related to *dia-, opsis sight]

dioptr n. (US dioptr) unit of refractive power of a lens. [Greek: related to *dia-, opsis sight]

dirham n. principal monetary unit of Morocco and the United Arab Emirates. [Arabic] **/* display —v. 1 exhibit; show. 2 reveal; betray. —n. 1 displaying. 2 a exhibition or show. b thing(s) displayed. 3 ostentation. 4 mating rituals of some birds etc. 5 what is shown on a visual display unit etc. [Latin plico fold]

district n. 1 (often attrib.) area regarded as a geographical or administrative unit

division n. 1 dividing or being divided. 2 dividing one number by another. 3 disagreement (division of opinion). 4 Parl. separation of members for counting votes. 5 one of two or more parts into which a thing is divided. 6 unit of administration, esp. a group of army brigades, regiments, or teams in a sporting league.

dollar n. chief monetary unit in the US, Australia, etc. [Low German daler from German Taler]

drachma n. (pl. -s) 1 chief monetary unit of Greece. 2 silver coin of ancient Greece. [Greek drakhme]

ecu n. (also Ecu) (pl. -s) European Currency Unit. [abbreviation]

electronvolt n. a unit of energy, the amount gained by an electron when accelerated through a potential difference of one volt.

em n. Printing unit of measurement equal to the width of an M. [name of the letter M]

en n. Printing unit of measurement equal to half an em. [name of the letter N]

**en suite —adv. forming a single unit (bedroom with bathroom en suite). —adj. 1 forming a single unit (en suite bathroom).

erg n. unit of work or energy. [Greek ergon work]

escudo n. (pl. -s) chief monetary unit of Portugal. [Spanish and Portuguese from Latin scutum shield]

farad n. SI unit of capacitance. [Faraday, name of a physicist]

farthing n. hist. coin and monetary unit worth a quarter of an old penny. [Old English: related to *fourth]

*flock1 —n. 1 animals of one kind as a group or unit.

foot —n. (pl. feet) 1 a part of the leg below the ankle. b part of a sock etc. covering this. 2 a lowest part of a page, stairs, etc. b end of a bed where the feet rest. c part of a chair,

appliance, etc. on which it rests. 3 step, pace, or tread (fleet of foot). 4 (pl. feet or foot) linear measure of 12 inches (30.48 cm). 5 metrical unit of verse forming part of a line.

franc n. unit of currency of France, Belgium, Switzerland, etc.

***gaffer** n. 1 old fellow. 2 colloq. foreman, boss. 3 chief electrician in a film or television production unit. [probably from ***godfather**]

***game1** —n. 1 form of play or sport, esp. a competitive one with rules. 2 portion of play forming a scoring unit, e.g. in bridge or tennis.

gauss n. (pl. same) unit of magnetic flux density. [Gauss, name of a mathematician]

***gene** n. unit in a chromosome determining heredity. [German]

gill2 n. unit of liquid measure equal to 1/4 pint. [French]

grain —n. 1 fruit or seed of a cereal. 2 (collect.) wheat or any allied grass used as food;

corn. 3 small hard particle of salt, sand, etc. 4 unit of weight, 0.0648 gram.

gram n. (also gramme) metric unit of mass equal to one-thousandth of a kilogram.

[Greek *gramma* small weight]

guilder n. chief monetary unit of the Netherlands. [alteration of Dutch *gulden* golden]

half-crown n. (also half a crown) former coin and monetary unit worth 2s. 6d. (121/2p).

hand —n. 1 a end part of the human arm beyond the wrist. b (in other primates) end part of a forelimb. 2 a (often in pl.) control, management, custody, disposal (is in good hands). b agency or influence (suffered at their hands). c share in an action; active support (had a hand in it; give me a hand). 3 thing like a hand, esp. the pointer of a clock. 4 right or left side or direction relative to a person or thing. 5 a skill (has a hand for making pastry). b person skilful in some respect. 6 person who does or makes something, esp. distinctively (picture by the same hand). 7 person's writing or its style. 8 person etc. as a source (at first hand). 9 pledge of marriage. 10 manual worker, esp. at a factory or farm; member of a ship's crew. 11 a playing-cards dealt to a player. b round of play. 12 colloq. burst of applause. 13 **unit** of measure of a horse's height, 4 inches (10.16 cm).

***handset** n. telephone mouthpiece and earpiece as one unit.

head —n. 1 upper part of the human body, or foremost or upper part of an animal's body, containing the brain, mouth, and sense-organs. 2 a seat of intellect (use your head). b mental aptitude or tolerance (a good head for business; no head for heights). 3 thing like a head in form or position, esp.: a the operative part of a tool. b the top of a nail. c the leaves or flowers at the top of a stem. d foam on the top of a glass of beer etc. 4 a person in charge, esp. the principal teacher of a school. b position of command. 5 front part of a queue etc. 6 upper end of a table or bed etc. 7 top or highest part of a page, stairs, etc. 8 a individual person as a **unit** (£10 per head).

hectare n. metric unit of square measure, 100 ares (2.471 acres or 10,000 square metres). [French: related to ***hecto-**, ***are2**]

hectogram n. (also hectogramme) metric unit of mass equal to 100 grams.

henry n. (pl. -s or -ies) Electr. SI unit of inductance. [Henry, name of a physicist]

hertz n. (pl. same) SI unit of frequency, equal to one cycle per second. [Hertz, name of a physicist]

****/*hob** n. 1 flat heating surface with hotplates or burners, on a cooker or as a separate unit.

horsepower n. (pl. same) imperial unit of power (about 750 watts), esp. for measuring the power of an engine.

*household n. 1 occupants of a house as a unit. 2 house and its affairs.

*housing estate n. residential area planned as a unit.

hundredweight n. (pl. same or -s) 1 unit of weight equal to 112 lb, or US equal to 100 lb. 2 unit of weight equal to 50 kg.

inch —n. 1 linear **measure** of 1/12 of a foot (2.54 cm). 2 (as a unit of rainfall) 1 inch depth of water.

joule n. SI unit of work or energy. [Joule, name of a physicist]

K2 abbr. (also K.) 1 kelvin(s). 2 King, King's. 3 Köchel (catalogue of Mozart's works). 4 (also k) (prec. by a numeral) a Computing unit of 1,024 (i.e. 2¹⁰) bytes or bits, or loosely 1,000. b 1,000. [sense 4 as abbreviation of *kilo-]

kelvin n. SI unit of thermodynamic temperature. [Kelvin, name of a physicist]

kilogram n. (also -gramme) SI unit of mass, approx. 2.205 lb.

kilohertz n. 1,000 hertz, 1,000 cycles per second.

kilojoule n. 1,000 joules, esp. as a measure of the energy value of foods.

kiloliter n. (Brit. -litre) 1,000 litres (220 imperial gallons).

kilolitre n. (US -liter) 1,000 litres (220 imperial gallons).

kilometer n. (Brit. -metre) 1,000 metres (approx. 0.62 miles). □ kilometric adj.

kilometre n. (US -meter) 1,000 metres (approx. 0.62 miles). □ kilometric adj.

kiloton n. (also kilotonne) unit of explosive power equivalent to 1,000 tons of TNT.

kilovolt n. 1,000 volts.

kilowatt n. 1,000 watts.

kilowatt-hour n. electrical energy equivalent to a power consumption of 1,000 watts for one hour

knot1 —n. 1 a intertwining of rope, string, hair, etc., so as to fasten. b set method of this (reef knot). c knotted ribbon etc. as an ornament. d tangle in hair, knitting, etc. 2 unit of a ship's or aircraft's speed, equivalent to one nautical mile per hour.

krona n. 1 (pl. kronor) chief monetary unit of Sweden. 2 (pl. kronur) chief monetary unit of Iceland. [Swedish and Icelandic, = *crown]

krone n. (pl. kroner) chief monetary unit of Denmark and Norway. [Danish and Norwegian, = *crown]

lira n. (pl. lire pronunc. same or) 1 chief monetary unit of Italy. 2 chief monetary unit of Turkey. [Latin libra pound]

liter n. (Brit. litre) metric unit of capacity equal to 1 cubic decimetre (1.76 pints). [Greek litra]

loaf1 n. (pl. loaves) 1 unit of baked bread, usu. of a standard size or shape.

lux n. (pl. same) the SI unit of illumination. [Latin]

*mainframe n. 1 central processing unit of a large computer.

*?measure —n. 1 size or quantity found by measuring. 2 system or unit of measuring

megaton n. unit of explosive power equal to one million tons of TNT.

megavolt n. one million volts, esp. as a unit of electromotive force.

megawatt n. one million watts, esp. as a measure of electrical power.

megohm n. one million ohms.

meter¹ n. (Brit. metre) metric unit and the base SI unit of linear measure, equal to about 39.4 inches. □ metreage n. [Greek metron measure]

metre¹ n. (US meter) metric unit and the base SI unit of linear measure, equal to about 39.4 inches.

**microprocessor n. integrated circuit containing all the functions of a computer's central processing unit.

mil n. one-thousandth of an inch, as a unit of measure for the diameter of wire etc. [Latin mille thousand]

mile n. 1 (also statute mile) unit of linear measure equal to 1,760 yards (approx. 1.6 kilometres). 2 (in pl.) colloq. great distance or amount (miles better). 3 race extending over a mile. [Latin mille thousand]

**mileage n. (also milage) 1 number of miles travelled, esp. by a vehicle per unit of fuel. 2 colloq. profit, advantage.

millibar n. unit of atmospheric pressure equivalent to 100 pascals.

milligram n. (also -gramme) one-thousandth of a gram.

milliliter n. (Brit. -litre) one-thousandth of a litre (0.002 pint).

millilitre n. (US -liter) one-thousandth of a litre (0.002 pint).

millimeter n. (Brit. -metre) one-thousandth of a metre (0.039 in.).

millimetre n. (US -meter) one-thousandth of a metre (0.039 in.).

mite² n. 1 any small monetary unit.

module n. 1 standardized part or independent unit in construction, esp. of furniture, a building, or an electronic system. 2 independent self-contained unit of a spacecraft. 3 unit or period of training or education.

mole⁴ n. Chem. the SI unit of amount of a substance equal to the quantity containing as many elementary units as there are atoms in 0.012 kg of carbon-12.

molecule n. 1 smallest fundamental unit (usu. a group of atoms) of a chemical compound that can take part in a chemical reaction.

*monad n. 1 the number one; unit. 2 Philos. ultimate unit of being (e.g. a soul, an atom, a person, God).

*monitor —n. 1 person or device for checking or warning. 2 school pupil with disciplinary or other special duties. 3 a television receiver used in a studio to select or verify the picture being broadcast. b = *visual display unit.

*morpheme n. Linguistics meaningful unit of a language that cannot be further divided (e.g. in, come, -ing, forming incoming). [Greek morphe form]

nautical mile n. unit of approx. 2,025 yards (1,852 metres).

newton n. SI unit of force that, acting on a mass of one kilogram, increases its velocity by one metre per second every second.

ohm n. SI unit of electrical resistance.

*one —adj. 1 single and integral in number. 2 (with a noun implied) a single person or thing of the kind expressed or implied (one of the best; a nasty one). 3 particular but undefined, esp. as contrasted with another (that is one view; one night last week). 4 only such (the one man who can do it). 5 forming a unity (one and undivided). 6 identical; the same (of one opinion). —n. 1 a lowest cardinal number. b thing numbered with it. 2 unity; a unit (one is half of two; came in ones and twos).

**order —n. 1 a condition in which every part, unit, etc. is in its right place; tidiness.

ounce n. 1 unit of weight, 1/16 lb or approx. 28 g. 2 very small quantity.

*pair —n. 1 set of two people or things used together or regarded as a unit.

parsec n. unit of stellar distance, equal to about 3.25 light-years. [from *parallax, *second²]

pascal n. 1 SI unit of pressure.

patrol —n. 1 act of walking or travelling around an area, esp. regularly, for security or supervision. 2 guards, police, etc. sent out on patrol. 3 a troops sent out to reconnoitre. b such reconnaissance. 4 unit of six to eight Scouts or Guides.

penny n. (pl. for separate coins -ies, for a sum of money pence) 1 British coin and monetary unit equal to one-hundredth of a pound.

*peripheral —adj. 1 of minor importance; marginal. 2 of the periphery. —n. any input, output, or storage device that can be controlled by a computer's central processing unit, e.g. a floppy disk or printer.

peseta n. chief monetary unit of Spain. [Spanish]

peso n. (pl. -s) chief monetary unit of several Latin American countries and of the Philippines. [Spanish]

petrodollar n. notional unit of currency earned by a petroleum-exporting country.

*phoneme n. unit of sound in a specified language that distinguishes one word from another

*phrase —n. 1 group of words forming a conceptual unit, but not a sentence.

pica n. 1 unit of type-size (1/6 inch).

point —n. 1 sharp or tapered end of a tool, weapon, pencil, etc. 2 tip or extreme end. 3 that which in geometry has position but not magnitude. 4 particular place or position. 5 precise or critical moment (when it came to the point, he refused). 6 very small mark on a surface. 7 dot or other punctuation mark. 8 = *decimal point. 9 stage or degree in progress or increase (abrupt to the point of rudeness). 10 temperature at which a change of state occurs (freezing point). 11 single item or particular (explained it point by point). 12 unit of scoring in games or of measuring value etc.

pound¹ n. 1 unit of weight equal to 16 oz avoirdupois (0.4536 kg), 12 oz troy (0.3732 kg).

**pressure —n. 1 a exertion of continuous force on or against a body by another in contact with it. b force exerted. c amount of this (expressed by the force on a unit area) (atmospheric pressure).

punt⁴ n. chief monetary unit of the Republic of Ireland. [Irish, = pound]

rad n. unit of absorbed dose of ionizing radiation. [from radiation absorbed dose]

radian n. SI unit of angle, equal to an angle at the centre of a circle the arc of which is equal in length to the radius (1 radian is approx. 57°).

rand n. chief monetary unit of South Africa. [the Rand, gold-field district near Johannesburg]

real2 n. hist. coin and monetary unit in Spanish-speaking countries. [Spanish: related to *royal]

regiment —n. 1 a permanent **unit** of an army, usu. commanded by a colonel and divided into several companies, troops, or batteries. b operational **unit** of artillery etc.

roentgen n. (also röntgen) unit of ionizing radiation. [Röntgen, name of a physicist]

rouble n. (also ruble) chief monetary unit of Russia etc. [French from Russian]

**rounder n. 1 (in pl.; treated as sing.) ball game in which players hit the ball and run through a round of bases. 2 complete run as a unit of scoring in rounders.

rupee n. chief monetary unit of India, Pakistan, etc. [Hindustani]

rupiah n. chief monetary unit of Indonesia. [related to *rupee]

sea mile n. unit varying between approx. 2,014 yards (1,842 metres) and 2,035 yards (1,861 metres).

**separate —adj. forming a unit by itself, existing apart; disconnected, distinct, or individual.

*set2 n. 1 group of linked or similar things or persons. 2 section of society. 3 collection of objects for a specified purpose (cricket set; teaset). 4 radio or television receiver. 5 (in tennis etc.) group of games counting as a unit towards winning a match.

shekel n. 1 chief monetary unit of modern Israel. 2 hist. silver coin and unit of weight in ancient Israel etc.

**/*shelf n. (pl. shelves) 1 wooden etc. board projecting from a wall, or as part of a unit, used to store things.

shilling n. 1 hist. former British coin and monetary unit worth one-twentieth of a pound. 2 monetary unit in Kenya, Tanzania, and Uganda. [Old English]

siemens n. SI unit of conductance, equal to one reciprocal ohm. [von Siemens, name of an engineer]

**/*specific heat capacity n. heat required to raise the temperature of the unit mass of a given substance by a given amount (usu. one degree).

*squadron n. 1 unit of the RAF with 10–18 aircraft.

?*square —n. 1 rectangle with four equal sides. 2 object of (approximately) this shape. 3 open (usu. four-sided) area surrounded by buildings. 4 product of a number multiplied by itself (16 is the square of 4). 5 L- or T-shaped instrument for obtaining or testing right angles. 6 slang conventional or old-fashioned person. —adj. 1 square-shaped. 2 having or in the form of a right angle (square corner). 3 angular, not round. 4 designating a unit of measure equal to the area of a square whose side is one of the unit specified (square metre).

stanza n. basic metrical unit of a poem etc., typically of four to twelve rhymed lines. [Italian]

step —n. 1 a complete movement of one leg in walking or running. b distance so covered. 2 unit of movement in dancing.

stone —n. 1 a solid non-metallic mineral matter; rock. b small piece of this. 2 (often in comb.) piece of stone of a definite shape or for a particular purpose. 3 a thing resembling stone, e.g. the hard case of the kernel in some fruits. b (often in pl.) hard morbid concretion in the body. 4 (pl. same) unit of weight equal to 14 lb.

*structure —n. 1 a constructed unit, esp. a building.

suite n. 1 set, esp. of rooms in a hotel etc. or a sofa and armchairs. 2 Mus. set of instrumental pieces performed as a unit. [French: related to *suit]

*syllable n. 1 unit of pronunciation forming the whole or part of a word and usu. having one vowel sound often with consonant(s) before or after (e.g. water has two, inferno three).

talent n. 1 special aptitude or faculty (talent for music). 2 high mental ability. 3 a person or persons of talent. b colloq. attractive members of the opposite sex (plenty of local talent). 4 ancient esp. Greek weight and unit of currency.

tesla n. SI unit of magnetic induction. [Tesla, name of a scientist]

therm n. unit of heat, esp. as the statutory unit of gas supplied, equivalent to 100,000 British thermal units (1.055 x 10⁸ joules). [Greek therme heat]

thermal unit n. unit for measuring heat.

*tier n. row, rank, or unit of a structure, as one of several placed one above another (tiers of seats).

tog² n. unit of thermal resistance used to express the insulating properties of clothes and quilts. [arbitrary, probably from *tog¹]

ton n. 1 (in full long ton) unit of weight equal to 2,240 lb (1016.05 kg). 2 (in full short ton) unit of weight equal to 2,000 lb (907.19 kg). 3 = *metric ton. 4 (in full displacement ton) unit of measurement of a ship's weight or volume.

torr n. (pl. same) unit of pressure equal to 133.32 pascals (1/760 of one atmosphere). [Torricelli, name of a physicist]

troop —n. 1 assembled company; assemblage of people or animals. 2 (in pl.) soldiers, armed forces. 3 cavalry unit under a captain.

*trooper n. 1 private soldier in a cavalry or armoured unit.

tuner n. 1 person who tunes musical instruments, esp. pianos. 2 a part of a radio or television receiver for tuning. b radio receiver as a separate unit in a high-fi system.

*union n. 1 uniting or being united. 2 a whole formed from parts or members. b political unit so formed.

unit n. 1 a individual thing, person, or group, esp. **for calculation**. b smallest component of a complex whole. 2 quantity as a standard **of measurement** (unit of heat; SI unit). 3 smallest share in a unit trust. 4 part of a mechanism with a specified function. 5 fitted item of furniture, esp. as part of a set. 6 subgroup with a special function. 7 group of buildings, wards, etc., in a hospital. 8 a single-digit number. b the number 'one'. [Latin unus one]

**unitary adj. 1 of a unit or units. 2 marked by unity or uniformity. [from *unit or *unity]

unit cost n. cost of producing one item.

*vanity unit n. wash-basin set into a unit with cupboards beneath.

*VDU abbr. visual display unit.

volt n. SI unit of electromotive force, the difference of potential that would carry one ampere of current against one ohm resistance. [Volta, name of a physicist]

*waste disposal unit n. device fitted to a sink etc. for disposing of household waste.

watt n. SI unit of power, equivalent to one joule per second, corresponding to the rate of energy in an electric circuit where the potential difference is one volt and the current one ampere. [Watt, name of an engineer]

weber n. the SI unit of magnetic flux. [Weber, name of a physicist]

wing —n. 1 each of the limbs or organs by which a bird etc. is able to fly. 2 winglike structure supporting an aircraft. 3 part of a building etc. extended in a certain direction. 4 a forward player at either end of a line in football, hockey, etc. b side part of a playing-area. 5 (in pl.) sides of a theatre stage. 6 polarized section of a political party in terms of its views. 7 flank of a battle array. 8 the part of a vehicle over a wheel. 9 air-force unit of several squadrons or groups.

yard1 n. 1 unit of linear measure (3 ft., 0.9144 metre).

yen1 n. (pl. same) chief monetary unit of Japan. [Japanese from Chinese]

yuan n. (pl. same) chief monetary unit of China. [Chinese]

zloty n. (pl. same or -s) chief monetary unit of Poland. [Polish]

Rzeczowniki, których objaśnienia zaczynają się na „Одиничн*” (2)

ЛЮДИНА	Одиничне до люди 1.
ПРИМІРНИК	Одиничний предмет з ряду тотожних, однорідних; екземпляр (перев. про якийсь друкований або рукописний текст).

Rzeczowniki, których objaśnienia zawierają wyraz „одиниця” (2)

Область	Адміністративно-територіальна одиниця в СРСР, що є частиною союзної республіки.
Район	Адміністративно-територіальна одиниця в СРСР, яка є складовою частиною республік, країв, областей та великих міст.
Комуна	Адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління у Франції, Бельгії й деяких інших країнах; поселення міського чи сільського типу.
Департамент	Адміністративно-територіальна одиниця у Франції.
Улус	Адміністративно-територіальна одиниця Якутії, що існувала до 1926 р. і відповідала району.
Шилінг	Англійська монета і грошова одиниця Великобританії до переходу на десяткову грошову систему (1971 р.), що дорівнювала 12 пенсам або 1/20 фунта стерлінгів.
Піастр	В Іспанії, Португалії і латино-американських країнах - старовинна грошова одиниця різної вартості і відповідна монета.
Ліра	В Італії та деяких інших країнах - грошова одиниця і відповідна їй монета.
Фригорія	В холодильній справі - одиниця холоду, що дорівнює калорії, але має протилежний знак.
Графство	Велика адміністративно-територіальна одиниця в Англії, Ірландії, США і деяких інших країнах.
Край	Велика адміністративно-територіальна одиниця поділу в РРФСР та Казахській РСР.
Воєводство	Велика адміністративно-територіальна одиниця Польської Народної Республіки.
Двір	Виробнича одиниця - завод, майстерня.
Хазяйство	Виробнича, передусім сільськогосподарська, одиниця із засобами виробництва (землею, худобою і т. ін.); господарство (у 5 знач.).
Модуль	Вихідна одиниця виміру, встановлювана для даної архітектурної споруди, що служить мірилом для надання пропорційності всій споруді й окремим її частинам.
Підрозділ	Військова одиниця в складі більшої (батальйон, дивізіон у полку, рота в батальйоні, взвод у роті і т. ін.).
Полк	Військова одиниця з самостійним управлінням і господарством, яка входить переважно до складу дивізії або бригади.
Копійка	Грошова одиниця - одна сота карбованця, а також дрібна мідна монета такої вартості.

Шилінг грошам.	Грошова одиниця Австрії, що дорівнює 100 австрійським
Лев	Грошова одиниця в Болгарії.
Злотий	Грошова одиниця в Польщі.
Динар країн.	Грошова одиниця Іраку, Тунісу, Югославії та деяких інших
Туман	Грошова одиниця Ірану, що була в обігу до 1932 р.
Юань	Грошова одиниця Китаю і відповідна їй монета.
Гульден	Грошова одиниця Нідерландів.
Фунт Зеландії та ін.).	Грошова одиниця ряду країн (Австралії, Гани, Нігерії, Нової
Долар	Грошова одиниця США і деяких інших країн.
Форинт 100 філерам;	Грошова одиниця Угорської Народної Республіки; дорівнює
Франк країн, що дорівнює	Грошова одиниця Франції, Бельгії, Швейцарії та деяких інших 101 сантимам.
Ієна	Грошова одиниця Японії.
Пішак до 5 га.	Давня українська неофіційна земельна одиниця міри від 0,5 га
Сорок десяткам;	Давньоруська одиниця лічби, що відповідає чотирьом
Штат	Державно-територіальна одиниця в складі деяких буржуазних
федеративних держав, яка користується тим або іншим ступенем самоврядування	
Кантон	Дрібна адміністративно-територіальна одиниця Франції,
Бельгії, Еквадору та ін.	
Векша	Дрібна староруська грошова одиниця у вигляді шкурки білки.
Ген	За сучасним уявленням, одиниця спадкової речовини, за
	допомогою якої ознаки і властивості батьків передаються нащадкам.
Триба	Класифікаційна одиниця в систематиці рослин і тварин, що
	посідає проміжне становище між родиною та родом; застосовується для поділу
	великих родин (об'єднує найближчі роди).
Комітат Угорщині.	Найбільша одиниця адміністративно-територіального поділу в
Ера	Найбільша одиниця хронологічного поділу історії Землі.
Фонема	Найменша звукова одиниця мови (чи діалекту), яка служить
	для творення й розрізнення слів та їх форм.
Ланка	Найменша організаційна одиниця в якому-небудь об'єднанні.
Мотив	Найменша ритмічна одиниця мелодії, що складається з двох-
	трьох звуків, об'єднаних логічним наголосом.
Клітина	Найпростіша одиниця будови організму, яка складається з
	протоплазми, ядра та оболонки.
Словосполучення	Найпростіша синтаксична одиниця мови, утворена з двох або
	кількох повнозначних слів, пов'язаних між собою в граматичному плані і за
	змістом.
Мірка	Народно-побутова одиниця об'єму сипких тіл місткістю від 16
	до 25 кг та посудина такої місткості.

Картка	Невеликий чотирикутний аркуш твердого паперу для записування або з записом на ньому різних відомостей (переважно як одиниця картотеки).
Вид	Нижча одиниця в системі класифікації тваринного та рослинного світу, що об'єднує тварин або рослини, які мають однакові ознаки, і входить до складу вищої одиниці - роду.
Підвид	Нижча, дрібніша одиниця в системі класифікації тваринного та рослинного світу, що об'єднує тварин або рослини, які мають однакові ознаки, і входить до складу вищої, крупнішої одиниці - виду.
Драхма	Одиниця аптекарської ваги (3,73 г), що застосовувалась до введення метричної системи мір.
Гран	Одиниця аптекарської ваги, вживана до запровадження метричної системи мір: дорівнював 0,062 г.
Центнер	Одиниця ваги в метричній системі мір, що дорівнює 100 кілограмам.
Кілограм	Одиниця ваги в метричній системі мір, що дорівнює 1000 грамів.
Грам	Одиниця ваги в метричній системі мір, що дорівнює вазі 1 кубічного сантиметра води.
Сантиграм	Одиниця ваги, що дорівнює сотій частині грама.
Око	Одиниця ваги, що приблизно дорівнює 1,2 кг.
Бар	Одиниця виміру атмосферного тиску.
Парсек	Одиниця виміру відстаней, рівна відстані, для якої річний паралакс дорівнює одній секунді.
Стопа	Одиниця виміру віршованих рядків; група складів з певним, незмінним для даного вірша розташуванням одного наголошеного і одного, двох чи трьох ненаголошених складів.
Пікет	Одиниця виміру довжини залізничних ліній, що дорівнює в СРСР 100 м.
Сантиметр	Одиниця виміру довжини, що дорівнює одній сотій метра.
Градус	Одиниця виміру дуги кола, що дорівнює 1/360 довжини кола.
Ом	Одиниця виміру електричного опору.
Кіловольт	Одиниця виміру електричної напруги, що дорівнює 1000 вольт.
Кіловат-година	Одиниця виміру енергії (роботи) електричного струму, що дорівнює роботі, виконаній протягом години при силі струму в 1 кіловат.
Кілограмометр	Одиниця виміру енергії (роботи), що дорівнює роботі, яку потрібно затратити для піднімання маси в 1 кілограм на висоту 1 метр.
Джоуль	Одиниця виміру енергії.
Сантиметр	Одиниця виміру ємності електричного струму.
Акр	Одиниця виміру земельної площі в Англії і Північній Америці; дорівнює 4047 м ²
Кулон	Одиниця виміру кількості електрики.
Магнетон	Одиниця виміру магнітного моменту.
Міліампер	Одиниця виміру напруги електричного струму, що дорівнює тисячній частині ампера.

Мілівольт	Одиниця виміру напруги електричного струму, що дорівнює тисячній частині вольт.
Вольт	Одиниця виміру напруги електричного струму.
Пасажиро-кілометр	Одиниця виміру пасажирських перевозів - добуток числа пасажирів на відстань їх перевезення, виражену в кілометрах.
Градус	Одиниця виміру плоского кута, що дорівнює 1/90 частини прямого кута.
Кіловат	Одиниця виміру потужності електричного струму, що дорівнює 1000 ват.
Кюрі	Одиниця виміру радіоактивності.
Пінта	Одиниця виміру рідин і сипучих речовин в Англії і США, що дорівнює приблизно 0,56 л.
Дина	Одиниця виміру сили в механіці.
Мікроампер	Одиниця виміру сили електричного струму, що дорівнює мільйонній частині ампера.
Ампер	Одиниця виміру сили електричного струму.
Свічка	Одиниця виміру сили світла.
Бал	Одиниця виміру сили якого-небудь природного явища (вітру, землетрусу і т. ін.).
Градус	Одиниця виміру температури (повітря, води, людського тіла і т. ін.).
Герц	Одиниця виміру частоти коливань.
Тиждень	Одиниця виміру часу від понеділка до неділі включно.
Година	Одиниця виміру часу, що дорівнює 1/24 доби, або 60 хвилинам.
Хвилина	Одиниця виміру часу, що дорівнює 1/60 години, або 60 секундам.
Секунда	Одиниця виміру часу, що дорівнює 1/60 хвилини.
Тиждень	Одиниця виміру часу, що дорівнює семи дням; семиденний строк.
Доба	Одиниця виміру часу, яка дорівнює 24 годинам; тривалість дня і ночі.
Пункт	Одиниця виміру, за допомогою якої визначають розмір шрифтів, пробільних матеріалів тощо (дорівнює приблизно 0,4 мм).
Стен	Одиниця виміру, яка дорівнює силі, що надає масі в одну тонну прискорення в один метр на секунду.
Фот	Одиниця вимірювання густини світлового потоку або ступеня освітленості будь-якої поверхні.
Кілометр	Одиниця вимірювання довжини, що дорівнює 1000 м.
Ват	Одиниця вимірювання електричної потужності, яка дорівнює силі струму в 1 ампер при напрузі в 1 вольт.
Калорія	Одиниця вимірювання кількості тепла.
Секунда	Одиниця вимірювання кутів і дуг, яка дорівнює 1/3600 градуса і позначається двома скісними рисками (") зверху цифри справа.
Максвел	Одиниця вимірювання магнітного потоку.

Аркуш	Одиниця вимірювання обсягу книги, що порівнює шістнадцяти сторінкам друкованого тексту.
Пів-аркуша	Одиниця вимірювання обсягу книги, що дорівнює восьми сторінкам друкованого тексту.
Міну́та	Одиниця вимірювання плоских кутів, яка дорівнює 1/60 градуса і позначається скісною рисою (') зверху цифри справа.
Кілокалорія	Одиниця вимірювання теплоти, що дорівнює теплоті, яку потрібно затратити для нагрівання 1 кг води на 1°С.
Атмосфера	Одиниця вимірювання тиску, яка дорівнює тискові ртутного стовпа заввишки 760 мм, або 1,033 кг/см ²
Ярд	Одиниця довжини в англійській системі мір, що дорівнює 91,44 см.
Стопа	Одиниця довжини у Чехословаччині (28,4 см - у Моравії, 29,6 см - в Чехії), Югославії (31,6 см), Польщі (28,8 см).
Дециметр	Одиниця довжини, яка дорівнює одній десятій долі метра.
Децимі́тр	Одиниця довжини, яка дорівнює одній десятій частині метра
Ангстрем	Одиниця довжини, яка дорівнює одній стомільйонній частині (10 ⁻⁸) сантиметра.
Рентген	Одиниця дози (кількості) рентгенівського проміння або гама-проміння.
Гектар	Одиниця земельної площі у метричній системі мір, що дорівнює 100 арам, тобто 10000 м ²
Рік	Одиниця літочислення, проміжок часу, близький до періоду одного обертання Землі навколо Сонця; має 12 календарних місяців.
Півкопи	Одиниця лічби грошей, що дорівнювала двадцяти п'яти копійкам.
Копа	Одиниця лічби грошей, що дорівнює 50 копійкам.
Копа	Одиниця лічби, що дорівнює 60 (снопів, яєць і т. ін.).
Декалітр	Одиниця місткості, що дорівнює десяти літрам.
Децилітр	Одиниця місткості, яка дорівнює одній десятій долі літра.
Двір	Одиниця обліку господарств у селі, колгоспі.
Круг	Одиниця обліку готової продукції в деяких народних ремеслах і заняттях.
Трудодень	Одиниця обліку праці в колгоспах, що визначає частку кожного члена в прибутках артілі.
Людино-день	Одиниця обліку робочого часу, що враховує вихід робітника на роботу і його участь у виробництві протягом дня, незалежно від кількості фактично відпрацьованих годин.
Людино-година	Одиниця обліку робочого часу, яка є годиною фактичної праці людини.
Літако-виліт	Одиниця обчислення транспортної роботи, яку виконує літак за один виліт.

Rzeczowniki z SUM o znaczeniu jednostki zbioru

Rzeczowniki rodzaju nijakiego, zawierające w interpretacji wyraz *одне* albo *одно*

БУДЯЧИ#НА	Одне стебло будяка.
ВЕРБИ#НА	Одне вербове дерево.
ГРАБИ#НА	Одне дерево граба.
ДЕРЕЗИ#НА	Одне стебло дерези.
ЛОБОДИ#НА	Одне стебло лободи.
НАМИСТИ#НА	Одне зерно намиста.
ПЕРЕМІ#НА	Одне з блюд, з яких складається сніданок, обід чи вечеря; чергове блюдо (wątpliwe jako rusycyzm - NK).
ТОПОЛИ#НА	Одне тополеве дерево.
ХМЕЛИ#НА	Одне стебло хмелю (у 1 знач.).
ЧЕРЕМШИ#НА	Одне дерево або кущ черемхи.
ДРОВИ#НА	Одно поліно дров.
КОНОПЛИ#НА	Одно стебло конопель.
КОНОПЛИ#НА	Одно зерно конопель.
ПЕРЛИ#НА	Одно зерно перлів (у 1 знач.).

Rzeczowniki rodzaju żeńskiego, zawierające w interpretacji wyraz *одна*
(34 przypadki)

БІСЕРИ#НА	Одна намистина бісеру.
БУР'ЯНИ#НА	Одна рослина бур'яну.
БУСИ#НА	Одна намистина.
ВОЛОКНИ#НА	Одна нитка волокна.
ГАЛУЗИ#НА	Одна галузка.
ДЕРНИ#НА	Одна плитка, шматок дерну.
ІЗЮ#МИНА	Одна ягода ізюму.
ІКРИ#НА	Одна зернина ікри (у 1 знач.).
ІСКРИ#НА	Одна іскра.
КАПУСТИ#НА	Одна головка капусти (у 1 знач.); качан капусти.
КОМАШИ#НА	Одна комаха.
КУРАЇ#НА	Одна стеблина кураю (див. кура#й 1).
ЛОЗИ#НА	Одна стеблина лози.
МАЛИ#НА	Одна ягода цієї рослини.
МОСТИ#НА	Одна з дощок підлоги, мосту.
ПІЩИ#НА	Одна зернина, крупина піску.
ПА#НЩИНА	Одна з форм докапіталістичної земельної ренти, найбільш поширена за феодалізму.
ПЕРСО#НА	Одна людина, їдець (за столом під час обіду, вечері і т. ін.).
ПИЛИ#НА	Одна часточка пилу; порошина. -
ПОЛОВИ#НА	Одна з двох рівних частин чого-небудь.

РИБИ#НА	Одна риба, перев. велика.
ПШОНИ#НА	Одна зернина пшона.
РЯБОТИ#НА	Одна з багатьох плям або цяточок іншого кольору на якому-небудь фоні.
СКОТИ#НА	Одна тварина.
СЛЬОЗИ#НА	Одна краплина сліз.
СОЛОМИ#НА	Одна стеблина соломи (у 1 знач.).
ТЕРНИ#НА	Одна, окрема ягідка цієї рослини.
ТОВАРИ#НА	Одна тварина великої рогатої худоби.
ТРАВИ#НА	Одна стеблина, один пагонець трави.
ТРЕТИ#НА	Одна з трьох рівних частин чого-небудь.
ХМИЗИ#НА	Одна відділена від дерева гілка.
ЦЯ#МРИНА	Одна деревина з колодязного зрубу.
ЩЕТИ#НА	Одна тварина, худобина.
Я#ГОДИНА	Одна ягода.

Rzeczowniki rodzaju męskiego, zawierające w interpretacji wyraz *одне*

ЖЕНИШИ#НА	Один з двох закоханих (чоловік або жінка).
КОЛОСИ#НА	Один колос (у 1 знач.).
ЛЮДИ#НА	Одиничне до люди 1.
КРОКВИ#НА	Один із брусів крокви.
МОРКВИ#НА	Один коренеплід моркви.
ОБОРО#ЖИНА	Один з чотирьох стовпів, на яких тримається дашок оборогу.
ПЕРЧИ#НА	Один стручок перцю (у 2 знач.).
ПОЛОВИ#НА	Один із подружжя (частіше жінка).
П'ЯТИ#НА	Один із п'яти адміністративних районів, на які була поділена Новгородська земля в кінці XV ст.
СТОВБУРИ#НА	Один стовбур (у 1 знач.).
ХЛІБИ#НА	Один виріб з борошна певної форми; буханець.
ЦЯ#МРИНА	Один ряд колод у зрубі.

Niektóre z takich wyrazów są definiowane przez hiperonimy o tym samym znaczeniu pojedynczego przedmiotu:

ГОРОШИ#НА	<u>Насінина</u> гороху.
ПРОСИ#НА	<u>Насінина</u> проса.
ГРАДИ#НА	<u>Крупинка</u> граду (див. град 1).
БАДИЛИ#НА	Стеблина якої-небудь рослини.
ЗІЛИ#НА	Стеблина будь-якої, здебільшого запашної трав'янистої рослини.
ПШЕНИЧИ#НА	Стеблина або зернина пшениці.
СОНЯШНИЧИ#НА	Стеблина соняшника (у 1 знач.).
ТРОСТИ#НА	Стеблина очерету, комишу і т. ін.
ФАЛУ#ДИНА	Стеблина, прутик.

Що-небудь

БАНА#ЛЬЩИНА	Що-небудь банальне, утерте, буденне.
БЕЗТОЛКО#ВЩИНА	Що-небудь безтолкове, безладне, неясне; безладдя.
ДРЯПАНИ#НА	Що-небудь написане нечітким, нерозбірливим
почерком.	
КИСЛЯ#ТИНА	Що-небудь дуже кисле (у 1, 2 знач.).
ОДЕ#ЖИ#НА	Що-небудь з одягу; окрема складова частина одягу.
ПИСАНИ#НА	Що-небудь написане невправно, незграбно.
ПОШЛЯ#ТИНА	Що-небудь низькопробне, банальне, пошле.
СТРЯПАНИ#НА	Що-небудь наспіх створене, написане.
ТАРАБА#РЩИНА	Що-небудь сказане або написане іншою, невідомою
чи незрозумілою комусь мовою.	
СКВЕ#РНА	Що-небудь мерзенне, порочне; те, що викликає огиду.
ТРУХЛЯ#ВИНА	Що-небудь трухляве.
ФА#ТА-МОРГА#НА	Що-небудь примарне, нереальне, оманливе.
ЧЕРВОТО#ЧИНА	Що-небудь пошкоджене червою.

Окремий

ВІСПИ#НА	Окремий гнійник віспи або шрам від нього на тілі.
ГРОШИ#НА	Окремий металевий грошовий знак.
ГРОМА#ДИНА	Окремий предмет, споруда і т. ін. великих розмірів.
ОСО#БИНА	Окремий живий організм.
СЦЕ#НА	Окремий епізод, зображений у п'єсі, літературному творі,
на картині і т. ін.	

Окреме (8)

ДУБИ#НА	Окреме дерево дуба.
КРУПИ#НА	Окреме зернятко крупів.
НАСІНИ#НА	Окреме зерно плоду якої-небудь рослини.
ОСОКОРИ#НА	Окреме дерево осока; осокір.
СОСНИ#НА	Окреме дерево сосни.
ЧЕРЕШНИ#НА	Окреме дерево черешні.
ЯВОРИ#НА	Окреме дерево явора; явір.
ЯСЕНИ#НА	Окреме дерево ясена.

Окрема (14)

ЗЕРНИ#НА	Окрема дрібна часточка якої-небудь речовини;
крупинка, краплинка.	
КАРТОПЛИ#НА	Окрема бульба картоплі.
ПАРКЕ#ТИНА	Окрема дощечка, плитка паркету.
ПОЛОВИ#НА	Окрема частина жилого помешкання.

СПА#ДЩИНА	Окрема річ з такого майна.
СТЕЛИ#НА	Окрема дошка підлоги, паркету.
СТЕБЛИ#НА	Окрема трав'яниста рослина.
СЦЕ#НА	Окрема частина дії, акту театральної п'єси.
ШЕРСТИ#НА	Окрема волосина шерсті (у 1-2 знач.).
ХМАРИ#НА	Окрема невелика хмара; те саме, що хма#ра.
ХУДО#БИ#НА	Окрема чотиринога свійська сільськогосподарська тварина.
ЧАСТИ#НА	Окрема одиниця, пайка, шматок і т. ін., які відділяються
від чогось цілого.	
ЧАСТИ#НА	Окрема військова одиниця.
ШТАХЕ#ТИНА	Окрема дощечка загорожі; планка.

Iteratywy z SUM według kryterium znaczenia – 255 czasowników

Zapytanie SQL: SELECT DISTINCT Diesl.Word FROM Diesl WHERE ((Diesl.Interpr)
Like "*час від часу*");

вибрязкувати
видзвонювати
висвистувати
вихльоскувати
зблискувати
збрязкувати
звискувати
здригатися
зиркати
зриватися
зринати²
ковзати
кружляти
маяти
маячити¹
нагукувати
назирати¹
накиувати
накручувати
настукувати
настьобувати²
перемежати
перемежатися
перемежовувати
перемежовуватися
перепадати
перестрибувати
пирхати
пихкати
підбігати
підвивати¹
підгаркувати
підгарикувати
підгодовувати
підгулювати
підкахикувати
підкрикувати
підлітати
підляскувати
підморгувати
підньокувати
підпасати
підпивати
підсвистувати
підсипати
підсисати
підскиглювати
підсмикуватися
підсміюватися

підсмоктувати
підспівувати
підстьобувати²
підсьорбувати
підтіняти
підхвалювати
підшморгувати
побликувати
поблимувати
поблискувати
побовтувати
поболювати
побренькувати
побризкувати
побринькувати
побріхувати
побрязкувати
побулькувати
повискувати
повівати
погавкувати
погарикувати
погейкувати
погикувати
погикуватися
погладжувати
поглядати
погойдувати
погойдуватися
поговорювати
погомонювати
погравати
погримувати
погрюкувати
погукувати¹
погукувати²
погулювати
погуркувати
подзвонювати
подзвякувати
подзенькувати
подзеленькувати
подзизкувати
подзьобувати
подивлятися
подимати
подихати¹
подмухувати
подригувати

подрімувати
подряпувати
подумувати
подувати
пожовувати
позирати
позівати
позіхати
покахкувати
покашлювати
покахикувати
поквоктувати
поклацувати
покликувати
покліпувати
покльовувати
поколювати
покошувати
поколихуватися
поколупувати
покрапати
покректувати
покрикувати
покручувати
покручуватися
покрякувати
покурювати
покусувати
полискувати
полускувати
поляпувати
поляскувати
помазувати¹
поманювати
помахувати
помацуватися
помекувати
помішувати²
поморгувати
помукувати
понивати
понокувати
понукувати
понюхувати
поньокувати
поохкувати
попалювати
попахкувати
попирскувати

попирхувати
попискувати
пописувати
попитувати
попихкувати
попивати
поплакувати
поплескувати
поплямкувати
поплювувати
поприскувати
попхінювати
порикувати
порохкувати
посапувати
посвистувати
посвічувати
посіпувати
поскакувати
поскубувати
посмикувати
посміюватися
посмоктувати
посопувати
поспіувати
постогнувати
пострілювати
постукувати
потенькувати
потирати
поторкувати
поторохкувати
потріпувати
потріскувати
потрушувати
потягати 1
потьохкувати
пофиркувати
пофоркувати
похвалювати
похвиськувати
похитувати
похитуватися
похлебтувати
похлипувати
похлистувати
похлюпувати
похльоскувати
похльостувати

похмикувати
похрипувати
похропувати
похрумувати
похрускувати
похукувати
поцвіркувати
поцмокувати
поцокувати
поцьовхкувати
почавкувати
почитувати 1
почісувати
почісуватися
почмихувати
почмокувати
почухувати
почухуватися
пошарпувати
пошкрябувати
пошморгувати
пошпигувати
поштовхувати
поштрикувати
поштурхувати
пощипувати
пощупувати
пригадувати
приказувати
приливати
приплескувати
присипати 1
прискубувати
присміхуватися
присмоктувати
приспіувати
пританцьовувати
прихвалювати
прихитувати
прихлипувати
пробігати
пробувати
пролазити
промаювати
проморгувати
проношувати
пропалювати
пропадати
прориватися 1

просвічувати 1
проскакувати
рипати
розкратати
сковзати
скрикувати
скрякувати
спалахувати
схрипувати
схропувати

**Czasowniki jednorazowe z SUM,
wybrane według kryterium formalnego – sufiks *-hy***

ахнути
агакнути
бамкнути
бахнути
бацнути
бабахнути
бевкнути
бекнути
белькнути
бемкнути
бехнути
бебехнути
беркицьнути
блмкнути
блиснути
бліднути
блякнути
бовкнути
бовтнути
бракнути
брезкнути
бренькнути
бризнути
брикнути
бринькнути
брязнути
бръохнути
булькнути
буркнути
бухнути
буцнути
бухикнути
векнути
виблиснути
вибліднути
вибовкнути
вибовтнути
вибризнути
вивихнути
видихнути
видмухнути
видохнути
вижбурнути
викашлянути
виклюнути
виколупнути
вилиннути
виляснути
вимахнути

винирнути
виплеснути
виплюнути
виприснути
випхнути
виригнути
висвиснути
вискнути
вискокнути
висьорбнути
вифуркнути
вихаркнути
вихлюпнути
вихрякнути
вишмигнути
вишпурнути
виштовхнути
виштрикнути
вищипнути
вівкнути
відбуркнути
відвологнути
відклякнути
відлигнути
відлиннути
відплигнути
відплюнути
відриннути
відхаркнути
відхлиннути
вологнути
вриннути
вуркнути
в'язнути
в'янути
гавкнути
гакнути
гамкнути
гамнути
гаркнути
гаснути
гагакнути
гаратнути
гарикнути
гегнути
гейкнути
гекнути
гелгнути
гепнути

гергнути
гехнути
гецнути
гибнути
гигнути
гикнути
гиннути
гигикнути
гіркнути
гладнути
глипнути
глухнути
глянути
гмикнути
гмукнути
гойкнути
гопнути
грубнути
грузнути
грюкнути
грякнути
гряннути
гулькнути
гупнути
гуркнути
гуснути
гухнути
гуцнути
дакнути
дзвякнути
дзенькнути
дзеленькнути
дзигнути
дзизнути
дзоркнути
дзявкнути
дибнути
дохнути
дризнути
дуннути
жахнути
жбухнути
жовкнути
заблиснути
забракнути
забрезкнути
зав'янути
закоцюбнути
залинути

занишкнути
запахнути
запрагнути
заслабнути
захлянути
захолоннути
зацитьнути
зашкарубнути
зблиснути
збліднути
зблякнути
збриднути
збризнути
звискнути
зв'янути
згиннути
згіркнути
зглянути
згуснути
зжовкнути
зиркнути
зів'янути
знишкнути
зріднути
зціпнути
зчахнути
зшерхнути
йойкнути
кавкнути
капнути
каркнути
кахнути
кахикнути
квакнути
кваснути
квацнути
квиснути
квітнути
кевкнути
киркнути
киснути
кишнути
кигикнути
клацнути
кликнути
кліпнути
клокнути
клюкнути
кльоннути

клякнути
кляснути
ковтнути
копнути
коцюбнути
крапнути
крекнути
креснути
кригнути
крикнути
кріпнути
крумкнути
крякнути
кукнути
кувікнути
кудкудакнути
кукукнути
кукурікнути
курликнути
курлюкнути
линнути
лиснути
луннути
луснути
лулуснути
ляпнути
мекнути
мерзнути
меркнути
мерхнути
миркнути
мовкнути
мокнути
мукнути
муркнути
музикнути
м'якнути
набрезкнути
нагрянути
надтріснути
налиннути
наплинути
настогиднути
нахлиннути
нахолоннути
нишкнути
нокнути
нукнути
нявкнути

ньокнути
ойкнути
охнути
оббризнути
обприснути
обрюзгнути
обшерхнути
огиднути
оглухнути
огрубнути
одряхнути
ойойкнути
окріпнути
осипнути
ослизнути
осліпнути
остогиднути
отерпнути
охолоннути
охуднути
пахкнути
пахнути
пацнути
перегаснути
перегиннути
перегіркнути
переглухнути
перегуснути
передохнути
пережовкнути
перекликнути
перелинути
переплинути
перехлюпнути
перехолоннути
пирснути
пирхнути
писнути
пихнути
півкнути
пікнути
підглянути
підкахикнути
підклацнути
підляснути
підпадьомкнути
підсвиснути
підтакнути
підтупнути

підтюпнути
підтьохнути
підхихикнути
підхльоснути
підцмокнути
підцюкнути
пілікнути
плюнути
плюснути
плюхнути
плямкнути
побліднути
поблякнути
пов'язнути
поглипнути
поглухнути
поглянути
пограбнути
пожухнути
покликнути
покрикнути
полиннути
померзнути
померкнути
поморхнути
попухнути
послизнути
посліпнути
посохнути
поспінути
похлянути
почахнути
почезнути
прагнути
прив'язнути
принишкнути
приплюскнути
проплинути
протрухнути
прохолонути
пурхнути
пухнути
пуцьнути
пхекнути
пхикнути
пхинькнути
пхукнути
пчихнути
регнути

репнути
риннути
рипнути
рохнути
розбризнути
розгладнути
розплюснути
рунути
рявкнути
сапнути
свиснути
сипнути
скавкнути
скликнути
скригнути
скрипнути
скрякнути
слабнути
слизнути
сліпнути
сохнути
сплюснути
сприснути
стерпнути
стрельнути
струхнути
стрягнути
стряхнути
стукнути
сунути
схлинути
схлюпнути
схолонути
схрипнути
схуднути
сюркнути
танути
талапнути
тарахнути
тверднути
тенькнути
терпнути
теленькнути
телепнути
телехнути
тиркнути
тиснути
тихнути
тіпнути

топнути
торгнути
торигнути
торохнути
тпрукнути
тпрусьнути
трахнути
тринькнути
тріпнути
трунути
трухнути
тряхнути
тукнути
тупнути
тьопнути
тьохнути
тьхукнути
ув'язнути
угукнути
умокнути
унишкнути
устрінути
уцюкнути
фаркнути
фахнути
фітькнути
форкнути
фукнути
фуркнути
хавкнути
харкнути
хававкнути
хвисьнути
хекнути
хлинути
хлипнути
хлиснути
хлопнути
хлюснути
хляпнути
хляснути
хльоснути
хмикнути
хоркнути
холоннути
хрокнути
хрумкнути
хрупнути
хруснути

цвігнути
цвікнути
цвіркнути
цвірінькнути
цвѣохнути
ценькнути
цикнути
цигикнути
цокнути
цопнути
цоркнути
цюкнути
цюркнути
цявкнути
чалапнути
чичиркнути
швякнути
шелепнути
шелеснути
шелехнути
шикнути
шкваркнути
шльопнути
шорхнути

**Czasowniki jednorazowe z SUM według kryterium znaczenia „jeden raz” (720
czasowników)**

ахнути
агакнути
бамкнути
бахнути
бахнутися
бацнути
бабахнути
бевкнути
бекнути
белькнути
бемкнути
бехнути
беркицьнути
блимнути
блиснути
бовкнути
бовтнути
бренькнути
брехнути
бризнути
бринькнути
брикнути
брязнути
булькнути
буркнути
бухнути
бухнутися
буцнути
буцнутися
бухикнути
вальнути¹
вальнути²
векнути
верескнути
вереснути
вертнутися
виблиснути
вибовкнути
вибовтнути
вибризнути
видихнути
видмухнути
вижбурнути
викашлянути
виклюнути
виколупнути
вилузнутися
виляснути
вимахнути

вимкнути¹
виплеснути
виплеснутися
виплюнути
виприснути
випхнути
виригнути
висвиснути
вискнути
вискокнути
виснути²
висьорбнути
вихаркнути
вихаркнутися
вихлюпнути
вихлюпнутися
вихрякнути
вишпурнути
виштовхнути
виштовхнутися
виштрикнути
вищипнути
вильнути
вівкнути
відгризнутися
відкашлянути
відкашлянутися
відмахнути
відмахнутися
відморгнути
відплигнути
відплюнути
відплюнутися
відсякнутися
відсьорбнути
відхаркнути
відхаркнутися
відхлебнути
війнути
війнутися
вkapнути
воркнути
ворухнути
ворухнутися
вуркнути
гавкнути
гакнути
гаркнути
гагакнути

гаратнути
гарикнути
гегнути
гейкнути
гекнути
гелгнути
гепнути
гергнути
гехнути
гецнути
гикнути
гигикнути
гикнути
гикнутися
гильнути
глипнути
глитнути
гойкнути
гопнути
гогонути
гойднути
гойднутися
гребнути
гримнути¹
гримнути²
гризнути
грюкнути
грякнути
гупнути
гуркнути
гухнути
гуцнути
гульнути
дакнути
давнути
двигнути
двигнутися
дерзнути
дернути
дзвякнути
дзенькнути
дзеленькнути
дзизнути
дзоркнути
дзюбнути
дзявкнути
дзьобнути
дибнути
дихнути

діткнути
діткнутися
дмухнути
довбнути
дометнути
дорікнути
дострибнути
доткнути
доткнутися
доторкнути
доторкнутися
дригнути
дряпнути¹
дунути
жахнути¹
жахнути²
жахнутися
жбухнути
жбурнути
желіпнути
жигнути
заблиснути
загребнути
запикнутися
зацитьнути
зблиснути
збрехнути
збризнути
звискнути
зглянути
зглянутися
здоровкнутися
здряпнути
зиркнути
зівнути
зіпнути¹
зітхнути
зітхнутися
злизнути
зчерпнути
зшкрябнути
зщипнути
йойкнути
кавкнути
капнути
каркнути
кахнути
калатнути
кахикнути

качнути
кашлянути
квакнути
квацнути
кевкнути
киркнути
кишнути
кивнути
кигикнути
клацнути
кликнути
кліпнути
клокнути
клюкнути
клянути
ковтнути
копнути
коверзнути
ковзнути
ковзнутися
ковтнути
козирнути¹
козирнути²
коливнути
коливнутися
колихнути
колихнутися
колотнути
колупнути
кольнути
копирснути
копнути
крапнути
крекнути
креснути
крикнути
крумкнути
крутнути
крутнутися
крякнути
кукнути
кувікнути
кудкудакнути
кукукнути
кукурікнути
куликнути
курликнути
курлюкнути

курнути¹
куснути
лайнати
лайнатися
лапнути
лапнутися
ликнути
липнути²
лиснути
лигнути¹
лизнути
линати
линатися
лупнути¹
лупнути²
луснути
ляпнути
ляснути¹
ляснути²
мазнути
майнати
мекнути
мелькнути
мельнути
метельнути
метнути
миркнути
мигнути
молоснути
моргнути
морснути
мотнути
мукнути
муркнути
музикнути
нагукнути
натякнути
никнути
нирнути
нокнути
нукнути
нюхнути
нявкнути
ньокнути
ойкнути
охнути
оббризнути
оббризнутися
обкрутнути

обкрутнутися
облизнути
облизнутися
обмахнути
обмахнутися
обмокнути
обполоснути
обполоснутися
обприснути
обсмикнути
обсмикнутися
обтріпнути
обтріпнутися
обхлюпнути
обшморгнути
ойойкнути
окрутнути
окрутнутися
ополоснути
оскалнутися
осмикнути
осмикнутися
осміхнутися
осяйнути
пахнути
пацнути
пакнути
пальнути
переблизнути
перегойднути
перегукнутися
перекликнути
перекликнутися
перелиснутися
перемигнутися
переморгнутися
пересвиснутися
перескакнути
перестукнутися
перехитнути
перехитнутися
перехлюпнути
перехлюпнутися
перешепнутися
пирснути
пирхнути
писнути
пихнути
писнути

півкнути
пікнути
підбрехнути
підглянути
підіпхнути
підкахикнути
підклацнути
підколупнути
підляснути
підмахнути
підморгнути
підпадьомкнути
підпірнути
підплигнути
підсвиснути
підсмикнути
підсмикнутися
підсміхнутися
підстебнути
підстрибнути
підстьобнути
підсьорбнути
підтакнути
підтупнути
підтюпнути
підтьохнути
підхльоснути
підцмокнути
підцюкнути
підшепнути
підшморгнути
підштовхнути
підштрикнути
підщипнути
пілікнути
пірнути
плеснути
плеснутися
плигнути
плюнути
плюснути
плюснутися
плюхнути
плюхнутися
плямкнути
порськнути
повійнути
поворухнути
поворухнутися

поглипнути
погойднути
погойднутися
погукнути
подихнути
подмухнути
пожбурнути
позирнути
позіхнути
позіхнутися
покликнути
поколихнути
поколихнутися
покрутнути
покрутнутися
полихнути
порснути
похитнути
похитнутися
придріпнути
прикрикнути
приморгнути
приплигнути
присьорбнути
притопнути
притупнути
прицитькнути
провійнути
продмухнути
проклоннути
проклонутися
проковтнути
пролигнути
промайнути
прочеркнути
прошмигнути
пручнутися
пурхнути
пужнути
пурнути
пхекнути
пхикнути
пхинькнути
пхнути
пхнутися
пхукнути
пчихнути
ревнути
реготнути

ремигнути
рипнути
ригнути
різнути
рохнути
розбризнути
розплеснути
розплеснутися
розплюснути
розплюснутися
розхлюпнути
розхлюпнутися
розштовхнути
рубнути
рухнути
рухнутися
рявкнути
сапнути
саднути
салютнути
сапнути1
сахнутися
свиснути
сикнути
сипнути
сипнутися
сійнути
сійнутися
сікнути
сікнутися
сіпнути
сіпнутися
скавкнути
скакнути
скалатнути
скалатнутися
скапнути
скікнути
сковзнути
сковзнутися
сколихнути
сколупнути
скреснути3
скребнути
скрегнути
скреготнути
скригнути
скрипнути
скропнути

скрутнути
скрутнутися
скрякнути
скубнути
смальнути
смикнути
смикнутися
смокнути
собнути
сопнути
спекульнути
сполохнути
сполохнутися
сприснути
стебнути
стібнути
стрельнути
стрибнути
стригнути
стріпнути
стріпнутися
стругнути1
струснути
струснутися
стріснути
стукнути
стукнутися
ступнути
стуснути
стьобнути
схлипнути
схрипнути
схропнути
сюркнути
сяйнути
сьорбнути
такнути1
такнути2
талапнути
тарахнути
тенькнути
теленькнути
термоснути
тернути
тернутися
тиркнути
тіпнути
тіпнутися
торгнути

торгнутися
торигнути
торохнути
торсоннути
тпрукнути
тпрусьнути
трахнути
тринькнути
тріпнутися
тріпнути
тріпнути
труснути
труснутися
тряснути
тряхнутися
тукнути
тупнути
тюкнути1
тюкнути2
тьопнути
тьохнути
тьхукнути
угризнути
угукнути
уколупнути
укольніти
умокнути
ухикнути
фаркнути
фахнути
фиркнути1
фиркнути2
фицнути
фітькнути
форкнути
фукнути
фуркнути
хавкнути
харкнути
хававкнути
хапнути
хапнутися
хвастнути
хватути
хвисьнути
хвицнути
хекнути
хибнути1
хибнутися

хилитнути
хилитнутися
хильнути
хлебеснути
хлебнути
хлепнути
хлипнути
хлиснути
хлопнути
хлюпнути
хлюпнутися
хлюснути
хляпнути
хляснути
хльоснути
хмикнути
ховзнутися
хоркнути
хрипнути²
хрокнути
хропнути
хрумкнути
хрупнути
хруснути
хрюкнути
хрякнути
хряпнути
хряснути
хрьопнути
хукнути
хуркнути
хухнути
цвенькнути
цвигнути
цвігнути
цвікнути
цвіркнути
цвірінькнути
цвѐохнути
ценькнути
цикнути
циркнути
цитькнути
цибнути

цигикнути
цївкнути
цмакнути
цмокнути
цмокнутися
цокнути
цокнутися
цоркнути
цофнутися
цюкнути
цюркнути
цявкнути
цяпнути¹
цяпнути²
цьвохнути
цьомкнути
чавкнути
чаркнутися
чахнути¹
чалапнути
чвакнути
чвиркнути
чвяхнути
черкнути
черкнутися
черпнути
черснути
чеснути
чиркнути
чиргикнути
чихнути
чмихнути
чмокнути
чмокнутися
човгнути
чокнутися
чухнутися
чхнути
шаркнути
шарпнути
шарпнутися
шархнути
шаснути
шаснутися

шамнути
шарахнути
шарахнутися
шваркнути
швиргнути
швякнути
шерхнути¹
шелепнути
шелеснути
шепнути
шепотнути
шерехнути
шикнути
шибнути
шкандибнути
шкопиртнути
шкребнути
шкрябнути
шкутильгнути
шльопнути
шльопнутися
шмагнути
шмигнути
шморгнути
шорхнути
шпигнути
шпирнути
шпуйнути
шпурнути
штиркнути
штирхнути
штовхнути
штрикнути
штуркнути
штурнути
штурхнути
шуркнути
шурхнути
шубовснутися
шугнути
шурнути
щебетнути
щипнути
щупнути

Wyciąg ze słownika frekwencyjnego języka ukraińskiego Sołomiji Buk [Buk 2006b]

Fraza nominalna (46)	Miejsce (11)	Fraza werbalna (15)
1 я	5 в, у	46 коли
4 ти	9 на	70 зараз, зара
7 ви	10 в, с, із, зі, зо	71 тоді
8 що	21 до	99 тепер
11 це, се	22 за	106 раз
13 він	40 тут	111 потім
14 ми	58 від, од	112 завжди
17 весь	60 по	118 сьогодні
20 вона	62 там	123 ніколи
24 цей, сей	63 ось	152 знову
25 такий	143 під	220 бувати
26 той		237 завтра
27 мій		317 колись
29 вони		406 часом
31 який		512 часто
35 свій		
36 то		
39 один		
43 хто		
45 наш		
48 сам		
49 себе		
54 ваш		
55 твій		
64 ніщо		
75 увесь		
77 багато		
87 якийсь		
90 щось		
91 інший		
103 ніхто		
114 усе		
126 перший		
140 річ		
159 воно		
163 останній		
191 хтось		
226 кожен		
293 котрий		
307 їхній		
338 цілий		

390 жодний
437 кожний
479 певний
484 дещо
544 будь-який

**Pierwsze 201 z listy najbardziej frekwencyjnych wyrazów z „British National Corpus”
Adama Kilgarriffa (<http://www.kilgarriff.co.uk/bnc-readme.html#lemmatised>)**

Wytłuszczone zostały przez nas wyrazy, które mają stosunek do kwantyfikacji frazy nominalnej (51); podkreślone są wyrazy, określające miejsce (16); na szaro zaznaczone wyrazy, które związane z kwantyfikacją frazy werbalnej (14).

1 6187267 the det	38 261089 if conj
2 4239632 be v	39 260919 their det
3 3093444 of prep	40 249540 go v
4 2687863 and conj	41 249466 what det
5 2186369 a det	<u>42 239460 there pron</u>
<u>6 1924315 in prep</u>	43 230737 all det
7 1620850 to infinitive-marker	44 220940 get v
8 1375636 have v	45 218258 her det
9 1090186 it pron	46 217268 make
<u>10 1039323 to prep</u>	47 205432 who pron
11 887877 for prep	48 201968 as prep
12 884599 i pron	49 201819 out adv
13 760399 that conj	<u>50 195426 up adv</u>
14 695498 you pron	51 191661 see v
15 681255 he pron	52 185534 know v
<u>16 680739 on prep</u>	53 183427 time n
17 675027 with prep	54 179220 take v
18 559596 do v	55 173414 them pron
<u>19 534162 at prep</u>	56 171174 some det
<u>20 517171 by prep</u>	57 168387 could modal
21 465486 not adv	58 167324 so adv
22 461945 this det	59 165014 him pron
23 459622 but conj	60 163930 year n
<u>24 434532 from prep</u>	61 163469 into prep
25 433441 they pron	62 163081 its det
26 426896 his det	<u>63 160652 then adv</u>
27 384313 that det	64 153881 think v
28 380257 she pron	65 152619 my det
29 373808 or conj	66 151871 come v
30 372031 which det	67 147618 than conj
31 364164 as conj	68 146029 more adv
32 358039 we pron	69 144554 about prep
33 343063 an det	<u>70 143801 now adv</u>
34 333518 say v	<u>71 140063 last a</u>
35 297281 will modal	72 138334 your det
36 272345 would modal	73 138151 me pron
37 266116 can modal	74 137026 no det

75 135185 other a
 76 131417 give v
 77 128517 just adv
 78 128393 should modal
79 125442 these det
 80 125430 people n
 81 124884 also adv
 82 124451 well adv
83 123655 any det
 84 122128 only adv
 85 115523 new a
 86 114911 very adv
 87 113655 when conj
 88 113024 may modal
 89 112636 way n
 90 111058 look v
 91 110090 like prep
 92 108820 use v
93 108710 her pron
94 108524 such det
 95 103508 how adv
 96 103003 because conj
97 102621 when adv
 98 101583 as adv
 99 100652 good a
 100 98899 find v
 101 97985 man n
102 95001 our det
 103 94293 want v
 104 92699 day n
105 91141 between prep
 106 90473 even adv
107 89890 there adv
 108 89659 many det
109 88862 those det
110 86364 one pron
 111 85939 after prep
 112 84446 down adv
 113 83382 yeah interjection
 114 79028 so conj
 115 77612 thing n
 116 77245 tell v
117 75588 through prep
 118 75494 back adv
119 72774 still adv
 120 72059 must modal
 121 71008 child n
122 70947 here adv
123 70676 over prep

124 70164 too adv
 125 69978 put v
126 69459 own det
 127 68362 on adv
 128 67999 no interjection
 129 67842 work v
 130 67219 become v
 131 67198 more det
 132 66999 old a
 133 66894 government n
 134 66556 mean v
 135 65773 part n
 136 64447 leave v
 137 64423 life n
 138 64369 great a
139 64118 where adv
 140 63577 case n
 141 63087 woman n
142 62993 over adv
 143 62445 seem v
144 62402 same det
145 62350 us pron
 146 62248 work n
 147 62201 need v
 148 62185 feel v
 149 61912 system n
150 61492 each det
 151 61446 might modal
 152 61446 may v
 153 61338 much adv
 154 60879 ask v
 155 60689 group n
 156 60607 number n
 157 60592 yes interjection
 158 60498 however adv
159 60182 another det
160 59829 again adv
 161 59094 world n
 162 58449 area n
 163 58152 show v
 164 57776 course n
 165 57754 company n
 166 57056 shall modal
167 56638 under prep
 168 56483 problem n
 169 56208 against prep
170 55899 never adv
171 55704 all adv
172 54966 most adv

173 54468 service n
 174 54422 try v
 175 53396 call v
 176 53265 hand n
 177 52979 party n
 178 52703 high a
 179 52561 about adv
180 52452 something pron
 181 52227 school n
 182 51652 in adv
 183 51626 small a
 184 51537 place n
185 51259 before prep
 186 50877 why adv
 187 50548 while conj
 188 50294 away adv
 189 50092 keep v
 190 49187 point n
 191 49022 house n
 192 48373 different a
 193 48177 country n
 194 48062 really adv
 195 47923 provide v
 196 47512 week n
 197 47234 hold v
 198 47185 large a
 199 47141 member n
 200 46285 off adv
201 46228 always adv
202 46221 next det
 203 46145 follow v
 204 45867 without prep
 205 45487 turn v
 206 45160 end n
 207 45042 within prep
 208 44920 local a
 209 44496 where conj
 210 44013 during prep
 211 43894 bring v
212 43792 most det
 213 43750 word n
 214 43740 begin v
 215 43635 although conj
 216 43402 example n
 217 43139 next adv
 218 42773 family n
 219 42341 rather adv
 220 42241 fact n
 221 41909 like v

222 41617 social a
 223 41497 write v
 224 41351 state n
 225 41205 percent n
 226 41169 quite adv
227 41162 both det
 228 41029 start v
 229 40858 run v
 230 40492 long a
 231 40460 right adv
 232 40381 set v
 233 40265 help v
234 40114 every det
 235 39850 home n
 236 39819 month n
 237 39626 side n
 238 39315 night n
 239 39265 important a
 240 39192 eye n
 241 39000 head n
 242 38656 information n
 243 38608 question n
 244 38204 business n
 245 38053 play v
 246 37963 power n
 247 37892 money n
 248 37884 change n
 249 37836 move v
 250 37744 interest n
 251 37736 order n
 252 37675 book n
253 37640 often adv
 254 37386 development n
 255 37278 young a
 256 37231 national a
 257 36665 pay v
 258 36575 hear v
 259 36360 room n
 260 36169 whether conj
 261 35767 water n
 262 35758 form n
 263 35295 car n
 264 35164 other n
 265 35058 yet adv
 266 35039 perhaps adv
 267 34970 meet v
 268 34885 level n
 269 34807 until conj
 270 34801 though conj

271 34775 policy n
272 34753 include v
273 34603 believe v
274 34496 council n
275 34292 already adv
276 34178 possible a
277 34064 nothing pron
278 33888 line n
279 33687 allow v
280 33660 need n
281 33423 effect n
282 33300 big a
283 32998 use n
284 32923 lead v
285 32899 stand v
286 32798 idea n

287 32786 study n
288 32733 lot n
289 32675 live v
290 32484 job n
291 32404 since conj
292 32309 name n
293 32259 result n
294 32231 body n
295 32075 happen v
296 31927 friend n
297 31873 right n
298 31713 least adv
299 31630 right a
300 31588 almost adv